

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Aspekty kvality života

venované 15. výročiu založenia UCM v Trnave

Aspekty kvality života

Editori: prof. MUDr. Mária Kovářová, CSc.
                  prof. MUDr. Jozef Rovenský, DrSc.
                  Ing. Andrej Trnka, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.
                  doc. MUDr. Ivan Dóci, PhD.

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Rok vydania: 2012

Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-8015-435-8

Autorský kolektív

prof. Ing. Jozef Augustín, DrSc.

Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

doc. PhDr. Zlatica Bakošová, PhD.

Filozofická fakulta UCM Trnava

PhDr. Andrea Baranovská, PhD.

Filozofická fakulta, UCM Trnava

doc. PhDr. Oľga Bočáková, PhD.

Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

PhDr. Bernardína Borsíková, PhD.

Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Mgr. Adriána Csudayová

Filozofická fakulta, UCM Trnava

doc. PhDr. Milan Čáky, CSc.

Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

prof. PhDr. Ján Čech, CSc.

Filozofická fakulta, UCM Trnava

PhDr. Františka Čechová, PhD.

Filozofická fakulta, UCM Trnava

doc. PhDr. Jozef Darmo, CSc.

Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

PhDr. Rudolf Fábry, CSc.

Filozofická fakulta, UCM Trnava

doc. Ing. Roman Hrmo, PhD.

Dubnický technologický inštitút, Dubnica nad Váhom

PhDr. Jana Hubinská

Filozofická fakulta, UCM Trnava

PhDr. Mária Igazová, PhD.

Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

Filozofická fakulta, UCM Trnava; Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

PhDr. Marián Kamenčík, PhD.

Filozofická fakulta, UCM Trnava

Mgr. Jana Koišová, PhD.

Inštitút fyzioterapie, balneológie a liečebnej rehabilitácie, UCM Trnava

PhDr. Andrea Koltaiová

Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Mgr. František Kotrba

Zdravotne sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; Krajská hygienická stanice Jihočeského kraje v Českých Budějovicích

doc. MUDr. Kvetoslava Kotrbová, PhD.

Zdravotne sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; Krajská hygienická stanice Jihočeského kraje v Českých Budějovicích

prof. MUDr. Mária Kovářová, CSc.

Inštitút fyzioterapie, balneológie a liečebnej rehabilitácie, UCM Trnava

PhDr. Darina Kubičková

Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

PhDr. Viera Lehoczka, PhD.

Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

doc. MUDr. Milan Luliak, PhD.

Inštitút fyzioterapie, balneológie a liečebnej rehabilitácie, UCM Trnava

prof. Mgr. Ladislav Macháček, CSc.

Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

Ing. Tibor Maliar, PhD.

Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

Ing. Mária Maliarová

Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

Dr. h. c. doc. Ing. Jozefa Matúš, CSc. mim. prof.

rektor Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

PhDr. Zuzana Mičková, PhD.

Filozofická fakulta, UCM Trnava

doc. Dr. habil. RNDr. Juraj Lesný, CSc.
Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

PhDr. Denis Marko
Pedagogická a sociálna akadémia bl. Laury v Trnave

Mgr. Mária Moravčíková, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Mgr. Anja Mustagrudič
externý študent doktorandského štúdia na Univerzite Komenského - klinická psychológia

RNDr. Miroslav Ondrejovič, PhD.
Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

doc. RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc.
Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

PhDr. Dana Petranová, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

PhDr. Janka Pišová, PhD.
Filozofická fakulta, UCM Trnava

prof. PhDr. Eva Poláková, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

doc. Ing. Ľudovít Polívka, CSc.
Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

doc. PhDr. Hana Pravdová, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

RNDr. Milan Rajčák, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

prof. MUDr. Jozef Rovenský, DrSc.
Národný ústav reumatických chorôb, Piešťany; Inštitút fyzioterapie, balneológie a liečebnej rehabilitácie,
UCM Trnava

PhDr. Gabriela Ručková, PhD.
Filozofická fakulta, UCM Trnava

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.
Fakulta sociálnych vied, UCM Trnava

JUDr. Mgr. Martin Solík, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Ing. Mária Stančíková, CSc.
Národný ústav reumatických chorôb, Piešťany

prof. Ing. Jarmila Šalgovičová, CSc.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

PhDr. Iveta Šefarová
Filozofická fakulta, UCM Trnava

Ing. Andrej Trnka, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Ing. Eva Ťurčiová, PhD.
Fakulta prírodných vied, UCM Trnava

PaedDr. Ľubica Varečková
Filozofická fakulta, UCM Trnava

MUDr. Zdeněk Velikovský
Zdravotné sociálna fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; Krajská hygienická stanica
Jihočeského kraja v Českých Budějovicích

Dr. h. c. prof. PhDr. Juraj Vojtek, CSc.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Mgr. Norbert Vrabec, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie, UCM Trnava

Predslov

V súvislosti s dynamickými zmenami v spoločnosti sa stáva priam nevyhnutným uvedomiť si hodnotu kultúrno – vzdelávacieho odkazu sv. Cyrila a Metoda pre súčasnosť. Autori sa vo svojich príspevkoch venujú viacerým aspektom kvality života tak z pohľadu jednotlivca ako aj spoločnosti. Príspevky odzneli na vedeckej konferencii venovanej 15. výročiu vzniku Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Kvalita života a sociálna zmena po roku 1989 reflektuje skutočnosť, že súčasný spôsob života občanov Slovenska charakterizujú protirečivé tendencie vyplývajúce z prehlbujúcej sa sociálnej diferenciacie slovenskej spoločnosti. Menia sa ustálené životné formy a znižuje význam tradície, strácajú sa pôvodné životné istoty v dôsledku zavádzania nových technológií a výrobných spôsobov. To sa prejavuje nielen v sociálnej marginalizácii celých regiónov Slovenska, ale aj v raste kriminality a extrémizmu niektorých spoločenských skupín. Kvalita života širokých vrstiev populácie je teoreticko-prognostický koncept, v rámci ktorého štát ako generalizovaný aktér modernizácie môže podporovať spoločenský pokrok aj prostredníctvom informatizácie verejnej správy, podporou rastu vzdelanosti obyvateľov, výchovy detí a mladých ľudí, včítane utvárania legislatívnych podmienok na účasť občanov na vládnutí.

Kvalita života reflektuje aj človeka vo svojom životnom prostredí a odráža všetky zásadné domény tohto konceptu. Publikácia tak pojednáva aj o vybraných prírodovedných, potravinárskych, preventívno-medicínskych a terapeutických aspektoch kvality života jedincov. Tieto súvisia so zabezpečením Akčného plánu pre životné prostredie a zdravie obyvateľstva Slovenskej republiky (NEHAP) v oblastiach: zdravotná bezpečnosť potravín, pôda, znečistenie životného prostredia, zdravie podporujúce pracovné prostredie a pracovné podmienky, environmentálne zdravotnícke služby, vzdelávanie a výchova k environmentálnemu zdraviu.

Príhovor rektora Dr. h. c. doc. Ing. Jozefa Matúša, CSc. mim. prof. na otvorení vedeckej konferencie k 15. výročiu založenia Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave konanej v dňoch 15.-16. októbra 2012

Milé dámy, vážení páni,
ctení hostia,
kolegyne, kolegovia,

je mi ct'ou privítať Vás na vedeckej konferencii konanej z príležitosti 15. výročia založenia Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Vedecká konferencia je venovaná mimoriadne aktuálnym otázkam a poznatkom z rôznych oblastí vedy a výskumu, ktoré vplývajú na kvalitu života, ktorá je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a enviromentálnych podmienok týkajúcich sa celospoločenského rozvoja. V rámci dvoch sympózií, prednášok a isto plodných diskusií sa bude hovoriť o takých významných vedeckých témach akými sú súčasný spôsob života našich občanov a prehľbujúca sa sociálna diferenciácia slovenskej spoločnosti. Budeme hľadať odpovede na otázky – prečo sa menia ustálené životné formy, prečo strácajú význam tradície, kam miznú pôvodné životné istoty, dopad zavádzania nových technológií na spoločnosť, podpora rastu vzdelanosti a mnohých iných aktuálnych tém. Druhé sympóziu je zamerané na také dôležité faktory kvality života akými sú: správny životný štýl, zdravé stravovanie, prevencia. Táto sekcia je úzko spätá so zabezpečovaním Akčného plánu pre životné prostredie a zdravie obyvateľstva SR.

Nedá mi ako rektorovi Univerzity sv. Cyrila a Metoda – a ako organizátora konferencie nespomenúť aj fakt, že naša univerzita vstúpila do 15 roka pôsobenia v slovenskom akademickom priestore. Úlohou vysokej školy univerzitného typu je nepochybne tvorivé rozvíjanie kultúrneho a duchovného dedičstva slovenského národa, výchova mladých generácií k úcte vo vzťahu k vlastnej minulosti a najlepším tradíciám ľudského myslenia, ako aj príprava a prezentácia vízií budúceho smerovania spoločnosti, čo však neznamená, že môže ostávať bokom od praktických potrieb spoločnosti, v ktorom pôsobí a na všestrannom rozvoji ktorého má záujem a určite aj povinnosť sa čo v najširšej možnej miere podieľať.

Dlhodobý zámer rozvoja univerzity nás zaväzuje v oblasti výchovno-vzdelávacej i vedecko-výskumnej sledovať predovšetkým nárast kvality vo všetkých oblastiach činnosti univerzity v línii celoeurópskeho univerzitného priestoru. Podarilo sa nám akreditovať 3. stupeň vysokoškolského vzdelávania na všetkých troch fakultách univerzity a na fakulte masmediálnej komunikácie aj habilitačné a inauguračné konanie.

Vedeckovýskumná činnosť je organickou súčasťou práce každého vedecko-pedagogického pracovníka univerzity a je realizovaná v zmysle odbornej orientácie jednotlivých fakúlt a inštitútov univerzity. Za výrazný prínos považujeme aj presadenie sa UCM v rámci projektov základného výskumu podporovaných agentúrou VEGA a KEGA. V roku 2012 to je 9 projektov VEGA, 4 KEGA, 4 APVV, 4 projektov zo štrukturálnych fondov EÚ, 4 zahraničné projekty. Okrem uvedených projektov je UCM zapojená aj do grantov mesta Trnava a inštitucionálnych projektov.

Veľkú úspešnosť dosiahla univerzita pri žiadostiach do Operačného programu Vzdelávanie, kde boli úspešné 3 projekty (2 na FMK, 1 na FF). Univerzita získala tri projekty financované zo štrukturálnych fondov EÚ:

- Implementácia nových foriem vzdelávania (študijný program FMK v anglickom jazyku Media relations),
- Tvorba a aplikácia e-learningových kurzov – takisto projekt riešený na FMK a projekt
- Aplikovaná etika pre vedomostnú spoločnosť, ktorý riešia na Filozofickej fakulte.

V rámci programu INTERREG je to veľmi dôležitý projekt pre dynamizáciu inovačného procesu Česko-Slovenský klaster pre transfer inovatívnych technológií v cezhraničnom regióne. Na Fakulte masmediálnej komunikácie a Fakulte prírodných vied ďalej úspešne riešime ďalšie dva projekty zamerané na zvyšovanie kvality vysokoškolského vzdelávania.

Okrem uvedených vedecko-výskumných projektov na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave realizované aj dva projekty v celkovom objeme 8. 823 442,70 EUR v rámci Operačného programu Výskum a vývoj, Budovanie infraštruktúry vysokých škôl a modernizácia ich vnútorného vybavenia za účelom zlepšenia podmienok vzdelávacieho procesu. Práce na týchto projektoch boli ukončené vo februári a v auguste tohto roku.

Vážené dámy, vážení páni, milí kolegovia,

je mi ct'ou predniesť tento príhovor – v tejto súvislosti by som chcel poďakovať všetkým, ktorí sa spolupodieľali na organizovaní dnešnej vedeckej konferencie a verím v úspešnú spoluprácu aj v nastávajúcom období. V tejto dynamickej dobe prináša život mnoho nielen politických a spoločenských zmien, ale globalizácia i nové javy a nové technológie, ktoré sa prejavujú na národnej i celoeurópskej úrovni. Položme si otázku. Kam vlastne smerujeme? Ako

môžeme ovplyvňovať toto smerovanie zásadným spôsobom? Práve vedecký rozvoj pred nás stavia nové výzvy reagujúce na spoločenský a vedecký pokrok. Práve preto musíme osobitnú pozornosť venovať podpore vedeckého výskumu na našej univerzite.

Vážení hostia, účastníci konferencie,

dvojdňové stretnutie špičkových odborníkov je dobrou príležitosťou na fundovanú odbornú diskusiu o aktuálnych otázkach a problémoch v rámci rôznych oblastí vedy a výskumu i na výmenu najnovších poznatkov i prezentovanie aktuálnych trendov.

Želám všetkým účastníkom tohto vedeckého sympózia tvorivú pracovnú atmosféru počas rokovaní v jednotlivých sekciách, mnoho nových podnetov a skúseností. Verím tiež, že rokovanie dnešnej konferencie prispeje aj k formulovaniu konkrétnych progresívnych návrhov v prerokovávaných oblastiach.

V tvorivom vedeckom duchu sa teda spoločne v dvoch hlavných sekciách zamyslíme a podelíme so svojimi poznatkami v priateľskej atmosfére s kolegami a spolupracovníkmi z iných vzdelávacích a vedeckých inštitúcií, pretože žiadna vysoká škola nemôže prosperovať bez kvalitnej vedeckej práce – veď ako povedal Calvin Coolidge, tridsiaty prezident USA:

„Každý rast závisí od aktivity. Neexistuje vývoj, fyzický ani intelektuálny, ktorý by sa dal dosiahnuť bez úsilia - a úsilie znamená prácu.“

Na záver sa rozlúčim citátom Aristotela :

Predpokladajme, že poznanie patrí ku krásnym a cenným veciam...

Obsah

KULTÚRNE A POLITICKÉ DEDIČSTVO SV. CYRILA A METODA V NAŠEJ SÚČASNOSTI	9
PEDAGOGIKA DEJÍN ŽURNALISTIKY V „ANATÓMII“ MEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ	13
PRI JEDNOM ZO ŽRIEDEL CYRILU-METODSKEJ TRADÍCIE V SLOVENSKOM NOVINÁRSTVE ALEBO NA OKRAJ ČASOPISU CYRILL A METHOD, 1850 – 1870	21
ZBOŽNÝ REGIÓN - CIRKEVNÁ ŠKOLA (Z DEJÍN NITRIANSKEJ DIECÉZY)	22
HĽADANIE MINULOSTI V SÚČASNOSTI	31
VYBRANÉ ASPEKTY KVALITY ŽIVOTA V PODMIENKACH GLOBALIZOVANEJ EKONOMIKY	35
KRÍZA HODNÔT A TRH PRÁCE	39
FENOMÉN VEREJNOPRÁVNÝCH MÉDIÍ NA SLOVENSKU V KONTEXTOCH SÚČASNÝCH TRENDOV KRÍZY KULTÚRY A HODNÔT	42
MEDIÁLNA VÝCHOVA A JEJ VPLYV NA KVALITU ŽIVOTA PO ROKU 1989	48
HODNOTY A MEDIÁLNE OBSAHY	53
PERSPEKTÍVY REGIONÁLNEHO ROZVOJA V OBLASTI INFORMAČNO-KOMUNIKAČNÝCH TECHNOLOGIÍ S ORIENTÁCIOU NA RIZIKO PREHLBOVANIA SOCIÁLNEJ NEROVNOSTI.....	60
ÚLOHA TRETIEHO SEKTORA V SOCIÁLNEJ OBLASTI PO ROKU 1989	64
VPLYV SÚDOBEJ MEDIÁLNEJ AGENDY NA SOCIOKULTÚRNE ZMENY.....	68
ZMENY HODNÔT ZOBRAZOVANÝCH MÉDIAMI PO ROKU 1989.....	74
KVALITA ŽIVOTA V KONTEXTE KONKURENCIESCHOPNOSTI REGIÓNOV SLOVENSKA	78
REKLAMA A RIZIKÁ JEJ PÔSOBNIA NA SENIOROV.....	85
KVALITA ŽIVOTA SENIOROV V NOVÝCH PODMIENKACH SPOLOČNOSTI A PRÁVNEHO ŠTÁTU	88
KVALITA ŽIVOTA DEŤÍ A MLÁDEŽE Z ASPEKTU SOCIÁLNEJ PEDAGOGIKY	95
KVALITA ŽIVOTA ADOLESCENTOV	100
VÝZNAM SOCIÁLNEHO PORADENSTVA PRE RODINY S EKONOMICKOU NESTABILITOU	107
POTREBA VZDĚLÁVÁNÍ DEŤÍ A MLÁDEŽE V OBLASTI FINANČNÍ GRAMOTNOSTI	112
OBČIANSKE VEDOMOSTI ŠTUDENTOV NA SLOVENSKU	118
POLICAJNÁ PSYCHOLÓGIA AKO APLIKOVANÁ PSYCHOLOGICKÁ VEDA	125
SUBJEKTÍVNA POHODA AKO SÚČASŤ KONCEPTU KVALITY ŽIVOTA A OSOBNOSŤ JEDINCA	132
PSYCHICKÝ A SOCIÁLNY ASPEKT KVALITY ŽIVOTA V SÚVISLOSTI S EMOCIONÁLNOU SATURÁCIOU JEDINCA V OBDOBÍ DOSPELOSTI ..	140
PSYCHICKÁ PRACOVNÁ ZÁŤAŽ A JEJ DETERMINANTY V ZÁVISLOSTI OD VYKONÁVANIA PRACOVNEJ ČINNOSTI – K NIEKTORÝM ŠPECIFICKÝM FAKTORM PSYCHICKEJ PRACOVNEJ ZÁŤAŽE.	145
ZVLÁDANIE NÁROČNÝCH ŽIVOTNÝCH SITUÁCIÍ V PRACOVNOM PROSTREDÍ (S DÔRAZOM NA PARAMETRE PRACOVNEJ POHODY V KOMPARÁCIÍ SO STRESOVÝM NAPATÍM NA PRACOVISKU).....	149
MOŽNOSTI PREVENIE A SPÔSOBY VYROVNÁVANIA SA SO SYNDRÓMOM VYHORENIA S CIELOM ZVÝŠIŤ KVALITU ŽIVOTA V PRACOVNOM PROSTREDÍ.....	154
MOŽNOSTI VYUŽITIA SUPERVÍZIE V ORGANIZÁCIÁCH AKO PROSTRIEDKU ZVLÁDANIA PRACOVNEJ ZÁŤAŽE.....	158
OSOBNOSTNÉ PREDPOKLADY PRI VÝUČBE CUDZIEHO JAZYKA PRE POTREBY V PRACOVNOM PROSTREDÍ SO ZAMERANÍM VYUŽÍVANIE POZITÍVNYCH EMÓCIÍ.....	161
MOŽNOSTI VÝSKUMU A PODPORY UNIVERZITNÉHO VZDELÁVANIA	164
REFLEXE ENVIRONMENTÁLNEJ PROBLEMATIKY VE SLOVENSKEJ FILOSOFII A ETICE	167
ĚKOSENZITÍVNE ČÍTANIE AKO KOMUNIKAČNÁ VÝZVA SÚČASNOSTI (POKUS O LITERÁRNE HĽADANIE ZVÁZKU SO ŽIVOTNÝM PROSTREDÍM)	170
POHYB V SLOVENSKEJ LEXIKE AKO ODRAZ VÝVINU SPOLOČNOSTI PO ROKU 1989	176
STANE SA SLOVENČINA PRE SLOVÁKA PRÍŤAŽOU? (ALEBO KOHO CHLIEB JEŠ, TOHO PIESEŇ SPIEVAJ)	181
ODBORNÁ KOMPETENCIA AKO INDIKÁTOR KVALITATÍVNEJ ZMENY VO FILOLOGICKOM ŠTÚDIU PO ROKU 1989	184
APLIKOVANÉ MEDIÁLNE ŠTÚDIÁ - SKÚSENOSTI S IMPLEMENTÁCIOU NOVÉHO ŠTUDIJNÉHO PROGRAMU V PODMIENKACH FAKULTY MASMEDIÁLNEJ KOMUNIKÁCIE UCM V TRNAVE	187
VEDA, VÝSKUM, VÝROBA V HORIZONTE 2020	190
QUO VADIS RÁDIOANALYTICKÁ CHÉMIA	194
POLYHYDROXYALKANOATE – BIODEGRADABLE BIOPLASTICS.....	202
BAKTÉRIE A VYŠŠIE RASTLINY V PROSTREDÍ TOXICKÝCH KOVOV, IONIZUJÚCEHO ŽIARENIA A NEDOSTATKU ŽIVÍN – ŽIVOT V EXTRÉMNYCH PODMIENKACH.....	207
FAKTORY ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA A SYSTÉMOVÝ LUPUS ERYTHEMATOSUS	213
KVALITA ŽIVOTA A OBEZITA	220
PROFESIJNÁ ETIKA A KVALITA ŽIVOTA PACIENTOV	229
FYTOTERAPIA A KVALITA ŽIVOTA.....	234

Kultúrne a politické dedičstvo sv. Cyrila a Metoda v našej súčasnosti

Milan ČÁKY

V roku 2013 si spolu s ďalšími slovanskými národmi pripomenieme významné výročie: 1150 rokov od príchodu Konštantína, Metoda a ostatných členov byzantskej misie na územie Veľkej Moravy, ktorej súčasťou bolo aj dnešné územie Slovenska. Výročie dôležité, pretože význam pôsobenia Konštantína a Metoda presiahol viac ako tisíc stopäťdesiat rokov. S odstupom viac ako jedenástich storočí je možno v ich pôsobení nájsť nielen duchovný, vzdelávací a kultúrny, ale aj politický význam. To znamená, že misia Konštantína a Metoda mala oveľa širšie poslanie. Spomínané aspekty boli ideovým vyjadrením významu misie. Veľkolepé dielo, ktoré nám zanechali Konštantín a Metod prispievalo k upevňovaniu historického povedomia nášho národa. Odvolávaním sa na cyrilometodské tradície začali sa snahy našich predkov o národnú emancipáciu, ktoré vyvrcholili do vytvorenia našej štátnosti, ako je to uvedené v Preambule Ústavy Slovenskej republiky. Preto je prirodzené, že blížiac sa výročie je príležitosťou, aby sme sa znovu zamysleli nad koreňmi a cestou k našej národnej svojbytnosti. Pripomínaním si cyrilometodskej tradície, jej obsahu i historického zmyslu pôsobenia Konštantína a Metoda môžeme si jasnejšie uvedomiť hodnotu našej štátnosti.

Z hľadiska používania názvov vychádzame z toho, že názov *Sloveni* a *Slovieni* sú ekvivalentné, pretože historiografia nimi označuje predkov dnešných Slovákov, žijúcich na našom území. Niektorí autori používajú aj pomenovanie *starí Slováci*. Názvy *staroslovienčina* a *starslovenčina* označujú predpisovnú podobu súčasného slovenského jazyka. Táto podoba bola používaná Slovenmi, žijúcimi vtedy na území dnešného Slovenska, ktoré bolo súčasťou Nitrianskeho kniežatstva a tvorilo súčasť Veľkej Moravy. Kontinuita dnešnej spisovnej slovenčiny a *staroslovenčiny* je jazykovedcami dokázaná.

Po porážke Avarov zásadnou otázkou vývoja našich predkov od začiatku 9. storočia bola integrácia ich civilizačného vývoja k západnému kresťanstvu, čo bolo podstatnou časťou geopolitického myslenia kniežat'a Pribinu. Obsahom jeho geopolitického myslenia bolo zrejme viac priblížiť Nitrianske kniežatstvo k civilizačným hodnotám franského univerzalizmu, ktorý bol vtedy podstatnou časťou tvoriaceho sa západného sveta. To znamená, že už vtedy sa naši predkovia Sloveni orientovali ku kresťanstvu ako dôležitému znaku západnej civilizácie. To považujeme za začiatok našej európskej hodnotovej orientácie. Keď naše územie bolo dané pod cirkevno-správnu jurisdikciu Pasova a Salzburgu, začali sa prejavovať politické vplyvy východofranského kléru. Uskutočňovali sa:

Vnútrošným pôsobením klerikov v mojmirovskej ríši, ktorí popri ideách kresťanstva sa snažili aj o politický vplyv (*actio politicus*).

Priamym mocenským, teda aj **politickým zasahovaním** do záležitostí mojmirovského štátu. (Havlík, L.: 1965, s. 110)

Cirkevná organizácia, vytvorená franským klérom, bola súčasťou *actio politicus* franského kléru a „stala sa nástrojom politických aspirácií franského univerzalizmu“, to znamená aj „zámienkou k mocenským nárokom východofranského kráľa Ľudovíta Nemca“, najmä od roku 846. (Havlík, L.: 1965, s. 110-111) Preto zámer kniežat'a Rastislava obrátiť sa najprv na rímsku kúriu a neskôr na Byzantskú ríšu je treba chápať predovšetkým aj ako zámer politický. Vytvorením vlastnej cirkevnej provincie (veľkomoravského arcibiskupstva), podriadeného priamo rímskemu pápežovi, by sa mojmirovská ríša nábožensko-organizačne osamostatnila a vyňala spod vplyvu bavorského episkopátu, najmä pasovského biskupstva. Tým by získala nielen relatívne samostatné postavenie v rámci rímskeho univerza, ale stala by sa politicky rovnocennou mocenskou časťou k Východofranskej ríši. Rastislavov zámer bol výsledkom jeho realistického politického uvažovania a umožnil by mojmirovskej ríši byť samostatným subjektom v zahranično-politických vzťahoch. Išlo o dôležité politické rozhodnutie, ktoré – ako ukázal nasledujúci historický vývoj, malo pre všetkých Slovanov (vrátane Slovenov) ďalekosiahle, predovšetkým priaznivé civilizačné i politické dôsledky. I keď životopisy o Konštantínovi a Metodovi otvorene nehovoria o politickom zmysle posolstva, z nasledujúceho vývoja udalostí je zrejme, že politickým zámerom Rastislava bolo dosiahnuť už vtedy všeobecne uznávanú (a v politickej praxi aj realizovanú) zásadu jednoty územia štátu a cirkevnej organizácie, čo je logické. Ďalším cieľom posolstva mohlo byť mocenské posilnenie Veľkomoravskej ríše v stredoeurópskom priestore i v európskych medzinárodno-politických súvislostiach. V záujme toho bolo nevyhnutné nielen minimalizovať, ba až odstrániť vplyv pasovského episkopátu na území Veľkej Moravy, prijať (podľa mienky Konštantína) vlastné písmo, zaviesť liturgiu v jazyku Slovenov, vychovať vlastné duchovenstvo, rozvinúť vzdelanosť a vytvoriť nové morálne a právne normy pre spravovanie štátu. Všetky tieto zámery mali byť súčasťou vytvorenia novej politiky mojmirovského štátu, ktorá mala viesť k vzniku vlastnej cirkevnej provincie a k upevneniu politickej nezávislosti mojmirovského štátu od Východofranskej ríše, teda k posilneniu štátnej suverenity. Tieto ciele a súvislosti je možné vnímať i ako politické aspekty posolstva Rastislava a následného významu misie Konštantína a Metoda.

Rozmer misie solúnskych bratov (politický, civilizačný, kultúrny, duchovný)

Podľa slov významnej slovenskej politologičky Marcely Gbúrovej jazyk v politických dejinách európskych národov vždy zohrával významnú úlohu (Gbúrová, M.: 2009, s. 8). Touto myšlienkou výstižne pomenovala politickú podstatu zápasu o používanie staroslovenčiny ako liturgického jazyka Slovenov, počnúc obdobím Veľkej Moravy. V našich najstarších národných dejinách **otázku** predpisovnej slovenčiny (*jej ranného predpisovného obdobia*) ako jazykovú aj politickú otázku je možné rozdeliť podľa Petra Ratkoša do dvoch období, pričom ich medzníkom je

vydanie pápežskej buly *Gloria in Excelsis* pápeža Hadriána II. po 14. februári 869, v ktorej schválil staroslovenčinu ako bohoslužobný jazyk Slovenov. Do zahraničnej politiky mojmirovskej ríše i do kultúrneho a civilizáčného vývoja Slovenov a Moravanov vstupuje nový fenomén, ktorý doposiaľ tam nebol a ktorý odtiaľ začal nadobúdať politický rozmer: je to používanie vlastného liturgického jazyka, ktorému ľud rozumel, vrátane jeho písomnej podoby, vyjadrenej hlaholským písmom. Od tejto doby (*nie od bernolákovskej či štúrovskej*) sa jazyková otázka v našich národných dejinách stala zároveň politickou otázkou, pretože používanie staroslovenčiny ako liturgického jazyka Slovenov vyvolávalo permanentný odpor franského kléru. Jazyková otázka sa tak stala súčasťou politického boja Slovenov, teda *súčasťou národno emancipačného zápasu*. V tejto súvislosti Marcela Gbúrová poznamenáva, že jazyková otázka sprevádzala Slovákov a slovenský národ „na jeho ceste od nepolitického určenia slovenskej národnej identity ako prirodzenej jazykovej komunity s nárokom na zachovanie a rozvoj svojho vlastného kultúrneho svojrázu po politické spoločenstvo“, ktoré si vytvorilo vlastnú štátnosť. (Gbúrová, M.: 2009, s. 5) Dokumenty I: 1998, s. 67) Historiografia sa zhoduje v názore, že vytvorenie písma pre Slovanov, preklady biblických textov (*Na začiatku bolo Slovo...*) bolo pre všetkých Slovanov nielen ďalekosiahlym *kultúrnym činom prvoradého významu*, pretože boli *položené základy kultúry a písaného slova* (literatúry) všetkých slovanských národov, ale aj činom politického významu, pretrvávajúcím až do dnešných čias. Všeobecne sa prijíma názor, že vynájdenie písma a preklad prvých liturgických textov z Biblie sa stalo začiatkom literatúry a teda slovnej kultúry všetkých Slovanov a Slovenov zvlášť. Dnešná spisovná slovenčina, ktorá sa vyvinula z jazyka starých Slovenov, používaného Konštantínom a Metodom, je priamou pokračovateľkou a dedičkou staroslovenčiny. Preto aj duchovné hodnoty, vytvorené v jazyku Slovenov, sú súčasťou nášho duchovného bohatstva, začiatku našich literárnych tradícií a literárnej kultúry slovenského národa. Na prvom mieste literárneho dedičstva Slovanov je **Proglas**, dielo pripisované Konštantínovi, ktoré napísal počas pobytu na Veľkej Morave v rokoch 863 - 867. Zvýraznil v ňom význam prekladu časti textov z Biblie do jazyka Slovenov a vyzdvihol tento jazyk ako *sprostredkovateľa knižnej vzdelanosti*. (Jozef Minárik) Myšlienkový obsah *Proglasu* akoby sa stotožňoval s obsahom, kultúrnymi, duchovnými a politickými cieľmi pôsobenia byzantskej misie na Veľkej Morave. Vyzýval národy, ktoré chcú postaviť sa proti nepriateľovi, aby otvorili *„dvere ducha svojho pozorne“*, aby v podobe vzdelanosti prijímali *„zbroj tvrdú“*, *„kovanú v kerámskych knihách Hospodinových, ktoré tak tvrdo mliaždia hlavu diablu“*, pretože *„skrze apoštolov a prorokov“* tí, *„čo hovoria ich slovami, i nepriateľa budú schopní zabíjať a víťazstvo dobré svojmu Bohu priniesú“*. Konštantín Filozof vyzýval Slovenov, aby i oni, používajúc svoju reč, písmo dosiahli vzdelanie a tak sa *„pripočítali k národom veľkým“*. Vyslovil tým veľké idey, ktoré boli nielen *„revolúciou“* myslenia Slovenov, ale ich vplyv sa prejavoval stáročiami.

Dôležitou súčasťou práce byzantskej misie bolo prekladanie častí Biblie a iných liturgických textov do jazyka Slovenov a následné vydanie kníh v tomto jazyku. Nová sústava hlaholických grafém (hlaholské písmo) bola Konštantínom pripravená tak dôsledne, že odpovedala potrebám staroslovenského jazyka. Podľa Petra Ratkoša v možnostiach svojho použitia staroslovenčina *„prevýšila gréčtinu i latinčinu“*. (Ratkoš, P.: 1990, s. 46) Príprava nových kníh a cirkevných textov svedčila o zámere Konštantína povýšiť používanie staroslovenskej liturgie na oficiálnu a nahradiť tak latinské texty, čo odpovedalo politickému zámeru byzantskej misie. Nemalý význam pre dodržiavanie morálnych zásad v mojmirovskej ríši a tým aj jej ideovej súdržnosti mal aj súbor právnych noriem *Zákon sudný ľuďom* (*Súdny zákon pre (svetských) ľudí*). Konštantín túto právnu pomôcku preložil zrejme už pred rokom 867, teda v čase, keď sa byzantská misia pripravovala na svoju cestu na Veľkú Moravu v súvislosti so žiadosťou Rastislavovho posolstva i o napísanie zákona (*„lebo od vás vždy na všetky strany dobrý zákon vychádza...“*). Ideovým zmyslom prijatia **právnych (i morálnych) noriem** bolo dať mojmirovskej moci právne nástroje na potlačenie prežitkov ideológie pohanstva resp. zvyklostí predfeudálneho obdobia (napríklad mnohoženstvo, voľnosť manželského väzku) v čase, keď kresťanstvo zapustilo na Veľkej Morave svoje korene. Svedčí i tom napríklad základné ustanovenie *Súdneho zákona pre (svetských) ľudí*: *„Pred každým právom sluší sa o božom práve hovoriť“*. V odstavci (1) sa hovorí: *„Každá dedina, v ktorej pohanské obety hývajú alebo prisahy pohanské, nech sa odovzdá božiemu chrámu so všetkým imaním“*. Podobne aj v odstavci (2): *„Kde majú pána, teda v tej dedine, a koná pohanské obety a prisahy, nech sa predá so všetkým imaním svojim a získaný výnos ich nech sa dá chudobným“*. (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 268) Hneď na začiatku sa text zákona dovoľáva na „prvý zákon“ ustanovený rímskym cisárom Konštantínom (324 – 337). Tento „reskript“ sa zrejme dostal aj do zákonov Byzantskej ríše a na území Veľkej Moravy bol pravdepodobne doplnený rímskymi i franskými predlohami cirkevného zákona. Prítomnosť zásad rímskeho alebo byzantského práva je evidentná aj v časti II, dotýkajúcej sa právnych postupov v súdnom spore: napríklad odsek (1) o dokazateľnosti obvinenia alebo o krivom obvinení: *„V každom spore i obvinení a udaní treba (zachovať), aby knieža i sudca nekonalí výsluch bez svedkov mnohých, ale aby žalobcom a obviňovateľom hovorili: Ak to nedokážete svedkami, ako i boží zákon káže, očakávajú, že prijmete ten istý trest, ktorý ste vyslovili na druhu“*. Odsek (2) hovorí o potrebe spravodlivosti a nezaujatosti sudcov a kniežat vo vyšetrovaní, o tom, *„aby bez svedkov neodsudzovali, lež hľadali svedkov pravdivých, bojajúc sa Boha, vážených, ktorí nemajú nijakej nenávisť, ani zloby, ani hnevu, ani sporu, ani obvinenia proti tomu, na koho svedčia, ale iba strach z Boha a jeho spravodlivosti“*. Zákon hovorí, že vo veľkom spore sudca či knieža by mal ustanoviť *„jedenásť, ba i viac svedkov“*, v malom spore *od siedmich do troch, nie menej od tohto počtu“*, dať svedkov pod prisahu a dať im *„ten istý trest, ak sa nekedy ukáže, že lúhali“*. Uvádza zásadu, podľa ktorej *„neslobodno ani raz prijať svedkov, ktorých dakedy usvedčili, že lúhajú, prestupujú zákon boží alebo vedú zverejší život, alebo ktorí sa ako sebou nevládni vylučujú z prisahy“*. (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 268-269) Tresty týkajúce sa porušenia dobovej morálky, krádeží, dávania do otrockého stavu, škody spôsobenej na majetku boli prísne. Je potrebné konštatovať, že zásluhou Konštantína a byzantskej misie bol *Súdny zákon pre (svetských) ľudí* (*Zákon sudný ľuďom*) významným cirkevno-právnym dokumentom ustanovenia písaného práva na našom území. I keď sa nepoužíval dlho, neskôr, po roku 870, v čase

vlády kráľa Svätopluka, bol nahradený na základe západných predlôh samostatným veľkomoravským potenciálom *Príkazy svätých otcov*. Po roku 880 prostredníctvom Metoda kráľ Svätopluk mohol používať zákonník *Dionyzijána*. V nasledujúcich rokoch (882 až 885) Metod preložil do staroslovenčiny byzantskú právnu zbierku zv. *nomokánon*. Obaja učenci – Konštantín i Metod sa pričínili o vznik prvých písaných právnych noriem a kládli základy právneho systému mojmírovskej ríše.

Svoju pravdu, založenú na filozofii práva národov používať vlastný liturgický jazyk, i kresťanskú ortodoxnosť sa Konštantín a Metod rozhodli obhájiť v Ríme, kde pápež mal preskúmať pravovernosť ich kresťanského učenia. Preto v lete v roku 867 spolu so svojimi žiakmi rozhodli sa odísť do Ríma, získať povolenie používania slovanskej liturgie, schváliť činnosť kniežacej školy a vysvätiť jej niektorých žiakov za kňazov. Tým sa obaja podujali dosiahnuť nový, významný politický cieľ: *chceli získať podporu rímskeho pápeža*. Orientáciu na rímske kresťanské univerzum je treba považovať za zásadný obrat v ich geopolitickom myslení. Táto zmena vychádzala z ich geopolitických úvah a viedla ich k novej politickej paradigme. Pochopili, že vplyv Ríma vo vtedajších politických súvislostiach stredoeurópskeho priestoru bol určujúci. Ako neskôr potvrdili dejiny, toto rozhodnutie Konštantína a Metoda, odobrené Svätoplukom i Koceľom, bolo vskutku odvážne, ale aj historické. Urobili ho aj napriek tomu, že úloha získať podporu pápeža pre uznanie liturgie v staroslovenskom jazyku, zriadenie cirkevnej provincie na území Veľkej Moravy sa vtedy zdala neuskutočniteľná.

Misiou do Ríma sa skončilo jedno obdobie ich pôsobenia na území Veľkej Moravy. Začala sa nová etapa, v ktorej Konštantínova demokratická zásada, aby každý kmeň, „národ“ (v Konštantínovom chápaní) mohol používať vlastný liturgický jazyk a „sláviť Boha vo svojej reči“, nadobudla postupne európsky rozmer. O niekoľko storočí neskôr si podobnú myšlienku osvojili niektoré európske národy, aj keď k nej prišli každý svojim spôsobom. Neskôr, v našich dejinách sa stala dôležitým impulzom na ceste k našej národnej svojbytnosti. Aj preto slovenský národ je dedičom politických i duchovných tradícií Konštantína a Metoda. Uznanie jazyka Slovanov ako liturgického jazyka (pápežom Hadriánom II.), vydanie buly **Gloria in excelsis** v roku 869, vydanie buly **Industriae tuae** v roku 880 (pápežom Jánom VIII.), na základe ktorej bola ustanovená samostatná veľkomoravská cirkevná organizácia na čele s arcibiskupom Metodom (vrátane nitrianskeho biskupstva), bolo v dejinách Slovanov (i našich predkov Slovanov) významným činom, ktorý v tejto dobe nielen upevnil Svätoplukovu ríšu ako významný mocenský subjekt v strednej Európe, politicky rovnoprávny s Východofranskou ríšou, ale založil cyrilo-metodskú a veľkomoravskú tradíciu. Aj keď po Metodovej smrti v roku 885 pápež Ján V. zakázal používanie slovanskej liturgie a Metodovi žiaci museli odísť z územia Svätoplukovej ríše, misijnou a kultúrnou činnosťou Cyrila a Metoda a ostatných členov byzantskej misie boli už položené základy národnej kultúry našich predkov Slovanov a ďalších slovanských kmeňov.

Cyrilo-metodská a veľkomoravská tradícia v našich dejinách

Cyrilo-metodská i veľkomoravská tradícia (predovšetkým o Svätoplukovi) bola živá už po zániku Veľkej Moravy (907). Udržovala sa v naratívnej tradícii i v písomnej podobe. Za súčasť tradície naratívnej podoby môžeme považovať jej po stáročiach oživovanie v piesniach, povestiach a legendách. Písomnú tradíciu zakladali žiaci Metoda, vyhnaní zo Svätoplukovej ríše, ktorí odišli na Balkán napríklad Srbsko, Chorvátsko (prvá zmienka o Cyrilovi a Metodovi je z roku 925), Macedónsko (kláštor pri Ochridskom jazere), Bulharsko (priatie cyriliky), ale aj do Čiech. Bola súčasťou pokračovania slovanského kultúrneho života v českom prostredí, napríklad v *Živote Václava* z 10. storočia. Keď sa v 11. storočí centrom slovanskej kultúry v Čechách stal Sázavský kláštor (založený v roku 1032), uchovávala sa v ňom tradícia Cyrila a Metoda. Neskôr sa o cyrilo-metodskej misii zmieňuje i Dalimilova kronika. Na území dnešného Slovenska, ktoré sa stalo súčasťou Uhorska, zmienky o Cyrilovi a Metodovi existovali spolu s informáciami o domácich svätých, napríklad svätom Svoradovi, svätom Benediktovi, tiež so s príslušníkmi uhorského kráľovského rodu (napríklad svätý Štefan, Imrich), vyhlásených za svätých. Týmto spôsobom sa cirkevná vrchnosť snažila oslabiť tradíciu Cyrila a Metoda. V prvých storočiach po zániku Veľkej Moravy sa cirkev v Uhorsku snažila vytvoriť predstavu, že Cyril a Metod boli aj apoštolmi Maďarov. *Spišské modlitby* z konca 15. storočia dokazujú, že na Slovensku bola myšlienka na Cyrila a Metoda živá. Práve z českého prostredia (breviár pražskej a olomouckej diecézy) sa na Slovensko dostáva informácia o pôsobení Cyrila a Metoda, ktorú v roku 1655 uverejnil *Benedikt Szöllösy* v známej zbierke duchovných piesní *Cantus catholici*. To ukazuje, že cyrilo-metodská tradícia sa najprv začala objavovať v cirkevnom prostredí, ako súčasť tradícií cirkvi. Od začiatku renesancie, obdobia baroka a stavovských povstaní v Uhorsku cyrilo-metodská tradícia nadobúda nový obsah: stáva sa predmetom záujmu historikov, teda ako historická téma. Vyzdvihuje sa jej evanjelizačný prínos a kultúrne poslanie. Keď o pôsobení Cyrila a Metoda sa zmienil Matej Bel, téma sa stala predmetom štúdia slovenských vzdelancov, predovšetkým historikov. Zvlášť je treba spomenúť *Samuela Timona*, pôsobiaceho na univerzite v Trnave i v Košiciach. Vo svojej významnej práci *Obrazy starého Uhorska* (1733) venoval mnoho miesta činnosti misie Cyrila a Metoda, ich snahám o používanie slovanského liturgického jazyka. Ako prvý nazval Cyrila a Metoda «apoštolmi Slovanov». V Trnave v roku 1744 vyšiel latinský spis životopisov uhorských svätých, ktorý obsérnejšie pojednával aj o Cyrilovi a Metodovi. Významný krok k uznaniu cyrilo-metodskej tradície urobila cisárovná *Mária Terézia*, ktorá požiadala pápeža *Pia VI.*, aby v habsburských krajinách povolil pripomínať si pamiatku Cyrila a Metoda. Pápež dňa 21. júla 1777 takéto nariadenie vydal, a tak 14. marec sa oficiálne stal týmto dňom. Cyrilo-metodská tradícia sa tak stala súčasťou cirkevného života. Osvietenský slovenský historik Juraj Papánek a Juraj Sklenár venovali už značnú pozornosť nielen cyrilo-metodskej tradícii, ale aj dejinám Veľkej Moravy. Spomenieme Papánkovu syntetickú prácu *Historia gentis Sclavae* a Sklenárovo dielo *Najstaršia poloha Veľkej Moravy*. V období zápasov Slovákov o autochtonnosť sa stáva významným obranným argumentom historikov, jazykovedcov, i mnohých kňazov (Jozef Ignác Bajza, Juraj Fándly) proti

nacionalizmu maďarských vládnucích kruhov. Aby sa rozšírila medzi vzdelancov a tvoriaci sa novodobý národ, stala sa témou umeleckých diel. Spomenieme Jána Hollého (*Svätopluk, Cyrilometodiáda, Sláv*). V období štúrovskom sa cyrilo-metodská a veľkomoravská tradícia už ako politická téma je oporou a súčasťou politického zápasu národných síl v memorandovom období (Radlinského časopis *Cyril a Metod*). Cyrilo-metodská tradícia pôsobí ako kresťanský základ a kultúrny fenomén (Matica slovenská), veľkomoravská tradícia ako štátny fenomén, vytesniac z povedomia nášho národa a národovcov svätoštefanskú tradíciu. Stala sa tak súčasťou národného zápasu za slobodu. Pri vzniku Československej republiky v roku 1918 zaznievali myšlienky o «obnovení» spoločnej štátnosti s odkazom na Veľkú Moravu.

Cyrilo-metodská tradícia bola vždy oporou národnoemancipačného zápasu Slovákov za svoju štátnosť. Stala sa národotvornou a štátotvornou tradíciou, našim národným dedičstvom. Preto sa oprávnene stala súčasťou Preambuly Ústavy Slovenskej republiky. Jej zakotvením do základného dokumentu štátu nielen oceňujeme historický význam pôsobenia Konštantína a Metoda pre našu prítomnosť, ale dávame na vedomie nám, i budúcim generáciám, všetkým, našu dávnu štátnosť, skoro tisícvestoročnú históriu, spojenú s národným jazykom, kultúrou i duchovným životom.

Literatúra:

- DOKUMENTY slovenskej národnej identity a štátnosti, Národné literárne centrum, Bratislava 1998, ISBN 80-88878-43-8
- GBÚROVÁ, M. 2009. Politika v jazyku, jazyk v politike, Kubko-Goral, Bratislava 2009, ISBN 978-80-88858-50-8
- HAVLÍK, L. 1965. O politických osudoch a zahraničných vzťahoch štátu a ríše Moravanů, Zborník *O počiatkoch slovenských dejín*, redigoval Peter Ratkoš, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1965, ss. 104 – 138
- KLANICA, Z. 2009. Počátky Slovanů, Praha 2009, ISBN 978-80-254-5298-1
- KOREC, J. 2004. Tisíc rokov Slovenska s cirkvou, Lúč, Bratislava 2004, ISBN 80-7114-475-4
- KUČERA, M. 2008. Slovenské dejiny I, Od príchodu Slovanov do roku 1526, Literárne informačné centrum, Bratislava 2008, ISBN 978-80-89222-58-2
- MARSINA, R. 1971. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Tomus I, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1971
- MARSINA, R. 2005. Metodov boj, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2005, ISBN 80-8061-187-4, 159 s.
- MARSINA, R. – RUTTKAY, A. 1997. editori: Svätopluk 894-1994, Nitra 1997, ISBN 80-88709-34-2
- MARSINA, R. - MULÍK, P. 2011. Etnogenéza Slovákov, 2. vyd., Matica slovenská, Martin 2011, ISBN 978-80-8128-023-8
- MINÁRIK, J. 2007. Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva, Tatran, Bratislava 2007, ISBN 978-80-222-0541-2
- RATKOŠ, P. 1990. Slovensko v dobe veľkomoravskej, Východoslovenské vydavateľstvo 1990, ISBN 80-85174-91-X
- RATKOŠ, P. 1964. Pramene k dejinám Veľkej Moravy, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1964.
- RATKOŠ, P. 1985. Územný vývoj Veľkej Moravy (fikcie a skutočnosť), Historický časopis, roč. 33, 1985, č. 1, s. 206, ISSN 0018-2575
- STRAKA, J. 1998. Dejiny diplomacie, I. diel, UMB, Banská Bystrica 1998, ISBN 80-8055-175-8

Pedagogika dejín žurnalistiky v „anatómii“ mediálnych štúdií

Josef DARMO

Historická identita stretu komunikačných stratégií Východ-Západ

Nachádzame sa v historickom oblúku blížiacého sa 1150. výročia príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Udalosť, ktorá znamenala kultúrnym, duchovným, inštitucionálnym, vzdelávacím, rétoricko-komunikačným, literárnym dielom, civilizačnou osnovou zákonodarstva, cirkevnou organizáciou položenie základov, základných kameňov nášho národného bytia v Európe. EPOCHY zložitej, epochy, ktorá nás intenzívne oslovuje aj osobnosťami, ktorými je pomenovaná naša univerzita. Jej aktuálno-časovou expozíciou sú obrazy Európy v čase príchodu našich vierozvestcov. Ich dielo ukotvilo tu v stredoeurópskom priestore Slovákov už ako národ s vlastným národným a súčasne štvrtým liturgickým jazykom kresťanstva po gréčtine, hebrejčine, latinčine v duchovných komunikačných koridoroch Európy. A teda aj Európy v explózii súčasných mocenských konfliktov. Stretu podstat – duchovnej a hmotársko-materiálnej civilizácie so „živočišnou“ osnovou existencie, materializácie života tovarovej hodnoty. A činíme tak opäť v siločiach mocenských operácii krízy európskej a svetovej civilizácie, civilizácií v podstate s tým istým „repertoárom“ stretu moci a jej aktérov. Stretu duchovných podstat národov a ateizmom, majetnosťou materializovanej moci s registrom všetkých historicky utvorených násilenstiev. Konferenciou opätovne vraciame národu osobnosti, ktoré patria Slovákom, ich historickému, kultúrnemu civilizačnému podložiu. A práve tento ich duchovný základ civilizačnej syntézy prvou slovenskou štátnosťou, duchovnou misiou sv. Cyrila a Metoda sa stal osnovou aj našej univerzity. Ními osnovanou historickou, hodnotovou vzdelanosťou nastavili nám optiku jasnozrivého pohľadu do slovenského sveta, súvekej i tej súčasnej Európy. Iba táto kultúrotvorná, jazyková syntéza Slovákov dala základ nášho prieniku do kmeňových jazykových štruktúr slovanských vetiev národov. Poznanie v syntéze slavistiky. Iba tak možno inšpiratívne doceniť historické, jazykové, dejepisné, kultúrotvorné, hodnotovo-komunikačné vklady v syntézach slovanských jazykov do všeslovanského myslenia. Hodnotové vklady do duchovnej a civilizačnej komunikácie. Vklady Slovákov, Slovanov do skeletu duchovnej, komunikačnej katedrály podložia európskej civilizácie. Obraz reflexie Slovákov, Slovanov v kultúrach iných národov a v syntéze, ktorú sme vytvárali vlastným dejepisectvom, časopisectvom. Osobitne cenné sú bádateľské úsilia, zhromaždené poznatky, informácie o obraze, ktorý sme sami o sebe svojím materiálnym a duchovným aktivizmom v optike národov vytvárali. A tiež poznatky spätnej reflexie ako nás tieto národy vnímali pri strete ich a našich záujmov. To je teda osnova veľkolepého diela, ktorá by mala vojsť do základov našich návratov univerzitných štúdií. Žiada si to však odviať z neho „prach“ nánosov, nehistorického „oparu“, ktorý tieni pochopeniu vedeckého hľadania pravdy. Čo však treba dodať ako imperatív, žiada si to novú osnovu našich návratov, nové „slovenské“ čítanie a vkladanie nášho diela do skeletu našej vzdelanosti so ziskom udomácnenia sa vo vlastných dejinách, s kotvou nespochybniteľnej identity Slovákov, Slovenska v Európe.

To znamená, že musíme aspoň v kontúrach opätovne rekonštruovať základy a „architektonické“ dejinné lešenie nášho civilizačného zdvihu k civilizácii a k sebe ako národa. A tam ukotviť základy poslania univerzitných štúdií. A preto je treba už aj pri 15. výročí vzniku našej Univerzity sv. Cyrila a Metoda položiť si súvahu týchto rokov našej existencie.

Prečo pomenovanie: Univerzita sv. Cyrila a Metoda?

Áno, pred položením si tejto otázky boli osnovatelia našej univerzity ako ju pomenovať. Kde položiť jej základ v oblasti hodnotového, komunikačného pola národnej a európskej civilizácie? Na akom základe národného, civilizačného poslania budovať jej osnovu vzdelanosti? Pomenovanie univerzity stalo sa teda kódom „koncipientov“ v jej pedagogickej „stratégii“? Pri našej bilancii 15. výročia nevyhneme sa teda aj povinnosti verifikácie tejto osnovy položenej jej „koncipientmi“ pod vedením prof. Brilu v tíme vedcov a pedagógov Sedláka, Kostolanského a Darma, s konzultačným zázemím pedagógov prvej povojnovej Katedry novinárstva Univerzity Komenského v Bratislave, jej prvých absolventov. A otázka tejto „verifikácie“ znie: Preniká „nerv“ novej univerzity názvom vyznačeného poslania do tkaniva a pradiava ukotvovanej vzdelanosti nastupujúcich generácií. Do akých hlbín už naša univerzita kódom svojho poslania ukotvuje našu vzdelanosť a cez ňu naše historické povedomie vlastnej identity? Prečo sme sa pomenovaním a pedagogickým obsahom vzdelanosti rozhodli posunúť jej osnovu práve do obdobia, keď sme už ako národ s prvou jazykovo-kultúrnou, štátotvornou syntézou vstúpili do európskych dejín. Ako národ so štvrtým nielen liturgickým ale celoeurópskym komunikačným jazykom stali sme sa súčasťou európskej komunikácie v spoločenstve hebrejského, gréckeho, latinského jazyka. Uvedomujúc si zložitost, ale súčasne nevyhnutnosť tohto návratu k tomuto civilizačnému kódu národa. Vyvádzame nastupujúce generácie, celé naše historické vedomie zo „zahmlených dejín“, z hlbín „tendenčných zdrojov“ podivného mlčania víťazov v gumovaní našej historickej pamäti. Z doslova cunami „subjektívizmu na objednávku“ vykladačov našej histórie ako omietkového muriva „katedrál“ iných dejín? Boli sme hodnotovým, duchovným, komunikačným pojivom bipolarity tejto civilizačnej osnovy priestoru Európy. Poznali sme teda dôsledky rozpadu tejto bipolarity ako obeť tohto rozpadu. Prežili sme civilizačné traumy s obeťami našich zápasov o slobodu, keď sa iniciatíva geopolitickej moci nad Európou, až do dnešných dní, dostala pod hegemoniu Západu. Toho Západu, čo si kresťanstvo iba pripojil ako „pušný prach“ duchovného rozvratu k dobovačnému meču. Doteraz nepretavil meč humanizmom kresťanstva na pluh v brázde slobody národov, mieru Zeme.

Položeniu si alternatívy tohto návratu názvom našej univerzity k sebe kládlo nám krízové pole stavu súčasnej civilizácie. Stav médií v klenbe civilizačných zmien. Boj o mediálny priestor a tlak na informačné systémy s nebezpečenstvom jednosmernej totalitnej komunikácie moci v symbióze vlastníkov monetárneho kapitálu s tínedžermi siete internacionalizovanej partokracie a vlastníkov mediálneho priemyslu mediokracie. Aj preto musíme obnoviť, odkryť pred národmi opätovne naše civilizačné miesto, civilizačné poslanstvo v tomto strategickom priestore Európy. Len ak budeme opäť vnímať seba a Európu vlastnými zmyslami, vlastným srdcom, rozumom, budeme schopní pochopiť súčasné prúdy a „projekty“ globalizácie moci. Meč v pošve krízy nie je krízou. Je mečom. Kríza je kľúčom rozvratu katedrál bytia národov, ich vlastných civilizačných stavieb. Nastaviť národu, nastupujúcim generáciám nám vlastnú optiku, „zakoreniť sa“ v našom podloží historického vedomia prestupujúcim celú našu osnovu vzdelanosti, to je poslanstvo kódu našej univerzity. Kódu, ktorý pripomenul v oslavných príhovoroch rektor našej univerzity a prezident Slovenskej republiky.

Treba reformovať školské, vzdelávacie systémy alebo zastaviť ich rozvrat, vykoreňovanie z historizmu bytia národov?

Kríza nie je krízou trhu, ale krízou variantov civilizácii osnovaných materializovaným kapitalizmom meča a duchovného rozvratu národov narkotikami ateisticko-boľševických ideológií. Dohrali svoju „civilizačnú“ rolu. Sú neschopné nových civilizačných inovácií. Zostal im iba boj o svoju záchranu. Teda násilie a deštrukcia ľudstva do stredoveku. A deštrukcia civilizačného komunikačného pola má byť súčasťou tohto civilizačného zvratu.

Spolu s vývojom ľudskej spoločnosti je v nej obsiahnutý aj kód komunikácie. Je vývoj spoločnosti bez komunikácie vôbec mysliteľný? Čo je teda z tohto pohľadu komunikácia? Je to iba „sociálny“ jav? Komunikácia, ktorej cieľom je iba výpoveď? Služi iba k presadeniu záujmov? Je interakciou, ktorá potrebuje médium a uskutočňuje sa v symboloch?! (Roland Burkart) Nie je naopak pilierom, identitou, DNA ľudskej spoločnosti vôbec, jej sebvýjadrením, pulzom života? Vnímame už takto fenomén komunikácie? A ak ju tak ešte ani v ére informačnej civilizácie nevnímame, prečo? Prečo je komunikácia stále „služba“ moci, kapitálu, prostriedok manipulácií až duchovného despotizmu?

Koho zastupuje novinár v národnom demokratickom štáte? Kto má právo kontroly plnenia jeho poslania v spoločnosti? Má novinár zodpovednosť za ochranu hodnotového, duchovného (kresťanského) priestoru národa, občana? Študujúci na UCM, ako vnímajú poslanstvo univerzity ukotvené v jej pomenovaní? Chápu jej poslanstvo prispievať podstatnou mierou k stavbe duchovnej, morálnej a mravnej klenby národa? Otázky, ktoré súvisia s jej pedagogickou investigatívou. Ide o garantovanie duchovného priestoru občana!

Urobme „sumár“ reality v kontrapunkte komerčných teórií a vlastných skúsenostných reflexií. A začať od počiatku: Čo je civilizácia? Čo je štát? Čo je demokratický štát? Čo je verejnosť v demokratickom štáte? Existovala by rodina, národ, spoločnosť, verejnosť, verejná mienka, koexistencia národov bez komunikácie, bez koronárneho systému tejto komunikácie – médií? Existencia demokracie ovládaná už nie duálnym systémom médií ale diktátom mediálneho trhu. Teda osnovou, ktorá nepozná kooperáciu, ale boj konkurencie. Komerčný boj s koncovkou ekonomickej, hodnotovo-programovej, politickej likvidácie verejnoprávných médií s identitou národných, kultúrnych záujmov a bytia národov. Často iba realizáciou anketového prieskumu prezentujeme fragmenty výpovedí, ktoré zrkadlia stav nášho verejného, profesionálneho vedomia. Vedomia pozbavovaného mediálnymi manipuláciami vedomia historického, hodnotového, etického a mravného.

Podávame prehľady dvoch základných „teoretických“ prístupov k skúmaniu médií „verejnej služby“. Ako aj „náčrty“ vybraných, nie systémových teoretických prístupov verifikovaných historickým prístupom a optikou nášho poznania.

Pokúšame sa tiež o „sumarizáciu“ komparatívnej analýzy mediálnych systémov v postmodernom svete. Modelov systémov médií ako náhrady „štyroch teórií“ tlače.

Pokúšame sa o definovanie médií „verejnej služby“ v demokratickom korporativistickom mediálnom systéme. „Postavenia, či vôbec existencie médií „verejnej služby“ v konkrétnej spoločnosti.“ Odvíjame ich postavenie „od odlišnej role, ktorú v nej zohráva a naplňa štát ako vlastník, regulátor alebo finančník médií“. Model označovaný tiež „ako severo/stredo európsky“.

Náčrtom vybraných teoretických poznatkov zohľadňujúcich princíp „verejnej služby“ v modernite pokúšame sa pootvoriť problém financovania médií „verejnej služby“, a to nastolením kontextu riešenia v širšom rámci než je požiadavka efektívneho poskytovania „služby“. S programom „výhodných“ verejnoprávných médií a ich nepriaznivej situácie finančnej existujú úvahy o úplnom zrušení verejno-právnych televízií (médií) s odôvodnením, že ich úlohy dokáže plnohodnotne naplniť aj súkromný sektor. Aj keď nespochybujeme ich potrebu a naopak zdôrazňujeme kľúčový zástoj verejnoprávneho vysielania v demokratickom štáte. Dokonca vnímame nejednotnosť definície pojmu „verejná služba“ a s ním súvisiacich pojmov:

- a) vysielanie verejnej služby „ako verejná užitočnosť“;
- b) ako „vysielanie v službách verejnej sféry“;
- c) ako „vysielanie v službách poslucháčov a divákov“;
- d) ako „nevyhnutná súčasť občianskej spoločnosti a súčasť politickej moci v štáte“;
- e) ani teórie v zahraničí neprispeli k vymedzeniu „chápania pojmu verejnoprávnosť“.

Dotýkame sa závažnej témy. Dotýkame sa civilizačného, hodnotového, vedecko-bádateľského, profesionálneho rozmeru masmediálnej komunikácie v spoločnosti: Postavenia, úlohy médií v civilizácii alebo na mediálnom trhu v „duálnom systéme“.

Pokúsme sa konečne o snímkovanie tohto problému z pohľadu nášho historického poznania v databázach našej mediovedy, ktorá má za sebou syntézu rozsiahleho kritického myslenia od čias komunikačných systémov Veľkej Moravy. Disponujeme inšpiratívnymi poznatkami kresťanskej komunikácie: rétoriky, foriem umeleckej komunikácie, osvety od čias Guttenberga. Slovensko sa zaradilo k priestorom európskej komunikácie. Do komunikačných procesov národnoobrodeneckého, štátotvorného zrenia národov Európy. Komunikácia bola pulzom, srdcovo-cievny systémom hodnotovo-anatomickej architektúry národov, človeka civilizácie. Komunikácia bola v podloží prvej jazykovej, kultúrnej syntézy duchovného, hodnotového premostenia východnej a západnej civilizácie. Civilizácie dvoch rozdielnych podstát – duchovnej a materiálnej. Práve duchovná, hodnotová komunikácia tvorila premostenie oboch európskych civilizácií, a to projekciou jednoty oboch civilizácií v ich duchovnom zdvihu k civilizácii humanizmu. My teda máme v osnove našich hodnotových kritérií, v interpretácii sledovanej problematiky tento kultúrno-antropologický rozmer komunikácie. Je anatomickou osnou civilizácie! Alebo prijímame komerčnú agendu pre civilizačný pilier komunikácie „služby“, redukovaný na artefakt tovaru na mediálnom trhu? Navyiac už iba „demokraticky“ predstieranom, duálnom systéme komunikácie na produkt totality trhu a nie pilier civilizácie.

Súčasný výskumný a pedagogický prístup

V systéme, ktorý mení civilizačný kód mediálnej komunikácie na akt „služby“, produkt mediálneho priemyslu, mediálneho trhu nie je prítomné naše historické vedecké poznanie. Vedecké, metodologické, problémové „uchopenie“ komunikácie v kontinuite tohto kultúrno-antropologického, historického poznania? Slovom, sme nastavenou optikou kritérií, problémového zaradenia v tejto osnove kultúrno-antropologickej mediovedy a jej systémovej metodológii? Sú tieto zásadné kritériá pozície našej vedy v dialógu s politicky, ekonomicky, mocensky inovovanými teóriami komerčno-trhovej proveniencie? Uvedomujeme si, že západné komerčné teórie navyiac nereprezentujú celú západnú mediálnu vedu (Chomský). Nesporne nám v dialógu blízky. Čo sa však k nám pretláča sú to teórie z podložia reklamy, „mediálneho priemyslu“, servisu „služby“. Teda špecifického „tovaru“ informačného konzumu a zábavy. Média v tejto „službe“ sú súčasťou efektivity reklamných operácií. Čo je však podstatné, že tieto teórie sú tu v našom komunikačnom priestore nekriticky prítomné. Vstupujú mocenským, ekonomickým tlakom do tvorivého duchovného priestoru človeka, našej civilizácie humanistického, hodnotového, etického a mravného podložia nášho civilizačného bytia. Naša európska medioveda, osobitne v strednej a východnej Európe, nekotví v trhu. Kotví v kultúrno-antropologickom priestore civilizácie. Venujeme sa postaveniu, úlohám a perspektívam verejnoprávných médií na mediálnom trhu v komerčnou ovládanom duálnom systéme nadnárodnej mediokratickej dominácie s našou historizmom podloženou optikou? Slovom, ktorýkoľvek výskumník sa tu stretá s dvoma koncepciami mediálnej reality. Tej tovaru, služby a tej, ktorá je podstatou kultúrno-antropologickej osnovej civilizácie.

Tieto poznámky reagujú na súčasný stav aj nášho vedeckého mediálneho myslenia po novembri 1989. Výpadku historizmu v našom „trhovitom“ myslení.

RTVS už len médium provinčného regiónu „Slovensko“? Zmizlo označovanie programov STV 1 a STV 2, realita: vygumovaná slovenská identita : 1, : 2!?, nie v duálnom, ale nadnárodnou mediokraciou monopolizovanom mediálnom systéme Slovenska. Odkryla nám náznakovo konfliktný pôdorys tohto už iba na papieri proklamovaného duálneho systému. Ukázala sa však, že fragmentálna, navyiac hodnotovou deštrukciou motivovaná optika „trhu“, „služby“ mediálnych systémov nie je optikou na to, aby sa dala odpoveď na stanovené ciele vedeckej práce. Podstatou komerčného kľúča je služba a nie poznanie. Postavenie výskumných, teoretických otázok, vedecké definovanie škály skúmanej problematiky si žiada vedeckovýskumný prístup kultúrno-antropologický, komunikologický, historický, filozoficko-hodnotový a metodologicko-systémový.

Stav našich ponovembrových výskumných /dez/orientácii, výskum pozbavený historicity vlastných vkladov do panteónu mediovedy, komunikológie, do mediológie Slovenska a neprítomnosť jej aktivizácie, dokonca rozvoja vlastného výskumného rukopisu v súčasnej mediovede a následne v pedagogickom procese, vážne limituje výskumný pohľad nastupujúcich generácií potenciálnych výskumníkov a pedagógov. Preto tento historický rámec nášho poznania, z ktorého ako príslušník staršej generácie vychádzam, z poznania ktorého niektoré súčasné výskumné trendy hodnotím, nemožno vnímať ako negáciu, čo už sme na univerzite výskumnícky nesporne dosiahli. Je iba zrkadlom existujúceho stavu hľadania sa nastupujúcich generácií bez utlmených citlivostí k dejinnej kontinuite. Generácií vystavených tvárou v tvár tomuto súčasnému všeobecnému chaosu hodnôt.

Prichodí mi teda aspoň doceniť odvážnejšie úsilia hľadania sa vo vytvorenej a prezentovanej heuristickej práci. A to je príslubom nastupujúceho vedomostného a profesionálneho, aj historického, filozoficko-hodnotového, teoretického zrenia.

Už sme si zvykli, že každá zmena režimu, u malých národov tak častá, zmetie zo stola našu minulosť, dokonca ju zneváži, vymetie našu pamäť, vyvedie na scénu nových naverbovaných režisérovi a služby. Už vyše dvoch storočí má ľudstvo svoje skúsenosti s civilizáciou liberálno-kapitalistickej réžie. V zretení pamäte generácií vyst'ahovalecva, biedy, vojnových obetí, biedy bezmajetnosti. Mali sme a teda máme, ak si uchováme historickú pamäť, skúsenosti z variácií koloniálnej, nekoloniálnej „demokracie“. Skúsenosti, kedy sa média s posolstva slobody ducha zmenili v tovar služby. Spoznáваме, že November '89 nebol vzostupom k slobode s „ľudskou tvárou“, ale totálnym už civilizačným prepadosom s koncovkou civilizačného rozkladu. Stávame sa svedkami deštrukcie civilizácie, jej dvoch pilierov: kultúrnej antropológie ako hodnotovej osnovej civilizácie, vývoja jej sociálnej stratifikácie a komunikológie. Teda jej anatomickej celistvosti bytia, samoregulácie. Jej anatomickej celistvosti a duchovných,

tvorivých, hodnotových, kooperačných, koexistenčných inovácií. Po vojnách, násilí meča, ktorý menil svet, liberálne revolúcie nastolili mečom moc mamony monetárneho kapitálu, vlastníkov tohto kapitálu a nie poslov civilizácie ducha, slobody človeka, užívateľa a správcu darov zeme pre všetkých. Nie život, ale zisk. Moc usadená na mamone, uzurpácie darov zeme. Táto moc predpokladá však duchovnú deštrukciu človeka, celých národov. Duchovný priestor sa stáva priestorom boja o svetovládu s kapitálovými zbrojnošmi partokracie s dymovnicami ideológií a kapitálovo závislej nadnárodnej mediokracie s priemyslom narkotizácie, deštrukcie duchovného, teda civilizačného, slobodného bytia a žitia národov. Práve anatomický priestor civilizácie – komunikácia sa stal operačným priestorom boja o udržanie moci. Áno, to je kľúčový problém, ktorý nám súčasnosť kladie na stvol našej bádateľskej a pedagogickej triezvosti v hľadaní azimutu ako ďalej. V symptómoch emocionalizácie, beletrizácie informácií, čiže menenia ich kódov kotvia dnes súčasné stratégie manipulácie. Slovom, spôsoby, ktorými súčasná projekcia svetovlády nad človekom a národmi mení kódy našej historicky utvárajúcej civilizácie, sú touto komercionalizáciou na našom stole súvah a úvah života, či jeho zániku. Slovom, sme svedkami masovej fabrikácie drog tzv. mediálneho priemyslu. Svedkami, kedy sa tzv. redakcie médií menia v laboratória s overovaním nových mediálnych „farmaceutík“ mediálneho priemyslu služby. A sú to práve audiovizuálne médiá, ktoré sa stali priestorom stretu kultúrno-antropologických a komerčných, trhových mediálnych teórií „mediálnej služby“. Stretu civilizácií – civilizácie, ktorá kotví v kultúrno-antropologických vývojových procesoch človeka, národov a civilizácie osnovanej na moci plynúcej nie z podstaty slobody človeka, ale moci osnovanej na majetnosti. Moci realizujúcej svoju vládu nad človekom. Veda, to je dialóg, nie monológ teórií médií tovaru, médií služby trhového útlu. Medií, ktoré naopak svojou podstatou sú posolstvom, bytím v základoch civilizácie. Nie sú službou, ale integrálnou podstatou civilizácie. Prejavom tejto civilizácie.

Čo je to teda v našom, civilizačnom chápaní mediálna komunikácia? Čo je masa? Čo sú médiá? Služba? Tovar mediálneho trhu? K položeniu si týchto kardinálnych otázok smerujú nás doterajšie interpretácie. Ako národ stredoeurópskej, európskej civilizácie, národ s 1150-ročnou jazykovo-komunikačnou a kultúrnou syntézou svojej národnej identity máme povinnosť postaviť si, či opätovne obnoviť nie komerčné, ale civilizačné kultúrno-antropologické, komunikologické osnovy vedecko-pedagogického aktivizmu. Neprijímať bez vedeckého konceptu toto trhové cunami. Komunikačný systém, ktorý sa rozvíjal aktivizmom kresťanstva bol a je koronárnym systémom kultúrno-antropologického podložía európskej civilizácie. Tá bola a je pilierom kultúrno-antropologického zdvihu človeka, národa, národov, architektúrou kozmu ich duchovných hodnôt a slobôd, sebarealizácie v tvorivosti. Sme povinní aj mediálnej vede a jej ukotvení v komunikológii, ako metavede vied dať jej historickú osnovu a obsah.

A je tu aj problém metodologický. V ére písomníctva je proces evolúcie hľadaním, odkrývaním vlastnej identity jazyka, jeho univerzálnosti komunikácie. V ére vydeľovania sa publicistiky, novinárstva a literatúry z osnovy písomníctva bol to proces k identite literatúry a novinárstva. Nebolo to však odkrývanie iba lineárnych vývinových identít. Čo oba komunikačné prúdy aj naďalej integrovalo, to bol utvárajúci sa spoločný koridor národnej, spoločenskej komunikácie. Spoločný utvárajúci sa priestor recepcie. Prístup k vzdelanosti, gramotnosti zavedením všeobecnej školskej výchovy utvára priestor dynamizmu zmasovania a diferenciacie spektra komunikácie a recepcie. Koridorom mediálnej komunikácie utvára sa literatúre aktualitou a periodicitou novinárstva neobyčajne dynamický a pre žánrovosť variabilný priestor percepčného prieniku k publiku. Pre novinárstvo rétoriky, slova bolo toto vzájomné prienikové prepojenie tvorivým priestorom audiovizualizácie slova, dokompletizovania jazykovo-pojmovej, významovej komunikácie o komunikačné „potenciály“ štylisticko-obrazovej, metaforickej, príbehovej, emotívnej komunikácie. Literatúra a mediálna tvorba dotvárajú sa ako piliere komunikácie aktivizmom priestoru literatúra v komunikácii. Audiovizuálnosťou sa rozvetvujú výtvarné umenia, grafika, fotografia. Čo je podstatné, že ich koexistenčné prieniky navzájom už umožňovalo historicky utvorené komunikačné podložie cirkevnej kresťanskej komunikácie. Táto komunikácia totiž priestorovou syntézou chrámov v syntéze ich duchovného aktivizmu bola už historicky predobrazom syntézy audiovizuálnej komunikácie slova, rétoriky, ikonografie, hudby, architektúry. A to už v časovosti, periodicite a masovej recepcie zhromaždením veriach. Siet' kláštorov so skriptóriami, písaním, zdobením kódexov, ich komunikačnej cirkulácie koridormi informačných prepojení v sieti kláštorov Európy utvorila podložie nadnárodnej komunikácie. Zosieťovania už nielen komunikačných koridorov Európy, ako aj literatúry, umeleckej a mediálnej komunikácie. Predmet bádání a ich interpretácie v audiovizuálnom mediálnom priestore skrýva v sebe požiadavku interdisciplinárneho prístupu. Naviac komunikácia je v recepcii vždy recepciou vnímanej audiovizuálnej komplexnosti. Printové médiá, rozhlas, výtvarné umenia v ich mediálnej komunikácii maximálne aktivizujú vnútorný poznatkový, umelecko-emočný priestor recipienta. Recipient si „kompletizuje“ v audiovizuálnu celistvosť informáciu na osnove žánrologických podnetov. Recipient si „prepisuje“ žánr, dielo rukopisom zážitkového priestoru vlastného života.

UCM – to je stavba nového projektu vzdelávania novinárov

Revolučný proces, ktorý je odpoveďou na doterajšie ťažké dedičstvo totality, vynesol v hodnotovej škále princípy, ktoré budú určovať nesporne náš najbližší vývoj. Týmito princípmi sú všeľudské hodnoty v názoroch, v záujmoch, ako aj v spoločenských vzťahoch. Táto nová hodnotová škála kvalitatívne novo formovala „inštitúciu“ verejnosti, ktorá tu začala pôsobiť ako katalyzátor spoločenského pohybu, utvárania pravidiel koexistencie a pôsobenia spoločenských síl, ich vývoja k diferencovanej identite, etablovania sa v politických stranách, v profesných občianskych združeniach a iniciatívach. S reformujúcou sa škálou spoločenského a politického spektra sa mení aj tvár našej žurnalistiky, podstatne sa mení referenčný rámec jej pôsobenia, profesne, mravne sa obrodzuje jej vzťah k verejnosti, k človeku, začínajú sa ustáľovať pravidlá jej vzťahu k štátu, k moci, k organizácii a správe vecí verejných. Mimoriadne sa akcentujú etické princípy novinárskej profesie.

Právo na informácie patrí k základným atribútom právneho štátu, k základným právam človeka. Rozvoj žurnalistiky je jedným zo základných uzlov demokraticko-právneho štátu ako spoločensky zintegrovaného, mnohostranne diferencovaného, národnou kultúrou a národnou identitou homogenizovaného spoločenstva. Takéto moderné spoločenstvo je nemysliteľné bez efektívneho systému spoločenskej, kultúrnej komunikácie, ktorej podstatnú zložku tvoria práve prostriedky masovej komunikácie – tlač, rozhlas, televízia a ďalšie médiá. Demokratický štát musí preto garantovať vytváranie podmienok pre všestranný rozvoj tejto komunikácie, teda i celého systému tlače, variability programových štruktúr rozhlasu, televízie, spravodajského filmu a ďalších médií masového pôsobenia, aby tieto zabezpečovali plnohodnotné šírenie a sprostredkovanie všetkých všeľudských kultúrnych hodnôt. Ich spoločensky a právne zaručený rozvoj je najefektívnejším prostriedkom prekonávania súčasných protirečení, rámcom a priestorom reálnej existencie plurality politických síl, záujmov, prostriedkom na prekonávanie ťažkých dôsledkov ekonomizmu, vulgárneho materializmu, ktorý ochudobnil kreatívneho ducha a ľudskú, mravnú integritu súčasného človeka. Aj v žurnalistike sa opäť vraciame k jej podstate, k zmyslu jej spoločenskej existencie. Opäť sme nútení položiť si otázku, čím bola žurnalistika v dejinách našej kultúry. Znovu si začíname uvedomovať, že jej historický význam spočíva v tom, že prispela k vzniku skutočne reálnej verejnej mienky, k diferencovanému národnému spoločenstvu. Uvedomujeme si jej nezastupiteľnú rolu pri formovaní demokratického národného vedomia, pri utváraní, permanentnom živení nevyhnutnej kultúrnej komunikácie, v ktorej prebiehal pohyb všetkých duchovných hodnôt. To, čo obdobie renesancie dosahovalo rétorikou, knihou, obdobie reformácie a protireformácie kázňami, letákmi, brožúrami, prvými letákovými novinami, to nastupujúce liberálne demokracie dosahovali už masovo vydávanou periodickou tlačou. Bola to žurnalistika, ktorá spravodajstvom a subjektívnym prepracovaním spoločenskej reality artikulovala to, čo sa predtým mohlo prejaviť iba v jednotlivých izolovaných mienkach. Žurnalistika vytvorila stránkami novín rezonančný celospoločenský priestor k sebareflexii človeka, sociálnej skupiny. Masovou žurnalistikou sa po prvý raz mohli celospoločensky uplatniť názory širokých spoločenských vrstiev, sociálnych skupín, ich záujmy a vôľa. Noviny, tým že „prepožičiavali“ publicitu širokým vrstvám záujmov, názorové diferencovanej spoločnosti, prispievali k oslobodzovaniu ducha nezávislej kritiky, k podnecovaniu procesov, ktoré smerovali k spoločenskému dobru. Žurnalistika proti prežitkom despotizmu, absolutizmu pozdvihla idey demokracie a občianskej slobody. Prejavením postojov a myšlienok zúčastňujúcich sa na tejto spoločenskej komunikácii umožňuje aj v našich súčasných podmienkach realizovať zložitý proces spoločenskej diferenciacie manifestovanej jednoty v demokratickú pluralitu. Iba žurnalistika umožní, aby sa človek uprostred veľkého množstva názorov, postojov mohol identifikovať s rovnako zmysľajúcimi v názoroch, v prejavových záujmoch, cieľoch a v spôsoboch ich spoločenského uplatnenia. Žurnalistika tak prispieva k formalizovaniu sociálnych, profesných skupín, spoločenských združení, zoskupení, k etablovaniu politických strán, k samoregulácii ich vzájomných interakcií na platforme demokratickej plurality. Žurnalistika v tomto procese čoraz zjavnejšie vystupuje ako citlivý moderátor, ako verejná inštitúcia spoločenského kontaktu. Prezентuje sa čoraz výraznejšie jej zástoj v upevňovaní právneho vedomia, právneho statusu. Zákonodarným zborom utvára priestor, aby tieto nachádzali náležitú oporu medzi voličmi. Citlivo sa ustáľuje aj forma kontrolnej funkcie žurnalistiky, práce volených zástupcov, kontroly mocenských štruktúr a súčasne vládny zlozkám zabezpečuje náležité, operatívne poľivo pri príprave a prijímaní celospoločenských rozhodnutí. Totalitný mocenský monopol práve tieto všadeprítomné funkcie žurnalistiky ochromil. Ochromila sa politická, spoločenská i kultúrna komunikácia a jej dôsledkom bolo rozdvojenie spoločenského vedomia. Totalizácia toku informácií, ich voluntaristická selekcia, deformácia v uplynulých desaťročiach spôsobili, že náš vývoj prebiehal formou šokov, mantinelov, za devalvácie základných mravných hodnôt a ťažko vyčísliteľných materiálnych škôd, retardovania spoločenského pokroku. Potvrdilo sa, že verejná mienka, pluralita demokracie sú oblasti, ktoré si nemožno predstaviť bez každodennej širokej publicity, ktorú umožňuje slobodná žurnalistika.

Funkcia žurnalistiky v podmienkach demokracie, plurality spočíva v podstate v tom, že sa budú všetky informácie, dôležité pre fungovanie samoregulácie spoločnosti, slobodne komunikovať, čo znemožní, aby sa o spoločnosti, o jej životných otázkach rozhodovalo bez jej vedomia. A na druhej strane žurnalistika bude pôsobiť v smere, aby spoločnosť akceptovala rozhodnutia riadiacich štruktúr, ktoré budú smerovať k regulácii spoločenských procesov v želateľnom, celospoločensky prospešnom smere. Bude nesporne úlohou žurnalistiky v pluralistickom systéme emancipovať váhu človeka, jeho práva, zvrchovanosť ako činiteľa tvorivého, slobodného, v konaní zodpovedného, smerujúceho ku kolektívite celospoločenského záujmu, v ktorom bude integrovaný i jeho záujem. Preto bude tak dôležité, aby podchytila nálady, názory a záujmy, ktoré budú vznikať, aby ich formulovala, rozširovala, upevňovala, dávala celospoločenskému pohybu metódu, organizáciu, dôslednosť a cieľ. Prítom

žurnalistika v tejto sociálnej, sociokultúrnej pozícii nebude tvoriť, ale iba zosilňovať, artikulovať závažné problémy našej súčasnosti, inšpirovať ich riešenia. Slovom bude sa prejavovať ako multiplikátor demokracie. To znamená, že žurnalistika bude tmočiť a posilňovať názory a priania, ktoré vychádzajú z verejnosti, zdola a súčasne bude konkretizovať idey a programy, ktoré budú vychádzať od vlády a riadiacich štruktúr spoločnosti. Zbaviť žurnalistiku totality znamená okrem iného tiež premenu jej pozície vulgárne chápanej prevodovej páky agitátora, propagátora a organizátora, jednosmerného nástroja moci smerom k ovládaným. Znamená posilniť jej funkciu prostriedku ľudu – zákonodarcu, funkciu mnohostranného informátora, inšpirátora k samostatnému uvažovaniu jednotlivca. Prostriedku, ktorý bude šíriť v ľudových masách duchovné podnety, a naopak z tohto pohybu a myslenia nás bude zvýznamňovať podnety a reakcie, aby ich sprostredkovala ohniskám duchovného tvorivého pohybu. V pluralistickom systéme demokracie musí byť žurnalistika voči verejnej mienke stále jej orgánom i činiteľom, následkom i príčinou, symptómom i prostriedkom.

Naša žurnalistika má za sebou nie knižnú, ale životnými osudmi spoločnosti draho zaplatenú skúsenosť totalitne ovládanej žurnalistiky, ktorá z časti čitateľov utvárala slepo oddaných prívržencov totality. Zámerné prehánanie straníckych, triednych rozdielov a pestovaný kult osôb vychovával neznášateľných sektárov, ktorí sa podozrievavo dívali na všetko, čo bolo mimo rámec ich presvedčenia. Skresľovanie, prehánanie, podozrievavosť, pestovanie inkompetencie, závislosť osôb nekvalifikovaných, vyzdvihovaných do funkcií. V mocenských štruktúrach utvárali podhubie karietizmu a amorálnosti. Pritom je dôležité si uvedomiť, že zdrojom tejto totality nebola žurnalistika sama osebe. Žurnalistika túto totalitu iba rozširovala a stupňovala. Jej zdrojom je politická strana, ktorá má už vo svojich základoch aj kód totality vyplývajúci z jej cieľa vládnúť a ovládať. Ukázalo sa, že politická strana, ktorá sa stane monopolným vládcom, nie je schopná sama sebe utvoriť si systém vlastnej samoregulácie (kritiky a sebakritiky). Takouto zárukou potlačania totality v politických stranách je pluralita, duch slobodnej kritiky, ktorý žurnalistika vo verejnosti uplatňuje. Táto slobodná kritika je súčasne i prostriedkom proti demagógii, partajnému politikárčeniu.

Ak sledujeme zástoj žurnalistiky v našich národných dejinách, uvedomujeme si zistenie, že naša národná emancipácia, emancipácia sociálnych skupín postupovala iba pozvoľne, ak nestála v centre tohto procesu žurnalistika. Máme na mysli žurnalistiku tak rozvinutú, aby deň čo deň prezentovala tento národný, sociálny záujem a súčasne ukazovala cestu národného pohybu, ktorý naznačovali silné vedúce osobnosti našich národných dejín. Uvedomujeme si, že v podmienkach skromnej novinárskej, časopiseckej aktivity tieto osobnosti európskeho formátu iba s veľkou námahou tvorili, sceľovali duchovný, kultúrny kontext národa, ako ťažko a v mnohých ohľadoch oneskorene za európskym vývojom, zoskupovali uvedomovaním slovenské etnikum v jednotný, národnou myšlienkou a kultúrou integrovaný moderný národ. Uvedomujeme si v tejto súvislosti historický zástoj napríklad Štúrových Slovenských národných novín práve v tom, že Štúr, štúrovská generácia využitím žurnalistiky ako pojiva, prehĺbila tento národno-uvedomovací proces do neobyčajnej hĺbky a sily. Také je poučenie dejín. Máme tu však aj poučenie novšieho dáta ako žurnalistika v korzete totality bola vyklieštená, pozbavená národnej kultúrnej identity, národnej tradície, duchovného a myšlienkového obsahu, ktoré nahradili frázy, odľudštené vízie nereálnych prognóz. Náš verejný život – to je reťaz prudkých otrasov. V takýchto podmienkach nemôže žiadna kultúrna epocha vytvoriť trvalé, ľudu prospešné dielo. A pritom svet za ostatným drôtom križovalo toľko najrôznejších vplyvov, myšlienok, ktoré národom a jednotlivcom určovali osud po horizonte spoločenského pokroku. Naše národy, pozbavené tohto pojiva, veľmi zaostali.

Totalita – to je tiež strata národnej a kultúrnej identity našej žurnalistiky. Už len letný pohľad na povojnový vývoj ukazuje, aký bol tento vývoj krivolaký. Ako bola jeho vývojová línia často prerušovaná. A presadením stalinskej koncepcie v roku 1948 dokonca naddo prerušená. Podstatný znak tejto koncepcie bol v tom, že žila a rozvíjala sa v podstate bez ideovej súvislosti, bez novinárskej tradície myšlienkovvej i hodnotovej. Nenachádzame v jej línii pevnú reťaz, pevné generačné puto. Naša žurnalistika bola umelým, úzkoprým ideologizovaním zbavená možnosti sústavného nadväzovania na minulosť. Časté politické kataklizmy zavaľovali radiačnými pásmami výsledky práce generácií. Robilo sa všetko, aby ich nastupujúce generácie nepoznali, či nemali poznať. A tak sa začínalo vždy odznova. Vždy znovu začínať – to je ten skľučujúci pocit, ktorý sa nás zmocňuje pri čítaní stránok novín posledných desaťročí. Novembrová „nežná revolúcia 1989“ mala začať nesporne novú epochu dejín nielen národov ale civilizácie vôbec. Aká je realita? Už začíname tušiť, aké veľké úlohy stoja pred nami – novinármi i pracovníkmi vedeckého výskumu, pedagógmi v príprave mladej novinárskej smeny. A tu nemôžeme postupovať inak než sa opäť posilniť nadväzovaním na veľký pokrokový odkaz slovenskej, európskej a svetovej novinárskej minulosti. Tu je ukryté svedectvo našich národných dejín, naša múdrosť, skúsenosť, každodenná kronika čínorodej práce generácií. Ich nádeje a zápasov, sebaobetovania za spoločenský pokrok a národnú identitu. Naša žurnalistika nebude nikdy kultúrne plnohodnotnou, nebudeme mať dobré noviny, ak nebudeme vedieť, ak nepochopíme, čo chceli a kam smerovali naše predchádzajúce generácie. Nemala by byť zabudnutá ani jedna myšlienka pretavená humanizmom a dušou národa. Teda poznať svoje dejiny a minulosť a s duchom doby pokračovať v úsilí a vo výbojoch veľkých mravných a humanistických vzorov našej minulosti platí dnes dvojnásobne. Je to dnes tiež prvý predpoklad našej cesty do kultúrnej Európy, ak európsky dom má byť nový, lepší než ten včerajší. Nový novinársky i publicistický. Dnes národy musia riešiť neľahké úlohy vnútornej výstavby a zahraničnej orientácie. Naša doba je rušná. Do nášho života ako lavína vnikajú nové myšlienkové a politické prvky. V kvantitatívnom a na mnohých miestach, v mnohých oblastiach nášho spoločenského života i v kvalitatívnom myšlienkovom ruchu nie je dost' pokoja k zreniu, k

nadväzovaniu a vytváraníu tradície, lebo po jednostrannom útočení totality a liberalizmu pokračuje zápas ideí, hľadania mnohorozmernej ľudskej, spoločenskej i národnej identity.

Vláda totality, tej liberálno-majetkovej i ateisticko-partokratickej v našom dejinnom vývine znamená doteraz najdramatickejšie a najhlbšie prerušenie celého dejinného vývoja slovenskej žurnalistiky. Takže dnes musíme dvojnásobne hovoriť o jeho totálnej obnove. Dôležité je, že sme túto cestu neodvolateľne nastúpili. Bude sa posilňovať v našej žurnalistike pocit a vedomie alternatív. Pritom bude ešte dlho pôsobiť zotrvačnosť tradičného prístupu. Naše myšlienky budú zväzovať tradičné štruktúry kritérií. Nepochybne sa musí zvýšiť informačná hodnota novín. Ich rozmanitosť prezentovania alternatív k rozhodovaniu človeka, etická hodnota novín, stupeň ich humanizácie. Prehľbit' sa musí ich pôsobenie v smere relativity, otvárania spoločenského vedomia. Nielen minulosti, mnohosti pozitívnych poznatkov, postojov, ale aj vedomia spleťosti spoločenských záujmov. Schopnosť posudzovať objektívne spoločenské javy nepochybne nebude daná jednému apriórnemu názoru, ale bude výslednicou pluralitnej tendencie k pravde. V tomto úsilí po rozmanitosti nám vôbec nepôjde o to, aby sme mali nepreberné spektrum len hlavičkami sa líšiacich novín a časopisov, aby sa noviny za každú cenu hemžili „polemikami“. Naše úsilie bude nesporne smerovať k tomu, aby sa noviny, programy rozhlasu a televízie stali skutočným fórom názorov, vzdelanosti, ušľachtlosti ducha, morálky, činorodej aktivity. Pritom táto obroda je nemysliteľná bez mravnej očisty novinárskej profesie, ktorá je popri vzdelanosti základnou podmienkou jej skutočnej spoločenskej kompetentnosti.

Procesom detotalizácie musí prejsť i naša veda o žurnalistike – dejiny a teória. Jej prechod od totality k pluralite znamená, že bude obrazom rôznych prístupov k objektivizácii historických faktov, ale aj z hľadiska ciest, schopnosti viesť vedecký dialóg, vedieť sa nechať inšpirovať iným názorom. Znamená to tiež zbaviť našu vedu demagógie živenej inštrumentárom rôznych pseudomarxistických pseudoliberalných postulátov, axiém, vulgarizmov, antihumanosti voči názorovým spolupartnerom, nie protivníkom. Detotalizácia našej vedy predpokladá predovšetkým mravnú očistu jej bádateľských radov od konjunkturálnych falzifikátov, od „lúpežníkov“ výsledkov bádateľskej práce vedcov postihnutých normalizáciou. Vydat' o tom svedectvo je našou povinnosťou voči dejinám našej žurnalistiky.

Črtajú sa pred naším výskumom, odbornou publicistikou celé oblasti zložitých, navzájom prepojených a podmienených problémov. Čo treba urobiť už dnes? Na základe súčasného poznania potrieb riadiacich štruktúr a novinárskej praxe novoreštrukturalizovať predmet našich bádání. Nasmerovať ich ku kardinálnym, uzlovým problémom spoločenského informačného systému, recepcie tlače, programov rozhlasu a televízie. Vyjsť v ústrety požiadavkám formujúcich sa politických štruktúr vo výskume publika prostriedkov masovej komunikácie. Slovenskému syndikátu novinárov, Únii slovenských novinárov skúmaním problematiky novinárskej profesie, novinárskemu školstvu spracovávaním a publikovaním literatúry utvárať priestor aktivizmu. Musíme urýchlene pristúpiť ku skutočne objektívnemu, dnes už historickému obdobiu našej žurnalistiky rokov 1968/69 a obdobiu následnej normalizácie. Musíme zabezpečiť, aby z redakcií nezmizol archívny materiál. Obraciame sa preto na postihnutých novinárov, ktorí už dnes pre vek a podlomené zdravie nemôžu vykonávať náročné novinárske povolanie, aby pomohli zachrániť tento archívny materiál, aby dali k dispozícii svoje archívy, svoje výpovede. Mali by nám pomôcť spolu s čestnými novinármi v redakciách osvetliť rolu pôvodcov rôznych anonymných materiálov, osočujúcich článkov, osôb, ktoré sa skrývali pod rôzne pseudonymy. V záujme mravnej očisty našej žurnalistiky nemôžu byť tieto fakty zabudnuté. Takýto „záchranný“ výskum sa týka aj terajšieho obdobia návratu našich redakcií ku skutočnej novinárskej práci. Vznikajú nové periodiká a je potrebné už teraz dbať na záchranu dokumentácie. Tu je potrebné aj našej univerzity v zadávaní bakalárskych, magisterských, doktorandských prác.

Z hľadiska výchovy mladej generácie novinárov musíme urýchlene, avšak nie povrchno, prikrôčiť k spracovaniu dejín našej žurnalistiky, zbaviť ju deformácií, totality jednostranného výkladu. Musíme vrátiť novinársku, občiansku česť generáciám našich novinárov, ktorí nástupom totalitných praktík po roku 1948 boli vyhodení z redakcií a ktorých práca sa nikdy nespreneverila novinárskej cti, etike, demokratickým, humanistickým a národným princípom. Musíme očistiť ich mená nielen v historických prácach, ale aj v encyklopédiách. Musíme ich vrátiť do dejín tejto pamäti našej novinárskej profesie. Slovom, musíme prednostne prikrôčiť k materiálovej záchrane prameňov, spomienok, výpovedí, dokumentov z osobných archívov novinárov, pozostalostí tých, ktorí sa dnešných dní nedožili, aby naše dejiny boli skutočnými dejinami. Musíme neodkladne prikrôčiť k spracovaniu dejín našej žurnalistiky po roku 1918, osobitne rokov 1939 – 1945, 1945 – 1948 a po roku 1948 z jediného a hlavného dôvodu, aby sme zužitkovali svedectvá tých novinárov, ktorí v týchto zložitých etapách vývinu našej žurnalistiky pôsobili, aby mohli vydat' tieto svedectvá tak dôležité pre pravdivé pochopenie historických súvislostí. Takéto dejiny potrebujeme pre súčasnosť, lebo len cez tieto dejiny, ich pochopenie, poznanie môžeme pochopiť, predvídať smerovanie našej žurnalistiky do najbližšej budúcnosti. Len opretím sa o takéto dejiny možno viesť výchovu novinárov k ich ľudskej, profesionálnej, morálnej, etickej kompetentnosti v spoločenských procesoch.

Náš výskum na univerzite musí okamžite odpovedať na nové úlohy žurnalistiky, na jej novú pozíciu v podmienkach utvárajúceho sa politického pluralizmu a demokracie. Získané poznatky by mali byť k dispozícii pri utváraní nových vzťahov žurnalistiky a spoločnosti, žurnalistiky a politických strán, žurnalistiky a riadiacich štruktúr, teda oblastí, ktoré by mal upravovať tlačový zákon.

Do nových vzťahov a rolí sa teda dostáva aj novinárska profesia. Objavujú sa nové, dnes komerčné referenčné požiadavky na vzdelanostnú prípravu, tvorivosť, adaptabilitu a najmä etiku, morálku. Neúmerne rastie psychické, zdravotné zaťaženie novinárov, ktoré sa tiež musí stať oblasťou seriózneho bádání, predmetom

sociologického, psychologického, filozofického výskumu, ako aj bádání, ktorých cieľom bude výskum biorytmu novinárskej profesie a jeho dopad na zdravotnú situáciu v tomto povolání s dôsledkami pre zdravotnú starostlivosť, zaradenie rizikovosti tejto práce. Povedané zjednodušene, celá naša žurnalistická veda, jej predmet, metodológia a smery jej bádania, pedagogika v tomto poznaní ukotvená musia prejsť od totality na osnovu kultúrno–antropologického základu poslania komunikácie médiami. A to ako v predmete, metodológii, tak aj cieľového zmyslu tohto bádania a pedagogiky. Aj vede o žurnalistike, pedagogike pripadá úloha dennodenne pestovať, obnovovať vedomie nášho národného celku. Zapájať náš národ, národnosti žijúce na Slovensku do pokrokových, civilizačných, humanistických, kultúrnych úsilí európskeho a svetového kultúrneho univerza. A to je zmysluplnosť aj našej úvahy. Úvahy a „súvahy“, keď si dnes pripomínáme 15. výročie vzniku Univerzity sv. Cyrila a Metoda a v jej rámci aj vznik prvej najvyššej ustanovizne novinárstva Fakulty masmediálnej komunikácie. Dielo, ktoré sa už v stavbe mediálnej vzdelanosti na Slovensku generáciami podarilo vytvoriť je skutočnosťou, záväzkom, inšpiráciou zároveň. Sme na prahu novej v podstate národnej a súčasne všehumánnej tradície stavby vzdelanosti. A to je tá najvznesenejšia motivácia mediálnej pedagogiky, študijnej méty nastupujúcich generácií.

Literatúra

- BRILLA, Jozef: Niekoľko poznámok k slovenským dejinám. In: Zborník z konferencie – Štátne záujmy Slovenska v súčasnosti a v budúcnosti. Slovakia plus, Bratislava 1995, s. 94 – 95.
- ĎURICA, Milan S.: Odkedy sme Slováci? Pôvod Slovákov a kresťanstvo. Lúč, Bratislava 2006, 35 s.
- ĎURICA, Milan S.: Kedy sme vstúpili do dejín? K otázke začiatkov slovenských dejín. Lúč, Bratislava 2006, 39 s.
- DORULA, Ján: O krajine a vlasti starých Slovákov. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava 2001, 91 s.
- DARMO, Jozef: Slováci a Slovania v geopolitických súradniciach Európy. In: Zborník z konferencie – Panslavizmus, tradície a perspektívy. Panslovanská únia, Bratislava 2009, s. 17 – 45.
- GEISS, Imanuel: Dějiny světa v souvislostech. Ivo Železný, Praha 2005, 529 s.
- MAGÁL, Slavomír – MATÚŠ, Jozef – Petranová, Dana: Lexikón masmediálnych štúdií. FMK UCM, Trnava 2011, 454 s.
- KUČERA, Matúš: Vstup Slovanov do európskych dejín. In: Panslavizmus, tradícia a perspektívy. Zborník. Panslovanská únia, Bratislava 2009, s. 2 – 17.
- Kulturoológia ako akademická disciplína. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 12. – 13. 10. 2005. 445 s.

Pri jednom zo žriedel cyrilo-metodskej tradície v slovenskom novinárstve alebo na okraj časopisu *Cyrill a Method*, 1850 – 1870

Juraj VOJTEK

Slovenské novinárstvo sa v 19. storočí rozvíjalo v podmienkach, ktoré sotva poznal ktorýkoľvek iný európsky národ. Vďaka objektívnym prekážkam poznalo obdobia, keď zánik jediného titulu znamenal spretrhanie jeho vývoja na niekoľko rokov či dokonca desaťročí. Preto sa neraz muselo dať nahrádzať inými, príbuznými činnosťami, ale zároveň často – ak jestvovalo – muselo nahrádzať iné nejestvujúce národné ustanovizne, napr. vydavateľstvá. Preto okrem preň typickej a základnej funkcie, informačnej, plnilo úlohy iné; a tak napríklad mal slovenské periodikum na viditeľnom mieste v dome, mohlo a neraz aj znamenalo demonštratívnu príslušnosť jeho majiteľov k zaznávanému a utláčanému národu. Navyše muselo sa nahrádzať aj v rámci periodickej tlače ako takej: ak sme nemali noviny, musel ich zastupovať časopis a naopak.

Napriek tomu už v 19. storočí sme mali tituly, ktoré prezrádzajú, že hádam najstaršia a najvýznamnejšia tradícia v dejinách nášho národa, cyrilsko-metodská, sa pestovala a rozvíjala aj v slovenskom novinárstve. Mám na mysli najmä časopis *Cyrill a Method*, ktorý sa ako týždenník objavoval na Slovensku s prestávkami v rokoch 1850 až 1870, s rôznymi podtitulmi (raz ako *Katolícky časopis pre cirkev a školu*, či ako *Katolícke noviny pre cirkev, dom a školu*) v rôznych jazykových verziách (v tzv. staroslovenčine, teda v slovakizovanej češtine, či v opravenej slovenčine, ba niekedy aj v tej, aj v onej podobe), v rôznych typoch písma (vo fraktúre i latinke), v rôznych redakciách (raz s Andrejom Radlinským, 1817 – 1879, a Jánom Palárikom, 1822 – 1870, inokedy s Michalom Chráskom, 1825 – 1900, a Jurajom Slotom-Rajeckým (1819 – 1882), či opäť s Andrejom Radlinským a Frankom Vít'azoslavom Sasinkom, 1830 – 1914), v rôznych mestách (v Banskej Štiavnici, v Banskej Bystrici, v Budíne, Skalici, Bratislave i v Trnave; tu mimochodom v redakcii Štefana Rúčku, 1825-1904)...

Z uvedených mien tvorcov *Cyrilla a Methoda* nemožno nespomenúť Jána Palárika, ozajstnú dušu periodika v prvých rokoch jeho vychádzania, ktorý si svojimi reformnými podnetmi a návrhmi tak rozhneval svetskú i cirkevnú moc, že neváhala použiť proti nemu hrubý falzifikát, publikovaný práve na stranách jeho milovaného periodika, ktorým sa vraj dištancoval od svojej činnosti v ňom, čo samozrejme nebola pravda, ale zbožné želanie jeho neprajníkov.

Napohľad malo ísť o konfesionálne periodikum. Zrejme aj preto, že takýto časopis bola maďarská vrchnosť skôr náchylná povoliť, než povedzme politický orgán. Ale už spájanie viery so vzdelaním naznačuje, že jeho tvorcovia dovideli ďalej. Napokon zakladateľ *Cyrilla a Methoda*, Ján Palárik, za redakcie ktorého časopis dosiahol najvyššiu úroveň, sa o jeho zameraní vyjadril už v jeho prvom čísle takto: „...chrám a sskola spojeny jsou mezi sebou tak pevným a nerozlučným swazkem jako muž a žena: Jedno bez druhého se dariti a kwitnutí nemůže. Chrám jest Otec a sskola jest matka, oba vychowávají dítky swé poněkud rozdílным způsobem, predce k jednomu cíli...“ (*Cyrill a Method*, 1850, roč. 1, č. 1. s. 5). Preto neprekvapuje, že v rokoch 1859 až 1861 *Cyrill a Method* mal prílohu *Priateľ školy a literatúry*, bežne považovanú za náš prvý pedagogický časopis. Spomenúť treba však aj ďalšiu prílohu *Slovesnosť*, ktorá sa objavovala v rokoch 1863 až 1864, lebo aj ona naznačuje, že obsah časopisu sa ani jeho hlavnou ideou, teda cez cyrilo-metodskú tradíciu upevňovať vieru a dvíhať vzdelávanie nášho obyvateľstva, nevyčerpával.

V čase, keď sme nemali bežné (povedzme „politické noviny“, lebo *Pešťbudínske vedomosti* vznikli až v roku 1961), aj takéto na prvý pohľad špecializované periodikum prekračovalo svoje vymedzenie, a to nielen smerom ku kultúre či slovesnosti, ale napríklad aj k národohospodárstvu, či k postaveniu slovenského národa v monarchii. Ďalšia zaujímavá črta časopisu: popri slovenských mal aj českých prispievateľov. Na jednej strane sa to dalo logicky vysvetliť – cyrilo-metodská tradícia nás predsa spája. Na strane druhej, aj takto časopis buďoval to, čo dostalo pomenovanie česko-slovenské povedomie, ktoré určite pomáhalo Slovákom pretrpieť národný útlak. A podobne: napriek všetkej, ak tak možno povedať, katolíckosti, na stranách periodika sa stretávame s inovercami (samozrejme najmä s evanjelikmi ausburského vyznania; ak máme byť konkrétni, s Ctiborom Zochom, 1815-1865, či Samuelom Ormisom, 1824-1875. Už z tohto je zřejmé, že náboženská tolerancia bola tomuto časopisu vlastná, čo v časoch jeho vychádzania opäť nebola až taká samozrejmosť.

Cyrilo-metodská tradícia je určite naša najstaršia a najvýznamnejšia tradícia. Služi slovenským novinárom a národovcom ku cti, že aj vďaka časopisu *Cyrill a Method*, či predovšetkým vďaka nemu, ju pomáhali nielen pestovať a tak aj uchovať, ale aj rozvíjať a že my ich potomkovia máme možnosť ju ďalej kultivovať. Aj na pôde našej alma mater, univerzity, ktorá nesie v názve mená našich vierozvestcov. Len či to naozaj dokážeme?

Literatúra:

Cyrill a Method 1850-1851, 1852-1856, 1857-1870

DUCHKOWITSCH, W., SERAFÍNOVÁ, D., VATRÁL, J. 2007. *Dejiny slovenského novinárstva. Vývoj novinárstva na Slovensku v kontexte podunajskej monarchie*. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2007. ISBN 978-80-8084-195-9.

RUTTKAY, F. 1999. *Dejiny slovenského novinárstva do roku 1918*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1999.

Zbožný región - cirkevná škola (z dejín Nitrianskej diecézy)

Františka ČECHOVÁ

Starobylá Nitrianska diecéza mala pred jej rozdelením v roku 2008 viac ako 150 farností. Je to najstaršia diecéza na Slovensku, jej korene siahajú až do 9. storočia. Identita Nitrianskej diecézy sa tradične spája s vysokým podielom katolíkov a slovenského etnika na jej území, ktoré sa pre rokom 2008 rozprestieralo nielen na Považí, ale aj na Kysuciach. Jedným zo zdrojov zbožnosti v Nitrianskej diecéze bolo cirkevné školstvo, ktorému nitrianski biskupi venovali vždy veľkú pozornosť. Historické bádanie sťažujú okrem dlhodobej diskontinuity výskumu aj zložité právne pomery, ktoré vytvorilo cirkevné zákonodarstvo postavené na základoch komplikovaného patronátneho práva. Vzťahy svetskej a cirkevnej vrchnosti upravovali až do roku 1948 historické kanonické vizitácie. Tak sa nielen diecéza, ale aj každá farnosť stávala partikulárnou právnou jednotkou. V modernej občianskej spoločnosti sa tento historicky vzniknutý stav stával anachronizmom. Zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom preťal tento problém ako „gordický uzol.“ Cirkev týmto zákonom prišla o majetok. Cirkevné školstvo na Slovensku zaniklo už v roku 1945.

Po roku 1989 sa problém cirkevného školstva a hospodárskeho zabezpečenia farností v slobodnej spoločnosti objavuje znova. Je povinnosťou historikov a pedagógov preskúmať, aké tradície má naše štátne a cirkevné školstvo. Na Katedre histórie FF UCM sme uskutočnili výskum zameraný na cirkevné školstvo a farnosti. Vybrali sme si región Nitrianskej diecézy v jej historických hraniciach pred rokom 2008. Výsledkom bola publikácia: Františka Čechová a kol. „Zbožný región – cirkevná škola.“ Do projektu boli zapojení aj poslucháči našej katedry, ktorí využívali možnosti výskumu vo vlastných regiónoch, ktoré dôverne poznajú. Pracovníci Katedry histórie, podobne ako vedúca autorského kolektívu publikácie vedú študentov k záujmu o vlastný región už od prvého ročníka štúdia. Výsledok výskumu Nitrianskej diecézy z hľadiska charakteru jej farností a školstva je zhrnutý v publikácii v siedmich analytických štúdiách. Nosný význam majú prvé dve štúdie, s ktorými záujemcov o náš projekt zoznamujeme podrobnejšie:

Františka Čechová: Kanonické vizitácie v Nitrianskej diecéze. K problému účinnosti osvietenských školských reforiem.

Úvodná štúdia k publikácii má za cieľ priblížiť čitateľovi protokoly z historických kanonických vizitácií. Tieto protokoly sú kvalitným historickým prameňom k poznaniu každodennosti vo farnosti, ktorá sa týka celých slovenských novovekých dejín. Autorka sa zameriava na tie kanonické vizitácie, ktoré mali zásadný právny význam pre hospodárenie a správu farností až do roku 1948.

Ide o kanonické vizitácie, ktoré vykonávali biskupi, osvietenský vzdelanci. Základným cieľom týchto vizitácií bolo dôkladné a systematické finančné zabezpečenie všetkých sakrálnych objektov, hnutelného i nehnuteľného majetku farností. V období reformácie vznikla v každej farnosti iná, špecifická situácia. Preto, že veľká časť povinností voči farnosti, predovšetkým išlo o opravy kostolov, bola prenesená na patróna farnosti, ktorým bol veľmi často zemepán, bolo potrebné riadne jeho povinnosti vymedziť, zapísať a vyžadovať ich plnenie aj do budúcnosti.

Ako prebiehali kanonické vizitácie? Nitriansky biskup Ladislav Erdödi v smernici pre vykonanie vizitácií v Trenčianskom archidiakonáte v roku 1727 vydal pre správcov farností takéto nariadenie: „*Vopred sa dá na vedomie farníkom, aby sa zbožne zišli ku kostolu. Keď vizitátor bude prichádzať, bude sa zvonit'. Pán farár čaká pri dverách kostola, oblečený do superpelície... Vizitátor požehná svätenou vodou ľud a vojde do kostola. Po vzývaní Ducha svätého vizitátor vysvetlí dôvod vizitácie...oblečie si superpeliciu ... keď skončí prehliadku bobostánku ... vizituje krstiteľnicu, prezrie spovednice, oltáre, kaplnky, obrazy, sakristiu, všetko kostolné zariadenie, chór, lavice, hudobné nástroje, cintorín s kostnicou, vežu so zvonami. Na to prehliada cirkevné budovy, školy, hospitáliu a vôbec posvätné miesta.*“¹

vizitácií zahrnutá aj do Corpus iuris Hungarici.² Od polovice 18. storočia sa na nich zúčastňovali nielen zástupcovia župy, ale aj príslušníci zemepanských rodín, ktoré mali patronátne právo.³ Obdivuhodne veľký rozsah osvietenských vizitácií súvisel s uplatňovaním febroniánskej zásady, podľa ktorej cirkevná agenda, rovnako ako ostatné odvetvia štátnej správy, podliehala vládnej moci panovníka.⁴

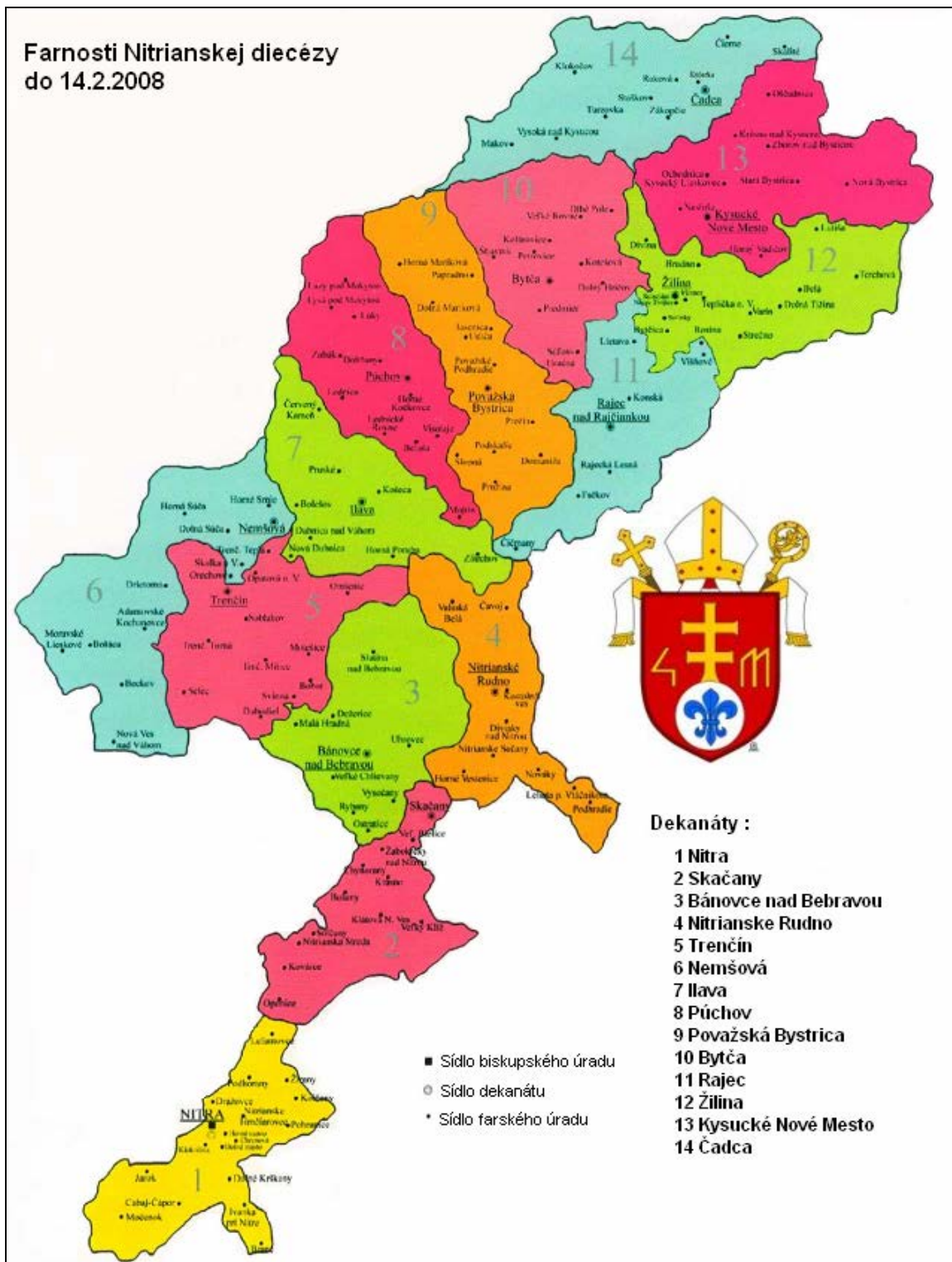
¹ JUDÁK, Viliam. Kanonické vizitácie v Nitrianskej diecéze, in *Kanonické vizitácie po tridentskom koncile*, C. Hišem - P. Fedorčák (ed.), Košice 2007, s. 17.

² MLYNARČÍKOVÁ, Viera. *Súpis kanonických vizitácií fár z rokov 1674-1863 vo filmotéke SNA: Úvod k inventáru*, Slovenský národný archív, Bratislava, 1999. Počet vizitácií v jednotlivých farnostiach v inventári nie je rovnaký, najviac vizitovaná- 18 krát bola Domaniža, 17 protokolov má evidovaných Dlhé Pole, Nemšová a a Kolárovice. Niektoré farnosti majú len štyri vizitácie.

³ KYSELOVÁ, *Súpis*, ref. 3, s. 110- 129. OSTERTAGOVÁ, Alexandra. Kanonické vizitácie ako historický prameň. In C. Hišem - P. Fedorčák, *Kanonické*, ref.1, s. 5 – 11, Rozsiahly súbor kanonických vizitácií na území trnavského vikariátu v Ostrihomskej arcidiecéze preskúmala tiež: LOPATKOVÁ, Zuzana, Kanonické vizitácie Smolenického dekanátu. In Hišem - P. Fedorčák, *Kanonické*, ref. 1. s. 141-149.

⁴ MALÝ, Karel - SIVÁK, Florián. *Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1948*. Bratislava 1992, s. 217.

**Farnosti Nitrianskej diecézy
do 14.2.2008**

Podľa slovníka verejného práva boli vizitácie „občasné návštevy vykonávané cirkevnou vrchnosťou v jednotlivých cirkevných obciach za tým účelom, aby si cirkevná vrchnosť urobila spoľahlivý úsudok o stave duchovných a bmotných záležitostí obcí, napravila pokiaľ možno namieste menej dôležité vady a kontrolovala cirkevnú disciplínu.“⁵ Pred vizitáciami vydával arcibiskup, alebo biskup tzv. puncta interrogatoria a panovník na žiadosť hodnostára mohol vydať tzv. mandatum conditionale pre župy, mestá a svetskú vrchnosť, kde nariadil, aby sa vizitátorom nerobili prekážky.⁶ V Uhorsku bola otázka

⁵ HÁCHA, Emil a kol. *Slovník veřejného práva československého II.*, Brno 1932, s. 172.

⁶ Mária Terézia sa pokúsila odstrániť rozsiahle exempcie rehoľných spoločností z kompetencií miestnych ordinárov a žiadala vizitovať aj kláštory. V období po Tridentskom koncile tieto exempcie často bránili biskupom aktívne spravovať zverenú diecézu. Pravidelné vizitácie a zamýšľanú kontrolu kláštorňích účtov biskupmi Mária Terézia napokon nepesadila. In: KUSNIRÁKOVÁ, Ingrid. Nemocnice Milosrdných bratov v Uhorsku v súradniciach osvietenských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. In *Historický časopis* 2003, č. 3, s. 412. Spišský biskup Révay

Bytča ešte v 17. storočí patrila k významným kultúrnym centrom Slovenska, ale toto postavenie postupne stratila, čo sa odrazilo aj na úrovni škôl. Okres má v súčasnosti rozlohu 282 km² a žije v ňom približne 30 500 obyvateľov, patrí dnes medzi najmenšie okresy na Slovensku.⁸ Bytčiansky okres tvorí dvanásť obcí: Bytča, Hlboké nad Váhom, Hvozdnica, Jablonové, Kolárovice, Kotešová, Maršová – Rašov, Petrovice, Predmier, Súľov – Hradná, Štiavnik a Veľké Rovné.⁹ V roku 1932 bol okres Bytča podstatne väčší, mal 36265 km². Obyvateľstvo slovenskej národnosti dnes tvorí takmer 99%.¹⁰ Obce patriace do dnešného okresu sú prevažne katolícke, v bytčianskom dekanáte žije v súčasnosti vysoko nadpriemerný počet, až 90 % katolíkov.¹¹ Iba v jednej obci prevažuje evanjelické náboženstvo a to v Súľove – Hradnej. V roku 1940 napísal bytčiansky kronikár tieto slová: „Kraj tento je krásny, ale chudobný, chýrny široko ďaleko po svete svojimi drotármi. Ľud je dobrý, tichý, skromný a pobostinný. Dedinky ukryté v dolinách vrchov gravitujú takmer všetky k sídelnému mestčku“.¹²

Obyvateľstvo okresného mesta Bytča bolo väčšinou slovenské, ale pomerne veľké percento tvorili židia. Bytčianski židia mali vlastného richtára, zriadili si školu, v roku 1801 si postavili aj murovanú synagógu.¹³ V bytčianskom okrese sa nachádzalo v rokoch 1918 -1945 tridsať rôznych typov škôl. Od meštianskej školy priamo v okresnom meste, cez cirkevné školy delené na rímskokatolícke, evanjelické augsburského vyznania a židovské, po štátne ľudové školy. V niektorých obciach, ktoré mali väčšiu rozlohu sa obec delila na viac častí a počet škôl bol vyšší. Najviac škôl mali Bytča, Štiavnik, Veľké Rovné a Kolárovice. Štúdiu, zameranej na vývoj školstva v rokoch 1918-1945 v chudobnom bytčianskom okrese predchádzal archívny výskum, ktorého úlohou bolo presnejšie popísať úroveň cirkevného školstva na Slovensku a porovnať ho v danom období so štátnou a obecnou školou. V celom okrese bola vtedy jediným vyšším typom školy bytčianska meštianka. Keď československá vláda podporila stavbu novej budovy tejto školy, bolo okolo jej otvorenia veľa slávy, ale aj trpkosti. Bytčiansky rodák ThDr. Jozef Tiso sa ospravedlnil za neúčast' a poďakoval za pozvanie, hoci bol práve v dobe otvorenia školy členom vládneho kabinetu. Poznanie materiálneho vybavenia škôl, ale najmä každodenného života učiteľov a žiakov na školách v jeho pestrých podobách čitateľovi sprostredkoval výskum v školských a obecných archívoch a kronikách, kde je z tohto hľadiska viac materiálu, ako v štátnych archívoch. Dokumenty štátnych archívov neraz skresľujú situáciu, lebo štátne orgány väčšinou kritizovali materiálne vybavenie a úroveň cirkevných škôl s cieľom postupného poštátnenia katolíckeho školstva.

Do roku 1867 mali všetky ľudové školy na Slovensku cirkevný charakter. V období po prevrate v roku 1918 patrila ešte stále väčšina ľudových škôl na Slovensku jednotlivým cirkvám.¹⁴ Až 2 723 ľudových škôl bolo vtedy cirkevných a len 797 štátnych, najväčší podiel mali na Slovensku katolícke školy.¹⁵ Po vzniku Československej republiky ostali v platnosti staré zákony, ktoré cirkvi povoľovali zriaďovanie škôl.¹⁶ Biskup Čarský napísal:

⁸ *Encyklopédia miest a obcí na Slovensku*. Lučenec: PS-LINE, 2005, s. 394.

⁹ OKRES BYTČA: Sprievodca. Kotešová: redosta, 2001, s. 2. (autor publikácie neuvedený)

¹⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina (ďalej ŠABY-PZA), fond (ďalej f.) Okresný úrad Veľká Bytča (ďalej OÚ-VB), kartón (ďalej k.) 27, 1932.

¹¹ Schematismus cleri dioecesis Nitriensis 2000, s. 130. Celoslovenský priemer počtu katolíkov bol v r. 2000 68,9%.

¹² ŠABY-PZA, f. OÚ-VB, k. 15, 1940.

¹³ CHURÝ, Slavko – KOČIŠ, Jozef. *Bytča 1378 – 1978*. Martin: Osveta, 1978, s. 21.

¹⁴ ČARSKÝ, Jozef. Naše katolícke školstvo, In *Katolícke Slovensko 833-1933*. (ed. Ján Pöstényi), Trnava, 1933, s. 228.

¹⁵ ŠTEFÁNEK, Anton. Sociografia Slovenska. In *Slovenská vlastiveda III*. Bratislava: SAV, 1944, s. 299.

¹⁶ FUNCZIK, Emil. Rím. kat. cirkevné školy na Slovensku. In PÖSTÉNYI, Ján. (ed.) *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1933, s. 243.

„Cirkevným školám sa obyčajne nepovoľuje štátna podpora k stavbe. Predpisy ohľadom umiestnenia tried u cirkevných škôl oveľa prísnejšie sa berú“... „Keď triedy škôl necirkevných sú veľa razy umiestnené v nízkych úzkych gazdovských izbičkách, katolíckym školám sa odoberá štátna podpora, že nemajú kabinetu, že učebná sieň nemá predizby, že je o niekoľko decimetrov užšia, ako zákon predpisuje.“¹⁷ V roku 1924 sa Švehlova vláda, v ktorej mali silné pozície sociálni demokrati, pokúsila cirkevné školstvo zoštátniť. Vtedy Katolícka školská rada na Slovensku zorganizovala petíciu proti zrušeniu cirkevného školstva. Petičnú akciu riadil nitriansky biskup Karol Kmeťko a získal v nej viac ako 770 000 podpisov.¹⁸

Do okresu Bytča prichádzali učители z „Modry, Rajca, Prešova, Pardubic, Brna, Přerova, Českých Budejovic, Prostějova, Poľského Těšína, Viedne, Doragu v Maďarsku“¹⁹ a z mnohých ďalších miest. Učiteľ, ktorý prišiel do chudobnej obce často zažíval rôzne sklamaná. V kronike katolíckej školy v Jablonovom píše učiteľka Mária Langová, ktorá na tejto škole učila od roku 1924, že bola sklamaná hmotným nedostatkom a chudobou, ktorá sťažovala jej prácu. Prekonávala však všetko s láskou, keď napísala „V školách ozývajú sa milé hlásky dŕavotu detského, vesele, nekalene, bo nestojí nad nimi prísny sudca v podobe učiteľa, aby pokáral za každé slovo slovenské.“²⁰ Deti museli veľa pomáhať rodičom s hospodárstvom a domácimi prácami. Mária Langová bola veľká idealistka. V roku 1927 do svojich poznámok napísala: „Priala bych si, aby Slovensko bolo vŕzorom čistoty a krásy, aby o tých, o ktorých len pred 9 rokmi ešte svet len málo vedel, vedel celý svet, aby naše meno, naše snahy, naše dielo bolo vŕzorom tým, ktorí tápu v tme nečistoty a špiny“²¹. Stala sa veľmi obľúbenou učiteľkou, jej odchod z Jablonového v roku 1928 bol sprevádzaný mnohými slzami.

Život učiteľov bol plný práce, po vyučovaní sa museli venovať aj mimoškolskej činnosti. V rímskokatolíckej škole v obci Predmier zistila školská inšpekcia v roku 1932, že „Učiteľ prvej triedy bol miestny knihovník a viedol spevokol, učiteľ druhej triedy bol miestny kronikár a viedol detský cirkevný spev a ľudové divadlo a učiteľka tretej triedy sa zatial venovala len prednáškovej činnosti.“²² Aj keď sa učители veľmi usilovali, obyvatelia obce im neboli vždy vďační. Keď v Jablonovom vystriedal učiteľku Langovú Štefan Čička a dostal plat 556,- Kč, napísal, že mu ten plat „niektorí miestni obyvatelia závideli a tak svoje deti neposielali do školy.“²³ Po odchode obľúbenej učiteľky Langovej to asi nemal Čička ľahké, aj keď sa veľmi snažil, hrával s deťmi divadlo a snažil sa spoznať osobne každého rodiča svojich zverencov. Do školskej kroniky napísal: „Poznamenávam ešte, že školu našu dal som 12. XII. 1928 zapísať za člena Spolku sv. Vojtecha, zaplatiac zápisné 40,- Kč zo svojho a členovský príspevok 5,- Kč tiež.“²⁴

Malá obec Hvozdnica nemala pred rokom 1931 školu, dovedy chodili deti buď do rímskokatolíckej školy v Štiavniku, alebo ich vyučovali gazdovia v domoch. Firma staviteľa Františka Bednárika zo Žiliny postavila v Hvozdnici novú rímskokatolícku školu, v ktorej učili spočiatku českí učители.²⁵ Hvozdnická škola usporadúvala odvtedy rôzne oslavy, prednášky, divadelné predstavenia. Obyvatelia obce zažili krušné chvíle, keď „v januári 1944 prišli do školy nemeckí vojaci a ubytovali sa tu na dva týždne.“²⁶ Tzv. „gazdovské školy“ boli obrazom úbohosti obyvateľov malých osád a obcí, ich existencia bola na hranici legálnosti a výbava takýchto škôl učebnicami a pomôckami neexistovala, preto o výsledkoch vyučovania v „gazdovskej škole“ možno skôr pochybovať.

Katolícke deti v evanjelickej obci Súľov–Hradná tiež často nemal kto učiť. Z Pamätnej knihy obce, ktorú začala písať učiteľka katolíckej školy Marta Balášová v roku 1933 sa dozvedáme, že v „obci začal analfabetizmus keľsat až po roku 1918, kedy maďarský jazyk na škole vystriedal slovenský“ Pokiaľ nebolo učiteľa, zastupoval rímskokatolícky farár. K šíreniu vzdelania v obci však podľa učiteľky Balášovej prispeli súľovské knižnice. Na rímskokatolíckej škole používali tieto učebnice: „Občianska náuka od Jeŕžu; Čítanka U nás od Jelínka a Janouška; Čítanka pre ľudové školy od Vanouška; Slovenská vlastiveda od Klímu; Zemepis od Koreňa a Lukáča; Dejepis od Koreňa; Počtovnica od Matolína.“²⁷ Boli to väčšinou učebnice preložené z češtiny. V školskom roku 1932/33 navštevovalo túto katolícku školu 54 detí. Učili sa v jednej učebni a na škole pôsobila jedna stála učiteľka.²⁸ Aj keď počet katolíkov v obci nebol veľký, obec mala vlastnú rímskokatolícku farnosť, jednu z najstarších v nitrianskej diecéze. Konkurencia konfesii priaznivo vplývala na úroveň súľovských škôl.

V evanjelickej obci Súľov – Hradná bola napokon výnosom č. 22.330/I. z roku 1929 zriadená a postavená aj tretia, štátna ľudová škola.²⁹ Vyučovanie sa začalo 1. septembra 1931. Škola bola vystavaná ako jednotriedna, ale o dva roky neskôr bola zriadená aj druhá trieda. Knižnica štátnej ľudovej školy v Súľove – Hradná bola najlepšie vybavená, čo sa týka troch knižníc v obci. Jednu knižnicu mala rímskokatolícka ľudová škola, druhú evanjelická ľudová škola augsburského vyznania a tretia patrila pod správu štátnej školy. Keďže bola štátna, dostávala knihy zdarma a na jej náklady vo veľkej miere prispievala obec, čo o prvých dvoch knižniciach nemožno povedať. V školskom roku 1932/33 už navštevovalo školu 71 žiakov, z toho 54 bolo evanjelickej viery a 15 rímskokatolíckej.

Aj keď rímskokatolícke ľudové školy spravovala cirkev, nedostatok učiteľov nútil farárov uspokojiť sa aj s českými učiteľmi. V obci Maršovej – Rašov bola v ešte roku 1860 zriadená rímskokatolícka škola, ktorá aj v roku

¹⁷ ČÁRSKY, J., ref. 14, s. 228.

¹⁸ J. E. Dr. Karol Kmeťko 25 rokov biskupom v Nitre. (ed. V. Bucko), Trnava, SSV, 1946, s. 23.

¹⁹ ŠABY-PZA, f. Školský inšpektorát Bytča (ďalej ŠI-BY), k. 7, 1945-1949.

²⁰ Archív Obecného úradu –Jablonové ďalej AOÚ – J), Kronika rímskokatolíckej ľudovej školy, 1932.

²¹ AOÚ-J, Kronika rím.kat.ľud. školy, 1932.

²² ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 3, 1933-1934.

²³ AOÚ-J, Kronika rím.kat.ľud. školy, 1932.

²⁴ AOÚ-J, Kronika rím.kat.ľud. školy, 1928.

²⁵ JAKUBÍK, Juraj et al. *Hvozdnica 1250 – 2000*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 165.

²⁶ JAKUBÍK, ref.26, s. 169.

²⁷ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 2, 1929.

²⁸ PÓSTENYI, Ján. *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1933, s. 364 – 365.

²⁹ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 3, 1933-1934.

1934 mala len jednu učebňu a v nej 116 žiakov.³⁰ V tomto roku tu učil učiteľ z Čiech, ktorému nebolo čo závidieť. V roku 1943, keď sa pristúpilo k stavbe novej školskej budovy, dôvodová správa hovorila, že doterajšia škola bola vo veľmi zlom stave a vlhká, preto vyučovanie v nej nebolo už ďalej možné. Nová budova mala mať dve učebne, jeden kabinet, jednu zborovňu, záchody samostatné pre dievčatá a chlapcov. V novostavbe mal byť aj „*byt pre riaditeľa s dvoma izbami, jeden jednoizbový byt pre slobodného učiteľa, studňa, pivnica a bočné staviská.*“³¹ Začiatkom tridsiatych rokov prišli českí učitelia aj do Kolárovic a pomáhali zvýšiť vzdelanostnú úroveň nielen žiactva, ale aj všetkých obyvateľov. V dejinách obce Kolárovice sa píše, že v rímskokatolíckej škole v Kolároviaciach- Ústredí učila v rokoch 1926 až 1928 učiteľka, ktorú mali žiaci veľmi radi. Učitelia boli v tej dobe na školy rozmiestňovaní a často sa striedali. Obyvatelia obce sa vyjadrili, že „*keď odchádzala, tak sme za ňou plakali, ako keby nám bola matka zomrela.*“³²

Diskriminácia cirkevných škôl, ktoré dostávali od štátu menšie dotácie a mali tvrdšie podmienky na prácu vyvolávala nepriaznivú reakciu na farách. Mnohí katolíci dali svoje deti do štátnych škôl, v prípade, že boli štátne školy lepšie vybavené, alebo boli bližšie k miestu ich bydliska. Tento stav sa odzrkadlil aj v prípade súdneho sporu kaplána vo Veľkej Bytči. Hodiny náboženstva vyučovali kňazi, ktorí učili deti povinné náboženstvo aj na štátnych, nielen na cirkevných školách. Archívny dokument uvádza, že rodičia si sťažovali, že bytčiansky „*kaplán pred prvým svätým prijímaním poučil iba žiakov svojej triedy a žiakov štátnej školy od týchto detí oddelil. Dokonca ich nevedel ani do kostola a po skončení omše pozval na faru len deti z rímskokatolíckej školy.*“³³ Žiaci štátnej školy dostali obrázky až na druhý deň v triede. Voči tomu sa ozvali všetci rodičia a kaplán bol poverený vysvetlením svojho správania. Jeho vysvetlením bolo, že si „*len plnil svoju úlohu a náboženstvo na štátnej škole nemá na starosti on, ale dekan, ktorý sa mal rovnako ako on postarať o svojich žiakov*“³⁴. Sociálnodemokratické ministerstvo školstva prostredníctvom svojho straníckeho denníka Robotnícke noviny z 10. mája 1930 dalo bytčianskej kauze náležitú publicitu.³⁵ Situácia medzi rímskokatolíckou a štátnou školou v Bytči sa nevyriešila. Vo vyhlásení okresného náčelníka 20. mája 1930 bolo uvedené, „*že niektoré deti z cirkevnej školy nadávajú deťom zo štátnej školy do štátnych prasiel*“³⁶.

V Bytči bola početná židovská komunita a v roku 1774 bola zriadená prvá židovská škola v meste. Podľa zachovaných dokumentov „*jej rozkvet nastal až v roku 1868, kedy sa jej patronátu ujali Popperovci. Táto škola mala štyri učebne a navštevovali ju deti rôzneho vierovyznania. Ročný poplatok za školné bol 40 – 80 zlatých, ale pre chudobné deti bola stanovená zľava.*“³⁷ V roku 1880 vznikla v Bytči súkromná meštianska škola pre chlapcov s verejným právom, založil ju Bernát Freund. Škola bola známa na celom Považí, všetci jej učitelia mali vysokoškolské vzdelanie.³⁸ Ročne ju navštevovalo 60 - 100 žiakov, bez rozdielu náboženstva. Zo štvrtej triedy meštianky, mohli pokračovať v piatej triede ktoréhokoľvek gymnázia. Okrem maďarčiny sa tu vyučovala nemčina, angličtina, francúzština a latinčina. Učiteľ a správca židovskej ľudovej školy, ktorá vznikla už v roku 1868 Viliam Hohenberg, zriadil súkromnú školu s verejným právom pre dievčatá. Priemerne ju navštevovalo 60 – 80 žiačok, v roku 1894 spojená s Freundovou chlapčenskou školou³⁹. Fungovala až do roku 1919, kedy sa v jej budove vytvorila štátna meštianska škola. Sídliť tu do roku 1928. V tomto roku bola vystavaná nová budova, priamo pre meštiansku školu. Veľa židovských detí navštevovalo po roku 1919 štátnu meštiansku školu v Bytči, kde bolo do výučby zavedené aj vyučovanie židovského náboženstva.⁴⁰

Dokumenty o existencii židovskej školy v Bytči v školských okresných dokumentoch po niekoľko desaťročí chýbajú. Správa vyhotovená o židovskej ľudovej škole za I. polrok 1934/35 hovorí o oslavách, detských besiedkach, poradách, vychádzkach a iných akciách konaných na židovskej škole. Rodičovské porady boli zamerané na témy: „*Pečlivosť o zdravie dieťaťa, Domáce úlohy a cvičenia*“⁴¹. K 10. septembru 1935/36 bolo evidovaných 30 žiakov židovskej ľudovej školy. Židovské deti mávali voľno v sobotu. Prázdniny mali v nasledujúcich dňoch: „*28. – 30. septembra Rosť Hašonok (novoročný sviatok); Jom kipur (deň zmierenia); 12. – 20. októbra Sukot (slávnosť stánkov); 28. október; 25. – 27. decembra Chanuka (sviatok svetiel); Asova betéves; polročné prázdniny); 8. – 9. marca Purim (víťazstvo nad antisemitom Hamanom); 6. – 14. apríla Pesach (Veľká noc); 1. máj; Lag Beomer (sviatok spojený s výročím úmrtia významného rabína); 26. – 29. mája Šavu'ot (sviatok týždňov – prevzatie Tóry na bore Sinaj)*“⁴². V rokoch 1940/41 prestala židovská ľudová škola fungovať a po prvom odsune Židov v roku 1942 do koncentračných táborov sa aj ich počet v meste veľmi znížil. Po skončení vojny a ich oslobodení z táborov smrti sa ich len veľmi málo vrátilo späť do mesta Bytča.

V dejinách židovských škôl Nitrianskej diecézy sa ukazuje, rovnako, ako v iných oblastiach Slovenska, že židovské deti v období I. Československej republiky boli väčšinou integrované do štátnych a niekedy dokonca aj cirkevných kresťanských škôl. Kým v období Rakúsko – Uhorska mali k dispozícii elitné židovské školy, po roku 1918 väčšina židovských detí chodila do školy spolu so slovenskými deťmi. Iba na vyučovanie náboženstva mali

³⁰ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 3, 1933-1934.

³¹ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 5, 1934-1935.

³² HLAVONĚ, Cyril et al. *Kolárovice 1312 – 2002*. Kotešová: Redosta, 2002, s. 127.

³³ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 6, 1945-1949.

³⁴ ŠABY-PZA, f. OÚ-VB, k. 2, 1930.

³⁵ ŠABY-PZA, f. OÚ-VB, k. 2, 1930.

³⁶ ŠABY-PZA, f. OÚ-VB, k. 2, 1930.

³⁷ ŠABY-PZA, f. OÚ-VB, k. 3, 1942.

³⁸ CHURÝ, Slavko – KOČIŠ, Jozef. *Bytča 1378 – 1978*. Martin: Osveta, 1978, s. 195.

³⁹ ŠABY-PZA, f. OÚ-VB, k. 3, 1942.

⁴⁰ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 2, 1929.

⁴¹ ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 4, 1934-1935.

⁴² ŠABY-PZA, f. ŠI-BY, k. 4, 1935/36.

svojho rabína, ktorý židovskej obci poskytoval aj iné praktické i duchovné služby. Tieto javy sleduje aj štúdia Aleny Kanderovej o Starej Bystrici a jej školách.

Školy na Slovensku sa na konci tridsiatych rokov napokon stali miestom nacionalistických útokov, ktoré vyvrcholili vyhánaním českých učiteľov. Mnohí mladí výrastkovia práve takto vstupovali do politického diania, „rúbaním“ českých učiteľov, úradníkov, žandárov a napokon aj židov, aby uskutočňovali vlastnú „spravodlivosť“ a tak rúcali hodnotový systém, ktorý sa snažila 20 rokov budovať československá škola. Takýto „nástup“ novej generácie nemohol byť dobrým úvodom pre uplatnenie kresťanských hodnôt namiesto ideálov nedokonalkej československej demokracie. Kroniky, ani okresné školské dokumenty neobsahujú dokumenty o kompromitujúcej činnosti Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže na školách. Tieto boli povinnými organizáciami pre učiteľov a žiakov na všetkých slovenských školách, väčšina z nich bola pod dozorom katolíckych farností.

Po ďalšom politickom prevrate štát znovu potreboval kvalifikovaných učiteľov. Bolo potrebné ideologicky preškoliť tých učiteľov, ktorí boli k dispozícii. Kompromitujúce materiály v archíve boli presunuté do iných fondov a mnohé zmizli, alebo boli skartované. Nová povojnová mladá generácia prežila šok, keď od ranného modlenia v škole prešla mládež na ranný budiček pri komunistickej „Piesni práce.“ Krátke obdobie od roku 1945 do roku 1948 mala škola v rukách komunistických povereníkov školstva na to, aby z jednej ideológie prešla na iný ideologický systém, určený na indoktrinovanie novej mladej generácie. Školstvo v okrese Bytča v rokoch 1918 - 1945, podobne ako v celom štáte sa prispôbovalo aktuálnej vláde, prechádzalo radikálnymi zmenami, ktoré však zväčša museli realizovať tí istí učitelia, ktorí boli na školy štátom pridelovaní a ich príjmy boli závislé od štátu. Konformita učiteľov v takom rýchlom sa meniacom slede znižovala morálny kredit učiteľa a tradičnú úctu, ktorá tomuto vzácnemu povolaniu kedysi patrila.

Farári a učitelia v Nitrianskej diecéze

Druhá časť publikácie je zameraná na farárov a učiteľov v diecéze a podmienky, v ktorých žili, predovšetkým v prvej polovici 20. storočia. Práve v tomto období pretrvávajú až doteraz najviac diery v poznaní života kňazov, čo sa prejavuje aj v rozpoltenosti slovenskej historiografie a konfrontačnej atmosfére v malej slovenskej historickej obci. Ako sme už vyššie spomínali, právny rámec, v ktorom museli pôsobiť správcovia farností až do roku 1949 vytvárali kanonické vizitácie z prelomu 18. a 19. storočia. Tak vznikol zaujímavý jav vo farnostiach s mestským patronátom, kde bol farár, podobne ako v protestantských cirkevných obciach volený. Volil ho však magistrát mesta, v ktorom mali zastúpenie aj nekatolíci, vrátane židov. V takejto politicky exponovanej pozícii sa ocitol v Ružomberku aj Andrej Hlinka a v Nitrianskej diecéze farár Andrej Marsina, ktorý sa napokon dostal pred Národný súd a do väzenia. Poslucháčka Silvia Malíčková spracovala spolu so školiteľkou štúdiu o tomto významnom kňazovi. Nitrianskej diecézy.

Kanonické vizitácie v katolíckej obci Beluša v Nitrianskej diecéze prikazovali farníkom odovzdávať farárovi zosyp v podobe „korcov“. „Korec“ je stará jednotka objemu naturálií, ktoré bolo treba odovzdať farárovi jedenkrát do roka. Farárovi sa tento poplatok farníkov odpočítaval od kongruy aj v období Československej republiky. Keď nechcel farár prísť o tento príjem, na ktorý mal právny nárok, musel si ho od farníkov vymáhať. O aký absurdný právny prípad išlo ukazuje v skrátenej podobe kuriózna aféra farára Fridrichovského vybraná z diplomovej práce Silvie Buriánovej o belušskej farnosti.

Ťažko nahraditeľnou súčasťou slovenského školstva bolo rehoľné školstvo, ktoré tradične tvorilo základ vzdelanosti slovenského meštianstva. Práve preto, že toto školstvo sa spájalo s intenzívnou maďarizáciou, po roku 1918 boli na Slovensku poštátnené všetky cirkevné stredné školy, vrátane rehoľných, čo frustrovalo predstaviteľov cirkvi a vytváralo napätie. Katolícki biskupi pozývali na Slovensko, kde bol nedostatok učiteľov, rehoľníkov zo zahraničia, aby zabránili úplnej sekularizácii mladej generácie. Medzi úspešných pedagógov- rehoľníkov, ktorý neodišiel do Maďarska s ostatnými piaristami patrila Jozef Branický, jeho životopisný profil spracovala v svojej štúdiu Lucia Dudová. Je zaujímavé, že Jozef Branický pôsobil v Trenčíne v rovnakej dobe ako Andrej Marsina. Životopis tohto úspešného rehoľníka, pedagóga a spisovateľa patrí nepochybne do dejín Nitrianskej diecézy, mesta Trenčín ale tiež do dejín Slovenska.

Dnešný mladý človek si už nedokáže predstaviť, aké napätie existovalo na Slovensku v minulosti medzi príslušníkmi odlišných konfesií. Príklad dvoch farností v jednej obci s evanjelickou majoritou a katolíckou minoritou nám môže priblížiť ostrú konfrontáciu, ktorú vytvárali dva odlišné koncepty zbožnosti. Pre takéto konflikty bola vnímavá v svojom regióne bola počas štúdia na našej katedre Martina Hrbáčková. Nitrianska diecéza, to bol prevážne katolícky zbožný región. Obec Lazy pod Makytou však vytvárala jeho protipól. Bola to evanjelická obec kde sa tradične obchodovalo s Čechmi, kde bolo veľa obyvateľov v protifašistickom odboji.

Silvia Malíčková – Františka Čechová

Trenčiansky farár Andrej Marsina

Andrej Marsina (1885-1985) bol kňaz trenčianskej diecézy, súdny a väznený po roku 1945 za svoju účasť v politike a členstvo v Štátnej rade Slovenskej republiky. Napriek nepriazni osudu sa dožil

takmer sto rokov. Marsína pôsobil 35 rokov ako úspešný kaplán a farár v Trenčíne. Trenčín mal mestskú patronátnu farnosť, farárov volili sami obyvatelia mesta, čo bola v Trenčíne veľká udalosť. Marsína sa angažoval za autonomistický program Hlinkovej strany. V roku 1939 vítal vytvorenie nového Slovenského štátu, ako mnoho iných kňazov. Prezident ho vymenoval za člena Štátnej rady. Po vojne bol v Trenčíne zatknutý. Ako 60 ročný kňaz bol vyšetrovaný a väznený a vtedy vážne ochorel. Na jeho obranu prichádzalo na súd desiatky svedectiev ľudí, ktorých Marsína zachraňoval pred rasovým prenasledovaním a nespravodlivým väznením, vrátane prosby jeho biskupa Kmeťka o jeho hospitalizáciu. Marsína pred súdom vypovedal, že bol odporcom fašizmu, aj komunizmu ale dlho naivne veril nemeckej propagande.

Lucia Dudová

Piaristický pedagóg Jozef Branecký

Jozef Branecký bol v svojej dobe chodiacou legendou, akou môže byť len milovaný stredoškolský profesor, strhujúci muzikant a spisovateľ. Braneckého príbeh vyvracia povest' o jednoznačnom maďarónstve piaristov, ktorí opúšťali po roku 1918 svoje školy a utkali do Maďarska. Keď boli katolícke stredné školy po roku 1918 poštátnené, pre nedostatok učiteľov po odchode prepustených rehoľníkov prichádzali do stredných škôl českí pedagógovia.

Stredné školy nadobúdali sekulárny charakter, ich učitelia boli nositeľmi vládnych ideologických doktrín. Boj o budúcu intelektuálnu elitu v školách riadili sociálni demokrati, ktorí držali dlho v rukách ministerstvo školstva, hoci na Slovensku mali mizivé volebné preferencie. Obnovenie piaristického gymnázia v Trenčíne Jozefom Braneckým 1. septembra 1938 bolo akousi revolúciou v meste, víťazstvom autonomistov a odporcov čechoslovakizmu. To všetko sledovala mladá generácia, ktorá vstupovala do dejín regiónu a celého Slovenska. Osvedčené výchovné a edukačné metódy rehoľníkov obnovené na slovenských gymnáziách koncom tridsiatych rokov mohli byť využívané len do roku 1945. V súčasnosti sa realizuje návrat rehoľníkov do školského systému. Tieto školy sa hlásia k takým tradíciám a legendám, ktoré predstavuje aj piarista, spisovateľ, a kreatívny pedagóg Jozef Branecký.

Silvia Burianová

Z dejín farnosti v Beluši

Výskum farských archívov a dejín farností je zdrojom mnohých nových poznatkov, ktoré sa týkajú slovenských regiónov a tiež identity obyvateľov týchto regiónov. Dejínám Beluše a jej okolia sa dlhodobo venuje nestor regionálnej histórie a významný archivár Jozef Kočíš. V belušskom archíve sa zachovali štyri pomerne skromné kanonické vizitácie a farská kronika. Silvia Burianová, ktorá nadväzuje na výskumy Jozefa Kočíša priniesla v svojej práci niektoré nové poznatky z dejín cirkevnej školy. Zaujímavo popísala aj aféru beluškého farára Štefana Fridrichovského z roku 1931, ktorú objavila vo fondoch považskobystrického štátneho archívu. Približuje príbeh vymáhania poplatkov vo forme tzv. „korcov“ vyplývajúcich z kanonických vizitácií.

Martina Hrbáčková - Františka Čechová

Lazy pod Makytou - dva druhy zbožnosti

Lazy pod Makytou sú netypickou slovenskou obcou s majoritným evanjelickým obyvateľstvom. Je paradoxné, že v obci získali prevahu evanjelici práve v období katolíckeho Slovenského štátu. Analýza príčin takéhoto vývoja je preto zaujímavá nielen z hľadiska regionálnych dejín. Prejavy náboženskej intolerancie v minulosti mali podobu, s ktorou sa už dnešná mladšia generácia nedokáže stotožniť, ale u staršej generácie ešte stále doznievajú. Pramene, ktoré dokumentujú náboženskú intoleranciu sú zachované v kronikách, situačných správach, spomienkach občanov, ale aj v primárnych prameňoch úradnej povahy.

V období od 17. storočia, keď vznikali prvé zachované nitrianske vizitácie, až do konca prvej polovice 20. storočia bola Nitrianska diecéza zbožným regiónom. Takmer 98 % obyvateľstva sa hlásilo k nejakej konfesii, tých obyvateľov územia, ktorí boli bez vyznania bolo mizivé množstvo. Výrazne k tomu prispela cirkevná škola, učители, aj kňazi. Všetci bádatelia, teda aj študenti, ktorí sú ochotní komunikovať s terajšími správcami farností a miestnymi regionálnymi inštitúciami môžu získať v regionálnych štátnych aj cirkevných archívoch veľa odborných skúseností a nových poznatkov. Skutočnosť, že pochádzajú z tohto regiónu je často nenahraditeľná. Publikácia o školách, kňazoch a učiteľoch v Nitrianskej diecéze môže byť pre čitateľov inšpiráciou, pomôckou, či priateľskou výzvou k odvahe poznávať pravdu aj v jej zložitosti.

Záver

Slovenská spoločnosť sa dlhodobo zaoberá modernou úpravou vzťahov štátu a cirkví, resp. odlukou cirkvi od štátu. Bolo by trestuhodné, keby historiografia neurobila všetko preto, aby boli využité poznatky a skúsenosti predchádzajúcich generácií s cirkevnou školou, jej prednosťami a nedostatkami. Taktiež je chybou, keď nie sú zainteresovaným subjektom v celej zložitosti známe majetkové pomery cirkví pred vydaním zákona 218 /1949 Zb. Dôkladné poznanie majetkových pomerov v cirkvi však nemôžeme dosiahnuť bez poznania veľkých osvietenských kanonických vizitácií farností.

Hľadanie minulosti v súčasnosti

Andrej TRNKA

Úvod

Hľadanie svojej minulosti môže veľkým dielom prispieť ku kvalite nášho života. Môžeme sa dozvedieť niečo o svojich predkoch, o tom aké rodinné pomery panovali v minulosti a mnoho ďalších zaujímavých informácií. Táto skutočnosť môže veľkou mierou ovplyvniť našu súčasnosť či už pozitívnym spôsobom, ale aj negatívnym.

Genealógia (gréč. génos, lat. genus = rod) alebo rodopis je pomocná historická veda, ktorá skúma vzťahy medzi ľudskými jedincami, vyplývajúci z ich spoločného rodového pôvodu. Prezentuje aj s tým súvisiace biologické, historické, sociologické a právne dôsledky.

Rodopisné bádanie vychádza od jedinca – príslušníka rodu buď ako ploditeľa (rodiča) alebo splodeného (zrodeného) a podľa toho skúma jeho rodinné vzťahy k predkom (ascendentom) alebo k potomkom (descendentom).

Súhrn predkov jedinca sa nazýva **vývod**. Vývod zvykol byť hodnotený obzvlášť po právnej stránke, keď išlo o nástupníctvo na trón, zverenectvo či dedičstvo, v dnešnej dobe je dôležitou pomôckou pri biologickom a sociologickom skúmaní, ukazuje vplyvy dedičnosti a znázorňuje vzájomné prestupovanie najrôznejších spoločenských vrstiev v jednotlivých rodoch.

Potomstvo jednotlivca (páru jedincov) sa nazýva **rozrod**, pokiaľ ide o všetkých potomkov po meči aj po praslici alebo **rodokmeň**, pokiaľ sa prihliada iba k potomkom mužských členov (t.j. k osobám s rovnakým rodovým menom).

Hľadanie minulosti

Pri hľadaní svojich koreňov by sme mali vychádzať zo súčasnosti. Ako prvé musíme mať zmapovaných všetkých žijúcich príbuzných a následne zaznamenať zosnulých v blízkej minulosti. Tiež je vhodné zapisovať si každý zistený (aj neoverený) detail, pomocou ktorého môžeme v budúcnosti ľahšie identifikovať zosnulého predka. Na to, aby sme sa nezamotali, je vhodné použiť rôzne genealogické programy alebo webové služby (niektoré platené). Pri takto zistených údajoch môžeme začať tvoriť celý rodopis. Postupným zadávaním údajov o zistených osobách sa nám začne vytvárať skupina jednotlivých vetiev rodopisu. Z takto získanej štruktúry je možné ľahšie pochopiť jednotlivé rodinné vzťahy medzi príbuznými (ktorí sa napr. nenavštevujú).

Na to, aby sme sa dostali hlbšie do minulosti, musíme pátrať v archívoch alebo matrikách. Či už v štátnych, mestských, obecných alebo cirkevných. Tie v niektorých prípadoch poskytujú najväčšie množstvo údajov potrebných na vytvorenie rodopisu. Niektoré zdroje uvádzajú, že takto sa môžeme (pri poddaných) dostať až do roku 1700 (v našom prípade sme sa dostali aj za pomoci genealógov do roku 1749), pri šľachte až do roku 1300. Samotné bádanie si vyžaduje veľké množstvo času (niekedy až rádovo roky), ale každý získaný údaj prinesie nové svetlo z minulosti do súčasnosti.

Na obr. 1 je zobrazená cirkevná matrika, ktorá zobrazuje údaje o dátume narodenia, dátume krstu, mene dieťaťa, jeho rodičoch, bydlisku a krstných rodičoch. Popríklad sa môžeme dozvedieť aj ďalšie informácie, ktoré nám poslúžia pri ďalšom zisťovaní (v jednom z našich prípadov to bol rok svadby). V prípade častého st'ahovania našich predkov sa môžeme dozvedieť to, kde sa narodili a kde žili.

Ak máme možnosť porovnať si údaje z viacerými zdrojmi, mali by sme tak urobiť, aby sme eliminovali chybu zistenia nesprávnej osoby. Na základe rozličných dátum, bydlísk, príbuzných (manželka, deti) sa môžeme uistiť, že sa jedná o nami hľadanú osobu.

1886		MATRICULA		BAPTISATI		BAPTISATORUM	
Numerus curata	Annus et Dies		Nomen	Sexus		Locus Cath. et Religio	Observationes
	Natiuitatis	Collati S. Baptismi		mas	foem		
97	10	10	Francisca	f	foem	...	...
98	24	24	Mikaly	f	foem	...	...
99	12	12	Hona Erzsebet Mara	f	foem	...	...
100	12	24	Josef	f	foem	...	...
101	28	31	Vredya	f	foem	...	...
102	2	3	Mia	f	foem	...	...
103	6	4	Mara	f	foem	...	...
104	5	7	Elex	f	foem	...	...

Obr. 1 Záznam v cirkevnej matrike narodených

V súčasnosti (cca od roku 2000) je možné čiastočné vyhľadavanie predkov aj pomocou webových služieb. Tu si však treba dať pozor na to, že skutočné priezvisko môže byť zmenené dobou v akej sa používalo (napr. Kriška – Kriszka) – latinské, maďarské, nemecké alebo mohlo prísť k fonetickej chybe pri vytváraní rozsiahlych databáz. V prípade vyhľadavania našich predkov sme postupne zistili, že naše meno sa nemenilo (iba v prípade emigrantov do USA), ale prišlo k určitým odchýlkam pri prepisovaní:

- Frnka
- Truka
- Tonka
- Trenka
- Irnka

Samozrejmosťou bola ale zmena krstného mena (Pavol – Paul, Mária – Mary...) pri emigrácii.

V prípade emigrantov je potrebné sledovať hlavne dátumy a miesta narodenia. Väčšina z nich si musela prispôbiť priezvisko kvôli výslovnosti (Irnka – Trenka). Lodné záznamy dokazujú, že pri ceste do USA boli použité rodné priezviská, ale tie sa časom modifikovali (napr. pri sčítaní obyvateľstva sú už uvedené modifikované priezviská). Dôležitým elementom pri hľadaní predkov, ktorí emigrovali je ich nové bydlisko. V prípade tohto poznatku je možné zúžiť rozsah hľadaných a sústrediť sa na užšiu skupinu. V tomto nám takisto môžu poslužiť webové služby.

Vhodným pomocníkom sú rôzne registračné karty, z ktorých sa môžeme dozvedieť bližšie informácie o živote nášho predka. Na obr. 2 je zobrazená registračná karta použitá pravdepodobne k odvodu na 2. svetovú vojnu, z ktorej sa dá zistiť napríklad meno zamestnávateľa alebo manželky (ďalší možný odrazový bod pri pátraní).

REGISTRATION CARD—(Men born on or after April 28, 1877 and on or before February 16, 1897)

SERIAL NUMBER U 1457	1. NAME (Print) Alex — TRNKA	ORDER NUMBER
2. PLACE OF RESIDENCE (Print) Bulls Bridge Road - South Kent (Number and street) (Town, township, village, or city) (County) (State)	South Kent Hitchfield Conn	
[THE PLACE OF RESIDENCE GIVEN ON THE LINE ABOVE WILL DETERMINE LOCAL BOARD JURISDICTION; LINE 2 OF REGISTRATION CERTIFICATE WILL BE IDENTICAL]		
3. MAILING ADDRESS Same	(Mailing address if other than place indicated on line 2. If same insert word same)	
4. TELEPHONE none	5. AGE IN YEARS 55	6. PLACE OF BIRTH Bucage
	DATE OF BIRTH Nov. 5 1886	(Town or county) (State or country) Austria-Hungary
7. NAME AND ADDRESS OF PERSON WHO WILL ALWAYS KNOW YOUR ADDRESS Mrs. Q. Trnka - South Kent, Conn.		
8. EMPLOYER'S NAME AND ADDRESS Fred Hane, South Kent, Conn.		
9. PLACE OF EMPLOYMENT OR BUSINESS at Fred Hane's farm South Kent Hitchfield Conn.		
I AFFIRM THAT I HAVE VERIFIED ABOVE ANSWERS AND THAT THEY ARE TRUE.		
D. S. S. FORM 1 (Revised 4-1-42)	(over)	16-21630-2 Alex Trnka (Registrant's signature)

Obr. 2 Registračná karta s ďalšími dôležitými údajmi

MATRICULA					COPULATORUM.			
Numerus carrens	Annus et dies copulatiois.	S P O N S I		S t a t u s	N o m e n et Conditio testium	Nomen et Officium Copulantis	Erga promissa et vel dispensa- ti in hanc a- vel aliquo re- peticione.	Observationes.
		Nomen et Conditio sponsi et sponsae.	Locus originis et domicilii Nas domus conjugum					
11	9	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	18 annor.	Stephanus colonus R.	Josephus colonus R.	Documentum nuptiale 1874, 1874	
11	9	Concessio Maria vidua nati Andronum colonus R.	Harkeo, N. natus 1874	5 ann. not.	Stephanus colonus R.	Josephus colonus R.		
11	22	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	18 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documenta nuptiale 1874, 1874	
13	5	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	21 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documentum nuptiale 1874, 1874	
14	11	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	21 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documentum nuptiale 1874, 1874	
15	2	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	21 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documentum nuptiale 1874, 1874	
16	3	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	21 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documentum nuptiale 1874, 1874	
17	21	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	21 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documentum nuptiale 1874, 1874	
18	5	Stephanus Stephanus colonus R. natus 1874	Harkeo, N. natus 1874	21 ann. not.	Stephanus colonus R.	Idem.	Documentum nuptiale 1874, 1874	

Obr. 3 Sobášna matrika

Porovnaním a párovaním všetkých dostupných údajov (napr. rok narodenia) získame istotu, že sa skutočne jedná o osobu z nášho rodopisu.

Niekedy nie je možné zistiť presný dátum narodenia, ale máme k dispozícii údaje ku konkrétnemu dátumu (napr. vek). Vtedy sme schopní odvodiť si relatívne presne aspoň rok narodenia a ten použiť ako prvok na zúženie ďalšieho hľadania. Na obr. 3 je zobrazený sobášny záznam, na ktorom sme sa okrem iných veľmi dôležitých údajov dozvedeli aj roky narodenia vtedajších novomanželov.

Záver

Hľadanie vlastnej minulosti určite nie je otázka jedného dňa. Tejto problematike sa musí venovať veľké množstvo času, ale získané výsledky určite vlejú svetlo do našej súčasnosti. Pri hľadaní svojich predkov by sme nemali zabúdať na to, že náš predok mal aj iných potomkov okrem nás. A nie len my sa snažíme nájsť svoju minulosť.

Literatúra

PETERKA, Josef. Cesta k rodinným kořenům. Praha : Libri, 2006. ISBN 80-7277-307-0.

VIDLIČKA, Štefan, VIDLIČKA Ľubomír. Bučany a Bučančania. Obecný úrad Bučany, 2008. ISBN 978-80-969938-7-1

Internetové zdroje

www.ellisland.com

www.familysearch.com

www.myheritage.sk

www.rodokmen.com

www.sk.wikipedia.org/wiki/Geneal%C3%B3gia_%28hist%C3%B3ria%29

Vybrané aspekty kvality života v podmienkach globalizovanej ekonomiky

Jarmila ŠALGOVIČOVÁ

Úvod

Vymedzenie obsahu pojmu kvalita života sa dostalo do popredia záujmu odbornej verejnosti približne v dvadsiatych rokoch minulého storočia v USA, v súvislosti s hodnotením ekonomického vývoja a úlohy štátu v oblasti materiálnej podpory nižších spoločenských vrstiev (Hnilicová H., 2002). Systematický výskum kvality života začal koncom 60. a začiatkom 70. rokov a zaoberal sa najmä výskumom tzv. „indikátorov blahobytu“. Kvalita života sa vyjadrovala porovnávaním objektívnych životných podmienok a ich subjektívneho hodnotenia veľkými skupinami ľudí (výskumy o stave spoločnosti) (Andrews, F. M. And Whithey, S.B., 1976). V centre pozornosti boli ekonomické a sociálne indikátory kvality života: príjem a materiálne zabezpečenie, politická sloboda a nezávislosť, sociálna spravodlivosť, právne istoty a zdravotná starostlivosť. Neskôr pribudli subjektívne indikátory kvality života – subjektívna pohoda a spokojnosť so životom.

Skúmanie súvislostí kvality života s určitými dôsledkami vývoja orientovaného na racionalizmus vedy a techniky sa pripisuje americkému ekonómovi J.K.Galbraithovi. Termín sa používal v súvislosti s konkrétnymi otázkami zhoršovania životného prostredia a problematika kvality života sa odvodzovala od základných charakteristík predovšetkým západnej civilizácie, ktorá je zameraná na ukazovatele rastu vo všetkých oblastiach spoločenského života.

Nemecký výskum tejto oblasti vychádzal najmä z posilňovania súkromného vlastníctva, podnikateľských funkcií a trhového mechanizmu. Problém kvality života sa dostal na popredné miesta z dvoch príčin:

Ekonomický rast a rozvoj vedy a techniky vytvára pre obyvateľstvo možnosť uspokojovať primárne materiálne potreby. V súvislosti s tým, zákon rastu potrieb funguje so vzrastajúcou silou, pričom aktivizuje a aktualizuje nevyhnutnosť zabezpečovania a uspokojovania vyšších foriem.

Vedľajšie následky tohto ekonomického rastu so sebou nesú hrozby zdraviu ľudskej civilizácie.

Kvalita života

Na tému kvalita života vznikla široká medzinárodná diskusia. Aj v súčasnosti vnímajú kvalitu života rôzne vedné disciplíny odlišne. Definície kvality života sú často vymedzované mnohorakým spôsobom a predstavujú široké spektrum, počnúc od vágnych vymedzení ako „schopnosť viesť normálny život“, cez jednoduché a strohé vymedzenie kvality života ako súhrnu znakov alebo vlastností človeka, alebo spoločnosti zvyčajne v troch oblastiach: zdravie, vzdelanie vrátane gramotnosti, kúpna sila človeka/spoločnosti (prístup manažerstva kvality), až po sofistikované definície, ktoré zdôrazňujú napr.: naplnenie osobných cieľov, šťastie a spokojnosť, prípadne sociálny úžitok a preferencie.

Z uvedeného vyplýva, že teória kvality života je veľmi rozsiahla. V súčasnosti existuje viacero konceptov kvality života. Do popredia sa dostáva najmä praktická rovina kvality života ako meradlo úspešnosti sociálnych politík a programov najmä sociálnodemokratických strán. Pri formulovaní definície kvality života sa prekrýva výskum z celého radu vedných odborov: ekonómia, sociológia, psychológia, politické vedy a pod. Väčšina názorov sa zhoduje v tom, že kvalita vyjadruje určitú mieru alebo stupeň, ktorý varíuje od nízkej hodnoty po vysokú (Halečka, T., 2002). Sú prúdy, ktoré stotožňujú kvalitu života so subjektívnou pohodou, so súčasným rozlišovaním najmenej dvoch úrovní

v kontexte spoločnosti – ak hovoríme, že kvalita života v krajine je nízka, potom máme na mysli, že chýbajú podmienky pre dobrý život (napríklad dostatok potravín, možnosti bývania alebo zdravotnícka starostlivosť).

na individuálnej úrovni – ak sa použije vyjadrenie, že kvalita života osoby nie je dobrá a myslí sa tým, že osoba nemá dobré podmienky pre život, čo však ešte neznamená, že osoba musí žiť zle. V prípade individuálnej kvality života môžeme povedať aj, že niekto žije zle a myslíme tým, že sa cíti osamelý alebo fyzicky slabý a podobne. Problematika sa komplikuje ešte tým, že dopĺňa ďalší pojem šťastie, respektíve spokojnosť so životom.

Kvalita života je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok, týkajúcich sa ľudskeho a spoločenského rozvoja. Na jednej strane predstavuje objektívne podmienky na dobrý život a na strane druhej subjektívne prežívanie dobrého života.

Objektívna stránka kvality života je o naplňaní sociálnych a kultúrnych potrieb v závislosti od materiálneho dostatku, spoločenskej akceptácie jednotlivca a fyzického zdravia. V rámci zisťovania stavu objektívnej kvality života sa tak uplatňujú indikátory z oblasti demokracie a participatívnosti, ekonomickej spravodlivosti, zdravia a vzdelania a bezpečnosti.

Objektívnu stránku kvality života vyše 150 krajín sveta monitoruje od roku 1990 United Nations Development Programme (Rozvojový program OSN). Každoročne zverejňuje poradie krajín podľa Human Development Index. Ide o indikátor zložený z troch hlavných položiek: výška HDP na 1 obyvateľa, priemerný stupeň dosiahnutého vzdelania a očakávaná dĺžka života. Kvalita života nie je priamo úmerná výške hrubého domáceho produktu. Subjektívna kvalita života je o dobrom životnom pocite, pohode a spokojnosti s vecami okolo nás. Na meranie sa

používajú tzv. „mäkké dáta“ získavané prostredníctvom prieskumov verejnej mienky. Na subjektívne prežívanie dobrého života majú podstatný vplyv faktory ako sú (www.ivo.sk/ftp.folder/vizia 2020):

materiálny dostatok jednotlivca,
zdravie,
výkonnosť,
súkromie,
bezpečnosť,
spoločenská akceptácia,
emocionálne nasýtenie atď.

Aj Európska komisia OSN reagovala na problém indikátorov kvality života systemizáciou sociálnych indikátorov kvality života do ôsmich skupín:

- zdravie,
- kvalita pracovného miesta,
- nákup tovarov a služieb,
- možnosti naplnenia voľného času,
- pocit sociálnej istoty,
- šance rozvoja osobnosti,
- kvalita fyzického životného prostredia,
- možnosť účasti v spoločenskom živote.

V každom prípade, kvalita života je fenomén, zahrnujúci aspekt materiálny, duchovný, kultúrny, spoločenský aj individuálny. Indikátory kvality života ňudí teda nie je správne redukovat' na indikátory ekonomické, ale je treba zohľadňovat' aj indikátory demografické, medicínske, ekologicko-environmentálne, sociálno-politické, legislatívne, psychologické a ďalšie.

Kvalita života je komplexný, abstraktný a multidimenzionálny pojem, ktorý definuje uspokojenie a šťastie v živote, a to v oblastiach, ktoré konkrétny človek pokladá za významné. Je to najširší zo všetkých pojmov, ktorý je ovplyvňovaný všetkými dimenziami, ktoré ku kvalite života patria.

Kvalita života a zdravie

Jedným z ukazovateľov kvality života, zvyčajne uvádzaný na poprednom mieste v rôznych modeloch, je zdravie. Nie náhodou sa zdravie umiestňuje ako hodnota vo väčšine výskumov týkajúcich sa hierarchie životných hodnôt ňudí, ak nie na prvej, tak na jednej z prvých priečok ich hodnotového rebríčka. Aj Svetová zdravotnícka organizácia považuje kvalitu života za mnohorozmerný koncept, ktorý integruje aj subjektívnu pohodu. Podľa jej definície je kvalita života považovaná za individuálne vnímanú životnú situáciu v kontexte určitej kultúry a určitého hodnotového systému, vo vzťahu k vlastným cieľom, očakávaniam, hodnotiacim kritériám a záujmom. Takto definovaná individuálna kvalita života je ovplyvňovaná telesným zdravím, psychickým stavom, stupňom nezávislosti, sociálnymi vzťahmi a ekologickými vlastnosťami životného prostredia. Na meranie kvality života je používaný dotazník WHOQOL - 100, ktorý zisťuje 6 dimenzií kvality života:

- fyzická kvalita života – prežívanie bolesti, subjektívne hodnotenie energie a vytrvalosti, schopnosti uvoľnit' sa, pohyblivosť a pracovná spôsobilosť, závislosť na liekoch;
- psychická kvalita života – prežívanie pozitívnych a negatívnych emócií, sebaocenenie, vzťah k vlastnému telu, schopnosť koncentrácie a schopnosť učiť sa a spirituálne prežívanie;
- nezávislosť – rôzne aspekty obmedzenia telesnej nezávislosti, odkázanosť na pomôcky alebo lieky;
- sociálne vzťahy – subjektívne hodnotenie osobných vzťahov, subjektívne hodnotenie sexuálneho života a adekvátnosť sociálnej opory;
- prostredie – sociálne a fyzikálne aspekty prostredia – bývanie, okolie, finančná situácia a dostupnosť zdravotníctva;
- náboženstvo (spiritualita) – náboženské alebo svetonázorové presvedčenia.

Ako ďalej v kvalite života?

V súčasnej etape vývoja spoločnosti sa stále častejšie otázka kvality života spája s nevyhnutnosťou riešiť globálne problémy civilizácie 21. storočia. Dochádza k poznaniu, že napriek rozdielom vo vývoji jednotlivých krajín vo svete sa vyskytujú problémy, ktoré sa týkajú celého ľudstva, a preto je nevyhnutné nájsť spoločnú platformu pre ich riešenie.

Bez ohľadu na špecifiká jednotlivých definícií kvality života zostáva však nesporná jedna základná skutočnosť: kvalita života nie je iba abstraktný pojem, o obsahu ktorého treba viesť rozsiahle diskusie, ale kvalita života musí byť strategickým cieľom každej rozvinutej spoločnosti, ktorá musí vytvorit' množinu nástrojov zabezpečujúcich zdravie a ochranu obyvateľstva, ako aj dôveru k výrobkom a službám, ktoré ponúka. To si začína uvedomovať aj Európske

spoločenstvo, ktoré pripravilo návrh programu činností zameraných na ochranu zdravia a spotrebiteľa. Tento program sleduje tri ciele:

- chrániť občanov pred nebezpečenstvom a rizikami presahujúcimi možnosti jednotlivcov aj jednotlivých členských štátov;
- zvýšiť schopnosť občanov lepšie rozhodovať o svojom zdraví a svojich spotrebiteľských záujmoch;
- zohľadňovať ciele politiky ochrany zdravia a spotrebiteľa vo všetkých ostatných politikách tak, aby sa táto politika stala prioritnou.

Ako je zrejmé, tento program má synergické črty, nakoľko spája politiky zdravia a ochrany spotrebiteľa. Osobitne sa to prejavilo nasledujúcimi strategickými zámermi:

- snahou o zlepšenie komunikácie s občanmi, ktorá má sprostredkovať informácie o ich zdravotných problémoch a o potrebách spotrebiteľov pre potreby tvorcov európskej politiky;
- snahou o širšiu účasť spotrebiteľov a zdravotných organizácií na tvorbe európskej politiky prostredníctvom informačnej siete, verejných komunikácií, rozličných kampaní, expertných názorov a budovania spoločnej siete ochrany zdravia;
- vybudovaním európskeho systému integrujúceho záujmy zdravotníctva a spotrebiteľov do ostatných európskych politík na základe skúseností jednotlivých členských štátov v oblastiach ako je bezpečnosť potravín, sociálna politika, životné prostredie, zvyky, výskum, regionálna politika a pod.;
- podporou vedeckých názorov pri posudzovaní rizík, ich včasnej identifikácie, hodnotení ich následkov, výmenou skúseností o nebezpečenstvách a školením posudzovateľov rizík;
- akcentovaním bezpečnosti výrobkov a látok ľudského a živočíšneho pôvodu;
- akcentovaním medzinárodnej spolupráce v oblasti ochrany zdravia a ochrany spotrebiteľa a propagáciou najlepších európskych skúseností v tretích krajinách.

Zdravší európsky občan

Konkrétne realizačné opatrenia sa budú zameriavať na šesť oblastí:

- vyrovňovanie nerovností medzi členskými štátmi v dĺžke života, zdravotnom stave a v prístupe k zdravotnej starostlivosti; osobitný dôraz pritom treba klásť na predĺženie aktívneho pracovného veku, čo zníži náklady na sociálnu starostlivosť;
- ochrana občanov pred masovým ohrozením ich zdravia (napr. pre vtáčou chrípkou, bioterorizmom);
- podpora opatrení zameraných na civilizačné choroby (alkoholizmus, narkománia, obezita, fajčenie, HIV, mentálne choroby);
- budovanie dokonalejšej spolupráce medzi zdravotnými systémami na národnej i medzinárodnej úrovni;
- rozšírenie a zdokonalenie informačného systému a jeho sprístupnenie občanom;
- reštrukturalizácia zdravotných politík a úzkej spolupráci s občanmi a zainteresovanými účastníkmi s cieľom ich optimalizácie.

Kvalitný európsky trh

Hoci európska politika ochrany spotrebiteľa kráča míľovými krokmi vpred (napr. značky CE, smernica MID, zákony a vyhlášky o technických požiadavkách na výrobky, RAPEX), občania zďaleka nie sú chránení pred nežiaducimi výrobkami (alkoholom, oblečením, potravinami atď.). Preto treba ďalej budovať príslušnú legislatívu, zamerať sa na kvalitu produktov a služieb a najmä získavať dôveru spotrebiteľa. Do úvahy treba brať aj zvyšujúci sa priemerný vek a jeho potreby, cezhraničné nakupovanie a služby a nové formy uspokojovania spotrebiteľa (napr. nakupovanie cez e-mail), s čím súvisí zvýšená úroveň ochrany.

S uspokojovaním spotrebiteľa úzko súvisí chápanie jeho potrieb v súlade s možnosťami trhu. Patrí sem všeobecná bezpečnosť výrobkov (najmä potravín), vybavovanie sťažností, ochrana pred podvodmi (napr. s platobnými kartami) a pod.

Hoci európska legislatíva na ochranu spotrebiteľa sa úspešne buduje (Gross domestic expenditure on R+D as a percentage of GDP, 2006), nemožno povedať, že si to spotrebiteľia uvedomujú. Preto treba spotrebiteľom sprístupniť informácie o možnostiach trhu a službách, vzdelávať ich a tak vytvárať ich vieru a dôveru. Osobitný dôraz pritom treba venovať odhaleniu rizík, ich vyhodnocovaniu a oznamovaniu.

Záver

Zamerali sme sa na podstatu súčasnej politiky kvality v rámci Európskej únie, na teóriu a prax súvisiacu s kvalitou života, zdravím a ochranou spotrebiteľa ako jej neoddeliteľnými súčasťami. Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA 1/3764/06 Implementácia manažérstva kvality v zdravotníctve a VEGA 1/6558/12 Výskum faktorov ovplyvňujúcich selekciu a implementáciu nástrojov integrovanej marketingovej komunikácie s ohľadom na bezpečnosť informácií a ochranu zákazníkov. V súčasnej etape vývoja spoločnosti sa stále častejšie otázka kvality života spája s nevyhnutnosťou riešiť globálne problémy civilizácie 21. storočia. Dochádza k poznaniu, že napriek rozdielom vo vývoji jednotlivých krajín vo svete sa vyskytujú problémy, ktoré sa týkajú celého ľudstva, a preto je nevyhnutné nájsť spoločnú platformu pre ich riešenie. Každá doba má svoju rétoriku, to znamená oznamovanie

cieľov alebo smerovania ľudstva. Rétorika rozvoja vedy a pokroku spoločnosti, ktorý bol ešte nedávno často uvádzaný ako hlavný cieľ ľudstva, začína byť podriadená rétorike „kvality života“ ľudí. V súčasnej dobe proklamujeme, že všetko naše úsilie má viesť k tomu, aby ľudia žili dobre, t. j. kvalitne. K tomuto cieľu má slúžiť: rozvoj vedy a nových technológií, zabezpečenie kvality v zdravotníctve, zabezpečenie spokojnosti v oblasti osobnej hmotnej a nehmotnej spotreby, bezpečnosť a pod. Z mnohých literárnych prameňov možno ľahko usúdiť, že pojem kvality života nie je jednoznačný. Syntetickým ukazovateľom subjektívnej kvality života síce môže byť pocit šťastia, ten však nedáva návod na systémové legislatívne a strategické opatrenia, prirodzene vo väzbe na ekonomiku. Nie je preto ľahké prijať európske usmernenia zamerané na zlepšenie kvality života a život ukáže, či európsky strategický program za viac ako miliardu euro prinesie do roku 2013 želaný efekt. Je to tiež výzva pre aktualizáciu nástrojov a obsahu integrovanej marketingovej komunikácie.

Literatúra:

HNILICOVÁ H. 2002. Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotníctví: k vymezení pojmu a jeho vývoje. Praha: In manuskript, 2002

ANDREWS, F. M. And Whitley, S.B. 1976. Social indicators of well-being: American's perceptions of life quality. New York: Plenum 1976

HALEČKA, T. 2002. Kvalita života a jej ekologicko-environmentálny rozmer. In: Kvalita života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých. Zborník príspevov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: PU v Prešove, FF, 2002

www.ivo.sk/ftp.folder/vizia 2020

CEN/TS 15224: 2005 Health services. Quality management systems. Guide for the use of EN ISO 9001: 2000
Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council establishing a Programme of Community action in the field of Health and Consumer protection 2007 – 2013

Krízová hodnota a trh práce

Bernardína BORSÍKOVÁ

1. Aká je však realita na súčasnom trhu práce?

Globálna ekonomika dala do pohybu až 1,8 miliardy ľudí. Napriek „otvoreným“ pracovným trhom je v eurozóne 17,5 milióna ľudí bez práce, a ako uvádza MOP v roku 2014 to môže byť až 22 miliónov nezamestnaných. EURES pritom ponúka len 1 750 000 pracovných miest, to znamená len v hrubom štatistickom prepočte 10 uchádzačov o jedno pracovné miesto (na Slovensku podstatne viac: cca 350 000 nezamestnaných, a len 7 523 voľných pracovných miest na najväčšom pracovnom portáli „Profesia.sk“ znamená cca 46 uchádzačov o jedno pracovné miesto).

Alarmujúca je nezamestnanosť mladých ľudí – absolventov, ktorí ešte nikdy nepracovali. Tieto problémy majú štrukturálny charakter a objavovali sa už v období pred krízou. V EÚ v kategórii osôb vo veku od 15 do 24 rokov je viac ako dvojnásobne vyššia nezamestnanosť oproti celkovej miere nezamestnanosti ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Od vypuknutia krízy v roku 2008 do roku 2010 počet mladých nezamestnaných ľudí v Európe vzrástol o milión, a v súčasnosti je to viac ako 5 miliónov nezamestnaných. Je to 22,5 % v priemere, ale napr. v Španielsku je až 41% absolventov VŠ bez práce. Z týchto mladých ľudí viac ako 28% zostáva bez práce dlhšie ako 12 mesiacov. Väčší počet ľudí v tejto vekovej kategórii sa vzhľadom na obmedzené pracovné vyhliadky opätovne zapojil do systému vzdelávania a odbornej prípravy, čo by bol pozitívny trend, pokiaľ by vzdelanie a odborná príprava mohli mladým ľuďom zabezpečiť v budúcnosti lepšie pracovné príležitosti. Vysoká miera nezamestnanosti a ekonomickej neaktivity mladých ľudí umocnená čoraz náročnejším prechodom zo školského do pracovného prostredia prispieva v období pretrvávajúcej neistoty nevyhnutne k tomu, že mladí ľudia budú z dlhodobého hľadiska vystavení riziku vylúčenia z trhu práce, čo následne povedie k strate ľudského kapitálu.

Z dlhodobého hľadiska treba tento problém vidieť aj v súvislosti s nepriaznivým demografickým vývojom v Európe a s ďalším rizikovým faktorom pre zdravý vývoj ekonomiky, ktorým je starnutie európskej populácie. Štatistiky uvádzajú, že v Európskej únii bude v roku 2030 až 110 miliónov ľudí vo veku nad 65 rokov.

Ako sa tieto štatistické údaje prejavujú v praxi na trhu práce, ako ich vidia subjekty trhu práce, čo znamenajú pre konkrétnu spoločnosť?

Predovšetkým treba povedať, že ekonomické teórie trhu práce, nezamestnanosti, transformácie práce, dôsledkov nezamestnanosti na ekonomický rast sa len okrajovo zaoberajú tým podstatným: ako nezamestnanosť pôsobí na sociálnu situáciu, postoj a správanie nezamestnaných a na celú spoločnosť. Zaoberajú sa najmä nevytvoreným HDP nezamestnanými, výdavkami na podporu v nezamestnanosti, nákladmi na rekvalifikáciu nezamestnaných, znižovaním miezd v dôsledku nárastu nezamestnanosti.

2. Hodnoty ako priorita, ktorá je hnacím motorom celého ľudského snaženia.

Na trhu práce sa s hodnotami stretávame u oboch subjektov: u zamestnávateľov aj u zamestnancov. Kým pre zamestnávateľov je najvyššou hodnotou ľudský potenciál prinášajúci zisk, pre zamestnanca je to predovšetkým zmysel jeho práce, jeho konania. **Humánny rozmer ľudskej práce** spočíva v tom, že nikto nepracuje sám, a len pre seba. Vždy ide o spoločnú prácu a tvorivosť s inými ľuďmi a pre ľudí.

Hodnoty, ktorými firma disponuje voči potenciálnemu, alebo budúcemu zákazníkovi sú:

- kvalita
- osobitosť a jedinečnosť
- serióznosť a dôveryhodnosť
- nezameniteľnosť značky
- stotožnenie sa s firmou.

Žiadnu z týchto hodnôt nenahradí peniazmi, technológiou, či exkluzívnym interiérom. Tvorcami a nositeľmi týchto hodnôt sú ľudia vo firme.

U ľudí je hodnotová orientácia postavená vyššie ako primárne fyziologické potreby. Konkrétny zmysel života a realizácia hodnôt v ňom sú tým integrujúcim faktorom duševného života jedinca, sú tým, čo „robí život hodný žitia“.

Rovnako ako transformáciu trhu práce, ani zmenu hodnôt nereflektuje súčasná prax. **Manažmenty firiem si nevšimli zásadné zmeny v zložení firemného personálu, uchádzači o prácu a zamestnanci si nevšimli zmeny na trhu práce. Bohužiaľ, táto „slepota“ postihuje aj naše školstvo, úrady, ktoré komunikujú s trhom práce a aj mladých ľudí, ktorí sa pripravujú zaujať na trhu práce svoje miesto. Zdá sa, že je toto tvrdenie príkre?**

Zmeny firemného personálu:

Podľa štruktúry na trhu práce, aj vo firmách sa sformovali pracovné tímy zložené z niekoľkých generácií :

Generácia baby boomers (nar. 1946 -1964), ktorú formoval tradičný model rodiny, vysoká zamestnanosť, sociálne istoty. Jej pracovným štýlom je uznávanie tradičných hodnôt, plat podľa funkcie, postup podľa odpracovaných rokov, uznávanie hierarchických štruktúr.

Generácia X (nar. 1965-1979) vyrastala v rodinách kde obidvaja rodičia boli ekonomicky aktívni, narastal počet rozvodov, začiatky sociálnej neistoty z dôvodu zoštieňovania podnikov, nástup informačnej revolúcie a rýchleho technologického pokroku.

V pracovnom správaní sa oceňujú nezávislosť, požadujú okamžitú odozvu na svoje výkony, očakávajú podiel na riadení a rozhodovaní. Vyznačujú sa znalosťami novej techniky a technológií.

Na trh už vstúpila *generácia detí milénia* (nar. 1980 -...), ktorá „rástla s internetom“, naučená komunikovať vždy a všade prostredníctvom komunikačných technológií, bez akýchkoľvek globálnych zábran. Ich najčastejšou hračkou boli videohry. Život majú naprogramovaný tak, že v ňom neexistuje svet bez efektívnej rady internetu vždy na dosah ruky, svet, v ktorom sa cení diverzita názorov a kultúr, svet, v ktorom deti milénia odmietajú prácu, „ktorá nemá význam“, alebo neprináša ihneď výsledok, alebo kde sa nemôžu rozvíjať. Miléniové deti sú závislé na radách – svojich rovesníkov na portáloch, informáciách na weboch, telefonické komunikácii s ľuďmi vo svojom živote. Sú v každodennom telefonickom kontakte so svojimi rodičmi – aj preto, že bez rád nevedia vyriešiť ani malichernú úlohu.

Miléniové deti sú pre firmy obrovským prínosom najmä preto, že sú technologicky vyspelí, kontakty a vzťahy budujú globálne, nelimitujú ich geograficky, sú tímovo orientovaní, rozhodnutia robia v tíme, radi komunikujú a zisťujú názory iných, sú schopní robiť niekoľko vecí naraz, len jeden stimul prichádzajúci do mozgu ich nudí sú orientovaní na výsledky, očakávajú zadanie úlohy a nezasahovanie do procesu jej riešenia. Je to nový princíp profesionality, ktorý prinášajú do pracovných tímov morálny kódex detí milénia je najvýznamnejším prínosom, pretože ich videnie sveta je silne ovplyvnené nepredstieranou prirodzenosťou ľudských práv, antidiskriminačnými zákonmi, rešpektom k diverzite. Vyžadujú prostredie (vrátane pracovného), v ktorom sú tieto hodnoty zakomponované.

Problematické je ich pochopenie konceptu diskretnosti, nechápu tých, ktorí si svoje súkromie chránia – dá sa predpokladať, že ovplyvnia aj vnútrofirémnu komunikáciu. Potrebujú usmerňovanie a rady, ktoré budú na pracovisku očakávať od šéfa. Mailová komunikácia a telefonovanie ich nepripravilo na komunikáciu tvárou v tvár. Problémom je ich gramatika a používanie rôznych skratiek.

Budú potrebovať tréning komunikačných zručností, vysvetlenie procesov, nielen zadanie úlohy, dôraz na výsledky a konštruktívnu spätnú väzbu ihneď (ako skóre vo videohrách), rovnováhu medzi prácou a osobným životom, zaujímavú prácu, adekvátne ohodnotenie (hneď, nie o dva roky).

Otázka znie: sú manažmenty firiem na tieto rozdielne svety na malom priestore pripravené?

Zmeny na trhu práce:

Obsah pracovných miest –zoštieňovanie firiem, znižovanie stavu zamestnancov, viedlo ku kumulácii pracovných činností, k zmene názvoslovia pracovných funkcií (druhu práce), k zmene obsahu a rozsahu práce. Súčasný katalóg funkcií sa ani nepodobá na ten, ktorý firmy mali do roku 2000.

Kvalifikačné požiadavky na pracovné miesto – okrem vzdelania a praxe sa bežnou požiadavkou stala aktívna znalosť cudzieho jazyka, skúsenosti z medzinárodných pracovných tímov, ale aj požiadavky na osobnostný profil.

Životopis – nie je to už žiadna slohová práca, ale vecné, štruktúrované vyjadrenie všetkého, čo človek hodlá investovať na trhu práce

Vstupný pohovor – komunikácia o budúcom obchodnom vzťahu: uchádzač ponúka produkt, zamestnávateľ ho kupuje. Celé sa to deje na pozadí vedomia o značnej konkurencii.

Pracovné agentúry – pomoc, alebo komplikácia? Bez ohľadu na odpoveď prinášajú ešte hlbšie odcudzenie práce (deklarovanie práce len na získavanie prostriedkov na obživu)

Dvojaký trh práce – na jednej strane snaha o nadmernú rigiditu trvalých pracovných zmlúv (na dobu neurčitú), na druhej strane dočasné zmluvy (pracovné zmluvy na dobu určitú, alebo dohody o prácach mimo pracovného pomeru)

Skrytá diskriminácia na trhu práce – napriek ustanoveniam Zákonníka práce a Zákona o nediskriminácii sú permanentne poškodzovaní na trhu práce mladí ľudia bez praxe, ženy (po MD, RD), ľudia po 40. roku veku, seniori, občania so ZPS

Cena práce – v niektorých prípadoch je mzda za vykonanú prácu hraničiacia až so zneužívaním ľudskej práce. Často bez prihliadania na nebezpečenstvá pri práci, alebo nedôstojnosť, prípadne amorálnosť nezaplatenia mzdy za prácu

Pripravil niekto ľudí na tieto zmeny? Sú pripravené manažmenty firiem v snahe o dobrý imidž meniť v duchu rastúcich nárokov na ľudský potenciál aj svoje správanie?

Zmeny v chápaní „práce“

Požiadavka znalosti a stotožnenia sa s firemnými cieľmi – uchádzači o prácu, ale často ani zamestnanci nechápu túto požiadavku. Prácu hľadajú bez informácií o firemných cieľoch, firemnej kultúre, očakávaníach zamestnávateľa, nesprávne hodnotia svoj neúspech pri hľadaní práce, alebo v prípade skončenia pracovného pomeru. Napriek vysokej nezamestnanosti ľudia nepochopili, že už nestačí „chodiť do práce“.

Obojstranne požadovaná korektnosť – pracovnoprávny vzťah rovnako ako každý iný vzťah vyžaduje obojstrannú ústretovosť, pochopenie, podporu. Korektnosť na oboch stranách je zárukou dlhodobého kontraktu a spokojnosti. Zamestnávateľ, ale ani zamestnanec nemôže len dávať a nič za to nepožadovať.

Práca mimo pracovného pomeru - je na škodu celej spoločnosti, že aj po 20.tich rokoch sa za prácu považuje len každodenné pravidelné „chodenie do práce“ Práca na dohodu, čiastočné úväzky, práca žien na materskej alebo rodičovskej „dovolenke“, práca pri opatere odkázaných, verejnoprospešné práce, ale aj drobné podnikanie – to všetko by malo riešiť nedostatok štandardných pracovných miest, ale spoločnosťou je to vnímané len ako dočasné východisko z núdze, navyše neprimerane nízko ohodnotené.

Príprava na zaradenie sa na trh práce - žiadna inštitúcia (ani školy!) nepripravujú mladých ľudí na vstup na trh práce. Nie je to len katastrofálna neznalosť Zákonníka práce (aj dlhoročnými zamestnancami), ale absentuje aj základná znalosť trhu práce, možnosti zaradenia sa do pracovného procesu, spôsob uplatnenia ľudskej činnosti pre plnohodnotný život jednotlivca. Navyše celý školský systém prezentuje vzdelanie len ako prípravu na klasické chápanie „zamestnania“.

Zostane človek odkázaný sám na seba v sieti paragrafov a neznalosti?

Ak sa vrátíme k úvodu, celkom ľahko pochopíme, že návrat k hodnotám vedie cez humanizáciu (poľudštenie) práce. Priam sa žiada parafrázovať Engelsov výrok „Podiel práce na poľudštení opice“ na „Podiel práce na poľudštení človeka“.

Precitnúť by sme mali aj vzhľadom na skutočnosť, že najmladšie generácie na trhu práce sú vychovávané vplyvom ekonomického trhového prostredia, v ktorom prežije silnejší, dôraznejší, tvrdší. Táto hyperkonkurencia má na osobnosť ľudí a ich sociálne správanie aj výrazne negatívny vplyv.

A keďže trh práce tvoria na oboch stranách ľudia, dá sa predpokladať, že ak všetci (neizolovaní, ale integrovaní v spoločnosti) budú hľadať cesty na revitalizáciu hodnôt a pochopia nevyhnutnosť vrátiť sa k hodnotovým systémom, môže sa nebezpečná špirála krízy hodnôt zastaviť.

Aj symptómy krízy hodnôt vo firmách sú čitateľné, bolo by nerozumné tváriť sa, že o nich nevieme. Výzvou je zodpovednosť každého jednotlivca.

História ľudstva pamätá na mnoho príkladov, keď sa neriešiteľné problémy ukázali riešiteľnými tým najjednoduchším spôsobom.

Nie je kríza hodnôt riešiteľná návratom k najprirodzenejšej ľudskej činnosti, ktorou je zmysluplná práca pre každého, ako najvyššia hodnota v poradí hneď po živote?

Čo sa dá preto urobiť?

zmeniť chápanie a reálny obsah pojmu „práca“ (v legislatíve, ale aj v praxi)

pripraviť mládež na pracovný život ako na najprirodzenejšiu ľudskú hodnotu (systematicky, cieľavedome už v základných, stredných aj vysokých školách)

otvoriť dvere firmám budúcim kolegom z radov študujúcej mládeže (na prax, brigády, stáž, vypracovanie záverečných prác)

umožniť najmladšej generácii na trhu práce, aby mohla uplatniť svoj rebríček hodnôt, ako svoj vklad do mravnosti sveta (prípravou manažmentov na nové metódy riadenia)

propagovať prístupy korektných zamestnávateľov (pranierovať tých, ktorí nepochopili požiadavku doby).

Použitá literatúra a zdroje:

ALEXY,J., BOROŠ,J., SIVÁK.: Manažment ľudských zdrojov a organizačné správanie. Vydavateľstvo IRIS, 2004. ISBN 80-89018-59-9

cs.wikipedia.org/wiki/Agenda_21 (citované 7.2.2012)

EUROSTAT http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/

HARTZ,P., Job revolution. Nové trendy ve svete práce, Management Press, Praha 2003. ISBN 80-7261-067-8

ULRICH , D.: Mistrovské řízení lidských zdrojů, Praha, Grada 2009. ISBN 978-80-247-3058-5

Fenomén verejnoprávnych médií na Slovensku v kontextoch súčasných trendov krízy kultúry a hodnôt

Viera LEHOCZKÁ

Aktuálne trendy globalizačných vplyvov

Hodnotovo-kultivačný prínos komunikácie spočíva predovšetkým v konštrukcii a udržiavaní zmysluplnej hodnotovej kontinuity civilizovanej spoločnosti. Široké globalizáciou transponované teritórium pôsobenia masmediálnej komunikácie v súčasnosti zasahuje do všetkých hodnotových kvalít v rámci systémových rovín spoločnosti od politickej, cez ekonomickú, až po sociálnu a kultúrnu ako nevyhnutná súčasť ich fungovania. Dnes, v rozvinutej etape éry postmodernizmu a hypermoderny, sú kontexty hodnotových mechanizmov uplatňované a ovplyvňované predovšetkým realitou tvarovanou mediálnou produkciou. Súčasná ponuka mediálnej, resp. médiami tvarovanej, ovplyvňovanej a produkovanej kultúry má síce technologicky mnohodoménny rozmer, ale interpretácia kultúrno-etických hodnôt, v priamoúmernej závislosti vplyvu na postoje a názory, smeruje kvalitatívne k homogenizovanej nivelizácii kultúry. Dôležitou otázkou kvality ďalšieho vývoja spoločnosti je miera uplatňovania hodnotových súradníc a v tej súvislosti i koncepcia mediálnych kompetencií v oblasti rozširujúcej sa platformy mediálnej výchovy a neformálneho vzdelávania.

Pod zámkou tzv. voľnočasových foriem prezentovaných produktov médií, ponúkané vzory a vzorce, prinášajú väčšinou nízke kultúrne hodnoty a majú za následok permanentný a najmä dlhodobý vplyv na kultúrny úpadok jednotlivca a teda v konečnom dôsledku celej spoločnosti. Taktiež treba v tejto súvislosti konštatovať, že v celom komerčnom reťazci produkcie mediálneho trhu rezonuje jednoznačne cieľená ignorancia intelektuálno-vzdelanostnej kategórie, resp. elity⁴³ zo strany médií, pričom prioritnú skupinu cieľného vplyvu a záujmu predstavuje ľahšie ovládateľná masa – stredná a najmä nižšia vrstva populácie prostredníctvom širokej ponuky nízkej zábavy a senzácie uspokojovať nízke pudové vnemy publika. Priemerne náročné publikum z dospeléj populácie sa orientuje vo veľkej miere na tie typy a formy médií, ktoré prinášajú voľné a nenáročné praktické rady týkajúce sa všedného dňa, voľného času, poskytujúce zábavu, umožňujúce uvoľnenie emocionálneho napätia. Informácie, ktoré sú pre recipienta zaujímavé, si ľahšie zapamätáva, posilňujú jeho presvedčenie, napomáhajú vytvoriť si názor a môžu sa tiež s vyššou pravdepodobnosťou prejaviť v správaní.

Vzhľadom na aktuálny vplyv integračných a globalizačných posunov v súčasnej, médiami tvarovanej spoločnosti, ktoré médiá žnú k hypermoderným formám konzumu a komercie, treba hľadať východisko predovšetkým v kompetenciách verejnoprávnych médií – v komunikácii podmienenej interkultúrnou identifikáciou, ako aj rešpektáciou hodnôt a špecifických prvkov.

Otázky kompetencií médií verejnej služby

Vyspelá euro-atlantická civilizácia postupne vytvarovala podnety pod vplyvom vývojových trendov na realizáciu médií vybudovaných na princípoch služby verejnosti⁴⁴. Spoločnosť 20. storočia vytvarovala pod vplyvom vývojových trendov potrebu médií na princípoch verejnoprávnej inštitúcie, resp. inštitúcie verejnej služby. Jej spoločenská zodpovednosť od počiatkov pramení v úlohe rozvíjať kultúrnu identitu a úroveň krajiny a národa, pričom pevne ukotvená národná kultúra potom pôsobí ako tvorivá súčasť rozvíjajúcej sa globálnej kultúry sveta, pomáha všeobecnému hodnotovému systému, kde nerozdeľujú ekonomicko-trhové parametre.

Pôsobenie audiovizuálnych verejnoprávnych médií v globalizačných rámcach predstavuje vplyvný mechanizmus etickej socializácie jednotlivca. V duálnej koexistencii, resp. v zdravej opozícii voči rozvinutému komerčnému systému verejnoprávne médiá elektronického typu, v snahe udržať kultúrne poslanie a tradíciu hodnôt vo vysielaní, sformovali spoločnú základňu pravidiel súhrnne prezentovaných na konferencii v Bruseli pod názvom Verejnoprávne vysielanie – príležitosť pre Európu. Podstatou vyspelého verejnoprávneho vysielania je poskytovať kultúrno-spoločenské obsahy všetkým občanom vzhľadom na výchovno-vzdelávací prínos. Služba verejnosti na základe zákona predstavuje realizáciu programovej služby, ktorá je z hľadiska geografického dosahu, programovej rozmanitosti a tvorivého potenciálu autorského a realizačného tímu univerzálnou. Potrebuje však spoločenský priestor, resp. spoločensko-kultúrne záujmové komunity – v tejto súvislosti treba zdôrazniť verejnoprávne médiá ako potenciálne nosiče verejnej aktivity prostredníctvom interkultúrnej komunikácie, najmä ak slúžia na ochranu verejného záujmu. V neposlednom rade má podporovať intelektuálny a duchovný život, zabezpečovať výmenu kultúrnych hodnôt a garantovať, aby mal každý prístup k čo najvyššej informačnej a ideovej kvalite. Vyváženosť v tomto systéme predpokladá predovšetkým dostatočnú ponuku kvalitných produktov v pestrej palete druhov a foriem pre všetky vrstvy populácie ako i zabezpečenie slobody v oblasti tvorivosti a tvorby, s cieľom podporovať tvorivý potenciál myšlienok, kreativity a kultúrnych hodnôt.

⁴³ Elitu chápeme nie ako vyššiu ekonomicko-spoločenskú vrstvu (high society), ale ako vzdelanú vrstvu preferujúcu kultúrne hodnoty a morálny spôsob života. O tejto problematike diskutuje mnoho autorov, jedným z uznávaných teoretikov v tejto súvislosti je Umberto Eco.

⁴⁴ Pôvodné formulácie verejného systému vysielania pramenia z teórií sociálnej a ekonomickej regulácie vo verejný prospech, kde bazálny pilier verejnoprávnej ako faktor spoločenskej kvality vyspeléj civilizovanej formácie pôvodne významne ovplyvňovali mnohé osobnosti a názorové prúdy, ku ktorým patrí vo veľkej miere kulturológ a mediálny teoretik Raymond Williams.

Jej zásadné a zmysluplné poslanie, úlohy, ako aj význam pre kultivovanie spoločnosti v dobe globalizácie a hypermoderných trendov, predajov programových obsahov a prostredia regulovaného či diktovaného záujmom trhu, prudkého technologického rozvoja sa "ocitá v slepej uličke" aj pod vplyvom zmenených požiadaviek publika, so širokoplošným konzumným štýlom života – všetky vymenované a mnohé ďalšie faktory spôsobujú vznik nového nazerania na tieto inštitúcie, čo vyúsťuje do otvoreného spochybňovania nutnosti existencie vysielania, resp. opodstatnenosti koncepcie verejnej služby.

Spoločným znakom, akousi "Achillovou pätou" verejnoprávnych médií neraz býva najmä nedostatok finančných prostriedkov, čo sa odráža aj na nedostatočnom plnení úloh, ktoré verejnoprávne média naplňujú, či by ich naplňať mali. Je potrebné hľadať možnosti prieniku kultúry a vzdelávania obyvateľstva na jednej strane a marketingovo-trhových podmienok a možností na druhej strane.

Jedným zo zásadných negatívnych kritérií sú rozpory v otázkach uplatňovania "pseudokvality" komunikácie médií je v súčasnosti požiadavka vysokej sledovanosti /ratingu/ na jednej strane a na druhej strane zodpovednosť zo zákona, kde je zadaný spoločenský konsenzus o povinnostiach, postavení a právach, podľa ktorých sa musí verejnoprávne médium riadiť problém financovania v opozícii k obsahu. Ekonomická prosperita a ekonomický rast ešte nemusia znamenať kvalitu či úžitok pre naplnenie potrieb občana. V procese nepretržitého mediálneho vplyvu verejnoprávnych a komerčných vysielateľov nemožno podceňovať výsledný charakter v pozitívnom, ale ani negatívnom zmysle vývoja civilizácie.

K rozhodujúcim kritériám kvality systému médií verejnej služby v súčasnosti, v zmysle cieľného prospechu voči informačno-vzdelávacej báze spoločnosti a kultúrno-civilizačných potrieb spoločnosti, patria predovšetkým vyvážená licenčná politika ako vplyvný mechanizmus smerovania regulácie trhu (legislatívne princípy a normy pre vysielateľov), ako aj reálne uplatňované špecifiká oblasti rozhlasového a televízneho vysielania a ďalších súvisiacich elektronicky šírených mediálnych služieb.

Význam verejnoprávnej rozhlasovej komunikácie nespočíva iba v samej distribúcii informácie, ale predovšetkým v mediálnom tvarovaní vysielania s cieľom udržiavať zmysluplnosť civilizácie a tradičných kultúrnych hodnôt. V presile vplyvu masmediálnej kultúry na masového adresáta je verejnoprávny model sprostredkovania kultúrnych hodnôt pozitívnym prvkom vo sfére globalizačných kultúrno-tvorivých procesov. Spoločnosť pod vplyvom vývojových civilizačných trendov vytvarovala princípy médií na verejnoprávnych pilieroch, resp. vysielajúcich inštitúcií verejnej služby.

Zásadné princípy komplexu Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS)

Enkulturačná stratégia verejnoprávnej RTVS vyplývajúca zo zákona č. 532/2010 Z. z. o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov, predstavuje východiskový princíp transferu kultúry vo forme prezentácie kultúrnych významov a hodnôt. S princípom verejnej služby má podľa zákona slúžiť ako impulz k vyššiemu štandardu masmediálnej komunikácie predovšetkým vzhľadom na zákonom stanovené garancie obsahovej kvality originality, inovatívnosti a prezentácie kultúrnosti vysielania. Poslanie vysielateľ v záujme širokej verejnosti (na rozdiel od väčšiny súkromných rádii, kde je ziskovej stratégii podriadená komplexná programová ponuka do takej miery, aby oslovila čo najväčšiu časť audítoria, na princípe masovosti) je cieľom podporovať širokú platformu záujmov všetkých skupín obyvateľstva a prispievať k ich rozvoju a k posilneniu kultúrnych a sociálnych hodnôt. Vychádzajúc z princípov a špecifik verejnoprávnej komunikácie treba podčiarknuť aktuálnu spoločenskú potrebu priamej väzby s výchovno-vzdelávacím procesom, ktoré aktuálna verzia komerčných rádii neguje pod vplyvom trhovej stratégie.

Verejnoprávna, národná, nezávislá, informačná, kultúrna a vzdelávacia inštitúcia v slovenských podmienkach: Rozhlas a televízia Slovenska (zriadená zákonom) poskytuje službu verejnosti ako primárne poslanie poskytované v oblasti rozhlasového a televízneho vysielania. Programovú službu tvoria spravodajské, publicistické, dokumentárne, dramatické, umelecké, hudobné, športové, zábavné a vzdelávacie programy, žánrovo rôznorodé programy pre deti a mládež a iné programy, ktoré predovšetkým sú:

- a) založené na zásadách demokracie a humanizmu a prispievajú k právnemu vedomiu, etickému vedomiu a k environmentálnej zodpovednosti verejnosti,
- b) poskytujú nestranné, overené, neskreslené, aktuálne, zrozumiteľné a vo svojom celku vyvážené a pluralitné informácie o dianí v Slovenskej republike i v zahraničí na slobodné utváranie názorov,
- c) rozvíjajú kultúrnu identitu obyvateľov Slovenskej republiky bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vek, vieru a náboženstvo, politické či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie tak, aby tieto programy odrážali rozmanitosť názorov, politických, náboženských, filozofických a umeleckých smerov a aby podporovali rozvoj vedomostnej spoločnosti,
- d) utvárajú podmienky na spoločenskú dohodu vo veciach verejných s cieľom posilniť vzájomné porozumenie, toleranciu a podporovať súdržnosť rozmanitej spoločnosti. O pozornosť diváka a poslucháča sa má neustále snažiť, súvisí to s jej povinnosťou poskytovať kvalitné služby všetkým obyvateľom Slovenskej republiky⁴⁵.

Tvorba kvalitného programu má teda byť prioritou, všetky ostatné činnosti v inštitúcii majú podporný, doplnujúci a servisný charakter. Existencia duálneho systému a vznik súkromných médií výrazne kreovali a ovplyvňujú i v súčasnosti podobu verejnoprávneho rozhlasu a televízie v súčasnosti ako RTVS ako podstatného sprostredkovateľa

⁴⁵ Bližšie pozri: Zákon č. 308 /2000 Z.z. o vysielaní a retransmisii, § 69, ods. 1 a 2.

kultúrnych hodnôt. Slovenský rozhlas a Slovenská televízia – RTVS s celoplošným pokrytím a 24-hodinovým vysielačím v súčasnosti zabezpečuje a ponúka vysielačie deväť rozhlasových plus dvoch televíznych programových služieb, na ktorých má prezentácia, resp. aplikácia etických noriem široké spektrum programových možností v najrozmanitejších žánroch a formách od spravodajstva, cez dominantnú publicistiku až po relácie umeleckého charakteru v zmysle prenosu kultúrnych hodnôt. Popri kultúrnom význame širokospektrálneho fondu hudobných a umelecko-dokumentárnych diel v archíve rozhlasu, treba poukázať na význam ľudského faktora v rámci tvorivej činnosti rozhlasového a televízneho vysielača pod hlavičkou RTVS. Zároveň treba zdôrazniť, že tematické spektrum vo programovej štruktúre RTVS v horizontálnej rovine zasahuje do všetkých oblastí spoločenského diania a prestupuje do myslenia príjemcu, pričom kultúrny prínos je vkladom do všeobecného fondu.

Od súkromných elektronických médií sa vysielačel' zo zákona má odlišovať kvalitou v celej programovej a vysielačej štruktúre a koncepcii vo všetkých vysielačích službách. Verejnoprávne vysielačie služby RTVS majú podľa zákona nielen dominovať, ale aj prioritne dopĺňať súkromné rádiá a televízne vysielačie tým, že majú klásť dôraz na produkty, ktoré sú spoločensky potrebné, ale pre komerčné televízie a rádiá z finančného hľadiska neatraktívne. Služba verejnosti na základe zákonného princípu predstavuje realizáciu programovej služby, ktorá je univerzálnou z hľadiska geografického dosahu, programovej rozmanitosti a tvorivého potenciálu autorského a realizačného tímu. Je priamo prepojená na široké možnosti prezentácie kultúrnych hodnôt smerom k adresátovi. Vzhľadom na výchovno-vzdelávací princípu má poskytovať kultúrno-spoločenské kvality v zmysle podporovať a rozvíjať kultúrnu úroveň verejnosti. Prítom široké spektrum hudobnej prezentácie, kultúrna publicistika a umelecké slovo predstavujú významný vyšší level mediáčného potenciálu vplyvu na hodnotovú orientáciu populácie.

Prieniky komerčného prostredia

Odborníci i laická verejnosť si kladú mnoho otázok v súvislosti s kvalitou programovej štruktúry a aktuálneho vysielača v zmysle zákona. Predovšetkým je však podstatnou otázkou, či zabráni táto zmena v zmysle informačno-komunikačnej a mediáčno-sprostredkujúcej výkonnosti oboch dnes už zákonne vzájomne prepojených verejnoprávných princípov, resp. dvoch zlúčených inštitúcií rozhlasovej a televíznej produkcie ďalšej dekadencii verejnoprávných princípov, ktoré sa výrazne prejavovali za posledné desaťročie v Slovenskej televízii, predovšetkým v jej programovej kvalite ponuky s finančnou dekadenciou. Čas ukáže či môže pri dosahovaní stanoveného zámeru v zmysle poslania pre jednotlivca, skupiny, spoločnosť, i celkovú kultúrnu úroveň krajiny spôsobiť cieľnú pozitívnu zmenu, resp. posilniť požadovaný stav kompetencií verejnej služby na Slovensku.

Verejnoprávne médiá majú rovnocenné postavenie v duálnom systéme, teda zo zákona o vysielači a retransmisii majú dopĺňať súkromno-komerčné formy tým, že majú klásť dôraz na programové typy, relácie, žánre, obsahy ktoré sú potrebné z hľadiska kultivácie spoločnosti. Aktuálnym problémom je otázka miery i kvality a taktiež kvantity zábavných prvkov v programovej štruktúre. Zábava je neoddeliteľnou súčasťou programovej štruktúry, ktorú by mala ponúkať aj verejnoprávna televízia a verejnoprávny rozhlas, pričom rozhodujúcim kritériom je prioritne otázka kvality a výberu v obsahovej i formálnej rovine. Súčasný trend na domácom mediálnom trhu však odhaľuje tlak súkromných vysielačov televízií a rádií, ktorí využívajú marketingové varianty boja o dominantné postavenie nad verejnoprávnou RTVS, ktorej riadiaci manažment v snahe uspieť v konkurencii prispôsobuje štruktúru vysielača s cieľom udržať si vlastnú pozíciu aj vo forme ústupkov voči princípom verejnoprávnosti. V tejto súvislosti sa objavili zmeny v oblasti zaraďovania programových formátov, v ktorých sa prekrýva komercializácia s prvkami zábavy⁴⁶, pričom tento typ dramaturgie je vystavaný predovšetkým pre súkromného vysielača a splňa požiadavky komerčného formátu. Poskytovanie služieb verejnoprávných médií by nemali fungovať na podobnom podklade. V takýchto prípadoch sú programy vysielačie na úkor menšinových žánrov a domácej tvorby, kde je len zriedka možné uplatniť nákladné financovanie komerčného typu. K negatívnym faktorom rozhodnutí riadiaceho manažmentu RTVS (ako aj manažmentov predchodcov Slovenského rozhlasu a Slovenskej televízie), ktoré sú výsledkom dlhoročných koncepcných kompromisov a krokov revitalizácie pod vplyvom komercializačných trendov a pokroku vo verejnoprávných inštitúciách na Slovensku patria tieto oblasti:

zaraďovaním nových komerčnejších formátov do vysielača s cieľom rozšíriť diapazón programovej ponuky prienik ľudských zdrojov (manažment, moderátori atď.) z komerčných médií do verejnoprávných kontextov vysielača a programu prináša zásadné zmeny v zmysle postmoderných trendov;

v rámci vyplývajúcej povinnosti vysielať v určitom pomere spravodajské, kultúrne, umelecké, vzdelávacie, menšinové, náboženské, detské a zábavné programy nie je naplnená požiadavka predovšetkým v STV, kde je výrazný pokles, resp. prepád programov pre detského diváka. Otázkou je aj presun regionálnych a vzdelávacích programov na druhý vysielač okruh STV2;

požiadavka zabezpečiť významný podiel domácej produkcie (dokumentárna tvorba, filmová tvorba) – rozhlasové vysielačie má vzhľadom na vystavanú štruktúru z predchádzajúcich období v tejto oblasti rozvinuté možnosti realizácie, na druhej strane v STV v tejto oblasti síce nastal opäť rozvoj po roku 2011, avšak v minimálnej miere v porovnaní s verejnoprávnymi vysielačmi v iných európskych krajinách (Česko, Rakúsko a pod.).

Taktiež treba zdôrazniť zásadný protiklad vnútri systému verejnoprávnej inštitúcie, resp. jej programovej zložky, ktorý je potrebné riešiť priebežne počas vývojových premien: na jednej strane zachovávať pôvodnú líniu realizácie

⁴⁶ Do programu bol zaraďený formát „reality“, ktorý priniesol na obrazovky STV úspešný projekt medzinárodný Slovensko hľadá SuperStar, kvíz-show Milionár, zábavný talkshow 5 proti 5, či telenovely.

princípov verejnej služby a tradície komunikácie s publikom a na druhej strane rešpektovať zmeny potrieb spoločnosti, a neskĺznuť do úrovne samoučelnej inštitúcie brzdiacej vývoj.

Aktuálne determinanty RTVS

Verejnoprávne vysielanie RTVS čelí konkurenčným trendom od vzniku komerčných médií, ktoré neustále zosilňujú tlak boja o úspešnosť na trhu, pričom kvantitatívny ukazovateľ sledovanosti a počúvanosti sa stal dominantným prostriedkom úspešnosti média. Výsledkom tohto stavu je systematické potláčanie verejnoprávneho obsahu (najvýraznejšie sa prejavuje v línii od roku 2006 po rozsiahlej a zásadnej zmene programovej štruktúry vzhľadom na nástup novej generálnej riaditeľky v Slovenskom rozhlase, ako aj prehlbujuce sa problémy deštrukcie v Slovenskej televízii).

Súhra záujmov koncentrácie mediálneho trhu s dominantným princípom presadzovania zábavných žánrov v programovej ponuke, nielen ohrozuje verejnoprávny mediálny priestor, ale postupne aj do jeho vnútra zasahuje. Legislatívne kritériá verejnoprávneho komplexu rozhlasového a televízneho vysielania RTVS sa prejavujú v diachrónnom slede:

- kultúrno-historické pozadie, nadčasová hodnota vyváženosti tradície;
- stabilita profesionálnej kvality pre špecifického a náročnejšie poslucháča a diváka (Rádio Devín, Rádio Regina, internetové služby: Rádio Klasika a Rádio Lítera, programový okruh: STV 2).

Vychádzajúc z rozsiahlej a komplikovanej evolúcie programovej služby RTVS – vzhľadom na verejnoprávny rozmer univerzálnosti a širokospektrálnosti piliere sú zakódované v zákonnej norme a kritériách v službe verejnosti na základe zákona č. 532 o RTVS od januára v roku 2011 v dvoch základných rovinách:

Vertikálna rovina legislatívnych kompetencií verejnoprávnych služieb RTVS sa prejavuje v celom reťazci prípravy a realizácie od Rady RTVS, Výkonnej rady, Programovej rady až po aktualizovaný Štatút RTVS, pričom organizácia, koordinácia, realizácia programovej štruktúry sa plynule aplikovala z ustáleného systému v Slovenskom rozhlase z roku 2006 na výkonné a realizačné centrá (Centrum spravodajstva, Centrum publicistiky, Centrum dramatickej tvorby, Centrum hudby a špecializovaných programov).

Horizontálne kritérium kompetencií verejnoprávnej, mienkotvornej kvality je reprezentovaná profesionalitou pod vplyvom kultúrno-etické kompetencií všetkých tvorivých skupín pracovníkov a interpretov. Do tejto roviny zaraďujeme aj výskum a analýza programov, počúvanosti a sledovanosti jednotlivých vysielacích služieb.

Aktuálne zmeny v službe verejnosti v oblasti rozhlasového a televízneho vysielania komplexu RTVS - ako aplikované kritériá v službe verejnosti sú v platnosti od 6. februára 2012 v oblasti rozhlasových služieb. Priniesli zásadné zmeny vo vysielaní – v programových službách: Rádio Slovensko, Rádio Regina, Rádio Devín a Rádio_FM. Pokiaľ ide o Rádio Slovensko ako najreprezentatívnejší – prvý programový okruh rozhlasu je to predovšetkým nová zvuková grafika a výraznejšia spravodajsko-publicistická profilácia v zmysle 24-hodinového živého vysielania, pričom prioritne sa rozširuje prúdové vysielanie, taktiež prináša pravidelné aktuálne spravodajstvo (správy každú hodinu 7 dní v týždni a každú polhodinu od 5:00 do 22:00 pondelok až piatok, polnočný Rádiožurnál), odlíšenie športového spravodajstva od športovej publicistiky analytická publicistika na aktuálne témy.

Zmeny vo vysielaní Rádía Regina sú vystavané na troch pilieroch, ktoré prezentujú túto špecifickú programovú službu ako autonómne, spoločné a hudobné vysielanie, teda zakomponovať do vysielania väčší objem publicistiky, taktiež rozsahovo navýšiť oblasť prezentácie literatúry a taktiež posilniť autonómne spravodajstvo. Medzi novými reláciami na Rádiu Regina sú napríklad Apokryfárnum, Krajina kníh, Magnet a Sóló pre.

Rádio Devín ako tradičná vysielacia služba pre náročného poslucháča v oblasti kultúry a umenia predstavuje zmeny, ktoré nielenže reflektujú požiadavky poslucháčskej obce, ale aj ambíciu podporovať v širšom rámci tvorbu mladých začínajúcich umelcov na Slovensku. Na Rádiu Devín bude v novej štruktúre v čase od 7:00 do 18:00 vysielat' časovo kratšie programové celky a náročnejšie relácie zaradi do večerného až nočného času. V novej štruktúre sa celkovo nachádza 32 nových programových typov.

Rádio_FM ponúka v novej programovej štruktúre alternatívneho hudobného rádia aj afinitný obsah. Ráno na eFeMku od pondelka do piatka od 6:00 do 9:00 ponúka napríklad krátke správy a Zelenú vlnu každých 20 minút. Okrem toho prináša Rádio_FM viac publicistiky na aktuálne témy a nové formáty Spektrum_FM a Leporelo_FM.

Rádio Patria – NEV bude na frekvenciách Rádía Regina vysielat' 16 hodín týždenne. O dve hodiny zvýšený týždenný čas sa rozdeľuje na prúdové vysielanie v pracovných dňoch od 19:00 do 20:00, dramatické, publicistické. a hudobné relácie vysielá Rádio Patria cez víkend od 19:00 do 24:00

Od septembra roku 2012 Rada Rozhlasu a televízie Slovenska (RTVS) schválila nový organizačný poriadok a organizačnú štruktúru RTVS (s účinnosťou od 1. decembra tohto roka). V novej organizačnej štruktúre budú od 1. decembra tohto roka samostatne riadené sekcie programových služieb STV, programových služieb SRo, spravodajstva, športu a publicistiky, sekcia marketingu a komunikácie. Na úrovni sekcií patriaciach priamo pod generálneho riaditeľa vzniknú od 1. decembra i Centrum národnostného vysielania a sekcia technickej realizácie. V budúcnosti sa plánuje vznik sekcie nových médií.

Záver

V reťazci systematickej megaprodukcie médií smerujúcej k informačnému konzumu sú preferované proporčne nevyvážené spoločenské a civilizačné parametre, ktoré svojim usmerňovaním prispievajú k ovplyvňovaniu celkovej

kvality sociálneho prostredia a vzťahu verejnosti k hodnotám (akými sú napr. rodina, vzdelávací systém, priateľstvo, česť a pod.). V nadväznosti na tento globálny problém treba podčiarknuť poslanie a zároveň posilniť pozíciu verejnoprávnych médií, fungujúcich, resp. vysielajúcich na základe rešpektácie príslušných zákonov o verejnej službe – s cieľom a podporou na jednej strane zachovávať a na druhej strane rozvíjať národnú kultúru, taktiež podieľať sa na tvorbe kultúrnych a umeleckých hodnôt a v konečnom dôsledku napomáhať zvyšovať kvalitu života a rozširovať interkultúrne poznanie.

Opodstatnenosť verejnej služby je potrebné hľadať v argumentoch zásadných informatívno-vzdelávacích potrieb spoločnosti garantovaných týchto zákonmi podporovaných reprezentantov profesionality a kvality. Verejná služba, v procese participácie aktuálnej spoločenskej kultúrnej bázy, by mala prezentovať, resp. presadzovať zásadný kultúrny model komunikácie, v ktorom sú prezentované informácie v hodnotovom súlade s tradíciou prostredia, kultúrnymi artefaktmi. Vzhľadom na agresívny tlak presadzovaného fenoménu počúvanosti – sledovanosti ako parameter úspešnosti média je degradujúcim princípom pre verejnoprávny systém vysielania, keďže programové a vysielacie zásady verejnoprávnych a súkromných médií sa výrazne odlišujú. Verejná služba nesmie mať laxný prístup k vysielaniu informácií, uvedomuje si podmienku spoločenskej zodpovednosti a podiel v kultúrnom prostredí. Kultúra a kultivovanosť v kontexte mediácie v službe verejnosti odrzkadľuje súbor vzorcov správania, postojov, názorov a záujmových preferencií, ktoré majú osobitú tradično-historickú hodnotu. Sú to aj tie najzákladnejšie idey, ktoré definujú existenciu spoločnosti. Jej hybnou silou je tvorivá činnosť. Verejnoprávne médiá s princípom verejnej služby majú slúžiť ako impulz k vyššiemu štandardu masmediálnej komunikácie predovšetkým vzhľadom na zákonom stanovené garancie obsahovej kvality originality, inovatívnosti a prezentácie kultúrnosti vysielania.

Verejný diskurz je orientovaný na zásadné súvislosti, pričom popri politickej nezávislosti, na báze finančného riešenia krízy je to otázka hľadania efektívneho modelu zachovania a podpory verejnoprávneho modelu vysielania. Požiadavka upevnenia pozície verejnej vysielacej služby je nielen bezprostrednou reakciou na charakter súčasnej informačnej doby, v súvislosti s jej hodnotovou orientáciou, cieľmi, ale predovšetkým vyjadrením a výzvou k zodpovednosti voči kultúrnym tradíciám, ich zachovávaniu a rozvoju na zásadách kultúrnej identity i vyváženej multikultúrnej výchovy a vzdelávania. Nový inštitucionálny status zlúčenia verejnoprávneho Slovenského rozhlasu a Slovenskej televízie pod značkou RTVS od januára 2011 prináša kľúčové zmeny i očakávania. Vyplývajúci Zákon č. 532/2010 Z. z. o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov s platnosťou od 21.1.2011 zriaďuje mediálnu inštitúciu – Rozhlas a televíziu Slovenska v zmysle verejnoprávnej, národnej, nezávislej, informačnej, kultúrnej a vzdelávacej inštitúcie, ktorá má za cieľ poskytovať zákonnú službu verejnosti v oblasti rozhlasového vysielania a televízneho vysielania. Rozhlas a televízia Slovenska sú ustanovené ako vysielatelia, ktorých poslaním je poskytovať službu verejnosti v oblasti vysielania, resp. poskytovať systém programovej služby, ktorá je charakteristická univerzálnosťou z hľadiska svojho geografického dosahu, programovou rozmanitosťou, ktorá je pripravovaná na zásadách redakčnej nezávislosti, pričom je financovaná najmä z verejných prostriedkov. Jedným z dominantných cieľov inštitúcie RTVS je podieľať sa na rozvoji kultúrnej úrovne poslucháčov a divákov, poskytovať priestor súčasným kultúrnym a umeleckým aktivitám, sprostredkovať kultúrne hodnoty iných národov. Odborníci i laická verejnosť si kladú mnoho otázok v súvislosti s kvalitou programovej štruktúry a vysielania v zmysle zákona.

Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti je predovšetkým je však podstatnou otázkou, či zabráni realita RTVS zákonne vzájomne prepojených verejnoprávnych inštitúcií ďalšej dekadencii verejnoprávnych princípov a realita nových zámerov manažmentu a riadenia RTVS ukáže či môže pri dosahovaní stanoveného zámeru v zmysle poslania pre spoločnosť i celkovú kultúrnu úroveň krajiny otvoriť možnosti pre ciele pozitívnu zmenu v oblasti vysielania v službe verejnosti.

Literatúra:

- CAREY, J. W. 1989. *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. New York – London : Routledge, 1989.
- HABERMAS, J. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge : MIT Press, 1989.
- GAŽOVÁ, V. 2009. *Kultúrne kompetencie pre 21. storočie*. In: Európa – interkultúrny priestor. Acta Culturologica. Zv. 18. Bratislava : Národné osvetové centrum, 2009 s. 92 - 104.
- CHUDINOVÁ, E. 2010. *Komunikácia nastolovaných tém prostredníctvom hovorca*. Trnava: FMK UCM, 2010. In: Špecifiká regionálneho a neziskového marketingu, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. s 275–291. ISBN 978-80-8105-158-6
- LEHOCZKÁ, V. 2010. *Pozitívna a negatívna enkulturačnej komunikácie v masmediálnych kontextoch*. In: Acta Culturologica. Horizonty kulturológie. Zväzok. Zborník z vedeckej konferencie Horizonty kulturológie. Bratislava : Národné osvetové centrum. 2010, s. 165 – 178. ISBN 978-80-7121-329-1.
- LEHOCZKÁ, V. 2010. *Dimenzie profesionality súčasnej masmediálnej komunikácie*. In: Communication Today. Ročník prvý. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2010, s. 18 – 29. ISSN 1338-130X.
- VOLKO, L. 2012. Media slowackie - oczekiwanie odpowiedzialność. In Odpowiedzialność w mediach – odpowiedzialność mediów. Międzynarodowa konferencja naukowa etyki mediów. Kraków, 19 – 2. 5. 2011. Tarnów : Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej. 2012. ISBN978-83-7793-046-5.

Zákony:

Zákon č. 308 /2000 Z.z. o vysielaní a retransmisii a o zmene zákona č. 195/2000 Z.z. o telekomunikáciách v znení neskorších predpisov. Dostupné na: http://www.culture.gov.sk/files/files/leg/308_2000.doc

Zákon č. 532 o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Dostupné na:

http://www.rtv.s.sk/sk/o_rtv/s/dolezite_dokumenty_rtv-s-zakon_o_rtv-s

Štatút Rozhlasu a Televízie Slovenska. Dostupné na:

http://www.rtv.s.sk/sk/o_rtv/s/statut_rozhlasu_a_televizie_slovenska

Mediálna výchova a jej vplyv na kvalitu života po roku 1989

Dana PETRANOVÁ

Úvod

V súvislosti s vplyvom médií na deti sa na Slovensku po roku 1989 plynulého desaťročia dostala do popredia otázka úlohy rodinnej a školskej výchovy. Viest' deti k tomu, aby užívali médiá rozumným spôsobom je jedným z hlavných cieľov mediálnej výchovy, ktorá si v súčasnej dobe už našla svoje miesto vo formálnom i neformálnom vzdelávaní. Povinná forma mediálnej výchovy ako prierezovej témy vo vyučovaní základných a stredných škôl predznamenáva, že v porovnaní s okolitými stredo európskymi krajinami sa v tejto oblasti u nás pracuje aktívne a pomerne úspešne.

Historický kontext mediálnej výchovy na Slovensku

História výchovy k mediálnej gramotnosti v porovnaní s ostatnými európskymi či svetovými krajinami hlbšiu tradíciu. Dôvodom je politický, spoločenský a kultúrny kontext vývoja mediálneho prostredia v strednej a východnej Európe do roku 1989.

Za prvopočiatky mediálnej výchovy na Slovensku môžeme považovať zavedenie témy Výchova filmového diváka do osnov slovenského jazyka v 60-tych rokoch minulého storočia. Vo zvyšnom medziobdobí sa do formálneho vzdelávanie postupne zaviedli predmety informatika. Tvorba mediálnych produktov mala mnohokrát neformálnu podobu, išlo o rozvoj zručnostnej stránky mediálnej výchovy. S nástupom duálneho systému vysielania spolu s vytvorením demokratických podmienok pre vydávanie periodickej tlače sa odborná i laická verejnosť začala zaoberať témami, ktoré dovtedy stáli na okraji diskusných spoločenských tém. Popri riešení otázok komercializácie médií, vlastníckych, politických a ekonomických aspektov ich vzniku a fungovania sa do popredia dostala aj otázka vplyvu médií. Rok 1999 možno označiť za prelomový, čo sa týka rastu záujmu o tému mediálnej výchovy ako účinného nástroja pre efektívne užívanie médií. Práve v tomto období vznikajú prvé výskumy a projekty týkajúce sa tejto problematiky. Ich zverejnenie malo za následok rozprúdenie diskusií v laických i odborných kruhoch, v ktorých dominovala so svojimi odbornými článkami Hradiská (1999). Ďalším prelomom bola štúdia Brečku (1999) Mediálna výchova, ktorá bola prvým zošitým Heslárom mediálnej komunikácie. Vydavateľom publikácie bolo Národné centrum mediálnej komunikácie. Cieľom štúdie bolo oboznámiť verejnosť so základnými pojmami mediálnej komunikácie, a tak zároveň zvýšiť úroveň čitateľovej mediálnej gramotnosti. Autor v diele upozorňoval na absenciu materiálov, ktoré by analyzovali prípadne porovnávali stav mediálnej výchovy v jednotlivých krajinách sveta. Jedenásť rokov od vydania tejto publikácie možno optimisticky konštatovať, že záujem o oblasť mediálnej výchovy natoľko vzrástol, že sa na nedostatok teoretických aj výskumných materiálov rozhodne nemožno sťažovať. To, že rok 1999 bol pre mediálnu výchovu skutočne významným podporuje aj fakt, že v tomto roku Ministerstvo školstva Slovenskej republiky podporilo návrh na zavedenie predmetu mediálna výchova do systému školského vzdelávania. Prípravou predmetu sa začal zaoberať Štátny pedagogický ústav.

V roku 2000 nadácia Centrum súčasného umenia spustila vzdelávací projekt Otvorené vnímanie. Jeho cieľom bolo priblížiť formy súčasného umenia mladým ľuďom, ukázať možné spôsoby jeho vnímania a zlepšiť kultúrny prehľad. Hlavným zámerom projektu sa stala radikálna premena vyučovania estetiky a umenia. Súčasťou umeleckého projektu bolo vytvorenie metodických materiálov pre oblasť výtvarného umenia a filmu, ktoré mali slúžiť aj ako podklady pre učiteľov estetickej výchovy pre výučbu umenia 20. storočia. Nadácia CSÚ postupne upustila od organizovania vzdelávacích cyklov pre učiteľov v rôznych častiach Slovenska a prešla na individuálnu spoluprácu s učiteľmi estetickej výchovy stredných škôl. Hodiny Otvoreného vnímania sa stali základom série stretnutí, venovaných kritickému dialógu s vizuálnou kultúrou filmu a médií. Stretnutia sa okrem zákonitostí filmu zameriavajú na otázku prežívania mediálnych obsahov, upozorňujú na podoby a premeny mediálnych zážitkov a skúseností v zmysle videného a zažitého. Stretnutia sú súčasťou sprievodných podujatí medzinárodných filmových festivalov Cinematik v Piešťanoch.

Pod vedením zodpovednej riešiteľky Kačínovej (2003) vypracoval odborný tím koncept učebných osnov mediálnej výchovy pre 1.- 4. ročník osemročného gymnázia a pre 5.-9. ročník ZŠ. V roku 2005 bol projekt Mediálna výchova ako nepovinný a voliteľný predmet na základných školách a osemročných gymnáziách schválený Ministerstvom školstva Slovenskej republiky. Od septembra 2005 sa uskutočnilo aj experimentálne overovanie samostatného vyučovacieho predmetu Mediálna výchova v deviatich experimentálnych triedach jednej základnej školy a dvoch osemročných gymnázií. Na základe výsledkov výskumu bola mediálna výchova zaradená do zoznamu nepovinných a voliteľných predmetov pre 5. - 9. ročník základných škôl a 1. - 4. ročník osemročných gymnázií od školského roku 2008/2009.

Na projekt experimentálneho overovania mediálnej výchovy nadväzoval projekt kontinuálneho vzdelávania pedagogických zamestnancov - pilotný projekt špecializačného kvalifikačného štúdia: Príprava učiteľov mediálnej výchovy na základných školách a osemročných gymnáziách. ŠPÚ tento projekt sa realizoval od februára 2008 v spolupráci s Katedrou masmediálnej komunikácie a reklamy Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Cieľom projektu bolo zvýšiť mediálne kompetencie učiteľov v zmysle aktívneho, kritického a zodpovedného využívania rôznych druhov médií a ich produktov. Predbežný termín ukončenia štúdia pre prvých absolventov (obhajobou záverečnej práce) bol február 2010.

Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave riešila dva projekty týkajúce sa mediálnej výchovy, ktoré boli z hľadiska zadania obsahu a formy príbuzné. Od roku 2006 do roku 2008 to bol projekt Európskeho sociálneho fondu Návrh koncepcie výchovy k mediálnej gramotnosti na stredných školách v podmienkach SR. Členovia riešiteľského kolektívu rozpracovali metodicko – organizačné postupy a formy práce so žiakmi stredných škôl v rámci vybraných tematických celkov. Výstupom bola publikácia (Matúš a kol., 2008) s vybranými 33 témami mediálnej výchovy, rozdelenými na učebné texty, metodiku a koncepciu. Publikáciu dopĺňalo multimedialne CD. Na základe kompletizácie týchto výstupov vo forme metodickej príručky fakulta oslovila všetkých riaditeľov stredných škôl na Slovensku, s ponukou zorganizovania seminárov a školení pre pedagógov, ktorí budú na stredných školách vyučovať mediálnu výchovu. Jednotlivé učebné texty a metodické materiály pre pedagógov vychádzali z učebných osnov a slúžili ku konkretizácii učiva, názornej ilustrácii, stimulácii a usmerňovaniu poznávacej schopnosti žiakov. Školenia sa konali na pôde Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

V rokoch 2005-2008 Fakulta riešila projekt KEPA 3/4255/06 Koncepcia výučby predmetu mediálna výchova na stredných školách. Jeho výstupom boli dve publikácie a multimedialne CD. Koncepcia bola návrhom, ako pracovať s problematikou týkajúcou sa masových médií a mediálnej komunikácie na stredných školách na Slovensku. V projektoch dominovala medzipredmetovosť a kládli dôraz na mediálnu výchovu ako integrálnu súčasť všeobecného vzdelávania. V oboch prípadoch išlo o vytvorenie koncepcií, ktoré pre stredné školy úplne absentovali. Koncepcie mediálnej výchovy určené čitateľom a odbornej verejnosti, boli návrhom, ako pracovať s problematikou týkajúcou sa masových médií a mediálnej komunikácie na stredných školách na Slovensku. Snahou riešiteľov projektov bolo poukázať na to, ako tvorivo a aktívne pristupovať k procesu mediálnej komunikácie, ako nezávisle interpretovať mediálne obsahy. Učebné texty preto okrem základných kapitol, ktoré sa venujú systému médií a vybraným médiám, obsahujú aj problémové okruhy – niektoré témy z mediálnej praxe, aktuálne pre študentov.

V januári 2008 bola pri ŠPÚ vytvorená Odborná komisia pre predmet mediálna výchova. Vytvorenie pracovnej skupiny vyplynulo zo spoločenskej požiadavky skvalitniť obsah a formy mediálnej výchovy v procese edukácie na Slovensku. Štatút a činnosť komisie vychádza zo Zásad činnosti ústredných predmetových a odborných komisií pri ŠPÚ. Medzi jej hlavné úlohy v súčasnosti patrí predovšetkým iniciovanie, podpora prípravy a realizácia programov mediálnej výchovy v systéme školského a mimoškolského vzdelávania, príprava a realizácia programov ďalšieho vzdelávania učiteľov, iniciovanie a podpora pri príprave programov mediálnej výchovy v rámci inštitúcií pôsobiacich v oblasti neformálneho vzdelávania, spolupráca s odbornými a vedeckovýskumnými inštitúciami zameranými na mediálnu výchovu i prezentácia mediálnej výchovy na verejnosti.

V decembri roku 2009 vláda Slovenskej republiky schválila návrh Koncepcie mediálnej výchovy v Slovenskej republike v kontexte celoživotného vzdelávania. Za účelom prípravy koncepcie vznikla pri ministerstve vo februári 2009 medzirezortná pracovná skupina, ktorej členmi boli okrem zástupcov ministerstva zástupcovia Ministerstva školstva Slovenskej republiky, Štátneho pedagogického ústavu, metodicko-pedagogických centier, mediálnych regulačných orgánov, zástupcovia stredných a vysokých škôl, cirkví, nezávislých inštitúcií, neziskových organizácií a nezávislí odborníci. Koncepciu vypracovali na základe programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky, v ktorom si prvýkrát od vzniku samostatnej republiky stanovila úlohu spracovať koncepciu mediálnej výchovy v kontexte celoživotného vzdelávania. Koncepcia sa opiera o základné dokumenty Európskej únie, Rady Európy a UNESCO, mapuje súčasný stav vzdelávania v mediálnej oblasti vo svete a v podmienkach Slovenskej republiky, vymedzuje ciele a stratégiu a predpoklady tvorby účinného systému mediálnej výchovy v kontexte celoživotného vzdelávania. Predpokladom naplnenia cieľov a plnenia funkcií mediálnej výchovy v kontexte celoživotného vzdelávania je tvorba efektívneho systému s flexibilnou štruktúrou vzájomných vzťahov a vytvorenie inštitúcie, ktorá by mapovala stav, sumarizovala výsledky a koordinovala všetky činnosti v tomto systéme. Cieľom tejto koncepcie je vytvorenie Centra mediálnej výchovy od začiatku roku 2011, ako súčasť existujúcej inštitúcie v rezorte kultúry (www.culture.gov.sk).

V lete roku 2010 vzniklo pri Fakulte masmediálnej komunikácie UCM v Trnave centrum mediálnej gramotnosti IMEC (International Media Education Center). Zmyslom centra je informovať o mediálnej výchove a jej podstate, integrovať doterajšie separátne realizované projekty mediálnej výchovy, zhromaždiť a vyselektovať relevantné výstupy a ponúknuť ich záujemcom na jednom informačnom portáli – webových stránkach. O rôzne formy mediálnej výchovy sa v súčasnosti snažia aj rôzne mediálne organizácie, vzdelávacie inštitúcie, kultúrne strediská, náboženské skupiny, umelecké či rodičovské združenia, internetové portály, mobilní operátori a pod.

Súčasťou centra je aj webový portál www.medialnavychova.sk, ktorý má ponúknuť jasné odpovede na tieto otázky: Čo je vlastne mediálna výchova? Je jej potreba opodstatnená? Ktorí odborníci sa predmetnej problematike venujú? Aké projekty boli v oblasti mediálnej výchovy uskutočnené (ktoré prebiehajú, aké sú plánované)? Aké sú výstupy jednotlivých projektov? Ako sa dostať k výstupom z jednotlivých projektov? Ktoré inštitúcie, organizácie, združenia, skupiny, portály a pod. sa problematike mediálnej výchovy venujú? (V akej podobe?) Aké sú kontakty na realizátorov? Aké výskumy boli v predmetnej oblasti uskutočnené a s akým výsledkom?

Fakulta masmediálnej komunikácie UCM vďaka IMEC-u realizuje od začiatku roku 2011 akreditovaný vzdelávací program kontinuálneho vzdelávania s názvom Kvalifikačné štúdium predmetu mediálna výchova pre učiteľov stredných škôl. Ide o unikátny vzdelávací projekt, ktorý ako jediný na Slovensku, umožňuje stredoškolským učiteľom získať úplnú kvalifikáciu na vyučovanie samostatného predmetu mediálna výchova. Kvalifikačné štúdium predmetu mediálna výchova sa realizuje v rámci programu kontinuálneho vzdelávania pedagogických zamestnancov a

odborných zamestnancov. Štúdium už úspešne absolvovalo prvých 27 frekventantov, ktorí vo februári 2012 obhájili svoje záverečné práce a zložili záverečné skúšky. V lete rovnakého roku získala fakulta akreditáciu na študijný program Aplikované mediálne štúdiá, ktorý študentom sprostredkuje možnosť vniknúť do princípov tvorby mediálnych produktov, naučí ich kriticky analyzovať a posudzovať účinky médií na osobnosť človeka. Po skončení štúdiá môžu sami naučiť recipientov vnímať mediálne výstupy s nadhľadom a tak, aby sa médiami nedali nevedomky ovplyvňovať. Kladením dôrazu na to, aby absolventi participovali na zachovávaní kultúrnych a etických hodnôt, morálky, na kultivovaní mediálnej sféry života, ich študijný program pripraví aj na to, aby sa podieľali na zvyšovaní úrovne vkusu a kritického vnímania recipientov médií.

Podiel mediálnej výchovy na kvalite procesu učenia sa

Na procese učenia sa podieľa viacero významných faktorov. Čo sa týka kvality procesu učenia, zásadný vplyv má kritické myslenie. Predstavitelia fenomenologickej psychológie zistili, že ľudia majú dva základné, ale odlišné prístupy k učeniu: povrchový a hĺbkový.

Povrchový prístup spočíva v reprodukování učiva pasívnym spôsobom, najmä pamäťovým učením, memorovaním, rozširovaním poznatkov bez väčšej snahy nájsť ich zmysel bez úsilia o pochopenie učiva, často ide o mechanické „bifľovanie“ učiva. Pri povrchovom prístupe k učeniu učiaci sa subjekt nemyslí kriticky vôbec, alebo iba v minimálnej miere. Výsledkom sú napokon formálne vedomosti, slabé, nedostatočné porozumenie učivu, ktoré v konečnom dôsledku rýchlo zabudne.

Hĺbkový prístup spočíva v snahe porozumieť učivu, vystihnúť jeho význam a nájsť zmysel učiva. Pri učení premýšľajú, hľadajú čo je podstatné a čo vedľajšie, snažia sa porozumieť javom i svetu okolo seba, dá sa teda povedať, že kriticky myslia. Študenti dokážu k učivu zaujať vlastné stanovisko.

V súčasnosti sa v našom školstve ešte stále uplatňuje a v podstatnej miere prevláda povrchový prístup k učeniu. Hoci boli na Slovensku prijaté prvotné opatrenia na uskutočnenie kurikulárnej reformy, do tejto doby zostáva žiaľ viac v rovine teoretickej, než praktickej. Snahou štátov Európskej únie, ale aj iných vyspelých štátov je rozvíjať také kompetencie, ktoré sú využiteľné vo väčšine povolání. Jedná sa o kľúčové kompetencie, ktoré majú jedincomi uľahčiť život v zmysle jeho uplatnenia, teda dať mu možnosť zastávať viaceré funkcie a pozície. Jednou z kľúčových kompetencií je aj kritické myslenie. Kritickým myslením človek nielen získava schopnosť efektívnejšieho učenia, ale odrazí sa aj na jeho produktívnom živote. Človek s rozvinutým kritickým myslením je charakteristický tým, že prijíma informácie kriticky, hľadá príčiny, dôkazy, je nezaujatý a nepodlieha propagande. To mu umožňuje vidieť svet taký, aký naozaj je a nie taký aký sa javí na prvý pohľad, adekvátne konať, zvyšuje to jeho slobodu a rozširuje jeho možnosti uplatnenia sa v živote.

V roku 2000 bol publikovaný Návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v SR (projekt Milénium), v ktorom autori akcentujú základné zmeny výchovy a vzdelávania v súlade s tvorivo-humanistickou pedagogikou. Zmieňujú sa aj o kľúčových kompetenciách, ktoré človek nevyhnutne potrebuje pre život v našej kultúre. V projekte sa zdôrazňuje i potreba rozvoja kritického myslenia žiakov a študentov na všetkých školách. Projekty, ktoré sme už v práci spomenuli, Mediálna výchova ako nepovinný predmet na základných školách a osemročných gymnáziách, Návrh koncepcie výchovy k mediálnej gramotnosti na stredných školách v podmienkach Slovenskej republiky a Koncepcia výučby predmetu mediálna výchova na stredných školách, majú spoločný cieľ: rozvoj mediálnych kompetencií, ktorých integrálnou súčasťou je práve rozvoj schopnosti kritického myslenia.

Názory na výchovu ku kritickému mysleniu sa začali formovať v pedagogike, v spojitosti s potrebou rozvíjať u žiakov samostatné myslenie. Myslenie, ktoré im umožňuje nielen si učivo osvojiť, ale im aj pomáha mu porozumieť a formovať ich vlastné postoje k daným problémom. Veľmi často sa vo verejnosti, ale aj v odborných kruhoch spája kritické myslenie len s negatívnym hodnotením javu, situácie, človeka. Slovo „kritika“, ktoré má grécky pôvod, však znamená „posudzovanie“. Vedieť poznatok posúdiť, vyjadriť sa na základe vlastných vedomostí a skúseností. Kritické myslenie sa aktivizuje najmä pri posudzovaní pravdivosti výrokov iných ľudí (či už bezprostredných alebo sprostredkovaných), pri rozhodovaní o ich pravdivosti, pri posudzovaní konania iných. Myslieť kriticky, znamená myslieť do hĺbky o informáciách, ktoré človek získava rôznymi spôsobmi. Taktiež to znamená, že pri premýšľaní o nejakom probléme sme nikdy nie je na konci a môžeme sa stále vracieť a odhaľovať nový pohľad na daný problém.

Kritické myslenie má nenahraditeľný a zásadný význam pre efektívne učenie sa a život vedúci k produktivite. Mnohí považujú za kritické myslenie aj to, čo ním rozhodne nie je. Za kritické myslenie nemožno považovať memorovanie, porozumenie zložitým myšlienkam, tvorivé alebo intuitívne myslenie. Klooster (2000), profesor americkej literatúry na Hope College, v Holande v štáte Michigan v USA, na Letnej škole 2000 v Českej republike (Kritické listy 1, 2) zdefinoval kritické myslenie niekoľkými výroky takto:

- Kritické myslenie je myslenie nezávislé, samostatné.
- Informácie a informovanosť sú východiskovým bodom kritického myslenia.
- Kritické myslenie hľadá a predkladá otázky a problémy.
- Kritické myslenie hľadá premyslené zdôvodnenia.
- Kritické myslenie je myslením v spoločnosti.
- Kritické myslenie je pre kritické myslenie najcennejším nástrojom.

Dôležitosť mediálnej výchovy u nás je v súčasnosti taká významná, že sa dostala v podobe povinnej prierezovej témy do obsahu formálneho vzdelávania (Štátny vzdelávací program ISCED 01 a ISCED 02). Cieľom programu je, aby žiaci: „lepšie porozumeli pravidlám fungovania mediálneho sveta a primerane veku sa v ňom orientovali; dokázali

posudzovať mediálne šírené posolstvá, objavovať v nich to hodnotné, pozitívne formujúce ich osobnosť a profesionálny rast; dokázali si uvedomiť si negatívne mediálne vplyvy na svoju osobnosť a snažiť sa ich zodpovedným prístupom eliminovať; vedeli tvoriť mediálne produkty.“ Cieľom prierezovej tematiky je rozvinúť: „schopnosť uplatňovať stratégie kompetentného zaobchádzania s rôznymi druhmi médií a ich produktmi; spôsobilosť zmysluplne, kriticky a selektívne využívať médiá a ich produkty (čo znamená viesť žiakov k tomu, aby lepšie poznali a chápali pravidlá fungovania „mediálneho sveta“, zmysluplne sa v ňom orientovali a selektívne využívali médiá a ich produkty podľa toho, ako kvalitne plnia svoje funkcie, najmä výchovno-vzdelávaciu a mravnú); schopnosť vytvoriť si ako občan vlastný názor na médiá na základe prijímaných informácií; schopnosť kriticky posudzovať mediálne šírené posolstvá, objavovať v nich to hodnotné, pozitívne formujúce ich osobnosť a profesionálny rast, ale tiež ich schopnosť uvedomovať si negatívne mediálne vplyvy na svoju osobnosť a snažiť sa ich zodpovedným prístupom eliminovať.“

Z citovaného vyplýva, že v dokumentoch štátnej vzdelávacej politiky má kritické myslenie významné postavenie v kontexte mediálnej výchovy. Vzdelávacie inštitúcie sú postavené pred neľahkú úlohu, preniesť teóriu do praxe. Realizovať kritické myslenie v praxi a obzvlášť pracovať s ním v problematickej oblasti médií, skutočne nie je jednoduché. V pedagogickej oblasti sú témy mediálnej výchovy pomerne nové. Na prvý pohľad možno dôverne známe a samozrejmé. Po úvodnom exkurze do problematiky však mnohí, dovtedy nezainteresovaní pedagógovia zistia, že za „dôverne známym“ mediálnym svetom sa ukrýva mnoho príjemného, pekného, ale aj nebezpečného, či vôbec neznámeho. A napriek významným publikačným snahám univerzít, štátnych i mimovládnych organizácií môžu pedagógovia očakávať nadobudnutie dojmu, že sa dostali do oblasti, ktorej chýba metodika, kvalitné učebnice alebo jasne formulované stanoviská k problémovým okruhom.

Hypotézy vplyvu mediálnej výchovy sú testované od 80. rokov minulého storočia. Skutočná účinnosť mediálnej výchovy je však dodnes otázná. Jej cieľom je aktívny divák, ktorý kriticky hodnotí médiá, premýšľa o ich obsahu a prístupuje k nim selektívne. I tak zostáva vo vzduchu visieť otázka problematikosti aktívneho diváka a jeho rezistentnosti voči médiám. Napriek všetkému sa teória a metodika výchovy k inteligentnému a kritickému diváctvu dnes stáva jednou z najdôležitejších pedagogických disciplín. Možno predpokladať (Ríčan, 1998), že „jej význam ešte vzrastie s rastúcou atraktivnosťou, ktorú médiá majú vďaka stále dokonalejšej technike a vďaka tomu, že stále rafinovanejšie využívajú psychologické poznatky o tom, ako možno – bez ohľadu na akúkoľvek etiku – upútať divákovu pozornosť.“ Mediálna gramotnosť, patrí spolu s funkčnou a informačnou „gramotnosťou“, medzi tie, ktoré si vyžiadala nová doba a súčasná spoločnosť. Okrem toho médiá prebrali na seba úlohu informátora a vzdelávateľa, ktorú mali v minulosti predovšetkým školy. Bola to škola, kto pomáhal odstraňovať neznalosť, či negramotnosť. Predmet mediálna výchova vo formálnom vzdelávaní poskytuje priestor k tomu, aby škola mohla odstraňovať nedostatok informácií, formovať názory, postoje, rozvíjať kritické myslenie vo vnímaní médií a prostredníctvom nich a sveta okolo nás. Oproti ostatným predmetným oblastiam tu však existuje zásadný rozdiel. Do predmetu mediálna výchova si už žiaci (digitálni domorodci) prinášajú obrovský objem predchádzajúcich znalostí. Buckingham ich priamo označuje pojmom experti. Do úvahy teda treba brať aj fakt, že s obsahom bývajú niekedy oboznámení viac študenti ako učitelia. Z uvedeného vyplýva oprávnená požiadavka zavedenia mediálnej výchovy do škôl.

Otázky na záver

Existujúce aktivity a projekty sú nepochybne opodstatnené a pomerne úspešné. Stále však neodpovedajú na množstvo otázok, pomerne zásadných. Tu sú niektoré z nich:

1. Aký má byť pomer medzi kritickou analýzou médií a medzi praktickými zručnosťami tvorby mediálnych produktov? Teda pokiaľ ísť kriticko-hermeneutickou vetvou mediálnej výchovy a kde už ponechať koncept „learning by doing“?
2. Je súčasné materiálne vybavenie škôl na takej úrovni, aby mohlo poskytnúť zázemie zručnostnej dimenzii?
3. S akým materiálnym vybavením škôl možno počítať do budúcnosti?
4. Nakoľko sú pedagógovia sami obmedzovaní v prístupe k technológiám?
5. Aké sú znalosti a schopnosti ich samých? Ako ich rozvinúť a zdokonaľiť do požadovanej úrovne?
6. Ako zaistiť celospoločenské vedomie o mediálnej výchove a krokoch v nej uskutočňovaných?

Literatúra:

- BREČKA, S.: Mediálna výchova: Heslár mediálnej komunikácie. Zošit 1. Bratislava: Národné centrum mediálnej komunikácie, 1999.
- BUCKINGHAM, D.: Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press. 2003. 232 p. ISBN: 978-0-7456-2830-1.
- BURTON, G., JIRÁK, J. 2001: Úvod do studia médií. Praha, Barrister and Principal. 392 s. ISBN 80-85947-67-6
- HRADISKÁ, E.: Mediá a násilie. Otázky žurnalistiky, 1997 - 2. s. 157-163.
- KAČINOVÁ, V.: 2003. Multiplikátori mediálnej výchovy na Fakulte masmediálnej komunikácie – blízka, či vzdialená budúcnosť? In: Kolokvium 1 – 2 katedry masmediálnej komunikácie. Trnava, FMK UCM, 2004. s. 94.
- KLOOSTER, D.: Co je kritické myšlení? Kritické listy 1, 2.
- KLOOSTER, D.: Co je kritické myšlení? Prednáška na Letnej škole RWCT v Podlesí, 25. júla 2000. [online]. http://www.kritickemysleni.cz/klisty.php?co=klisty2_cojeKM

KONCEPCIA MEDIÁLNEJ VÝCHOVY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V KONTEXTE CELOŽIVOTNÉHO VZDELÁVANIA. Bratislava: Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 2009.

Kritické listy 1- 39. [online]. Dostupné na: http://www.kritickemysleni.cz/klisty_archiv.php

MATÚŠ, J. a kol. Návrh koncepcie výchovy k mediálnej gramotnosti na stredných školách v podmienkach SR. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2008. - 329 s. - ISBN 978-80-8105-051-0.

McQUAIL, D.: Úvod do teorie masové komunikace. Praha, Portál 1999. 448 s. ISBN 80- 7178-200-9

PETRASOVÁ, A.: Kriticky mysliaci učiteľ – tvorca kvality školy. 2. rozšírené vydanie. Prešov, Rokus, 2009. 136 s. ISBN: 978-80-89055-88-3

ŘÍČAN, P.: Agresivita a šikanovanie medzi deťmi. Ako dať deťom v škole pocit bezpečia. Praha: Portál, 1998.

ŠTÁTNY VZDELÁVACÍ PROGRAM PRE II. STUPEŇ ZÁKLADNEJ ŠKOLY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE (ISCED I). Bratislava: Štátny pedagogický ústav. 2008.

ŠTÁTNY VZDELÁVACÍ PROGRAM PRE II. STUPEŇ ZÁKLADNEJ ŠKOLY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE (ISCED II). Bratislava: Štátny pedagogický ústav. 2008.

ZODPOVEDNE.SK: Prevencia – Hlavný dokument projektu Zodpovedne.sk [online]. 2008. Dostupné na: <http://www.zodpovedne.sk/download/Prevencia.pdf>

Zoznam elektronických zdrojov:

www.culture.gov.sk

www.medialnavychova.sk

Hodnoty a mediálne obsahy

Martin SOLÍK

„Predpokladáme, že široké spektrum mediálnych správ môže pôsobiť ako učiteľ hodnôt, ideológií a presvedčení a že poskytuje obrázky na interpretáciu sveta“

Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality

Úvod

Sme presýtení elektronickým jazykom. Stojíme „zoči – voči“ skutočným i vymysleným príbehom a udalostiam, ktoré nás prirodzene naladujú na hodnoty mimo priestoru a času, ktorý by sa nás inak dotýkal.⁴⁷ Televízia nie je len prostriedkom, ktorý nám ukazuje obrázky, ide o realitu, ktorú by sme bežnou percepciou nemohli poznať a ktorá nás pohlcuje.

Hodnota je vlastnosť spoločenských alebo prírodných javov, v ktorých sa prejavuje ich určitý (pozitívny alebo negatívny) význam pre človeka a spoločnosť. Hodnota javu vyplýva z toho, že je nositeľom určitých sociálnych vzťahov; súvisí s ľudskými záujmami a plní úlohu orientačných bodov, ktorými sa riadi každodenná praktická činnosť.

Dnešný problém hodnôt možno označiť aj ako „nedostatok“ – jednoducho povedané, hodnoty sa dnes nemajú k čomu vzťahovať, pretože mediálna realita nie je skutočnou realitou. Žijeme v „kontexte bez skutočnosti“, t.j. – nové médiá začali vytvárať vzťahy prostredníctvom obrazovky (televíznej, alebo počítačovej). Ľudia sa už nesocializujú osobne, ale cez monitor. Staré kontexty nie sú reformulované, ale často deformované. Ako základné predpoklady sme si stanovili:

Hodnoty sa nemajú k čomu vzťahovať, pretože sú odkázané na kontext, ktorý je presýtený médiami a podstatou fungovania médií je zisk a nie formovanie hodnôt.

V hyperrealite sa strácajú všetky staré väzby spojené s hodnotami a cnosťou (jedna kvalita bola nahradená novou, úplne inou).

Definícia hodnôt

Historický vývoj pojmu hodnota siaha až do antického Grécka kde sa používal pojem „axia“ (hodnota).⁴⁸ Axiológia (náuka o hodnotách) sa stala filozofickou disciplínou zaoberajúcou sa definovaním, systémom a hierarchiou hodnôt a ich vzťahmi k spoločnosti a jednotlivcovi. Prvé ucelené myšlienky skúmania hodnôt sa objavili na prelome 19. a 20. storočia. Hermann Lotze a Franz Brantano sa zaslúžili o vznik axiológie⁴⁹ ako novej vednej disciplíny. Podľa Lotzeho sa hodnoty dotýkajú celého ľudského vnímania a poznania.⁵⁰ Je však potrebné brať do úvahy rozličné vedné odbory, pretože napríklad etika nazerá na hodnoty z hľadiska morálky, estetika z hľadiska estetického zážitku, a pod. Pojem hodnota je širokým pojmom.

V hodnotách, ktoré človek uznáva a nasleduje, sa odzrkadľuje jeho charakter a jeho celkové zmýšľanie. „*Pojmom hodnôt vyjadrujeme vlastnosť vzťahu objektívnej skutočnosti k našim potrebám a záujmom; oceňujeme ním skutočnosť z tobo hľadiska, či a ako je schopná uspokojovať naše prirodzené alebo spoločenské potreby a záujmy.*“⁵¹

Hodnoty sa vyvíjajú v čase, t.j. sú premenlivé. Odmalička sa učíme ako sa máme správať, čo je vhodné a čo naopak nie – preberáme hodnotové vzory. Rodina nám dáva lásku a učíme sa ľudskosti. Hodnoty sa jednak vzťahujú k našej prirodzenosti, ale ich pravý význam sa formuje až v samotnom životnom prostredí. Naš charakter a povahu síce dostávame „do vienka“, hodnotám sa učíme postupne. „*Vo filozofii všeobecne hodnotami rozumieme význam, ktorý pripisujeme nejakej veci, či konaniu, na základe toho, že môžeme uspokojiť naše potreby.*“⁵²

Psychológia uplatňuje odlišný prístup k hodnotám. Jej úlohou je odhaliť psychické javy, kam patria procesy, vlastnosti a stavy, ktoré podmieňujú alebo napomáhajú pri vzniku, pretváraní či zmene hodnôt.⁵³ Psychologické teórie vychádzajú z predpokladu, že hodnota vzniká istým zameraním psychického stavu subjektu, ktorý vstupuje do hodnotového vzťahu. Hodnota úzko súvisí so záujmami, postojmi a potrebami. Kým záujem v sebe zahŕňa aj hodnotu, hodnota môže existovať aj bez záujmu. Hodnotu možno vyjadrovať prostredníctvom kladného či záporného postoja k veciam alebo javom vonkajšieho alebo vnútorného sveta, ktorým človek prisudzuje nejaký význam alebo cenu.

Sociológia rozdeľuje hodnoty na životné a kultúrne. „*Za základné životné hodnoty sa považuje zdravie, blahobyt, uznanie, rodinné šťastie, zaujímavá práca, atď.*“⁵⁴ Životné hodnoty sú veľmi subjektívne a menia sa od prípadu k prípadu.

⁴⁷ ZASEPA, T.: *Médiá v čase globalizácie*. Bratislava: LÚČ, 2002, s. 18.

⁴⁸ V antickom Grécku sa stretávame aj s pojmom „cnosť“. Je to paradoxné, ale od Aristotela, až po MacIntyra sa s pojmom „ctí“ v literatúre nemáme kde zoznámiť. Česť má však iný základ ako samotná hodnota a preto sa tomuto termínu ďalej nevenujeme.

⁴⁹ Axiológia sa rozvíjala popri duchovných vedách v 19. storočí.

⁵⁰ CAKIRPALOGLU, P.: *Psychologie hodnot*. Praha: Votobia, 2004, s. 15-16.

⁵¹ BROŽÍK, V.: *Hodnoty a významy*. Bratislava: Pravda, 1985, s. 242.

⁵² GRÁC, J.: *Pohlady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava: SPN, 1979, s. 16

⁵³ GRÁC, J.: *Pohlady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava: SPN, 1979, s. 22

⁵⁴ GRÁC, J.: *Pohlady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava: SPN, 1979, s. 20

Hierarchia životných hodnôt vzniká počas života jedinca na základe jeho skúseností a formuje ich spoločnosť, v ktorej sa jedinec pohybuje, resp. prostredie v ktorom môžu byť hodnoty pestované. „Objektívny základ klasifikácie hodnôt vystupuje potom podľa Tugarinova celkom prirodzene v súlade so základnými oblastami súčasného spoločenského života, za ktoré pokladá oblasti materiálnu (sociálno-ekonomickú), sociálne-politickú, duchovnú a každodenného života.“⁵⁵

Hodnoty a mediálne obsahy

Médiá nás obklopujú a formujú naše myslenie pretože zaplňajú náš životný priestor a sprostredkovávajú nám náš vzťah k svetu. Človek vníma z väčšej časti iba to, čo mu je poskytnuté. Vplyv médií na verejnú mienku, názory recipientov, ich rebríčkové hodnoty či hodnotovú orientáciu sa nedá poprieť. Mediálne obsahy vplyvajú nielen na racionálnu, ale čoraz viac na emocionálnu stránku divákov. Televízia „...podporuje informácie najrôznejšieho druhu, rovnako ako rozptýlenie či dramatické napätie, približuje vzdialené skutočnosti a sprostredkováva účasť na aktuálne prebiehajúcich udalostiach, ale ukazuje tiež určité modelové situácie a vzory chovania a podobne aj celý rad ďalších reflexií sveta, ktorý človeka obklopuje a v ktorom prežíva celý svoj život.“⁵⁶ Naše názory a hodnotenia sú formované dialógom, či verejnými debatami. Médiá patria k faktorom v tomto pôsobení.⁵⁷ Mladistvého recipienta však diskusie na tému drog či správania sa veľmi nezaujímajú. Rôzne vzory chovania odpozerávajú z filmov, seriálov, či z videoklipov svojich obľúbených interpretov. Je pravdepodobné, že keby tieto „hviezdy“ urobili prednášku o škodlivosti drog či bezpečnom sexe alebo ochrane prírody, mladí ľudia by o týchto veciach viac premýšľali, v krajnom prípade by sa stali členmi Greenpeace. Myslíme to obrazne, avšak pokým v minulosti boli vzorom správania rodičia, teraz túto štafetu prebrali „hviezdy z obrazovky“ – tzv. novodobé vzory. V Grécku mali bohov, terajšia spoločnosť má idoly dočasné, bezhodnotné.

Mediálne obsahy sa prestali riadiť akoukoľvek doktrínou, ktorá by poskytovala hodnoty. Komerčné televízie vysielajú svoje programy s vidinou najväčšej sledovanosti ktorá je spojená s inzerciou, t.j. reklamou. Televízie nevysielajú kvalitné programy v prime time, pretože by prišli o zisk. Bulvárny, prípadne interaktívny program, dokáže zaručiť sledovanosť - práve preto sa stretávame s faktom, že televízie vysielajú kvalitné filmy s nasýteným emotívnym, či informačným obsahom až okolo 23.00 hod. prípadne neskôr. Do týchto programov ani nie je osadená reklama, pretože ju nemajú komu predat'. Tento fakt je spojený práve s trendom ústupu od akýchkoľvek hodnôt, ktoré by mali byť reprezentované v médiách. Vytvára sa tak paradox rozladeného klavíra, t.j. že človek už tak dlho hrá na rozladenom nástroji, že zabudol ako znejú pôvodné tóny.

Komunikát môže plniť nasledovné hodnoty: poznávacie (gnoseologické), sémantické, heuristické, diagnostické, inšpiračné, motivačné, dokazovacie, atď.⁵⁸ Znamená to, že televízne komunikáty môžu šíriť aj kultúrne, umelecké, estetické hodnoty, ale ako ukazuje mediálna prax, ak sú hodnoty šírené, nie vždy sú prijímané diváckou obcou. Častým problémom je málo pútavé spracovanie obsahu, ktorý by mohol niesť i hodnotový odkaz.

Všetci žijeme vo vzájomných vzťahoch a v interakcii. Médiá sa snažia rozpustiť staré vzťahy a tradičné hodnoty. Každý deň a každý vzťah je zneistený, tradície prestávajú byť dogmatické. To so sebou nesie aj väčšiu slobodu, ale tiež väčšiu neistotu. Vzťahy sú premenlivé a umožňujú médiám jednoduchšie vstúpiť do našich životov. V tzv. „tradičnej spoločnosti“ bolo naše rozhodovanie vždy podopreté predošlou skúsenosťou. Na tradície sme sa pozerali ako na vykryštalizovanú skúsenosť ľudstva. Tradície nás mali chrániť a zaručovať kontinuitu a odovzdávanie hodnôt. Otázkou je, čo zostane na odovzdávanie.

Znak ako organizujúci prvok vnímania

„Nestačí vec dokázať, je potrebné ke nej ľudia ešte zvrnieť, alebo povzrnieť, preto sa má ten, kto vie veci posudzovať zo všetkých perspektív, učiť svoju múdrosť odovzdávať: a často tak, aby vyznela bláznivo!“⁵⁹

Ak človek pozoruje vec zo všetkých strán, tak sa mnohí domnievajú, že je to „muž poznania“, on však nechce iba to, on chce určiť hodnotu veci, chce tú vec kúpiť, chce ovládnuť realitu, chce jej dať vlastný zmysel.

Čokoľvek čo vnímame, sme sa naučili vnímať ako znaky. „Členovia moderných spoločností nekonzumujú tovar ako taký, konzumujú znaky.“⁶⁰ Nikto v rámci našej paradigmy referenčne neurčil význam pojmov ako sú zábava, úspech, sex, oddych.⁶¹ Nemôže povedať, že pojem zábava má presne stanovený význam. A predsa si každý pod týmto pojmom predstaví, že v piatok alebo v sobotu ide s priateľmi niekam von. Zábava v našom západnom ponímaní na seba nenaberá prvky vnútorného precitnutia, má charakter smerom navonok. Stala sa znakom, ktorý do seba abstrahoval myšlienku – nebyť v danej chvíli sám a správať sa podľa sociálneho modelu väčšiny.⁶² Ani pri iných pojmoch nemáme jasno. Slovo úspech do seba zakódovalo peniaze, prestíž, mladú dlhohohú ženu a moc.

⁵⁵ SVĚTLÝ, J.: *Hodnoty a bodnocení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 172

⁵⁶ UNGR, V.: *Úloha televízie v rozvoji kultury*. Praha: Ústav pro výskum kultury, 1989, s. 14.

⁵⁷ ZASEPA, T.: *Médiá v čase globalizácie*. Bratislava: LÚČ, 2002, s. 305.

⁵⁸ KOŠČO, J.: *Žurnalistické životy v televízi*. Brno: Novinář, 1984, s. 168.

⁵⁹ NIETZSCHE, F.: *Ranní červánky*. Praha: AURORA, 2004, s.218.

⁶⁰ ŠEBEST, M.: *Simulace a hyperrealia: Kritická reflexe médií v díle Jeana Baudrillarda*. In: VOLEK, J. – BINKOVÁ, P.: *Média a realia*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s.69.

⁶¹ Tieto pojmy si vyberám modelovo, pretože napríklad úspech a sex sú dve položky, ktoré do značnej miery predpisujú naše túžby a tým i samotné správanie. Záleží od toho ako ich vnímame, resp. do akej miery sme ovplyvnení spoločnosťou, ktorá vytvára kontext a tým i význam týchto znakov.

⁶² Napriek tomu, že máme predstavu o zábave, drvivý počet ľudí ju vôbec nerealizuje vo forme íst' do baru, alebo na diskotéku. Kontext nám síce hovorí o význame zábavy, avšak väčšina ju realizuje zvnútorneným spôsobom sami, s rodinou, alebo dobrými priateľmi na inej než povrchovej línii. Ak sa preniesieme do iného kultúrneho kontextu, tak naše ponímanie tohto pojmu je úplne iné, resp. neponecháva si nič z nášho chápania.

Sex je témou úplne prirodzenou, ktorá je najsilnejšie prepojená na naše túžby, sny, automatické smerovanie. Súčasne je vhodným obchodným artiklom, ktorý predá časopis, televízny program, film, knihu. Na druhej strane však stojí samotný subjekt, jednotlivec ktorému ponúkame nové modely a chút'ky, ktoré dostávajú do pomykova jeho vnútorný svet a ktoré ho lákajú. Ako hovorí Šebest: „*V primitívnych symbolických spoločnostiach nie je konzumácia tovaru pôvodnou odpoveďou na individuálne potreby, ale je črtou sociálnej funkcie prestíže a hierarchickej distribúcie.*“⁶³Základnou hypotézou pre analýzu konzumácie znakov nie je úžitková hodnota jednotlivých položiek, ale ich symbolická hodnota, hodnota sociálnej prestíže a súperenia.

Lev. Semjonovič Vygotskij⁶⁴ sa zaoberal vývinovou psychológiou, zaujímal sa o vyššie psychické funkcie - o schopnosti, ktoré má človek. Zaraďoval sem kultúrnu vôľu, tvorivú obrazotvornosť, zámerné zapamätávanie, či aritmetiku mysle (t.j. schopnosť kalkulovať), atď. Podstatou vôle je podľa neho to, že človek si sám vyrába stimuly, ktoré určujú jeho reakciu. Človek sám určí svoje správanie pomocou umelo vytvorených podnetov – znakov.

Čech Ján Šmok na Vygotského nadväzoval a hovoril o umelých stimuloch – znakoch. Podľa Šmoka môže človek vytvárať nezávisle od reálnych podnetov aj autonómne podnety (znaky).

Môžeme vytvárať rôzne slovné obrazy reality bez ohľadu na skutočnosť. Tým je daná možnosť uvádzať predmety reality do vzťahov, do ktorých sa v skutočnosti samé od seba nikdy dostali. Tak vznikne program, podľa ktorého konáme. Môžeme vytvoriť nekonečné množstvo programov, nekonečné množstvo významov znakov. Znak dostáva svoj význam v našom kontexte, takže ak zmeníme kontext, zmeníme i význam znaku. Ide o to, že takto nahrádzame iba javy zo skutočnosti, nie priamo reálne veci. Model sebareflexie pomáha odhaľovať, že kontext je vlastne klamstvo, resp. je to systém umelý – skonštruovaný. Nie je možné ospravedlňovať činy kontextom a konkrétnym odtlačkom doby.

Znak sa stal organizačným princípom modernej spoločnosti a celé naše univerzum je kontaminované znakmi. „*A pretože znak v skutočnosti neoznačuje žiadnu externú realitu, ale získava svoj význam výhradne vo vzťahu k iným znakom, nemá už vôbec nič vzťah k realite, teda žiadna sféra, žiaden princíp ani žiadna hodnota. Všetko funguje iba ako znak v systéme znakov a svoj význam nadobúda práve a výhradne vo vzťahoch k ostatným znakom.*“⁶⁵ Znak klame. Princíp označovania výhradne simuluje realitu, pretože znaku vlastne nezodpovedá žiaden skutočný jav. Svet nie je ničो nevyhnutné. Subjekt sa mení a nanovo sa konštruuje. Ani predmety reality nie sú čisté, pretože podliehajú prirodzeným zmenám. Vesmír nie je taký istý, aký ho videl Koperník.

Ako hovorí Baudrillard: „*Pretvarovať sa (dissimulovať) znamená predstierať, že nemáme čo máme. Simulovať znamená predstierať, že máme to, čo nemáme.*“⁶⁶Pri koncipovaní simulakrií prišiel Baudrillard na to, že tzv. simulakrá tretieho rádu vytvárajú hyperrealitu, ktorá realitu nahradí pseudorealitou, ktorá sa nám zdá byť reálna a je za reálnu považovaná. Realita sa mieša s hyperrealitou, čo má za následok, že hyperrealita sa stáva reálnejšou ako realita.⁶⁷ Hyperrealita je stánkom našich snov. Ide o model, ktorý je pre nás prijateľnejší, pretože nám poskytuje nové falošné zdôvodnenia našich túžob a zlyhaní, nášho smerovania a budúcich ambícií. Dennodenne si niektorí predstavujú seba ako niekoho iného. Sebareflexia by mohla pomôcť strhnúť rozdiel medzi vnútorným svetom a svetom navonok, čím by svet pre subjekt obrátila smerom do vnútra subjektu. Nech je akokoľvek – subjekt je predurčený k tomu, aby svet vytváral, aby dával svetu významy a sebareflexia je tu na to, aby sa subjekt tejto svojej dispozície nezabavoval. Zbavovanie sa svojho vnútorného sveta vedie k vytvoreniu novej alternatívy – vytvára sa odcudzený simulovaný svet a človek sa tak zbavuje svojej svojprávnosti.

Podstata simulácie spočíva v zmazaní rozdielu medzi pravdivým a falošným. Ak vychádzam z predpokladu, že svet je skonštruovaný, tak by mohlo byť falošné v podstate všetko. Falošné je však to, k čomu nemáme žiaden vnútorný vzťah, čo nás nijako nedoháňa k tomu, aby sme to subsumovali pod dobrý život. Naše potreby sú v skutočnosti z časti iné ako nám všetci hovoria. Baudrillard ako príklad na priblíženie simulácie reality popisuje pacienta – simulanta, predstierajúceho nosné symptómy choroby, ktorá sa u neho nakoniec objaví.

Hodnoty už nemusia byť reálne, môžu byť hyperreálne!

Nevyhnutným spoločníkom vytriezvenia je „opica“. Vždy keď to ktokoľvek z nás okúsi, ráno ho prirodzene zastihne nevoľnosť, ale i spomienka na včerajšiu novú „ochutnávku“ inej reality. Lenže z farebného a pestrého večerného sveta plného nekonečných síl a schopností sa vraciame späť do skutočnosti. Užívanie si zábavy v sebe vopred nesie znamenie nadchádzajúcej bolesti z prázdna, z reálneho neskutočného sveta. Z včerajšej „veľkosti“ máme naraz stiahnutý žalúdok. Boli sme silní, optimistickí, úspešní, dnes sú to iba spomienky.⁶⁸

⁶³ ŠEBEST, M.: *Simulace a hyperrealia: Kritická reflexe médií v díle Jeana Baudrillarda*. In: VOLEK, J. – BINKOVÁ, P.: Média a realia. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s.69.

⁶⁴ Pozří VYGOTSKIJ, L. S.: *Psychologie myšlení a řeči*. Praha: Portál, 2004.

⁶⁵ ŠEBEST, M.: *Simulace a hyperrealia: Kritická reflexe médií v díle Jeana Baudrillarda*. In: VOLEK, J. – BINKOVÁ, P.: Média a realia. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s.72.

⁶⁶ BAUDRILLARD, J.: *Praeessio simulacrorum*. Host, 6 (10), 1994.

⁶⁷ BAUDRILLARD, J.: *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994.

⁶⁸ HORYNA, B.: *Na paměť zločinu*. Dostupné na: http://www.aluze.cz/2001_03/dokonalyzlocin.php, 15.03.2011

Čo ak by sme ale z opitosti nikdy neodišli? Pretože aj „opica“ je len dočasný stav. Nikdy by to nemuselo skončiť. Čo ak by sme sa opájali pôžitkami stále? Po určitej dobe by nás už opitnosť neprešla a zastrela by nám zrak natrvalo. Čokoľvek dokážeme zmeniť na čosi „normálne“!

Realitu môžeme vymeniť za novú realitu. Boli sme sami sebou, ale už nie sme. Chceme ísť ďalej, ale naše vedomie sa nemá na čo viazať. Vstúpili sme do novej kultúry a novej autenticity snovej existencie – nazývame to virtuálna realita. Čím hlbšie do nej vstupujeme, tým slobodnejší sa cítíme. Starý svet je zabudnutou fosíliou. „Nikto nevie čo sa s ním stalo, čo je s ním?; nie je, ani on, ani jeho významy, stal sa mýtvolou, ktorej sa nedokážeme zbaviť.“⁶⁹ „Nielen že už nežijeme v čase rituálov a pravidiel, my už nežijeme ani v ére zákona a právoplatnosti uzavretých zmlúv.“⁷⁰ Podľa Baudrillarda nemáme ani pojem na označenie toho čo prišlo a nahradilo aj samotné sociálne cítenie ľudí a „už teraz žijeme v minime reálneho spoločenského cítenia a v maxime simulácie.“⁷¹ Ako sme už naznačili – realita už bola, dnes sa nachádzame v niečom novom. Ak sa hodnoty dedia ako genetický kód a vždy sa iba reformulujú, tak kde je naše dedičstvo a aké je? Čo odovzdáme našim budúcim generáciám? Alebo inak, čo im odovzdá digitálny svet médií? Možno iba súhlasiť s Baudrillardom, že to čo žijeme je iba zvyšok zo sveta na ktorom bol vykonaný dokonalý zločin. Podľa Baudrillarda to bol zločin natoľko dokonalý, že vidíme iba „dokonalosť“ všade okolo seba.⁷² Nikto si nevšimol, že pôvodná realita odišla. Isteže, každé obdobie ľudstva predstavuje vývojovú zmenu a spoločenské vedy sa vyvíjajú prostredníctvom antikumulatívnych zlomov. Ale dnešok je iba simuláciou a hrou. Hodnoty sa ocitli v simulácii a ich pôvodná dejinná dôležitosť sa marginalizuje.

Porno, láska a hodnoty rozpustené v kontexte

„Jeden človek je druhému svedomím: to je dôležité vtedy, keď ten druhý inak žiadne nemá.“

F. Nietzsche

Médiá nám produkujú obrazy, ktoré sú razom reálnejšie ako samotná realita. Pracujú s obrazom, ktorý robí veci viditeľnejšie ako by sme ich mohli postrehnúť voľným okom my sami. Kamera a strih sa pohráva s tým čo budeme vidieť. Sme schopní vytvoriť hyperrealitu (v tomto prípade simulakrum sexu), ktorá naše ponímanie zaplaví novými obrazmi. Baudrillard hovorí o pornografii ako o reálnejšej ako je sex.⁷³ Naraz len vidíme ako to funguje a premýšľame nad tým i vtedy, keď by sme sa mali skôr oddať citovosti ako obrazu. Fascinuje nás príliš veľa reality, fascinuje nás hyperrealita. Porno je obrazom, ktorý jednoducho dáva „priestoru sexu“ nový rozmer. „Absolútna represia: tým, že sa vám dostane niečo navyše, niečo príliš, odoberie vám to všetko.“⁷⁴ Sme chladní a sme fascinovaní. Cit je niekde ide, extáza je prednejšia.

Porno má v sebe v istom ohľade viac reality ako láska. Láska je neustále pripravená na svoje zmiznutie, osud, strach a to čo bolo na počiatku – osamelosť, singularitu. Skutočnosť, že človek (subjekt) opúšťa sám seba, vlastné vedomie seba-reflektujúceho „ja“, má svoje korene práve tu – človeku často chýba trpezlivosť a vyššie hodnoty a preto sklzáva do povrchných kontextov. Láskou získavame to, čo inak sami nikdy nemôžeme dosiahnuť. „Láska je aktom emočne previazaného správania, ktoré umožňuje vyjsť nad rámec bežne zažívanej subjektivity až tam, odkiaľ možno v celkom zámerne zažiť istý azyl prežívania svojho „ja“, ktorý si inak nemôžeme a ani nedokážeme poskytnúť. Je teda v istým doplnením, či fiktívnym rozšírením subjektivity, ktorú nie je možné doceliť iba z povahy svojej singularnej existencie.“⁷⁵ Tento argument akcentuje na istú potrebu, na platónsky obraz lásky, ktorý hovorí o pôvodnej jednote človeka, kedy mužská a ženská duša tvorili jeden celok.⁷⁶

Ako však súvisí táto časť s tematikou sebareflexie? „Ľudský život je požehnaný i prekliaty obrazmi. Len v obrazoch je človek schopný pochopiť sám seba, sú nezachytiteľné, sú v nás od počiatku stáda, sú staršie a mocnejšie ako naše myslenie, sú v bezčasovosti, uzatvárajú v sebe minulosť a budúcnosť, sú dvojakou snovou spomienkou a sú silnejšie než my.“⁷⁷

Mnohí sa domnievajú, že pornografia skazila novodobú mládež. Ja chcem ukázať, že naše myslenie je skôr ovplyvniteľné oveľa mäkkšími spôsobmi. Pornografia je hyperreálnym obrazom a sama o sebe len povzbudzuje sexuálnu fantáziu, alebo ju deformuje. Divák pornografie je síce fascinovaný, avšak porno v sebe neskrýva žiaden návod na život. Dá sa preto povedať, že pornografia zaplavuje naše univerzum obrazmi, ktoré sú „príliš reálne“, ale nijakým spôsobom nepoučuje človeka. Jediným médiom, ktoré sa nás snaží viesť v oblasti sexuality sú časopisy, ktoré často pracujú s návodmi ako sa sexuálne (či inak) správať. Ani niekdajšie erotické relácie neboli schopné ľudom zmeniť ich nazeranie na svet, pretože videli jednotlivých aktérov a to im na utvorenie mienky stačilo. Vyjadrovanie a vizuálna stránka aktérov nás mohla iba tak pobaviť, alebo rozhorčiť. Nikto z aktérov nepredstavuje takzvaného „normálneho človeka“. Všetci vieme, že je to vymyslené skrz na skrz.

Lifestylový časopis je naproti tomu zdanlivo neškodným médiom a predsa je v oblasti sexuality a hodnôt médiom najvplyvnejším pretože to, čo okolo seba počujeme si môžeme v oveľa prepracovanejšej podobe prečítať. Vytvára

⁶⁹ HORYŇA, B.: *Na paměť zločinu*. Dostupné na: http://www.aluze.cz/2001_03/dokonalyzlocin.php, 15.03.2011

⁷⁰ BAUDRILLARD, J.: *O svádění*. Olomouc: Votobia, 1996. s. 182.

⁷¹ BAUDRILLARD, J.: *O svádění*. Olomouc: Votobia, 1996. s. 182.

⁷² BAUDRILLARD, J.: *Dokonalý zločin*. Olomouc: Periplum 2001.

⁷³ BAUDRILLARD, J.: *O svádění*. Olomouc: Votobia, 1996, s.36.

⁷⁴ BAUDRILLARD, J.: *O svádění*. Olomouc: Votobia, 1996, s.37.

⁷⁵ BYSTRICKÝ, J.: *Mediální diskurz postmoderny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2001, s.116.

⁷⁶ Porovnaj napríklad s KUNDERA, M.: *Nesnesitelná lehkost bytí*, alebo s KUNDERA, M.: *Směšné lásky*.

⁷⁷ BROCH, H.; cit in BYSTRICKÝ, J.: *Mediální diskurz postmoderny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2001, s.108.

často mätúci kontext a dáva jednoznačné rady, ako sa má človek správať. Pornografia je len sledom obrazov a neobsahuje nasýtený sociálny kontext, pretože nedokáže pracovať so súvislosťami. Časopisy sa zaoberajú životmi ľudí a podávajú/predpisujú realitu so všetkými súvislosťami. Takýto istý charakter má i film, ktorý sa neobmedzuje iba na jeden výsek, ale je súborom dejov a osudov a tým dokáže vplývať na myseľ človeka, na jeho úsudky a rozhodnutia. Film ale dokáže podporiť citovosť a tým i potrebu a hodnotu lásky. Kinematografia je oveľa náročnejší žáner ako lifestyle, ktorý pracuje s povrchnými, ale za to prít'azlivými témami. Lifestyle nevie podporiť citovú spútanosť dvoch ľudí, pretože inzercia v takýchto periodikách sa tým citu nijako nedotýka. Láska ako cit musí byť rozoberaná na vyššom niveau a komerčné masmédiá nevedia podať jej hodnotu. „Sprostredkované hodnoty nemáme kde nájsť. Komerčné vysielanie sa orientuje len na z'abavu a preto je dôležité, aby mladí ľudia taktiež vedeli niečo aj o iných sférach ako o tých, ktoré sú „trendy“.“⁷⁸

Sebareflexia ako nádej pre hodnoty?

„Čím vyššie ideme a čím vznešenejšie žijeme,
tým menší sa javíme pre tých, ktorí nevedia lietať.“
F. Nietzsche

Svet je prázdny priestor, ktorý sme zaplnili každodennými významovými vrstvami a človek sa z neho vynára ako produkt spoločnosti. Vžívame sa do konštruktov a kontextov a tým sa socializujeme. Podľa Bergera a Luckmanna socializácia človeka nie je nikdy úplne dôsledná, a preto argumentujú, že pre každú fungujúcu spoločnosť je dôležité vytvoriť postupy pre udržiavanie reality (ktorými by sa zaistila určitá symetria medzi objektívnou a subjektívnou realitou).⁷⁹ „Na jedincov každodenný život sa môžeme pozerať ako na neustále pôsobenie konvergenčného aparátu, ktorý sústavne udržiava, premieňa a rekonštruje jedincovu subjektívnu realitu.“⁸⁰ Štúdiá diskurzu inšpiruje i teória Bergera a Luckmanna, „...pod vplyvom ktorej význam veciam okolo seba i seba samému „dáva“ v medziach istého diskurzu až človek vo svojom sociálnom kontexte: veci, javy či ľudí a ich charakteristiky konštruujeme až diskurzívnymi praktikami, teda tým, že ich pomenúvame. Aj podľa Jacquesa Derridu existuje len to, čo sme sa naučili vnímať a čo vieme pomenovať. Ak niečo nie je v našom (spoločenskom) vedomí ukotvené v podobe znaku, nemáme šancu všimnúť si to, neuvažujeme nad tým. Diskurz teda tvaruje komunikáciu celkovo, pretože nedeterminuje len produkciu (čo sa smie a nesmie hovoriť z hľadiska spoločenských noriem), ale aj recepciu sveta (či sa vôbec o niečom hovoriť dá).“⁸¹ Diskurz – to nie je iba jazyk, nejde len o sprostredkovanie reality človeku zvonka, nie je len médiom poznávania. Absorbujeme do seba i všetky procesy - produkuje význam a definuje kontext. „Jazyk v čisto štrukturalistickom chápaní evokoval skôr produkt, samotný výsledok symbolickej (označujúcej) aktivity; diskurz však označuje ako jej produkt, predmet, tak aj akt, proces, v ktorom akýkoľvek symbolický systém vzniká (a) v ktorom sa ustálujú významy znakov.“⁸²

Človek si musí vytvoriť vlastný komunikačný diskurz so sebou samým. Sebareflexia nie je umelá komunikácia vo Flusserovskom zmysle⁸³, je to pôvodná komunikácia, ktorá je možná len vtedy, keď si človek uvedomí sám seba.

Sebareflexia je poznanie opierajúce sa o rozum a psychologické sebazozorovanie.⁸⁴ Ide o rozumné a rozvážne uvažovanie, pretože človek hľadá to, čo je dobré. Sebareflexia je potom múdrosťou, schopnosťou vyhodnotiť umelý program sveta a dať svetu okolo seba hodnotu. To, že realita je obraz konkrétneho subjektu znamená, že až človek dáva všetkému zmysel, že až človek dáva veciam význam a je aktívnym prvkom, ktorý určí aká realita nakoniec bude. Sebareflexia má najprv uzavrieť subjekt do seba, aby bol človek schopný rozpoznať priestor zaplavený parazitickými znakmi. Je to diskurz so sebou samým, ktorého výsledkom je nakoniec sebavedomý a rozvážny komunikačný diskurz s ostatnými.

Len subjekt (človek), ktorý sa vie pozrieť na seba, sa vie skutočne a s prehľadom pozrieť i na iných.

Záver

Hľadanie nového rozvrhnutia hodnôt nie je cieľom, kam by mala spoločnosť smerovať. Ide o problém, ktorý nemá jednoznačné riešenie. Veď ani dobré mravy neboli nikdy veličinou konštantnou, lež veličinou konštantne sa meniacou.

Pri skúmaní hodnôt v médiách sa stretávame s vyššie menovaným problémom – médiá nemajú žiaden dôvod vysielать programy s nasýteným hodnotovým kontextom. Veľa problémov sa vyrieši akousi vlastnou imunitou samotnej spoločnosti. Možno aj AIDS chráni spoločnosť pred sexuálnou promiskuitou, možno násilie okolo nás nám ukazuje chorobnosť násilia.

⁷⁸ LALUHOVÁ, J.: *Rozhlasové vysielanie a mladý poslucháč*. In: MAGÁL, S. – MISTRÍK, M. – SOLÍK, M. (eds.): *Médiá, spoločnosť, mediálna fikcia*. Trnava: FMK UCM, 2008, s.23.

⁷⁹ BERGER, P. L. & LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s.144-145.

⁸⁰ BERGER, P. L. & LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s.150.

⁸¹ BOČÁK, M.: *Diskurz ako predmet transdisciplinárneho výskumu*. In: SLANČOVÁ, D. – BOČÁK, M. – ŽARNOVSKÁ, I. (eds.): 3. Študentská vedecká konferencia (Zborník príspevkov). Prešov: Prešovská univerzita, 2008, s.5. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova2/index.html>>

⁸² BOČÁK, M.: *Štruktúra televízneho spravodajského textu (Analýza spravodajských formátov s uplatnením diskurzívnej perspektívy)* – dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita, 2008, s.22.

⁸³ FLUSSER, V.: *Komunikológia*. Bratislava: Mediálny inštitút, 2002, s.9.

⁸⁴ V Sokratovskom zmysle bola sebareflexia cnosť ľudskej činnosti.

V antike boli cnosti, je dnes výrazom vnútornej sily človeka cnosť? Prečo tak málo dbáme na rozvoj hodnôt?

Literatúra:

- BAUDRILLARD, J. 1996. O svädění. Olomouc: Votobia, 1996.
- BAUDRILLARD, J. 2001. Dokonalý zločin. Olomouc: Periplum 2001.
- BAUDRILLARD, J. 1994. Praecessio simulacrorum. Host, 6 (10), 1994.
- BAUDRILLARD, J. 1994. Simulacra and Simulation. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994.
- BROŽÍK, V. 1985. Hodnoty a významy. Bratislava: Pravda, 1985.
- BYSTRICKÝ, J. 2001. Mediální diskurz postmoderny. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2001-
- CAKIRPALOGLU, P. 2004. Psychologie hodnot. Praha: Votobia, 2004.
- GRÁC, J. 1979. Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže. Bratislava: SPN, 1979.
- HORYNA, B. 1984. Na paměť zločinu. Dostupné na: http://www.aluze.cz/2001_03/dokonalyzlocin.php, 15.03.2011
- KOŠČO, J. 1984. Žurnalistické žánry v televizi. Brno: Novinář, 1984.
- LALUHOVÁ, J. 2008. Rozhlasové vysielanie a mladý poslucháč. In: MAGÁL, S. – MISTRÍK, M. – SOLÍK, M. (eds.): Média, spoločnosť, mediálna fikcia. Trnava: FMK UCM, 2008.
- LALUHOVÁ, J. 2011. Systém práce a podmienky existencie elektronických médií (nielen v Slovenskej republike). In: Interakcia marketingovej komunikácie a media relations: redakcja naukowa Dana Petranová, Jolanta Urbańska. Częstochow: Sekcja Wydawnictwa Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, 2011.
- LEHOCZKÁ, V. 2010. Transkultúrne kontexty. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2010.
- LEHOCZKÁ, V. 2011. Vyojové determinanty kultúry v rozhlasovej komunikácii na Slovensku. In: Communication Today. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2011. ISSN 1338-130X. Roč. 2, č. 1, s. 41-51.
- NIETZSCHE, F. 2004. Ranní červánky. Praha: AURORA, 2004.
- PETRANOVÁ, D. 2011. Rozvíja mediálna výchova v školách kritické kompetencie žiakov. In: Communication Today. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2011. ISSN 1338-130X. Roč. 2, č. 1, s. 67-83.
- PETRANOVÁ, D. 2007. Podstata a význam kritického myslenia v mediálnej výchove. In: Mediálne kompetencie v informačnej spoločnosti: zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 12. a 13. apríla 2007. Slavomír Magál, Miloš Mistrík, Dana Petranová (eds.), Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2007.
- PRAVDOVÁ, H. 2003. Mediálna kultúra v procese globalizácie. Bratislava: Peter Mačura-PEEM, 2003, Acta culturologica, zv. 8.
- PRAVDOVÁ, H. 2009. Determinanty kreovania mediálnej kultúry. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2009.
- SAUSSURE, F. de. 1996. Kurs obecné lingvistiky. Praha: Academia, 1996.
- SVĚTLÝ, J.: Hodnoty a hodnocení. 1978. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.
- ŠEBEST, M. 2003. *Simulace a hyperrealia: Kritická reflexe médií v díle Jeana Baudrillarda*. In: VOLEK, J. – BINKOVÁ, P.: Média a realia. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s.72.
- TRAMPOTA, T. – VOJTĚCHOVSKÁ, M. 2010. Metody výzkumu médií. Praha : Portál, 2010.
- UNGR, V. 1989. Úloha televize v rozvoji kultury. Praha: Ústav pro výskum kultury, 1989.
- VIŠŇOVSKÝ, J. 2011. Mimoriadne udalosti a ich vplyv na štruktúru novín : prípad denníka SME. In: Communication Today. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2011. ISSN 1338-130X. Roč. 2, č. 2, s. 91-106.
- VIŠŇOVSKÝ, J. 2010. Elementy teórie novinárstva podľa Pierra Bourdieuho. In: MMK 2010: mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Hradec Králové: Olga Čermáková, grafické a reklamní studio, 2010.
- VIŠŇOVSKÝ, J. 2010. Perspektivy sociologicky orientovaného výskumu novinárstva. In: Sborník příspěvků = Conference proceedings: III. mezinárodní vědecké konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků: 3rd international scientific conference for Ph.D. students nad young scientists / editoři: Pavlína Pellešová ... [et al.]. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2010.
- VIŠŇOVSKÝ, J. 2009. IV. Noviny - minulost' a súčasnosť. In: Mediální pedagogika: média a komunikace v teorii a učitel'ské praxi / Helena Pavličiková, Marek Šebeš, Michal Šimůnek (eds.). České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009.
- VRABEC, N. 2011. Sociálna marketingová stratégia akademických inštitúcií vo virtuálnom prostredí. In: Digitálny marketing : zborník z mezinárodnej vedeckej konferencie Nové trendy v marketingu: Zvyšovanie konkurencieschopnosti Slovenska, regiónov a firiem ... Dana Petranová, Katarína Ďurková, Artur Bobovnický. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2011.
- VRABEC, N. 2010. Mladí ľudia a on-line identita v prostredí nových médií. In: K problémom mediálnej komunikácie II. : mediálne kompetencie v ére nových médií : marketing a vzťahy s médiami, Slavomír Magál, Jozef Matúš, Martin Solík (eds.). - Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2010.
- VYGOTSKIJ, L. S. 2004. Psychologie myšlení a řeči. Praha: Portál, 2004.

ZASEPA, T. 2002. Médiá v čase globalizácie. Bratislava: LÚČ, 2002.

Perspektívy regionálneho rozvoja v oblasti informačno-komunikačných technológií s orientáciou na riziko prehlbovania sociálnej nerovnosti

Mária MORAVČÍKOVÁ

Význam informačno-komunikačných technológií v rámci rozvoja regiónov

V súčasnosti sa jednou z veľmi dôležitých otázok súvisiacich s plnohodnotným životom v spoločnosti stáva zhromažďovanie, vyhľadávanie, selekcia a využívanie informácií. Kľúčovým problémom je najmä selekcia a plnohodnotné využitie informácií. Na jednej strane sa neustále zvyšujú nároky na korektnosť a relevantnosť informácií, napriek tomu mnohé prostriedky získavania informácií nedisponujú mechanizmami, ktoré by túto požiadavku plnohodnotne naplnili. Množstvo informácií, ktoré má človek k dispozícii sa navyše neustále zvyšuje a stúpa aj rýchlosť, akou sme schopní informácie získavať. Tým sa zvyšuje aj množstvo nekorektných a zavádzajúcich informácií, no systém sankcionovania zverejnenia takýchto informácií je nedostatočný. Zodpovednosť, a z nej plynúce dôsledky voči autorovi, sú stále menšie. Dvojnásobne to platí v prostredí internetu. Paradoxom je aj vývoj reálneho a internetového sociálneho prostredia. Zaznamenávame veľký rozmach využívania sociálnych sietí na internete, na druhej strane sociálne siete tvorené reálnymi vzťahmi v rodine, v škole, v práci či v komunite, ktoré tvorili základné istoty pre každého človeka, čoraz častejšie ustupujú do úzadia, v horšom prípade sa dokonca úplne rozpadnú. O to viac stúpa význam informačno-komunikačných technológií, informatizácie, dostupnosti internetového pripojenia, ale aj význam vzdelávania v oblasti informačných technológií. Pojem počítačová gramotnosť vystriedala digitálna a informačná gramotnosť, ktoré ponúkajú nové oblasti skúmania. Orientujeme sa na niektoré perspektívy regionálneho rozvoja v oblasti informačno-komunikačných technológií s orientáciou na riziko prehlbovania sociálnej nerovnosti, tzv. digitálnu priepasť.

Priority rozvoja informačnej spoločnosti sa orientujú najmä na podporu informačno-komunikačnej infraštruktúry, zvyšovanie úrovne digitálnej gramotnosti, informatizáciu verejnej správy či skúmanie tejto oblasti s cieľom zvyšovať jej kvalitu. Informačno-komunikačné technológie (IKT) totiž predstavujú prostriedok zvyšovania konkurencieschopnosti ekonomiky a spolu so vzdelávaním, výskumom a inováciami tvoria základ rastu a udržateľnosti ekonomiky. Problematika internetu ako zdroja informácií veľmi úzko súvisí napríklad aj s procesom hľadania zamestnania, pretože uchádzač o zamestnanie prostredníctvom internetu dokáže získavať informácie o pracovných ponukách, zvyšuje sa jeho pracovná perspektíva, je rýchlejšie a lepšie informovaný a v neposlednom rade má aj viac užitočných kontaktov. IKT uľahčujú v mnohých prípadoch aj sociálne služby, zdravotnú starostlivosť či vzdelávanie, a to najmä v oblasti distribúcie a dostupnosti informácií. Sú teda účinným nástrojom pre oblasti, ktoré sú prioritné v procese tvorby pracovných miest a môžu uchádzačom o zamestnanie uľahčiť proces uplatnenia sa na trhu práce. Internet je nepochybne aj významným prínosom pre zvýšenie produktivity podnikateľského prostredia a zároveň aj podnikateľskou príležitosťou. Odstraňovanie prekážok dostupnosti internetu, no aj skvalitňovanie digitálnych zručností smeruje k vytváraniu nových pracovných miest a k zvýšeniu potenciálu uplatniť sa na trhu práce pre mladých absolventov škôl.

Nedostatočná digitálna gramotnosť – príčina vylúčenia zo spoločnosti

V súvislosti s dostupnosťou internetu sa za mimoriadne dôležitú problematiku označuje tzv. digitálna gramotnosť, teda pripravenosť širokých vrstiev obyvateľstva na používanie moderných informačných a komunikačných technológií, schopnosť porozumieť informáciám a používať ich v rôznych formátoch a z rôznych zdrojov, ktoré sú prezentované prostredníctvom IKT. Otvorenosť internetu často vzbudzuje dojem, že táto vymoženosť je k dispozícii každému a každý je schopný ju využívať. Ide však o mylné presvedčenie. Napriek spomínaným pozitívam je pre mnohých ľudí napríklad práca s internetom a s počítačom ešte aj dnes problematická. Nesúvisí to však iba s neochotou vzdelávať sa. V mnohých prípadoch slabú digitálnu gramotnosť spôsobuje aj zlá dostupnosť internetu a rôzne ďalšie faktory, ktoré ovplyvňujú znevýhodnenie niektorých skupín obyvateľstva. Takýmto spôsobom sa prehľbuje sociálna nerovnosť, vzniká tzv. digitálna priepasť či digitálna exklúzia, teda vylúčenie zo spoločnosti.

Na pozadí procesov informatizácie spoločnosti často vzniká nový druh sociálneho štiepenia, a to na tých, ktorí majú, a na tých, ktorí nemajú prístup k moderným informačným a komunikačným technológiám a zároveň disponujú rôznou úrovňou digitálnej gramotnosti. Ako sme už spomínali, tento jav sa označuje aj ako „digital divide“ alebo „digital gap“ (Velišic, 2007, s. 3). „Niekoľkoročné sledovanie vývoja používania a prístupu k PC a internetu dokazuje, že Slovensko nie je prípadom dynamického, ale kontinuálneho nárastu. Ani súčasný stav však nemožno považovať za uspokojivý. Podľa vlastných slov počítač nevyužíva, pretože nemá možnosť, viac ako tretina respondentov a internet viac ako polovica respondentov. V digitálnej gramotnosti badať výraznú „priepasť“ medzi rôznymi skupinami a prostrediami podľa veku, vzdelania, ekonomickej aktivity, typu domácnosti, sídla i regiónov.“ (Velišic, 2007, s. 5 – 6).

Slovensko teda v tejto oblasti zaostáva za vyspelými krajinami EÚ. Problémom je najmä celkové pokrytie, chýbajú aj kvalitné elektronické služby, a to najmä čo sa týka vidieckych lokalít. Širokopásmové pripojenie predstavuje len 68 % zo všetkých typov pripojení. Čo sa týka pripojenia domácností, naša krajina dosahuje priemerné výsledky (prístup k internetu malo v roku 2010 67 % domácností, priemer EÚ je 73 %), no pripojenie firiem figuruje pod priemerom EÚ. Najlepšia situácia je v súvislosti s bezdrôtovými internetovými technológiami. 22 % obyvateľov Slovenska ešte nikdy nepoužilo internet. Častou príčinou v tomto prípade môže byť zlá dostupnosť osobných počítačov v

domácnostiach (aspoň jeden člen má prístup k osobnému počítaču v 50 % slovenských domácností). 74 % firiem disponuje svojou internetovou stránkou. „Jedným zo špecifik Slovenska v otázke úrovne digitálnej gramotnosti obyvateľstva je výrazná regionálna nerovnosť. Sociokultúrne a makroekonomické odlišnosti v regiónoch krajiny (napr. zahraničné investície, ekonomická výkonnosť, priemerná mzda v regiónoch, miera nezamestnanosti, národnostná štruktúra regiónu atď.) sú príčinou rozdielneho spoločenského tlaku na zvyšovanie digitálnej gramotnosti.“ (Hvozdíková – Hošff – Jeck, 2011, s. 24). Tento typ znevýhodnenia hrozí najmä zdravotne postihnutým, starším obyvateľom, obyvateľom so znevýhodneným spoločenským postavením, občanom s nedostatočným vzdelaním, ale aj obyvateľom, ktorí sú znevýhodnení geograficky.

Jednou z príčin digitálneho vylúčenia je teda aj rozdiel v možnostiach prístupu na internet v mestách a v dedinách. V mestách môže počet domácností, ktoré sú širokopásmovo pripojené, dosahovať hodnoty nad 90 %. Vidiecke oblasti však dosahujú len okolo 66 %. Rozdiely sú ešte evidentnejšie pri porovnaní starých a nových členských štátov EÚ. „Pomalý rozvoj širokopásmového pripojenia v redšie osídlených oblastiach viedol k obnoveniu vládnych intervencií v súvislosti so zlyhaním trhu a zanedbávaním oblastí s najnižšími mierami návratnosti alebo výnosnosti zo strany operátorov.“ (Pástor – Belvončíková, s. 160). Napriek tomu, že Slovensko je z hľadiska dostupnosti internetového pripojenia na pomerne dobrej úrovni, situáciu komplikujú vysoké ceny, ktoré spôsobuje nedostatočná úroveň hospodárskej súťaže na telekomunikačnom trhu. Cena za vysokorychlostné pripojenie je v porovnaní s priemerom Európskej únie viac ako dvojnásobná (Pástor – Belvončíková, s. 171). Iným faktorom, ktorý ovplyvňuje cenu, sú geografické špecifiká územia. Tie spôsobujú rozdielne náklady na budovanie sieťovej infraštruktúry v regiónoch. Súkromné spoločnosti totiž investujú do budovania infraštruktúry pre širokopásmové pripojenie najmä v oblastiach, kde sa sústreďuje viac obyvateľov. Situácia je horšia v regiónoch s nižšou hustotou obyvateľstva a s nižšou hospodárskou, priemyselnou či ekonomickou činnosťou.

Ako zlepšiť situáciu?

Dostupnosť internetu by mala byť jedným z východiskových faktorov, ktorých podpora sleduje rozvoj regiónu. Digitálna gramotnosť by sa mala dostať do stredy záujmu verejnosti i ostatných inštitúcií v rámci regiónu, ktoré by mali vytvoriť priaznivé podmienky na to, aby sa schopnosť využívať pozitíva internetu realizovala aj medzi znevýhodnenými skupinami. Podstatné je odstraňovanie nedostatkov v oblasti finančného a technického zabezpečenia internetu, ale aj podpora zvyšovania digitálnej gramotnosti a schopností využívať internet. Súčasný stav sa však vyznačuje nedostatočným posunom v oblasti rovnosti príležitostí vo využívaní internetu. Rozdiely medzi jednotlivými skupinami sa nielen nevyrovnávajú, ale v mnohých prípadoch sa dokonca prehľbujú.

Jedným zo základných spôsobov, ako podporiť zvýšenie dostupnosti internetu je rekvalifikácia, rôzne školenia a kurzy. Potrebu zvyšovať digitálnu gramotnosť však môže v obyvateľoch budovať aj externé prostredie, ktoré sa v prvom rade musí pokúšať zlepšiť technickú dostupnosť internetu, poskytovať služby, ktoré umožňujú obyvateľom prístup k internetu (internetové kaviarne, bezplatné kurzy, poradenstvo a podobne). Dôležitou súčasťou stratégie rozvoja využívania IKT je aj osвета, ktorá má potenciál najúčinnejšie sa realizovať práve na úrovni regiónov. Podstatné je zdôrazňovanie pozitívnych aspektov využívania internetu a poskytovanie argumentov, ktoré by poskytli dostatočne presvedčivé dôvody na využívanie internetu (napríklad úspora času, prípadne financií). „Problematiku informatizácie spoločnosti vníma verejnosť ako politickú agendu. Podľa drvivej väčšiny by sa vláda a parlament mali zaoberať otázkami sprístupnenia počítačov a internetu širokým vrstvám obyvateľstva. Na druhej strane, hodnotenie doterajšieho postupu vlády a parlamentu pri vytváraní podmienok na prístup obyvateľstva k IKT je prevažne kritické a zaznieva zo všetkých sociálnych skupín a prostredí rovnako. Pokračovanie súčasného stavu sa tak v budúcnosti môže prejavovať pokračujúcim roztváraním nožníc medzi progresívnou a stagnujúcou časťou populácie s negatívnymi dopadmi na vzdelávací systém, trh práce, ekonomickú výkonnosť a konkurencieschopnosť, efektivitu a výkon inštitúcií atď. Úlohou politických reprezentantov je preto vytvoriť také podmienky, aby zaostávajúce skupiny mali šancu postupne „dobehať“ progresívnu časť populácie.“ (Veliš, 2007, s. 6).

Špecifickým faktorom je termín digitálna integrácia, ktorej cieľom je vytvoriť integratívnu informačnú spoločnosť. To znamená vytvoriť takú spoločnosť, v ktorej majú všetci záujemcovia, bez ohľadu na ich znevýhodnenie, možnosť zapojiť sa do informačnej spoločnosti a participovať na využívaní jej výhod. Takýto prístup je nevyhnutnou podmienkou na zabezpečenie sociálnej spravodlivosti a rovnosti príležitostí. Rovnosť v znalostnej spoločnosti je nevyhnutná aj z hľadiska hospodárstva, pretože snahou o zvyšovanie rovnosti príležitostí aj v oblasti internetovej dostupnosti sa úspešnejšie dosahuje rast produktivity a využíva sa potenciál informačnej spoločnosti.

Kroky Slovenska v rámci zlepšenia situácie v súvislosti s informatizáciou nadväzujú na celoeurópske iniciatívy. Prvým komplexným strategickým dokumentom, ktorý sa venuje tejto problematike, je Politika informatizácie spoločnosti v SR. Digitálna integrácia je jedným zo základných cieľov a prostriedkov na dosiahnutie ekonomického a hospodárskeho rastu ako ho definuje iniciatíva i2010 – Európska informačná spoločnosť pre rast a zamestnanosť v rámci Lisabonskej stratégie. „Význam digitálnej integrácie sa v iniciatíve i2010 náležite zohľadnil a členské štáty, Európska komisia, ako aj podniky a mimovládne organizácie používateľov prijali celý rad opatrení na jej podporu. Míľnikom bolo vyhlásenie ministrov v roku 2006 v Rige o IKT pre spoločnosť podporujúcu sociálne začlenenie, v ktorom sa vytýčili konkrétne ciele pri používaní internetu a jeho dostupnosti, digitálnej gramotnosti a prístupu k IKT do roku 2010.“ (Iniciatíva EÚ i2010, 2007).

V súvislosti so znevýhodnenými skupinami a dostupnosťou internetu v regionálnom prostredí je podstatnou otázkou kvalita webových stránok samospráv. Všetky verejné stránky by mali byť v súlade s Usmerneniami o prístupnosti

obsahu webu 1.0, čo je zvlášť dôležité pre ľudí so zdravotným postihnutím. Ani dnes ešte mnohé stránky nedosahujú potrebné parametre a charakteristiky a príslušné orgány a inštitúcie nedostatočne kontrolujú plnenie smerníc, ale ani osвета a vzdelávanie samosprávnych pracovníkov v tejto oblasti nie sú dostatočné. Problémom, ktorý treba nevyhnutne riešiť je nielen dostupnosť internetu v technickom zmysle, ale aj dostupnosť informácií potrebných na fungovanie v regióne. Dostatočná informačná dostupnosť a prehľadnosť webovej stránky mesta či obce je dôležitá z pohľadu ekonomiky, komunikácie s občanmi, poskytovania informácií, ale aj zamestnanosti. Dobrá webová stránka samosprávy môže aj nezamestnaným občanom uľahčiť niektoré činnosti súvisiace s hľadáním zamestnania, môže informovať o úradných hodinách úradov práce, o pracovných ponukách či o situácii v regióne.

Jedným zo základných dokumentov, ktorý úzko súvisí s informáciami a internetom je Národná koncepcia informatizácie verejnej správy. Ide o dokument, ktorý hovorí o tvorbe podmienok pre vybavovanie úradných záležitostí elektronickými prostriedkami, čím sa zníži neproduktívny čas strávený administratívnym vybavovaním, znížia sa poplatky za rôzne služby a eliminujú sa prípady viacnásobnej realizácie niektorých úradných úkonov. Takýmto spôsobom sa verejná správa stane efektívnejšia, no aj transparentnejšia a zlepší sa aplikácia informačno-komunikačných technológií, čím sa od klasickej papierovej formy postupne prejde k elektronickým dokumentom a elektronickej komunikácii. Tento spôsob úradnej práce prináša menšie požiadavky na množstvo personálneho obsadenia a podporuje konkurencieschopnosť regiónov, ktorú nie je možné zvyšovať bez kvalitne spracovaných a poskytovaných informácií. Takáto forma e-Governmentu je, samozrejme, závislá od postupného úsilia a v súčasnosti sa dotýka najmä väčších miest.

Poskytovanie služieb občanom prostredníctvom elektronickej verejnej správy by malo zároveň zabezpečiť aj rovnocenný prístup k informáciám pre každého občana bez ohľadu na regionálne či sociálne rozdiely a rôzne iné znevýhodnenia. Kvalitné a dostupné informácie a zjednodušenie administratívnych úkonov a vybavovania uľahčujú prácu nielen občanom, ale aj firmám, podnikom a investorom, čím sa zlepšia podmienky aj v oblasti podnikania a zahraničných investícií. Práve v oblasti dostupnosti internetu by sa zvýšená pozornosť mala venovať znevýhodneným skupinám obyvateľstva, ktorých príslušníci musia čeliť mnohým prekážkam v súvislosti s vylúčením z využitia nových technológií, nedostupnosti IKT, sťaženému prístupu k elektronickým službám a podobne. Častou príčinou izolácie z procesu získavania informácií prostredníctvom internetu je nedostatok financií na kúpu počítača, zapltenie internetového pripojenia. V prípade zdravotne postihnutých však ide napríklad aj o problém prístupu na webové stránky, ktoré nespĺňajú základné parametre dostupnosti pre všetkých obyvateľov.

Národná stratégia SR pre digitálnu integráciu definuje aj najrizikovejšie skupiny občanov ohrozených digitálnym vylúčením. Ide predovšetkým o delenie na občanov podľa ich fyzických a duševných dispozícií a podľa sociálnych a spoločenských podmienok, v ktorých žijú. Riziková skupinu tvoria občania so zdravotným postihnutím, ktorým nedodržanie Usmernení o prístupnosti obsahu webu 1.0 na stránkach samospráv znemožňuje prístup k informáciám. Preto je mimoriadne dôležité, aby samosprávy rešpektovali znevýhodnenie takýchto ľudí a zabezpečili svoje webové stránky tak, aby ich mohli používať aj rôzne zdravotne postihnutí obyvatelia. Inou skupinou sú nedostatočne vzdelaní občania. patria sem všetci občania, ktorí sa vyznačujú nízkym stupňom vzdelania, nízkou digitálnou a informačnou gramotnosťou a neschopnosťou ovládať IKT. K ohrozeným patria aj občania vo vyššom veku, ktorí sa nedokážu vlastným pričinením adaptovať na technické zmeny a držať krok s pokrokom v oblasti IKT. K znevýhodneným skupinám patria aj občania, ktorí žijú v geograficky a demograficky problémových oblastiach s nižšou hustotou osídlenia, kde sa prejavujú aj technické problémy v súvislosti s dostupnosťou internetu, ale aj s úroveň digitálnej gramotnosti. Nezamestnaní a príslušníci marginálnych skupín sú znevýhodnení svojím spoločenským postavením. Občania, ktorých finančné zabezpečenie je pod hranicou životného minima a sú odkázaní na sociálnu pomoc, si technické zabezpečenie internetu nemôžu dovoliť.

V súvislosti so skupinami občanov ohrozených digitálnym vylúčením existuje mnoho spôsobov, akými sa ich situácia môže zlepšovať na úrovni štátu. Určitými mechanizmami na podporu znižovania digitálneho vylúčenia však disponujú aj regióny. Patrí medzi ne napríklad podpora vzdelávania prostredníctvom rôznych vzdelávacích kurzov a školení pre obyvateľov mesta či obce, ktorá zvýši schopnosť ovládať IKT. To prispeje k odstráneniu niektorých príčin digitálneho vylúčenia, ktoré spôsobuje neschopnosť udržať tempo s technickým pokrokom, nedostatočné vzdelanie, prípadne nedostatok financií na zabezpečenie počítača a učenia doma. Regióny môžu znevýhodnené skupiny podporiť osobným poskytovaním informácií o kvalifikácii v oblasti IKT a zdôrazňovaním potreby tejto zručnosti napríklad v procese hľadania zamestnania. Môžu poskytnúť aj niektoré alternatívne podmienky na bezplatné využívanie internetu vo vyhradenom čase, prípadne môžu znevýhodnených občanov informovať o možnostiach bezplatného využitia internetu v iných inštitúciách v meste. Základným prostriedkom na znižovanie vylúčenia občanov znevýhodnených zdravotným postihnutím je dodržiavanie Usmernení o prístupnosti obsahu webu 1.0 na stránkach samospráv a aplikovať princípy bezbariérového webu (tzv. BlindFriendly). V tejto oblasti je dôležitý výraz inkluzívny e-Government, ktorý znamená poskytovanie elektronických verejných služieb takým spôsobom, aby ich mohli využívať aj občania bez prístupu k IKT, bez schopnosti ovládať IKT či bez technického zabezpečenia, ktoré je potrebné na používanie IKT.

Záver

Vývoj informačno-komunikačných technológií predstavuje nezanedbateľný faktor rozvoja spoločnosti. Napriek množstvu pozitív, ktoré so sebou prináša, sa profilujú aj hrozby, s ktorými sa naša spoločnosť musí vedieť vyrovnáť tak, aby tieto riziká čo najmenej zasiahli tých najzraniteľnejších. Jednou z takýchto hrozieb je nepochybne aj riziko

prehlbovania sociálnej nerovnosti vo forme digitálnej priepasti, ktorá ohrozuje znevýhodnené skupiny obyvateľov. Napriek nesporne pozitívnym krokom, ktoré sa v súvislosti s touto problematikou podnikli, situácia stále nie je ideálna. V mnohých prípadoch sú však zákony či rôzne vládne aj celoeurópske iniciatívy len prvými krokmi a o ich úspešnosti sa rozhoduje na úrovni regiónov. Táto prirodzená decentralizácia schopnosti ovplyvniť situáciu však často stroskotá práve na miestach, ktoré sú znevýhodneným jedincom najbližšie. Jednou z príčin je nedostatočné uvedomenie si rizík, ktoré súvisia so sociálnou exklúziou znevýhodnených členov spoločnosti. Nejde totiž len o slabinu jednotlivca, ale o slabinu celej spoločnosti.

Literatúra:

PÁSTOR, R., BELVONČÍKOVÁ, E. 2008. Nové trendy v regionálnom rozvoji – regionálna dostupnosť – dopravná, telekomunikačná a energetická infraštruktúra. In: Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti [elektronický zdroj]: zborník štúdií k analýze stavu a vývojových trendov relevantných pre vypracovanie stratégie : vypracovali pracovníci Ekonomického ústavu SAV, Prognostického ústavu SAV, Ústavu politických vied SAV, Ústavu štátu a práva SAV, Národohospodárskej fakulty EU v Bratislave a ďalší experti. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2008. ISBN 978-80-7144-162-5. s. 148 – 178.

HVOZDÍKOVÁ, V., HOŠOFF, B., JECK, T. 2011. Analýza priorít národnej politiky v oblasti informačno-komunikačných technológií. [online]. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2011. 60 s. ISSN 1337-0812. Dostupné na internete: <http://ekonom.sav.sk/?lng=sk&charset=&doc=journal&pub=154>

VELŠIC, M. Digitálna gramotnosť na Slovensku 2007. Správa z výskumu. 2007. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2007. 22 s. ISBN 978-80-88935-98-8.

OZNÁMENIE KOMISIE EURÓPSKEMU PARLAMENTU, RADE, EURÓPSKEMU HOSPODÁRSKEMU A SOCIÁLNEMU VÝBORU A VÝBORU REGIÓNOV : Iniciatíva EÚ i2010 týkajúca sa digitálnej integrácie („e-Inclusion“), 2007.

Úloha tretieho sektora v sociálnej oblasti po roku 1989

Oľga BOČÁKOVÁ, Mária IGAZOVÁ

Stalo sa akýmsi kliše komentovať, že organizácie aktívne medzi trhom a štátom sú označované ako dobrovoľné, neziskové alebo organizácie tretieho sektora a tieto sú nanovo objavované politikmi, akademikmi a médiami. Zo šedej enklávy stojacej na periférii mentálnej mapy v sociálno-politických sférach sa uvedené organizácie pomaly stávajú centrom pozornosti. Jedným z dôvodov tohto „znovuobjavenia“ je dezilúzia zo situácie na trhu, na ktorom chýba pozornosť venovaná ľuďom, ktorí sú vylúčení zo spoločnosti. Ďalej je to strata dôvery a narastajúci skepticizmus, či štát je schopný poskytovať verejné služby podľa očakávaní používateľa a občana.

Podľa Baráta et. al. (2000) termín tretí sektor napovedá, že musí existovať aj prvý a druhý sektor. V praxi sa táto terminológia málo používa, ale prvým sektorom je sektor verejný (štátny, vládny), druhým sektorom je sektor podnikateľský a tretím sú mimovládne organizácie. Tretí sektor je súčasťou každej demokratickej spoločnosti a je tu preto, aby vyplnil prázdne miesta na trhu, v spoločnosti atď., ktoré nepokrýva dostatočne ani štát, ale ani podnikateľský sektor a vzniká tu reálna potreba a dopyt spoločnosti.

Vedci v oblasti politických vied formulovali tretí sektor ako sprostredkovateľskú zónu medzi trhom a štátom a analyzovali spôsob, akým organizácie tretieho sektora pôsobia ako mediátori, akým spôsobom sú činné ako mediátori medzi organizovanými ekonomickými záujmami firiem na trhu, na trhu práce a politickými záujmami štátnych agentúr a ich mestskými časťami na strane druhej (Berger, 1981, Lehmruch a Schmitter, 1982). Väčšina nepolitického výskumu v oblasti tretieho sektora je v tradícii mikroekonomík alebo organizačných analýz, výskum v politických vedách má tendenciu opísať makro-politické funkcie tretieho sektora. Výskum v oblasti politických vied sa vo všeobecnosti zaoberá mediálnou úlohou tretieho sektora a iba málo pozornosti sa venuje analýze organizácií poskytujúcich služby v tomto sektore. Tretí sektor je mediátorom špeciálnych všeobecných záujmov. Hlavnou vlastnosťou organizácií v tomto sektore je ich schopnosť kombinovať aspekty sociálnej a politickej integrácie s ekonomickými cieľmi. Potenciálnym skutočným príspevom organizácií tretieho sektora je to, že poskytujú občiansku hodnotu a sociálny kapitál prostredníctvom účasti na verejnom živote a v spoločnosti.

Záujem o tretí sektor sa rýchle rozšíril po celom svete, pričom v rôznych krajinách je rôzny čo do veľkosti a rozsahu (Salamon et al, 1999). Rozdiely vo vnútri krajiny odrážajú kontrasty v historickom vývoji, tradíciách, prevládajúcich ideológiách, možnostiach a schopnostiach a zásahoch štátu. Záujem možno badať aj zo strany medzinárodných inštitúcií, za povšimnutie stojí nedávne opätovné rokovanie o Európskych zmluvách v Maastrichte a Amsterdame. V Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Severného Írska možno badať záujem o tretí sektor po prvýkrát a to vytvorením a predložením špecifickej politiky v oblasti zdravia, sociálnej starostlivosti alebo bývania. Samozrejme, že po stáročia právne a fiškálne normy a zodpovednosti sú rôzne hlavne pre charity a sa zakladajú na vytvorení na základe vytvorenia úžitku pre verejnosť a nikdy nebol sprevádzané účelovou alebo strategickou pozornosťou zo strany štátu (Kendall and Knapp, 1996).

V európskych krajinách boli vytvorené mnohé definície pre tretí sektor, ale by sme tretí sektor mohli zmysluplne a na medzinárodnej úrovni porovnávať, prikloníme sa k definícii Salomona a Anheiera (1997), ktorí za tretí sektor považujú sektor skladajúci sa z oficiálne vytvorených organizácií, ktoré simultánne:

nerozdeľujú zisk,

svojou existenciou sú nezávislé na štáte a

majú úžitok z dobrovoľníckej činnosti a darov.

V USA napríklad charakterizujú činnosť organizácií tohto typu šiestimi základnými cieľmi:

1/ zmiernovanie chudoby pomáhaním chudákom, sociálne odstrčeným,

2/ zušľacht'ovanie náboženstva,

3/ rozvoj vzdelávania a vedy

4/ vykonávanie funkcií vládnych orgánov a znižovanie ich zát'aže

5/ podpora zdravia a

6/ podpora sociálnej starostlivosti (dostupné na http://www.zary.sk/virtualna_kniha/k10-3sektor.html).

Podľa medzinárodných štandardov prispieva tretí sektor v Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Severného Írska najmenším podielom do zdravotníctva (Salamon et al, 1999), s tým, že financie a iná pomoc sú zo štátom dotovaného zdravotníctva. Rozhodnutie znárodniť nemocnice v dobrovoľníckom – tret'om sektore v roku 1940 sú v rozpore s kompromismi, ktoré dosiahli iné vyvinuté demokracie, ktoré umožnili, aby silné politické a cirkevné organizácie i naďalej viedli zariadenia zdravotníckej starostlivosti, hoci vo zvýšenej miere boli tieto finančne podporované štátom. O tom svedčia aj údaje „podiel na trhu“, ktoré odhaľujú, že tretí sektor je relatívne najskromnejší poskytovateľ sociálnej starostlivosti, ak tento údaj porovnáme s mnohými ďalšími európskymi krajinami (Kendall, 2000b). Pre ideologickú antipatiu ku tvorbe zisku v štátnych organizáciách sociálnej starostlivosti (Badelt, 1997) je tretí sektor často pokladaný za tradičný zdroj služieb (vrátane cirkiev) a za novšie formy sociálneho podnikania (Evers and Svetlik, 1993; Defourny et al., 1999).

V odporúčaní SZO (Svetová zdravotnícka organizácia) sa zdôrazňuje úloha svojpomocných skupín ako jedného z neprofesionálnych zdrojov poskytovania starostlivosti o zdravie. Vlády členských krajín združených vo SZO by mali

náležite oceniť význam svojpomocných skupín pri vyrovnávaní sa s chronickými chorobami. Ako žiaduce opatrenie sa uvádza vytvorenie informačného centra alebo ústredia pre podporu svojpomoci; financovanie rozvoja svojpomocných skupín; organizovanie výcviku profesionálov pracujúcich v svojpomocných i laických skupinách z radov členov týchto skupín; v dôsledku rozmáhania sa svojpomoci neznižovať výdavky na zdravotnícke a sociálne služby; podporovať výskum svojpomocných skupín...

Aká je situácia na Slovensku po roku 1989? Našiel si tretí sektor svoje miesto aj v tejto novej demokracii? Mohlo by sa zdať, že ak si otázky postavíme takto všeobecne, hrozí, že sa zamotáme do príliš všeobecných sociologických či politologických úvah. Ak si však chceme odpovedať na otázku, ako by mali vyzerat' neziskové neštátne organizácie, k odpovedi sa dopracujeme len pomocou širšieho kontextu.

Tretí sektor v sociálnej oblasti na Slovensku má svojou povahou bližšie k opatrovateľskej a sociálnej starostlivosti. Rok 1990 znamenal pre československú spoločnosť významný medzník. Do platnosti vstúpil prvý zákon o slobodnom združovaní sa občanov. Prijatím zákona č.180/1990 Z.z. menil a dopĺňal sa dovtedy platný zákon č. 100/1988 Z.z. o sociálnom zabezpečení. Tento umožnil poskytovať sociálne služby aj iným subjektom, než je štát.

V období po roku 1989 dochádza k prudkému rozmachu súkromných ziskových organizácií, ako aj k obrovskému rastu politických strán a mimovládnych organizácií. V sedemdesiatych rokoch termín „tretí sektor“ a debaty o ňom sa začali vo Francúzsku ako dôsledok krízy v sociálnej službách. V Japonsku sa týmto termínom označujú spoločné podniky, do ktorých investuje verejný a súkromný sektor.

V rozvinutých demokraciách sa zaužíval termín mimovládne organizácie, organizácie nevytvárajúce zisk. Ich nevýhodou je, že často vznikajú veľmi spontánne a hlavne na začiatku deväťdesiatych rokov legislatívna ponechávala dostatok priestoru na rôzne netransparentné operácie finančné a morálne.

Veľkou výhodou neziskového sektora je, že mimovládne organizácie vznikajú v konkrétnom regióne, v ktorom reagujú na konkrétny problém, ktorý nebol ešte riešený štátom alebo vznikol ako nový. Mimovládne organizácie môžu teoreticky vzniknúť do 30 dní od podania žiadosti o registráciu a ich možné viaczdrojové financovanie sa ukazuje ako pozitívny faktor.

Pre mimovládne organizácie je charakteristické, že nie sú náboženské a nie sú politické,

- majú formálnu štruktúru (sú do istej miery formalizované, inštitucionalizované, a teda môžu napríklad uzatvárať pracovné vzťahy),

- majú súkromný (neštátny) charakter (nie sú súčasťou štátneho aparátu, ale môžu uzatvárať kontrakty so štátnymi inštitúciami),

- nemajú za cieľ vytvárať zisk (rešpektujú neziskové prerozdelenie finančných prostriedkov, prípadný zisk sa vracia späť do programov, ktoré súvisia so základným poslaním organizácie),

- sú nezávislé, fungujú na samosprávnom princípe (po zaregistrovaní sa ich činnosť riadi zriaďovacími dokumentmi, majú vlastné kontrolné mechanizmy určené správnu, príp. dozornou radou a členskou základňou),

- majú dobrovoľnícky charakter (spravidla sa v nich prejavuje určitý stupeň dobrovoľníckej účasti, platí to pre dobrovoľných pracovníkov aj pre členom správnych rád).

Podľa International Classification of Non-profit Organisations, ktoré sa u nás na Slovensku rešpektuje tiež, sa neziskový sektor člení do skupín podľa činnosti:

- 1.kultúra, šport a rekreácia,
2. vzdelávanie a výskum
3. zdravotné služby a inštitúcie
4. sociálne služby,
5. životné prostredie,
6. rozvoj a bývanie,
7. obhajoba práv skupín a jednotlivcov,
8. filantropické a dobročinné organizácie,
9. medzinárodné organizácie,
10. cirkvi a náboženské spoločnosti,
11. podnikateľské a profesijné združenia, odbory,
12. ostatné organizácie, inde nezaradené.

Z pohľadu skúmanej problematiky je zaujímavé sa sústrediť na štvrtom mieste sa nachádzajúce sociálne služby.

Podľa údajov štatistického úradu neziskové organizácie patriace do skupiny sociálne služby a zdravotná starostlivosť a zaznamenali najmenší nárast, ak ich porovnáme s organizáciami patriacimi do kultúry a rekreácie.

Odvetvie	1996	%	2002	%
Kultúra a rekreácia	5 414	30,4	8 516	28,2
Sociálne služby	198	1,1	599	2,0

Zdroj: Mydlíková, E. 1966, *Sociálna práca v neziskovom sektore*, s.66

Do roku 1990 bol štát monopolným poskytovateľom sociálnej starostlivosti v Československu. Až novela zákona č. 100 o sociálnom zabezpečení z roku 1990 umožnila poskytovať sociálne služby aj iným právnickým a fyzickým

osobám. V Británii sú „social services“ – oddelenia poskytujúce sociálne zabezpečenie, sociálnu istotu – „social welfare“ pre starších ľudí a pre ľudí s nízkymi príjmami, ktorí si nemôžu dovoliť platiť slušné bývanie, pre ľudí s fyzickým a mentálnym hendikepom, pre matky s malými deťmi a pre dôchodcov s nízkymi príjmami.

Na Slovensku Zákon č. 195/1998 o sociálnej pomoci definoval sociálne služby ako (§14, ods.1): „špecializované činnosti na riešenie hmotnej núdze alebo na riešenie sociálnej núdze. Sociálnymi službami sú:

- opatrovateľská služba,
- organizovanie spoločného stravovania,
- prepravná služba,
- starostlivosť v zariadeniach sociálnych služieb,
- sociálna pôžička“ (Mydlíková, E., 2010, s.101).

Trochu skromný výpočet sociálnych služieb, ak ho porovnáme iba so základnou definíciou anglického termínu „social services“.

Súkromní poskytovatelia sociálnych služieb sa v zmysle zákona č.195/1998 museli zapísať do registra poskytovateľov sociálnych služieb príslušného Krajského úradu, neskôr do registra vyššieho územného celku. V zákone sa o nich hovorilo ako o „neštátnych subjektoch“.

V roku 2002 sa rozbehol proces reformy verejnej správy, a teda aj štátnej správy v zmysle decentralizácie a transformácie sociálnej pomoci. V priebehu rokov 2002 – 2004 prešli všetky zariadenia sociálnych služieb do kompetencií samosprávnych krajov, okrem detských domovov.

Základnú charakteristiku sociálnych služieb vymedzuje zákon 448/2008 Z.z. o sociálnych službách ako „.....odbornú činnosť, obslužnú činnosť alebo ďalšiu činnosť alebo súbor týchto činností, ktoré sú zamerané na: prevenciu vzniku nepriaznivej sociálnej situácie, riešenie nepriaznivej sociálnej situácie alebo zmiernenie nepriaznivej sociálnej situácie fyzickej osoby, rodiny alebo komunity, zachovanie, obnovu alebo rozvoj schopností fyzickej osoby viesť samostatný život a na podporu jej začlenenia do života, zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb fyzickej osoby, riešenie krízovej sociálnej situácie fyzickej osoby a rodiny, prevenciu sociálneho vylúčenia fyzickej osoby a rodiny (§2, ods.1)“ (Mydlíková, E. 2010, s.103).

Autorka Mydlíková ďalej vo svojej publikácii detailne rozoberá zákon a úlohu neziskových organizácií, teda neštátnych, mimovládnych organizácií v oblasti sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately.

V súčasnosti neziskové organizácie vykonávajú činnosti s rôznymi sociálnymi skupinami, ako sú opustené deti, týrané a zneužívané deti, deti a mládež s poruchami správania, dysfunkčné rodiny, nezamestnaní ľudia, týraní a zneužívaní dospelí, ľudia vo výkone trestu a po výkone trestu, ťažko chorí a zdravotne znevýhodnení ľudia, pracovníci pouličného sexbiznisu, utečenci a migranti, chudobní ľudia, bezdomovci, ľudia závislí, starí, chorí a opustení, umierajúci ľudia.

Keď sa ponoríme do danej témy, môžeme sa ocitnúť v nekončiacom víre otázok. Ako majú vyzerat' neziskové organizácie? Má to byť skupina nadšencov, čo laicky, bez prostriedkov zachraňujú to, o čo sa nik nestará? Očakáva sa, že neziskové, mimovládne organizácie majú dopĺňať štátne, vládou financované služby? Najlepším riešením by bolo, ak by štát, podnikateľský sektor a tretí sektor mohli rozdeliť svoju spoločnú zodpovednosť.

Mesto Trenčín, tak ako aj ostatné slovenské mestá sa borí s nedostatkom financií pridelených na oblasť sociálnych služieb, preto pomocnú ruku podávajú tieto mimovládne organizácie:

Asociácia zväzov zdravotne postihnutých je združenie pre ľudí so zdravotným postihnutím, venujú sa sociálnej rehabilitácii.

DIS-občianske združenie podporujúce starostlivosť o deti s dysfunkčnou poruchou mozgu.

K.U.K.O. občianske združenie má za úlohu poskytovať služby v oblasti integrácie, vzdelávania, rehabilitácie, aktívneho relaxu zdravotne postihnutých detí a dospelých

Občianske združenie Materské centrum Srdiečko poskytuje služby pre matky prevažne na materskej dovolenke a rodičovskej dovolenke a pre rodiny s deťmi predškolského veku, venujú sa organizácii prednášok, seminárov, tréningov. Venujú sa tiež poradenstvu.

Slovenské krízové centrum -DOTYK so sídlom v Beckove má za cieľ poskytovanie komplexnej pomoci obetiam obchodovania s ľuďmi a obetiam domáceho násillia.

Iskierka nádeje n.o. Činnosť organizácie sa orientuje na služby - pomoc pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti v zariadeniach sociálnych služieb - poskytovanie sociálnej pomoci -opatrovateľská služba, starostlivosť v zariadeniach sociálnych služieb. Dňom 1.októbra 2012 dali do prevádzky zariadenie pre seniorov.

Zbor dobrovoľníkov Maltézskeho rádu zabezpečuje stravu pre bezdomovcov, resocializáciu bezdomovcov.

Starostlivosť o bezdomovcov nie je doriešená zo strany mesta v spolupráci s touto organizáciou.

Centrum pre seniorov – občianske združenie, ktoré vykazuje veľmi slabú činnosť. Mesto má záujem vytvoriť Denný stacionár pre seniorov, ale jedine vstupom súkromného subjektu do poskytovania sociálnych služieb.

Záver

Demokratická spoločnosť by sa mala o ľudí, ktorí sú istým spôsobom „slabší“ postarať. Ako má táto výpomoc vyzerat', záleží na sociálnom systéme krajiny a na tom, akú občianku spoločnosť dokázu občania vytvoriť, ale nie zhora, opatrením štátu, ale na základe vlastného povedomia a vlastnej iniciatívy. Vznik takejto spoločnosti však môže byť uľahčený právnymi pravidlami, ktoré vytvára štát.

Literatúra:

- BADELDT, C. 1997. Contracting and institutional choice in Austria. In: P. 6, J. Kendall (eds), *The Contract Culture in Public Services*, Arena, Aldershot. 1997.
- BARÁT, J. et al. 2000. Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie. Bratislava, PDCS 2000. ISBN 8096809539 / 80-968095-3-9 EAN: 9788096809530.
- BERGER, S. 1981. *Organizing Interests in Western Europe. Pluralism, Corporation and the Transformation of Politics*. Cambridge and London. Cambridge University Press. 1981.
- DEFOURNEY, J., LAVILLE, J-L., and NYSSSENS, M. 1999. *Service, Lien Social et Emploi*, Desclée de Brouwer, Paris, 1999.
- EVERS, A., and SVETLIK, I. 1993. *Balancing Pluralism: New Welfare Mixes in Care for the Elderly*. Avebury, Aldershot 1993.
- KENDALL, J. 2000. *The third sector and social care for older people in England*. Civil Society Working Paper No 8, Centre for Civil Society, London School of Economics, London. 2000b.
- KENDAL, J., and KNAPP M. 1996. *The Voluntary Sector in the United Kingdom*, Manchester, University Press. 1996. Manchester.
- MYDLÍKOVÁ, E. 2010. *Sociálna práca v neziskovom sektore*. Univerzita Komenského Bratislava, Bratislava. 2010, 164 s. ISBN 978-80-223-2745-9.
- SALAMON, L.M., ANHEIER, H.K., LIST, R., TOEPLER, S., SOKOLOWSKI, S.W., and Associates (eds.) *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore, Johns Hopkins University, Maryland. 1999-
- SALAMON, L. M., and ANHEIER, H. 1997. *Defining the Nonprofit Sector*, Manchester University Press, 1997.
- LEHMBRUCH, G., SCHMITTER, PH., C. 1982. *Patterns of Corporatist Policy Making*. London, Beverly Hills. Sage. 1982.
- SCHMITTER, Ph., C., LEHMBRUCH, G. 1979. *Trends Toward Corporatist Intermediation*. Beverly Hills and London, Sage. 1979. http://www.zary.sk/virtualna_kniha/k10-3sektor.html).

Vplyv súdobej mediálnej agendy na sociokultúrne zmeny

Hana PRAVDOVÁ

Úvod

V štúdií poukazujeme na vzťah kultúrnych univerzálií, kultúrnej identity a symbolickej komunikácie v kontexte enkulturačných a akulturačných procesov podmienených globalizáciou mediálnych tokov. Z tohto hľadiska analyzujeme formovanie sociokultúrneho prostredia na základe pôsobenia kultúrnych univerzálií, kultúrnej identity, kultúrnych vzorov, či spôsobu života jednotlivcov. Zaoberáme sa tendenciami, ktoré vznikajú v dôsledku uvedených relácií a procesov. Vymedzujeme tri základné tendencie – 1/ bezvýhradné preberanie kultúrnych vzorov, inokultúrnych elementov, spôsobov života, ideí obsiahnutých v mediálnej produkcii, 2/ ich striktné odmietanie, 3/ tvorivé prehodnocovanie.

Na základe analýzy enkulturačných a akulturačných procesov a ich vplyvu na kultúrne milieum na Slovensku si kladieme otázku, na ktorú hľadáme odpoveď: Sme v dôsledku pôsobenia dominantnej inokultúrnej mediálnej agendy v štádiu procesu tvorivého pretvárania, selektovania a inšpirovania inokultúrnymi univerzáliami a vzormi, alebo v štádiu postupnej asimilácie či fúzie s inou – univerzálnou kultúrou a vytvárania nového sociokultúrneho systému? Dochádzame k záveru, že Slovensko variuje medzi dvomi alternatívami – bezvýhradným preberaním kultúrnych prvkov a ich tvorivým prehodnocovaním.

Kultúrne univerzálie, kultúrna identita a symbolická komunikácia

F. R. Murphy tvrdí, že kultúru je potrebné skúmať prostredníctvom celistvého systému významov, hodnôt a spoločenských noriem, ktorými sa riadia členovia danej spoločnosti a ktoré sa prostredníctvom socializácie preberajú z generácie na generáciu. (Murphy, 2004, s. 32) Ak sa stotožníme s týmto východiskom, potom možno kultúru označiť ako existujúci systém sociálnych vzťahov, utvárajúci konkrétnu kolektívnu mentalitu spoločnosti ľudských jednotlivcov. J. Lohisse v tomto kontexte podčiarkuje význam kolektívnej mentality, vyjadrenej spôsobom vnímania, vedúceho k posudzovaniu „určitého činu, postoja, správania ako „normálneho“ a nevyhnutného.“ (Lohisse, 2003, s. 9)

Ľudská kultúra však musí byť komunikovaná, aby mohla prežiť a rozvíjať sa. Symbolický systém komunikácie je však typickým iba pre človeka. E. Cassirer ho chápe v dvoch rovinách - ako mediálny znak a ako výpovedný symbol, ktorým je človek schopný vyjadriť podstatu skutočnosti. (Cassirer, 1977, s. 40) V argumentácii využíva metaforou o človeku ako zvieratku, zavesenom v pavučinách významov, „ktoré si samé upriadlo.“ (Cassirer, 1977, s. 15) Pavučiny významov sú spleť rôznymi prvkami - tie kresú symboly, jazyk, normy a hodnoty. Prvky sa v odbornej terminológii označujú ako kultúrne univerzálie a sú chápané ako životná podmienka každej kultúry. Menia sa v čase a za rôznych podmienok i vplyvov, sú univerzálne, čo ich predurčuje k tomu, že sa vyskytujú v každej ľudskej kultúre, ale v rôznych podobách.

Z uvedeného vyplýva, že komunikácia prostredníctvom symbolických foriem a sociokultúrny systém sa navzájom existenčne podmieniajú. Tento vzťah je o to silnejší, o čo viac v kultúre dominuje symbolická komunikácia prostredníctvom médií. Sú to totiž médiá, ktoré predstavujú rozhodujúci subsystém kultúry, dotvárajúci našu identitu v rámci pôsobenia kultúrnych univerzálií i celej sociokultúrnej reality. V rámci definičného rámca kultúrnych univerzálií je potrebné podčiarknuť sociálnu funkciu médií ako významných nositeľov symbolickej komunikácie. Podľa J. Višňovského vzťah médií a kultúry „determinuje každodenná praktická skúsenosť integrujúca sa okrem iného aj vo forme sociálnej komunikácie ako interakcie prostredníctvom kódovaných verbálnych a neverbálnych symbolov s cieľom odovzdávania významov pomocou konvenčných znakov.“ (Višňovský, 2009, s. 72)

V prípade vzťahu sociokultúrneho prostredia a komunikačných procesov je potrebné poukázať tiež na fakt, že ide o jedinečnú formu sociálneho styku medzi jednotlivcami i spoločenskými skupinami. Správanie sa jednotlivcov v dôsledku symbolickej komunikácie prostredníctvom médií je však potrebné chápať z hľadiska existencie istých kultúrnych vzorov dôležitých pre vytváranie a fungovanie konkrétnych sociálnych vzťahov medzi jednotlivcami či skupinami. Z tohto aspektu „stabilizovanú štruktúru noriem, ktoré regulujú vzorce správania sa príslušníkov spoločnosti nepodmieňujú iba dané sociálne inštitúcie, ako napríklad manželstvo, systém vlastníctva, polyteizmus, monoteizmus, atď., ale aj systém platných vzorov, podmieniajúci systém komunikácie medzi jednotlivcami i skupinami. Tento systém je obsahovo i výrazovo rôznorodo vyjadrovaný jednotlivými kultúrami.“ (Pravdová, 2009, s. 25)

V tomto kontexte sa do popredia dostáva pojem kultúrna identita v dôsledku pôsobenia kultúrnych univerzálií a symbolickej komunikácie. Zväčša je v odborných kruhoch vnímaná ako podmienka existencie jednotlivých kultúr, a zároveň ako sebaidentifikačný kód každého člena danej kultúry i ako integrujúca sila medzi jednotlivými kultúrnymi prvkami. Kultúrna identita nielenže posilňuje pocit spolupatričnosti jednotlivcov žijúcich v istom kultúrnom celku, ale je aj prostriedkom odlišenia sa od iných kultúr. Podľa D. Hajka splňa aj inú, veľmi dôležitú funkciu – sceľuje, zjednocuje. Kultúrna identita nemá iba odlišovaciu funkciu, ale slúži „aj ako prostriedok vnútorného stotožnenia, to znamená sceľovania diferencovaného, rôznorodého súboru jedincov do spoločenského celku, ktorý sa riadi istým súborom hodnôt a princípov.“ (Hajko, In: kol. autorov, 2005, s. 10)

S kultúrnou identitou možno spájať tiež národnú, regionálnu či lokálnu identitu. Najmä národná identita zohrávala a naďalej aj zohráva rôzne funkcie, z ktorých najvýznamnejšou je integrácia ako prostriedok formovania

tak solidarity medzi členmi spoločenstva, ako i pocitu nevyhnutnej spolupatričnosti. „Neurčitá, vcelku legitímna potreba niekam patriť. sa na základe pocitu spolupatričnosti modifikuje na artikulované vlastenectvo a národný patriotizmus, ktorý môže zohrávať úlohu mobilizačného a zjednocujúceho činiteľa v spoločenstve, najmä v situáciách vonkajšieho ohrozenia.“ (Piscová, In: Bačová, Kusa, 1997, s. 91) Národná a kultúrna identita sa nestotožňujú iba vo viacerých funkciách, ale aj vo vytváraní jadra či základnej vrstvy identity, kreovanej celým radom činiteľov. Podľa A. Fischerovej k nim patrí „vrstva obrazov a symbolov, ktoré tvoria základný predstavový fond národa. Ďalej sú to dejiny a vedomie o nich, jazyk, jeho vývin a proces kodifikovania, potreba sebareprezentácie, komunikácie s inými, atď.“ (Fischerová, 2001, s. 139)

Kultúrna identita vzniká na pozadí pôsobenia kultúrnych univerzálií ako esenciálna zložka, vytvárajúca špecifiká každej kultúry. Je dedená, ale zároveň i modifikovaná, podobne ako v prípade pôsobenia kultúrnych univerzálií (na základe enkulturačných i akulturačných procesov), z generácie na generáciu a komunikovaná medzi jednotlivcami prostredníctvom rôznych symbolických foriem. Najmä v súčasnosti – v dobe globalizácie informačných tokov, informačnej explózie, či tzv. informačnej presýtenosti v dôsledku pôsobenia rôznych druhov médií (tradičných masových i nových, digitálnych médií, nadnárodných, multinacionálnych alebo národných, regionálnych médií a pod.), sa do popredia záujmu bádateľov dostáva analýza vzájomného vzťahu medzi formovaním sociokultúrneho prostredia na základe pôsobenia kultúrnych univerzálií, kultúrnej identity, kultúrnych vzorov, spôsobom života (životného štýlu) a médií. Vychádza sa pritom z premisy, že kultúrna identita je implicitne zastúpená v každom komunikovanom obsahu a poslanstve.

V súčasnosti možno pozorovať tiež rôzne tendencie vznikajúce na základe pôsobenia médií a následných mediálnych vplyvov na sociokultúrnu realitu, jej elementy a identitu. Ide buď o bezvýhradné preberanie alebo o ich striktné odmietanie, či tvorivé prehodnocovanie kultúrnych vzorov, inokultúrnych elementov, spôsobov života, ideí, obsiahnutých v mediálnej produkcii. V podmienkach globalizácie možno tieto tendencie reflektovať v celosvetovom meradle (Slovensko nevyvímajúc), na pozadí prebiehajúcich enkulturačných a akulturačných procesov.

Enkultúracia a akultúracia na pozadí pôsobenia médií

Pojmy enkultúracia a akultúracia označujeme ako faktory, prítomné pri tvorbe kultúry prostredníctvom rôznych spôsobov symbolickej komunikácie, tzn., aj komunikácie mediálnej. Pojem enkultúracia zaviedol J. M. Herkovits, ktorý ním pomenoval adaptačné procesy jednotlivcov – človek sa učí kultúre, v ktorej existuje, osvojuje si všetky prejavy naučeného správania, získava poznatky, zručnosti tak, aby sa uplatnil v danej societe. (Herkovits, In: Soukup, 1993, s. 96). Každé kultúrne prostredie je formované osobitými kultúrnymi špecifikami a charakteristikami na základe celej škály adaptačných procesov a dispozícií jedinca, ktoré tvoria bázu enkulturačných procesov.

Zo spoločenského aspektu enkultúracia umožňuje dosiahnuť príslušníkom istej komunity alebo spoločnosti primerané uplatnenie a postavenie. Iba prostredníctvom tohto procesu môžu totiž dosiahnuť sociálny poriadok, reflexiu i anticipáciu javov a udalostí, ako aj pochopenie ich ďalšieho vývoja. Znamená to, že enkultúracia je nevyhnutná pre prežitie spoločnosti a v nej i jednotlivcov vďaka stabilite daného systému. Je potrebné zdôrazniť, že systém pretrváva bez ohľadu na stálu obmenu členov spoločnosti v dôsledku prirodzeného kolobehu života – rodenia sa a umierania. Ak by v spoločnosti tento proces absentoval, jednotlivci by nemohli vytvárať vzájomné, interaktívne vzťahy tak vo svojom bezprostrednom, ako aj vzdialenejšom prostredí. V dôsledku takejto situácie by nastal výskyt existencie sociálne narušených jedincov, ktorí by nielenže nevedeli rešpektovať, ale ani pochopiť normy, pravidlá a hodnoty, platné v danej societe, čím by sa vylúčili zo spoločenského života. Enkulturačný vplyv médií je predovšetkým výsledkom sprostredkovania ustálených vzorov, noriem a hodnôt, ktoré prezentujú rôzne formy skupinového života. Je však dôležité uvedomiť si, že pôsobenie masových médií je sociálne a kultúrne diferencované, ovládané formálnymi i neformálnymi normami, štruktúrované vzormi sociálnych vzťahov a integrované do sociálneho života. Navyše enkultúracia prostredníctvom mediálnych obsahov má isté limity – vytváranie osobitej mediálnej reality, ktorá nemusí korešpondovať so sociokultúrnou realitou.

S intenzívnejším posilnením globalizačných procesov v druhej polovici 20. storočia, vrátane globalizácie mediálnych tokov, sa do pozornosti bádateľov dostáva proces vzájomného stretávania sa rôznych kultúr. Akultúracia podľa vymedzenia R. Redfielda, R. Lintona a J. Herkovitsa reflektuje javy, ktoré vznikli v dobe, kedy sa skupiny jednotlivcov, pochádzajúce z rôznych kultúr, začali navzájom kontaktovať, na základe čoho prišlo k zmene pôvodných kultúrnych vzorov v jednej alebo v oboch kultúrach. (Redfield, Linton, Herkovits, In: Soukup, 1993, s. 95) Podľa R. F. Murphyho je akultúracia podmienená najmä dlhotrvajúcim vzájomným kontaktom medzi dvomi alebo viacerými kultúrami. Ako jeden z najdôležitejších akulturačných javov označil „veľkoplošnú difúziu, ku ktorej môže prísť napodobňovaním politicky nadradenejšej skupiny, niekedy z prospechárskych dôvodov, niekedy pod nátlakom.“ (Murphy, 2004, s. 207) Akulturačné procesy v súčasných podmienkach čoraz väčšej integrácie kultúr sú podmienené rozhodnutím členov istého kultúrneho celku stať sa súčasťou iného celku. Môže sa tak stať dobrovoľne, spontánne, plynule alebo nanútené.

V súvislosti s globalizačnými procesmi a čoraz intenzívnejšími formami medzikultúrnej komunikácie v dôsledku posilnenia mediálnej komunikácie sa enkulturačné a najmä akulturačné procesy, začínajú posudzovať aj z kritického aspektu. Kriticky sú reflektované najmä úkazy, ktoré vznikli v dôsledku medzikultúrnej komunikácie prostredníctvom mediálnych tokov ako – anonymita, odcudzenosť jednotlivca v spoločnosti, paralyzácia kontrolných spoločenských mechanizmov, ochromenie systému vzájomnej solidarity a spolupatričnosti, prílišná

individualizácia a posilňovanie egoizmu a exhibicionizmu jednotlivcov, pestovanie životného štýlu v duchu infantilizácie a juvenilizácie, voyerstva, trivilizácie, narcizmu a hedonizmu jednotlivcov.

Podľa R. Lawlessa akulturačné procesy (poznámka autorky - aj v prípade sprostredkovania inonárodných prvkov a vzorov prostredníctvom médií) môžu spôsobiť dezintegráciu pôvodnej kultúry. V tomto procese sa stráca pôvodná kultúra v dôsledku prijatia a osvojenia si pôsobivejších inokultúrnych univerzálií. Za istých okolností môže nastať tiež proces postupnej asimilácie, splyvania s inou, zväčša dominantnejšou kultúrou. Ak ide o situáciu dlhodobejšej koexistencie a postupného splynutia dvoch dominantných kultúr, spravidla vzniká nový sociokultúrny systém, vykazujúci novú kvalitu kultúrnych prvkov, vzorov či kultúrnej identity. Výskumy dokazujú, že v mnohých prípadoch sú akulturačné procesy zdrojom vzájomného obohacovania kultúr, pričom si kultúry zachovávajú vlastné špecifiká a identitu. (porovnaj Lawless, 1996, s. 40 - 60)

Podľa nášho názoru sa Slovensko po zmene politicko-ekonomických pomerov v roku 1989 ocitlo v novej situácii, keď zintenzívnila medzikultúrna komunikácia hlavne s krajinami, ktoré dominantným spôsobom reprezentujú euroatlantickú civilizáciu, čo malo vplyv na posilnenie akulturačných procesov. Slovensko si začalo osvojovať nové, liberálne hodnoty, prijímať a v mnohých prípadoch nekriticky implantovať inokultúrne prvky. Vedomie Slovákov o vlastnej kultúrnej identite bolo permanentne konfrontované s verejnými diskusiami o tom, či sme „európania“, „svetoobčania“ alebo „iba“ „Slováci.“ Dialógu však zväčša chýbala vecnosť a elementárna znalosť dejinných a kultúrnych súvislostí, pričom sa začal politicky využívať i zneužívať dominantnými politickými subjektmi v boji o voliča. V prvom desaťročí nového milénia sa otázky kultúrnej identity a akulturačných procesov na Slovensku začali marginalizovať, ocitli sa v pozadí nových, veľkých tém, ako napríklad svetová finančná a hospodárska kríza, medzinárodný terorizmus, boj nadnárodných korporácií a korporatívnych štátov o prírodné zdroje a trhy, či vojenské agresie voči suverénnym štátom. Aj v tomto prípade významnú úlohu vo vytváraní postojev občanov voči mediálnej agende zohrávajú médiá, ktoré nielenže informujú, ale aj hodnotia, ponúkajú vzory a návody na hodnotenie diania. D. Petranová síce pripomína potrebu kritického myslenia recipientov, pretože „má nenahraditeľný a zásadný význam,“ (Matúš, Ďurková, eds. In: Petranová, 2010, s. 160), avšak je otázne, nakoľko ním naša súčasná populácia disponuje. J. Lalahová v tomto kontexte pripomína dôležitosť procesu utvárania a akceptácie dominantných hodnôt prostredníctvom najvplyvnejšieho média – televízie, ktoré konvenujú mentálnym dispozíciám spoločenstva. (Lalahová, In: Kol. autorov, 2006, s. 121) Podľa Z. Hudíkovej významnými vzormi pre recipientov sú často redaktori a moderátori spravodajstva ako jedného z najsledovanejších programov televízií, ktorí významným spôsobom ovplyvňujú komunikačné procesy v spoločnosti. (Hudíková In: Ivanič, Hetényi, Taneski, eds., 2009, s. 612)

V kontexte načrtnutých prebiehajúcich akulturačných procesov a ich vplyvu na kultúrne milieum Slovenska sa logicky natiška otázka: Sme v dôsledku pôsobenia dominantnej inokultúrnej mediálnej agendy v štádiu procesu tvorivého pretvárania, selektovania a inšpirovania inokultúrnymi univerzáliami a vzormi, alebo v štádiu postupnej asimilácie či fúzie s inou – univerzálnou kultúrou (Kultúrou Davosu, viď. ďalej) a vytvárania nového sociokultúrneho systému?

Mediálna agenda a kreovanie homo medialis

Ak hovoríme o mediálnej agende v rámci konceptu jej vymedzenia M. E. McCombsom a D. L. Shawom (McCombs, Shaw, 1972), poukazujeme na skutočnosť, že médiá sú schopné vedome ovplyvniť postoje recipientov k nim nastoleným otázkam. Médiá totiž určujú preferenčný rámec tém, tzn. aké dianie si majú recipienti všimnúť, ako ho hodnotiť. Médiá tak zberajú, selektujú a publikujú informácie o vybraných udalostiach, hodnotia ich, vyslovujú súdy, čím im tiež prisudzujú spoločenskú relevantnosť. Podľa nášho názoru súdoba mediálna agenda kreuje homo medialis – človeka „zaveseného“ a „pevne ukotveného“ v mediálnych sieťach a enkulturizovaného a akulturizovaného mediálnou agendou, ktorá ponúka osobitú kvalitu ideí, kultúrnych univerzálií a vzorov. Ich špecifickosť je podmienená vznikom tzv. „Kultúry Davosu,“ ktorá podľa S. P. Huntingtona vykazuje evidentnú snahu presadiť v iných svetových civilizáciách súbor hodnôt, názorov, doktrín a politickú demokraciu západnej civilizácie.

Termín Kultúra Davosu vznikol na základe aktivít a myšlienkových odkazov Svetového ekonomického fóra, konajúceho sa každoročne v švajčiarskom Davose. Schádzajú sa na ňom tisíce bankárov, obchodníkov, politikov, novinárov, intelektuálov, hovoriacich po anglicky. Majú bohaté medzinárodné kontakty a väčšinu času trávajú na zahraničných cestách. Označujú sa za elitu a zdieľajú rovnaké hodnoty a politické i ekonomické názory. Zdroje univerzálnej civilizácie a kultúry možno podľa S. P. Huntingtona hľadať aj vo vytváraní a celosvetovom šírení západných vzorov spotreby a kultúry po celej planéte. (Huntington, 2001, s.53-55.) V tomto kontexte Z. Bauman poukazuje na fenomén konzumu a jeho vplyvu na formovanie kultúry podľa západných kultúrnych vzorov a ideí. Poukazuje na skutočnosť, že každé živé stvorenie je od nepamäti konzumentom, avšak konzument konzumnej spoločnosti je úplne iným stvorením ako konzument v tzv. tradičných spoločnostiach. „Ak filozof, básnik a morálni kazatelia spomedzi našich predkov rozjímali nad otázkou, či človek pracuje, aby žil, alebo žije, aby pracoval, dilema nad ktorou si lámu hlavy dnes je, či potrebujeme konzumovať, aby sme žili, alebo žiť, aby sme mohli konzumovať.“ (Bauman, 2000, s. 78) G. Lipovetsky fenomén konzumu v súdobých spoločnostiach spája s kolektívnym ideálom hedonizmu a so subjektívnymi snahami jedincov o dosiahnutie dokonalej slasti. Tvrdí, že najvýstižnejším ukazovateľom „hedonistickej dimenzie spotreby je rastúci význam zábavy a voľného času v našich spoločnostiach. Je známe, že výdaje na voľný čas, kultúru a komunikáciu, zaujímajú v domácich rozpočtoch stále väčší diel a rastú rýchlejšie ako spotrebný úver.“ (Lipovetski, 2006, s. 69)

Milieu Kultúry Davosu je vytvárané rôznymi protichodnými tendenciami. Sú pre ňu typické také extrémne, a zároveň aj paradoxné úkazy ako - štandardizácia a homogenizácia myslenia a správania sa jednotlivcov, bezodný konzum (podľa Lipovetského „hyperkonzum“, alebo „turbokonzum“ 2006) alebo naopak, exhibícia originalnosti životného štýlu, autonómnosť, verejná prezentácia vlastnej intimity, narcisticky pestovaného, vlastného tela či neosobný, ale pôžitkársky sex a povrchné vzťahy. G. Lipovetsky nadväzuje na koncept Kultúry narcizmu Ch. Lascha (1987) a označuje jednotlivcov enkulturizovaných a akulturizovaných Kultúrou Davosu ako „narcisov.“ Podľa neho sme svedkami zjavnej antropologickej mutácie, ktorá podnietila zrod nového štádia krajného individualizmu a exhibicionistickej i nostalgickej nahoty homo sapiens. (Lipovetsky, 2001, s. 71-72)

Významnú misiu v šírení Kultúry Davosu zohrávajú médiá. Ch. Lasch podčiarkuje úlohu médií najmä preto, lebo majú schopnosť u jednotlivcov zintenzívňovať ich narcistické sny o sláve i obdive a pobádajú ich k tomu, aby sa identifikovali s hviezdami a nenávideli „stádo“, tzn. priemerných ľudí. (Lasch, 1991, s. 72) Napodobňujú, prispôsobujú, pretvárajú (individualizujú) vzory módných a kultúrnych dizajnérov, rôznymi spôsobmi saturujú konzumné túžby po luxuse, exotických predmetoch a miestach, či úporne hľadajú vlastnú identitu a sebayjadrenie. Jednotlivci tak konajú pod tlakom dvoch protichodných tendencií. Na jednej strane žijú v oklieštení masovej kultúry ponúkajúcej uniformitu, štandardizáciu, homogenizáciu, kult „hyperkonzumu“. Na strane druhej ich „popkultúrny vzdor“ vedie ku krajnému individualizmu, k snahe odlišiť sa od iných, k exhibícii narcistického superega a k okázalej sebareprezentácii. (Pravdová, 2011, s. 14)

Médiá sú schopné tiež saturovať potrebu jednotlivcov zabávať sa, žiť v mediálnej realite, ktorá má pre nich iné, lepšie kvality ako sociokultúrna realita. Recipienti si z masmediálnej zábavy nevytvorili iba systém výkladu spoločenskej reality, ale aj každodenný rituál, v ktorom hľadajú úniky, potešenie zo zážitkov a navodenie osobitého mentálneho stavu - hedonizmu. Mediálny hedonizmus na rozdiel od starogréckeho hedonizmu (gr. hedone – rozkoš), ktorý predstavoval konkrétne princípy zdôvodňovania mravných požiadaviek, definujeme ako princíp i tvorivú dogmu, ktorá významným spôsobom ovplyvňuje tvorbu veľkej časti mediálnych produktov s cieľom ponúknuť recipientom čo najemocionálnejšiu či najzážitkovejšiu mediálnu rozkoš. Hedonistický charakter mediálnej produkcie i recepcie sa stal princípom tvorby a recepcie mediálnych obsahov a posolstiev, nielen žánrov zábavného charakteru, ale stal sa súčasťou takmer všetkej mediálnej produkcie. Recipientom takáto ponuka fascinuje, láka, uspokojuje, pretože im ponúka obrovské množstvo zážitkov a emocionálnych stavov. (Pravdová, 2012, s. 73)

Je nesporné, že hedonizmus ako princíp tvorby i jej recepcie siaha hlboko do minulosti – možno ho reflektovať v obradoch, rituáloch, poézii, divadle, literatúre, rôznych formách ľudovej zábavy v staroveku, stredoveku i novoveku. V tej najrafinovanejšej i najrozšírenejšej podobe sa s ním stretávame až v súčasnej hyperkonzumnej či turbokonzumnej spoločnosti, v ére rozkvetu Kultúry Davosu. Recipient má možnosť vybrať si z celej plejády mediálnych produktov, ktoré vyhovujú túžbam po zážitkoch a vzrušení. Z bohatého mediálneho menu si vyberá rôzne obsahy a produkty: strašidelné príbehy, horory, filmové a knižné thrillery, rôzne druhy tematicky ladených reality show v televízii (Big Brother, VyVolení, Extrémne rodiny, Farmár, Záměna manželiek, Hotel Paradise, Pošta pre teba atď.), talkshow, filmové, televízne, rozhlasové, knižné komédie, muzikály, hudobno-zábavné show, telenovely a pod. Mediálnu zábavu produkuje tiež množstvo bulvárnych novín a časopisov (printových, internetových), CD s populárnou hudbou, programová ponuka najmä komerčných rozhlasových staníc, knižných vydavateľských titulov - od bestsellerov tzv. „červenej knižnice“ po knižnicu „zelenú“, komiksov a pod. Osobitú formu hedonizmu ponúkajú nové médiá, kde možno hľadať zážitky v rôznych formách komunikácie – od počítačových hier, cez recepciu internetového spravodajstva, publicistiky či filmovej tvorby, po rôzne druhy on-line komunikácie. R. McNeil v tomto kontexte hovorí o priemyselných, avšak maximálne zjednodušených metódach tvorby spravodajských obsahov. Musia byť akčné, vynikať novosťou, pestrosťou, pohybom, a hlavne nezaťažovať recipientovu pozornosť a psychiku informačnou komplexnosťou. Pri tvorbe spravodajstva nie sú nutné „jemné nuansy, ale je dôležitá vizuálna stimulácia, ktorá musí byť náhradou myslenia“. (McNair, In: Postman, 1999, s. 113) Podľa A. Tušera informovanie zábavnou formou - infotainment „zjednodušuje, dopĺňa, upravuje, dramatizuje alebo celkom mení autentické udalosti a výroky o nich“. (Tušer, 2010, s. 26-27)

Ako už bolo uvedené, na Slovensku po roku 1989 nastali významné zmeny v mediálnej oblasti. K recipientom žijúcim na Slovensku prenikla inokultúrna produkcia v dôsledku otvorenia sa mediálnych trhov (globalizačných procesov). M. Žilková upozorňuje, že stav mediálnej kultúry na Slovensku ovplyvňujú hlavne vonkajšie faktory. Sumarizuje ich do niekoľkých faktorov: „vrcholenie éry reality show (export z Ameriky a západnej Európy), teda boom komerčných programov, ktorý sa v materských krajinách konal pred 15 – 20 rokmi; pokračovanie krízy hodnotových kritérií; boj o príjemcu prostredníctvom ukazovateľa sledovanosti; preferovanie zábavných programov; súperenie o čo najvyšší zisk z vysielania.“ (Žilková, 2006, s. 13) Výskumy sledovanosti potvrdzujú uvedené fakty, keď permanentne najvyššiu sledovanosť a počúvanosť vykazujú zábavné programy, vrátane spravodajstva a publicistiky v komerčných televíziách a rozhlasových staniciach či vysoká čítanosť hlavne bulvárnej periodickej tlače.

Enkulturačný a akulturačný dôsledok vysokej sledovanosti mediálnych produktov špecifického zábavného zamerania a stvárnenia reflektuje vo svojich prácach celý rad ďalších autorov (G. Lipovetsky, N. Postman, Ch. Lasch, I. Ramonet, M. A. Rubin, J. Volek, G. Burton, J. Jiráček, atď.). Poukazujú najmä na fakt, že médiá nám väčšinu udalosti nesprostredkujú ako drámu, ale skôr ako zábavu, že mediálne stvárnenie je povrchné, plné vybičovaných emócií a pod. „Teraz sa nosí lacná „pop“ komika, ktorá nenaznačuje žiadnu nadradenosť, žiadny hierarchický odstup. Noví zvodcovia v masových médiách sú poznamenaní banalizáciou, desubstancionalizáciou, personifikáciou: burleskné, heroické alebo melodramatické postavy patria minulosti, teraz sa presadzuje otvorený, nenútený štýl so zmyslom pre

humor.“ (Lipovetsky, 2001, s. 169) Ideálom homo medialis je na základe takejto perspektívy bezstarostný, infantilný, triviálnymi záležitosťami zapodievať sa život, večná mladosť a zabezpečenie médiami ponúkaných emocionálnych rozkoší, ktorými sa necháva inšpirovať aj v svojom živote (pokiaľ mu to okolnosti dovoľujú). Vývoj udalostí po roku 1989 ukázal, že tento princíp tvorby i jej recepcie sa udomácnil veľmi rýchlo aj v médiách pôsobiacich na Slovensku a získal si veľkú časť svojich diváckych, poslucháčskych a čitateľských fanúšikov.

Záver

Globalizácia informačných tokov, boom mediálnej produkcie v dôsledku pôsobenia rôznych druhov médií, medzikultúrna komunikácia prostredníctvom mediálnej produkcie, potvrdzujú vzájomný vzťah medzi formovaním sociokultúrneho prostredia na základe pôsobenia kultúrnych univerzálií, kultúrnej identity, kultúrnych vzorov a spôsobom života jednotlivcov a médií. Kultúra je implicitne zastúpená v každom médiami sprostredkovanom obsahu a poslanstve. Možno pozorovať rôzne tendencie vznikajúce na základe pôsobenia médií a následných vplyvov mediálnej agendy na sociokultúrnu realitu, jej kultúrne univerzálie a identitu. Bádatelia uvádzajú tri varianty reakcií na vzniknutú situáciu - bezvýhradné preberanie, striktné odmietanie, tvorivé prehodnocovanie. Na nastolenú otázku, či sú Slováci v dôsledku pôsobenia dominantnej inokultúrnej mediálnej agendy v štádiu procesu tvorivého pretvárania, selektovania a inšpirovania sa inokultúrnymi univerzáliami a vzormi, alebo v štádiu postupnej asimilácie či fúzie s inou kultúrou a vytvárania nového sociokultúrneho systému, nemožno odpovedať exaktne, pretože neexistuje žiadny relevantný výskum, ktorý by ponúkal jednoznačné závery. Domnievame sa však, že na základe analýzy uvedených faktov, ako aj vlastnej empirie, môžeme konštatovať: Slovensko variuje medzi dvomi alternatívami – bezvýhradným preberaním kultúrnych prvkov a ich tvorivým prehodnocovaním. Konkrétny ideál ako možnú perspektívu ponúka V. Šabík v svojom koncepte medzikultúrneho dialógu. Zdôrazňuje a vyzdvihuje v ňom duchovný potenciál a kreativitu Slovákov. Vďaka nim slovenská kultúra preukázala vo všetkých dejinných zlomových obdobiach svoju mentálnu silu – pomohla jej nielen prežiť, ale aj rozvíjať sa. V. Šabík vyjadruje presvedčenie, že súčasný dialóg medzi kultúrami je potrebné využiť vo svoj prospech na základe oživenia tvorivých síl. Podľa neho nielen podnety súdobej Európy je nutné chápať ako výzvu pre našu kultúrnu kreativitu. Tvrdí, že „aj svoju autonómiu alebo emancipáciu treba chápať ako výzvu kultúrnej tvorivosti, takisto ako výzvu k spolupráci s kreatívnymi silami kultúrnej Európy v zmysle duchovnej výmeny, synergie prekračujúcej hranice, v zmysle rozvoja európskych hodnôt.“ (Šabík, 2001, s. 167) Otázne však aj naďalej zostáva, ku ktorej alternatíve sa Slovensko v rámci akulturačných procesov prostredníctvom silného mediálneho vplyvu v budúcnosti viac prikloní – či k selekcii a prehodnocovaniu, alebo k fúzii s dominantnejšími kultúrami.

Literatúra

- BAČOVÁ, V., KUSÁ, Z. 1997. Identity v meniacej sa spoločnosti. Košice: Spoločenskovedný ústav, 1997. ISBN 80-967621-3-3
- BAUMAN, Z. 2000. Globalizácia. Bratislava: Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-335-X
- BAUMAN, Z. 2006. Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov 2006. ISBN 80-8061-225-0
- FISKE, J. 1989. Reading the Popular. Boston: Unwin and Hyman 1989. ISBN 0-300-04525-5
- HAJKO, D. 2005. Globalizácia a kultúrna identita. Nitra: UKF 2005. ISBN 80-85746-25-5
- HUĐÍKOVÁ, Z. 2009. Univerzálnosť a jedinečnosť v mediálnom prejave. In: Ivanič, P., Hetényi, M., TANESKU, Z. (eds.) 2009. Európske kontexty interkultúrnej komunikácie. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 2009. ISBN 978-80-8094-564-0
- HUNTINGTON, P. S. 2001. Stret civilizácií. Boj kultur a proměna světového řádu. Praha: Rybka Publishers 2001. ISBN 80-86182-49-5
- LALUHOVÁ, J. 2006. televízia. Kolektív autorov: Stručný slovník masmediální a marketingové komunikácie. Trnava: Fakulta masmediální komunikácie UCM 2006. ISBN 978-80-89220-59-2
- LASCH, Ch. 1987. The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations. New York: Norton 1987. ISBN 2706102918
- LAWLES, R. 1996. Co je to kultura. Olomouc: Votobia 1996. ISBN 80-89197-18-3
- LIPOVETSKY, G. 2001. Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualizmu. Praha: Prostor 2001. ISBN 80-7260-044-3
- LIPOVETSKY, G. 2007. Paradoxní štěstí. Esej o hyperkonzumní společnosti. Praha: PROSTOR 2007. ISBN 978-80-7260-184-4
- LIPOVETSKY, G. 1999. Soumrak povinností. Bezbolestná etika nových demokratických časů. Praha: Prostor 1999. ISBN 80-7260-008-7
- LOHISSE, J. 2003. Komunikační systémy. Socioantropologický pohled. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0301-2
- McCOMBS, E., M., SHAW, L., D. 1972. The agenda-setting function of the mass media. In: Public Opinion Quarterly. 1972
- McNAIR, B., In: POSTMAN, N.: Ubavit se k smrti. 1999. Praha: Mladá fronta 1999.
- MURPHY, F., R. 2004. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: SLON 2004. ISBN 80-86429-25-3

- PETRANOVÁ, D. 2010. Ako zabezpečiť kvalitnú mediálnu výchovu v procese edukácie na Slovensku? MATÚŠ, J., ĎURKOVÁ, K., eds.: Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom kontexte. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2010. ISBN 978-80-8105-159-3
- PODOLÁKOVÁ, K. 2001. MULTIKULTURALITA, INTERCULTURALITA, TRANSKULTURALITA. Bratislava: ACTA CULTUROLOGICA 2001. ISBN 80-88820-19-7
- PRAVDOVÁ, H. 2009. Determinanty kreovania mediálnej kultúry. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2009. ISBN 978-80-8105-113-5
- PRAVDOVÁ, H. 2011. Fenomén zábavy a úloha stereotypov v produkcii a recepcii mediálnej kultúry. In: Communication Today., 1/2011. ISSN 1338-130X
- PRAVDOVÁ, H. 2012. Indikátory kultúrnych imperatívov: mediálny hedonizmus a eskapizmus. In: Sociálno-filozofické problémy dneška. STUDIA THEOLOGICA SCEPUSIENSIA. Spišská Kapitula: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtašáka 2012. ISBN 978-80-89170-40-1
- PRAVDOVÁ, H. 2009. Sociokultúrny kontext masovej komunikácie. Bratislava: Národné osvetové centrum 2009. s. 138. ISBN 978-80-7121-314-7
- SOUKUP, V. 1993. Sociální a kulturní antropologie. Praha: SLON 1993. ISBN 80-901424-1-9
- ŠABÍK, V. 2001. Diskurzy o kultúre. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2001. ISBN 80-8061-127-0
- TUŠER, A. a kol. 2010. Praktikum mediálnej tvorby. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva 2010.
- VIŠŇOVSKÝ, J.: Komunikát-súčasť masovokomunikačného poľa a jeho špecifikácia z pohľadu novinárstva. In: MAGÁL, S., MISTRÍK, M., SOLÍK, M. (eds.) 2009. Masmediálna komunikácia a realita II. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2009. ISBN 978-80-8105-125-8
- ŽILKOVÁ, M. 2006. Vplyv globalizácie na mediálnu kultúru. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2006. ISBN 80-8050-942-4

Zmeny hodnôt zobrazovaných médiami po roku 1989

Eva POLÁKOVÁ

Spoločenské hodnoty a etika médií po roku 1989

Po revolúcii v r. 1989, s návratom súkromného vlastníctva, ba aj pod vplyvom médií a špeciálne reklamy, sme zaznamenali v našej spoločnosti vzostupný trend orientovaný na konzumný spôsob života. Medzi klesajúce hodnoty sa zaradila solidarita, dobrých medziľudských vzťahov, úcta k autoritám, tolerancia, vzdelanosť, kultivovanosť, hodnota spolupatričnosti, občianska aktivita a i. Na Slovensku sa zmenila aj hodnota „všeobecnej dôvery“, vzrástla nedôvera k ľuďom ale aj k politike i k médiám. Dochádzalo k oslabeniu statusu právnych noriem, vzrástla kriminalita, zákony a záväzné predpisy sa účelovo začali obchádzať, ba ignorovať, zvyšoval sa počet podvodov.

Situáciu v médiách po novembri 1989 vystihovala skutočnosť, že z mnohých periodík odišli viacerí skúsení novinári, pretože ich v médiách spájali s režimom predchádzajúceho obdobia. Rovnako ako v ponovembrovej politike, tak i v žurnalistike nastala veľká „diera“, ktorú vyplnili mladí, draví, ale neskúsení a často aj nedostatočne profesionálne vzdelaní mediálni pracovníci, ktorí sa len ťažko orientovali v spleti spoločenských problémov a nových mediálnych úloh. Čitatelia si pomaly zvykali na fenomén bulváru, verejná mienka prestala vnímať hranice medzi konštruktívnou kritikou, osočovaním a vulgárnosťou. Za samozrejme sme začali považovať, že prvé stránky novín sú venované zväčša nešťastiam, kriminálnym činom, alebo milostným aférkam nejakých mediálnych pseudoautorít. Klesla individuálna citlivosť vnímania etických noriem a spoločenské normy sa viac začali riadiť sloganom „všetko je dovolené, čo nie je zákonom zakázané“ ako rovnováhou medzi právami, povinnosťami a zodpovednosťou občana. (Poláková, 2010)

Pomery sa začali stabilizovať až pred rokom 2000, kedy ponovembroví novinári nadobudli už viac skúseností, získali viac vedomostí, a to aj porovnávaním stavu a vývoja žurnalistiky v zahraničí. Viac si začali uvedomovať svoju zodpovednosť voči verejnosti, občanovi i voči štátu. Verejnosť aj novinárska obec si začína viac uvedomovať dovtedajšiu deformáciu základných novinárskych hodnôt a stavovskej, žurnalistickej etiky, pretože v médiách sa stále vyskytujú porušenia etických kódexov, napr.:

konflikty záujmov, ktoré vznikajú, ak sa do nezávislého odstupu novinára od témy zamiešajú iné (rodinné, priateľské, obchodné, zamestnanecké) vzťahy,

tzv. PR články, teda na objednávku napísané texty s cieľom manipulovať mienku verejnosti,

titulky, ktoré často hovoria niečo iné ako samotný článok, pritom však zohrávajú veľmi dôležitú úlohu pri orientácii čitateľov v danom periodiku,

stieranie rozdielov medzi komentárom a spravodajstvom, ktoré by mali byť kvôli správnej informovanosti čitateľov jasne rozlíšiteľné,

chýbajúce reakcie druhých (a ďalších) relevantných subjektov, čo môže do značnej miery skresľovať informačnú hodnotu textu, označenia zdrojov a expertov, ktorí síce na prvý pohľad zvyšujú kredibilitu článkov, často však nie sú vôbec označení zamestnaním, zamestnávateľom, prípadne opisom ich ideologického zamerania,

matematické chyby v údajoch, nesprávny výklad ekonomických súvislostí, logické prešľapy, dezinformovanie o výsledkoch štatistických prieskumov a iné. (Šipaš, 2006)

Takýto a podobný stav nebol však charakteristický iba pre Slovensko. Možno povedať, že deformácia mediálnej etiky sa prejavila u nás s viac ako 20-ročným oneskorením oproti USA, ale bola očakávaným dôsledkom ekonomickej a kultúrnej globalizácie.

Médiá strážne psy demokracie, alebo sluhovia politicko-hospodárskeho systému?

Americký trend orientovaný na konzumný spôsob života, globalizácia prejavujúca sa vznikom finančných korporácií a kartelov, sa rozšírila do sveta ako prudká infekcia. Média sa stali hospodárskymi subjektmi a z tých ekonomicky najsilnejších sa postupne vyprofilovali maistreamové médiá. Nižšie budeme parafrázovať myšlienky Noama Chomského, ktorý výstižne charakterizoval vzťahy medzi spoločnosťou a médiami v USA ešte v deväťdesiatych rokoch minulého storočia (bližšie pozri napr. Chomsky 1992, 2009, 2012).

Chomský rozlišuje médiá masové a médiá maistreamové, ktoré on chápe ako médiá pre elitu. Tieto „elitárske médiá“ určujú tematický rámec, ktorý potom preberajú aj ostatné médiá. Maistreamové médiá sa svojím silným ekonomickým statusom zaradili do systému „mocných“, ktorý v USA tvorí vláda, korporácie, univerzity a médiá. V dôsledku toho už médiá nie sú „strážnymi psami demokracie“ ale slúžia záujmom vlastníkov médií a odberateľom ich reklamných služieb. (Veď ani zlý pes svojho pána nepohryzie.) Manipulácia informácií, ako upozorňuje Chomský, nemusí vychádzať zo žiadnych tajných dohôd, ale jednoducho vyplýva z faktu, že všetci „mocní“ vyznávajú rovnaké hodnoty a majú rovnaké potreby – rozmnožovanie vlastného zisku a moci. Takto médiá už neslúžia občanom, ba naopak, zámerne robia z masy pasívnych konzumentov zábavy a upevňujú u nich hodnoty hedonizmu a konzumný spôsob života, aby sa nezaujíjali o dôležité veci verejné.

Médiá v dnešnej dobe nemôžu byť a ani nie sú dobročinné inštitúcie, ktorých cieľom je chrániť demokraciu a objektívne ľudí informovať. Ich cieľom je rozmnožovať vlastný zisk predajom čo najväčšieho reklamného priestoru. Aby mohli predávať čo najdrahšie, potrebujú vysokú sledovanosť/čítanosť. Vytvárajú teda akýsi „matrix“

– pre privilegovaných, - žiaľ nie filmový (podľa *Orwellho románu 1984*, v ktorom má „Veľký brat“ životy a názory všetkých pod absolútnou kontrolou), ale celkom reálny, v ktorom sa ľahko odpúšťa nemorálnosť, ale odsudzuje sa nuda. Konštrukcia mediálnych komunikátov je postavená na „in“ - veciach a udalostiach. A in je zábava, konzum, adrenalínové zážitky, šokujúce správy. Udalosti bežného dňa, ktoré sú dobré a pozitívne sú nudné. Ak médiá aj informujú o nejakých humanitárnych, či politických protestoch, zväčša informujú tak, že zdiskreditujú ideu protestu zdôraznením výtržností extrémistických živlov a iných negatívnych obrazov. Alternatívne myšlienky sa do mainstreamových médií nikdy nemôžu dostať a keď preda len áno, tak je potrebné takéto myšlienky v zárodku zdiskreditovať, ignorovať či zosmiešniť, aby ich ľudia nebrali vážne a nezaoberali sa nimi. Chomsky výstižne tvrdí, že zmyslom médií je „dosiahnuť, aby ľudia sledovali národnú futbalovú ligu, aby sa zaujímali o matku, ktorej sa narodilo dieťa so šiestimi hlavami...“, alebo o hocikáku inú pikošku, s cieľom dosiahnuť stav, v ktorom je prakticky nemožné rozmyšľať o dôležitých témach

V tejto súvislosti je zaujímavá aj myšlienka *Herberta Marcusea* (v jeho diele *Jednorozmerný človek*): „*Žijeme a umierame racionálne a produktívne*“. Takých ľudí systém potrebuje: Potrebuje disciplinované masy konzumentov, ktorí používajú rozum iba inštrumentálne, nie hodnotovo. Nemajú sa zamýšľať nad podstatou (ne)fungovania systému, iba nad riešením technických a bežných problémov, ktoré vedú riešiť efektívne a ešte aj s úsmevom. Najvyšším spoločenským cieľom sa stala prázdna racionalita a bezobsažná efektivita. Ľudia sa premenili na akési roboty, ktorých základným cieľom je „optimálne fungovať“, prispôbiť sa, správať sa trhovo, flexibilne...

Ako povedal v jednom rozhovore *L. Blaha* (2011), očakávať od dnešných médií, ktoré má pod kontrolou finančná elita, že budú podporovať objektívne informovanie napríklad o korupcii, na ktorej sa sama zúčastňuje, je asi rovnako naivné, ako očakávať, že médiá, ktoré mala za bývalého režimu pod kontrolou komunistická strana, mali v úmysle objektívne informovať o odvrátenej stránke bývalého režimu.

Problém cenzúry v médiách

Proces cenzúry opisuje veľmi presne *Noam Chomsky*. Jednotliví žurnalisti a komentátori často pri vstupe do mediálneho priestoru úprimne veria, že budú odhaľovať pravdu a nikomu nebudú slúžiť. Veľmi rýchlo však zistia, že v podstate majú len dve možnosti: buď sa prispôbia, alebo budú vylúčení. Tí, ktorí sa prispôbia a ostanú v systéme, si čoskoro znútorňujú presvedčenia a postoje, ktoré vo svojej každodennej práci vyjadrujú, a ktoré rámcujú ich činnosť. Je veľmi ťažké predstaviť si človeka, ktorý niečo hovorí a iné si myslí, najmä pokiaľ by to malo byť každodennou súčasťou jeho života. Preto sa väčšina novinárov radšej prispôbi a stotožní sa hodnotami systému. V rámci systémového konsenzu majú aj tak istý priestor na kritiku. Je možné kriticky reflektovať menej významné problémy a úzke taktické otázky. Inštitucionálna štruktúra systému a jeho podstata sa však voči nezávislému mysleniu stavia nepriateľsky. Ak by sa aj našiel novinár s úplne nezávislým názorom, systém by proti nemu použil sankcie vylúčenosti. Nezavoria ho do väzenia ani ho nebudú prenasledovať, ale už si viac nenájde miesto v korporáčnom systéme médií. Niekde na okraji systému, v nejakom malom lokálnom rádiu či v alternatívnej tlači, sa možno zamestná – jeho vplyv na auditorium však bude marginalizovaný. Vyjadrovanie alternatívnych, nie tendenčných názorov systém trestá vylúčením z mainstreamových médií. Začínajúci novinári majú podľa Chomského plno ilúzií o úprimnom spravodajstve a šírení skutočnej pravdy. Ibaže onedlho po nástupe do redakcie sú informovaní šéfredaktorom, že sú príliš emocionálne angažovaní, že by mali písať viac „objektívne“. Väčšinou sú novinári dost' inteligentní na to, aby pochopili, že boj s veternými mlynmi nemá zmysel a píšu v súlade s očakávaniami zamestnávateľa.

Príkladom novodobej cenzúry bolo napr. mediálne mlčanie o islandskej revolúcii v r. 2010. Je to faktický dôkaz ako sa zaobchádza s informáciami, ktoré môžu byť nebezpečné pre politické a ekonomické elity tzv. demokratických systémov sveta. Média nás zásobovali informáciami o nepokojoch v Egypte a Líbyi, ale mlčali o tom, ako občania na Islande donútili odstúpiť vládu a prepísať ústavu. Iným príkladom môže byť celosvetová výzva na protesty komunikovaná cez sociálne siete *Global Evolution Day* (12.5. 2012), ktorú si mainstreamové médiá ani nevšimli. Tvorcovia myšlienky *Global Evolution Day* upozorňovali na všadeprítomnú korupciu, sociálne rozdiely, mocenské rozhodovanie v EU, NATO či OSN. Protest bol namierený aj proti manipulácii cez médiá, kontrolovaniu internetu cez rôzne zákony, ktoré porušujú ochranu osobných údajov a informácií a iné.

Spoločenská a mediálna manipulácia

Cieľom skrytej manipulácie médií je podpora konzumnej trhovej spoločnosti a politických ideológií, ktoré ju pomáhajú udržiavať. Média pomáhajú indoktrinovať vzdelané vrstvy a masám vstúpajú hodnoty konzumnej spoločnosti. N. Chomsky zostavil zoznam desiatich nástrojov manipulácie v médiách, ku ktorým patria tieto stratégie: odvádzanie pozornosti, vytvorenie problému s následným náčrtom jeho riešenia, postupná stratégia zavádzania deštruktívnej sociálnej politiky, stratégia podriaďovania sa (odporúčania typu „veriť, že zajtra bude lepšie“), zaobchádzanie s verejnosťou ako s malým dieťaťom, povzbudzovanie emocionálnych reakcií namiesto reflexívnych, zahlcovanie verejnosti nepodstatnými vecami, podporovanie priemernosti, podpora viny a vlastnej viny, prezentácia fiktívneho „my poznáme ľudí lepšie než sa ony poznajú“ (podľa M. Inuru, 2012)

Takejto manipulácii paradoxne oveľa viac podliehajú vzdelanejšie vrstvy, bežní ľudia, ktorí sa učia životu priamo zo skúseností a nepatria medzi „vyvolených“ mediálnu ideológiu ignorujú. Dôvodov, prečo práve vzdelanci, politici, novinári či verejne činné osoby, reprezentujú najlepšie zmanipulované objekty systému je viac, napr. jeden - vzdelaní ľudia omnoho viac čítajú a zaujímajú sa o politické diskusie. Práve preto má na nich priama politická indoktrinácia silnejší vplyv. (*Blaha, 2011*). Ľahká manipulovateľnosť týchto ľudí súvisí aj s ich spoločenským postavením. Zväčša

ide o privilegované elity, ktoré zdieľajú záujmy vládnucích tried. Bežní ľudia pociťujú k elitám (vláde, politikom...) nedôveru, preto sa systém zväčša nepokúša masy priamo ideologicky manipulovať. Efektívnejšia je taktika prostredníctvom rôznych bezobsažných sitkomov, telenoviel apod. Ktoré odvracajú pozornosť od závažných spoločensko-hospodárskych tém.

V zlomových situáciách, ako je napr. obdobie hospodárskej krízy (v histórii napr. nespokojnosť pred rozličnými revolúciami), si však ľudia začínajú uvedomovať skutočnú pravdu napriek mediálnej dezinformovanosti. V tejto situácii sa nachádzame aj dnes a výrazne k tomu prispieva nový mediálny fenomén – komunikácia prostredníctvom internetu. Na základe iniciatív „z dola“ od príslušníkov „masy“ – bez iniciácie mienkotvorných médií sa komunikujú spoločenské problémy, organizujú sa protesty, občania si požadujú naspäť svoje práva, ktoré predtým slobodne, v dobrej viere odovzdali vládnucej menšine, ale tá chráni už iba svoje záujmy a médiá ju zväčša v tom podporujú. (Výrazným príkladom boli protesty GORILA, kedy sa mienkotvorné médiá dlho ku kauze nevyjadrovali.)

Mediálna reflexia spoločenských hodnôt po roku 2009

Hospodárska kríza sa prejavila aj v médiách. Klesali príjmy z inzercie a reklamy, prudko klesol ukazovateľ predajnosti. Niektoré printové médiá museli ukončiť svoju činnosť, alebo prešli iba na internetovú formu. Slovenské médiá majú provinčný charakter, ich nevýhodou je malé územie SR, malý počet recipientov. Je teda len logické že naše mienkotvorné médiá informujú takmer rovnako o dôležitých udalostiach a naša investigatívna žurnalistika nemá v nich dostatočný priestor. Dokážu s úspechom vyriešiť drobné problémy v obci, medzi susedmi, či nespravodlivé zaobchádzanie inštitúcie k občanovi na regionálnej úrovni. Stále však venujú pomerne malý priestor reakciám občanov na tieto prípady, málo zobrazujú bežné, ale skutočné problémy radového obyvateľa Slovenska. Na závažné hospodárske a politické kauzy médiá však iba upozornia, ďalej ich sledujú až do konca málokedy a často zostanú tieto kauzy mediálne nekomunikované, nevyriešené.. Napriek tomu však musíme konštatovať, že kredit slovenskej investigatívnej žurnalistiky sa postupne zvyšuje a postupne stúpa aj spoločenská zodpovednosť a etika médií. Spoločenskú zodpovednosť médií treba vnímať z hľadiska dvoch aspektov:

- zodpovednosť mediálneho subjektu (firmy),
- zodpovednosti médií (ako sprostredkovateľa informácií) kontrolovať stav verejnoprávnosti a morálky u hospodárskych a politických subjektov.

Predovšetkým je to povinnosť pravdivo a objektívne informovať verejnosť, ktorá vychádza z dvoch základných ústavných princípov. Na jednej strane je to sloboda a právo na informácie, na strane druhej právo na ochranu osobnosti.

Právo na slobodu šírenia a prijímania informácií implikuje v oblasti etiky médií uznávanie takých hodnôt ako je úcta k pravde, spoľahlivé informovanie, cieľavedomé potlačanie vlastných postojov a zvažovanie vplyvu vlastnej činnosti a významu mediálneho obsahu z hľadiska verejného záujmu na jednej strane a ochrany súkromia jednotlivca na strane druhej.

Pri spravodajstve sa etické problémy mediálnej etiky sústreďujú najmä do týchto kategórií:

nestrannosť spravodajstva: objektívnosť, vyváženosť, pravdivosť, skrytá reklama, stret záujmov, transparentnosť...

dopad na zdroje informácií a osoby, ktoré sa dobrovoľne či nedobrovoľne stávajú súčasťou spravodajstva: anonymita zdroja, narušenie súkromia, zobrazovanie násilia...

osobná zodpovednosť novinára voči publiku a zamestnávateľovi: plagiátorstvo, overovanie informácií, zamlčovanie faktov, chyby a omyly, nepriznanie chyby...

Záver

Za ťažiskové považujeme problémy pravdy a zodpovednosti, a to nielen v profesijnej, ale aj v osobnej etike. Ľudia dnes v maximálnej miere chcú využívať svoje práva, povinnosti si plnia už menej. Konzumný spôsob života prináša so sebou ľahostajnosť bez zodpovednosti k iným, deformuje hodnotu zodpovednosti a nivelizuje osobné morálne hodnoty. Bojíme sa vysokej miery zodpovednosti, preto sa radšej vzdávame časti svojej slobody, lebo si uvedomujeme, že slobodné rozhodnutie prináša so sebou aj povinnosť prevziať na seba v plnej miere aj zodpovednosť. Preto radšej kritizujeme s argumentom - veď je to pravda! akoby sme sami aktívne prispeli k náprave „vecí verejných“. Možno, že sa bojíme moci, ktorú majú nad nami tí druhí, bojíme sa niečo urobiť, lebo „na to doplatíme a aj tak sa nič nezmení...“ Ale história nám ukázala, že veľakrát aj slabší zvíťazili a nielen v rozprávkach sa nájde niekto, kto nahlas vykrikuje, že „kráľ je nahý“. Moc nie je o veľkosti a sile tých druhých, ale o vnútornom presvedčení, že my sme tí silní. Druhí majú iba toľko moci nad nami, koľko im my sami dovolíme aby jej mali. To by si mali uvedomovať nielen žurnalisti/mediálni pracovníci, ale aj bežní občania.

Literatúra

BLAHA, E. 2006. Chomského kritika médií v kocke. In: SLOVO č. 37/2006. Dostupné na: <http://www.noveslovo.sk/clanok.asp?id=14438>

BLAHA, E. 2011. Médiá nechcú, aby sme premýšľali. Púchovské noviny 7.6. 2011. Dostupné na: <http://www.czechfreepress.cz/tema-tydne/lubos-blaha-media-nehcu-aby-sme-premyslali.html>

CHOMSKÝ, N. 2012. Hlavní způsoby manipulace s veřejným míněním. Dostupné na: <http://www.inuru.com/index.php/spolecnost/vztahy-chovani/594-chomsky-manipulace-verejne-mineni>

- CHOMSKY, N. 1992. Manufacturing Consent: Noam Chomsky and the Media. Necessary illusions productions, Inc., 1992. Dostupné na: <<http://video.google.com/videoplay?docid=8839947280186601414#>>
- CHOMSKY, N. 2009. Čo povieme, to platí. Rozhovory o americkej moci v meniacom sa svete. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009.
- MARCUSE, H.1992. Jednorozměrný člověk. Praha: Naše vojsko.
- POLÁKOVÁ, E. 2008. Zmena hodnôt v mediálnom kultúrnom priestore. In Nové trendy v marketingu. Trnava: FMK UCM, 2008, s. 366-372.
- POLÁKOVÁ, E.. 2010. Teória a prax dodržiavania etiky médií a ich spoločenskej zodpovednosti. In Communication Today. roč. 1. č. 2/2010
- ŠIPOŠ, G. Problémy v etike a profesionalizme slovenských novinárov.2006

Kvalita života v kontexte konkurencieschopnosti regiónov Slovenska

Milan RAJČÁK

Úvod

Kvalita života v regiónoch a ich konkurencieschopnosť sú pojmy, ktoré spolu úzko súvisia. Spravidla platí, že regióny dosahujúce lepšiu úroveň konkurencieschopnosti a hospodárskeho rastu vytvárajú aj atraktívnejšie podmienky pre život svojich obyvateľov. Predpokladá sa, že krajiny alebo regióny s vysokou konkurencieschopnosťou ponúkajú vyššiu kvalitu života a možnosť rastu životnej úrovne jeho obyvateľov. Od tejto filozofie sa odvíja aj regionálna politika Európskej únie, ktorá smeruje značnú časť finančnej pomoci práve do podpory regionálneho rozvoja cez programy a projekty, ktorých cieľom je zvýšiť konkurencieschopnosť členských krajín a ich regiónov. Realizovali sme štúdiu, kde stručne porovnáваме vybrané štatistické ukazovatele (indikátory) v 8 krajoch Slovenska a pomocou komponentnej analýzy, stanovíme ich pozíciu z pohľadu kvality života a ich konkurencieschopnosti.

Cieľom štúdie je na pozadí vysvetlenia základných pojmov kvalita života a konkurencieschopnosť a ich vzájomného vzťahu, poukázať na vývoj a stav kvality života na úrovni Slovenska a jeho regiónov NUTS 3 (krajov) v poslednom desaťročí. Pri spracovaní boli použité oficiálne štatistické dáta vybraných indikátorov kvality života a konkurencieschopnosti na úrovni krajov Slovenska v rokoch 2001 a 2010⁸⁵.

Vybrané indikátory vyjadrujú stav rôznych atribútov kvality života ako sú:

Ekonomické prostredie – hrubý domáci produkt na obyvateľa, hrubý domáci produkt na obyvateľa v parite kúpnej sily, hrubá pridaná hodnota, miera nezamestnanosti, priame zahraničné investície na obyvateľa, čisté peňažné príjmy a výdaje, priemerná nominálna mzda, podnikatelia - fyzické a právnické osoby na 1000 obyvateľov (*tabuľka 1, indikátory 1-10, grafy 1-8*);

Demografické prostredie – prirodzený, migračný a celkový prírastok (-úbytok) obyvateľstva, stredná dĺžka života, podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním (*tabuľka 2, indikátory 11-15, grafy 1-8*);

Sociálne prostredie – podiel dlhodobo nezamestnaných, počet uchádzačov o zamestnanie na 1 voľné pracovné miesto, miera rizika chudoby, trestné činy na 1000 obyvateľov, výdavky sociálnej poisťovne na sociálne dávky na 100 obyvateľov (*tabuľka 3, indikátory 16-20, grafy 1-8*);

Infraštruktúrna vybavenosť – podiel obyvateľov zásobovaných z verejných vodovodov a napojených na verejnú kanalizačnú sieť, domácnosti s prístupom na PC a internet (*tabuľka 4, indikátory 21-24, grafy 1-8*);

Životné prostredie – tuhé emisie, oxid siričitý a oxid uhoľnatý na jednotku rozlohy (*tabuľka 5, indikátory 25-28, grafy 1-8*);

Zdravotný stav obyvateľstva – priemerné percento pracovnej neschopnosti (*tabuľka 5, indikátor 29, grafy 1-8*).

Priestorovú diferenciáciu jednotlivých indikátorov kvality života podľa krajov SR v rokoch 2001 a 2010 udávajú tabuľky 1-5 a lúčové grafy, ktoré zohľadňujú stav k 31.12.2010. Pre vyhodnotenie kvality života k 31.12.2010 sme využili tzv. komparatívnu analýzu (Rajčáková, Švecová 2011). Územným jednotkám (krajom) sme pre každý indikátor pridelili bodovú hodnotu, ktorá vyjadruje pozíciu kraja podľa príslušného ukazovateľa v rámci SR. Priemerom hodnôt a pridelením váh podľa stupňa dôležitosti sme stanovili príslušný koeficient, ktorého hodnota osciluje v intervale 0-100 bodov. Pri výpočte kvality života bol použitý vážený aritmetický priemer, vypočítaný z hodnôt čiastkových ukazovateľov (koeficienty ekonomického, sociálneho a demografického prostredia, infraštruktúrneho vybavenosti, životného prostredia a zdravotného stavu obyvateľstva). Ukazovateľ kvality života vyjadruje pozíciu krajov v regionálnej štruktúre SR (tabuľka 6).

Stručné vysvetlenie pojmov kvalita života a konkurencieschopnosť

Problematika kvality života samotná ako aj vo vzťahu ku konkurencieschopnosti krajín a regiónov patrí v súčasnosti k vysoko aktuálnym témam, ktoré sú v pozornosti odborníkov viacerých vedných disciplín (sociológie, ekonómie, humánnej geografie a i.).

Pojem *kvalita života* predstavuje komplexný pojem, ktorý je ovplyvnený mnohými rôznorodými faktormi. Obsahovo sa definuje a interpretuje rôznymi spôsobmi, v závislosti od duálnej štruktúry kvality života (objektívna a subjektívna kvalita života), odborného zamerania, resp. hodnotového systému (Pullmann 2007, In Murgaš 2008). Objektívna dimenzia kvality života vyjadruje primárne externé podmienky a vplyvy prostredia a životných okolností na život človeka, ktoré zohľadňujú sociálne, ekonomické a environmentálne podmienky a vplyvy. Subjektívna dimenzia je vyjadrením súhrnu subjektívnych vstupov človeka ako sú názory, postoje, individuálny systém hodnôt, schopnosť adaptácie, spôsob percepcie okolitého prostredia a i. (Ira, Andraško 2007, In: Andraško 2008). Pri uvedenom prístupe kvalitu života môžeme chápať ako „mieru, akou súbor charakteristík života jednotlivca spĺňa jeho

⁸⁵ V prípade indikátorov hrubý domáci produkt na obyvateľa (ďalej len „HDP na obyv.“), hrubý domáci produkt na obyvateľa v parite kúpnej sily (ďalej len „HDP na obyv. v PKS“) a priame zahraničné investície (ďalej len „PZI“) boli z dôvodu absencie dát za rok 2010 použité dáta za rok 2009, údaje o podiele vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva sú z Cenzu 2011, údaje o výdavkoch sociálnej poisťovne na sociálne dávky sú za roky 2004 a 2010 a ukazovatele o prístupe na PC a internet za roky 2006 a 2010.

individuálne požiadavky, resp. ako kvalitatívne hodnotenie ľudského života, v subjektívnej rovine vyjadrené ako pocit šťastia alebo spokojnosti, ktoré je výsledkom vplyvu a vzájomnej interakcie externých (ekonomických, sociálnych a environmentálnych) a interných (psychologických) faktorov, vplýva na život človeka“ (Andraško 2008).

Podľa iných definícií „kvalita života je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok ľudského života“ (Timoracký 2002, In: Murgaš 2008). Gajdoš (2002) chápe kvalitu života ako „komplex dimenzií ľudského života a podmienok na ich dosahovanie“. Európska komisia (1999) kvalitu života definuje ako „nehmotné aspekty života ako sú zdravie, spoločenské vzťahy a podmienky, ktoré vytvára prírodné prostredie, ďalej existujúce životné podmienky a osobný blahobyt“.

Kvalita života je úzko spojená s konkurencieschopnosťou, často interpretovaná ako dôsledok ekonomickej úspešnosti a teda odráža úroveň konkurencieschopnosti krajiny alebo regiónu. Vo všeobecnosti možno predpokladať, že krajiny alebo regióny s vysokou konkurencieschopnosťou dosahujú pomerne vysokú kvalitu života a jej rast vedie k rastu celkovej životnej úrovne a kvality života jeho obyvateľov. Pri uvedenom prístupe sa na vyjadrenie kvality života používajú prevažne ekonomické indikátory (HDP na obyv., HDP na obyv. v PKS, pridaná hodnota, miera nezamestnanosti), kým faktorom sociálneho a environmentálneho prostredia ako aj ostatným (obchodné, pracovné, infraštruktúrne a i.) je prisudzovaná nižšia váha. Na druhej strane však aj krajiny (regióny) s vhodnými a priaznivými predpokladmi, konkurenčnými a komparatívnymi výhodami pre rast konkurencieschopnosti, alebo vysokou konkurencieschopnosťou disponujú niektorými sociálnymi (rast kriminality, vysoký podiel dlhodobej nezamestnanosti, rast miery chudoby v zaostalých a problémových regiónoch a i.) a environmentálnymi (znížená kvalita životného prostredia v regiónoch s nadmernou koncentráciou obyvateľstva, priemyslu a dopravnej infraštruktúry a i.) faktormi, ktoré aj napriek ekonomickej prosperite znižujú celkovú kvalitu života.

Pojem *konkurencieschopnosť* sa pôvodne spájal mikroekonomickou sférou a vyjadroval schopnosťou firiem a odvetví „produkovať tovary a služby úspešne na medzinárodných trhoch“ (Beneš 2006, Hvozdičková 2010, In: Rajčáková, Švecová 2012) a za konkurencieschopný sa považoval „subjekt schopný obsluhovať trh, generovať zisk, zabezpečovať rast reálnych príjmov a udržateľnú životnú úroveň obyvateľstva“ (Hvozdičková 2010, Krugman 1996, In: Rajčáková, Švecová 2012).

Posun v chápaní konkurencieschopnosti je spojený s procesmi globalizácie, transformácie politickej, ekonomickej a sociálnej sféry spoločnosti v 90-tych rokoch, s postupným rozširovaním a regionálnou politikou EÚ, určenou na podporu rozvoja a konvergencie členských krajín a ich regiónov. V súvislosti s rozdielnymi predpokladmi krajín a regiónov pre rast konkurencieschopnosti sa do popredia dostáva *národná a regionálna konkurencieschopnosť* (Hajko, Klátik, Tunega 2010, Klvačová, Malý, Mráček 2008, In: Rajčáková, Švecová 2012). Chápanie *národnej konkurencieschopnosti* je v dôsledku diskutovaných spôsobov transformácie z mikro- na makroekonomickú úroveň nejednoznačné („územia nie sú súťažiaci firmy“, Šoltés 2010, Krugman 1996, In: Rajčáková, Švecová 2012) a na jej hodnotenie sa používajú najmä makroekonomické indikátory (HDP na obyv., HDP na obyv. v PKS, pridaná hodnota, miera (ne-)zamestnanosti a i.).

Vyjadrením vzťahu konkurencieschopnosti a kvality života je *regionálna konkurencieschopnosť*, definovaná ako „schopnosť regiónov poskytovať vhodné podmienky na trvalo udržateľný rozvoj, rast zamestnanosti a kvalitu života“ (Maier, Tódtling 1998). Regionálna konkurencieschopnosť vyjadruje „schopnosť regiónov poskytovať ekonomickým subjektom vhodné rozvojové podmienky s cieľom rastu ich konkurencieschopnosti. Do konkurenčných vzťahov vstupujú tie regióny, ktoré subjektom poskytujú zrovnateľné alebo lepšie rozvojové podmienky“ (Maier, Tódtling 1998). V súčasnosti pri preferencii endogénneho regionálneho rozvoja s možnosťou využívania exogénnych zdrojov kohéznej politiky EÚ, je regionálna konkurencieschopnosť chápaná ako „výsledok spoločného úsilia smerujúceho k najproduktívnejšiemu využívaniu vnútorných a vonkajších rozvojových zdrojov a príležitostí rozvoja, s cieľom trvalo udržateľného zvyšovania produkčnej úrovne regiónov“ (Viturka 2007). Pre rast konkurencieschopnosti sa vyzdvihuje význam „tradičných“ (demografické - pohyb a štruktúra obyvateľstva, kvalita pracovnej sily, produktivita ekonomiky, dopravná a technická infraštruktúra a i.) a v súčasnosti aj vplyv tzv. „moderných“ faktorov (podnikateľské prostredie, technologická vybavenosť, inovácie a inováčná infraštruktúra, klastre, činnosť inštitúcií, riadiace procesy, duševné vlastníctvo a i.) a znalostí, ktoré sú z hľadiska trvalej udržateľnosti konkurencieschopnosti, spolu s procesom učenia sa, považované za „strategickú surovinu“ (Blažek a Uhlíř 2011 a i.).

Pri takomto ponímaní národná (regionálna) konkurencieschopnosť predstavuje „široký koncept, ktorý zahŕňa rozmanitý súbor predpokladov pre dosiahnutie úspechu na medzinárodných trhoch, s pozitívnym prínosom na rast životnej úrovne a kvalitu života obyvateľov“ (Beneš 2006, In: Rajčáková, Švecová 2012).

Dosiahnutie regionálnej konkurencieschopnosti ako jedného z hlavných cieľov kohéznej politiky EÚ, vyjadruje „schopnosť generovať relatívne vysoké príjmy, zamestnanosť a kvalitu života v podmienkach externej konkurencie pri celkovej udržateľnosti zdrojov, s cieľom trvalo udržateľného rastu životnej úrovne obyvateľov regiónov pri nízkej miere nezamestnanosti“ (European Commission 1999).

Porovnanie úrovne atribútov kvality života v krajoch Slovenska

Ako vyššie uvádzame, cieľom je porovnanie vybraných atribútov kvality života a dynamiky vývoja ich indikátorov v krajoch Slovenska za obdobie rokov 2001 až 2010. Štatistické údaje podľa indikátorov *ekonomického prostredia* (tabuľka 1, indikátory 1-10, grafy 1-8) naznačujú nasledovné tendencie:

V rámci Slovenska dochádza k nárastu HDP na obyv. v PKS (index rastu 164,4%), hrubej pridanej hodnoty (index rastu 184,2%) a priamych zahraničných investícií (index rastu 208,4%). Nárast je badateľný vo všetkých krajoch Slovenska. V regionálnej dimenzii sa však stále prejavujú značné rozdiely, poukazujúce na ekonomicky silnejšie regióny západnej a severozápadnej časti Slovenska a pomalšie sa rozvíjajúce a hospodársky menej vyvinuté časti juhu stredného a východného Slovenska. Z hľadiska prílevu zahraničných investícií možno zaznamenať za toto obdobie dynamickejší nárast aj v krajoch strednej a východnej časti Slovenska. Odhliadnuc od výraznej dominancie Bratislavského kraja v príleve a absolútnom objeme zahraničných investícií, najvyššie hodnoty indexu rastu zahraničných investícií zaznamenali Trnavský (266,4%), Žilinský (266,6%), Nitriansky (258,6%) a Trenčiansky (208,2%) kraj. Dá sa povedať, že postupne dochádza k priestorovej difúzii zahraničných investícií aj do krajov, kde priame zahraničné investície mali v 90-tych rokoch len veľmi nízky podiel. Najnižší nárast zahraničných investícií podľa krajov pretrvávajú v Prešovskom kraji (index rastu 141,7%).

Tabuľka1: Indikátory ekonomického prostredia (SR, kraj)

Kraj, SR / rok	Indikátory ekonomického prostredia									
	1		2		3		4		5	
	Regionálny hrubý domáci produkt na obyvateľa (v b. c.) EUR konverzné		Regionálny hrubý domáci produkt na obyvateľa (v b. c.) PKS		Hrubá pridaná hodnota v b. c. na obyv. (tis. EUR)		Priame zahraničné investície na obyv. (EUR)		Miera nezamestnanosti (v %)	
	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2010
Bratislavský	13886,4	28442,7	22860,6	41766,5	12,6	25,7	19523,1	37982,5	5,8	4,6
Trnavský	6435,8	12928,1	10595,0	18984,2	5,8	11,7	2167,5	5773,6	15,5	8,2
Trenčiansky	5919,2	10264,9	9744,6	15073,5	5,4	9,3	1306,0	2719,5	12,7	9,5
Nitriansky	5337,2	9928,3	8786,4	14579,1	4,8	9,1	767,8	1985,3	23,1	11,8
Žilinský	5209,6	10037,7	8576,5	14739,7	4,7	9,1	1179,0	3144,1	16,4	10,9
Banskobystrický	5303,2	8425,3	8730,4	12372,1	4,8	7,7	710,6	1343,9	23,6	18,9
Prešovský	3843,3	6654,0	6327,1	9771,0	3,5	6,1	317,4	449,6	23,9	17,8
Košický	5836,1	9021,8	9607,8	13248,1	5,3	8,2	1793,0	3375,5	25,6	16,8
SR	6298,2	11609,1	10368,5	17047,4	5,7	10,5	3198,8	6665,1	18,6	12,5

pokračovanie tabuľky

Kraj, SR / rok	Indikátory ekonomického prostredia									
	6		7		8		9		10	
	Čisté peňažné príjmy (EUR)		Čisté peňažné výdaje (EUR)		Priemerná mzda (EUR)		Fyzické osoby - podnikatelia na 1000 obyv.		Právnické osoby na 1000 obyv.	
	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010
Bratislavský	270,4	442,8	262,3	393,0	615	1160	91,7	99,5	41,7	95,4
Trnavský	201,2	373,2	191,8	327,1	436	787	60,3	79,0	13,0	31,5
Trenčiansky	202,3	355,5	204,5	301,0	422	732	52,6	76,2	14,9	27,9
Nitriansky	206,0	344,0	207,7	319,3	399	707	55,5	73,3	11,7	28,2
Žilinský	201,7	337,5	199,3	304,3	421	759	58,8	84,4	14,0	27,8
Banskobystrický	211,3	335,3	207,3	292,9	406	702	49,3	68,3	17,0	31,4
Prešovský	195,0	305,5	194,5	258,5	374	659	46,3	73,9	13,4	26,1
Košický	212,3	322,1	203,3	286,6	461	792	44,4	54,8	15,7	28,0
SR	212,1	349,0	208,5	307,8	442	828	56,4	75,5	17,3	36,3

Zdroj: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]

Za sledované obdobie možno pozorovať kolísavý priebeh vývoja nezamestnanosti. V období 2000-2008 miera nezamestnanosti postupne klesala, v ďalších troch rokoch opätovne v dôsledku hospodárskej krízy prudko vzrástla a v súčasnosti po miernom poklese si zachováva pomerne stabilný až mierne klesajúci charakter na úrovni SR aj jej regiónov. Výrazné regionálne rozdiely miery nezamestnanosti v neprospech Banskobystrického, Prešovského a Košického kraja pretrvávajú naďalej (tabuľka 1). Vo všetkých krajoch SR, s výnimkou Bratislavského, negatívnym javom je nevyrovnaný charakter trhov práce a vysoký podiel dlhodobej nezamestnanosti (tabuľka 3).

Na Slovensku možno badať za obdobie rokov 2001 až 2010 rast v oblasti čistých peňažných príjmov a priemernej mzdy (index rastu 164,5%, resp. 188,6%). Z hľadiska čistých peňažných príjmov obyvateľstva najdynamickejší rast zaznamenal Trnavský (index rastu 185,5%), Trenčiansky (175,5%) a Žilinský (167,3%) kraj, najdynamickejší nárast priemernej mzdy je zaznamenaný v Bratislavskom, Trnavskom a Žilinskom kraji. Ide teda o kraje, kde sa v ostatnom desaťročí lokalizovalo aj najviac zahraničného kapitálu a investícií. Porovnanie ukazovateľov podnikateľskej aktivity za roky 2001 až 2010 naznačuje rastové tendencie, tiež so značnými rozdielmi podľa krajov. Index rastu počtu podnikateľských subjektov - fyzických osôb podnikateľov za SR je 133,9% a právnických osôb 209,8%. Najdynamickejší rast u fyzických osôb zaznamenali Prešovský (index rastu 159,6%), Trenčiansky (144,9%) a Žilinský kraj (143,5%), zatiaľ čo Bratislavský (108,5%), Košický (123,4%) a Trnavský kraj (131%) z hľadiska dynamiky rastu podnikateľského sektora podľa fyzických osôb - podnikateľov, nedosahuje priemerný index rastu SR. Predovšetkým Bratislavský (228,8%) a Trnavský (242,3%) majú dominantné postavenie podľa indexu rastu podnikateľských subjektov - právnických osôb (tabuľka 1).

Tabuľka 2: Indikátory demografického prostredia (SR, kraj)

Kraj, SR / rok	Indikátory demografického prostredia									
	11		12		13		14		15	
	Prírodný prírastok (-úbytok) na 1000 obyv.		Migračný prírastok (-úbytok) na 1000 obyv.		Celkový prírastok (- úbytok) na 1000 obyv.		Stredná dĺžka života		Podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním (v %)	
	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2011
Bratislavský	-1,6	2,6	2,0	7,0	0,4	9,6	74,9	76,8	17,1	26,2
Trnavský	-1,5	-0,1	1,4	2,8	-0,2	2,8	73,3	75,5	6,0	11,5
Trenčiansky	-1,1	0,2	-0,6	-0,8	-1,7	-0,7	74,6	76,2	7,0	12,5
Nitriansky	-3,1	-1,8	0,6	0,6	-2,4	-1,3	73,0	74,8	6,5	12,0
Žilinský	0,9	1,5	-0,5	-0,4	0,4	1,1	73,6	75,0	6,9	13,0
Banskobystrický	-1,9	-0,7	0,0	-0,8	-1,8	-1,5	72,6	74,5	7,1	12,4
Prešovský	3,9	4,5	-0,8	-1,5	3,1	3,0	73,7	75,5	6,1	11,6
Košický	1,7	3,0	-0,1	-0,6	1,6	2,4	72,6	74,3	7,5	13,0
SR	-0,2	1,3	0,2	0,6	0,0	1,9	73,5	75,2	8,0	14,0

Zdroj: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]

Z indikátorov demografického prostredia (tabuľka 2, indikátory 11-15, grafy 1-8) zdôrazníme predovšetkým výraznú dominanciu Bratislavského kraja v celkovom prírastku obyvateľstva (9,6 na 1000 obyv., SR 1,9 na 1000 obyv.). Celkový prírastok obyvateľstva je spôsobený predovšetkým kladným migračným saldom do pólu rozvoja Bratislavy a jeho zázemia. Táto skutočnosť sa pozitívne prejavila aj v náraste prirodzeného prírastku, ktorý sa dostal zo záporných hodnôt v roku 2001 (-1,6 na 1000 obyv.) na 2,6 na 1000 obyv. v roku 2010 (tabuľka 2). Nárast celkového prírastku obyvateľstva v dôsledku kladného migračného salda vykazuje aj Trnavský kraj (tabuľka 2). Dlhodobo nadpriemerný prirodzený prírastok obyvateľstva, ktorý vysoko prevládajúci nad migračným prírastkom, spôsobuje nárast celkového prírastku obyvateľstva v Prešovskom a Košickom kraji (tabuľka 2). Z hľadiska kvality života významnú úlohu zohráva vzdelanostná štruktúra obyvateľstva. V poslednom desaťročí výrazne vzrástol podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním v Bratislavskom, Trnavskom, Prešovskom a Žilinskom kraji (tabuľka 2).

V indikátoroch sociálneho prostredia, ktoré ovplyvňujú kvalitu života na Slovensku a v jeho krajoch (tabuľka 3, indikátory 16-20, grafy 1-8) sa ako veľmi nepriaznivý javí nárast hodnoty ukazovateľa dlhodobej nezamestnanosti. Regionálne vykazuje tento ukazovateľ najhoršie hodnoty v Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom kraji. Banskobystrický kraj zaznamenáva ako jediný z krajov Slovenska zvýšenie rizika chudoby u obyvateľstva a celoslovenskú hodnotu tohto ukazovateľa vysoko prevyšuje aj Prešovský kraj.

Tabuľka 3: Indikátory sociálneho prostredia

Kraj, SR / rok	Indikátory sociálneho prostredia									
	16		17		18		19		20	
	Podiel dlhodobej nezamestnanosti (v %)		Počet uchádzačov o zamestnanie na 1 voľné pracovné miesto		Miera rizika chudoby - 60% mediánu (v %)		Trestné činy na 1000 obyv.		Výdavky sociálnej poisťovne na sociálne dávky na 100 obyv. (v tis. EUR)	
	2001	2010	2001	2011	2005	2010	2001	2010	2004	2010
Bratislavský	26,8	25,0	9,2	2,8	7,8	5,1	31,1	33,0	8,1	14,7
Trnavský	37,5	33,9	52,9	32,4	10,9	6,7	15,7	15,8	58,7	95,7
Trenčiansky	32,9	37,3	20,1	37,1	13,0	10,1	11,9	12,7	76,6	125,7
Nitriansky	44,8	43,3	108,7	56,2	16,0	13,2	12,1	13,8	80,1	128,6
Žilinský	37,8	38,3	61,7	46,6	12,0	9,6	16,6	15,1	62,7	100,8
Banskobystrický	41,9	56,4	97,3	43,6	10,0	16,9	18,3	18,9	67,6	105,2
Prešovský	42,1	53,4	71,6	91,0	21,3	18,7	13,0	12,7	72,3	116,8
Košický	46,8	54,7	111,9	68,5	13,0	12,7	18,9	17,6	61,1	99,3
SR	41,2	47,2	52,9	28,2	13,3	12,0	17,3	17,5	462,7	755,0

Zdroj: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]

Trestná činnosť na 1000 obyvateľov udáva najvyššie hodnoty v Bratislavskom kraji (tabuľka 3). Je to spôsobené vysokou koncentráciou obyvateľstva predovšetkým v hlavnom meste a tiež zvýšenou migráciou osôb v tomto regióne.

Infraštruktúrna vybavenosť (tabuľka 4, indikátory 21-24, grafy 1-8) je ďalší z atribútov kvality života, ktorého úroveň môže ovplyvňovať kvalitu života v regiónoch a vplývať na ich konkurencieschopnosť. V porovnávanom období sa za najdynamickejšie vyvíjajúci ukazovateľ na celoštátnej i krajských úrovniach javí indikátor prístupnosti k PC a napojenia na internet z domácností. Zdá sa, že fenomén „komputerizácie a internetizácie“ zasiahol v ostatných piatich rokoch všetky kraje Slovenska (tabuľka 4) a v tomto ohľade nie sú badateľné výrazné medziregionálne rozdiely.

Tabuľka 4: Indikátory infraštruktúrnej vybavenosti

Kraj, SR / rok	Indikátory infraštruktúrnej vybavenosti							
	21		22		23		24	
	Podiel obyvateľov zásobovaných z verejných vodovodov (v %)		Podiel obyvateľov napojených na verejnú kanalizačnú sieť (v %)		Domácnosť s prístupom k PC (% z domácností)		Domácnosť s prístupom na internet (% z domácností)	
	2001	2010	2001	2010	2006	2010	2006	2010
Bratislavský	95,3	95,8	82,3	86,2	54,2	76,5	33,5	74,7
Trnavský	89,9	86,4	45,2	54,2	57,9	67,9	29,2	63
Trenčiansky	73,8	89	53,4	58,3	47,7	70	20,2	66,6
Nitriansky	82,9	90,3	45,4	47,5	43,9	71,9	24,8	70,1
Žilinský	85	88,8	48,7	60	48,3	75,3	27	67,1
Banskobystrický	89,1	85,8	56,4	60,8	44,7	70,2	21,4	62,5
Prešovský	73,8	78,3	51,2	57,2	52,9	74,3	24,2	68,9
Košický	77,3	81,2	56,7	60,5	52,7	70,5	32	66,1
SR	82,9	86,6	54,7	60,4	50,1	72,2	26,6	67,5

 Zdroj: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]

Tabuľka 5: Indikátory životného prostredia a zdravotného stavu obyvateľstva

Kraj, SR / rok	Indikátory životného prostredia a zdravotného stavu obyvateľstva									
	25		26		27		28		29	
	Tuhé emisie (v t/km ²)		Oxid siričitý (v t/km ²)		Oxid dusíka (v t/km ²)		Oxid uhoľnatý (v t/km ²)		Priemerné percento pracovnej neschopnosti	
	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010
Bratislavský	0,43	0,38	6,78	5,08	3,41	2,71	1,30	1,99	3,49	2,28
Trnavský	0,28	0,42	0,48	0,11	0,44	0,36	0,98	0,66	4,93	4,04
Trenčiansky	1,02	0,85	10,1	8,27	2,28	1,53	2,28	2,55	5,04	4,04
Nitriansky	0,37	0,46	0,73	0,08	0,59	0,41	1,00	0,97	4,83	3,78
Žilinský	0,95	0,92	1,66	0,43	0,72	0,70	3,07	1,77	5,45	4,18
Banskobystrický	0,37	0,67	0,89	0,44	0,62	0,57	2,11	2,72	5,13	3,35
Prešovský	0,24	0,48	0,76	0,28	0,31	0,31	0,77	0,76	6,69	6,06
Košický	3,86	0,96	5,20	1,61	4,24	2,01	13,27	14,34	4,83	4,25
SR	0,96	0,67	2,60	1,41	1,33	0,88	3,28	3,38	4,91	3,94

 Zdroj: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]

Vývoj štatisticky evidovaných indikátorov životného prostredia – tuhé emisie, oxid siričitý a oxid uhoľnatý na jednotku rozlohy (tabuľka 5, indikátory 25-28, grafy 1-8) a zdravotného stavu obyvateľstva - priemerné percento pracovnej neschopnosti (tabuľka 5, indikátor 29, grafy 1-8), použitých pri hodnotení kvality života krajov Slovenska vykazuje na celoštátnej úrovni tendencie celkového zlepšenia hodnôt indikátorov. Na krajskej úrovni sa však vyskytujú odlišnosti, ktoré predovšetkým v dôsledku niektorých druhov priemyselnej výroby vykazujú nárast hodnôt tuhých emisií (Trnavský kraj) a oxidu uhoľnatého (Košický kraj; tabuľka 5).

Vyhodnotením vyššie popísaných indikátorov metódou komparatívnej analýzy (tabuľka 6) sme dospeli k stanoveniu celkového poradia 8 krajov Slovenska podľa kvality života k 31.12.2010. Pre lepšiu názornosť hodnotenie pozície jednotlivých krajov podľa vybraných indikátorov znázorňujeme tzv. lúčovým grafom (grafy 1-8).

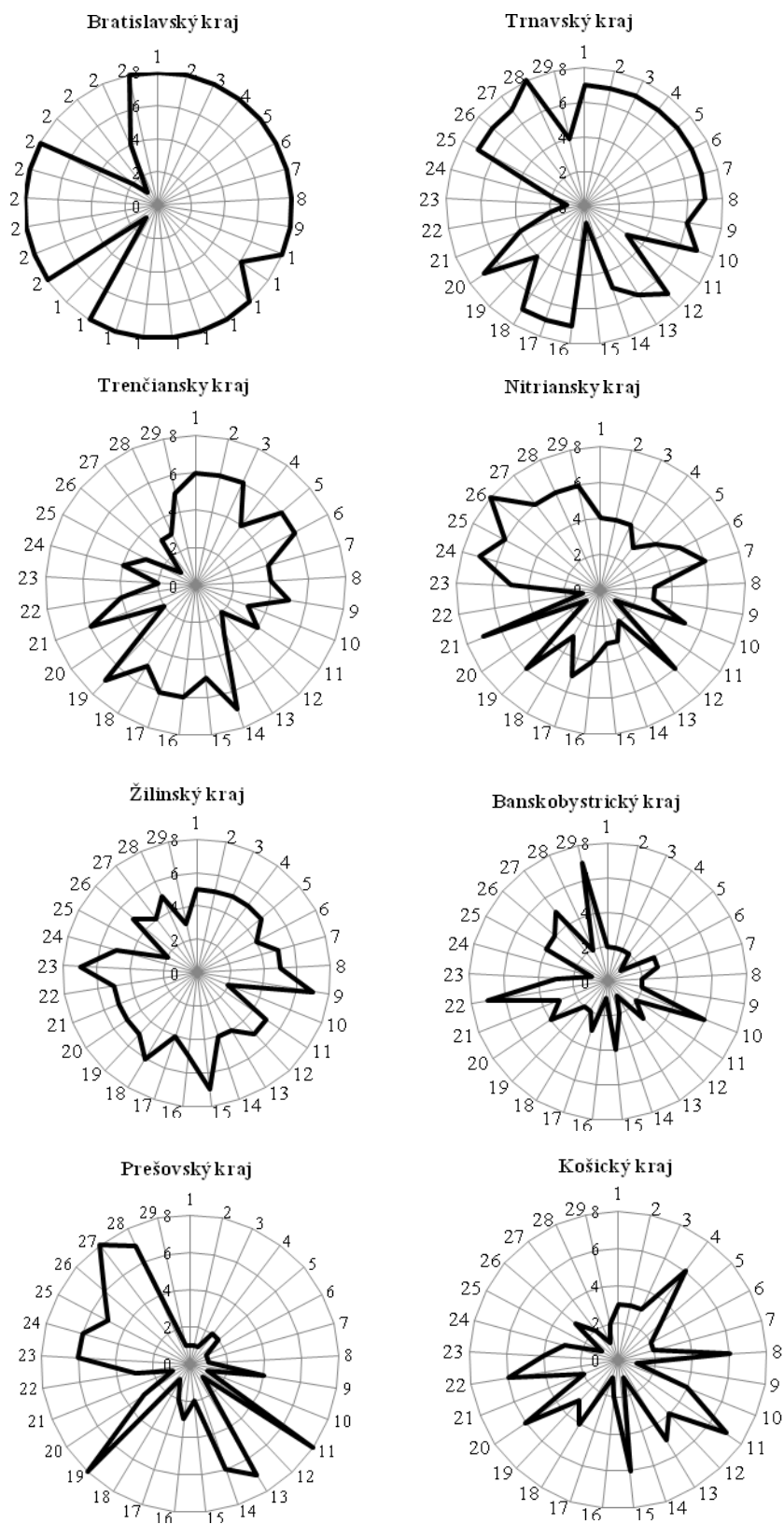
Tabuľka 6: Kvalita života podľa krajov SR k 31.12.2010

Kraj	Ekonomické prostredie		Demografické prostredie		Sociálne prostredie		Infraštruktúra		Životné prostredie		Pracovná neschopnosť		Kvalita života	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Bratislavský	100,0	1	95,0	1	82,5	1	100,0	1	46,9	5	100,0	1	87,4	1
Trnavský	86,3	2	55,0	5	80,0	2	28,1	8	90,6	1	50,0	5	65,0	2
Trenčiansky	62,5	3	52,5	6	65,0	3	50,0	4	31,3	7	62,5	4	54,0	5
Nitriansky	51,3	5	37,5	7	47,5	5	62,5	3	81,3	2	75,0	3	59,2	3
Žilinský	60,0	4	62,5	2	62,5	4	68,8	2	50,0	4	37,5	6	56,9	4
Bansko-bystrický	31,3	7	30,0	8	30,0	8	43,8	7	46,9	6	87,5	2	44,9	6
Prešovský	18,8	8	60,0	3	42,5	6	50,0	5	81,3	3	12,5	8	44,2	7
Košický	41,3	6	57,5	4	40,0	7	46,9	6	21,9	8	25,0	7	38,8	8

1- koeficient, 2-poradie

Zdroj: vlastné výpočty

Grafy 1-8: Pozícia krajov SR podľa vybraných indikátorov kvality života

Zdroj: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]

Záver

Uvedomujeme si, že kvalita života a schopnosť konkurencieschopnosti regiónov sa v dnešnej globalizovanej spoločnosti nemôže striktno posudzovať len podľa merateľných štatistických veličín. Globalizácia a internacionalizmus sa stále viac prejavujú aj v difúzii technológií, životného štýlu a organizačných princípoch hospodárskeho a spoločenského života v regiónoch. Sú to teda aj ťažko exaktne hodnotiteľné tzv. „mäkké faktory regionálneho rozvoja“ (Rumpel, Slach, Koutský 2008), ktoré zohrávajú stále významnejšiu rolu vo formovaní kvality života vyspelých územných celkov. Domnievame sa, že sa tu otvára priestor pre poznávanie a štúdium kreatívnych služieb zameraných na tvorbu a propagáciu imidžu a identity krajov a budovanie kreatívneho milieua v regiónoch, ktoré môže prispieť ku konkurencieschopnosti, lokalizačnej atraktivite a v konečnom dôsledku aj kvalite života v regiónoch.

Literatúra

- ANDRAŠKO, I. 2008. Kvalita života jako súčasť profilu konkurencieschopnosti regiónu? Sborník příspěvků XI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Pavlovice, 2008, 39-44. Dostupné na: <<http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/kvalita-zivota-ako-sucast-profilu-konkurencieschopneho-regionu.pdf>>, [12.07.2012]
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. 2011. Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, implikace. 2. vyd. 2011, Praha: Karolinum, 342 s., ISBN 978-80-246-1974-3.
- European Commition : Sixth periodic report on the social and economic situation and development of the regions of European Union. Luxembourg, European Commition, 1999, 242 s., ISBN 92-828-6817-6.
- GAJDOŠ, P. 2002. Človek, spoločnosť, prostredie. Priestorová sociológia. Sociologický ústav SAV Bratislava, 2002, ISBN 80-855544-39-3.
- HAJKO, J., KLÁTIK, P., TUNEGA, M. 2011. Konkurencieschopné regióny 21 2010. Podnikateľská aliancia Slovenska, Bratislava, 2011, s. 431, ISBN-13: 978-80-89493-05-0.
<http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>, [cit. 10.7.2012]
- MAIER, G., TÓDTLING, F. 1998. Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika, Elita Bratislava, 1998, ISBN 80-8044-049-2.
- MURGAŠ, F.: Regionálne diferenciácie kvality života na Slovensku. Regionální studia, Praha, 2008,2, 19-21, ISSN 1803-1471.
- RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. 2011. Regionálna štruktúra Slovenska v posledných troch desaťročiach. Acta regionalia et environmentalica, roč. 8, 2011, č. 2, 29-37, ISSN 1336-5452.
- RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. 2012. Competitiveness of Slovakia Regions in Regional Policy Context. Geography and Geoinformatics: Challenge for Practise and Education. Proceedings of 19th International Conference. Brno: Masarykova univerzita, 2012, 250-258, ISBN 978-80-210-5799-9.
- RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. 2012. Regionálne disparity a konkurencieschopnosť regiónov Slovenska. XV. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Masarykova Univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, Brno. Sborník příspěvků, Valtice, 2012, , 59-68, ISBN 978-80-210-5875-0.
- RUMPEL, P., SLACH, O., KOUTSKÝ, J. 2008. Měkké faktory regionálního rozvoje. Ostravská univerzita v Ostravě, 2008, s. 184, ISBN 978-80-7368-435-8.
- VITURKA, M. 2007. Konkurencieschopnosť regiónů, možnosti jejího hodnocení a stimulační. In: Klímová, V. ed.: Sborník příspěvků X. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Brno, 2007, 44-55, ISBN 978-80-210-4325-1.

Štúdiá bola realizovaná v rámci projektu VEGA 1/0900/12: „Zvyšovanie inovačnej výkonnosti a inovatívosti podnikateľských subjektov prostredníctvom systému otvorených inovácií za podpory integrovanej marketingovej komunikácie“.

Reklama a riziká jej pôsobenia na seniorov

František KOTRBA, Kvetoslava KOTRBOVÁ, Zdeněk VELIKOVSKÝ

Úvod

Reklama je základní ekonomickou podmínkou existence a úspěšnosti drtivé většiny médií. Tomu je v posledních dvou desetiletích v postkomunistických zemích přizpůsobováno myšlení, obsah a forma části médií, pro než je životně důležitým atributem býtí žadáným nosičem reklamy a cílem působení public relations agentur. Na základě této premisy pak formují své funkce rekreativní, informativní, didaktické, ale i etické.

Reklama je spolunositelkou společenských hodnot postmoderní individualistické společnosti, z nichž tou nejpreferovanější hodnotou je konzum. Je kosmopolitní a všudypřítomná. Základní podstatou reklamní komunikace je persvazivnost. Reklama přemlouvá, přesvědčuje, ovlivňuje myšlení recipienta verbálně i nonverbálně, pravdivě i nepravdivě, fakty i emocemi. Vytváří iluze, pracuje se sny a přáními publika, motivuje ho k jednání. Učí ho spotřebitelským názorům, postojům, návykům a chování. Slouží primárně podavateli, umí se ale skrývat a vytváří zdání, že je tu pro příjemce. Vytváří nereálné potřeby a nutí kupovat i zcela zbytečné produkty. Tolik teorie.

Zatímco většina „historických“ médií byla nucena v uplynulých dvou desetiletích projít změnou od bezkonkurenčního prostředí a tedy jisté bezstarostnosti o velikost publika a jistoty předplatitelských čtenářských kmenů k tvrdému každodennímu boji o publikum, nově vznikající a nová média již přišla na český trh vybavena potřebnými postoji a dovednostmi. Jak se ale v uplynulém mezidobí vyvíjely dovednosti publika? Jak je připraveno přijímat mediální a reklamní sdělení, jak se v nich orientuje, jak kriticky vyhodnocuje? Neděje se i to, že média mohou do jisté míry vědomě svým konzumentům i ubližovat?

Reklama a seniory

Nejzranitelnějším cílem reklamního působení jsou v našich podmínkách bezesporu seniory. Obecné označení seniory, jak je v ČR nyní módně používáno pro starší část populace, zdaleka nevyjadřuje homogenní skupinu. Například v sousední Německu, pokud je posuzována kupní síla podle věkových skupin, je podle GfK Panel Services Deutschland za „nejbonitnější“ považována generace „Nejlepšího věku“, tedy věková skupina 50 – 59 let, s kupní silou kolem 20 - 25 000 euro za rok. Další marketingově zajímavou skupinou je tzv. „Stříbrná generace“ seniory nad šedesát let s kupní silou téměř 20 000 euro ročně a třetí tzv. „Mladší generace“ do 49 let s kupní silou pod 20 000 euro ročně. To jsou data vycházející z reality jedné z nejrozvinutějších a ekonomicky nejsilnějších zemí EU. Nicméně i naše česká „Generace 50+“ je relativně „mladší“, zdravější a pozitivnější, než tomu bylo před třiceti roky. Padesátníci aktivně prožívají svůj volný čas, ve střednědobém srovnání roste i jejich kupní síla. Padesátníci se nebrání inovacím, vrací se ke koníčkům, plní si sny mládí, dbají o zdraví, tělesnou kondici, investují do péče o tělo, turistiky, poznávání atp. Konzumují.

Jde o generaci, která je schopna kritického přístupu při konzumaci médií a nemusí se proto ztotožnit ani s obsahem reklamních sdělení. Reklama pro aktivní generaci „Nejlepšího věku“ proto bývá seriózní, jako vzory používá seriózní a věkem přiměřené autority – herce, lékaře, slavné sportovce. Vzorem je vitální vrstevník, působící důvěryhodně, autenticky a přátelsky. Reklama cílená na tuto skupinu proto obsahuje stereotypy a klišé typu: „Znáte to, roky běží a tak se i u mne, v mém věku, začínají projevovat“ nebo „Také jsem měla problém s...“ Reklama pro generaci 50+ nepoužívá angličtinu a internet není dominantním nosičem. V oblíbenosti vede TV a nákupní chování části této generace výrazně ovlivňují tištěné letáky a slevové akce.

Změna ve spotřebitelském chování nastává v generaci 65+, respektive s odchodem do důchodu, změnou ekonomického statusu a postupujícími projevy stárnutí.

Prioritami se stávají témata zdraví a nemoci, přátelské bydlení, snaha o maximální snížení životních nákladů a co neekonomičtější plnění základních životních potřeb. Příjmy jedinců se zmenšují zhruba na polovinu - třetinu dosavadních.

Přes vysokou míru životní empirie jsou starší seniory hendikepováni svou důvěřivostí a absencí mediální výchovy. Hůře se orientují v moderních mediálních a reklamních sděleních, které často přijímají nekriticky, s tendencí důvěřovat tomu, co četli, slyšeli a hlavně viděli v médiích a jiných reklamních nosičích. Jejich dalším hendikepem je neschopnost asertivního ne, odmítnutí nabízeného produktu nebo služby, zhoršené rozlišovací schopnosti a odhadu reálné ceny produktu nebo služby, důvěřivost, nekritické přijímání podnětů a neschopnost domýšlet do důsledků následky svého jednání. Neznají dobře svá práva a neumějí či nemají energii je uplatňovat v praxi.

Seniory mají své specifické potřeby v oblasti zdraví a životního stylu, sociální komunikace atp. Jsou proto primární cílovou skupinou např. výrobců a prodejců léčiv, doplňků stravy, protetických pomůcek apod. Tomu je také podřízen jazyk a styl reklamy pro seniory. Ta pracuje se vzory, jež představují seriózní autority - oblíbení sportovci, herci, zpěváci, lékaři. Využívá vrstevníky, kteří působí důvěryhodně a s jejichž problémy se mohou seniory jako publikum ztotožnit. Cílí na sny a přání a používá ty nejhlubší city, např. lásku k dětem, k vnoučatům atp.

Seniory jsou ale i konkrétním cílem přímých marketingových metod, výzev, návrhů a ataků. Patří přitom mezi sociálně nejohroženější skupinu, pro než může mít špatné rozhodnutí v jejich spotřebitelském chování fatální dopady.

Jak se projevují v běžném životě? Jako krátké expoé je možné zmínit několik konkrétních dat z veřejných zdrojů, dostupných na stránkách Českého statistického úřadu a České správy sociálního zabezpečení.

V České republice žilo k v roce 2011 celkem 1 629 392 osob starších 65 let. To je 15,5 % populace z celkového počtu 10 512 208 obyvatel. Zatímco v roce 2006 představovala skupina seniorů starších 65 let 14,3 % populace, nyní je to 15,5 % a tento podíl poroste asi do roku 2030. Jen pro srovnání, Slovensko mělo v roce 2011 celkem 12,4 % populace starší 65 let.

Průměrná hrubá mzda v ČR je nyní 24 626 CZK, tedy přibližně 985 euro. A průměrný starobní důchod je 10 740 CZK, čili asi 430 euro. V ČR žije 2,34 miliónu starobních důchodců. Na 1 důchodce připadá 1,72 daňového poplatníka, podíl ekonomicky aktivních osob v populaci bude dále trvale klesat, zatímco podíl ekonomicky neaktivních obyvatel ve společnosti v příštích desetiletích poroste. V dalších minimálně dvou dekadách tedy poroste i skupina starobních důchodců jako specifické cílové skupiny.

Vedle uvedených socioekonomických dat ovlivňují realitu i relativně pozitivní data zdravotnické statistiky. Roste střední délka života, u žen je v ČR 79,9 let, u mužů 73,7 roku. Roste délka života ve zdraví, délka života prožitá v nemoci je 6-8 let, stagnuje úmrtnost. V této souvislosti se společně se změnami ve státní zdravotní politice, výši poplatků ve zdravotnictví, novelami úhradových vyhlášek a růstem prodejních cen léků a doplňků na ně mění i výše prostředků, které musí senioři do svého zdraví investovat.

Letos jsme v rámci výzkumné části jedné z bakalářských prací oboru Ochrana veřejného zdraví Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity zjišťovali reálné náklady na léky, doplňky stravy, lékařskou péči a další náklady ve skupině seniorů starších 65 let, trvale žijících v jihočeském lázeňském městě Třeboň.

Měsíčně vynaložili senioři průměrně 326 korun za léky předepsané lékařem, 82 korun za poplatky u lékaře a 58 korun za pobyt v nemocnici. Za doplňky stravy, tedy produkt, který je zbytečný a o jehož nákupu se rozhodují senioři i na základě reklamy, vydali muži průměrně 139, ženy 210 korun měsíčně. Celkově se bezprostřední náklady na péči o zdraví pohybovaly u žen mezi 477 – 698 korunami měsíčně, u mužů mezi 401 – 635 korunami. Zajímavé je zjištění, že zatímco průměrné měsíční náklady za léky a doplňky stravy byly u seniorů žijících doma 367 korun měsíčně, u seniorů žijících v domech s pečovatelskou službou to bylo průměrně 708 korun, tedy téměř dvakrát tolik. Vzhledem k velikosti zkoumaného souboru (105 osob) samozřejmě není možné vyvozovat závěry, některá zjištění ale stojí za další výzkum a ve zjišťování vybraných aspektů kvality života a chování seniorů budeme v rámci studentských prací pokračovat.

Senioři jsou přímým cílem directmarketingových společností a častěji než jiné části populace se stávají obětí klamavého jednání některých marketérů. Fatální rizika klamavého jednání představují podle údajů České správy sociálního zabezpečení především prodejní akce, podomní prodej zboží a služeb a rychlé půjčky.

V roce 2011 bylo v ČR rozhodnuto o 930.000 exekucí, z tohoto počtu bylo vyměřeno 55 000 exekučních srážek z důchodu. Za prvních šest měsíců roku 2012 české soudy nařídily 64 315 exekucí na důchod, průměrná výše exekuční srážky činila 3000 Kč. Nárůst počtu exekucí na důchod za posledních deset let je v ČR přibližně 400 %, podle údajů České správy sociálního zabezpečení to v roce 2000 bylo 15 665 exekucí, v roce 2010 celkem 51 184 a za pololetí roku 2012 už 64 315. Nejčastějšími příčinami platební neschopnosti starobních důchodců jsou podle ČSSZ prodejní akce, při nichž se senioři nechají zlákat například vidinou levného občeda nebo kulturního vystoupení a poté nedokážou vzdorovat soustředěnému nevybíravému tlaku školených prodejců. Dále podomně uzavřené nevýhodné smlouvy na zboží či služby a dále nebankovní půjčky obvykle zatížené vysokými poplatky. Nabídka pro klienty evidentně nevýhodných nebankovních půjček je mimořádně masivní a využívá nejen printová média a letákové magazíny, ale např. i teletext a časopisy. To, že taková část populace přes veškeré veřejné vědomí o problematice tohoto konání uzavírá nevýhodné půjčky, ukazuje na fatální neznalost základních finančních pojmů ze strany spotřebitelů, možná i na jejich sociální situaci i na určité vakuu v českém právním systému, který tento stav dovoluje.

Stojíme tedy před otázkou prevence těchto jevů. Spotřebitelské organizace jsou schopny v lepším případě pomoci řešit následky, nikoliv příčiny problému. Rodina postižených seniorů neumí, nemůže, případně nechce pomoci a často o problému ani netuší. Stát se v oblasti prevence prakticky neangažuje a operuje mj. principem subsidiarity, část seniorů se přitom neorientuje ani v elementárních otázkách finanční gramotnosti.

Jednou z dílčích cest, jak zmírnit možná rizika nežádoucích dopadů špatného spotřebitelského chování, je mediální výchova například prostřednictvím působení klubů seniorů nebo v rámci projektů celoživotního vzdělávání. V Jihočeském kraji se zájmu těší přednášky týkající se mediální problematiky pro studenty Univerzity třetího věku Jihočeské univerzity a členy Klubu Univerzity třetího věku JČU, kde se již podařilo edukovat několik stovek seniorů. Je ale třeba najít cesty, jak dostat elementární informace mezi další seniory. Akceptovaná média, která by přicházela do úvahy, by se v tomto ohledu chovala poněkud kontraproduktivně, a dovednosti starších seniorů brání využít např. internetu.

Rady pro seniory – studenty jsou přitom v podstatě triviální: „Nic nepodepisujte bez brýlí. Smlouva za desetitisíce se nepodepisuje přes plot. Nikoho cizího nepouštějte do bytu. Nic jste si neobjednali, nemůžete proto ani nic vyhrát. Vybírejte dobře komu důvěřovat. Nakupujte se seznamem. Poslouchejte mozek, srdce se rádo mýlí. Naučte se říkat NE a když si nejste jisti, zkuste se poradit. Podívejte se na problém skrze moudré latinské: Cui bono? Komu to přináší prospěch? Vám nebo pouze tomu, kdo vám cosi nabízí?“

Ačkoli přednášková činnost může poskytnout preventivní informace pouze desítkám či stovkám seniorů, vnímáme ho jako projev konkrétní snahy o řešení problému, který není příliš medializován a přesto je ve světle uvedených dat zcela reálný.

Závěr

Populace seniorů v minimálně dvou příštích dekadách bude výrazně přibývat. A ačkoliv se do seniorských let budou dostávat ročníky, které již mají více mediálních zkušeností než současní starší senioři, jejichž spotřebitelské a mediální dovednosti se formovaly ještě před nástupem agresivních forem reklamy, riziková populace starších seniorů spíše poroste. Jakákoliv diskuse upozorňující na fatální sociálně ekonomický a etický problém, který není nijak systémově řešen, je proto důležitá.

Literatura:

KOPEČEK, M. 2000. Psychologie, reklama, nevědomí, volba léčby a směr výzkumu v psychiatrii. Praktický lékař č. 87/9. 25. 9. 2007, s. 511-512. ISSN 0032-6739.

LEŠTINOVÁ, J. 2012. Kolik stojí zdraví české seniory. Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, bakalářská práce. České Budějovice, 2012. Bez ISBN.

LIPOVETSKÝ, G. 2008. Éra prázdnoty. Praha: Prostor, 2008. ISBN 978-80-7260-190-5.

McLUHAN, H. M. 2000. Člověk, média a elektronická kultura – výběr z díla. Brno: Jota, 2000. ISBN 80-7217-128-3.

McQUAIL, D. 2002. Úvod do teorie masové komunikace. 2. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-714-0.

VYSEKALOVÁ, J. 2007. Psychologie spotřebitele. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978- 80 -247-2196-5.

VYSEKALOVÁ, J., KOMÁRKOVÁ, R. 2007. Psychologie reklamy. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978 – 80 – 247 – 2196 – 5.

VYSEKALOVÁ, J., MIKEŠ, J. 2007. Reklama: Jak dělat reklamu. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 80-247-2001-9.

<http://www.gfkps.com>

<http://www.cssz.cz/cz/duchodci>

Kvalita života seniorov v nových podmienkach spoločnosti a právneho štátu

Oľga BOČÁKOVÁ, Darina KUBÍČKOVÁ

Kvalita života má jednu z najpodstatnejších dimenzií a tou je sociálna dimenzia. Preto sa danej problematike venujú hlavne sociálne vedy. V praxi sa profesionálne stáva predmetom záujmu v prvom rade pracovníkov z oblasti sociálnej práce a sociálnej politiky.

V súčasnosti má kvalita života v Slovenskej republike i politickú dimenziu, nakoľko si v novembri opäť pripomenieme výročie pádu socialistického štátu ČSSR a v tejto súvislosti sa venuje mnoho pozornosti diskusiám, prieskumom, kvalite života pred a po novembri 1989 v oboch sociálno-ekonomických systémoch.

Ak berieme do úvahy rôzne typy prieskumov, tak potom môžeme konštatovať, že väčšina obyvateľstva, teda aj seniorov, vyjadrovala nespokojnosť z hľadiska súčasnej životnej úrovne, sociálnych istôt a systému sociálnej politiky. Napríklad neoliberalistické tendencie, ktoré v spoločnosti presadzujú celý rad opatrení, sa prejavujú negatívne preto, lebo majú nepriaznivý dopad na kvalitu života človeka, t. j. na dôchodky, reformu zdravotníctva, rast cien potravín, bývanie, energie, financovanie školstva, vedy a pod. Svedčí to o tom, že sa znižuje sociálna funkcia štátu, na rozdiel od vyspelých členských krajín Európskej únie, kde sociálna funkcia štátu je mimoriadne významnou zložkou politiky každej vlády. Problém sociálnej politiky, sociálnej kohézie a sociálnej solidarity prispieva ku kvalite života všetkých občanov a má v Európe dlhodobú tradíciu v samotnom vedomí občanov jednotlivých štátov, čo sa prejavuje na ich sociálnom statuse.

Úroveň sociálnych istôt občanov bola, je a bude v každom ohľade významným prvkom kvality života, pretože ovplyvňuje možnosť občana zabezpečiť si ľudský, dôstojný a sociálne primeraný spôsob života tak, aby sa nedostal v dôsledku objektívnych spoločensko-ekonomických podmienok príslušného štátu do kategórie najnižšej, to znamená do kategórie „chudobného človeka“.

Vývoj v 21. storočí prinesie ďalšie nové aspekty do kvality života. Toto nové storočie nesie mnoho mien, mnoho aspektov, kritérií, ale prináša i mnoho zmien. A nových trendov v postavení človeka v spoločnosti. Pre lepšie pochopenie uvedieme aspoň štyri hlavné tendencie:

Je to storočie:

- a) globalizácie
- b) informačných technológií
- c) novej ekonomiky založenej na poznatkoch
- d) udržateľného rozvoja.

Udržateľný rozvoj v 21. storočí (realizácia Rio AGENDY 21), ktorú akceptovala i Slovenská republika a vláda rozpracovala Národnú stratégiu udržateľného rozvoja. Nová a špecifická globálna rozvojová paradigma pre 21. storočie, kladie do popredia kvalitu životného prostredia ako predpoklad prežitia ľudskej civilizácie.

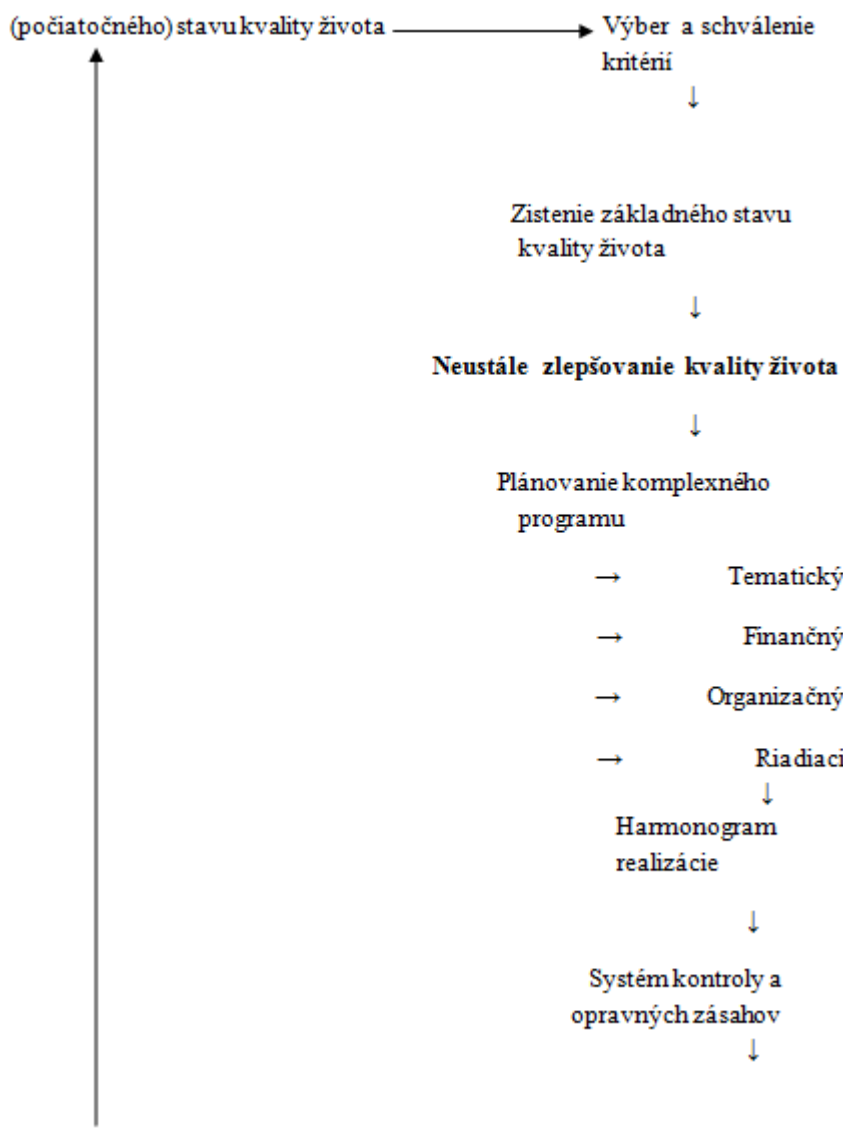
Ak zoberieme do úvahy syntetizujúce modely kvality života (praktické a teoretické), tak potom snáď najznámejší syntetizujúci prakticky orientovaný model predstavuje model WHO (Svetovej zdravotníckej organizácie), ktorý bol výsledkom medzinárodného projektu realizovaného v 17 krajinách, publikovaný v roku 1997 (What 1996, WHQOL 1997 a i.). Ide v ňom o určenie základných oblastí kvality života ako aj vnútorných komponentov a atribútov v každej z daných oblastí. Predpokladá, že na kvalite života sa podieľajú štyri základné oblasti (domény), ktoré sú vnútorne členené podľa ďalších indikátorov.

Základné oblasti kvality života podľa WHO:

1. Telesné zdravie a úroveň nezávislosti - indikátory: Energia a únava, Bolesť a nepohoda (diskomfort), Spánok a odpočinok, Mobilita, Aktivity v každodennom živote, Závislosť od liekov a zdravotných pomôcok, Pracovná kapacita.
2. Psychické funkcie - indikátory: Imidž vlastného tela a zjavu, negatívne emócie, pozitívne emócie, sebahodnotenie, myslenie, učenie, pamäť, pozornosť, spiritualita (náboženstvo), osobné presvedčenia.
3. Sociálne vzťahy - indikátory: osobné vzťahy, sociálna podpora, sexuálne aktivity.
4. Prostredie - indikátory: finančné zdroje, sloboda, fyzická bezpečnosť, zdravotná a sociálna starostlivosť, prostredie domova, možnosti získať informácie a kompetencie, participácia na voľno - časových a rekreačných aktivitách, fyzikálne prostredie (emisie, hluk, premávka, klíma), doprava.

Komplexný systém kvality života

Človek chce žiť dlho, chce byť aktívny, plnohodnotný a sebestačný. Počas života chce zostať v spoločnosti a ani v starobe nechce byť odsunutý na jej okraj. „Každá spoločnosť sa svojim spôsobom zaujíma o zdravie obyvateľstva a vytvára určité opatrenia na jeho ochranu“ (Bočáková 2006).

Človek, keď už nemá dostatok síl a potrebuje pomoc, vtedy si „u veľkého košatého stromu“, ktorý reprezentuje ľudskú societu nárokuje na bezpečnosť. Spoločnosť, ktorá rozumie potrebám skôr narodeným, sa snaží postarať o ich celkové zabezpečenie, vytvorením podmienok pre dôstojný život v starobe. Na druhej strane ľudské bytosti nemôžu len pasívne čakať, že sa o nich spoločnosť postará, pretože to nie je správne. Aj seniori majú byť aktívni, čo je najlepšia prezentácia a náplň ich jesene života. Rodina je základnou organizačnou a štruktúrnou jednotkou spoločnosti. „Aj keď prišlo k zmenám je treba urobiť všetko pre to, aby rodina mohla realizovať starostlivosť o seniorov. Inštitucionálna starostlivosť je nutná, ale súčasne náhradná a doplnujúca. Starostlivosť v inštitúciách by mala byť podobná s bežným, domácim prostredím“ (Haškocová, 1990).

„Čím je človek starší, tým pevnejšie sú fixované jeho stereotypy a tým ťažšie a pomalšie sa prispôbuje novým a komplikovaným životným situáciám. Človek vo vyššom veku lípne na spôsobe doterajšieho života a názoroch, lebo sa veľmi ťažko prispôbuje už svojou biologickou podstatou. Prispôbivosť je vlastnosťou mladosti. Ľudia vo vyššom veku nie sú ochotní prijímať zvyky, ktoré sú v rozpore s jeho doterajšími. Rokmi zaužívané návyky mu poskytujú pohodlný spôsob života, ako sa môže vyrovnáť úspešne s bežnými situáciami. Meniť ich je veľmi namáhavé. Prejavuje sa u neho mnoho strachu z rizika a málo nadšenia a záujmu. Motívy, ktoré v mladosti poháňali vpred, strácajú silu a prítlačivosť. Znížená adaptačná schopnosť spôsobuje, že nový, neočakávaný alebo silný podnet môže narušiť vnútornú rovnováhu“ (Bartko, 1990).

Dôležitou zložkou starostlivosti o seniorov žijúcich v domove dôchodcov je sociálna práca, ktorú vykonávajú sociálni pracovníci s odborným vzdelaním. Ich úlohou je nielen pomôcť zabezpečiť pre seniorov veci dennej potreby, ako sú drobné nákupy, či pomôcť im pri vybavovaní rôznych úradných vecí. Dôležitou časťou práce sociálneho pracovníka je pomôcť seniorom adaptovať sa na nové prostredie, čo je pre nich veľmi stresujúce. Ďalšou úlohou je postarať sa o využitie voľného času všetkých obyvateľov. Prispôbiť ho ich záujmom a záľubám a sklbiť ich dohromady tak, aby sa domov dôchodcov pre jeho obyvateľov stal skutočným domovom.

Sociálna práca so staršími ľuďmi prináša určité problémy a kritické momenty. Nie je možné určiť ostrú hranicu medzi zdravotnou starostlivosťou a sociálnou prácou, k ich prieniku by malo dochádzať ako v zdravotníckych zariadeniach, tak aj v sociálnych službách. Zhoršenie zdravotného stavu so sebou obvyčajne prináša potrebu sociálnych služieb, preto je žiaduce, aby boli obidva tieto typy služieb poskytované súbežne. Z toho vyplýva, že sociálny pracovník má pracovať v tíme so zdravotníckym personálom.

Platí aj opačný vzťah. Sociálne zmeny predstavujú pre seniora zvýšenú záťaž a riziko z hľadiska jeho zdravia. Náročné sú najmä zmeny, ktoré prinášajú prerhané sociálne vzťahy – odchod do dôchodku, zmena bydliska, odchod do ústavnej starostlivosti, smrť blízkeho človeka. Sociálny pracovník pomáha klientovi - seniorovi adaptovať sa na zmenu, prípadne integrovať sa do novej sociálnej siete. Pamätá zároveň na nutnosť uchovať kontinuitu života, podržať súvislosť medzi minulosťou a súčasnosťou, pracuje s klientovým životným príbehom. Jednoznačne tak podporuje jeho zdravie a kvalitu života.

Sociálna práca so seniormi musí byť poskytovaná kvalitne i v prípade, že senior – klient, má závažný problém s komunikáciou v dôsledku svojho zdravotného postihnutia (demencia, duševné ochorenie). Sociálny pracovník musí byť preto vybavený zručnosťami potrebnými k nadviazaniu kontaktu a rozpoznaniu potrieb týchto ľudí.

Základom sociálnej práce so seniormi je práca so vzťahmi a dôverou, vytváraním pocitu bezpečia a istoty, ktoré patria k najzákladnejším potrebám seniorov a zároveň predstavujú „etický most“ medzi sociálnym pracovníkom a klientom.

Sociálny pracovník býva v mnohých prípadoch jediným prostredníkom kontaktu seniora s vonkajším svetom, cez neho môže vyjadrovať svoju vôľu, s jeho podporou môže rozhodovať a udržať si kontrolu nad svojím životom. Sociálna práca so seniormi znamená tiež často prácu s jeho rodinou a poskytovanú pomoc rodinným príslušníkom.

Genéza sociálnej práce sa formovala postupne. Dlhé obdobie sa uplatňovala jej neuvedomelá a laická podoba. Až neskôr v dôsledku pribúdania sociálnych problémov a zvyšovania počtu sociálne slabších sa začala postupne organizovať a vytvárať svoje praktické pole pôsobnosti za pomoci sociálnych pracovníkov. Sociálny pracovník by mal byť predovšetkým profesionálom schopným reflexie a z tejto pozície by mal posudzovať ostatné povinnosti. Vždy by mal dokázať svoje konanie obhájiť.

Poznáme niekoľko typov sociálnych pracovníkov:

1. Angažovaný sociálny pracovník – chápe svoju prácu ako spôsob, ktorým uplatňuje osobné materiálne hodnoty. S klientmi jedná ako s ľudskými bytosťami, ktoré vníma empaticky a s rešpektom. Vychádza z toho, že sociálny pracovník by sa mal naozaj starať o svojich klientov a jednáť s nimi ako s priateľmi. Sám seba chápe predovšetkým ako osobu a až potom ako sociálneho pracovníka. V kontexte súčasnej praxe je tento prístup problematizovaný tým, že by sociálny pracovník mohol byť obvinený zo strany niektorých klientov, pretože môže prísť k vytvoreniu osobného vzťahu s klientom, alebo k vyhoreniu. Je preto dôležité, aby sa sociálny pracovník pohyboval v inštitucionálnom rámci práv a povinností.

2. Radikálny sociálny pracovník – s predchádzajúcim má spoločné to, že vkladá osobné hodnoty do praxe. Nerobí to preto, aby poskytol jednotlivým klientom bezpodmienečnú starostlivosť, ale ide mu najmä o zmenu tých zákonov, oblastí sociálnej politiky a praxe, ktoré považuje za nespravodlivé. Jedná sa skôr o otázku politickej ideológie a o prácu v záujme sociálnej zmeny.

3. Byrokratický sociálny pracovník – v tomto modeli sa odporúča oddelenie osobných hodnôt, profesionálnych hodnôt a hodnôt zamestnávateľa. Cieľom sociálnej práce je manipulácia s ľuďmi v záujme ich zmeny. K úlohe sociálneho pracovníka patrí aj to, že vytvára ilúziu osobnej starostlivosti o klienta. Na druhej strane zasa v určitých prípadoch musí pôsobiť aj ako prísny „normalizátor“ klienta. Rozdelenie osobného a profesionálneho je nutné preto, aby sa sociálni pracovníci necítili vinní tým, že s ľuďmi manipulujú a že užívajú vzťah spôsobom, ktorý by v osobnom živote nepovažovali za čestný.

4. Profesionálny pracovník – sociálny pracovník je autonómnym profesionálom, ktorý je vzdelaný v odbore, je vedený etickým kódexom a jeho identitu tvorí predovšetkým členstvo v profesii. Prioritou sú práva a záujem klientov. Dôležitý je individuálny vzťah s klientom, ktorého sociálny pracovník chápe ako aktívneho spolupracovníka. Profesionálny model je založený na tom, že je treba vyvážiť moc medzi sociálnym pracovníkom a klientom, a to upevnením práv klientov. To sa uskutoční tým, že sa umožní participácia klientov na rozhodovaní a služby sa otvorí vplyvu klientov. Dôležitú úlohu v zmene organizačnej kultúry hrá i možnosť klienta sťažovať sa. Klient tak dostane v kontexte profesionálnych vzťahov väčšiu moc. Dôraz je kladený na sociálneho pracovníka, ktorý klientovi túto moc dáva. Klient má teda viac moci, ale tá je pod kontrolou sociálneho pracovníka (Bartošovič, 2006).

Podľa skúseností (Bartošovič, 2006), je sociálny pracovník dôležitou súčasťou tímu, ktorý sa stará o seniorov v domove dôchodcov. Súčasťou jeho uplatnenia v inštitúcii je:

- informovanie verejnosti o konkrétnom domove dôchodcov, rozhovory so záujemcami o pobyt
- vykonávanie terénnej sociálnej práce ešte pred vstupom do zariadenia

- intenzívna komunikácia so seniormi pred a počas pobytu v domove dôchodcov pri prijímaní obyvateľa
- pomoc o samostatné vykonávanie funkčného a kognitívneho vyšetrenia klienta v spolupráci so zdravotníckym personálom
- uvádzanie psychologických princípov do práce s klientom
- zabezpečovanie administratívneho „servisu“ pre seniora udržiavanie kontaktu s rodinou staršieho človeka
- zahájenie dobrovoľníckeho programu
- dohľad nad dodržovaním ľudských práv seniorov, práca so sťažnosťami obyvateľov
- aktívne sa podieľať na aktivizačných programoch pre seniorov
- - účasť na pravidelných zdravotno-sociálnych vizitách obyvateľov s cieľom riešenia sociálnych problémov seniora
- svojím osobným zaujatím sa stať hlavnou oporou nového obyvateľa
- dobrá komunikácia s klientom je základom k vzťahu a dôvere medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Pri komunikácii s geriatrickým klientom je treba ho vnímať ako človeka, ktorý trpí a my mu chceme zmierniť ťažkosti (Rheinwaldová, 1999).

Odporúča pri každodennom stretnutí sociálneho pracovníka s obyvateľmi využiť nasledovné zásady komunikácie:

- 1) Buďte vždy milí a prívetiví. Obyvatelia očakávajú pokoj a radosť.
- 2) Oslovujte obyvateľov pán a pani, nikdy nie dedko a babka. Vykaďte im.
- 3) Nikdy s nikým nehovorte z pozície nadriadeného.
- 4) Nerozprávajte sa s nimi ako s deťmi.
- 5) Pomáhajte všetkým udržať si pocit vlastnej hodnoty.
- 6) Buďte dobrým poslucháčom. Ak obyvateľ nepočuje, nekričte, ale pristúpte k nemu bližšie.
- 7) Rozprávajte pomaly, zrozumiteľne, buďte stručný.
- 8) Nechajte obyvateľov robiť všetko pre seba čo môžu. Len im asistujte, posilňuje to ich sebavedomie.
- 9) Pred vstupom do izby vždy zaklopte.
- 10) Snažte sa splniť ich požiadavky podľa svojich možností, ak nemôžete, vysvetlite im prečo (Rheinwaldová, 1999).

Sociálna politika je sústavné a cieľavedomé úsilie jednotlivých sociálnych subjektov o zmenu alebo udržanie a fungovanie sociálneho systému, ktorá sa súčasne stala oblasťou výskumu a akademickou disciplínou, pričom v posledných desaťročiach je ovplyvňovaná globalizujúcimi procesmi, vedúcimi k znižovaniu výdavkov na miestnej, regionálnej, ale aj na štátnej úrovni.

Sociálna politika zahŕňa väčšinou politiku sociálneho zabezpečenia vrátane sociálnych služieb, rodinnej politiky, bytovej politiky, najmä jej sociálnych aspektov, zdravotnej politiky, politiky zamestnanosti a vzdelávacej politiky. Všetky vymedzenia sociálnej politiky majú jeden spoločný cieľ, a to sociálnu spravodlivosť. Z tohto pohľadu je možné definovať sociálnu politiku nasledovne: „Sociálna politika je súbor aktivít a opatrení, ktoré cieľavedome smerujú k rozvoju človeka, spôsobu jeho života, k udržiavaniu a zlepšovaniu životných podmienok obyvateľov, k zabezpečeniu sociálnej suverenity či bezpečia v rámci daných politických a hospodárskych možností krajiny“ (Korimová, 2007).

Za objekt sociálnej politiky považujeme všetkých tých, ku ktorým táto politika smeruje a kto má z nej prospech. Sú to obyvatelia na danom území štátu. Predmet sociálnej politiky štátu je vymedzený ústavou a zákonmi štátu, pričom v konečnom dôsledku je ním sociálna ochrana obyvateľstva, v nevyhnutnom spoločensky uznanom rozsahu.

Objektom sociálnej politiky sú všetci občania štátu alebo skupiny osôb, ktoré sú spravidla definované určitou spoločensky uznanou potrebou. Majú teda spoločný znak a môžu byť definované kategoricky, napríklad zdravotným stavom (všetci občania), vekom, mierou chudoby (seniori, nezamestnaní atď.). Preto niektoré opatrenia v dôsledku sociálnej politiky môžu smerovať ku všetkým občanom štátu alebo len k určitej skupine osôb. Kritéria selekcie podľa príslušnosti k rase sú neprípustné, lebo také definície sú v rozpore s ľudskými právami a sú medzinárodným spoločenstvom odsudzované.

K subjektom sociálnej politiky, teda patria štát a jeho ústredné orgány, samosprávne orgány, zamestnávateľia, zamestnanci a ich odborové zväzy, obce, nevládne občianske iniciatívy, nadácie, združenia, rôzne cirkvi, občania a rodiny. Forma realizácie ľudských práv je ponechaná tak, ako štáty svoje medzinárodné záväzky dobrovoľne prevzaté, plnia a ďalej empiricky zveľaďujú. Pri presadzovaní sociálnych cieľov je uplatňovaný princíp subsidiarity – štát zasahuje len tam, kde samosprávne orgány štátu nemôžu uspokojiť sociálne potreby človeka.

Nástrojmi sociálnej politiky je sociálna práca a sociálne služby, ktoré sa realizujú cez právne normy, prijímané parlamentom v rámci sociálnoprávnej legislatívy a programového vyhlásenia vlády príslušnej krajiny.

Ciele sociálnej politiky sú závislé od vládnucej politickej moci, vnímania verejnosti, ale najmä od historického vývoja sociálneho systému v každej krajine. Do sociálneho systému tak môžeme zahrnúť dane, sociálne poistenie, zdravotníctvo, legislatívu upravujúcu pracovno-právne vzťahy, ale napríklad aj štátne školstvo či bývanie.

Podľa odbornej literatúry možno definovať „sociálny systém (alebo systém sociálneho zabezpečenia) skupinou sociálnych udalostí alebo rizík, pre ktoré sú mobilizované príslušné politické a administratívne aparáty.

Medzi tieto riziká či udalosti patrí najmä choroba, staroba, detstvo, nezamestnanosť, strata živiteľa, invalidita, materstvo a chudoba“ (Konopásek, 1998).

Sociálne zabezpečenie je teda súbor politických nástrojov ktoré kompenzujú finančné a sociálne dopady týchto rizík.

Súhrnne môžeme povedať, že sociálny systém sa skladá z redistribučných opatrení a legislatívnych nástrojov, ktoré sledujú ciele sociálnej politiky, pričom hlavným cieľom sociálnej politiky je ochrana jednotlivca pred hmotnou núdzou (chudobou). Systém sociálneho zabezpečenia sa skladá zo sociálneho poistenia, sociálnej podpory a sociálnej pomoci.

V našej krajine po novembrovej revolúcii v roku 1989 nastali zmeny i v sociálnom zabezpečení. Prvou zmenou je označované zlúčenie výkonu dôchodkového zabezpečenia a nemocenského poistenia od 1.januára 1991 do jednej štátnej inštitúcie. Do roku 1992 pôsobila Slovenská správa sociálneho zabezpečenia ako inštitúcia, do ktorej boli zlúčené Slovenská správa nemocenského poistenia, odbory sociálnych vecí národných výborov a Úrad dôchodkového zabezpečenia (<http://www.socpoist.sk/charakteristika-a-cinnost/383s> 15.1.).

Prvou etapou transformácie v rokoch 1990-1992 „bolo vykonanie systémových zmien, t.j. nastolenie podmienok trhovej konkurencie v čo najkratšom čase a ako hlavnú prioritu tohto obdobia autorka vyzdvihuje vytvorenie legislatívnych predpokladov systémov zmien v sociálnej sfére a následne eliminovanie novovznikajúcich sociálnych rizík, ako napr. chudoba a nezamestnanosť“ (Rievajovej, 2006).

Prijatie zákona NR SR č.7/1993 Zb. o zriadení Národnej poisťovne a o financovaní zdravotného, nemocenského a dôchodkového poistenia sa považuje „za zásadnú reformu“ (Stanek, 2002). Národná poisťovňa ako verejnoprávna inštitúcia, vytvorila osobitné fondy – Fond zdravotného poistenia, Fond nemocenského poistenia a Fond dôchodkového poistenia.

Spojenie zdravotného poistenia s fondmi sociálneho zabezpečenia sa časom ukázalo ako nefunkčné z dôvodu ich odlišnosti. Preto tieto systémy boli rozdelené a vznikol systém zdravotných poisťovní a Sociálna poisťovňa, ktorá vznikla v roku 1995. Štátom jej bol zverený výkon nemocenského poistenia a dôchodkového zabezpečenia (<http://www.socpoist.sk/charakteristika-a-cinnost/383s> 15.1.).

Nakoľko sa neustále zvyšoval počet seniorov a dôchodcov poberajúcich dôchodkové dávky, bola Slovenská republika nútená začať sa týmto problémom zaoberať.

Začiatok a kroky transformácie zhrňuje v celok (Rievajová, 2006), ktorá uvádza nástup transformácie od októbra 1998 prijatím systémového dokumentu s názvom Koncepcia reformy sociálneho poistenia v SR. Táto reforma mala byť východiskovým bodom k vytvoreniu nového systému poistenia s plným fungovaním o 25-30 rokov, mala zabrániť kolapsu súčasného stavu a minimalizovať počet občanov odkázaných na sociálnu pomoc. Ako prvý krok reformy zvyrazňuje „prijatie zákona č.413/2002 o sociálnom poistení s účinnosťou od 1.júla 2003, ktorá sa však posunula na 1. január 2004. Tento zákon bol ešte pred nadobudnutím účinnosti prepracovaný a 30.októbra 2003 Národná rada SR schválila zákon č.461/2003 Z.z. o sociálnom poistení“ (Rievajová, 2006).

Dôchodková reforma spočívala vo vytvorení troch pilierov, kedy prvý a druhý pilier predstavovali základné zabezpečenie financovania dôchodku, zatiaľ čo tretí by bol postavený na báze dobrovoľnosti (<http://www.financneporadenstvo.sk/dochodkova-reforma.php> 11.2.).

Známi odborníci, z nadácie F.A.Hayeka, uvádzajú vo svojej publikácii „postupný zrod dôchodkovej reformy“, okrem iného menujú krajiny, kde už dôchodková reforma bola zrealizovaná. Chile bola prvá krajina, ktorá túto reformu zaviedla už v roku 1981. Po nej nasledovali krajiny Latinskej Ameriky, Austrália, Švajčiarsko, Veľká Británia, Švédsko, Holandsko, Poľsko, Maďarsko, Chorvátsko, Bulharsko a Macedónsko“ (Chren a Švejna, 2004). Obaja spomínaní autori poukazujú na výhody dôchodkovej reformy, ktoré podľa nich sú:

- vlastnícke práva,
- morálnosť,
- sloboda voľby,
- ekonomické výhody.

Konštatujú, že výška dôchodku sa odvíja od osobnej iniciatívy a schopnosti, občania sú vlastníkami svojich úspor a v prípade smrti prechádzajú na ich dedičov vo forme hotovosti alebo pozostalostných dôchodkov. Čas odchodu do dôchodku si môže každý občan určiť sám, ale pri predčasnom dôchodku je povinný mať úspory, za ktoré si doživotný dôchodok môže aspoň v minimálnej výške kúpiť. Tvrdia, že kapitalizačný systém je efektívnejší, preto je schopný zaistiť vyššie dôchodky pri nižšej odvodovej povinnosti a teda nebrzdí ekonomický rozvoj.

Človek je v každom veku osobnosťou, ktorá má atribút spoločenskej bytosti. I keď biologické starnutie je nanajvýš individuálne, sociálny status jedinca je vekovo ohraničený zhodne pre všetkých a odchod do dôchodku sa riadi výhradne len kalendárnym vekom. Prieskumy sto ročných osôb, ukazujú, akú významnú úlohu pre dlhovekosť zohráva pracovná aktivita. Ich výsledky potvrdzujú, že životné plány by mali byť hnacím motorom, samozrejme so zreteľom na fyzický a psychický stav jednotlivca, v tom, že si človek nájde v spoločnosti miesto, ktoré mu dovoľuje starnúť, ale aj aby pritom bol na všetkom účastný, pokiaľ to jeho schopnosti a zdravie dovoľujú.

Pred rokom 1989 v spoločenských pomeroch začínalo starnutie pre mužov najskôr v 65 roku a pre ženy v 60 roku života, napriek tomu že hranica pre odchod do dôchodku bola oficiálne pre mužov stanovená na 60 rokov a u žien na 55 rokov veku, v závislosti od počtu vychovaných detí. Pred rokom 1989 bolo hlavnou úlohou sociálneho systému byť čo najdlhšie v pracovnom pomere a to aj s cieľom udržania politickej stability. Dôchodkový vek - staroba neznamená, ako je všeobecne známe, ukončenie pocitu potreby byť užitočný spoločnosti a nepredstavuje,

ani koniec tvorivých, či organizačných schopností. Dôkazom uvedeného je rozsiahly zoznam osobností, ktoré v pokročilom veku prispeli svojimi dielami k trvalým hodnotám kultúry ľudstva.

Len pre ilustráciu, možno menovať napríklad Michelangelo Buonarroti, ktorý ešte po osemdesiatke svojho života pracoval na výzdobe Chrámu sv. Petra v Ríme, Tizian namaľoval obraz Korunovácia trnám v deväťdesiatich piatich rokoch a slávnu Pietu dokončil v deväťdesiatich deviatich rokoch svojho života. Ukazuje sa a história osobností to potvrdzuje, že práca a správna motivácia udržiavajú človeka v pohode a garantujú mu, ak sa nevyskytnú vážnejšie zdravotné problémy, dlhovekosť.

Po roku 1989, kedy nastala reforma aj v sociálnej oblasti v súvislosti so stanovením veku pre odchod do dôchodku, veková hranica pre vstup do dôchodku bola stanovená na 62 rokov, tak pre mužov, ako i ženy.

„Spoločnosť sa riadi, pri uplatňovaní starších ľudí na trhu práce podľa kalendárneho veku, čo predstavuje určitú mieru diskriminácie, pretože ukazovateľom aktuálnej funkčnosti človeka je biologický vek, ktorý je súčasne aj najlepším ukazovateľom výkonnosti seniorov. Tento indikátor pre prax však stráca na význame, nakoľko sa v praxi nevyužíva (Balogová, 2005).

„V súčasnom období sa aj na Slovensku prejavuje ageizmus, ktorý sa dotýka už spomínanej diskriminácie seniorov pri možnosti zamestnať sa. Mnohí odborníci ho považujú za nebezpečný preto, lebo sa o ňom verejne nehovorí a jednak preto, lebo v krátkom čase bude na Slovensku nevyhnutnosťou zamestnávať seniorov, vyvolanou emigráciou mladších vekových skupín a predĺžením veku vstupu dôchodku (Balogová 2006).

„Poukazuje sa na ageizmus v našej spoločnosti s tým, že predstavuje jeden z problémov, ktorý je viac tabuizovaný a bagatelizovaný než riešený. Významný slovenský odborník prof. Hegyi explicitne uvádza v časopise Geriatria, že „Hovorí sa tiež o „vekovej diskriminácii“ alebo o „diskriminácii na základe veku“ (Hegyi, 2011, s. 58). Známe sú prípady diskriminácie ľudí na základe veku v pracovnej sfére, pričom sú znevýhodňovaní ľudia po 50 roku života alebo v pred dôchodkovom veku“ (Határ, 2008).

„Sociálna pozícia určuje postavenie, ktoré zaujíma jedinec v určitom sociálnom útvare vo vzťahu k ostatným jedincom“ (Filipová, 2006).

Sociálnu pozíciu tvorí sociálny status a sociálna rola. Získaná sociálna pozícia sa nadobúda vlastným úsilím. Prípísaná (askriptívna) sociálna pozícia je pridelená príslušnosťou k určitej spoločenskej vrstve. Získaná sociálna pozícia sa s narastajúcim vekom ťažko mení.

Záver

Naša spoločnosť prechádza veľkými zmenami a je poznačená prechodným obdobím, ktoré je charakteristické tým, že sa strácajú staré paradigmy práce a pritom nie sú ešte vytvorené nové. O potrebnosti a dôležitosti vykonávania sociálnej práce v našej spoločnosti nemožno pochybovať, avšak túto prácu môže vykonávať len profesionál. Špecifická črta tohto povolania tkvie v požiadavke komplexného prístupu k sociálnym klientom, ktorých problémy treba posúdiť v celom sociálnom kontexte.

Literatúra:

- BALOGOVÁ, B. 2005. Seniori. 2. vyd. Prešov: Akcent print. 2005. s.158. ISBN 80-969274-1-8. 2.
- BARTKO, D. 1990. Moderná psychohygiéna. 6.vyd. Bratislava: OBZOR, 1990, s. 43. ISBN 80-215-0102-2.
- BARTOŠOVIČ, I. 2006. Seniori v domove dôchodcov. Bratislava: Charis, 2006, s. 156. ISBN. 80-88743-63-X .
- BECH, P. 1993. Rating scales for psychoathology, health status and quality of life. A compendium on documentation in accordance with the DSMIII-R and WHO Systems. Berlin : Springer-Verlag.
- BOČÁKOVÁ, O. 2010. Problémy stárnucej populácie. TnUAD. Trenčín. 2010. s. 180. ISBN 978-80-8075-460-0.
- BOČÁKOVÁ, O. 2006. Príspevok k histórii Slovenského kúpeľníctva. Vyd. TnUAD Trenčín 2006. s. 7. ISBN 80-8075-105-6.
- BLAŽEJ, A. a kol. 1981. Chemické aspekty životného prostredia. 1981. ALFA : Bratislava, STNL Praha 1981. ISBN 80-85959-46-1.
- DRAGANOVÁ, H. a kol. 2006. Sociálna starostlivosť. 2006. Martin: Osveta,2006. s.195. ISBN 978-80-8063-30-0.
- HAŠKOVCOVÁ, H.1990. Fenomén stáří. Praha: Panorama, 1990, s. 121. ISBN 80-7178-640-3.
- HATÁR, C. 2008 Edukácia seniorov v sociálnych zariadeniach. Nitra: Efeta, 2008. s.116.ISBN 978-8089245-08.
- HROZENSKÁ, M. a kol. 2008 Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko- praktické východiská. Martin : Osveta, 2008. s.180. ISBN 978-80-8063-282-3.
- Hegyi, L. 2011. Ageizmus.
- Informačná brožúra , Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. Čo by ste mali vedieť o dôchodkovom systéme, I. a II. pilier vo Vašom živote.
- Infostat, 2003, autori - Vaňo, B. - Jurčová, D. - Mésaroš, J. Prognóza vývoja Obyvateľstva SR do roku 2050. Dostupné na: [www.infostat.sk/vdc/pdf/prognoza2050vdc2.pdf]
- KOPŘIVA, K. 2000 Lidský vztah, jako součást profese. 4. vyd. Praha: Portál.2000. s.147. ISBN 80-7254-662-720.
- KORIMOVÁ, G. 2007. Predpoklady rozvoja sociálnej ekonomiky. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2007.s. 190. ISBN 978-80-8083-399-2.
- KOVÁČ, D. 2001. Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového storočia. In Československá psychologie, roč. 44, č.1. s. 34-44. ISSN 0009-062-X.

- KOVÁČ, D. 2000. Kvalita života seniorov a spiritualita. In Obohacovanie života seniorov edukačnými aktivitami. Bratislava : Národné osvetové centrum. ISBN 80-08-01828-3.
- MALOVIČ, P 2003. Mlado až do staroby (a ešte aj v nej).Banská Bystrica: Ikar,2003. s.224. ISBN 80-551-0-305-480.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2005 Sociální práce v praxi. Praha: Portál, 2005. s. 163-164 ISBN 80-204-0817-7.
- MATOUŠK, O. 2008. Slovník sociální práce. 2.vydanie. Praha : Portál,2008. s.272. ISBN 978-80-7367-368-0.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2001. Základy sociální práce. 1.vyd.Praha : Portál, 2001. s.312. ISBN 80-7178-473-7.
- Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja Bratislava 2001. Ministerstvo životného prostredia. ISBN 80-88833-29-9.
- NÉMETH, F. a kol. 2009. Geriatria a geriatrické ošetrovateľstvo. Martin : Osveta, 2009. s. 193. ISBN 978-80-8063-314-1.
- PACOVSKÝ, V. a kol. 1981 Gerontologie. Praha: Avicenum,1981.s. 301. ISBN 08-044-81.
- PONĎĚLÍČEK, I. 1987. Stárnutí : osobnost a sexualita. 2. vyd. Praha : Avicenum 1987.s. 249. ISBN 978-80-249-1247-9.
- Správa zariadení sociálnych služieb Nitra. Dostupné na:[http://zdravie.mojanitra.sk/sprava-zariadeni-socialnych-sluzieb-nitra-59387.html?menu=cinnost&idv=59387&s0=10&s1=38&s2=1&s=699&id_profil_o]
- RHEINWALDOVÁ, E. 1999. Novodobá péče o seniory. Praha: Grada Publishing. 1999. s. 21. ISBN 80-247-0548-6,
- RIEVAJOVÁ, E. a kol. 2006. Sociálne zabezpečenie. 1.vyd. Bratislava: SPRINT. 2006. ISBN 80-889085-62-8.
- RIO – AGENDA 21. Rio de Janeiro 1992.
- ŠVEJNA, I a kol. 2004. Dôchodková reforma po slovensky. 1. vyd.Bratislava: Nadácia F.A. Hayeka, 2004. ISBN 80-969098-0-0.
- TOKÁROVÁ, A. a kol. 2003. Sociální práca. Prešov : Akcent print. 2003. s. 572. ISBN 80-968-367-5.
- TVAROH, F. 1984. Všichni stárneme. Praha: Avicenum, 1984. s.248. ISBN 80-. 207-1060-4. 7.

Kvalita života detí a mládeže z aspektu sociálnej pedagogiky

Zlatica BAKOŠOVÁ

Multilaterálny problém kvality života detí a mládeže

Problematika kvality života detí, mládeže, dospelých a seniorov predstavuje multilaterálny problém, ktorý súvisí s chápaním ľudskej existencie a so zmyslom života detí, mládeže, dospelých a seniorov. Multilaterálnosť možno vidieť v diele poľského autora A.A. Zycha (2010), ktorý uvádza viac ako 1400 terminologických a vysvetľujúcich hesiel dotýkajúcich sa otázok kvality života z aspektu medicíny, sociológie, ekonómie, pedagogiky, práva, psychológie. Európske ambície o kvalite života ponúkajú ideu udržateľného rozvoja založenú na hľadaní rovnováhy medzi prácou a relaxom, založenú na rešpektovaní občianskych práv a uchovaní svetového mieru. Multilaterálnosť problematiky kvality života spočíva v tom, že do obsahu vstupujú rozličné vedné disciplíny, ktorým nie je ľahostajná kvalita života spoločnosti ako celku i ľudí v nej. Resp. autori rozličných vedných disciplín reagujú na problém kvality života z aspektu predmetu vedy, v ktorej sú expertmi a na možnosti ako ju zlepšiť. Medzi prvé vedné disciplíny, ktoré vstúpili do obsahu kvality života patrí medicína, sociológia, psychológia, pedagogika, sociálna pedagogika, právo, ekológia.

Medicínsky prístup ku kvalite života

Medicína ponúka pohľad na kvalitu života z aspektu jej *zmiernovania* (zbavovania sa) telesného a duševného utrpenia a bolesti v každodennom živote. *WHO – svetová zdravotnícka organizácia* upozorňuje, že v zdravotníckej teórii a praxi sa sleduje dopad chorôb a ich liečba na jednotlivé životné domény, ktoré určujú kvalitu života. Výsledky medicínskych výskumov prispievajú k lepšiemu pochopeniu najdôležitejších domén človeka a k pochopeniu ľudskej existencie. Ako uvádza Vážanský (2010) v databáze MEDLINE sa uvádza, že na rozhraní tisícročia existovalo cez 4000 publikácií na tému "kvalita života". O desať rokov neskôr záujem poklesol a orientácia bola zverejnená len v 1000 publikáciách. Z výsledkov medicíny vyplýva, že zdravotný stav populácie nie je výsledkom pokroku medicíny, ale jedná sa evidentne o dôsledok socioekonomického rozvoja. Zdravotníci majú medzinárodné aj národné organizácie, ktoré sa venujú kvalite života, orientujú sa na parciálne problémy cieľových skupín so špecifickými problémami. Ďalšie medicínske smerovanie kvality života je v odbore psychiatria a je orientované na terapeutickú intervenciu. Napríklad autori Ondrejka, Drímalová, Fetisová, Adamicová (2001) chápu kvalitu života "ako subjektívnu spokojnosť so životom, ako subjektívnu spokojnosť v jednotlivých oblastiach života ako je práca, finančné prostriedky, zdravie, vzťahy s ľuďmi, sociodemografické ukazovatele, ktoré sú odrazom príležitostí ponúknutých prostredím". Záujem o kvalitu života je aj v ďalších medicínskych odboroch ako je gerontológia, ktorej cieľom je zabezpečenie dôstojného prežitia najstaršej populácie, odboru rehabilitácia, ktorému ide o uchovanie zdravia a stability narušených telesných orgánov. Nepochybne k medicínskym odborom, ktoré reagovali ako prvé na kvalitu života detí patrí pediatria, k ďalším patrí sociálne lekárstvo a iné.

Sociologický prístup ku kvalite života

Spočíva v monitorovaní transformačných procesov a ich dôsledkov na populáciu. Prvé sociologické zameranie kvality života bolo zamerané na sociálnu úspešnosť, (majetok, vybavenie domácnosti, vzdelanie, rodinný stav). Súčasná Medzinárodná sociologická spoločnosť pre štúdium kvality života (International Society for Quality of Life Studies) chápe kvalitu života ako "produkt súbry sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok ovplyvňujúcich rozvoj ľudí". Z českých sociológov, ktorí sa zaoberajú kvalitou života patria: I. Možný, H. Kubátová. Možný sa zaoberá kľúčovými údajmi kvality života v českých podmienkach. Kubátová (2010) je orientovaná na sociologické otázky kvality života, na spôsob života v súvislosti s modernizáciou. Komparuje spôsob života ľudí v mestskom a vidieckom prostredí, zamerala sa na medzigeneračné konflikty, na genderové zvláštnosti. Sociologické poňatie kvality života uvádza Křížová (2005), ktorá ju chápe ako *vyjadrenie rovnováhy a harmónie medzi často protikladnými požiadavkami s určitou pestrosťou autonómie a prepojenosť, otvorenosť, rast, vývoj, trvanie, kontinuitu, aktivitu a relaxáciu*. Slovenské sociologické štúdie o kvalite živote napovedajú o tom, že predmetom pozornosti sú otázky globalizácie, chudoby, sociálnej inklúzie a exklúzie, nezamestnanosti, pracovných podmienok, rodovej rovnosti a ďalšie.

Psychologický prístup ku kvalite života

Zo psychologického nazerania na kvalitu života uvedieme niektoré prístupy. Významný psychológ D. Kováč považuje "zmysel života" za vrcholný regulátor jednotlivých komponentov kvality života a spokojnosti človeka so svojim životom. *Uvádza tri dimenzie kvality života:*

- *bazálna, všeľudská úroveň,*
- *mezoúroveň – individuálna, špecifická,*
- *metaúroveň – elitná (kultúrno-duchovná).*

Podľa J. Křivohlavého (2002) sa pri nazeraní na kvalitu života kladie dôraz na spokojnosť. Podľa autora kvalitne žije ten človek, ktorý je spokojný so svojim životom, komu sa podarilo dosiahnuť cieľ, ktorý si predsavzal. Kvalitu života vymedzujú autori Psychologického slovníka Hartl, Hartlová (2000, s. 248) ako "mieru sebarealizácie a duševnej harmónie, čiže miera životnej spokojnosti a nespokojnosti".

Veenhoven (In: Ďzuka, 2004) používa v súvislosti s pojmom kvalita života aj pojem spokojnosť so životom, subjektívna pohoda, šťastie. Autor hovorí o dvoch významoch kvality života:

- existencia podmienok, ktoré sú potrebné pre život (spoločenská úroveň),
- žitie dobrého života (individuálna úroveň, subjektívne hodnotenie).
- Autorom pojmu “*subjektívna pohoda*” je Dinner (1999). Subjektívna pohoda pozostáva z dvoch komponentov:
- Emocionálny, afektívny komponent (môže byť *pozitívny* – “*mám radosť, teším sa, alebo negatívny, ustráchaný, nahnevanej* – “*hnevám sa*”).
- Kognitívny – evaluatívny komponent (*spokojnosť so životom ako s celkom a spokojnosť s jednotlivými oblasťami života*).

Podľa Dinnera a kol. (1999) sa v súvislosti s kvalitou života používa pojem “*šťastie*”. (In: Sejčová 2006). Podľa autora pozitívnej psychológie existuje genetická predispozícia na to, aby bol človek šťastný, či nešťastný. Mohlo by to súvisieť s určitými vrozenými rozdielmi v mozgu pri spracovávaní psychických zážitkov.

Pedagogický a sociálno-pedagogický prístup ku kvalite života

Pedagogický problém kvality života sa spája s absenciou riešenia problémov školy, životnej pohody v škole, s podmienkami školy. Argumentuje sa tým, že škola je po rodine druhým najdôležitejším socializačným činiteľom. Ďalším argumentom pre pedagogický výskum orientovaný na kvalitu života detí je fakt, že snahy reformovať školstvo “*zhora*” by nemalo brať do úvahy (tak ako sa predpokladá) iba ukazovatele výkonov, prírastok ich znalostí, ale predovšetkým zmeny nálad, postojov, pocitov. Ako uvádza Suldo et. al. 2006 (In: Mareš, 2010) dôraz má byť položený na kvalitu života, kvalitu vzťahov, nie na výkonnosť ako je to v euroamerickom školstve. Objektívne povedané, je málo pedagogických výskumov, resp. pedagogický výskum orientovaný na kvalitu života detí je v počiatočnom štádiu. Na niektoré aspekty skúmania kvality života detí upozorňuje vo svojom výskume J. Mareš (2006, 2007, 2008). Uvádza zistenia zahraničných výskumov, v ktorých sa pozornosť orientuje na **psychosociálnu pohodu/nepohodu žiakov**: *na podmienky v škole, na sociálnu klímu v škole, na možnosť sebarozvíjania sa v škole, na zdravie, zdravotný stav*. Autor upozorňuje na fakt, že väčšina výskumov implicitne predpokladá, že do školy chodia zdravé deti. Neráta sa so žiakmi s chronickou chorobou, ktoré majú bolesť, že vymeškávajú z dôvodu onemocnenia a očakáva sa od nich rovnaký výkon. Žiak s takým postavením si uvedomuje, že je “*iný*” ako jeho spolužiaci. Napríklad nemecký výskum (Roth-Isigheiová, 2005, In: Mareš, s. 53) uvádza, že žiaci ktorí v škole chýbajú, najčastejšie trpia bolesťami brucha (53%), bolesťami hlavy (43%) a menej bolesťami chrbtice - krížov (19%). Mareš prezentuje výsledky výskumov kvality života žiakov podľa jednotlivých onemocnení a ich vplyvov na kvalitu života v škole (napr. žiaci s ADHD, žiaci s migrénou, žiaci s mozgovou obrnou, žiaci s nádorom v mozgu, žiaci s reumatickým onemocnením, žiaci s astmou, žiaci obézni, žiaci so zvýšenou hmotnosťou a s vysokým rizikom príjmu potravy).

Ďalšie zahraničné pedagogické výskumy orientované na kvalitu života žiakov sa zamerali **na spokojnosť žiakov so školou**: *orientovali sa na to, či škola spôsobuje stres, aká je celková klíma školy, ako ovplyvňuje kvalitu života žiakov učiteľ a jeho prístup*. V tomto výskume sa overovalo, ako žiaci vnímajú “*tvrdé, dozorcovské metódy*” (*custodial*) a *humanistické poňatie (humanistic)*. Výsledky naznačujú, že u humanisticky orientovaných učiteľov žiaci vnímajú kvalitu školského života vyššie, vykazujú spokojnosť a sú zaujatí pre školskú prácu. Ďalšie výskumy boli zamerané na skúmanie ako ovplyvňuje veľkosť školy kvalitu života žiakov.

Je potrebné uviesť, že uvedené údaje sú podnetom na ďalšie riešenie. Pedagogický výskum orientovaný na kvalitu života detí je otvorený mnohým obsahom, potrebám praxe a cieľových skupín. Podľa nášho názoru by sa mal orientovať na spokojnosť detí a na hľadanie ich osobnostnej rovnováhy.

Novú dimenziu v oblasti kvality života detí otvára **sociálno-pedagogický výskum** zameraný na kvalitu života detí a mládeže. Novú v tom zmysle, že vychádza z vednej disciplíny sociálna pedagogika, ktorá v nových podmienkach existuje 20 rokov. Súvisí s charakteristikou sociálnej pedagogiky ako vednej disciplíny, s rozvojom študijných programov sociálna pedagogika na 8 vysokých školách v SR a v neposlednom rade aj s výskumom zameraným na vybrané cieľové skupiny.

Sociálna pedagogika je vedená disciplína, ktorej predmetom skúmania je osobnosť z aspektu interakcie výchovy a sociálneho prostredia. Vedná disciplína vznikla na prelome 19. a 20. storočia ako reakcia na prevládajúce biologizujúce a psychologizujúce problémy, ktoré chápali človeka len ako biologickú a psychologickú bytosť, bez vplyvov sociálneho prostredia.

V súčasnosti existuje sociálna pedagogika ako súčasť vedného odboru pedagogika. Spočiatku sa pri renesancii sociálnej pedagogiky uplatňoval akcent na cieľové **skupiny znevýhodnených a tým aj na preventívny rozmer sociálnej pedagogiky**. Práve v dôsledku transformačných spoločenských procesov a v dôsledku preferovania poznatkov, informácií sa cieľovými skupinami stávajú aj **deti so zdravým a normálnym vývojom**, u ktorých v osobnostnom rozvoji absentuje personálny, sociálny a prosociálny rozmer.

Náš výskum (2003 – 2005) ale aj pokračovanie výskumu (2006 – 2008) sme orientovali na znevýhodnené skupiny detí a mládeže a na ich kvalitu života:

- na deti a mládež, ktorých rodičia zanedbávajú, zneužívajú, týrajú,
- na deti ulice - sociálne vylúčené,
- na deti rómske,
- na deti a mládež, ktoré žijú bez oboch biologických rodičov – v náhradnej rodine.

Aj keď výsledky výskumu boli interpretované v podobe monografie (Bakošová, 2008), výskumnej správy (2005), vedeckých štúdií (Bakošová, 2009, 2009), pre účely tejto publikácie uvádzame vybrané aspekty výskumu a ich zovšeobecnenia, ktoré môžu byť istým obrazom o výskume sociálnej pedagogiky orientovanom na kvalitu života.

Deti a mládež ktorých rodičia zanedbávajú, zneužívajú a týrajú

Kvalitatívny výskum, ktorý sme robili prostredníctvom charakteristiky a analýzy prípadových štúdií z úradov práce si nenárokuje na zovšeobecnenia platné pre celú populáciu. Je len obrazom o tom, že ak hovoríme v spoločnosti o rodine a deťoch, nehovoríme vždy aj o ohrozenej skupine detí a mládeže. Kvalitatívnym výskumom sme zistili, že:

1/ v skúmaných rodinách prevláda nepriaznivý životný štýl a vyskytuje sa syndróm CAN (Child Abuse and Neglect) týranie, zneužívanie a zanedbávanie a to vo všetkých typoch skúmaných rodín: dysfunkčných, funkčných, doplnených. Vypovedá to o tom, že kvalita života detí a mládeže je na veľmi nízkej úrovni. Deti sú poznačené neprítomnosťou jedného z rodičov, prevažne otcov, sú ohrozené osobnostnou nerovnováhou rodičov (či partnerov), čo vyvoláva psychotramatizujúce stavy. Doplnená rodina je poznačená príchodom nového partnera do rodín, ktorý prevažne nepríma dieťa svojej partnerky. Doplnená rodina nie je schopná zvládať situácie, ktoré prináša spolužitie a povinnosti v dôsledku zabezpečovacej a výchovnej funkcie voči nevlastným deťom.

2/ Ďalším zistením bol fakt, že syndróm CAN sa vyskytuje v rodinách, kde sú materiálne podmienky na hranici životného minima aj v tých rodpublikáciách, kde sú životné podmienky v norme. Násilie v rodinách je sprevádzané napätou atmosférou v rodinách, ktorá je medzi manželmi a prenáša sa aj na deti. Ako určujúci faktor rodinného prostredia, v ktorom sa vyskytol syndróm CAN sa ukázali také podmienky ako chorobnosť jedného z rodičov, alkoholizmus, závislosť na drogách, nízka životná úroveň, nízka kultúrna a vzdelanostná úroveň.

3/ Z hľadiska pohlavia sme zistili, že medzi ohrozenými deťmi, čiže týrané, zneužívané a zanedbávané boli obe pohlavia: dievčatá aj chlapci a boli týrané otcami aj matkami. V našom súbore sa vyskytli prípady týrania dievčat vlastnou matkou a chlapci vlastným aj náhradným otcom.

4/ Z hľadiska vzťahov rodičov k deťom sa v skúmanej vzorke vyskytli rozličné typy interakcií: **disociácia** sprevádzaná nedorozumením, podceňovaním detí, používaním deptajúcich prostriedkov, najmä manipuláciu, pomstu a iné nezdravé formy výchovy. Ako ďalší typ vzťahu rodičov k deťom sa vyskytol **povrchný vzťah**. Považujeme to ako dôsledok nepripravenosti rodičov na rodičovskú rolu. Rodičia používajúci týranie, zneužívanie a zanedbávanie detí sú z aspektu vzdelania na nižšej úrovni: majú prevažne základné, v ojedinelých prípadoch stredoškolské vzdelanie bez maturity. V skúmaných rodinách sa vyskytla aj forma nadradenosti rodičov voči deťom. Nadradenosť používali rodičia v dôsledku svojej osobnostnej slabosti, úzkostlivosti, nervozity a neschopnosti zvládnuť výchovu dieťaťa a rozličné výchovné situácie.

5/ Z hľadiska modelov a štýlov výchovy sme zistili, že skúmané rodiny nemajú žiadne výchovné ciele, nevedia o výchove, o formách a ich dôsledkoch takmer nič, nepoznajú ani základné povinnosti vyplývajúce zo Zákona o rodine vo vzťahu k deťom, k ich povinnostiam výchovy a starostlivosti. Dieťa nemá podľa rodičov žiadnu hodnotu, je súčasťou ich nezodpovedného sexuálneho života, konzumného štýlu. V skúmaných rodinách prevláda predovšetkým autoritatívny štýl výchovy poznačený krikom, ponížujúcou komunikáciou a sprevádzaný nedôslednosťou.

6/ Z hľadiska výskytu jednotlivých foriem syndrómu CAN sa v našom skúmanom súbore najčastejšie vyskytla forma **zanedbávania**. Zanedbávanie sa vyskytlo ako dôsledok nízkej kultúrnej a vzdelanostnej úrovne, ako dôsledok nerozvinutej sociálnej stránky osobnosti rodičov a prevládajúcej formy antisociálneho správania sa. Rodičia nezabezpečili dodržanie hygienických návykov, žili v nevhodných, zanedbaných priestoroch, kde chýbali materiálne prostriedky na uspokojenie základných ľudských potrieb ich detí aj ich samotných.

Ďalším zistením bol vysoký výskyt fyzických a psychických trestov, ktoré používali rodičia vo vzťahu k deťom. Medzi formy, ktoré používajú rodičia v tomto tisícročí je alarmujúce zistenie výskytu: **bitie šnúrou, varechou, trestanie detí studenou sprchou, o posteľ v prípade plaču, uzavretie v miestnosti, uhasenie cigarety na tele dieťaťa a iné poškodzujúce a nevhodné formy**. Uvedené formy trestov boli sprevádzané rodičovským odmietnutím dieťaťa z ich pozornosti a priazne, ignorovaním, nátlakom, ponížovaním, zosmiešňovaním.

7/ Z aspektu porušovania práv detí bolo v skúmanom súbore zistené, že najčastejšie bolo porušované **právo detí na lásku oboch rodičov**, na starostlivosť a výchovu. Deti potrebujú byť ľúbené, akceptované. Kto iný, ak nie rodičia majú toto právo naplňať. Deti skúmanej vzorky nevedia o svojich právach, nevedia sa brániť, nevedia uplatniť svoje práva. Sú odkázané na život v nepriaznivých životných podmienkach vo veľkopočetných zrekonštruovaných rodinách, kde sú *“moje deti”, “Tvoje deti”, “naše deti”*.

Výskum ukázal alarmujúce zistenia o kvalite života detí a mládeže, ktoré sa v dôsledku rodičovskej nespôsobilosti ocitli na okraji spoločnosti. Stali sa sociálne vylúčenými. Štát do istej miery monitoruje túto skutočnosť prostredníctvom Úradov práce sociálnych vecí a rodiny, polície, justície, poradenského systému pomoci. To však nestačí! Zistená ľudská bieda, nízka kultúrna a vzdelanostná úroveň, neznalosť povinností vychovávať deti a poskytnúť im vzdelanie, výchovu a zdravotnú starostlivosť, je alarmujúca. Zaostáva terénna práca v rodinách, nízka investícia do štátu rodín, od ktorej sú vysoké spoločenské očakávania. Preto vysoké školy v SR humanitného, filozofického, sociálneho a zdravotníckeho zamerania vzdelávajú sociálnych pedagógov, sociálnych pracovníkov, aby sa administratívna práca nahradila a posilnila kvalitnou sociálno-výchovnou prácou, poradenstvom, prevenciou na úrovni rodiny, školy, voľného času a celej spoločnosti. A to sme upozornili iba na jeden aspekt potreby pomoci.

Ako chápeme **kvalitu života z aspektu sociálnej pedagogiky zo širšieho aspektu**? Širšie chápanie kvality života vychádza z definície WHO (upravené Bakošová, 2012) a chápeme ho ako potrebu existencie týchto atribútov:

1. **Telesné zdravie** – životná energia, odpočinok, spánok/ verzus únava, bolesť, dyskonfort.
2. **Psychická pohoda** – osobné image, emócie (pozitívne negatívne), schopnosť sebaraflexie.
3. **Úroveň nezávislosti** – mobilita, pracovná disponovanosť (exponovanosť/ uzavretosť), aktivity rozličného druhu.
4. **Sociálne vzťahy** – osobné, priateľské, sexuálne.
5. **Prostredie** – rodinné, pracovné, finančné zabezpečenie, podnetnosť informácií.
6. **Spiritualita** – osobné presvedčenie, vzťah k náboženstvu.

Kvalita života z aspektu sociálnej pedagogiky - užšie hľadisko (Bakošová, 2012) – ide o utvorenie takého životného štýlu, ktorý zabezpečí plnohodnotné prežitie života deťom zdravým ale aj ohrozeným, zabezpečí zdravie, vzdelanie, sociálne vzťahy na kultúrnej úrovni v súlade ľudskými potrebami a právami.

Za všeobecné indikátory kvality života považujeme: dĺžku života, zdravie, vzdelanie, zamestnanosť, spokojnosť v škole, hmotnú úroveň rodiny, medziľudské a priateľské vzťahy.

Za špecifické indikátory kvality života, ktoré považujeme za nadštandard, ktorý môžeme utvárať vtedy, ak sú zabezpečené všeobecné požiadavky. Ide o takú úroveň vychovanosti, sociálnych a prosociálnych kompetencií, ktoré prinesú osobnú ale aj spoločenskú spokojnosť a vnesú do medziľudských vzťahov harmóniu. **Sociálne kompetencie (sociálna obratnosť)** súvisia s úrovňou kultúry osobnosti, s úrovňou výchovy, s úrovňou personálneho rozvoja, so sociálnou a emocionálnou inteligenciou. *Ide o spôsobilosť vystupovať v spoločenských vzťahoch, o spôsobilosť kooperatívneho jednanja, schopnosťou predchádzať ale aj riešiť situácie bežné, ale aj konfliktné, spôsobilosť efektívne komunikovať.* **Prosociálne kompetencie** – sú také spôsobilosti, ktoré sa prejavujú nezískaným konaním, schopnosťou vyjadriť empatiu, zdvorilosť, pomoc a ochranou iných.

Práve špecifické indikátory sú podnetom pre výskum v sociálnej pedagogike orientovaný na kvalitu života so zameraním na **cieľové skupiny zdravej populácie detí, mládeže, dospelých a seniorov**. Prečo sa má sociálna pedagogika orientovať na cieľovú skupinu zdravej a nielen ohrozenej populácie?

1/ Ohrozenú populáciu detí a mládeže je potrebné konsolidovať na individuálnej aj celospoločenskej úrovni. Je mnoho absolventov sociálnej práce, ale aj dobrovoľníkov, ktorí by mali svoje sily sústrediť na investíciu do terénnej práce a do preventívnych programov s cieľovou skupinou ohrozených

2/ V súčasnej dobe plnej príkladov nežiaducich vzťahov je potrebná investícia do výchovy a vzdelania mladej generácie, ktorá nedisponuje len poznatkami, ale disponuje aj vysokou personálnou a sociálnou úrovňou. Zdravá spoločnosť potrebuje zdravú populáciu. Zdravú nielen fyzicky, psychicky ale aj sociálne. Rodina a škola nestačia plniť výchovnú, personálnu a sociálnu funkciu. Preto na pomoc jednotlivým rezortom prichádzajú odborníci pomáhajúcich profesií, ktorí prostredníctvom nástrojov svojej vedy – výchovy, prevýchovy, prevencie, poradenstva, intervencie môžu posilňovať kvalitu osobnosti, utvárať žiaduce asertívne, prosociálne správanie sa a tak prispieť ku kvalite života.

3/ Zdravá spoločnosť potrebuje osobnosti, ktoré disponujú takými spôsobilosťami ako je kultúra správania, interakčné vzťahy založené na partnerstve, otvorenej komunikácii, asertívne správanie, bez používania manipulácie, porušovania osobnej slobody. Potrebuje osobnosti s etickým kreditom, osobnosti korektné dodržiavajúce ľudské práva.

Práve obsahovým zameraním na sociálnu, prosociálnu a personálnu stránku výchovy sa vzdelávaním odborníkov - sociálnych pedagógov a výskumom orientovaným na zdravú ale aj ohrozenú populáciu snaží prispieť ku kvalite života sociálna pedagogika.

Záver

Z uvedeného vyplýva, že obsahovú rôznorodosť kvality života je potrebné skúmať optikou vybraných vedných disciplín. Využili sme pritom niektoré aspekty medicíny, sociológie, psychológie a pedagogiky, ktorých poznatky sú cenné pre sociálnu pedagogiku. Osobitnú pozornosť sme venovali vybraným výsledkom kvalitatívneho výskumu sociálnej pedagogiky s dôrazom na ohrozenú populáciu detí a mládeže. Výsledky výskumu upozornili na potrebu dobrej investície do rozličných spoločenských, rezortných zámerov prostredníctvom vzdelávateľov sociálnej pedagogiky ale aj odborníkov iných pomáhajúcich profesií. Tak, aby sa upravili podmienky pre plnohodnotný život ohrozených detí a mládeže. Záverom sme poukázali na definovanie kvality života zo širšieho hľadiska prostredníctvom WHO, ale aj z užšieho aspektu sociálnej pedagogiky. Práve definovanie kvality života a poznanie indikátorov kvality môže byť ďalším podnetom pre smerovanie výskumu kvality života zameraného na zdravú populáciu. Akcent sociálnej pedagogiky je položený na výchovu osobnosti, ktorá samostatne myslí, disponuje kultúrou správania, interakciou založenou na partnerstve, asertívnou komunikáciou a dodržiavaním ľudských práv. Také osobnosti spoločnosť potrebuje ako kompenzáciu prevládajúceho správania sa v mnohých oblastiach: nízkej úrovne vychovanosti, manipulácie vo vzťahoch, jednanja z pozície moci, nedodržania ľudských práv, neschopnosti korektného jednanja. Sociálna pedagogika má v oblasti kvality života pred sebou veľa práce.

Literatúra:

BAKOŠOVÁ, Z. 2008. Sociálna pedagogika ako životná pomoc. Bratislava: public promotion, 3. rozšírené a aktualizované vydanie. 251 s. ISBN 978-80-969944-0-3.

- BAKOŠOVÁ, Z. 2009. Sociálna pedagogika a jej možnosti pri zlepšovaní kvality života prostredníctvom práce s mládežou. In: Mládež ako aktér sociálnej zmeny. Edit. Bakošová, Z., Macháček, L. Bratislava – Trnava. s. 47 – 53. ISBN 978-80-8105-096-1.
- BAKOŠOVÁ, Z. a kol. 2011. Teórie sociálnej pedagogiky. Edukčné, sociálne a komunikačné aspekty. Bratislava: Slovenská pedagogická spoločnosť. Glasstrading, s.r.o. 182 s. ISBN 9788097-067502.
- DINNER, E. 1999. Psychological Bulletin. In: Zigmund, V. Kvalita života a medicína. Medicínsky monitor, 2001, č. 1, s. 1, 5 – 7.
- HARTL, P. HARTLOVÁ, H. 2000. Psychologický slovník. 1. vydanie. Praha: Portál, 2000, s. 776, ISBN 80-7178-303-X.
- KOVÁČ, D. 2001. Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového storočia. In: Českolovenská psychologie, XLV, 2001, str. 34 – 44.
- Kolektív. 2002. Kvalita života a ľudské práva v kontexte sociálnej práce a vzdelávania dospelých. Edit: Kredátus, J., Tokárová, A. Prešov: FF PU, 605 s. ISBN 80-8068-088-4.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2004. Pozitívna psychologie. Praha: Portál, ISBN 80-7178-835-X.
- MAREŠ, J. 2010. Kvalita života žáků a škola. In: Pedagogika, 2010, č. 1, str. 47 – 72.
- ONDREJKA, I., DRÍMALOVÁ, M., FETISOVÁ, Ž., ADAMICOVÁ, K. 2001. Konceptia kvality života a jej význam v zdravotníctve. Slovenský lekár. Bratislava: 2001, č. 7 – 8, s. 266 – 258.
- SEJČOVÁ, E. 2006. Pohľad na kvalitu života dospelujúcich. Bratislava: Album, 99 s. ISBN 80-968667-4-5.
- VÁŽANSKÝ, M. 2010. Kvalita života starších dopělých a seniorů v kontextu výchovné a sociální pomoci. Brno: MSD, 200 s. ISBN 978-80-7392-130-9.
- ZYCH, A. A. 2010. Lexikon gerontologii. Krakow: Ofcyna Wydawniczn "impuls", 2010. 280 s. ISBN 978-83-7308-8.

Kvalita života adolescentov

Anja MUSTAGRUDIC^x, Denis MARKO

Úvod

Kvalita života je pojem, ktorý k sebe púta v poslednej dobe veľkú pozornosť. U nás je kvalita života pomerne novo spracovávaná oblasť, ale zároveň je to téma, ktorá priťahuje záujem odbornej i laickej pozornosti. Objavuje sa v našich krajinách až v posledných desaťročiach. Za tú dobu prešla naša spoločnosť dramatickými zmenami, následne čo malo veľký vplyv na náš životný štýl. Za posledné desaťročia sa pojem „kvalita života“ stal ústredným pojmom mnohých vedných odborov, ako je napríklad psychológia, sociálna práca či medicína.

Obdobie adolescencie je etapa života plná najdramatickejších životných zmien, keď mladý jedinec experimentuje s novými rolami, skúsenosťami a pocitmi. Životný štýl dnešného adolescenta sa neustále mení. Raz každú chvíľu vidí zmysel života v niečom inom, čo sa nezaobíde bez zmeny ani v jeho hodnotovej orientácii. Dospievajúci vnímajú, prežívajú a hodnotia kvalitu svojho života zvyčajne z úplne iného pohľadu, než dospelí ľudia. Má na to vplyv aj skutočnosť, že dospievajúci človek sa pohybuje v mnohých rozdielnych sociálnych prostrediach, ktoré ovplyvňujú jeho vnímanie kvality života. Patria sem kamaráti, rovesnícke skupiny, rodina, spolužiaci v triede. Dospievajúci v týchto rozdielnych sociálnych prostrediach zastávajú rozdielne sociálne role a tie zase ovplyvňujú jeho správanie a sociálne poznávanie.

Je veľmi zaujímavé a aktuálne sledovať, ako samotní adolescenti vnímajú kvalitu svojho života počas toho to prechodného obdobia. Samotná spoločnosť by mala zaisťovať také podmienky, ktoré by prispeli k zlepšovaniu kvality života mladým ľuďom. Je preto potrebné vedieť, ako adolescenti prežívajú zmeny spojené s týmto životným obdobím, aký to má vplyv na ich život, ktoré faktory v ich živote majú najväčší vplyv na kvalitu života a aké podmienky vedú k zlepšeniu kvality ich života.

POJEM ADOLESCENCIA

Pojem adolescencia je odvodený z latinského slova „adolescere“ čo znamená v preklade dorastať, dospievať, mohutnieť. Toto významné vývojové obdobie označuje relatívne dlhé časové obdobie dospievania, vyplňuje prechodné obdobie medzi detstvom a dospelosťou, prebieha premena dieťaťa v dospelého jedinca. Obvykle trvá približne od 15 do 20 (22) rokov života (Macek, 2003).

Obdobie adolescencie je jedno z najťažších období života jedinca. Dochádza tu k viacerým dôležitým zmenám v biologickej, ale aj sociálnej sfére. Mení sa zjav (telesné proporcie, a podobne), názory, správanie a jednanie. Celá osobnosť mladého človeka prechádza premenou. Menia sa aj sociálne vzťahy, záujmy, postoje, motivácia, životné ciele a podobne. Vývoj v adolescencii je charakteristický intraindividuálnou variabilitou (Macek, 2003).

Biologické zmeny

Hormonálne zmeny (pubertálne zmeny), vrátane rastu, zrenia a reprodukčnej schopnosti, ktoré uvádzajú dieťa do adolescencie, patria medzi primárne zmeny.

Podľa Brooks-Gunn (1987, In Macek, 2003) a Petersen, Silbereisen, Sorensen (1992, In Macek, 2003), dievčatá vnímajú pubertálne zmeny a dospievanie ako veľký zásah do svojho života (prináša im rôzne obmedzenia, napríklad v súvislosti s menštruáciou, podielom na domácich prácach, zvýšenú kontrolu od rodičov a podobne). Tým majú tieto zmeny vplyv aj na ich sebahodnotenie. Chlapci berú pubertálne zmeny viac pozitívnejšie (rast svalovej hmoty, sily) a prinášajú im viac výhod ako dievčatám.

Kognitívne zmeny

Podľa teórie kognitívneho vývoja Piageta (Inhelder a Piaget, 1958, In Macek, 2003), obdobie adolescencie je obdobím utvárania formálnych operácií. Tieto kognitívne zmeny prinášajú vznik abstraktného myslenia, čo predstavuje schopnosť vytvárať hypotézy, predstavu reálne neexistujúceho, operovanie s abstraktnými pojmami, riešenie problémov a podobne. Pre adolescenciu sú charakteristické i zmeny krátkodobej a dlhodobej pamäti. Vekom a skúsenosťami sa zvyšuje kvantita a kvalita dlhodobej pamäte.

Emocionálne zmeny

V priebehu adolescencie dochádza taktiež k emocionálnym zmenám. Ako uvádza Švancara (1973, In Macek, 2003, s. 47), *“citové zážitky sa diferencujú, pribúdajú vyššie city. Narastanie druhov a odtieňov emócií a citov vedie rovnako k integrácii do väčších celkov, ktoré sa stabilizujú v rámci jednotlivých systémov vyvíjajúcej sa osobnosti”*.

Smerom k dospelosti je osobnosť v adolescencii charakteristickejšia vyššou extrovertnosťou a stálosťou, menšou impulzívnosťou a emocionálnym dráždením. Nové city lásky, estetické a morálne politické ctenie vznikajú na základe poznávania, životných skúseností, záujmu o kultúrny a spoločenský život (Macek, 2003).

V tomto období sa prejavuje výrazné medzipohlavné rozdiely. Prejavuje sa to najmä u chlapcov v oblasti emočnej lability. U dievčat sa prejavujú psychické problémy týkajúce sa pubertálnych zmien. Prežívajú ich dlhodobejšie a intenzívnejšie a okolo sedemnásteho roku života majú horšie emocionálne ladenie a subjektívny pocit pohody ako chlapci (Rutter, 1995; Bolognini et al. 1995; In Macek, 2003).

Zmeny v oblasti vzťahov

Zmeny v emocionálnej a kognitívnej oblasti, a pohlavné dozrievanie adolescentov prispieva k zmenám v oblasti vzťahovej. Ako uvádza Langmeier (1983, In Macek, 2003), nová kvalita interpersonálnych vzťahov priateľských, rodinných a profesijných. Výrazne sa mení vzťah k rodičom a rovesníkom (Macek, 2003).

V období adolescencie dochádza k odpútaniu sa od rodinných väzieb a k zmene rodinnej konštatácie, rodičia akceptujú osamostatnenie mladého

človeka. Pre mladého jedinca predstavujú rodičia jeden z možných modelov štýlu života. Uvažuje, hodnotí a kritizuje ich hodnoty, názory a celkové správanie a spôsob života. Odmieťa a nechápe zlé návyky, chyby, slabosti a nerozhodnosť u rodičov, a ostatných dospelých. Mnohokrát hľadá dospelého ako ideál, prirodzenú autoritu a seberovného partnera. Na konci adolescencie dochádza k úplnej emancipácii a nezávislosti od rodičov (Vágnerová, 2000).

V adolescencii sa rozlišujú rovesnícke, kamarátske a partnerské vzťahy. Vzťahy s rovesníkmi pomáhajú k postupnému osamostatneniu sa adolescenta od rodiny. Kvalita vzťahu k rodičom sa ale premieta aj do vzťahov k rovesníkom. V týchto vzťahoch sa uspokojujú psychické potreby ako potreba stimulácie, potreba orientácie a zmysluplného učenia, potreba citovej istoty a bezpečia, a naplnenie partnerského vzťahu spojeného so sexualitou. Rovesnícke vzťahy plnia komunikačnú funkciu. Adolescenti si navzájom robia modely, napodobňujú sa, sú napodobňovaní, skúšajú rolu súpera alebo spoluhráča. Ide predovšetkým o ich vlastné zhodnotenie, vedomie príslušnosti do určitej skupiny, prijatie seba samého a akceptovanie skupinou i samým sebou. V neskoršej adolescencii dochádza k vymaneniu sa zo závislosti na rovesníckych vzťahoch, k vyjadreniu vlastných názorov a nesúhlasu v skupine, a k väčšej orientácii na kamarátske a partnerské vzťahy. (Macek, 2003; Vágnerová, 2000)

Priateľské vzťahy poskytujú emočnú istotu, podporu a vzájomné pochopenie. Pomáhajú formovať vlastné názory, morálne a charakterové črty, a vytvárajú hodnotový systém. Väčšinou sa vytvárajú priateľstvá u adolescentov rovnakého pohlavia a s podobnými záujmami. U dievčat sú vzťahy hlbšie, založené na komunikácii a zdieľaní pocitov, vyzdvihujú dôveru a úprimnosť. U chlapcov sú vzťahy založené hlavne na identifikácii so skupinou kamarátov, na spoločných aktivitách a záujmoch, a sú viac kolektívne než u dievčat. Až v neskoršej adolescencii začínajú mať pre nich vzťahy s kamarátmi väčší význam. (Macek, 2003; Vágnerová, 2000)

Prvé partnerské vzťahy na začiatku adolescencie sú plné idealizmu a romantickosti, je to fáza romantickej lásky. Adolescenti si začínajú uvedomovať svoju vlastnú sexualitu a sexuálnu orientáciu. Prechádzajú fázou experimentovania od autoerotiky, homosexuálneho experimentovania až po heterosexuálnu erotiku, kedy dochádza spravidla k prvému pohlavnému styku. Štádiom adolescencie zo sexuálneho hľadiska je označované ako polygamné, adolescenti získavajú skúsenosti s viacerými partnermi. Ako prejav psychosociálneho moratória môžeme chápať i sexuálnu promiskuitu. So začiatkom sexuálneho života prichádza riziko otehotnenia (problém predčasného rodičovstva), a tým často i uzatvorenie predčasného a nezrelého manželstva. Niekedy dochádza k prejavu menšinovej sexuálnej orientácie alebo sexuálnej identity. V neskoršej adolescencii sú partnerské vzťahy viac stabilnejšie a dlhodobejšie, založené na vzájomnej láske, náklonnosti, dôvere a intimite (Bartko, 1998).

Utváranie a vývoj identity

Podľa Eriksona (1968, In Macek, 2003), ktorý popísal utváranie identity ako základnú vývojovú úlohu adolescencie, ide ujasnenie vzťahu k sebe samému a hľadanie vlastnej identity. Adolescencia je charakterizovaná ako „konflikt medzi potrebou integrácie seba samého (ego identita) a potrebou vyrovnat' sa s nejasnými požiadavkami spoločnosťou“ (Macek, 2003, s. 62). Vývoj identity je vlastne proces individualizácie osobnosti adolescenta.

Vo vývoji identity sú určité rozdiely v oboch pohlaviach. Dievčatá dozrievajú z biologického a psychického hľadiska rýchlejšie ako chlapci. Podľa výskumu Gilliganovej (1982, In Macek, 2003), dievčatá viac posudzovali svoju identitu prostredníctvom vzťahu k ľuďom (kamarátstvo, partnerstvo, rodičovstvo) a podľa svojej zodpovednosti, a schopnosti starať sa o seba a druhých. Dievčatá viac hodnotia kooperáciu, stabilitu identity. Často u nich dochádza skôr k intimite, ako k stabilnej identite. U chlapcov sa najskôr dosiahne identita, až potom sú pripravení na intímny vzťah. Chlapci hodnotia svoju identitu na základe kompetencií, výkonu a dosiahnutia sociálnych pozícií, preferujú súťaživosť a dominantnosť. (Macek, 2003; Vágnerová, 2000)

POJEM KVALITA ŽIVOTA

Tým, že pojmom kvalita života sa zaoberali rôzne obory, líši sa jej definícia. Je to pojem ťažko definovateľný a zložitý. (Mareš et al., 2006)

Kvalita života (quality of life - QOL) je definovaná v Psychologickom slovníku podľa Hartla a Hartlovej (2000, pp. 284) ako „vyjadrenie pocitu životného šťastia.“ Sláma (2005, s. 288) uvádza definíciu QOL ako „subjektívne globálne hodnotenie vlastného života,“ kvalita života v kontexte so zdravím sa uvádza ako „health related quality of life“.

Koot a Wallander (2001, In Mareš, 2006, s. 43) uvádzajú definíciu: „kvalita života je mienenou kombináciou objektívneho a subjektívneho posúdenia pocitu pohody (well-being) v rôznych oblastiach života, ktorá je považovaná za príznaknú pre danú kultúru i epochu a ktorá je zároveň v súlade s univerzálnymi ľudskými právami.“ Z definície vyplýva, že kvalita života má dve základné dimenzie. Subjektívna kvalita života (well-being) je definovaná ako spokojnosť s vlastným životom na základe emočného prežívania a kognitívneho hodnotenia. Objektívna kvalita života obsahuje splnenie základných materiálnych a sociálnych životných podmienok, fyzické zdravie, sociálny status (Hnilicová a Bencko, 2005; In Skorunka, 2006).

História pojmu „kvalita života“

Prvé zmienky o kvalite života môžeme nájsť už v gréckej filozofii. Demokritova idea o pocite šťastia bola postavená na vnútornom usporiadaní vecí, pocitu subjektívnej pohody a slasti. Ako tvrdil sám Demokritos, spokojný život a pocit šťastia nezáleží od toho, čo sa deje okolo nás, ale záleží od toho, aký postoj k tomu zaujmeme. Táto pokroková idea bola niekoľko rokov zabudnutá (Vencáľková, 2006).

S predstavou o šťastí ako pocitu subjektívneho dobra (spokojnosť, šťastie, rozkvet a prosperita) prišiel Aristoteles. Pojem blaženosť (eudamonia) sa najviac približuje k dnešnému poňatiu osobnej pohody v psychológii i antickej filozofii. V Aristotelovom poňatí, blaženosť (eudamonia) reprezentuje pre jedinca najvyššie dobro vzniknuté ľudským konaním, ale obsahuje aj významný mravný rozmer: eudamonia predpokladá úsilie o mravnú dokonalosť. Eudamonia je uskutočňovaním (entelecheia) a každodenným naplňovaním cnosti. Človek by sa mal radovať z radosti druhého, a tiež cítiť zármutok z bolesti druhého, ale nie kvôli nám samým, ale iba kvôli jemu. (Šolcová a Kebza, 1995; In Vencáľková, 2006; Šolcová a Kebza, 2004). Na mnoho rokov sa tento Aristotelov postoj ku šťastiu zakorenil ako “eudamonická teória kvality života”, ktorá stála v opozícii k hedonistickej idei o pocite subjektívnej pohody. Aristoteles prirovnával hedonizmus k nemravnému ideálu, ktorý robí z ľudí otrokov ich vlastných túžob (Vencáľková, 2006).

Grécky predstaviteľ hedonizmu Aristippus tvrdil, že životným cieľom je prežívať maximum slasti a šťastia. Hedonisti taktiež tvrdili, že príroda postavila človeka medzi dvoch pánov, medzi bolesť a slasť. Človek by sa mal bolesti a utrpeniu čo najviac vyhnúť, pretože iba slasť môže naplniť jeho prirodzenosť. Bohovia sa o človeka nestarajú, a preto si musí človek sám nájsť zmysel života a uskutočňovať ho. Najväčší zmysel života je blaženosť. Podľa hedonizmu bolo vždy dobré to, čo človeku najrýchlejšie prinieslo slasť. Na hedonizmus nadviazali a doplnili ho i ďalší známi filozofi, napríklad Hobbes, ktorý tvrdil, že šťastie leží v hľadaní svojich vášní.

Na konci stredoveku vo vrcholnej scholastike sa na dobro pozeralo trochu komplexnejšie. Každé ľudské konanie má svoj vlastný bezprostredný cieľ (svoje dobro), preto je potrebné, vzhľadom k jednote ľudskej prirodzenosti, nájsť i ten posledný cieľ (najvyššie dobro), ku ktorému smeruje všetko. Takže človek dosiahne blaženosť alebo pocit životnej spokojnosti vtedy, keď nájde posledný cieľ. Tento posledný cieľ je stav, keď mu už nič nechýba, čo je dobro. Keď konáme dobro, žijeme kvalitne. Podobne ako Aristoteles i Tomáš Akvinský poukazuje na to, že iba v konaní, ktoré je človeku vlastné, môže byť dosiahnutá požadovaná dokonalosť. (Ryan, R.M., Deci, E.V., 2001; In Vencáľková, 2006)

Úplne nový pohľad na kvalitu života a spokojnosť človeka dáva utilitarizmus. Vracia sa späť k antickým koreňom a hedonizmu. Pojem “libost” definuje ako “slasť prameniaca z kľudu”. Mill, Bentham, Hume, Hobbes sa pozerali na to, čo je “dobré” z hľadiska následkov a podľa toho hodnotili užitočnosť konania. Išlo im hlavne o radosť a šťastie z uspokojovania potrieb a záujmov. Preferovanou slasťou je slasť duševná, prichádza sa k nej pri zakúsení duchovných hodnôt. Mill, J.S. rozlišoval medzi nižšou a vyššou slasťou, rozlíšil jej tri determinanty: trvanie, intenzitu a kvalitu. (Vencáľková, 2006)

Kant hlásal, že dobro a slasť vychádza z rozumu. Človek nie je iba empirickou, ale aj mysliacou bytosťou. Táto kognitívna alebo duchovná rovina prekračuje tú empirickú. V tomto zmysle sa potom hovorí aj o duši. Z duše vychádzajú určité princípy, dobré alebo zlé, ktoré riadia naše konanie, a preto vedú k dobrému alebo zlému životu. Hlavnými rovinami sú maximá (naše zvnútornené zákazy) a kategorický imperatív (to čo robí človeka človekom, niečo, čo má všeobecný charakter a platí pre všetkých). Človek má danú slobodnú vôľu, podľa ktorej sa rozhoduje či bude konať pre alebo proti nej. Ak človek koná podľa vlastného kognitívneho imperatívu, je mu dobre. Ak koná v rozpore, nie je mu dobre a ani nemôže byť. (Vencáľková, 2006)

Pojem “kvalita života” bola po prvý krát použitá prezidentom L.B. Johnsonom v USA ako politický slogan, ktorý označoval ekonomickú prosperitu. Zároveň sa tento pojem začína používať u pacientov trpiacich rakovinou pri rozhodovaní, či je vhodné aplikovať zatťažujúcu terapiu s prognosticky nejasným prínosom. (Dragomerická, 1997, cit. podľa Ocetková, 2007)

Prvé výskumné použitie “kvality života” v 60. rokoch bolo spojené s hnutím “social indicators”, ktoré zdôrazňovalo, že život ľudí v určitom sociálnom prostredí sa nedá popísať iba ekonomickými činiteľmi bez ohľadu na kvalitu života, chápanú ako súbor objektívnych sociálnych indikátorov. (Dragomerická, 1997)

Wilson v roku 1967 na základe svojich výskumov v oblasti subjektívnej osobnej pohody sumarizoval charakteristiky šťastných ľudí. Diener (1984, 2000, In Šolcová a Kebza, 2004, s. 25) uviedol vo svojej práci Wilsonovu charakteristiku: šťastný človek je “mladý, v dobrom zdravotnom stave, dostalo sa mu kvalitného vzdelania a výchovy, je dobre finančne obodnotený, extravertovaný, optimistický, bezstarostný, veriaci, ženatý alebo vydatý, s vysokým sebahodnotením a kvalitným sebaapojením a sebeúctou, vyspelou pracovnou morálkou, primeranou ašpirračnou úrovňou (v zmysle všestranného nadania) inteligencie”

V USA v 70. rokoch prebehlo prvé národné zisťovanie kvality života obyvateľstva (Andrews a Withey, 1976; Cambell et al. 1976; In Ocetková, 2007). Cieľom bolo zachytiť subjektívne ukazovatele, ktoré by dopĺňali objektívne charakteristiky prostredia (ako napr. hluk, kriminalita, znečistené ovzdušie) a zaznamenávali, ako ľudia sami hodnotia svoj život vzhľadom k objektívnym životným podmienkam. Výskumy kvality života sa v zdravotníctve používali na výber vhodných terapií (Dragomerická, 1997, In Ocetková, 2007).

V 80. rokoch sa kvalita života začala uplatňovať v mnohých lekárskejších oboroch a dostala sa do klinického výskumu ako završenie tradičných ukazovateľov morbidity a mortality. Kvalita života sa v oblasti duševného zdravia stala dôležitým argumentom v zmene prístupu k ľuďom so závažnou chronickou duševnou chorobou. Pretože tu sa nedá

hovorit' o uzdravení, bola navrhnutá humanizácia starostlivosti o dlhodobých pacientov, aby sa kládol dôraz na zlepšenie kvality ich života. (Ocetková, 2007)

Začiatkom 90. rokov bolo zahájené rozsiahle skúmanie jednotlivých aspektov kvality života u pacientov s reumatoidnou artritídou v rámci EURIDISS štúdie. V Slovenskej republike realizovali tento výskum košickí autori (Kovářová, 1994 a 2003,)

V minulosti bolo hlavným cieľom odstrániť a zmierniť útrapy chorých a chudobných, neskôr už bola skúmaná spokojnosť s prácou a životom, a v súčasnosti je venovaná pozornosť meraniu a analýze pohody, kvality života a subjektívne vnímaného št'astia (Svobodová, 2006, In Ocetková, 2007).

Ako uvádza Dragomerická (1997, In Ocetková, 2007), kvalitou života sa v súčasnej dobe zaoberajú mnohé oblasti: medzikulturálne a sociologické porovnávanie rôznych skupín populácie, hodnotenia komunitných služieb a zdravotníckych programov alebo merania individuálnej pohody a podobne.

KVALITA ŽIVOTA U ADOLESCENTOV

Väčšina výskumov kvality života sa zameriavala iba na dospelú populáciu. Iba v posledných rokoch sa začali výskumníci viac zaujímať o štúdium adolescentov.

Mnoho medzinárodných výskumov poukazuje na to, že v období adolescencie úroveň subjektívneho pocitu pohody klesá, aj keď stále pretrváva pozitívne ladenie, ale naopak mnohé iné výskumy pokles neuvádzajú (Grob, 1998; Džuka, 1993; In Macek, 2003).

Podľa Congera a Eldera (1994, In Macek, 2003), vplyv zmien makrosystému na kvalitu života v období adolescencie sa prejaví hlavne vtedy, keď zasiahne ich každodenný život a uspokojovanie základných osobných potrieb. Pri porovnaní oboch pohlaví, úroveň osobnej pohody sa líši iba v súvislosti so zdravotnými a telesnými problémami, kedy sa dievčatá cítia horšie než chlapci (Hurrelmann et al., 1989; Noack a Kracke, 1997; In Macek, 2003).

Aspekty kvality života adolescentov

Výkonová motivácia a QOL u adolescentov

Výkonová motivácia ako súhrn rôznych vnútorných dimenzií podnecuje jedinca na určitú činnosť, alebo dosahovanie dobrých výkonov v rôznych činnostiach. Predstavuje potrebu človeka dosahovať úspech v rôznych druhoch činností. Vzťahuje sa na výkony v škole, v zamestnaní, v medziľudských vzťahoch, v rodine a v širšom makroprostredí. (Sejčová, 1994, 2002, In Sejčová, 2006)

Výkonová stránka človeka (realizácia jeho aktivít, osobnostných potencialít, talentu, inteligencie a podobne) sa málo dáva do súvislosti s QOL, pričom práve úroveň QOL významne ovplyvňuje pocit užitočnosti jedinca, sebaúcty a sebavedomia. Neúspech, alebo nenaplnenie v tejto oblasti významne ovplyvňuje spokojnosť jedinca so svojím životom, jeho sebahodnotenie a konanie. (Sejčová, 2006)

Sejčová (2006) vo svojom výskume zistila, že dospievajúci očakávajú skôr úspech ako neúspech vo výkonoch a reagujú motivujúco na úspech a domotivujúco na neúspech. Dospievajúci sú na výkony častejšie motivovaní vnútorne, inými slovami, radšej by potešili

alebo sklamali seba samých svojimi výkonmi ako svojich rodičov alebo učiteľov. Pri porovnaní žiakov základných a stredných škôl a vysokoškolákov, bolo zistené, že vekom narastá vnútorná motivácia na výkony a znižuje sa závislosť od reakcie rodičov na výkon.

Rodinné zázemie adolescentov a QOL

Rodina a rodinná výchova sú významným činiteľom podieľajúcim sa na individuálnom vývine jedinca. Rodina vytvára prvé sociálne prostredie, v ktorom jedinec vyrastá, ale zároveň i trvalé, pretože sa doňho vracia aj keď sa časom začleňuje do ďalších sociálnych skupín, ktoré sa podieľajú na jeho formovaní. (Koteková, Šimová, Gecková, 1998; In Sejčová, 2006; Mičková, 2009) Na Slovensku sa odhaduje, že 10% detí žije iba s jedným rodičom, väčšinou matkou. (Sejčová, 2006)

Rodinné prostredie vplýva na psychiku a vývin detí a dospievajúcich. Nepriaznivé rodinné zázemie často vyplýva zo zvláštnosti štruktúry rodiny a z celkovej atmosféry vzťahov

medzi jednotlivými členmi. Vzťahy medzi jednotlivými členmi rodiny, početnosť rodín s rizikovými vzťahmi a konfliktami sú významným faktorom ovplyvňujúcim spokojnosť alebo nespokojnosť detí v rodinnom prostredí, a tým aj ich kvalitu života. Lewin (In Sejčová, 2006) sa zaoberal výskumom 3 výchovných štýlov (autoritársky, integračný a liberálny), pričom zistil, že autokratická výchova vyvoláva u detí vyššie napätie, agresivitu a dominantnosť voči ostatným členom alebo súrodencom. Konflikty v rodinách veľmi negatívne ovplyvňujú život detí. Pri dlhodobom konfliktnom stave sa vytvárajú negatívne emócie ako strach, zlosť, ktorá sa časom mení na odpor, nechť, dokonca i agresívnu nenávisť. Najčastejšie konflikty v rodine sú kvôli peniazom, správaniu otca a samotného dospievajúceho. (Sejčová, 2006)

Z výsledkov výskumu Sejčovej (2006) vyplýva, že mládež prevažne žije v rodinách úplných a funkčných a v menšom zastúpení v dysfunkčných. Mládež popisovala vzťahy s rodičmi výrazne kladne. Kvalita života dospievajúcich v neúplných rodinách (ktorý nie sú takí vystavení nevhodnému prostrediu, konfliktom rodičov a hádkam) a v úplných funkčných rodinách je výrazne vyššia ako kvalita života dospievajúcich z úplných ale dysfunkčných rodín. Deti a

dospievajúci z dysfunkčných rodín majú sklon k horšiemu prospechu, nižšiu výkonovú motiváciu, neprimeranú reakciu na neúspech, neschopnosť bojovať s prekážkami.

Vzťahy s rovesníkmi

Adolescencia a prechod z adolescencie do dospelosti je charakteristický intenzívnym kontaktom s rovesníkmi a vstupom do nových sociálnych kontextov a aktivít (Schulenberg et al., 1996, In Engels a Bogt, 2001). U adolescentov, dôležitosť dosiahnuť blízkosť a úprimnosť prechádza z rodičov na rovesníkov. Je pre nich dôležité vytvoriť kontakty s novými priateľmi alebo posilniť už existujúce vzťahy. Takto môžu zdieľať navzájom svoje názory a idey, diskutovať o problémoch a obavách a naučiť sa novým komunikačným schopnostiam. Adolescenti sa takisto začínajú zaujímať o intímne vzťahy, majú svoje prvé stretnutia. Užívanie drog, cigariet, alkoholu a delikvencia sa veľmi často objavuje u adolescentov, a to v rôznych baroch, kluboch, na ulici, v partii. Zdieľanie týchto aktivít môže vytvoriť silné puto alebo vzťah medzi priateľmi. (Engels a Bogt, 2001)

V období adolescencie nie je prekvapujúce nájsť osamelosť, výsledok nespokojnosti v sociálnych vzťahoch, ako bežný problém. Formovanie a udržiavanie pozitívnych rovesníckych vzťahov je dôležitou sociálnou úlohou pre všetkých ľudí, ale špeciálne pre mladých ľudí (Inderbitzen, 1994, In Demir a Tarhan, 2001). Úspech mladých ľudí týkajúci sa tejto sociálnej otázky znamená spokojnosť v sociálnej sfére života, zatiaľ čo neúspech môže viesť k osamelosti (Nurmi a Salmela-Aro, 1997, In Demir a Tarhan, 2001). Rovesnícke vzťahy hrajú veľmi dôležitú úlohu v socializácii počas adolescencie.

Rovesníci a aktivity orientované na rovesníkov začínajú byť pre dospievajúceho v tomto období dôležité (Fulgini a Eccless, 1993; Sletta et al., 1996; In Demir a Tarhan, 2001).

Výskumy poukazujú na to, že nekvalitné a chudobné rovesnícke vzťahy sú asociované s nespokojnosťou vo vývojových dôsledkoch, ako sú napríklad pocity osamelosti, sociálna anxieta, distress a nízky školský výkon (Parkhurst a Asher, 1992; Wentzel, 1991; Crick a Ladd, 1993; In Demir a Tarhan, 2001). Osamelosť v detstve a počas dospievania je predikovaná odtlačeným chovaním, nízkou akceptáciou od rovesníkov, malým alebo žiadnym počtom priateľov a vnútorným a stálym atribučným štýlom (Renshaw, Brown, 1993, In Demir, Tarhan, 2001).

Výskumníci tvrdia, že osamelosť je jedným z najrozšírejších a najbolestivejších problémov medzi adolescentmi (DeMoore a Schultz, 1986; France et al., 1984; McWhirter, 1990; In Demir a Tarhan, 2001) a je potvrdená súvislosť s rôznym antisociálnym správaním ako napríklad užívanie drog, úteky z domova, vandalizmus, zločinstvo (Brennan, 1982, In Demir a Tarhan, 2001).

Škola a kvalita života adolescentov

V posledných rokoch začína vystupovať do popredia vzťah medzi školou a kvalitou života detí a adolescentov (vrátane ich spokojnosti so životom). Väčšina doterajších výskumov sledovala hlavne negatívny dopad školského života na deti a dospievajúcich.

Zameriavali sa najmä na strach dieťaťa zo školy, šikanovanie, negatívny vplyv známkovania na deti, o sklon k užívaniu psychotropných látok (tabak, alkohol, marihuana) a pod. Podľa Havlínovej (1998, In Mareš, 2007 b) a Helusa (2004, In Mareš, 2007 b; Ručková, 2007), sa menej hovorilo o škole ako o mieste, kde dieťa rozvíja svoju osobnosť a kde sa mu otvára priestor pre zdravý vývoj. Nový trend výskumov sa viac zameriava na pozitívne charakteristiky ľudí. (Mareš, 2007 b)

Jedným z hlavných ukazovateľov kvality života u adolescentov je škola a spokojnosť so životom v škole, popri spokojnosti týkajúcej sa rodiny, kamarátov a spokojnosťou so sebou samým (Huebner, et al., 1998, In Mareš, 2007 b). Snahy o reformy školstva by nemali byť zamerané iba na ukazovatele týkajúce sa školských výkonov žiakov, ale mali by sa zamerať a sledovať aj zmeny postojov, hodnôt, emočného ladenia žiakov, tzn. Afektívne premenné (Huebner a McCullough, 2000, In Mareš, 2007 b).

Konu et al. (2002, In Mareš, 2007 b) navrhli model psychosociálnej pohody v škole, ktorý zahŕňa oblasti života detí a adolescentov ako: podmienky v škole, sociálne vzťahy, prostriedky pre sebarealizáciu a sebanaplnenie, zdravotný stav. Každý, kto navštevuje školu alebo v nej pracuje (žiaci, učitelia, pomocný personál, poskytovatelia psychologických a zdravotníckych služieb škole a pod.) vytvára určitú psychosociálnu klímu školy.

Kvalitu života v škole (quality of school life) nie je ľahké definovať, ale obvykle sa uvádza ako: *“ustálené postupy vnímania, prežívania, hodnotenia a reagovania všetkých aktérov školy na to, čo sa v škole odobráva, v čom musia žiť a pracovať”* (Mareš, 2007 b, s. 91). Podľa Ježka et al. (2003, 2004, 2005, In Mareš, 2007 b) ide o subjektívne vnímanú, sociálne zdieľanú a sociálne konštruovanú charakteristiku diania v škole. To ovplyvňuje u žiakov (ale i ostatných aktérov školy) zdravotné, psychické, sociálne, spirituálne oblasti života. (Mareš, 2007 b)

Len málo výskumov sa venovalo vzťahu medzi školskou klímou a kvalitou života detí a dospievajúcich súvisiacu so zdravím. Jedným z nich je výskum dospievajúcich (11-17 rokov) (Simeoni, Sapin, Antonotti et al., 2001, In Mareš, 2007 b), ktorý ukázal, že medzi pohlaviami nie sú rozdiely vo vnímaní kvality školského života. Vnímaná kvalita života v škole sa so zvyšujúcim vekom žiakov postupne zhoršuje (rozdiely sú významné). Schmidt, L. (1992, In Mareš, 2007 b) zistovala vplyv učiteľského poňatia kontroly a riadenia výučby na vnímanú kvalitu školského života. Výsledky ukázali, že u učiteľov s humanistickým poňatím výučby hodnotia žiaci svoju kvalitu školského života vyššie. U humanistickejších učiteľov sú žiaci spokojnejší, zaujatejší školskou prácou, vzťahy medzi nimi a učiteľmi sú priaznivejšie ako u učiteľov s tvrdším poňatím riadenia výučby. Iný výskum Mokovej a Flynnovej (1997, In Mareš, 2007 b) zistoval, či sama veľkosť školy (počet žiakov) ovplyvňuje kvalitu školského života. Ukázalo sa, že samotná

veľkosť školy nerozhoduje. Naopak, žiaci pocítovali lepšiu kvalitu života na školách, kde boli dobré interpersonálne vzťahy, vyšší štandard vyučovania a učenia, dobrá kázeň, pestré a relevantné kurikulum. (Mareš, 2007 b)

MERANIE KVALITY ŽIVOTA U ADOLESCENTOV

Koncom dvadsiateho storočia sa zosilnil záujem o vekovú kategóriu do 18 rokov v oblasti výskumu a diagnostiky kvality života. Pudelský et al. (1999) sa zacieli vo svojej dlhodobej štúdií na skúmanie indikátorov zdravia u adolescentov. Postupne začali pribúdať nové práce týkajúce sa špecifických problémov diagnostiky QOL u detí a dospelých. Ale aj napriek tomu je diagnostika QOL u detí a dospelých iba novou oblasťou (emerging field), ktorá sa stále opiera o relatívne nižší počet empirických výskumov oproti dospelaj populácii (Eiser a Morse, 2001, In Mareš, 2006 b).

Najväčší nárast je zaznamenaný u špecifických metód (určených na zisťovanie QOL u detí s určitým typom ochorenia). O niečo pomalšie pribúdajú metódy generické, všeobecné (porovnávajú medzi sebou deti zdravé a choré, ale porovnávajú aj deti trpiace rozdielnymi chorobami, handicapmi alebo chybami). U metód generických sa dá pozorovať dvojité vývoj. Vyvíjajú sa metódy národné a metódy medzinárodné, ktoré umožňujú porovnať QOL detí a dospelých v rôznych zemiach. (Mareš, 2006 b; Mareš, 2007 a)

Popri už uvedenom delení metód merajúcich QOL, môžeme u detí a dospelých ďalej rozlišovať diagnostické metódy z hľadiska jeho posudzovateľa, a to:

- a) hodnotiteľom je dieťa alebo dospelý,
- b) hodnotiteľom - iba jeho rodičia,
- c) iba profesionáli (lekári, zdravotné sestry, psychológovia),
- d) súbežne deti aj dospelí. (Mareš, 2006 b)

Najväčší záujem o vedecký výskum sa týka skúmania QOL chorých detí a dospelých, a to najmä chronicky chorých (Katreniaková et al., 1999; Gecková et al., 2001; Sawyer et al., 2004; Havelková a Kachlík, 2009; Byström et al., 2012; Latal a Sennhauser, 2012)

Eiser a Morse (2001, In Mareš, 2006 b) vo svojej prehľadovej štúdií uviedli celkom 43 kvantitatívnych nástrojov pre diagnostiku QOL u detí a adolescentov. Z toho 19 nástrojov (44%) bolo generických a 24 nástrojov (56%) špecifických. 20 (47%) zo 43 nástrojov je použiteľných iba pre deti, 16 (27%) je použiteľných pre deti a dospelých, a 7 (16%) iba pre dospelých.

Slovenská odborná verejnosť zatiaľ nemá k dispozícii dostatok údajov o diagnostických metódach, ktoré možno použiť na meranie QOL u detí a dospelých. (Mareš, 2006 b)

Medzi diagnostické nástroje určené na meranie QOL u adolescentov môžeme zaradiť (Mareš, 2006 b; Mareš, 2007 a):

- Child Health and Illness Profile - Adolescent Edition (CHIP-AE),
- Child Health Questionnaire (CHQ),
- Childhood Health Assessment Questionnaire (CHAQ),
- Nordic Quality of Life Questionnaire for Children,
- Pediatric Quality of Life Questionnaire (PedsQL),
- Quality of Life - Adolescent Version (QOLP-AV),
- Perceived Illness Experience (PIE),
- Comprehensive Quality of Life Scale - School Version (ComQoL-S),
- Fragen zur Lebenszufriedenheit (FLZ),
- Perceived Quality of Life Scale (PQoL),
- Systemic Quality of Life (SQLM) a mnoho iných.

Záver

Na základe dostupných prameňov je možno zhrnúť, že neexistujú jednoznačné závery týkajúce sa QOL u dospelých. V súčasnej dobe je množstvo psychologických výskumov o QOL v období dospievania. Záujem o problematiku kvality života v tomto dôležitom vývojovom období jediná sa zvyšuje. Publikované výskumy sa nedajú zovšeobecniť na celú populáciu a majú veľké limitácie.

Literatúra

BYSTRÖM, I.M., HOLLÉN, E., FÄLTH-MAGNUSSON, K., JOHANSSON, A. 2012. Health-related quality of life in children and adolescents with celiac disease: from the perspectives of children and parents. *Gastroenterol Res Pract.* 2012; 2012: 986475. Epub 2012 Apr 3. ISSN 1687-630X (Electronic).

DEMIR, A., TARHAN, N. 2001. Loneliness and social dissatisfaction in Turkish adolescents, *The Journal of Psychology*; January 2001; 135 (1); ProQuest Social science journals, s. 113-124. ISSN 0022-3980.

GECKOVÁ, A., TUINSTRA, J., PUDELSKÝ, M., KOVÁŘOVÁ, M., DIJK, J.P. VAN, GROOTHOFF, J. W., POST, D.: Self-reported health problems of Slovak adolescents. In: *Journal of Adolescence*. - London : Academic

- Press Ltd Elsevier Science Ltd. - ISSN 0140-1971 -24, č. 5, 2001, s. 635-645.
- HARTL, P. A HARTLOVÁ, H. 2000. Psychologický slovník, Praha: Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X.
- HAVELKOVÁ, M., KACHLÍK, P. 2009. School environment quality and pupils with immune system disorders. Vyd. 1. Slovensko, Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, n. o., 2009. 444 s. Quality of life and Health-IV. ISBN 978-80-89271-65-8.
- KATRENIÁKOVÁ, Z., KOVÁŘOVÁ, M., VAN DALEN, E., PUDELSKÝ, M., GECKOVÁ, A., NAGYOVÁ, I., STERGAR, E., TUINSTRA, J. 1999. Možnosti monitorovania vplyvu životných udalostí na zdravie 12 - 13 - ročných detí. In: VII. epidemiologické dni : súhrny prednášok a posterov z vedecko-odbornej konferencie s medzinárodnou účasťou : Košice, 16. - 18. júna 1999. - [Košice], 1999. - s. 45-46.
- KEBZA, V. 2005. Psychosociální determinanty zdraví, Praha: Academia, 2005. 296 s. ISBN 80-200-1307-5.
- KOVÁŘOVÁ, M., SZILASIOVÁ, A., DIJK, J. P. VAN, KROL, B. 1994. Slovakia joins Western European Research on Rheumatoid Arthritis (EURIDISS). In: International Journal of Health Sciences. - Assen. roč. 5, č. 4, 1994, s. 171-174. - ISSN 0924-2287.
- KOVÁŘOVÁ, M. 2003. Sociálna podpora a kvalita života chorých s reumatoidnou artritídou. Rožňava : Roven, 2003. - 124 s. - ISBN 80-89168-01-9.
- LATAL, B., SENNHAUSER, F. 2012. The child with a chronic disease at school-age. Ther Umsch. 2012 Aug; 69(8):453-8. ISSN 0962-9343.
- MACĚK, P. 2003. Adolescence, Praha: Portál, 2003. 143 s. ISBN 80-7178-747-7.
- MAREŠ, J. 2006 Problémy s pojetím pojmu "kvalita života" a s jeho definováním; in: Mareš, J. 2006. Kvalita života u dětí a dospívajících I., Brno: MSD, 2006. s. 11-28. ISBN 80-86633-65-9 (a)
- MAREŠ, J. 2006. Kvantitativní generické nástroje pro diagnostiku kvality života u dětí, in: Mareš, J. 2006. Kvalita života u dětí a dospívajících I., Brno: MSD, s. 107- 140, ISBN 80-86633-65-9. (b)
- MAREŠ, J. 2006. Kvantitativní generické nástroje pro diagnostiku kvality života u dětí II, in: Mareš, J. et al. (2007), Kvalita života u dětí a dospívajících II., Brno: MSD, s. 99-108, ISBN 80-86633-65-9. (a)
- MAREŠ, J. 2007. Kvalita života u dětí a dospívajících ve školním kontextu; in: MAREŠ, J. et al. 2007. Kvalita života u dětí a dospívajících II., Brno: MSD, s. 83-98. ISBN 978-80-7392-008-1. (b)
- MIČKOVÁ, Z. 2009. Rodina a současnost'. Piešťany : PN print s.r.o., 2009. - 81 s. - ISBN 978-80-970172-5-5.
- OCETKOVÁ, I. 2007. Úloha spirituality v životní pohodě a kvalitě života u mladých lidí, dizertačná práca, Brno : FSS MU, Katedra psychológie
- PUDELSKÝ, M., GECKOVÁ, A., NAGYOVÁ, I., KOVÁŘOVÁ, M., VAN DALEN, E., TUINSTRA, J., POST, D.: Indikátory zdravia u adolescentov - validizačná štúdia. 1999. In: Československá pediatrie : časopis Pediatrické společnosti. - Praha : Česká lékařská společnost J. E. Purkyně. roč. 54, č. 10, 1999, s. 549-555. - ISSN 0069-2328.
- RUČKOVÁ, G. 2007. Agresivita dětí. In: Prevencia kriminality v prostředí dětí a mládeže / Ján Danek a kolektív. - Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2007. - ISBN 978-80-89220-94-6, s. 184-206.
- SAWYER, M. G., REYNOLDS, K. E., COUPER, J. J., FRENCH, D. J., KENNEDY, D., MARTIN, J., STAUGAS, R., ZIAIAN, T., BAGHURST, P. A. 2004. Health-related quality of life of children and adolescents with chronic illness--a two year prospective study. Qual Life Res. 2004 Sep; 13(7):1309-19. ISSN 0962-9343.
- SEJČOVÁ, I. 2006. Pohľad na kvalitu života dospievajúcich, Bratislava: Album, 2006. 99 s. ISBN 80-968667-4-5.
- SLÁMA, O. 2005. Kvalita života onkologicky nemocných; in: Payne, J. a kol. (2005), Kvalita života a zdraví, Triton, 288-295. ISBN 80-7254-657-0.
- SVOBODA, M. 1999. Psychologická diagnostika dospelých, Praha: Portál, 1999. 342 s. ISBN 80-7178-327-7
- SVOBODA, M. - KREJČÍŘOVÁ, D. - VÁGNEROVÁ, M. 2001. Psychodiagnostika dětí a dospívajících, Praha: Portál, 2001. 791 s. ISBN 80-7178-545-8.
- ŠOLCOVÁ, I. - KEBZA, V. 2004. Kvalita života v psychologii: Osobní pohoda (wellbeing), její determinanty a prediktory; in: Hnilicová, H. (2004), Kvalita života, zborník příspěvků z konference, konaná dňa 25.10.2004 v Třeboni, IZPE, 2004.S. 21-32. ISBN 80-86625-20-6
- VENCÁLKOVÁ, K. 2006. Kvalita života a meditace: diplomová práca. Brno: FSS MU, Katedra psychológie.

Význam sociálneho poradenstva pre rodiny s ekonomickou nestabilitou

Milan SCHAVEL

Súčasná spoločnosť a ohrozenia pre rodinu

Postmoderná spoločnosť a prienik globalizácie prináša pre súčasnú dobu aj niekoľko ohrození. Preferovaná je orientácia na materiálne súčasti života, prejavujú sa prvky sociálnej dezorganizácie a rozpadu prirodzených rodinných vzťahov. Súčasťou dnešnej doby je destabilizácia párového života (teda manželského zväzku), dochádza k rozpadu nukleárnej rodiny, zvyšuje sa závislosť detí od moderných technológií a masmédií, prirodzene sa potom znižuje závislosť od rodinných väzieb. Súčasťou dnešnej doby je aj nárast nezamestnanosti podmienený ekonomickou nestabilitou, nárast nezamestnanosti a zadlženia rodín, ktoré býva často podmienené snahou o dosiahnutie dostatku a akéhosi štandardu materiálneho zabezpečenia. Rodiny sa dostávajú do zložitých situácií, kumulujú sa problémy ako sekundárny dôsledok ekonomických problémov. Myslíme si, že je vhodné na tomto mieste upozorniť na prvky konzumnej spoločnosti, za ktoré názorne Muhlpachr (2008) označuje najmä:

hedonizmus – oslabovanie sociálnych väzieb a rozklad tradičnej pospolitosti. Rozpadajú sa nielen rodinné väzby ale aj susedské. Jednotlivec sa stále viac izoluje,

ekologická problematika – agresívne chovanie človeka k prírode hrozí likvidáciou človeka, ako druhu,

extrémizmus, občianske vojny a terorizmus a nárast kriminality – patologický jav, ktorý zasahuje do osobnej sféry jedinca,

sebeckosť, ľahostajnosť hlavne k menej nadaným, schopným, zdravým somaticky, psychicky, sociálne, či inak handicapovaným. Výrazne sa prejavuje strata solidarity,

informačná spoločnosť – rozvoj techniky, využívanie počítačov a počítačových sietí a internet. Už len televízia prináša veľa problémov a dopadov na človeka. Na človeka sú kladené vysoké nároky. A je otázne, či ich ľudia dokážu zvládnuť. Vznikla počítačová a informačná narkománia. Vymykajú sa človeku z rúk,

globálne problémy – problémy spojené s tempom udržateľného rozvoja, devastácia mravov, ekologické problémy, etické, komercia, ktorá zabraňuje riešeniu biedy, hladu, bezdomovectva, nezamestnanosti, etickej nevráznosti, lokálnej vojny a podobne.

Konzumná spoločnosť je v priamom rozpore s problémami zamestnateľnosti, čo znamená na jednej strane byť súčasťou konzumnej spoločnosti pričom na druhej strane nedostatok finančných zdrojov spôsobuje nenaplnenie štandardných potrieb materiálne orientovanej spoločnosti. Dochádza ku kolíziám v obmedzenej možnosti uspokojovania potrieb a zároveň nepriaznivej konfrontácie s okolitým svetom. Ďalším prvkom destabilizácie rodiny je strata zamestnania. Je to zásadná zmena v živote jednotlivca aj celej rodiny, pričom zamestnanie má v živote rodiny nezastupiteľné postavenie. Zamestnanie je dôležitou podmienkou jeho dôstojnej existencie, prináša mu nielen materiálny prospech, ale súčasne mu dáva pocit seberealizácie a spoločenskej užitočnosti. (Buchtová, 2002). Stratu práce považujeme za situáciu, ktorá vedie k jej nepriaznivým dôsledkom. K sprievodným javom sociálno-ekonomických problémov rodín patrí nedostatok času, stres, sociálna neistota, vyplývajúca najmä z možnosti straty zamestnania, neustálej inflácie a vysokej konkurencie na trhu práce. Najmä dlhodobá nezamestnanosť hlavne dlhodobá zvyšuje riziko vzniku sociálno-ekonomických problémov rodín, závislosti od sociálnej pomoci a riziko upadnutia do dlhov. Minimálna mzda, neistota, zadlženosť rodín, neúplnosť rodín, a pretrvávajúca ekonomická kríza naznačuje prehlbujúcu sa chudobu. Bežným dôsledkom nezamestnanosti je rozpad práve tých vzťahov, ktoré mali nezamestnanému poskytnúť podporu pri jeho snahe vrátiť sa na pracovný trh. Sprievodným javom nezamestnanosti a problémami s nedostatkom pracovných príležitostí podporujú stratu sebavedomia, rezignáciu, depresívne stavy ale často aj zhoršovanie celkového zdravotného stavu. Pre orientáciu uvádzame aj súčasný stav vo vývoji nezamestnanosti na Slovensku za posledné roky.

Sprievodným javom nezamestnanosti je potom často chudoba. Základné charakteristiky presunu k novej chudobe v krajinách Európskeho spoločenstva definoval Room (In: Ondrejko, 2009) ako: **veľký nárast počtu osôb závislých na rôznych formách sociálnej pomoci** – takto vzniká masová nezamestnanosť, **rast nezamestnanosti a neistota zamestnania** – chudoba sa reálne dotýka početnej časti populácie a nevyhýba sa ani stredným vrstvám, **vzrastajúci počet dlhodobo zadlžených osôb a domácností** – majúci nedoplatky za pôžičky, úvery, nájomné, elektrinu, plyn), **nárast počtu jednorodičovských rodín** – žiadajú o sociálnu pomoc, **rastúci počet ľudí bez domova** – potrebujú okamžitú pomoc. Koncentrujú sa do špecifických mestských oblastí, ohrozujú sociálnu štruktúru a mestský poriadok, **rast počtu osôb pohybujúcich sa v sekundárnom trhu práce** – pretrvávajú v čase, súvis s marginalizáciou, patologickým správaním, závislosť od sociálneho štátu, rozpad sociálnych inštitúcií.

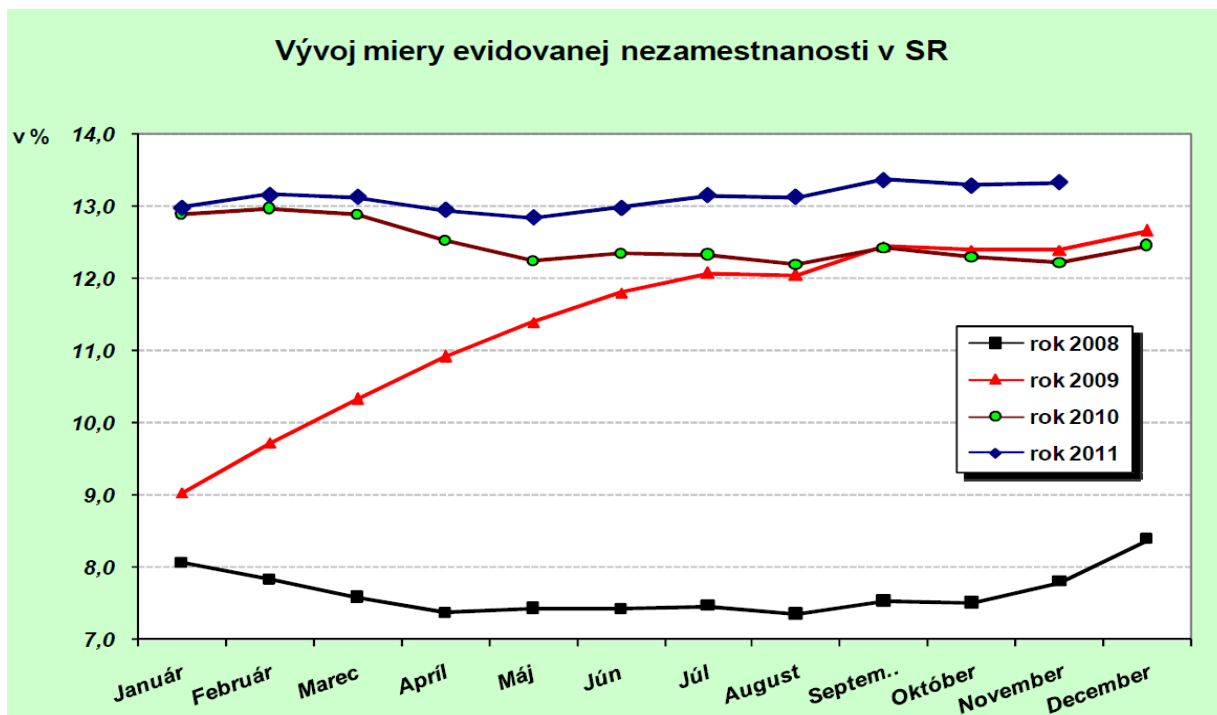
Podmienky rodiny a dysfunkčnosť rodinného prostredia

Zákon o rodine č. 36/2005 Z.z., uvádza, že manželia sú si rovní a musia plniť určité povinnosti ako napríklad:

sú povinní žiť spolu, ako základ vytvorenia trvalého a harmonického životného spoločenstva, najmä po stránke osobnej, citovej a sexuálnej, pokiaľ možno v spoločnej domácnosti,

musia si byť verní zodpovedá mravnému a právnomu princípu monogamie. Táto povinnosť viaže manželov po celú dobu trvania manželstva. Porušenie manželskej povinnosti sa môže prejavovať ako príčina, eventuálne ako následok rozvratu manželstva, ktorý napokon môže viesť k rozvodu,

vzájomne rešpektovať svoju dôstojnosť zodpovedá právu každého na zachovanie jeho ľudskej dôstojnosti. Chápeme ju ako úctu k osobnosti druhého manžela, resp. vzájomnú úctu medzi manželmi. Akcentuje morálnu stránku vzájomného pomeru manželov,

Zdroj: www.upsvar.sk, nezamestnanosť, štatistiky 2011

Graf 1 Vývoj miery evidovanej nezamestnanosti v SR

Vzájomne si pomáhať- nezahrňuje len materiálnu stránku, ale ide predovšetkým o citovú, morálnu, osobnú pomoc pre dobro druhého manžela, o zhovievavosť a pomoc v chorobe a starobe, poskytnutie rady v problémových životných situáciách a pod. Ide tu predovšetkým o morálne povinnosti.

povinnosť starať sa spoločne o deti a vytvárať zdravé rodinné prostredie predpokladom je, že manželia si založia rodinu, t.j. že budú mať deti a budú ich riadne vychovávať. Pod zdravým rodinným prostredím je treba rozumieť všetko, čo dobrému životu manželov a ďalších členov rodiny prospieva. Na vytvorenie zdravého rodinného prostredia je potrebné, aby manželia vzájomne rešpektovali svoje práva a povinnosti, aby sa voči sebe správali ohľaduplne, taktne, aby mali porozumenie pre vzájomné potreby a osobitné záujmy, aby sa rozpory, ktoré vzniknú v priebehu spolužitia pod vplyvom rôznych okolností snažili preklenúť vzájomnou dohodou, odpustením, aby sa usilovali vytvoriť priaznivé podmienky pre realizáciu všetkých členov rodiny.

Dysfunkčné rodiny zvládajú i bežnú rutinu domácnosti s ťažkosťami. Niektorí členovia rodiny z chodu domácnosti buď úplne vypadávajú, alebo robia niečo iné, ako je práve potrebné. V dysfunkčnej rodine nie sú jasné kompetencie. Vyhlasujú sa požiadavky, ktorými sa nikto neriadi. V komunikácii sa zisťuje veľa nedorozumení, zmätkov, neurčitostí. Rodina sa drží zabehnutých spôsobov komunikácie, neodvažuje sa hľadať nové spôsoby. Komunikačná iniciatíva členov dysfunkčných rodín býva nízka, v rodine sa však môže vyskytovať niekto, kto sa pokladá za ich hovorcu a strážcom rodinných pravidiel. Ten potom ovláda pole, ostatní sú ticho, nepresvedčivo pritakávajú, niekedy sa niekto agresívne postaví proti celej rodinnej autorite. V dysfunkčných rodinách, ktoré sa dostávajú do odbornej starostlivosti vďaka svojim problémom, býva spozorovaných veľa negatívnych emocionálnych prejavov, od ironizovania až k otvorenému a priamemu napadnutiu. Vyskytujú sa i neskrývané prejavy beznádeje a zúfalstva.

Rodina a jej sociálno-ekonomické problémy

V súčasnosti sa pomerne často stretávame s ekonomickou nestabilitou rodín, čo považujeme za jeden z dôležitých faktorov sekundárne sa prezentovaných kríz v rodine. Rodina sa v súčasnosti dostáva do zložitej ekonomickej situácie z niekoľkých dôvodov. Často je to otázka nezamestnanosti člena rodiny alebo otázka zadlžovania sa na úkor materiálnych produktov vplyvom širokej ponuky tovarov v hypermarketoch, ako aj vplyvom agresívnych reklám bankových subjektov orientovaných na všetky vrstvy obyvateľstva. Ekonomickú stabilitu rodiny môže podporovať napr. vyšší počet členov domácnosti, ktorí sú ekonomicky aktívny, ďalej je to celkový počet detí a členov domácnosti, vek živateľa rodiny, úroveň dosiahnutého vzdelania živateľov rodiny, ako aj celkové náklady na výdaje pre domácnosť. Na druhej strane ekonomickú nestabilitu rodín ovplyvňuje najmä :

nezamestnanosť člena rodiny,
práca za minimálnu mzdu,

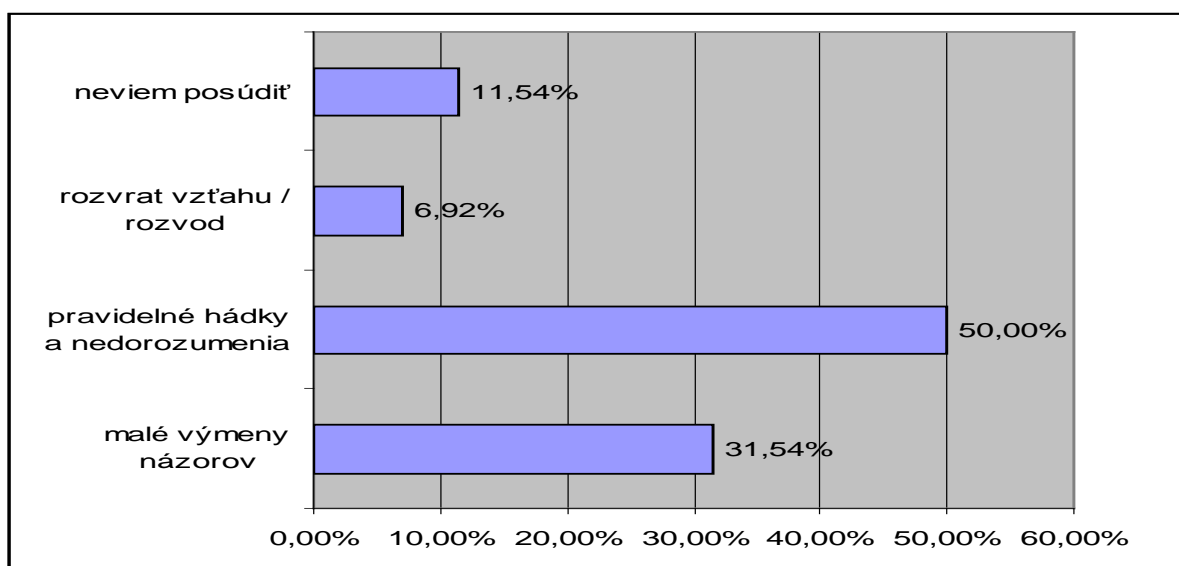
neistá práca alebo práca v zahraničí a s tým súvisiace problémy,
 neschopnosť zaobchádzať s peniazmi,
 zadĺženie rodín (strata zamestnania, bankové subjekty, obchodné centrá a hypermarkety),
 neúplná rodina alebo žena samoživiteľka – odkázaná len na svoj vlastný príjem alebo pomoc štátu prostredníctvom dávok a príspevkov.

Sociálno-ekonomickú situáciu rodiny môže zhoršiť aj niekoľko závažných faktorov, ktorých riešenie je často práve v kompetencii sociálneho pracovníka. Medzi najčastejšie patria rozpad rodiny, agresívne správanie partnerov a nízka kvalita vzťahov. Ďalším problémom je prítomnosť sociálno-patologických javov, medzi najčastejšie patrí najmä závislosť na alkohole a iných druhoch závislosti. Časté a menej identifikované je gamblerstvo alebo tipovanie v stávkových kanceláriách, ktoré je legálne, štátom tolerované. Tieto druhy závislosti sú častými príčinami rozpadu rodiny a hlavne príčinou zhoršenia ekonomickej situácie rodín. Ekonomickú situáciu rodiny ovplyvňuje aj prítomnosť zdravotne znevýhodneného člena domácnosti alebo prítomnosť člena rodiny so zdravotnými problémami (nevyliciteľne chorý, člen rodiny s psychiatrickou diagnózou a pod.). Zaujímavým fenoménom zhoršovania ekonomickej situácie rodiny a narastajúceho zadĺženia je aj jav, ktorý odráža problémy v partnerských vzťahoch, kedy jeden z partnerov svoju nespokojnosť a dominantnosť prezentuje demonštratívnymi nákupmi. Nezohľadňuje pri tom potreby rodiny a ich členov, egoisticky preferuje svoje vlastné záujmy a predstavy uspokojovania potrieb. Častým javom v súčasných, menej ekonomicky stabilných rodinách je aj nakupovanie v hypermarketoch, za podpory lákavých ponúk (tovar na splátky) z dôvodu kompenzácie pocitov menejcennosti a snahe vyrovnávať sa ostatným. Nákupy majú často aj emocionálny podtón (aj my si chceme spraviť radosť, moje deti to tiež môžu mať, keď som nemala ja, tak nech majú aspoň moje deti a pod.).

Ďalším problémom zadĺženia je aj samotná neschopnosť rodiny viesť efektívne hospodáriť. Tento problém ovplyvňuje často nižšia intelektová úroveň rodičov alebo už vyššie spomínané faktory.

Okrem spomínaných dôsledkov sociálno-ekonomických problémov je potrebné upozorniť na nepriaznivý vplyv tejto situácie na dieťa v rodine. Dôsledky sú jednak materiálneho charakteru (nedostatky v stravovaní, ošatení, hygiene, podmienkach na bývanie, učebných pomôckach, podpore voľnočasových aktivít). Stáva sa, že dieťa sa izoluje od svojich rovesníkov, má obmedzené sociálne kontakty alebo naopak identifikuje sa s rovesníkmi s podobnými problémami, pričom sa kumulujú predispozične sociálne podmienené asociálne prejavy v správaní. V roku 2011 sme uskutočnili prieskum medzi klientmi sociálnej práce, ktorí boli v tomto období v nepriaznivých ekonomických podmienkach, boli odkázaní na dávky pomoci v hmotnej núdzi. Prieskumu sa zúčastnilo 260 respondentov. Niektoré z výsledkov prieskumu, ktoré poukazujú na nepriaznivé zmeny v rodinných vzťahoch a atmosfére rodiny uvádzame v nasledujúcich grafoch.

Graf 2 upozorňuje na vnímanie nezamestnanosti respondentov vo vzťahu k zmenám v rodinných vzťahoch. Je až zarážajúce, aj keď počet respondentov nie je dostatočný a výsledky nemusia poukazovať na významnú mieru signifikancie, že v rodinách sa vyskytujú hádky a nedorozumenia vplyvom nezamestnanosti. Určite by bolo vhodné porovnávať mesto a vidiek, predpokladáme, že na vidieku by respondenti nevykazovali také vysoké percento pravidelných hádok a nedorozumení.

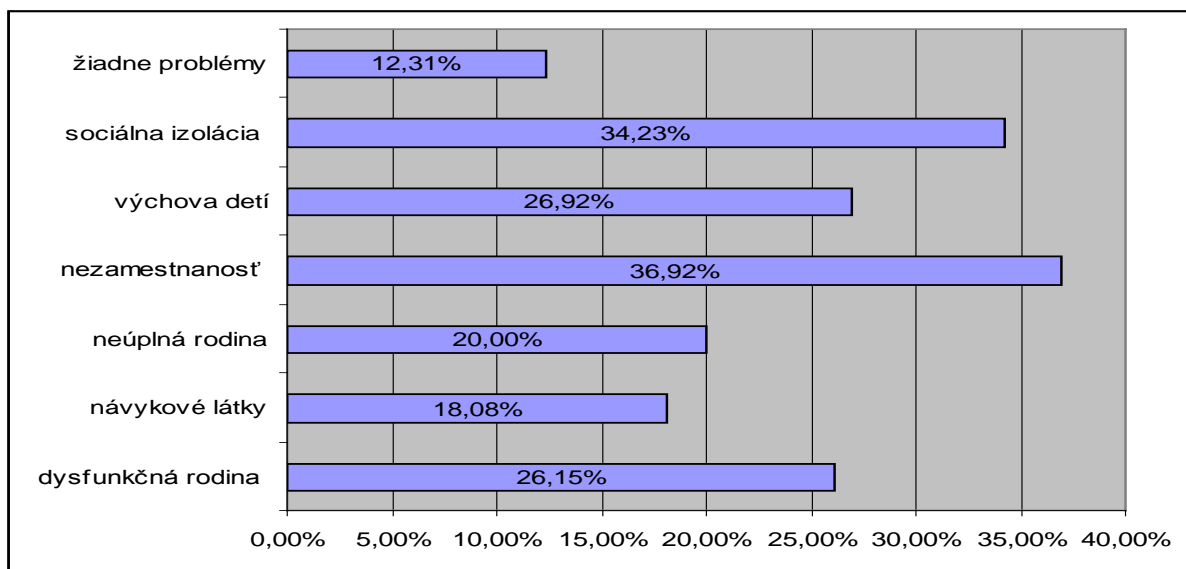

Zdroj : Vlastný prieskum, 2011

Graf 2 Vplyv nezamestnanosti na vzťahy v rodine

Nasledujúci graf 3 poukazuje na spektrum problémov, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v rodine, ide o vnímanie problému samotnými respondentmi, faktom je že niektoré problémy sa môžu viazať s problémom nezamestnanosti,

ktorý môže byť spúšťačom uvedených ďalších problémov. Respondenti mohli uviesť viac možností odpovedí. 34,23 % respondentov vníma problém sociálnej izolácie, to znamená, že majú obmedzené kontakty s okolím ale aj najbližšou rodinou. Je dosť možné, že mnohé z týchto javov navzájom súvisia. Žiaľ na Slovensku doposiaľ nebol realizovaný seriózný výskum, ktorý by zisťoval vplyv nezamestnanosti na následné sekundárne problémy, ktoré sa najčastejšie v rodinách vyskytujú. Naš prieskum považujeme len za pokus a snahu upozorniť na nežiaduce javy v rodinných vzťahoch, ktoré sú podľa nášho názoru ovplyvnené primárne najmä ekonomickými problémami.

Zdroj : Vlastný prieskum, 2011

Graf 3 Problém ktorý sa vyskytuje najviac v rodine

Sociálna poradenstvo a obsah sociálneho poradenstva pre rodiny so sociálno-ekonomickými problémami

Všeobecne môžeme konštatovať, že sociálne poradenstvo má v sociálnej praxi nezastupiteľné miesto. Oblasť využitia sociálneho poradenstva sú veľmi rozmanité. Ak by sme mali analyzovať aj širšie okolnosti súvisiace s nepriaznivou ekonomickou situáciou rodiny, potom by sme mohli tvrdiť, že sociálne poradenstvo sa v tomto prípade zameriava najmä na problémy v sociálnych vzťahoch, problémy so zvládnutím sociálnych zmien (napr. keď sa stáva živiteľ rodiny nezamestnaným) alebo, ako tvrdí Gabura (2005) na problémy súvisiacimi so sociálnymi insuficienciami (napr. chýbajúce peniaze). V aplikácii na primárne riešenie sociálno-ekonomických problémov rodín však musíme konštatovať, že pripravenosť našich sociálnych poradcov, ako aj jednotlivých subjektov, ktoré by mali vytvárať pre jeho uplatnenie širší rámec nie je dostatočná. Ukazuje sa, že týmto otázkam sa nevenuje ani z hľadiska sekundárnej alebo terciárnej prevencie skoro žiadna pozornosť. Systematická a dlhodobá práca s rodinou jednoducho v našich podmienkach absentuje.

Sociálne poradenstvo musí byť v svojom obsahu zamerané na zistenie rozsahu, charakteru a príčin hmotnej núdze. To znamená, že v iniciálnej fáze sociálneho poradenstva sa sociálny poradca orientuje na identifikovanie primárnych príčin zadĺženia, pričom využíva najmä metódy sociálneho poradenstva, ktoré sú charakteristické pre základnú úroveň sociálneho poradenstva. Sociálny poradca musí prostredníctvom svojich poradenských zručností a zručností komunikácie získať klienta pre spoluprácu a mobilizovať ho k podielu na riešení svojej nepriaznivej situácie. V procese práce s klientom potom dbá na poskytovanie relevantných informácií s prezentovaním návrhov na riešenie situácie, na jeho usmerňovanie podporovanie a sprevádzanie pri odhaľovaní možných zdrojov ovplyvňujúcich riešenie zložitých sociálno-ekonomických problémov klienta. Sociálny poradca teda po zistení ekonomickej situácie rodiny orientuje svoj odborný potenciál na ekonomické poradenstvo a poradenstvo psychosociálne (s hľadaním možných partnerov pre spoluprácu v tíme, napr. psychológa).

V našom sociálnom systéme existujú mechanizmy, ktoré by mohli prispieť k riešeniu nepriaznivej situácie rodín. K tomuto účelu máme sieť sociálnych subjektov v rámci samosprávy právne predpisy umožňujú napr. poskytnúť sociálnu pôžičku, jednorazovú dávku sociálnej pomoci. Na úrovni štátnej správy v oblasti sociálnych vecí sú to dávky pomoci v hmotnej núdzi, štátna sociálna podpora formou príspevkov (napr. dotácia na stravu, školské potreby, motivačný príspevok pre deti predškolského a školského veku). Rozsiahla je sieť občianskych združení orientovaných na sociálne aktivity, len málo ktoré ale pracujú systematicky s rodinou napr. v súvislosti s pomocou pri vyjednávaní zadĺžených s inými subjektmi, alebo pri pomoci v ekonomickej a finančnej gramotnosti, prípadne pri sprevádzaní rodiny v rôznych súvisiacich nepriaznivých sociálnych kolíziách.

Pre skvalitnenie tejto špecifickej poradenskej činnosti orientovanej na sociálno-ekonomické problémy rodiny považujeme za potrebné teda preferovať najmä :

systematickú a dlhodobú prácu s rodinou ako celkom, terénnu sociálnu prácu (návštevy v rodinách a ich sprevádzanie), komunikáciu s ekonomickými a finančnými subjektmi, zainteresovanie ďalších odborníkov ako napr. právnik, lekár, psychológ, kňaz, finančný poradca a samozrejme sociálny pracovník na rôznych úrovniach.

Predpokladom účelného a zámerného výkonu práce sociálneho pracovníka s rodinou a dosiahnutia požadovanej nápravy v rodine si vyžaduje aj aktívnu spoluprácu rodiny, jej účasť pri hľadaní možností riešenia problému, aktívnu komunikáciu, otvorenosť, úprimnosť a ochotu spolupracovať.

Žiaľ v našom spoločenskom systéme je aktuálna potreba poskytovania sociálneho poradenstva pre rodiny so sociálno-ekonomickými problémami podceňovaná. Štátna administratíva zrušila v roku 2004 centrá poradensko-psychologických služieb, ktoré sa intenzívne venovali práve komplexnej poradenskej pomoci rodinám v nepriaznivej situácii. Transformácia týchto poradenských subjektov v rezorte sociálnych vecí na referáty poradensko-psychologických služieb úradov práce, sociálnych vecí a rodiny s redukovaným počtom odborných zamestnancov a redukovaným poslaním v obsahu činnosti zďaleka nemôžu pokryť potrebu poradenskej pomoci. Táto nedbanlivosť štátu výrazne prispieva ku kumulovaniu problémov rodín v širokom spektre, tak ako sme to naznačili o vyššie uvedenom texte. Aktuálna pre poradenskú činnosť a komplexnú pomoc pre rodinu je úloha zriadenia „rodinných poradní“, ako je tomu napríklad v Českej republike.

Záver

Sociálna práca s osobami v sociálno-ekonomických problémoch sa dotýka jednotlivcov, ale najmä rodín. Aktuálna vysoká miera nezamestnanosti a sekundárne pôsobiace sprievodné nepriaznivé javy vyvolávajú potrebu komplexne pracovať s celou rodinou. Dôležitá je pri tom otázka spolupráce jednotlivých odborníkov, ďalšou dôležitou podmienkou zintenzívnenia sociálnej práce a poradenskej pomoci pri riešení uvedených problémov je väčšia angažovanosť nositeľov intervenčných poradenských činností, ďalšou podmienkou je aj záujem a ochota zainteresovaných sociálnych subjektov prispôsobiť svoje zameranie novým špecifickým problémom.

Literatúra:

BUCHTOVÁ, B. et al. 2002. Nezamestnanosť psychologický, ekonomický a sociálny problém. Praha: Grada Publishing a.s., 2002. 240 s. ISBN 80-247-9006-8.

GABURA, J. 2005. Sociálne poradenstvo. Bratislava : OZ Sociálna práca, 2005. ISBN 80-89185-10-X.

MÁTEL, A., SCHAVEL, M. et al. 2011. Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2011. 442 s. ISBN 978-80-8132-009-5.

MÜHLPACHR, P. 2008. Sociopatologie pro sociální pracovníky. Brno: MSD s.r.o., 2008. 192 s. ISBN 978-80-7392-069-2.

ONDREJKOVIČ, P. et al. 2009. Sociálna patológia. 3. vyd. Bratislava: Veda, 2009. 580 s. ISBN 978-80-224-1074-8

Potřeba vzdělávání dětí a mládeže v oblasti finanční gramotnosti

Jaroslava PAVELKOVÁ

Úvod

V současné době se finance a manipulace s nimi staly nezbytnou součástí každodenního života. Tak jak vyvolala potřeba dělby práce vznik směnitelného ekvivalentu peněz, tak se také stalo každé rozhodnutí jedince svázáno právě s financemi. V moderní společnosti se lidé po větší část svého života zaměřují na získávání peněz jako jediný cíl svého konání. Na základě této skutečnosti muselo dojít i k významné změně chování lidí. Opatrné přístupy a postoje k úsporám a výdajům se postupně mění s tendencí růstu rychlé spotřeby zboží a následnému ochoty lidí zadlužit se. Dá se tedy říci, že touha po penězích, které si vydobily své postavení v současné kultuře, se stala často základní motivací s nutným zabezpečením jedince a jeho rodiny (Pavelková 2011). Život na dluh se stal pro mnoho z nás běžnou životní součástí. Podbízející se prodej nových finančních produktů (půjčky, úvěry, hypotéky aj.), umocněných reklamou a s posvěcením státu v podobě právních mezer v legislativě, vede k dramatickému zadlužování obyvatelstva. Zadlužování českých občanů a zvyšující se počet exekucí se častěji objevuje jako běžná situace každodenního života. Půjčování peněz – zejména mimo bankovními subjekty – je ziskový obchod, o jehož velikosti svědčí zvětšující se počet návrhů na osobní bankrot.

Funkční a finanční gramotnost

Samotné peníze ovlivňují naše vnímání skutečnosti a reálného konání, než jsme si ochotni připustit. Moderní člověk je závislý na mnohem větším počtu dodavatelů a nákupních zdrojů, než tomu bylo v tradiční společnosti. Lidem ale často chybí základní znalosti, dovednosti a hodnotové postoje k hospodaření s financemi, které jsou nezbytné k tomu, aby občan zabezpečil sebe i své blízké. Souhrnně je tato schopnost nazývána finanční gramotnost. Proti jednotlivci – finančně negramotnému občanovi – stojí profesionální skupiny, vybavené všemi moderními znalostmi marketingu, reklamy, psychologie atd., jež jsou spolu s právními specialisty a obrovskými finančními zdroji připraveny nezalého člověka zbavit nejen peněz, ale mnohdy absolutně všeho. Jen finančně gramotný člověk se orientuje v problematice peněz a cen, což neznamená jen umět počítat.

Za jeden z indikátorů úrovně společnosti je dnes považována míra funkční gramotnosti. Jak uvádí M. Dobrovská (2001) z Ústavu informačních studií a knihovnictví Karlovy Univerzity v Praze, lze funkční gramotnost definovat jako schopnost aktivně participovat na světě informací.⁸⁶ Funkční gramotnost zahrnuje tedy nejen znalost čtení a psaní (a počítání), ale i schopnost aktivně participovat na světě informací (Lidské zdroje 1999, 88). Úroveň funkční gramotnosti se nemusí nutně krýt s dosaženým vzděláním. Vzdělávací proces nemusí funkční gramotnost podporovat, může také člověka zahltnout množstvím zcela nepotřebné faktografie. To je případ také České republiky.

V zemích Evropské unie má téměř čtvrtina populace dobrou úroveň funkční gramotnosti; v České republice je to méně než desetina, přičemž mezi lidmi s nízkou úrovní funkční gramotnosti patří také 6 % vysokoškolsky vzdělaných, oproti 1 % v Evropské unii (České vzdělání 1999, 35). Ve výzkumech IALS/SIAL je funkční gramotnost dále rozčleněna do tří složek: gramotnost literární (schopnost nalézt a porozumět informaci z textu), gramotnost dokumentová (schopnost vyhledat a využít přesně definovanou informaci) a numerická gramotnost, jako dovednost manipulovat s čísly (Lidské zdroje 1999, 89). Důležitou součástí funkční gramotnosti je také schopnost dorozumět se v cizím jazyce, a to především angličtině, která je v současné informační společnosti jazykem určujícím.

Termínem finanční gramotnost rozumíme především tedy schopnost vhodně nakládat s finančními prostředky, která vychází ze základů numerické gramotnosti, jako dovednosti manipulovat s čísly (vychází ze souboru základních kompetencí manipulace s financemi). Více než 2/3 občanů dle zjištění agentury STEM pro Ministerstvo financí České republiky v roce 2007 (in Slabikář finanční gramotnosti 2011)⁸⁷ si vůbec nesestavuje osobní nebo rodinný rozpočet a nemá představu o aktuálním stavu svých financí, o snadné cestě k zadlužení, pořízení nevhodných finančních produktů, nebezpečí sociálního vyloučení a těžkého vymanění se z vniklých závazků. Všechny tyto prezentované informace jednoznačně dokládají nutnost vzdělávání v otázkách finanční gramotnosti celé společnosti v České republice. Ohrožena je především mladá populace, protože je obecně méně konzervativní a více náchylná k riziku. Žák či student si dříve nebo později položí otázky typu: Mám zkusit podnikat nebo mám být raději zaměstnancem? Bydlet ve svém nebo raději v nájmu? A odkud se vlastně berou peníze? Aby si na tyto otázky uměl dobře odpovědět, musí mít alespoň základní vědomosti o ekonomice a penězích. Na základě těchto skutečností musí se v tomto směru důsledně angažovat všechny vzdělávací instituce.

Z výše uvedené skutečnosti je nutné implementovat do výuky na základních a středních školách informace o finanční gramotnosti. Nemáme na mysli zavádění nového oboru, ale integraci potřebné výuky do oblastí rámcových vzdělávacích programů jako je Matematika a její aplikace (okruh Nestandardní aplikační úlohy a problémy s uplatněním logického myšlení, především ve formě slovních příkladů problémových situací a úloh z běžného života, umět je pochopit a analyzovat), Český jazyk a literatura, Výchova k občanství a dalších.⁸⁸ Naučit mládež, jak se má efektivně a nerizikově ekonomicky chovat v každodenním životě. Nezodpovědné a nedostatečně promyšlené ekonomické chování každého jednotlivce sebou nese navíc rizika psychická i sociální. Nekompetentní rozhodnutí

⁸⁶⁾ <http://www.inforum.cz/archiv/inforum2002/prednaska37.htm>

⁸⁷⁾ KOLEKTIV AUTORŮ. *Slabikář finanční gramotnosti*. Praha: COFET, 2011. ISBN 978-80-9043-96-1-0.

⁸⁸⁾ <http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-verze-2007>

v otázkách vzdělávání, zaměstnanosti a hospodaření s penězi může dostat do problémů insolvence jedince i celé rodiny.

Současná rodina

Na ekonomické chování mládeže má zásadní vliv rodina a rodinné zázemí. Podle M. Schavela a kolektivu (2012, 43-44), postmoderní společnost a průnik globalizace přináší v současné době mnoho ohrožení. Preferuje se orientace na materiální součásti života. Výrazně se projevují prvky sociální desorientace a rozpad přirozených rodinných vztahů (*anomie* nukleární rodiny). Mladá generace se stává závislá na moderních informačních technologiích a masmédiích, které více než rodina sama, ovlivňují myšlení této věkové kategorie. Negativní vliv na rodinu má i nárůst nezaměstnanosti podmíněný ekonomickou nestabilitou a následné zadlužování rodin, které bývá často podmíněno snahou o dosažení dostatku a všeobecného standardu materiálního zabezpečení. Rodina se dostává do složité situace, kde se kumulují tyto problémy jako sekundární důsledek sociálně-ekonomického propadu. Následně dochází k omezování možnosti uspokojení vlastních potřeb, včetně nepříznivé konfrontace s okolním světem, což je právě pro mladou generaci často nepřijatelné.

Systém budování finanční gramotnosti na ZŠ a SŠ

Na základě usnesení Vlády české republiky v roce 2010 č. 338 o Národní strategii finančního vzdělávání Vláda schválila Národní strategii finančního vzdělávání (č.j. 401/10) a uložila ministrům financí, průmyslu a obchodu, práce a sociálních věcí, vnitra a ministryni školství, mládeže a tělovýchovy činit opatření uvedená ve strategii vedoucí ke zvýšení úrovně finanční gramotnosti občanů ČR v souladu se standardy a trendy obvyklými v členských státech EU. Z tohoto důvodu i systém budování finanční gramotnosti (dále SBFG) na základních a středních školách stanovuje role jednotlivých subjektů na poli počátečního vzdělávání, vymezuje základní kroky v rámci zajištění finančního vzdělávání a obsahuje také standardy finanční gramotnosti pro základní a střední vzdělávání, které stanovují ideální úroveň finanční gramotnosti pro dané cílové skupiny. SBFG plně navazuje na Strategii finančního vzdělávání, která definuje posílení finanční gramotnosti na základních a středních školách jako jeden ze svých dvou pilířů: Význam finančního vzdělávání; Co se rozumí finanční gramotností – definice a současný stav; Finanční gramotnost jako souhrn potřebných kompetencí; Současný stav; Priority a cílové skupiny finančního vzdělávání; Prioritní oblasti pro budoucnost; Cílové skupiny; Opatření; Dvoupilířová struktura finančního vzdělávání; Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách; Systém dalšího finančního vzdělávání spotřebitelů; Efektivní spolupráce klíčových aktérů ve finančním vzdělávání; Role subjektů veřejné správy; Role profesních sdružení; Role sociálních partnerů; Role spotřebitelských sdružení; Role vzdělávacích institucí; Role médií; Role dalších subjektů; Zajištění efektivní spolupráce; Cílená příprava projektů finančního vzdělávání; Financování a hodnocení; Akční plán.⁸⁹⁾ Jen precizní poznatky problematiky aplikované do edukačního procesu na všech typech vzdělávacích institucí a vhodně aplikovaná preventivní opatření dokáží předcházet, zamezit či minimalizovat presentované skutečnosti ekonomického chování člověka (Pavelková 2011).

Nutné je tedy implementovat finanční gramotnost do výuky rámcových vzdělávacích programů na základních a středních školách celorepublikově a nezbytně ji podporovat (např. oblasti Výchova k občanství, Člověk a svět práce, ale i do ostatních vyučovaných oborů). Uvést žáka či studenta do plnohodnotného profesního i ekonomického občanského života (znalosti tržní ekonomiky, světa financí, hospodářských struktur státu i Evropské unie, vliv globalizace světového trhu, legislativa, povinnosti, ale i problematika trhu práce, konkurence schopnost apod. a podporovat tak kompetence k učení, řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské). Naučit je jak získané teoretické znalosti umět analyzovat a aplikovat na aktuální praktické situace v ekonomice dennodenního života v rovině - osobní, rodinné, státní, celosvětové) a smysluplně na ně reagovat.

Vzdělávání učitelů v této oblasti

Abychom mohli cíleně působit na děti a mládež v oblasti jejich vzdělávání v otázkách finanční gramotnosti je nutné, aby i pedagogičtí pracovníci, kteří působí ve vzdělávacích institucích, byli sami dostatečně edukováni v dané problematice. Jen precizní poznatky problematiky aplikované do edukačního procesu na všech typech vzdělávacích institucí a vhodně implementovaná preventivní opatření dokáží předcházet, zamezit či minimalizovat presentované skutečnosti ekonomického chování člověka (Pavelková 2011). Pokud chceme vzdělávat a nenásilně působit na mládež, je nejprve ovšem nutné, plně seznámit s danou problematikou učitele a naučit je nejen základní teoretické znalosti a dovednosti, ale i jejich implementaci do vlastní výuky všech vyučovaných oborů. Pomocnou ruku v této oblasti vzdělávání podává již několik institucí (státní i nestátní sektor); k využití jsou připraveny metodické materiály, dokumenty, projekty, atd.

Systém finanční gramotnosti pro děti a dospělé propaguje, realizuje a financuje např. společnost COFET, a.s., která je členem koordinační komise Ministerstva financí ČR pro finanční vzdělávání (programy finančního vzdělávání proti předlužování). Důvody řešení teoretických i praktických problémů spojených s chudobou a sociálním vyloučením v důsledku předlužování občanů vedly kolektiv autorů k tvorbě a vydání publikace *Slabikář finanční gramotnosti* (2009; 2011; dále jen *Slabikář FG*)⁸⁹⁾, která představuje zatím jediný ucelený soubor informací o finanční gramotnosti uspořádané v sedmi základních modulech: Psychologické a sociální aspekty; Informační

⁸⁹⁾ KOLEKTIV AUTORŮ. *Slabikář finanční gramotnosti*. Praha : COFET, 2009. 448 s. ISBN 978-80-254-4207-4.

gramotnost v rámci FG; Ochrana spotřebitele; Peněžní gramotnost; Cenová gramotnost; Rozpočtová gramotnost; Právní gramotnost. Vlastní moduly vycházejí ze standardů finanční gramotnosti MŠMT ČR a jsou doplněny o další, které jsou nezbytné pro lektory FG, pro zaměstnance pracující s ohroženými skupinami, např. nezaměstnaní a zejména dlouhodobě nezaměstnaní, studenty, sociálními pracovníky apod. Finanční gramotnost se stala od roku 2007 osvědčeným nástrojem aktivní politiky zaměstnanosti, který se osvědčil nejen pro získání a udržení zaměstnání, ale i pro výběr povolání pro žáky a studenty. Finanční gramotnost je nově i základní informační bázi pro osvětu reforem (např. důchodová reforma). První vydání Slabikáře FG odráží legislativu účinnou k 1. 6. 2009. Od té doby došlo ke změnám zákonů: zákon o hmotné nouzi, zákon o sociálních službách, občanský soudní řád, exekuční řád, insolvenční zákon, trestní zákoník aj. Těž došlo k změnám i některých legislativních postupů v příslušných institucích. Vzhledem k výše uvedenému i nutnosti akcentovat osvětu reforem, bylo nezbytné provést aktualizaci Slabikáře FG, pod vedením prof. Ing. Václava Vybíhala, CSc. Druhé vydání zohlednilo i další vývoj ve finanční sféře, zejména postupy a metody poskytovatelů úvěrů z bankovního i nebankovního sektoru, na které reagují nové zákony o platebním styku a o spotřebitelském úvěru (2011). I dalšími publikacemi se zmíněná společnost podílí na informovanosti a prevenci v oblasti finančního poradenství. Jedná se o publikace „Už nikdy dlužníkem“⁹⁰, Finanční gramotnost - Příručka lektora (2011) a Finanční gramotnost – Pracovní listy (2011); COFET, a.s. spolu s FINANČNÍ GRAMOTNOSTÍ, o.p.s. na konferenci představil v rámci workshopu „**Finanční gramotnost zábavně a kvalitně**“ nástroje neformálního vzdělávání pro děti a mládež (Soutěž Finanční gramotnost, divadelní představení, Slabikář Finanční gramotnosti, Už nikdy dlužníkem a další). Vyučující obdrželi informace o akreditovaných kurzech pro lektory finanční gramotnosti. Podílí se také na organizaci celorepublikové soutěže MŠMT ČR pro základní a střední školy ve finanční gramotnosti (1. ročník 2009/2010 a 2. ročník 2010/2011). Sponzorovalo vzdělávací divadelní představení „**Poslední mince**“. Jedná se o interaktivní divadelní představení s přímým zapojením diváků do děje. Představení se zúčastňují žáci 8. a 9. tříd základních škol, děti z dětských domovů a hosté, pro které metodická projektová příprava připravila metodiku a sylabus vzdělávacího kurzu Vzdělávání finanční gramotnosti pro pracovníky dětských domovů. Zároveň se uskutečnilo i školení pedagogických pracovníků. Pracovníci na zmíněná školení jsou vybíráni z dětských domovů.

V průběhu roku 2010 realizační tým intenzivně pracoval na přípravě vzdělávacích her pro děti z dětských domovů, které se v hojně míře uskutečňovaly během celého roku 2011 (zajímavé motivační a vzdělávací aktivity, které přiblížily svět financí mládeži z těchto sociálních zařízení).

Z učebnic pro základní školy lze uvést na ukázkou titul Finanční gramotnost pro první stupeň základní školy od autorů P. Jakeše s kolektivem, kterou vydalo nakladatelství Fortuna v roce 2011, včetně pracovního sešitu⁹¹. Učebnice seznamuje žáky 1. stupně ZŠ přístupnou a zábavnou formou se základy hospodaření s penězi. Je zpracována v souladu s platným dokumentem vymezujícím vzdělávání v oblasti finanční gramotnosti. Učivo je rozděleno do tří tematických celků: Peníze; Hospodaření domácnosti; Finanční produkty. Do učebnice se podařilo zahrnout nejpodstatnější poznatky z finanční oblasti a přitom respektovat věk a možnosti žáků 1. stupně. Učebnice je přehledně zpracovaná, obsahuje obrázky, grafy, schémata a tabulky, které umožňují danou problematiku lépe pochopit. Učivo bylo ověřeno v pilotní výuce na několika základních školách a upraveno na základě zpětné vazby. Pracovní sešit vhodným způsobem doplňuje učebnici Finanční gramotnost pro 1. stupeň základní školy. K jednotlivým tématům zpracovaným v učebnici se vztahuje řada příkladů, samostatných úkolů, doplňovaček, kvízů, testů a dalších úkolů. Pracovní sešit je přehledný, hravý a nutí žáky samostatně přemýšlet nad problémy a hledat jejich řešení. Úkoly byly opět ověřeny v pilotní výuce na několika základních školách a na základě zpětné vazby upraveny do současné podoby. Učebnice mají své pokračování pro druhý stupeň ZŠ.

Pro druhý stupeň základní školy a střední školy je na trhu učebnic také publikace napsaná P. Navrátilovou (Finanční gramotnost - učebnice žáka, 2011; Finanční gramotnost – učebnice učitele, 2012). Učebnice Finanční gramotnosti se zabývají základními principy financí, funkcí peněz, druhy plateb, hospodařením domácnosti, bankami, finančními produkty apod. Publikace je celobarevná, plná cvičení, her, příkladů, názorných ukázek a obrázků. Titul vychází z Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (2004). Problematika financí je přímou součástí vzdělávacích oborů Výchova k občanství a Člověk a svět práce. K učebnici finanční gramotnosti vychází i metodická příručka s doplňkovými informacemi, zajímavými nápady, tipy a doporučeními do výuky.

Z institucí, které považují oblast finančního vzdělávání mladé generace za důležité, je např. Česká národní banka.⁹² Z tohoto důvodu se rozhodla v této oblasti angažovat v podobě vydání dvojice pracovních sešitů „Finanční a ekonomická gramotnost - Pracovní sešit 1“, a „Finanční a ekonomická gramotnost - Pracovní sešit 2“, včetně doprovodného manuálu pro učitele. Navazujícím na podporu zmíněných učebních textů, je spolupřátání seminářů finanční gramotnosti pro učitele v různých regionech ČR ve spolupráci se vzdělávacími institucemi, které mají příslušnou akreditaci MŠMT: zejména s Národním institutem dalšího vzdělávání (pod názvem "Finanční gramotnost II - Finanční gramotnost v Občanské výchově a jiných předmětech) a s Masarykovou univerzitou Brno, ale i s dalšími centry dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Semináře vedou pracovníci ČNB a případně další kvalifikovaní lektori. Česká národní banka počítá se spolupřátáním těchto seminářů i do budoucna v závislosti na pokračující poptávce ze strany škol. Semináře jsou určeny především učitelům ZŠ, SŠ neekonomického zaměření a

⁹⁰) VRBKOVÁ, L. *Už nikdy dlužníkem*. Praha : COFET, 2009. 97 s. ISBN 978-80-904396-0-3.

⁹¹) JAKEŠ, P. *Finanční gramotnost pro první stupeň základní školy*. Pracovní sešit. Praha : Fortuna, 2011. 978-80-7373-088-8.

⁹²) http://www.cnb.cz/cs/spotrebitel/financni_gramotnost/index.html

pedagogickým pracovníkům jiných školských zařízení. Semináře se zaměřují na pojmy a s nimi spjaté principy finanční a obecněji ekonomické gramotnosti, jako například: aktivum/pasivum, stavební spoření, pojištění, roční úroková míra, splatnost, jistina, poplatky, riziko, likvidita, inflace, nominální, reálná roční úroková míra, spotřebitelský úvěr, hypotéka, americká hypotéka, bezúročné období u kreditní karty, RPSN, fixace úrokové sazby, debetní/kreditní platební karty, možnosti platby z banky, termínovaný vklad, běžný účet, role peněz v ekonomice, koloběh zboží a služeb v ekonomice včetně bank atp. Semináře se dotýkají i vybraných témat na SŠ úrovni např. penzijní systémy, akcie, veřejné rozpočty (Pavelková a kol. 2012 – speciální pedagogika).

Ve svém důsledku je tato potřeba posílena i skutečností, že Finanční gramotnost by se měla povinně vyučovat na základních školách, jak to uvádí Ministerstvo školství České republiky, a objevit se ve všech rozvrzích povinné školní docházky již prvního září 2014.⁹³ Cílem této vzdělávací aktivity ve škole i v rodině je vychovávat silné osobnosti, které budou schopné se nezávisle postarat samy o sebe a být zodpovědné ke svému okolí i celému světu (Pavelková 2012).

Struktura kurzu

Cílem aktivity je neformálním přístupem implementovat základní znalosti a dovednosti o finančním předlužování do povědomí mládeže a seznámit žáky a studenty s jednoduchými metodami vytváření a řízení osobních a rodinných rozpočtů, s řešením nejčastějších situací, předcházení stavů insolvence a metodami jejich řešení – naučit je efektivnímu a nerizikovému ekonomickému chování, včetně základního poučení o povaze osobních a rodinných financí. Učitel může vycházet a čerpat základní informace ze Slabikáře finanční gramotnosti (2011). Zahrnuje úvod do problematiky finanční gramotnosti; psychologické a sociální aspekty finanční gramotnosti; marketingové techniky; ekonomické aspekty současné finanční gramotnosti; právní aspekty; vzdělávací aktivity zaměřené na finanční gramotnost se zřetelem na charakteristiku příjmové skupiny (přednášky, projektové metody výuky, diskusní skupiny, situační hry v oblasti finanční gramotnosti); tréninkový program; praktická cvičení.

Forma výuky

Výuka je připravena v podobě interakce s mezipředmětovými vazbami, projektovou výukou, situačními hrami, praktickými cvičeními aj.

Možné příčiny vzniku dluhu

vlastní zavinění (pořizování nadbytečných věcí, neplacení nájmu, nesplacení povinných poplatků)

podíl příslušníků rodiny na vzniku dluhu

převzetí povinnosti ručení (v rámci rodiny, mezi přáteli, známými, neznámými)

kombinovaná zadlužení

návykové závislosti

mentální retardace, neschopnost participace na vlastním životě

Finanční gramotnost obsahuje vědomost o tom:

jak hospodařit s penězi (utrácet, spořit a investovat),

jak získávat peníze (možnosti výdělků, sociální dávky, efektivní komunikace s peněžními ústavy a dalšími půjčovatelí peněz – včetně výpůjček v rodině),

jaká je reálná hodnota peněz a jak se vyvíjí,

jak se orientovat na trhu finančních produktů,

jak plánovat a dodržovat okolnostem odpovídající objem peněz (spravovat osobní i rodinný rozpočet),

jak se chránit proti předlužování.

Struktura kurzu pro koncové příjemce

Osobní a rodinné finance

Osobní finance – majetek, zdroje

Rodinné finance – společné jmění manželů: vznik a zánik, důsledky jednání, rizika a možnosti jejich ošetření

Příjmy, výdaje, investice, spoření

Zdroje příjmů

Struktura výdajů

Nezbytné investice

Možnosti spoření

Dosahování rovnováhy v osobních a rodinných financích

Hrničky našich babiček

Jak určit priority plateb

Jak dosáhnout rovnováhy

Nejčastější chyby

Snadnost cesty do dluhové pasti...

Půjčky (osobní, bankovní, nebankovní, nové možnosti) a jejich rizika

Rizika nákupů na splátky a odložených plateb

⁹³<http://www.rozumimepenezum.cz/financni-gramotnost-by-se-mela-povinne-vyucovat-i-na-zakladnich-skolach/>

Nebezpečí platebních karet
Problémy kumulace nástrojů
Rozpad funkční rodiny
Závislosti (alkohol, drogy, *gambling* aj.)
Ručení za cizí závazky
... a těžká cesta z ní
Co ještě lze uřídit
Cesty oddlužení

Závěr

V současné době rychle roste počet jednotlivců a domácností ohrožených insolvencí. Jednou z příčin je neznalost základních principů hospodaření – finanční gramotnost. Peníze se staly nejvýznamnějším předpokladem společenského života a z tohoto důvodu nemůže být život jedince založen na omezené znalosti této skutečnosti. A tak musíme souhlasit s G. Simmelem (1997, 15-16), který uvádí, že „peníze vystupují jako jakýsi konstantní pól v toku jevů, přehlízíme až příliš často, že i objekty ekonomického styku mají jisté stránky, jež nelze penězi vyjádřit... kvantitativní stránka objektu ztrácí vinou peněžní ekonomiky svůj psychologický akcent. Běžným jevem v současné společnosti je skutečnost, že se lidé po větší část svého života zaměřují na získávání peněz jako na jediný cíl svého konání“. Finanční gramotnost bude mít v nejbližší budoucnosti stále větší význam, než dosud. V souvislosti s důchodovou reformou dochází k podstatně hlubším změnám, než si většina z nás vůbec uvědomuje.

Je nutné již od nejtělejšího školního věku nenásilně seznamovat mládež s poznatky z finanční oblasti života a naučit je hospodařit správně s financemi po celý život, včetně důsledné prevence. Finanční gramotnost je základním prvkem prevence předlužení a možného následného sociálního vyloučení z majoritní společnosti .

Literatura:

DOMBROVSKÁ, M. 2001. Informační gramotnost: funkční gramotnost v informační společnosti. Diplomová práce. Praha : Ústav informačních studií UK, 2001. ISBN sine.

KOLEKTIV AUTORŮ. 2009. Slabikář finanční gramotnosti. Praha : COFET, 2009. 448 s. ISBN 978-80-254-4207-4.

KOLEKTIV AUTORŮ. 2011. Slabikář finanční gramotnosti. Praha: COFET, 2011. ISBN 978-80-9043-96-1-0.

PAVELKOVÁ, J. 2011. Sociálně-antropologické aspekty zaměstnanosti a bezdomovectví. Socioekonomické a humanitní studie, 2011, vol. 1, no. 2, p. 81-98. ISSN 1804-6800.

PAVELKOVÁ, J. 2012. Implementace finanční gramotnosti do vzdělávání v primárním a sekundárním školství. In Sociální a vzdělanostní souvislosti finanční gramotnosti. Praha: BIVŠ, 2012, s. 72-80. ISBN 978-80-7265-224-2.

PAVELKOVÁ, J.; PREUSS, K.; DOLEŽAL, M. 2011. Education in Financial Literacy for Disadvantaged. Clinical Social Work, 2011, vol. 2, no. 6, p. 70-84. ISSN 2222-386X.

PAVELKOVÁ, J.; PREUSS, K.; KNAIFL, O. 2012. Funkční a finanční gramotnost. Speciální pedagogika, 2012, roč. 22, č. 2, s. 108-119. ISSN 1211-2720.

PREUSS, K.; PAVELKOVÁ, J.; GORDEEVA, A.; DOLEŽAL, M. 2011. The Strategic Aspects of Corporate Social Responsibility from the Perspective of Social Integration of Individuals. Clinical Social Work, 2011, vol. 2, no. 6, p. 30-35. ISSN 2222-386X.

SCHAVEL, M. et al. 2012. Sociální práce s rodinami so sociálně-ekonomickými problémy. In Sociální a vzdělanostní souvislosti finanční gramotnosti. Praha: BIVŠ, 2012, s. 43-50. ISBN 978-80-7265-224-2.

SIMMEL, G. 1997. Peníze v moderní kultuře a jiné eseje. Praha: SLON, 1997. ISBN 80-85850-50-8.

VRBKOVÁ, L. 2009. Už nikdy dlužníkem. Praha : COFET, 2009. 97 s. ISBN 978-80-904396-0-3.

Internetové strany

Koncepce státní informační politiky. Praha : Úřad pro státní informační systém, 2000. Dostupné na WWW:<http://www.inforama.cz/aktuality/zaujalo_mne/2009/007_koncepce_SIPVZ.pdf [2012-09-09].

Lidské zdroje v České republice (1999). Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání a Národní vzdělávací fond. Dostupné na WWW:< http://old.nvf.cz/publikace/pdf_publikace/observator/cz/lidske_zdroje.pdf[2012-09-09].

Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Prah : Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2001. Dostupné na WWW:<<http://www.msmt.cz/bila-kniha/narodni-program-rozvoje-vzdelavani-v-ceske-republice-bila-kniha-2001> [2012-09-05].

Státní informační politika (1999). Praha : Úřad pro státní informační systém. 1999. Dostupné na WWW:<http://knihovnam.nkp.cz/docs/SIKP_def.pdf [2012-09-05].

http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/ft_strategie_financniho_vzdelavani_55251.html [2012-09-09].

České vzdělání a Evropa. Praha: Sdružení pro vzdělávací politiku, 1999. Dostupné na WWW:<

<http://www.inforum.cz/archiv/inforum2002/prednaska37.htm> [2012-03-14].

<http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-verze-2007>[2012-09-05].

<http://www.msmt.cz/file/11782> [2012-03-14].

<http://www.msmt.cz/file/11782> [2012-03-14].

http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/ft_strategie_financniho_vzdelavani_55251.html[2012-09-05].
<http://www.inforum.cz/archiv/inforum2002/prednaska37.htm>[2012-09-05].
<http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-verze-2007>[2012-09-09].
<http://www.msmt.cz/vzdelavani> [2012-09-05].
http://www.cnb.cz/cs/spotrebitel/financni_gramotnost/index.html [2012-09-04].
Cofet, a.s.; E-mail:info@cofet.cz

Občianske vedomosti študentov na Slovensku

Ladislav MACHÁČEK,

Úvod

Cieľom štúdie ICCS 2009 je hľadanie odpovede na nové – globálne výzvy pre vzdelávanie žiakov ako budúcich občanov. Medzinárodná štúdia o občianskom vzdelávaní a výchove k občianstvu ICCS 2009 (International Civic and Citizenship Education Study) ⁹⁴ ich definovala nasledovne:

zmeny vonkajšieho ohrozenia občianskej spoločnosti – vzostup teroristických útokov by mal vyústiť do zvýšenia významu občianskej výchovy,

migrácia obyvateľstva v rámci krajiny a kontinentov je výzvou pre koncept identity a uľahčenie udržiavanie sociálnej súdržnosti na komunálnej aj celospoločenskej súdržnosti,

obyvateľstvo mnohých krajín uznáva hodnoty demokratického systému vládnutia, ktoré však ohrozuje spoločenská a ekonomická nerovnosť,

zvýšenie dôležitosti nevládných organizácií ako sprostredkovateľa pre aktívnych občanov pri ich participácii od náboženských až po ochranu ľudských práv a ochranu životného prostredia,

pokračujúca modernizácia a globalizácia spoločnosti sprístupnila nielen nové médiá, ale aj vzrast konzumu a individualizmu.

Štúdia ICCS 2009⁹⁵ skúma spôsoby, ako sa žiaci pripravujú prevziať občianske roly v rôznych krajinách v 21. storočí. Zahŕňa tak národný ako aj regionálny kontext (EÚ) a poskytuje informácie o špecifikách občianskeho vzdelávania a občianskej výchovy (v politických, kultúrnych a výchovných súvislostiach v každej účastníckej krajine). Do štúdie ICCS 2009 boli pozvané všetky účastnícke krajiny IEA. Z nich sa zúčastnilo tejto štúdie 38 vrátane Slovenskej republiky. SR sa štúdie ICCS 2009 zúčastnila vďaka podpore Európskej komisie (grant EACEA).

Tabuľka č. 1. Krajiny, ktoré sa zúčastnili štúdie ICCS 2009

Európa		Latinská Amerika		Ázia a Oceánia
Anglicko	Írsko	Rakúsko	Dominikánska republika	Indonézia
Belgicko (flámska časť)	Lichtenštajnsko	Ruská federácia	Guatemala	Republika Kórea
Bulharsko	Litva	Slovensko	Chile	Nový Zéland
Cyprus	Lotyšsko	Slovinsko	Kolumbia	Taiwan
Česká republika	Luxembursko	Španielsko	Mexiko	Thajsko
Dánsko	Malta	Švajčiarsko	Paraguaj	
Estónsko	Nórsko	Švédsko		
Fínsko	Poľsko	Taliansko		
Grécko				

Rámec testovania ICCS pozostával z dvoch častí:

Základný rámec občianstva a občianskeho vzdelávania: zadanie vedomostného testu a postojového dotazníka pre žiakov.

Kontextuálny rámec: zisťuje predpokladané vplyvy pôsobiace na vedomosti a postoje žiakov umožňujúce vysvetliť ich variabilitu.

Základný rámec ICCS bol operacionalizovaný do nasledujúceho počtu položiek v teste a dotazníku, uvedených v tabuľke č. 2

⁹⁴ Občianske vzdelávanie a výchova mládeže k občianstvu. Národná správa z medzinárodnej štúdie občianskeho vzdelávania ICCS 2009, NUCEM, Bratislava 2012, 145 s. Národná zpráva z Medzinárodnej štúdie občianskej výchovy. Ústav pro informace ve vzdělávání. Praha 2010, 217 s.

⁹⁵ Výskumný projekt ICCS 2009 bol riadený konzorciom, ktoré pozostávalo z troch partnerských organizácií: ACER (The Australian Council for Education Research), NFER (The National Foundation for Educational Research), LPS (Laboratorio di Pedagogia Sperimentale) IEA – IEA (Hamburg, Amsterdam).

Tabuľka č. 2. Pokrytie domén v teste a dotazníku pre žiakov

		Obsahová doména				spolu
		občianska spoločnosť a systémy	občianske princípy	občianska angažovanosť	občianska identita	
kognitívne domény	Vedomosti	15	3	1	-	19
	Analýza a argumentácia	17	22	17	5	61
	Spolu	32	25	18	5	80
afektívno-behaviorálne domény	presvedčenie o hodnotách	12	12	-	-	24
	Postoje	12	18	18	14	62
	očakávané správanie	-	-	21	-	21
	súčasnú správanie	-	-	14	-	14
	Spolu	24	30	53	14	121

Čo ICCS monitoruje?

ICCS skúma vedomosti, postoje a názory žiakov v štyroch oblastiach:

1. oblasť: občianska spoločnosť a systémy

Občania: roly, práva, zodpovednosť a príležitosti.

Štátne inštitúcie: centrálné vládnuce a zákonodarné inštitúcie.

Občianske inštitúcie: sprostredkujúce styk so štátnymi inštitúciami.

2. oblasť: občianske princípy

Rovnosť: spravodlivé zaobchádzanie pre všetkých.

Sloboda a nezávislosť prejavu.

Sociálna súdržnosť: spolupatričnosť s inými a v rámci komunit k celej spoločnosti.

3. oblasť: občianska angažovanosť

Rozhodovanie.

Ovplyvňovanie: diskutovanie, demonštrovanie, selektívne nakupovanie.

Účasť na živote komunity: dobrovoľníctvo, členstvo v organizáciách.

4. oblasť: občianska identita

Obraz samého seba: podľa postavenia v komunite.

Občianska sebarealizácia: v komunite.

Štúdiá ICCS 2009 zist'ovala na Slovensku v testovanej škole vedomosti, postoje a názory žiakov 8. ročníkov ZŠ a 4. ročníkov OGY, názory a postoje učiteľov týchto žiakov a riaditeľov škôl. V SR sa tejto štúdie zúčastnilo 138 škôl (z nich 12 OGY), na spracovanie boli použité testy a dotazníky 2 970 žiakov a 1 984 učiteľov. **Hlavného testovania** sa zúčastnili vybrané školy s vyučovacím jazykom slovenským⁹⁶. Samotné testovanie prebiehalo v školách od 18. do 30. mája 2009.⁹⁷ V štúdiu sa venujeme prezentácii výsledkov, ktoré 14-roční žiaci preukázali v medzinárodnom žiackom teste ICCS 2009 v oblasti občianskych vedomostí.

Občianske vedomosti

V tejto analýze ich chápeme ako výsledok kognitívnych procesov, ktoré žiaci uplatňujú pri odpovediach na jednotlivé otázky, ktoré sa týkajú občianstva a ktoré sú kľúčovým výsledkom občianskeho vyučovania na škole. Občianske vedomosti sú pritom zásadné z hľadiska efektívnej občianskej participácie (Schulz, Ainley a kol., 2010a a 2010b).

⁹⁶ Výskumu sa zúčastnili iba žiaci, ktorí navštevovali školy s vyučovacím jazykom slovenským.

⁹⁷ Použité boli výhradne papierové testovacie nástroje: Vedomostný test, Dotazník pre žiaka, Euromodul s testovou a dotazníkovou časťou, Dotazník pre učiteľa, Školský dotazník pre riaditeľa. Zber údajov na každej škole organizoval koordinátor ktorý sa zúčastnil školenia.

Úroveň občianskych vedomostí môžu ovplyvňovať najrozličnejšie faktory, ako napríklad individuálne charakteristiky žiaka (jeho vek alebo pohlavie), jeho rodinné zázemie (socioekonomický index rodiny žiaka – SEI), prostredie školy a triedy, vzdelávací systém, ale aj miestne spoločenstvo. Je teda zrejme, že sa mladí ľudia o svojich občianskych právach a povinnostiach dozvedajú nielen na hodinách občianskej výchovy, ale tiež prostredníctvom interakcie s občianskymi združeniami, hnutiami a iniciatívami (Torney – Purta a kol., 2001).

Jednotlivé položky v žiackom teste boli priradené k vyššie uvedeným oblastiam a za každú túto oblasť sme skonštruovali škálu znalostí a porozumenia, ktorých priemer bol pre SR štandardizovaný na hodnotu 100. Vďaka tomu môžeme porovnať výkony žiakov z hľadiska pohlavia, typu a veľkosti školy, veľkosti triedy, socioekonomického indexu⁹⁸ rodiny žiakov, medzi jednotlivými regiónmi SR.

Čím lepšie boli vedomosti žiakov v štyroch špecifických oblastiach, tým vyššie skóre získali na jednotlivých škálach. Údaje zo žiackeho testu sa využili aj na konštrukciu celkovej škály občianskych znalostí, ktorá umožňuje medzinárodnú komparáciu.

Škála občianskych vedomostí demonštruje ako dokážu žiaci operovať s konkrétnymi faktami a dobre známymi prvkami občianskej výchovy a občianstva, ale aj akú majú schopnosť porozumieť širšiemu kontextu politiky, ale aj inštitucionálnym procesom fungovania občianskej spoločnosti (Schulz, Ainley a kol., 2010a a 2010b).

Výsledky podľa vedomostných oblastí

Tabuľka č. 3. Medzinárodné porovnania vedomostnej úrovne v šiestich oblastiach

údaje za jednotlivé oblasti priemerné hodnoty	SR					
	O 1	O 2	O 3	O 4	O 5	O 6
výberová vzorka	107,1	108,8	109,0	107,0	110,9	105,7
	ČR					
výberová vzorka	103,9	106,8	108,5	101,8	108,3	103,4
	23 krajín EÚ					
výberová vzorka	105,8	106,1	107,2	105,8	108,0	105,7
	Južná Amerika					
výberová vzorka	96,4	97,2	94,9	99,2	65,5	97,3
	Ázia a Oceánia					
výberová vzorka	97,4	96,5	97,1	95,9	96,1	96,9

Poznámka 1: V tabuľke sú údaje za šesť oblastí, ktoré sme štandardizovali za všetkých 38 krajín na hodnotu 100 bodov so štandardnou odchýlkou 20 bodov. To nám umožňuje porovnať výsledky žiakov SR s ostatnými krajinami, pričom hodnoty nad 100 poukazujú na lepšie výsledky a pod 100 na horšie výsledky, aké dosiahli žiaci v 38 krajinách.

Poznámka 2: O 1 = Občianska spoločnosť a systémy, O 2 = Občianske princípy, O 3 = Občianska angažovanosť, O 4 = Občianska identita, O 5 = Vedomosti, O 6 = Odôvodňovanie a analýza.

Každú obsahovú oblasť, ktorú tu analyzujeme, sme rozdelili do niekoľko podoblastí, ktoré prestupujú isté kľúčové koncepty. Každá obsahová oblasť sa môže hodnotiť aj z hľadiska kognitívnych oblastí. V oblasti vedomostí sa od žiakov očakáva, že si vybaví alebo rozoznajú definície, opisy a kľúčové charakteristiky občianskych konceptov a dokážu uviesť príklady. *Odôvodňovanie a analýza* sú kognitívne procesy, ktoré žiaci používajú pri vyhodnocovaní celkom konkrétnych a komplexných situácií, v ktorých dochádza k zapojeniu viac ako jedného konceptu. Očakáva sa, že žiaci dokážu interpretovať informácie, nachádzajú spojitosť, integrujú, zovšeobecňujú, hodnotia, riešia problémy a tvoria hypotézy (Schulz a kol., 2008).

Porovnania výsledkov podľa údajov v tabuľke č. 2 v rámci Slovenska potvrdzujú, že dievčatá dosahujú vo všetkých oblastiach lepšie výsledky ako chlapci. Tieto rozdiely nie sú až tak výrazné ako je to v prípade žiakov rozličného SEI rodinného zázemia. Osobitne sa to týka žiakov s nižším indexom rodinného zázemia, ktorých výsledky klesli v oblasti *občianske princípy* a *občianska identita* pod 95 bodov.

Najlepšie výsledky dosahujú žiaci gymnázií, škôl v krajských sídlach a v Bratislave a Košiciach. Porovnania Slovenska s Českom umožňujú konštatovať, že žiaci na Slovensku dosahujú lepšie výsledky vo všetkých oblastiach. Lepšie výsledky dosahujú slovenskí žiaci aj v porovnaní so žiakmi 23 krajín EÚ s výnimkou jedinej oblasti a tou je oblasť 6 (odôvodňovanie a analýza).

Napriek tomu výsledky signalizujú, že pre žiakov SR a ČR je najproblematickejšou oblasťou tá, ktorá si nevyžaduje až tak pamäť a postoje, ale porozumenie otázke – čitateľskú gramotnosť a logické myslenie (oblasť 6).

⁹⁸ Pre porovnanie žiakov podľa ich socio-ekonomického prostredia (rodina) bol použitý osobitý Socio-ekonomický index rodiny žiaka (SEI). Vznikol na základe kombinácie indikátora „postavenie otca a matky v zamestnaní“.

Tabuľka č. 4. Národné porovnania vedomostnej úrovne v šiestich oblastiach

Údaje za jednotlivé oblasti priemerné hodnoty		SR					
		O 1	O 2	O 3	O 4	O 5	O 6
výberová vzorka		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pohlavie	Chlapec	98,4	98,3	98,6	97,9	97,9	99,2
	Dievča	101,5	101,6	101,4	102,1	102,1	100,7
rodinné zázemie žiakov vyjadrené indexom SEI	Nižším	95,9	64,2	94,9	95,9	93,5	97,0
	Stredným	101,0	102,1	102,0	102,4	102,4	101,1
	Vyšším	106,8	107,4	106,3	103,6	108,5	104,5
typ školy	ZŠ	98,4	98,5	98,4	99,0	98,1	99,0
	OGY	111,7	111,4	112,1	107,6	114,6	107,4
Veľkosť sídla školy v obyvateľoch	do 3 000	97,0	95,7	95,8	97,0	95,4	96,3
	3 001 – 15 000	97,0	95,9	96,8	97,3	95,6	97,7
	15 001 – 30 000	101,1	102,3	101,9	101,3	101,9	102,5
	30 001 – 100 000	104,5	105,7	105,3	103,6	106,7	103,6
	naď 100 000	104,7	106,3	105,2	105,6	106,8	103,3
Slovensko len ZŠ	Západné	101,6	102,3	101,8	100,8	102,5	101,2
	Stredné	98,3	98,3	99,1	98,4	98,2	99,2
	Východné	100,3	99,7	99,3	101,0	99,5	99,7
počet žiakov v triede	do 17	98,3	99,1	98,8	99,3	98,3	97,5
	18 – 20	98,8	98,8	98,6	98,6	98,4	99,6
	21 – 23	96,1	95,3	96,2	97,3	94,9	96,7
	24 – 26	100,3	100,4	100,2	100,4	100,7	101,6
	27 a viac	105,9	105,8	105,5	103,8	106,8	104,2
počet žiakov v škole	do 238	96,3	95,5	95,7	97,9	94,7	96,8
	239 – 346	99,3	98,9	99,7	98,4	99,3	99,2
	349 – 474	100,2	99,7	99,3	99,8	99,7	100,4
	475 – 598	98,9	99,3	98,8	101,9	99,2	100,2
	604 a viac	105,1	105,7	105,6	102,3	106,5	103,0

Prieskum občianskych vedomostí žiakov na Slovensku v roku 2011

V prieskume v roku 2011 sme využili ako východisko výsledky, ktoré dosiahli žiaci vo výskume ICCS 2009. Oblasť občianskych vedomostí sa týkala takých tém, ako je podpora demokracie, verejná diskusia, politické systémy, ombudsman, záujmové skupiny, médiá, vzťah demokracie a náboženstva, občianska sloboda, občianske práva a ďalšie prejavy demokracie.

Už v rámci zverejnenia prvých výsledkov tohto výskumu v časopise PEDAGOGIKA.SK (Macháček, L. 2012) sme uverejnili niekoľko otázok, v ktorých nedosiahli žiaci v roku 2009 najlepšie výsledky. Chceli sme tak ilustrovať ako sa to vlastne mohlo stať, že žiaci otázkam neporozumeli a vybrali si nesprávne odpovede. Umožnili sme tak expertom - učiteľom občianskej výchovy prečítať si ako formulácie otázok, tak aj všetky predpísané odpovede. Toto je dobrá cesta ako si môžu najmä učitelia ujasniť čo uviedlo žiakov do omylu, ako je to možné, že niektorí žiaci preferovali nesprávnu pred správnou možnosťou. Pochopiteľne je tu aj možnosť zamyslieť sa či v politických vedách máme na položenú otázku iba jednu správnu odpoveď. Je úlohou sociológov a politológov preskúmať či nie je akceptovateľná aj iná správna odpoveď.

Ukázalo sa, že najhoršie výsledky dosiahli žiaci pri otázkach dopadov vlastníctva médií, ale aj pri otázkach podstaty a fungovania nátlakových skupín. Druhú skupinu otázok, v ktorej žiaci dosiahli tiež slabšie výsledky predstavujú ďalšie tri témy: dary pre politické strany, oddelenie zákonodarnej a súdnej moci v krajine a napokon vzťah diktatúry a demokracie.

Občianske vedomosti slovenských žiakov: komparácia 2009-2011

Z tých otázok, ktoré IEA ako riadiace konzorcium projektu ICCS 2009 uvoľnila pre zverejnenie, sme vybrali 6 a znovu sme ich použili vo výskume slovenských žiakov v roku 2011.⁹⁹ Naším cieľom bolo získať odpoveď na výskumnú otázku či rozloženie správnych a nesprávnych odpovedí v uvedených otázkach sa zmenilo, alebo si udržiava obdobnú štruktúru aj s odstupom troch rokov. Vybrali sme vedomostné otázky s rozličnou úrovňou správnych odpovedí vo výskume ICCS 2009:

Otázka 1/úloha občana(85%)

Otázka 2/Ľudské práva(75%)

Otázka 3/ korupcia(65%)

Otázka 4/deľba moci (40%)

Otázka 5/ regulácia vlastníctva médií (33%)

Úlohou našej prvej hypotézy bolo verifikovať, či rozloženie vedomostnej úrovne 14 ročných žiakov v roku 2009 bolo náhodné alebo sa v zásade potvrdí aj výskumom v roku 2011.

1		
2009	2011	Ktoré z nasledujúcich tvrdení opisuje najlepšie úlohu občana v demokratickej krajine? Občan ...
7,3	9,7%	môže hlasovať o štátnom rozpočte.
85,3	80,5%	X môže voliť predstaviteľov, ktorí potom hlasujú za zákony.
2,6	4,8%	musí vždy voliť tú istú politickú stranu.
4,8	5,1%	musí bez rečí poslúchať vedúcich predstaviteľov.

2		
2009	2011	Čo z nasledujúceho je hlavným cieľom Všeobecnej deklarácie ľudských práv?
8,6	11,3%	Propagovať politické práva slušne vychovaných ľudí.
9,7	9,2%	Zmenšovať politické konflikty medzi krajinami.
78,7	74,5%	X Zabezpečiť každému rovnaké základné práva.
2,9	5,0%	Umožniť vznik nových krajín.

3		
2009	2011	V mnohých krajinách jedna skupina ľudí tvorí zákony v parlamente. Iná skupina ľudí tieto zákony používa v praxi na súdoch.
6,6	14,6%	Umožňuje mnohým ľuďom robiť zmeny v zákonoch.
36,2	34,6%	Jednoduchí občania tak môžu ľahko porozumieť právnemu systému.
8,3	13,2%	Znamená to, že zákony môžu byť utajené, kým sa použijú v praxi na súdoch.
49,0	37,6%	X Znamená to, že ani jedna skupina nemá úplnú moc nad zákonmi.

⁹⁹ Do výskumu zameraného na zmapovanie činnosti a efektívnosti žiackych školských rád sa v školskom roku 2011/2012 zapojilo **1578 žiakov stredných škôl**, pričom dotazníky vyplnilo 739 **chlapcov (46,8%)** a 839 **dievčat (53,2%)**. Z celku výskumného súboru tvorili žiaci stredných odborných škôl 54,7% a 45,3% respondentov patrilo k žiakom gymnázií.

2009	2011	4. Ktorá z nasledujúcich činností člena národného parlamentu je najjasnejším príkladom korupcie?
12,2	17,9	Prejav kritizujúci nedávne výdavky vlády.
9,1	8,1	St'ážnosť na negatívny článok v novinách.
8,0	9,1	Žiadosť, aby minister pôdohospodárstva zaplatil farmárom, ktorým povodeň zničila úrodu.
70,7	65,0	X Prijatie peňazí od voličov za podporu zákona v ich prospech.

5	V mnohých krajinách sú vlastníkami médií, napríklad novín, rozhlasových a televíznych staníc, súkromné mediálne spoločnosti. Niektoré krajiny majú zákony obmedzujúce počet mediálnych spoločností, ktorých vlastníkom môže byť jedna osoba alebo podnikateľská skupina.	
2009	2011	Prečo majú krajiny tieto zákony?
14,9	21,9	Aby rástol zisk mediálnych spoločností.
43,9	33,4	Aby umožnili vláde ovplyvňovať informácie uvádzané v médiách.
8,1	10,9	Aby zabezpečili dostatočný počet novinárov prinášajúcich správy o vláde.
33,1	33,8	X Najskôr preto, aby médiá mohli predstavovať rozličné názory.

Aj keď porovnávame dva relatívne odlišné súbory mladých ľudí aj z vekového hľadiska (vo výskume 2009 máme iba ročných žiakov a vo výskume 2011 aj starších žiakov od 15 do 19 rokov) môžeme potvrdiť, že **v zásade je úroveň správnych odpovedí vo všetkých 6 otázkach rovnaká.**

približne rovnaká je aj celková štruktúra voľby ostatných, t.j. nesprávnych odpovedí .

Z toho možno urobiť záver, že formálne i neformálne edukačné pôsobenie sa nemení v takých krátkych časových intervaloch. To je značí, že interpretácie niektorých dôležitých fenoménov indikujúcich fungovanie demokracie v krajine mladými ľuďmi sú neadekvátne, čo môže mať neadekvátny vplyv na ich občianske správanie.

2. Občianske vedomosti slovenských žiakov podľa ich sociologickej štruktúry

Vo všetkých prípadoch sme zistili, že najhoršie výsledky vo vedomostnom teste spravidla dosahovali najmladší žiaci v prvom ročníku. Pritom rozdiely medzi prvým a ostatnými ročníkmi je štatisticky významný. Vo väčšine prípadov dosahujú žiaci už v druhom ročníku lepšie výsledky až o 10%. Výsledky žiakov v treťom a štvrtom ročníku majú nepravidelný priebeh. Buď postupne sa zlepšujú, ako napr. v prípade „občana“ alebo sú rovnaké ako napr. v prípade „korupcie“ či dokonca sú horšie v štvrtom ročníku, ako napr. v prípade „deľby moci“.

V štvrtom ročníku dosiahli žiaci najlepšie výsledky (o 12%) v prípade najkomplikovanejšej otázky o vlastníctve médií. Pravda, môže to byť dôsledkom skutočnosti, že táto téma sa preberá nie v druhom, ale až v neskoršom ročníku.

Tieto zistenia umožňujú formulovať hypotézu o tom, že v medzi prvým(14-15 roční) a druhým ročníkom (kde máme 16 ročných žiakov) dochádza k zvláštnemu kvalitatívnemu „skoku“ v občianskych vedomostiach, ktorých úroveň sa potom stabilizuje alebo dokonca zvláštne osciluje okolo týchto nových, vyšších nadobudnutých hodnôt podľa toho čo a ako sa to vyučuje.

V oblasti vedomostí, ktoré sú založené na zapamätaní faktov, dosahujú dievčatá zvyčajne lepšie výsledky ako chlapci. V oblasti občianskych vedomostí sa toto pravidlo nepotvrdilo absolútne. V dvoch prípadoch, kde žiaci dosahujú veľmi dobré výsledky (občan, ľudské práva), ale aj v prípadoch, kde žiaci spoločne dosahujú horšie výsledky (korupcia, médiá) dievčatá dosiahli iba mierne lepšie výsledky ako chlapci. Výnimku predstavuje oblasť deľby moci medzi moc zastupiteľskú a exekutívnu, kde chlapci (40,6%) dosiahli lepšie výsledky ako dievčatá (34,9%).

V našom výskumnom súbore sa ocitli žiaci navštevujúci dva typy škôl – gymnázií a ostatných typov stredných škôl. Výsledky ukazujú, že gymnazisti dosahujú síce lepšie výsledky vo všetkých vedomostných otázkach, ale rozdiely sú závislé od povahy jednotlivých otázok. V otázke o občanovi (83-79%), ale napodiv aj v otázke o významne vlastníctve médií (34-33%) sú rozdiely nevýznamné. Ostatné tematické okruhy sú zrozumiteľnejšie gymnazistom, či už sa to týka ľudských práv (10%), korupcie(12%) alebo deľby moci (15%) ako ostatným stredoškôlkom.

Otázka 6, s ktorou sme testovali čitateľskú gramotnosť žiakov, t.j. ich schopnosť porozumieť otázke má osobitnú funkciu identifikovať medzi žiakmi tých, ktorí môžu mať väčšie intelektuálne predpoklady vybrať správnu odpoveď vo všetkých vedomostných testoch.

6	Ďalšia otázka sa odlišuje od predchádzajúcich v tomto teste. Táto otázka obsahuje tri faktické tvrdenia a jeden názor. Prečítaj si otázku a potom vyber názor.	
2009	2011	Tri z týchto tvrdení sú fakty a jedno je názor. Ktoré z nasledujúcich tvrdení je názor?
10,1	5,9	Každá krajina má svoju vlastnú vlajku a štátnu hymnu.
10,6	6,7	Organizácia spojených národov má svoju vlastnú vlajku, hoci to nie je krajina.
66,9	75,3	X Každý by si mal ctieť vlajku a hymnu svojej krajiny.
12,3	12,1	Vlajky často nachádzame na lodiach patriacich nejakému národu.

Tento predpoklad sa v zásade splnil. Títo žiaci skoro vo všetkých prípadoch dosiahli lepšie výsledky ako ostatní žiaci. Výnimku predstavuje test 5 (o vlastníctve médií), kde správnejšie výsledky dosiahli iní žiaci.

Zhrnutie

Medzinárodné porovnania umožňujú potvrdiť, že 14-roční žiaci na Slovensku dosahujú nadštandardné výsledky v teste ICCS vo všetkých skúmaných oblastiach. Tieto výsledky nie sú prekvapením. Žiaci stredných škôl dosahovali dobré výsledky aj v iných testoch vedomostí, o ktorých sme informovali (MACHÁČEK, L., 2010.)

Porovnania výsledkov v rámci Slovenska potvrdzujú očakávané zistenia, že dievčatá dosahujú vo všetkých oblastiach lepšie výsledky ako chlapci. Nie sú to však rozdiely až tak významné, ako je to v prípade žiakov rozličného sociálnoekonomického statusu. Osobitne sa to týka žiakov zaradených do najnižšej kategórie sociálnoekonomickej situácie ich rodiny, ktorých výsledky klesajú v niektorých oblastiach pod 95 bodov.

Výsledky v teste občianskych vedomostí, ktoré dosiahli žiaci vo výskume roku 2011 ukazujú, že v priebehu trojročného obdobia sa neprejavili žiadne podstatné zmeny. Schopnosť porozumieť textu otázky teda tzv. čitateľská gramotnosť má jednoznačnú súvislosť s dosahovaním lepších výsledkov vo vedomostných testoch. Napokon sme aspoň čiastočne preukázali, že žiaci starších školských ročníkov počínajúc už druhým ročníkom dokázali odpovedať oveľa správnejšie ako žiaci prvého ročníka aj preto, že sa dané témy preberali na vyučovaní občianskej náuky.

Literatúra

BOCKOVÁ, A., ĎURAJKOVÁ, D., JANASOVÁ, Z. 2002. Vzdelávací štandard s exemplifikačnými úlohami z náuky o spoločnosti pre gymnáziá. Štvorročné štúdium. Ministerstvo školstva SR schválilo vzdelávacie štandardy s exemplifikačnými úlohami pre gymnáziá so štvorročným štúdiom dňa 11. januára 2002 pod číslom 045/2002-4. Bratislava : Štátny pedagogický ústav.

BOŠNÁKOVÁ, M., MACHÁČEK, L. 2005. Aj nás sa to týka. Bratislava : IUVENTA. 12 s.

MACHÁČEK, L. 2005. Participácia študentov na samospráve stredných a vysokých škôl Slovenska. Bratislava : IUVENTA, 58 s.

MACHÁČEK, L. 2005. Political knowledge and the political attitudes of youth in EU. In: The Central European Dimension of Youth Research. Ed. By L. Macháček, Trnava : UCM, s. 36-46.

MACHÁČEK, L., 2010. Formálna a neformálna edukácia stredoškôľakov k demokra-tickému občianstvu na Slovensku. PEDAGOGIKA.SK, 2010, ročník 1, č. 4: 273-293.

<http://www.casopispedagogika.sk/rocnik-1/cislo4/Machacek%20studia%20PG.pdf>

MACHÁČEK L. 2010. Občianska participácia a volebné správanie študentov na Slovensku. Trnava : KP FF UCM. 56 s. ISBN 978-80-970360-0-3

SCHULZ, W., AINLEY, J., FRAILLON, J., KERR, D., LOSITO, B., 2010b. ICCS 2009 International report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries. Amsterdam, The Netherlands: international Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

TORNEY-PURTA, J., LEHMANN, R., OSWALD, H., SCHULZ, W., 2001. Citizenship and education in twenty-eight countries. Amsterdam, The Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Policajná psychológia ako aplikovaná psychologická veda

Ján ČECH

Policajná psychológia je už v svete dlho etablovaná. V Spoločnosti amerických psychológov APA (American Psychologists Association) pôsobí 18. sekcia nazvaná Psychológovia vo verejnej službe a 41. sekcia pracuje pod názvom Americká spoločnosť pre právo a psychológiu. Tieto sekcie sa zaoberajú psychológiou z aspektu jej väzieb na trestné právo, psychológiou v kontexte polície, bezpečnosti verejnosti a služby verejnosti (18 sekcia) forenznou psychológiou a otázkami psychológie a práva (41 sekcia). V kooperácii s uvedenými sekciami v USA pôsobí Society for Police and Criminal Psychology. Táto odborná spoločnosť udeľuje expertnú postgraduálnu kvalifikáciu Diplomate in Police Psychology – Špecialista pre policajnú psychológiu psychológom, ktorí dlhodobo pracujú pre políciu. Castleton State College v USA, a to už od r. 1974 umožňuje získať po absolvovaní vysokoškolský titul M. A. (Master of Arts) v oblasti foreznej, policajnej a nápravnej psychológie. Psychológiou pre políciu a justíciu sa zaoberá množstvo monografií, odborných časopisov a webových stránok. Vedeckú policajnú psychológiu možno datovať od r. 1919 keď Lewis Terman pomocou testu všeobecnej inteligencie vymedzil kritéria výkonnosti policajtov v San Jose v Kalifornii. Periodika „The Police Journal“ (od 1927), „The Police Chief“ (od 1934), „Police Studies“ (od 1977), „Journal of Police and Criminal Psychology“ (od 1983) sa stali priestorom pre zvedenie a zefektívnenie policajnej činnosti a psychologické starostlivosti o človeka, ktorý ju vykonáva resp. s ktorým policajt prichádza do styku počas služby. Publikovanie článku Roberta Loo v časopise Police Chief "Policajná psychológia - vynorenie sa nového odboru" v r. 1986 upozornilo na aktuálne využitie tejto aplikovanej psychologické disciplíny.

Na Slovensku sa konštituovanie policajnej psychológie logicky spojilo s úsilím najmä psychológov sústredených okolo Akadémie Policajného zboru v Bratislave a Oddelenia vzdelávania a psychológie Odboru vzdelávania Sekcie personálnych a sociálnych činností Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Oddelenie psychológie Odboru vzdelávania a psychológie Sekcie personálnych a sociálnych činností Ministerstva vnútra Slovenskej republiky dohliada na metodiku výučby policajnej psychológie a na psychologickú prípravu v rezorte. Psychologické disciplíny sa vyučujú aj na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity a tiež na ďalších právnických fakultách ako súčasť právnej propedeutiky. Od r. 2005 policajná psychológia našla svoje zastúpenie aj v skladbe predmetov katedry psychológie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V Čechách sa rozvoj psychológie aplikovanej pre potreby trestného práva uskutočňoval postupne na Kriminologickom ústave Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, Vysokej škole ZNB v Prahe a neskôr na Policajnej akadémii Českej republiky, kde sa policajná psychológia stala kľúčovým predmetom katedry spoločenských vied, uplatňuje sa vo všetkých formách, druhoch a špecializáciách štúdiá a je voliteľným štátnicovým predmetom. Zavedením študijného odboru Bezpečnostné štúdiá na Univerzite Jana Amose Komenského v Prahe a študijného odboru Bezpečnostný manažment na Žilinskej univerzite vznikli podmienky pre rozvoj policajnej psychológie aj mimo rezort ministerstva vnútra ako výraz demokratizácie uplatňovanej aj oblasti vysokoškolského vzdelávania ako dôsledok spoločenských zmien ktoré postupne prišli po 17. novembri 1989. Policajná psychológia sa stala uznávanou súčasťou systému psychologických vied, rešpektovanou slovenskou i českou psychologickou obcou. Slovenskí policajní psychológovia sú častými aktívnymi a akceptovanými účastníkmi zahraničných a domácich rezortných i mimorezortných vedeckých podujatí. Je za nimi množstvo publikovaných vedeckých a odborných prác, ktoré sa stretli s početnými domácimi a zahraničnými ohlasmi. Vznikli tiež príručky pre potreby policajnej praxe, zborníky pre rezortných psychológov a pracovníkov polície. K prestížnym vedeckým pracoviskám rozvíjajúcim psychológiu pre potreby polície a justície patrí tiež psychologické pracoviská pre výber krajských riaditeľstiev polície v Bratislave a Psychologická ambulancia Nemocnice s poliklinikou Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Bratislave. Doposiaľ v edícii Knižnica policajnej psychológie na Akadémii Policajného zboru v Bratislave vyšli tri knižné tituly: „Úvod do policajnej psychológie“ (1. vyd. 1998, 2. vyd. 2000), „Sociálna komunikácia pre políciu“ (2000) a „Vyjednávanie a branie rukojemníka“ (2000). Vysokoškolská učebnica „Psychológia pre políciu a justíciu“ vydaná na Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave je v poradí štvrtým zväzkom edície.

Na vyššie uvedené práce nadväzuje „Policajná psychológia pre bezpečnostné štúdiá“ aktuálne vydávaná na Univerzite J. A. Komenského v Prahe ako komplexná trojzväzková práca zhrnújúca problematiku policajnej psychológie v príspevkoch 21 členného autorského kolektívu do troch dielov. V autorskom kolektíve sa stretli psychológovia - pracovníci rezortu vnútra, ktorí riešia psychologické problémy každodennej činnosti pracovníkov polície a tiež psychológovia z katedier psychológie filozofických a fakúlt univerzít v Bratislave, Prahe a Trnave, z právnických fakúlt v Bratislave a Trnave – mnohí z nich bývalí pracovníci rezortu vnútra a niektorí so skúsenosťami z rozpracovania tém, ktoré úzko súvisia s rozvojom policajnej psychológie a bezpečnostnej praxe. Je potešiteľné, že učebnica vychádza ako spoločná práca českých a slovenských autorov.

Policajná psychológia je aplikovaná psychologická veda. Skúma osobnosť ako subjekt a objekt policajnej a justičnej činnosti, psychologickú charakteristiku policajnej a justičnej činnosti a adjustáciu na profesiu a prácu policajta, bezpečnostného manažéra, sudcu, justičného úradníka a iných osôb spojených s uplatňovaním práva, interdisciplinárne vzťahy policajnej psychológie k vedným disciplinám, ktoré v rovine teórie i praxe prispievajú k odhaľovaniu, objasňovaniu, represii a prevencii trestnej činnosti. Je zacielená na zefektívnenie policajnej činnosti a psychologickú starostlivosť o človeka - subjektu či objektu policajnej činnosti. Vývoj policajnej psychológie sa uskutočňuje v rámci diferenciacie systému psychologických vied a integrácie policajnej psychológie do systému

policijných vied. Systémové myslenie v tejto vede umožňuje adekvátne sa v nej orientovať a aktívne pôsobiť pre policijnú prax. Interdisciplinárne vymedzenie politickej psychológie prispieva k objektívnejšiemu poznaniu policajtov, podozrivých, obvinených, páchatel'ov, svedkov, obetí a poškodených osôb a optimalizuje profesionálnu komunikáciu a činnosť policajtov pri riešení problémov kriminality. Interdisciplinárne väzby politickej psychológie možno identifikovať v rámci systémov psychologických vied, spoločenských vied a rozhrania policijných vied a psychologických vied.

Vývoj politickej psychológie sa uskutočňuje v rámci diferenciacie systému psychologických vied a integrácie politickej psychológie do systému policijných vied. Základné kritéria vedeckého postupu v politickej psychológii sú objektívnosť, spoľahlivosť (reliabilita) a validita. Komplexné poznanie človeka v politickej psychológii vyžaduje používanie viacerých psychologických metód – experimentu, pozorovania, rozhovoru, anamnézy, dotazníku, testu, psychologického rozboru ľudskej činnosti a jej produktov a kazuistiky a rešpektovanie etických zásad stanovených pre ich aplikáciu.

Paradigma všeobecnej psychológie slúži na porozumenie profesionálnej činnosti policajta, správania a psychickej regulácie svedka i páchatel'a. Poznanie stresu, stresových udalostí, frustrácie, konfliktov a ich vplyvu na zdravie a psychiku človeka je mimoriadne významné v súvislosti so zvládaním záťažou policajta. Z hľadiska profesie policajta sú mimoriadne závažné nasledovné problémy: výberovosť vnímania svedka, výskyt skresleného vnímania, pôsobenie predstavivosti, fantázie, pozornosti, tvorba a vybavovanie pamäťovej stopy – najmä mechanizmus združovania (asociovania) pamäťových predstáv, myslenie a verbalizovanie jeho výsledkov. Poznanie úloh emócií v psychike, vlastnosti citov svedka, nižších a vyšších citov, emočnej inteligencie, významu citovej zrelosti a úlohy emócií v praktickom zvládaní záťažou policajta slúži optimalizácii politickej činnosti. Proces motivácie je témou, ktorá úzko súvisí s poslaním policajta zistiť, prečo sa trestno-právne relevantný vzťah a prípad stal. Psychologické poznatky o vôli pomáhajú interpretovať podstatu regulácie a sebaregulácie vo vzťahoch policajt – policajt, policajt – občan (páchatel', svedok, poškodený), policajt – príbuzní policajta. Poznatky o faktorových vôľových vlastnostiach, priebehu vôľového konania a možných poruchách vôľových procesov prispievajú ku komplexnejšiemu interpretovaniu zámerného kriminálneho správania. Pochopenie ontogenézy ľudskej psychiky umožňuje vysvetliť zdroje a zmysel ľudskeho správania – asociálneho i deliktogénneho. Forenzná psychologická charakteristika detského, juvenilného, adolescentného, dospelého a regresného veku poskytuje poznatky o psychologických mechanizmoch deliktogénneho vývoja v priebehu ontogenézy psychiky. Poznatky psychológie osobnosti umožňujú policiajtovi orientovať sa v takých odvetviach systému psychologických vied ako je policajná psychológia, forenzná psychológia a jej pododvetvia (napr. kriminologická psychológia). Poznatky psychológie osobnosti sa významne uplatňujú v kriminológii – vede o zločine (kriminalite). Psychológia osobnosti je významným zdrojom sebaoznania osobnosti policajta a objektov jeho činnosti. Nároky na profesiu policajta sa odrážajú aj na prísnych kritériách výberu, ku ktorým prispievajú aj poznatky psychológie osobnosti. Deformácie osobnosti v dôsledku nezvládnutého stresu sú pomocou psychológie osobnosti ako aj klinickej psychológie riešiteľné. Pre dosiahnutie pohody v živote je dôležité, aby policajt pracoval na svojej osobnosti, hľadal zmysel a kvalitu svojho života – pýtal sa sám seba „Kto som ako človek?“, „Ako si riešim svoje vzťahy so sociálnym prostredím?“ a „Aké je moje uplatnenie?“. Zložitosť politickej práce, stále sa vyvíjajúca kriminálna scéna a fakt, že policajná práca sa uskutočňuje s ľuďmi a pre ľudí, vyžadujú od policajtov tvorivé prístupy vychádzajúce z osobitej štruktúry osobnosti. Cieľ sociálnej psychológie – vysvetliť ako sa mení správanie, cítenie a myslenie jednotlivcov pod vplyvom vlastného konania, pôsobenia iných ľudí a ich osobnostných vlastností sa kryje aj s cieľmi pracovnej činnosti policajtov. Sociálna percepcia, ako proces prostredníctvom ktorého je človek vníma ľudí a skutočnosti okolo seba, hľadá odpovede na to: „Čo konkrétny človek robí?“ „Prečo to robí?“ „Aký je?“ umožňuje tiež policijnú činnosť vychádzajúcu z vnímania a poznávania osobnosti páchatel'ov, svedkov a obetí trestných činov. Rovnaký význam má pre policajta poznanie problematiky sociálneho styku – procesu v ktorom si ľudia vymieňajú informácie. Malá sociálna skupina je prostredie, v ktorom sa uskutočňuje život ľudí na rôznej úrovni ich ega – detského, rodičovského či dospelého, formuje ich prosociálne i antisociálne správanie v početných medziosobných transakciách. V skupine alebo v dyáde sa človek prejaví či je empatický, asertívny alebo agresívny až kriminogénny. Skupina umožňuje satisfakciu potrieb človeka. Nevyhnutnými sociálnymi potrebami policajta sú inklúzia, afekcia a kontrola. Sociálna komunikácia je významným sociálno-psychologickým procesom výmeny informácií, myšlienok, názorov, emócií a súčasne je i súčasťou politickej činnosti. Klinická psychológia prispieva k diagnostikovaniu a riešeniu zlyhania psychických funkcií a procesov v záťažových situáciách vrátane politickej. Zaoberá sa tiež adaptačnými poruchami a to aj sociálnou neadekvátnosťou - kriminalitou. Forenzná psychológia je vedná disciplína aplikovaná na využitie psychologických poznatkov pri uplatňovaní práva v činnosti súdnych znalcov podľa požiadaviek orgánov vyšetrovania a justície. Poradenská psychológia rieši v rámci výberu, hromadného, skupinového a individuálneho poradenstva požiadavky polície a potreby policajtov vystavených psychotraumatickým udalostiam a životným stratám. Pedagogická psychológia prispieva bezpečnostnej službe svojou teóriou a jej aplikáciou pri využívaní poznatkov o narušenom správaní detí a dospievajúcich.

Policijná psychológia koncipovaná ako vzájomne pospájaný komplex teoretického vymedzenia politickej psychológie v jej historických i aktuálnych systémových súvislostiach do vnútra štruktúry tejto aplikovanej psychologickéj disciplíny a navonok k celkovému psychologickému, spoločenskovednému, právnemu a bezpečnostnému poznaniu a stanovenia ťažiskových tém vybraných psychologických vied, ktoré vysvetľujú kontext politickej činnosti.

Policajná psychológia poskytuje poznatky potrebné zvládanie služobnej činnosti s využitím psychologického poznania v rovine štúdia a v nadväznosti na ňu aj pri praktickom výkone policajnej a bezpečnostnej činnosti. Ide najmä o problémové okruhy, ktoré sa zaoberajú zmenami v psychike policajtov pod vplyvom psychickej záťaž z výkonu profesie, psychologickou prípravou policajtov na výkon ich profesie, psychologickými aspektmi použitia zbrane policajtmí vo výkone ich služby, vyšetrovaním násilnej kriminality v kontexte psychologického poznania, posudzovaním vierohodnosti ako psychologickým problémom, psychologickými osobitosťami služby poriadkovej, dopravnej, železničnej polície, hasičov, vyjednávaním v polícii a riešením mimoriadnych udalostí s veľkým počtom zomretých ľudí. V uvedených oblastiach policajnej činnosti vždy ide o vysokú mieru subjektívnej investície človeka do riešenia okolností spojených s jeho osudom alebo s výkonom profesijného poslania, a preto sa policajná služba nedá dobre vykonávať ak u jej aktérov psychologické poznanie chýba. Všetky vyššie uvedené činnosti spojené s výkonom policajnej služby resp. hasičov-záchranárov sú zamerané na kvalitnejšie vykonávanie ich profesionálneho poslania v prospech občana a na ochranu hodnôt, na ktorých stojí demokratická spoločnosť.

Takto vymedzené poňatie policajnej služby je výrazom činnostného prístupu k poznávaniu a ovplyvňovaniu správania nositeľov policajných a bezpečnostných profesiových rolí. Výkon policajnej služby nie je iba mechanické uplatňovanie poznatkov práva a služobných predpisov, ale je žiaduce aby sa aktéri tejto práce svojou psychikou prispôsobili nárokom práce v systéme štátnej polície, pozíciám bezpečnostných manažérov, pracovníkov súkromných bezpečnostných služieb, pracovníkov mestskej polície. Toto je možné iba v procese cieľavedomej adjustácie na uvedené pracovné pozície. Jej súčasťou sú také psychické procesy ako formovanie postojov k práci, identifikácia s profesiou, subjektívna investícia do práce, osobitá pracovná motivácia a vyrovnanie sa s jednotlivými hľadiskami spojenými s výkonom pracovnej činnosti. Výkon policajnej služby teda nie je možný bez účinného zapojenia psychiky pri rešpektovaní psychickej záťaž nevyhnutne spojenej s policajnou službou, pri príprave na výkon policajnej profesie i jej samotnom výkone v jednotlivých policajných službách a v policajných činnostiach a úkonoch.

Krédo modernej polície „Služiť a ochraňovať“ znamená nielen odhodlanie takto konať, ale aj poznanie všetkého, čo súvisí s týmto poslaním – teda aj psychologických aspektov policajnej služby.

Policajný psychológ svojou profesiovou činnosťou výrazne prispieva ku kvalite policajnej služby. Policajný psychológ sa v službách polície nachádza uplatnenie v roli trénera-vychovateľa, psychológa konzultanta a v roli psychológa-vedca. Býva externým konzultantom alebo interným zamestnancom a z hľadiska poznania požiadaviek programu výcviku policajtov, problematiky stresu v polícii, vzťahov medzi prostriedkami hodnotenia a požiadavkami profesie na pracovníka, znalosti štruktúry policajných oddelení, všeobecné uznávaných metód posudzovania policajtov a adeptov na túto profesiu, politiky špeciálnych policajných oddelení a problémov spojených s profesijnou policajnou dôvernosťou je žiaduce aby bol súčasne v služobnom pomere policajta. V svojej práci vychádza z Etického kódexu psychologické činnosti vypracovaného psychologickou spoločnosťou v Čechách a na Slovensku a z aktuálnych vedeckých poznatkov policajnej psychológie a celého systému psychologických vied a orientačných vedomostí o organizácii a činnosti polície a priebehu prípravného konania. Orientácia v policajnej problematike a účasť na reálnom výkone policajnej činnosti, porozumenie policajtom a z toho vyplývajúca autorita popri aktívnom členstve v odborných psychologických spoločnostiach prispievajú k účinnému výkonu jeho profesiovej role.

Policajná psychológia prispieva aj k obohateniu poznatkov o osobnosti policajtov ako subjektov policajnej činnosti a osobnosti páchatel'ov a obeť ako objektov policajnej činnosti.

Práca a systém rolí policajta sa spájajú sa s pôsobením osobitých pracovných stresorov. Policajt je vystavený neustále pôsobiacemu stresu, kedy môže jeho kumulované množstvo vyústiť do následného vyčerpania, nechuti pracovne sa angažovať, celkovej apatie a často krát až hostility, čo vedie k syndrómu vyhorenia. Cielenými metódami spojenými s prevenciou, psychologickou prípravou a sociálnou oporou je možné ho odstrániť.

Policajti prežívajú bežné životné straty a tiež tie, ktoré sú spojené s faktom zvýšeného vystavenia útokom a ohrozeniu vlastného života, či života kolegov. Životné straty - materiálne, vzťahové, intrapsychické, funkcionálne, rolové, tvoria systém primárnych a sekundárnych strát. Smútenie je prirodzený spôsob zvládania závažných strát, má štádiálny alebo fázový charakter. Zotavovaniu napomáha sieť spoločenskej opory, odborná pomoc - krízová intervencia, psychologické poradenstvo, psychoterapia a pod.

Stres z výkonu profesie policajta sa prenáša do duševnej, telesnej roviny života policajta, poznamenáva jeho rodinný život i prežívanie pracovnej činnosti. Zdrojom profesionálnej deformácie policajtov môže byť tiež morálna a charakterová zmena osobnosti dôsledku rôznych abúзов, neadekvátneho výkonu policajnej činnosti a vplyvu stresorov v práci. Vážnou deformáciou je aj kriminalita policajta. Na stres sa môže naviazať syndrom vyhorenia v profesii „burnout syndrom“ a posttraumatická stresová porucha. K prevencii stresu v profesionálnej oblasti prispievajú základné emocionálne a sociálne schopnosti - 1. Sebauvedomenie, 2. Sebaovládanie, 3. Motivácia, 4. Empatia a 5. Spoločenská obratnosť.

Pracovný výkon a osobná pohoda policajta závisia od pracovnej spokojnosti policajtov. Preto je súčasťou psychologické starostlivosti o nich aj výskum pracovnej spokojnosti policajtov v podmienkach Slovenského a Českého Policajného zboru, ako aj v disciplínach zaoberajúcich sa prácou a činnosťou policajtov. Postoje policajtov k ich profesii sú významnou zložkou ich osobnosti, ktorá predstavuje ich vzťah k profesii v podobe subjektívne percipovanej miery stability v zamestnaní, celkovej spokojnosti s terajším pracovným zadelením policajta a s parciálnymi podmienkami jeho práce.

Zvládanie profesie policajta - staršieho inšpektora poriadkovej služby - SIPS je v dokázateľnom vzťahu: s dĺžkou výsluhy policajta vo funkcii, so svedomitosťou, rozhodnosťou, odhodlanosťou a zodpovednosťou, spoločenskou pohotovosťou, s prenikavým myslením a vŕhľadom do konania druhých, s rešpektom k uznávaným myšlienkam, s motivačnými procesmi, na ktorých sa podieľajú: potreby sociálneho prostredia a sociálnej odozvy. Zvládanie profesie policajta vo funkcii SIPS štatisticky významne pozitívne súvisí s dĺžkou výsluhy v tejto funkcii a to počnúc výsluhou od 4 rokov a 5 mesiacov. Z hľadiska formovania zvládania profesie možno za kritické považovať obdobie medzi 20. a 25. rokom veku policajta.

Vyšetrovateľ by mal dokázať adaptovať sa na psychickú záťaž z výkonu jeho profesie pomocou adekvátne fungujúcich psychických procesov, stavov a vlastností. Rešpektovanie citového prejavu vyšetrovanej osoby, empatia umožňuje vyšetrovateľovi realizovať jeho psychologicko-taktické pôsobenie. V motivácii vyšetrovateľa by mali dominovať hodnoty spravodlivosti a demokracie. Profesionálne poslanie zahrnuté v činnosti vyšetrovateľa vyžaduje od ľudí oddanosť svojej práci zameranej na službu spoločnosti pri vyšetrovaní vražd a iných trestných činov. K stresorom vyšetrovateľa patrí: Tlak času, vnímanie profesionálneho poslania vyšetrovateľa, prestíž pracovného poverenia, nárast vyšetrovaných prípadov, publicita vyšetrovateľa na verejnosti, potlačenie a kontrola vlastných emócií, vnútorolový konflikt vyšetrovateľa, nedostatok spolupráce občanov, systém súdnictva, systém služieb vyšetrovateľov, podporné služby v systéme polície, zmeny v spoločnosti, vyčerpanosť. Vážnym rizikom pri nedodržaní psychohygienických zásad je „burn out“ – „vyhorenie“ osobnosti vyšetrovateľa. Preto je dôležitým predpokladom pre výkon práce vyšetrovateľa jeho adaptácia na náročné životné situácie.

Policajná psychológia prispieva aj ku komplexnejšiemu poznaniu páchateľov a obetí trestnej činnosti. Pre ilustráciu tejto skutočnosti ďalej uvádzame fakty spojené s kriminalitou detí a s vybranými trestnými činmi.

Každé vývinové obdobie do dosiahnutia dospelosti má svoje špecifiká, ktorých znalosť je nevyhnutná pre pochopenie psychiky dieťaťa, či dospievajúceho, ktorí môžu byť v centre záujmu policajnej psychológie ako mladí delikventi či ako bete trestnej činnosti. Do dosiahnutia dospelosti sa musí mladý človek zorientovať v spoločnosti, podrobiť svoje vnútro dôkladnej analýze a tak objaviť svoju identitu, osamostatniť sa a dozrieť do takej miery, aby sa mohol začleniť do populácie dospelých. Teórie kriminality vymedzujú ako jej možné zdroje delikvencie slobodné rozhodovanie človeka, účinok špecifických vonkajších síl, genetické dispozície, odchýlky vo fungovaní neurotransmiterov, mozgových štruktúr, hladín hormónov či chromozomálne odchýlky, prostredie, osobnostné charakteristiky – impulzivnosť, neuroticizmus, pôsobenie nevedomých pudov (Thanatos), psychosociálne krízy v určitých vývinových obdobiach. Tzv. vývinová delikvencia po 18. roku života spontánne vymizne, trestná činnosť chronických delikventov je predzvesťou pravdepodobnej ďalšej kriminality.

Pre vyšetrovanie vražd je významné poznanie osobnosti páchateľov tohto trestného činu. Psychopatické osoby, ktoré páchajú trestný čin vraždy v zmysle § 219 trestného zákona, možno podľa ich forenzné psychologického profilu rozdeliť na rigidných psychopatov, psychopatov s paranoidnými a agresívnymi charakteristikami. (Järvinen 1977). Osobitými psychopatickými páchateľmi sú najatí vrahovia. Neurotickí páchatelia trestného činu vraždy tvoria menšiu a homogénnejšiu skupinu s osobitým prežívaním v preddeliktom období i v čase po spáchaní trestného činu a najmä v stálosti ich vzťahov k iným osobám. Ich vzťahy k iným ľuďom ak ide o sociálne pozitívne vzory majú u neurotických páchateľov veľký význam a značnú prognostickú hodnotu vzhľadom na možnosti resocializácie.

Útoky na verejného činiteľa často súvisia s obsahom ich služobnej činnosti. Terče útokov ich prežívajú ako stresor a následky sa odrážajú v ich správaní, prežívaní a osobnosti aj v čase po napadnutí. Výskumne sa sledujú také fenomény ako kriminogénna situácia, osobnosť a kriminálne konanie páchateľa a osobnosť poškodeného a jeho služobná a iná činnosť v súvislosti s napadnutím.

„Child abuse“ - (zneužívanie, nadužívanie dieťaťa) je výsledok postojov, hodnôt a výchovných postupov rodičov, znakov vnútorodínnej interakcie a atmosféry, socioekonomického stresu, izolácie rodiny a kultúrnej akceptácie násillia. Obete týrania môžu zmeniť svoje interakčné správanie v rodine a tým vyvolať ďalšie incidenty zneužívajúceho správania rodičov alebo opatrovníkov. Zneužívané deti často neprimerane potlačujú emotivitu, sú agresívnejšie, chýba im empatia, majú problémy pri preberaní role rodičov v dospelosti. Za najefektívnejšiu sa považuje primárna prevencia, ktorej cieľom je zabrániť akejkoľvek možnosti násillia na dieťaťi.

S incestom sa spája psychická traumatizácia dieťaťa, absencia pozitívnych, najmä ochranných podnetov a negatívny vplyv na jeho ďalší vývoj. Účinné vyšetrovanie incestu má byť časovo úsporné, citlivé k charakteristikám incestných rodín, osobnosti a správania dieťaťa, k osobnosti a role matky v incestnej rodine. Poznatky o osobnosti pedofilov, osobnosti ich detských viktím a osobitostiach ich interakcie, komunikácie a správania podmieňujú účinné profesionálne správanie policajta – vyšetrovateľa.

Znásillenie sa spája s bezohľadným sexuálnym uspokojením páchateľa, demonštrovaním jeho dominancie alebo hyperkompenzovaním menejcennosti, sociálnou maladjustáciou, sexuálnou depriváciou, abuzom alkoholu, identifikáciou s nevhodným otcovským vzorom, disharmonickou rodinou páchateľa, mentálnou retardáciou, sexuálnou deviáciou, psychopatiou, neurotičnosťou, psychotičnosťou, agresivitou, hostilitou, delikventnosťou, stigmatizáciou v detstve, sociosexuálnou a psychosexuálnou nezrelosťou, sexuálnou depriváciou. Znásillenie sa uskutočňuje často v sociálnom prostredí s prevahou mýtov akceptujúcich znásillenie. Okrem primárnej viktímácie obete je častá i sekundárna viktímácia (spôsobená necitlivým vedením vyšetrovania) a terciárna viktímácia (narušenie partnerského súžitia). Reakcie obetí na znásillenie sa prejavujú ako akútna a sekundárna krízová fáza. K dlhodobým dôsledkom znásillenia patrí zmena sebaopímiania ženy. Výskumne bola u páchateľov potvrdená výrazná korelácia veku, impulzivnosti s akceptáciou mýtov o znásillení.

Branie rukojemníka je zložitá násilná interakcia so silnou komunikačnou stránkou, pri ktorej je obmedzená osobná sloboda a ohrozená zdravie a život rukojemníkov kvôli uspokojeniu potrieb a splneniu cieľov únoscov. Riešenie únosov políciou musí vychádzať z otypovania únoscu. Zvládnutie situácie rukojemníka umožňuje štúdium prípadov únosov a skúseností tých, čo prežili a vyhýbanie sa spôsobu komunikácie a správania tých, čo podľahli. Najúčinnějšíou prevenciou únosu je sociálno-psychologický výcvik a štúdium geografie, histórie a kultúry rizikového prostredia.

Šikanovanie detí a mládeže je prejavom detskej agresivity porušujúcej práva rovesníkov. Kyberšikanovanie umožňuje moderné informačné technológie. Prináša so sebou nové problémy, s ktorými sa potrebujeme vyrovnat' keď pomáhame detskej obeť a tiež keď počas vyšetrovania hľadáme vinníka tejto agresie, ktorá v ďalšej ontogenéze psychiky dieťaťa môže prerásť do psychopatického a aj delikventného vývoja.

Literatúra:

- ČECH, J. 1982. K niektorým aspektom forenzného psychologického profilu páchatel'ov trestného činu vraždy. Československá kriminalistika, XV, 1982, č. 4, s. 314-318
- ČECH, J. 1986. Adjustovanosť na profesiu príslušníka ZNB. Vysoká škola ZNB, Bratislava 1986, 115 s.
- ČECH, J. 1988b. Frustračná tolerancia vyšetrovateľov ZNB. In : Boroš, J., Kováliková, V., Vonkomer, J. : Psychologické vedy a efektivita ľudského činiteľa v sociálnoekonomickom vývoji. Slovenská psychologická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied, Nitra 1988 b, s. 174-175
- ČECH, J. 1993. Policajná psychológia, zameranie, možnosti. In : Kriminalistika a jej súčasné postavenie a význam. Zborník materiálov zo seminára z 17. 12. 1992. Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1993, s. 233-243
- ČECH, J. 1994. Incest, niektoré psychologické okolnosti trestnej činnosti a jej vyšetrovania. In : Kriminalistika a jej význam pre rozvoj bezpečnostných disciplín. Zborník z vedeckého seminára katedry kriminalistiky z 16. 3. 1994, Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1994, s. 191-198
- ČECH, J. 1995a. Dieťa ako objekt kriminálneho agresívneho správania a fyzického zneužívania typu "child abuse". Referát na 79. klinicko-psychologickom dni poriadanom Českomoravskou psychologickou spoločnosťou, Českou pediatrickou spoločnosťou a Českou psychiatrickou spoločnosťou 16. 1. 1995 a, 6 s.
- ČECH, J. 1995b. Pohlavné zneužívanie detí pedofilmi. In : Kriminalistika a policajná prax. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej v dňoch 5.- 6. apríla 1995. Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1995 b, s. 189-194
- ČECH, J. 1995c. Incest - Special Type of Anxiety in Family Environment. Referát na 16. Medzinárodnej konferencii Spoločnosti pre výskum stresu a úzkosti (STAR) v Prahe 10.-12. júla 1995, 4 s. In : 16-th International Conference of the S.T.A.R. Abstracts. Prague Czech Republic 1995 c, s. 19
- ČECH, J. 1995d. Znásilnenie - psychologické osobitosti trestnej činnosti. Referát na 82. klinickopsychologickom dni "K otázkam súčasnej kriminality" konanom Psychiatrickou a Pediatricou spoločnosťou Českej lekárskej spoločnosti J. E. Purkyně 9. októbra 1995 d v Prahe.
- ČECH, J. 1996. Policajná psychológia a jej interdisciplinárne väzby k bezpečnostnému poznaniu. In : Interdisciplinárne väzby a medzipredmetové vzťahy z aspektu prípravy študentov Akadémie Policajného zboru SR. Zborník zo seminára z 24. 1. 1996, Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1996 a, s. 88-95.
- ČECH, J. 1996b. Znásilnenie - psychologické hľadiská trestnej činnosti a jej vyšetrovania. In : Aktuálne úlohy rozvoja kriminalistiky. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 5. 6. 1996. Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1996 b, s. 152-173.
- ČECH, J. 1996c. Zvládanie profesie policajta. In: Policajná teória a prax, 4, 1996 c, č. 3, s. 53
- ČECH, J. 2000a. Sociálna komunikácia pre políciu. Akadémia Policajného zboru, Bratislava 2000a, 442 s. ISBN 80-8054-145-0.
- ČECH, J. 1998. Úvod do policajnej psychológie. Akadémia Policajného zboru. Bratislava 1998, 1. vyd. 324 s.
- ČECH, J. 2000b. Úvod do policajnej psychológie. Akadémia Policajného zboru. Bratislava 2000b, 2. vyd. 324 s.
- ČECH, J. 2000c. Vyjednávanie a branie rukojemníka. Akadémia Policajného zboru, Bratislava 2000c. 162 s.
- ČECH, J. 2007. Stres v polícii. Kondášove dni. Príspevok na vedeckej konferencii. Trnava, 24. 5. 2007. Zborník Katedra psychológie. Filozofická fakulta. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2007, s. 34-49, ISBN 978-80-89220-81-6.
- ČECH, J. 2008. K osobnosti a činnosti policajného vyšetrovateľa. Kondášove dni. Príspevok na vedeckej konferencii. Trnava, 5. 6. 2008. Katedra psychológie. Filozofická fakulta. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2008.
- ČECH, J. 2007. Stres v polícii. In Kondášove dni 2007. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Trnava : KP FF UCM, 2007. s. 34-49. ISBN 978-80-89220-81-6.
- ČECH, J. 2010. Postoje policajtov k ich profesii. In Kondášove dni 2009. Zborník príspevkov. Trnava : KP FF UCM, 2010. s. 25 - 31. ISBN 978-80-8105-115-9.
- ČECH, J., BORZOVÁ, E., ČINOVSÝ, K., ČUŘÍK, P., DÉMUTHOVÁ, S., DIANIŠKA, G., HARING, V., HAŠEK, J., HUBINSKÁ, J., KOVÁČ, T., MAREK, J., MARKUŠ, A., PORUBČANOVÁ, Z., RUČKOVÁ, G., TAROČKOVÁ, T. 2005. Psychológia pre políciu a justíciu. Trnava, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2005, 603 s. ISBN 80-89034-91-8.

- ČECH, J., DIANIŠKA, G., ŠIMOVČEK, I. 1998. Police Psychology in the System of Police Sciences and its Importance for the Development of Human Sources in the Police. In: Policing in Central and Eastern Europe: Organizational, Managerial, and Human Resource Aspects. Ljubljana, Slovenia. College of Police and Security Studies 1998, s. 79 – 84.
- ČINOVSÝ, K. 2002. Základné faktory ovplyvňujúce úspešnosť profesijnej činnosti policajta. Dizertačná práca. APZ Bratislava, 2002.
- ČINOVSÝ, K.: Some reactive relations with stress in job of inspector service. In: 21 st International Conference of the Stress and Anxiety Research Society (STAR) Bratislava July 20-22. 2000, Abstracts
- ČINOVSÝ, K., VLK, J. 1995. Vplyv niektorých symptómov na výsledky strelieb poslucháčov predmetu bojová príprava. Policajná teória a prax. Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava, III., 1995, č. 4, s. 21-26.
- ČÍRTKOVÁ, L. 1994. Základy psychologie pro policisty. Praha, Policejní akademie České republiky, 1994.
- ČÍRTKOVÁ, L. 1995. Policejní psychologie. Support, Praha 1995, 288 s.
- ČÍRTKOVÁ, L. 1996. Psychologické důsledky použití střelné zbraně policistou. Bezpečnostní teorie a praxe. 1996, č. 1, s. 29 – 32.
- ČÍRTKOVÁ, L. 1996. Policejní psychologie. 2. rozš. vyd. Praha: SUPPORT, 1996. 304 s.
- ČÍRTKOVÁ, L. 1997. Pracovní stres policistů. Kriminalistika, XXX., 1997, č. 2, s. 163-168.
- ČÍRTKOVÁ, L. 1998. Kriminální psychologie. EUROUNION, s.r.o. Praha, 1998.
- ČÍRTKOVÁ, L. 2000. Policejní psychologie. Portál, Praha 2000.
- ČÍRTKOVÁ, E. 2003. Dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých. Kriminalistika, 36, 2003, č. 4, s. 241 – 250.
- ČÍRTKOVÁ, L. 2004. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. 430 s. ISBN 80-86473-86-4.
- ČÍRTKOVÁ, L. 2008. Oběti sexuálního násilí. In: Sexuální agrese. Z násilnění z pohledu medicíny a práva. Praha: MAXDORF, 2008. 292 s. ISBN: 9788073451615.
- ČUŘÍK, P. 1994. Psychologické aspekty streleckej prípravy policajtov. In: Kolektív autorov : Zborník psychologických a sociologických prác č. 1. Oddelenie psychológie. Útvar obrany, ochrany a výcviku Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 1994, s. 64-71.
- ČUŘÍK, P. 1995. Niektoré psychologické aspekty použitia služobných zbraní policajtmi voči delikventom. In : Aspekty záťaž v bojovej (služobnej) a telesnej príprave policajtov. Zborník zo seminára Katedry služobnej a telesnej prípravy z 20. 9. 1995. Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1995, s. 47-56.
- ČUŘÍK, P. 1996. Psychologické aspekty použitia služobných zbraní voči delikventom. In : Zborník psychologických a sociologických prác č. 2. Odbor vzdelávania Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Oddelenie psychológie, Bratislava 1996, s. 10-37.
- ČUŘÍK, P. 1996. Pozornosť psychológov poriadkovej polícii. In: Polícia, č. 8, 1996.
- ČUŘÍK, P. a kol. 1996. Pracovné zaťaženie a psychická záťaž v činnosti príslušníkov služby poriadkovej polície. In: Zborník psychologických a sociologických prác. Bratislava, OV a P SPČ MV SR 1996, č. 3, s. 17-32.
- ČUŘÍK, P. 1998. Psychické stavy a ich úloha v činnosti policajtov poriadkovej polície. In: Zborník príspevkov zo seminára na Akadémii Policajného zboru. Akadémia Policajného zboru SR, Bratislava 1998, s. 73-78.
- ČUŘÍK, P. 2000. Proces adjustácie policajtov na profesijnú činnosť. In: Profesia po-licajta. Bratislava, Akadémia Policajného zboru 2000, s. 149-164.
- ČUŘÍK, P., MAREK, J., FRIESSE, L. 1996. Pracovné zaťaženie a psychická záťaž v činnosti príslušníkov poriadkovej polície Policajného zboru - záverečná vý-skumná správa. In : Zborník psychologických a socio-logických prác č. 4, Odbor vzdelávania Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Oddelenie psychológie, Bratislava 1996, s. 10-31.
- DANTZKER, M.L. 1994. Identifying Determinants of Job Satisfaction Among Police Officers. Journal of Police and Criminal Psychology 10, 1994, č. 1, s. 47-56.
- DANTZKER, M. L., KUBIN, B. 1998. Job satisfaction : The gender perspective among police officers. In American Journal of Criminal Justice, 1998, 23, s. 19-31.
- DÉMUTHOVÁ, S. 2006. Mladistvý delikvent. Príbehy spoza mreží. Pusté Uľany. Schola Philosophica 2006, 172 s. ISBN 978-80-969637-2-0.
- DIANIŠKA, G. 1993. Psychológia v príprave nového Policajného zboru SR. In : Kriminalistika a jej súčasné postavenie a vý-znam. Zborník materiálov z vedeckého seminára z 17. 12. 1992. Akadémia Policaj-ného zboru SR, Bratislava 1993, s. 35-42.
- DIANIŠKA, G. et al. 1993. Základy policajnej psychológie. Bratislava: Akadémia PZ, 1993. 186 s.
- DIANIŠKA, G. a kolektív 1996. Základy policajnej psychologie. 2. vydanie. Magnet Press Slovakia, Bratislava 1996, 116 s.
- DIANIŠKA, G. 1996. Systém psychologických vied a kriminalistika. Kriminalistika č. 1/1996. Praha, Magnet – Press 1996, s. 25 – 27.
- DIANIŠKA, G., ČECH, J. 1995. Bezpečnostná veda a jej perspektívy v rezorte MV SR. In.: Policajná teória a prax č. 1 – 2/1995.
- DIANIŠKA, G. a kol. 1999. Krádeže vlámaním do bytov. Bratislava, APZ 1999.
- JARVINEN, L. 1977. Personality characteristics of Violent Offenders and Suicidal Individuals. Suomalainen Tiedekatemia Helsinki 1977.

KARASOVÁ, J. 2011. Pracovní spokojnost v policajnej profesii. In Kondášove dni 2010. Zborník príspevkov. Trnava, Katedra psychológie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 70-76. ISBN 978-80-8105-232-3.

KARASOVÁ, J., OČENÁŠOVÁ, L. 2011. Burnout v kontexte sebavnímania policajta a jeho pracovnej spokojnosti. In Kondášove dni 2011. Sborník příspěvků. Brno, Psychologický inštitút Filozofickej fakulty Masarykovej Univerzity v Brne ISBN 978-80-263-0230-8.

Subjektívna pohoda ako súčasť konceptu kvality života a osobnosť jedinca

Jana HUBINSKÁ, Adriána CSUDAYOVÁ

Úvod

Kvalita života, šťastný život, spokojnosť, pohoda, subjektívna osobná pohoda, well-being. Všetky tieto pojmy sú si príbuzné a často krát sa v odbornej literatúre medzi nimi nedostatočne rozlišuje, alebo ani nie sú presnejšie zadefinované. Niektorí výskumníci dokonca považujú za samozrejmosť, že čitateľ si tieto známe pojmy bude schopný definovať sám, čo ale môže v konečnom dôsledku pôsobiť zmätočne a znižovať hodnotu ich štúdie. V slovenských publikáciách ešte stále prevláda používanie pojmu kvalita života, čím je problematika osobnej pohody do istej miery zovšeobecňovaná, keďže kvalita života je širší, mnoho oblastí zastrešujúci pojem. V Česku si konkrétnejší koncept osobnej pohody získal záujem už dávnejšie a preto s ním pracuje viac autorov ako u nás. V odborných publikáciách písaných v anglickom jazyku veľa autorov používa pojem happiness (šťastie), čo je ale výraz, ktorý má viac významov a väčšinou sa vzťahuje ku krátkodobému emocionálnemu stavu, ale používa sa aj na vyjadrenie osobnej pohody. V slovenčine sme nenašli vhodný slovesný ekvivalent, ktorý by vyjadroval stav osoby, ktorá zažíva subjektívnu pohodu, preto sme nútení v jej kontexte používať aj výraz „je šťastný“.

Napriek tomu, že existujú stovky najmä zahraničných prác zaoberajúcich sa definovaním kvality života a osobnej pohody, neexistuje jednotná definícia zastrešujúca tieto pojmy a dokonca niektorí autori sa pokúsili rozdeliť samotné definície do charakteristických skupín. Tento problém s vedeckým definovaním kvality života uzatvára J. Mareš (2006; in Babinčák, 2008) tým, že nemá zmysel vytvárať jednotnú definíciu, ktorá by bola použiteľná a aplikovateľná vo viacerých vedných odboroch. Jednoznačnejšie by bolo vytvorenie definície zakotviť v konkrétnom odbore a prihliadať pritom na aplikačný kontext a na úroveň všeobecnosti. Problém definovania kvality života môže spočívať aj v tom, „že samotný pojem je vytvorený „ad hoc“, aby pokrýval určitú záujmovú oblasť“ (Babinčák, 2008, s. 21), alebo aj v tom, že podstata pojmu môže byť vlastne považovaná za sociálny konštrukt.

Hlbšie sa štúdiu súčasných trendov vo výskume kvality života a subjektívnej pohody zaoberá vo svojom zborníku J. Džuka (2004), ktorý zaznamenal štyri prúdy:

- prvý prúd skúma kvalitu života nezávisle a paralelne od výskumu subjektívnej pohody, čiže neprihliada na vzájomný vzťah týchto dvoch konštruktov (napr. Schumacher, Klaibergová a Brähler),
- druhý prúd operuje s kvalitou života ako s multidimenzionálnym konštruktom, ktorý integruje aj subjektívnu pohodu (napr. The WHOQOL-Group a Matthej),
- tretí prúd považuje pojem kvalita života a subjektívnu pohodu za totožné, prípadne používa oba pojmy ako alternatívy (napr. Cummins, Eckersley, Pallant, Misajon a Veethoven),

Pre účel práce a zvolené metódy výskumu, sme sa rozhodli operovať s pojmom subjektívna pohoda ako s indikátorom kvality života. Zároveň sa pre nás toto poňatie nevyklučuje ani s vnímaním subjektívnej pohody ako súčasťou multidimenzionálneho konštraktu.

Pojem kvalita života, ako tvrdí R. Veethoven (1997), má v súčasnosti dva významy: prvým je prítomnosť podmienok považovaných za nevyhnutné pre život a druhý žitie dobrého života ako takého v praxi. Ak niekto povie, že kvalita života obyvateľov krajiny je nízka, znamená to, že majú nedostatočné alebo chýbajúce objektívne podmienky pre život (ako sú napríklad dostatok potravy, bývanie a zdravotnícka starostlivosť). Málokedy sa ale používa vyjadrenie, že život spoločnosti je „zlý“, a ak áno, tak len na individuálnej úrovni. Niekedy sa možno stretnúť s výrokom, že kvalita života jedinca nie je dobrá, referujúc tak o tom, že nemá vhodné životné podmienky, avšak to nemusí automaticky znamenať, že jedinec žije zle. Ale pokiaľ ide o subjektívnu kvalitu života individuálneho človeka, vyjadrenie, že žije zle môže znamenať, že sa cíti osamelý, fyzicky slabý. Ide teda o jeho subjektívne prežívanie a pocity. R. Veethoven (1997; in Džuka, 2004) navrhol vzťahovať sa k týmto variantom kvality života osobitne a pomenoval ich ako predpokladaná (presumed) a skutočná (apparent) kvalita života.

Osobnostné predispozície vo vzťahu k osobnej pohode

Biologicky orientovaní psychológovia sa podľa J. Křivohlavého (2004) zamerali na prítomnosť genetického vkladu osobnej pohody, akejsi existencie vitálneho základu pocitu pohody. Tento predpoklad sa pokúšali overiť súborom štúdií jednovaječných dvojčiat, tých ktoré vyrastali spolu a aj tých, ktoré vyrastali v rozdielnych prostrediach. Na základe týchto experimentov sa im podarilo dokázať existenciu určitého genetického základu, ktorý predisponuje človeka k určitému všeobecnému pocitu osobnej pohody – či už vyššej, alebo nižšej. Navyše, A. Tellegen so svojím kolektívom (1988; in Diener, Oishi, Lucas, 2009) zistil, že 40% variability pozitívnej emocionality a 55% variability negatívnej emocionality môže byť daná geneticky.

Osobnosť je dôležitým regulátorom situačných efektov na šťastie. Hoci ľudia často reagujú na podobné udalosti podobným spôsobom, intenzita a trvanie týchto odpovedí je ovplyvnená osobnosťou jedinca. Temperamentové teórie osobnosti a well-being sa podľa E. Dienera a jeho kolektívu (2003) primárne sústreďujú na tri aspekty individuálnych rozdielov vo well-being:

- na základné úrovne afektívnej a kognitívnej osobnej pohody,
- na emocionálnu reaktivitu,
- na kognitívne spracovanie emocionálnej reakcie.

Príkladom prvého aspektu môže byť aj model ekvilibria. Jeho autori B. W. Heady a A. J. Wearing (1989; in Diener, Oishi a Lucas, 2003) tvrdia, že jedinec má unikátnu základnú úroveň subjektívnej pohody, ktorá je determinovaná jeho osobnosťou. Snažili sa dokázať to, že človek s určitými osobnostnými charakteristikami bude prežívať určité typy udalostí – extraverti sú viac predisponovaní k tomu, aby uzavreli manželstvo alebo získali vysoké pracovné postavenie, a že tieto udalosti ovplyvňujú potom priemernú úroveň osobnej pohody človeka. Ak aj nejaká nezvyčajná udalosť vykoľají, či už pozitívne alebo negatívne, jedincovu osobnú pohodu zo svojej typickej pozície, časom sa vráti na svoju pôvodnú úroveň.

Teórie zakladajúce sa na emocionálnej reaktivite vypovedajú o priamom spoji medzi osobnostnými charakteristikami a afektívnymi zážitkami. Napríklad J. A. Gray (1981; in Diener, Lucas, 2008) vytvoril model, v ktorom navrhol existenciu fundamentálnych systémov, ktoré regulujú reakcie na signály podmienenej odmeny (správanie aktivujúci systém BAS), na signály podmieneného trestu (správanie spomaľujúci systém BIS) a na signál nepodmieneného trestu (systém uteč - boj FFI). Podľa tejto teórie je extravertizmus výsledkom relatívnej sily BAS a BIS, čiže jedinci, ktorí sú citliví na signály odmeny (vysoký BAS) sú extravertovaní, zatiaľ čo tí, ktorí sú citliví na signály trestu (vysoký BIS) sú introvertovaní. Neurotizmus je považovaný za indikátor celkovej emocionality jedinca a vznikne spoločným súčtom sily BAS aj BIS (Kahneman, Diener a Schwarz, 2003). Od tejto teórie sa odrazili ďalší výskumníci ako A. Tellegen a R. J. Larsen (in Diener, Oishi a Lucas, 2003) a zastali názor, že extroverti sú viac reaktívni na pozitívne stimuly ako sú introverti, a že neurotici sú viac reaktívni na nepríjemné emocionálne stimuly ako emocionálne stabilní jedinci. Aj keď sa v laboratórnych štúdiách našli nejaké dôkazy svedčiace o individuálnych rozdieloch v reaktivite, tieto drobné rozdiely v reaktivite nie sú zďaleka zodpovedné za celú kovarianciu medzi osobnosťou a well-being.

Posledná temperamentová premenná, na základe ktorej sa vysvetľuje súvis osobnosti a subjektívnej pohody, je spôsob, akým ľudia spracovávajú emocionálnu informáciu. C. L. Rusting (1998; in Diener, Oishi a Lucas, 2003) zhrnul dôkazy o tom, že osobnostné charakteristiky neurotizmus a extravertizmus, ako aj dlhotrvajúce afektívne rysy a krátkodobé afektívne stavy, majú vzťah k individuálnym rozdielom v spracovávaní emocionálneho obsahu. Ľudia majú tendenciu vnímať, venovať sa a pamätať si emocionálne súhlasné, alebo ich charakteristikám zodpovedajúce informácie lepšie, ako informácie, ktoré sú s nimi v rozpore. R. J. Larsen a C. L. Rusting so svojimi spolupracovníkmi (in Diener, Suh et al., 1999) vystavili extrovertov a introvertov procesom indukujúcim dobrú alebo zlú náladu a zistili, že extraverti sú senzitívnejší na vyvolávanie pozitívnej nálady (mali vyššiu úroveň pozitívnych emócií) ako introverti. Nevyskytol sa ale žiaden rozdiel medzi skupinami v reakciách na procesy vyvolávajúce negatívnu náladu. Toto potvrdili aj D. Derryberry and M.A. Reed (1994, 2002; in Gross, Thompson, 2011), ktorí tvrdia, že neurotizmus sa spája s ťažkosťami v odpútaní pozornosti od zdroja určitej hrozby, zatiaľ čo extravertizmus sa spája s podobnými ťažkosťami v odpútaní pozornosti od odmeňujúceho stimulu. Introverti sú schopní prepnúť svoju pozornosť z odmeňujúceho podnetu podstatne ľahšie ako extraverti. Jedno z možných vysvetlení toho, že vyššia senzitivita extrovertov na odmeny sa odráža vo vyšších priemerných úrovniach pozitívnych emócií je, že extraverti reagujú na tie isté každodenné stimuly a udalosti pozitívnejšie ako introverti.

Existuje samozrejme aj veľa ďalších odlišných pohľadov na túto problematiku. Aj keď bolo uskutočnené množstvo korelačných štúdií o vzťahoch aj iných osobnostných charakteristík s osobnou pohodou, autori sa prevažne venujú vzťahu medzi extravertizmom a pozitívnym afektom a neurotizmom a negatívnym afektom. Zaujímavé sú napríklad zistenia, že extraverti sú šťastnejší ako introverti, pretože trávajú viac času v sociálnych situáciách a ich vyššia sociálna aktivita vedie k vyššiemu pozitívnemu afektu (Diener, Lucas, 2008).

Aj keď genetické predispozície a osobnostné charakteristiky majú veľký vplyv na osobnú pohodu, nie sú jej jediným prediktorom. Prízvukujeme, že well-being je koncept, ktorý je multidimenzionálny a zložitý. Mechanizmus toho, ako vzniká, mení sa a čo naň vplyva, nie je ešte stále jednoznačne preskúmaný a objasnený, a to napriek tomu, že hoci je subjektívna pohoda relatívne nová oblasť v poli psychológie, za posledných niekoľko dekád je dôkladne a intenzívne skúmaná. Osobnú pohodu treba vnímať v kontexte a v súlade všetkých aspektov, teórií a prediktorov. Vplývajú na ňu do istej miery externé udalosti a situácie, ktoré môžu aj nemusia jedinca počas života stretnúť, kultúra, v ktorej sa jedinec pohybuje, jeho vek a pohlavie, to, či má v živote ciele a aké má ciele a iné faktory. Jedinečným ale každého človeka robí jeho osobnosť, práve tá zabezpečuje v súlade s jeho získanými postojmi k svetu, že reakcie na udalosti, ktoré mu život prináša alebo v ktorých ústrety sa na základe opät' svojich osobnostných charakteristík vyberie, sú individuálne, odlišné a výnimočné.

Po dekádach výskumu subjektívnej pohody výskumníci dospeli k znepokojujúcemu zisteniu: najdôležitejší faktor determinujúci osobnú pohodu je osobnosť, s ktorou sa človek narodil. Existuje viacero štúdií, ktoré zisťujú vzťah medzi piatimi dimenziami osobnosti a životnou spokojnosťou.

Inšpirujúcim pre náš vlastný projekt je výskum M. Hřebíčkovéj, M. Blatného a M. Jelínka (2010), v ktorom skúmali vzťah osobnej pohody meranej dotazníkom SWLS a osobnostných charakteristík v NEO päťfaktorovom osobnostnom inventári (NEO-FFI) u dvoch skupín respondentov – vysokoškoláci a dospelí vo veku 40 - 83 rokov. Na základe korelačnej analýzy zistili koreláciu všetkých osobnostných faktorov s osobnou pohodou, okrem faktoru otvorenosť voči skúsenosti. Ďalej zistili výraznejší podiel osobnostných charakteristík na rozptyle životnej spokojnosti u vysokoškolákov ako u skupiny dospelých.

Cieľ výskumu, výskumné otázky

Cieľom výskumu bolo overiť vzťah medzi životnou spokojnosťou a osobnostnými charakteristikami.

Výskumné otázky:

1. Aký je rozdiel v životnej spokojnosti medzi tromi výskumnými skupinami (stredoškólcami, vysokoškólcami, dospelí pracujúci)?
2. Aký je vzťah medzi osobnostnými charakteristikami a životnou spokojnosťou?
3. Ktoré osobnostné charakteristiky štatisticky významne vplyvajú na životnú spokojnosť u troch rozdielnych výskumných skupín (stredoškólcami, vysokoškólcami, dospelí pracujúci)?

Výber výskumnej vzorky

Zber údajov pre predkladaný výskum prebiehal v období troch mesiacov. Kvótovým kritériom pre výber respondentov bol vek a ich výber bol prevažne náhodný alebo lavínový. Zúčastnených sme buď priamo oslovili s prosbou o vyplnenie dotazníka, alebo ho získali sprostredkovaně a vrátili neskôr vyplnený. Iba v niekoľkých prípadoch sme boli prítomní počas vypisovania dotazníkov. Návratnosť dotazníkov nebola stopercentná.

Charakteristika výskumnej vzorky

Vzhľadom k výskumným otázkam, ktoré zahŕňali aj rozdiel vo vzťahu medzi osobnostnými charakteristikami a životnou spokojnosťou najmä v súvislosti s vekovým faktorom, zvolili sme si tri vekovo rozličné výskumné skupiny. Ako najmladšiu skupinu sme si určili študentov prvého a druhého ročníka strednej školy, keďže osobnostný test, ktorý sme zvolili pre výskum, je vhodný až pre respondentov od pätnásť rokov. Staršie ročníky študentov sme sa rozhodli nezahrnúť, aby vekový rozdiel medzi výskumnými skupinami bol dostatočný. Respondenti tejto skupiny boli študentmi navštevujúcimi prvý ročník a ročník sexta na gymnáziu vo veku od pätnásť do šestnásť rokov.

Prostredná veková skupina bola zložená zo študentov univerzít, a to vyšších ročníkov denného štúdia prevažne magisterského stupňa, niekoľko respondentov ešte navštevovalo tretí ročník bakalárskeho štúdia. Skladba študentov bola rozmanitá – niektorí študovali technické, iné humanitné odbory a ich vekové rozmedzie bolo od 22 do 26 rokov. Tretia výskumná skupina bola zložená z dospelých pracujúcich účastníkov. Kritériom bol vek od 35 do 55 rokov. Jednu tretinu respondentov tvorili učiteľia, druhú tretinu ľudí pracujúcich v bezpečnostných zložkách a ostatok tvorili jedinci pracujúci v rôznych oblastiach ako administratívna práca, technológia a podobne.

Celkovo sa výskumu zúčastnilo deväťdesiat respondentov, z toho 56,66% žien a 43,33% mužov. Každá z troch skupín sa skladá z tridsiatich respondentov. Rozloženie respondentov vo výskumných skupinách v závislosti od pohlavia a veku uvádzame pre jednoduchší prehľad v nasledujúcich tabuľkách.

Charakteristika výskumných skupín podľa pohlavia

	Pohlavie	Počet	Percentá
Stredoškólcami	Muži	14	46,66%
	Ženy	16	53,33%
Vysokoškólcami	Muži	13	43,33%
	Ženy	17	56,66%
Dospelí pracujúci	Muži	12	40%
	Ženy	18	60%

Použité metódy

Na meranie osobnostných charakteristík sme si zvolili dotazník NEO-FFI v jeho slovenskej verzii, do ktorej ho previedli a štandardizovali na slovenskú populáciu I. Ruisel a P. Halama v roku 2007. Administrovali sme všetkých šesťdesiat položiek dotazníku a respondenti vyznačovali svoje odpovede na päť bodovej škále (od 0 do 4), vymedzenej výrokmi od neplatí to pre mňa vôbec, až po platí to pre mňa úplne. Položky dotazníku merajú nasledovné faktory: neurotizmus, extravertizácia, otvorenosť, priateľnosť, svedomitosť.

Charakteristika výskumných skupín podľa veku

	Pohlavie	Min. vek	Max. vek	Arit. priemer	
Stredoškólači	Muži	15	16	15,57	15,57
	Ženy	15	16	15,56	
Vysokoškólači	Muži	22	25	23,23	23,33
	Ženy	22	26	23,41	
Dospelí pracujúci	Muži	35	55	41,66	42,3
	Ženy	35	53	47,72	

Druhým dotazníkom použitým vo výskume je dotazník SWLS – Škála spokojnosti so životom. Vytvorili ho E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larsen a S. Griffinová v roku 1985. Jeho veľkou výhodou je jednoduchosť administrácie, keďže škála je tvorená iba piatimi položkami, ktoré merajú globálne kognitívne hodnotenie spokojnosti jedinca so svojim životom. Respondenti odpovedali na sedembodovej škále vymedzenej slovnými výrokmi od rozhodne nesúhlasím (1) po rozhodne súhlasím (7).

Analýza a interpretácia získaných dát

Na spracovanie výsledkov z administrovaných dotazníkov sme použili štatistický program SPSS Statistics, verziu 17.0. Keďže použitie dotazníku NEO-FFI nám umožňuje možnosť výberu medzi dvoma typmi váženého skóre, rozhodli sme sa na základe získaných dát a účelu výskumu použiť pri výpočtoch T-skóre.

Prvá výskumná otázka - Aký je rozdiel v životnej spokojnosti medzi tromi výskumnými skupinami (stredoškólači, vysokoškólači, dospelí pracujúci)?

Aby sme mohli zodpovedať prvú výskumnú otázku, najskôr sme vypočítali, či zozbierané hodnoty životnej spokojnosti zodpovedajú normálnemu rozloženiu v populácii. Ako možno vidieť v tabuľke (Tab. č.1), normalita bola zachovaná v skupine stredoškólačov a v skupine dospelých pracujúcich, avšak v skupine vysokoškólačov zachovaná nebola. To by mohlo znamenať to, že vysokoškólači neboli úplne úprimní pri vyplňaní dotazníka SWLS a svoje výsledky zámerne skreslili k lepšiemu. Následne sme použili Kruskal – Wallisov neparametrický test, ktorý nám ukázal, že rozdiel medzi zistenými mediánmi životnej spokojnosti v skupinách síce existuje, avšak ako ukazuje tabuľka (Tab. č. 2), nie je dostatočne štatisticky významný ($H(2) = 1,035$, $p = 0,596$). Podľa grafu uvádzaného pri tretej výskumnej otázke (obr. č.1), ktorý porovnáva priemerné hodnoty životnej spokojnosti a osobnostných faktorov udávané vo výskumných vzorkách, najvyššie hodnoty v životnej spokojnosti dosiahla skupina stredoškólačov, za nimi nasledovali vysokoškólači a napokon dospelí pracujúci, avšak kvôli nedostatočnej signifikancie tento výsledok môže byť dielom náhody a nemôžeme ho považovať za smerodajný. Znamená to teda, že vekovo rozdielne výskumné skupiny sa v úrovni životnej spokojnosti nelíšili, vek respondentov neovplyvňuje na to, ako sú jedinci spokojní so svojim životom. Hodnoty životnej spokojnosti v prítomnej vzorke zodpovedajú priemernému európskemu štandardu.

Tab. č.1: Shapiro – Wilk test normálneho rozloženia premennej životná spokojnosť vo výskumných skupinách

skupina	Shapiro-Wilk		
	Statistic	N	Sig.
Spokojnosť stredoškólači	,958	30	,278
vysokoškólači	,922	30	,030
dospelí pracujúci	,942	30	,104

Tab. č.2: Rozdiel prostredných hodnôt životnej spokojnosti medzi troma výskumnými skupinami

	Skupina	N	Mean Rank	spokojnosť
Spokojnosť	stredoškólači	30	46,58	H 1,035
	vysokoškólači	30	48,25	
	dospelí pracujúci	30	41,67	Sig. ,596
	Total	90		

Druhá výskumná otázka – Aký je vzťah medzi osobnostnými charakteristikami a životnou spokojnosťou? Na získanie informácií o vzťahu medzi piatimi osobnostnými faktormi a spokojnosťou so životom v celej výskumnej vzorke (N = 90) sme opäť používali neparametrický test, keďže normalita nebola zachovaná vo faktore životná spokojnosť a vo faktore otvorenosť (Tab. 3).

Tab. č.3: Normalita v osobnostných faktoroch a životnej spokojnosti v celom výskumnom súbore

	Shapiro-Wilk		
	Statistic	N	Sig.
Spokojnosť	,968	90	,024
Neurotizmus	,989	90	,623
Extraverzia	,993	90	,920
Otvorenosť	,989	90	,669
Prívetivosť	,986	90	,466
Svedomitosť	,972	90	,050

Spearmanovou korelačnou analýzou sme dospeli k zaujímavým výsledkom. Podľa tabuľky (Tab. č.4) štatisticky významný súvis so životnou spokojnosťou majú faktory neurotizmus, extraverzia a svedomitosť a to dokonca na úrovni signifikancie 0,01. Extraverzia a svedomitosť majú vzťah v pozitívnom zmysle, zatiaľ čo vo faktore neurotizmus ide o zápornú koreláciu. Silne štatisticky v získaných výsledkoch závisí so životnou spokojnosťou faktor svedomitosť, následne neurotizmus a nízka závislosť je medzi extraverziou a životnou spokojnosťou. Ostatné charakteristiky osobnosti nevykazovali v celom výskumnom súbore signifikantný vzťah so životnou spokojnosťou.

Tab. č.4 Korelačná analýza spokojnosti so životom a osobnostných charakteristik

			Spokojnosť so životom
Spearmanove rho	Neurotizmus	Korelačný koeficient	-,463**
		Signifikancia	,000
		N	90
	Extraverzia	Korelačný koeficient	,292**
		Signifikancia	,005
		N	90
	Otvorenosť	Korelačný koeficient	-,016
		Signifikancia	,877
		N	90

Prívetivosť	Korelačný koeficient	,071
	Signifikancia	,506
	N	90
Svedomitosť	Korelačný koeficient	,504**
	Signifikancia	,000
	N	90

** .Korelácia je signifikantná na úrovni 0,01.

* .Korelácia je signifikantná na úrovni 0,05

Tretia výskumná otázka - Ktoré osobnostné charakteristiky štatisticky významne korelujú so životnou spokojnosťou u troch rozdielnych výskumných skupín (stredoškólači, vysokoškólači, dospelí pracujúci)?

Tretia výskumná otázka rozširuje predchádzajúcu o porovnanie korelačnej analýzy skúmaných faktorov medzi tromi vekovo rozdielnymi výskumnými skupinami. V tabuľke (Tab. č.5) môžeme vidieť, že dáta z výskumnej skupiny stredoškólačov zodpovedajú za to, že vo faktore otvorenosť nebolo zachované normálne rozloženie. V ostatných osobnostných charakteristikách vo všetkých výskumných skupinách normalita bola splnená. Znamená to, že v skupine stredoškólačov pravdepodobne došlo ku skresleniu odpovedí týkajúcich sa faktoru otvorenosť.

Tab. č.5: Normálne rozdelenie získaných dát podľa výskumných skupín

skupina	Shapiro-Wilk			
	Statistic	N	Sig.	
Spokojnosť	stredoškólači	,958	30	,278
	vysokoškólači	,922	30	,030
	dospelí pracujúci	,942	30	,104
Neurotizmus	stredoškólači	,969	30	,500
	vysokoškólači	,981	30	,846
	dospelí pracujúci	,962	30	,347
Extraverzia	stredoškólači	,972	30	,603
	vysokoškólači	,988	30	,974
	dospelí pracujúci	,988	30	,976
Otvorenosť	stredoškólači	,925	30	,037
	vysokoškólači	,935	30	,067
	dospelí pracujúci	,978	30	,784
Prívetivosť	stredoškólači	,962	30	,357
	vysokoškólači	,960	30	,318
	dospelí pracujúci	,980	30	,818
Svedomitosť	stredoškólači	,949	30	,156
	vysokoškólači	,944	30	,119
	dospelí pracujúci	,964	30	,380

V nasledujúcej tabuľke (Tab. č. 6) sa nachádza prehľad toho, ktoré osobnostné faktory v konkrétnych výskumných skupinách mali štatisticky významný vzťah so životnou spokojnosťou. Na tento účel sme použili opäť neparametrickú Spearmanovu koreláciu. V skupine stredoškólačov to boli neurotizmus, prívetivosť a svedomitosť. Svedomitosť korelovala so životnou spokojnosťou najvyššie, po nej nasledoval neurotizmus, a to v negatívnom smere, a napokon prívetivosť korelovala na rozdiel od nich nižšou silou. V skupine vysokoškólačov mali štatisticky významný vzťah so životnou spokojnosťou faktory neurotizmus a svedomitosť, v oboch prípadoch išlo o koreláciu slabšiu ako u stredoškólačov. V skupine dospelých pracujúcich sme nezaznamenali koreláciu ani jednej osobnostnej charakteristiky so životnou spokojnosťou.

Tab. č.6: Korelácia osobnostných charakteristík so životnou spokojnosťou v jednotlivých výskumných skupinách

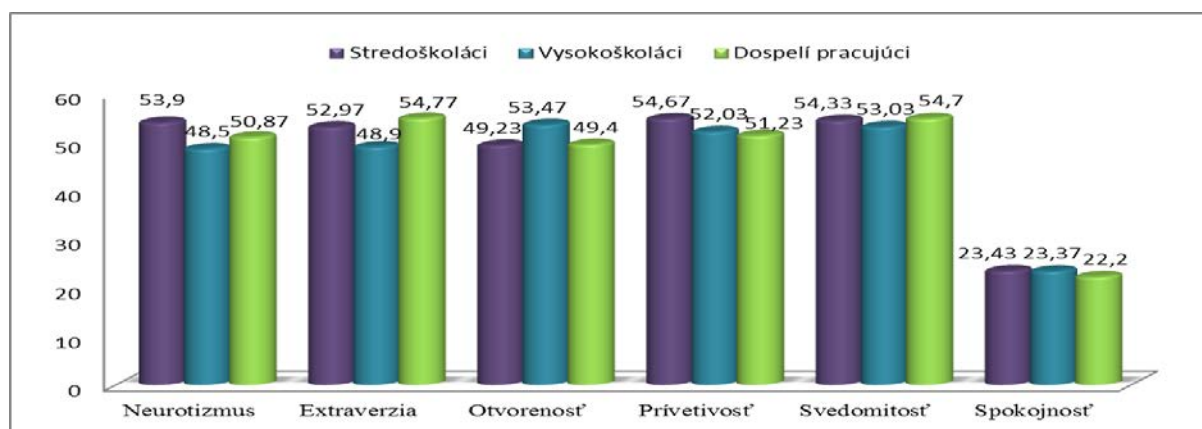
Spearmanovo rho			Neurotizmus	Extraverzia	Otvorenosť	Prívetivosť	Svedomitosť
Stredoškooláci	Životná spokojnosť	Korelačný koeficient	-,590**	,282	,162	,398*	,710**
		Signifikancia	,001	,132	,391	,029	,000
		N	30	30	30	30	30
Vysokoškooláci	Životná spokojnosť	Korelačný koeficient	-,432*	,316	-,192	-,027	,613**
		Signifikancia	,017	,089	,309	,889	,000
		N	30	30	30	30	30
Dospelí pracujúci	Životná spokojnosť	Korelačný koeficient	-,287	,311	,002	-,033	,318
		Signifikancia	,124	,095	,990	,864	,086
		N	30	30	30	30	30

** . Korelácia je signifikantná na úrovni 0,01.

* . Korelácia je signifikantná na úrovni 0,05.

Na doplnenie a vysvetlenie niektorých predkladaných výsledkov, uvádzame graf (Obr. č.1) vytvorený podľa frekvenčnej tabuľky. V nej možno vidieť napríklad to, že v skupine dospelých pracujúcich mali osobnostné faktory extraverzia a svedomitosť najvyššie priemerné hodnoty, avšak životná spokojnosť bola v tejto skupine najnižšia, možno preto nám vzájomne nekorelovali.

Obr. č.1: Porovnanie priemerných hodnôt nameraných v osobnostných faktoroch a v životnej spokojnosti v troch výskumných skupinách

Záver a diskusia

Predkladaný výskum mal za cieľ zistiť, aký vzťah je medzi životnou spokojnosťou a osobnostnými charakteristikami u troch rozdielnych vekových skupín – stredoškoolákov, vysokoškoolákov a dospelých pracujúcich. Cieľ práce sme splnili a získali sme nasledujúce závery. Prvou výskumnou otázkou sme zistili, že vek nie je faktor, ktorý by signifikantne vplýval na úroveň životnej spokojnosti, životná spokojnosť je vzhľadom na vek nemenná. Hoci sme túto oblasť neskúmali longitudinálne, iba tranzverzálné, výsledky korešponujú s množstvom už uskutočnených výskumov. Predmetom druhej výskumnej otázky bol vzťah medzi osobnostnými vlastnosťami a životnou spokojnosťou a zistili sme, že tieto dve oblasti spolu štatisticky významne súvisia, konkrétne išlo o osobnostné charakteristiky neurotizmus, extraverzia a svedomitosť. Následne odpoveďami tretej výskumnej otázky sme získali prehľad o tom, ako sa líšia tieto korelačné vzťahy medzi osobnostnými faktormi a životnou spokojnosťou v kontexte troch výskumných skupín. Tu sme dospeli k zaujímavým výsledkom - u stredoškoolákov korelovali so životnou spokojnosťou faktory neurotizmus, prívetivosť a svedomitosť, u vysokoškoolákov neurotizmus a svedomitosť a u dospelých pracujúcich nekoreloval ani jeden faktor.

V prítomnom výskume sme použili metódu merajúcu iba kognitívnu zložku osobnej pohody – spokojnosť so životom. Odmerať aj pozitívny afekt a negatívny afekt by mohlo síce byť zaujímavé a poskytlo by možnosť ďalších interpretácií, ale neurobili sme tak z niekoľkých dôvodov. V prvom rade nás zaujímalo hlavne práve kognitívne

hodnotenie osobnej pohody, výstupom ktorého je získanie relatívne stálej hodnoty subjektívnej pohody, a ktoré nemalo by podliehať vplyvu momentálnych emócií respondentov. Pri výskume sme sa opierali o štúdie, ktoré používali na meranie osobnej pohody práve túto istú metódu ako dostatočne výpovednú a spoľahlivú. A navyše, ako sme už uviedli vyššie, životná spokojnosť je používaná pre vyjadrenie subjektívnej pohody vo väčšine uskutočnených výskumov.

Literatúra:

- BABINČÁK, P. 2008. Spokojnosť so životom ako psychologická dimenzia kvality života. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008. 1. vyd. 97 s. ISBN 978-80-8068-749-6.
- DIENER, E. – LUKAS, R. E. Subjective Well-Being. In: Lewis M. - Haviland-JONES J. M. – BARRETT L. F. Handbook of emotions. 3. vyd. New York: Guilford Press, 2008. s. 471 - 484 s. ISBN 978-1-59385-650-2.
- DIENER, E. – OISHI, S. – LUKAS, R. E. 2003. Personality, Culture and Subjective Well-Being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. Annual Review of Psychology. ISSN 0066-4308, 2003. roč. 54, č. 1, s. 403-425.
- DIENER, E. – OISHI, S. – LUKAS, R. E. 2009. Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. In: Snyder, C. R. – Lopez, S. J. Oxford Handbook of Positive Psychology. 2. vyd. New York: Oxford University Press, 2009. s. 187 - 194. ISBN 978-0-19-518724-3.
- DIENER, E. – SUH E. M. – LUKAS R. E. – SMITH H. L. 1999. Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. Psychological Bulletin. ISSN 0033-2909, 1999, roč. 125, č. 2, s. 276 - 302.
- DŽUKA, J. 2004. Kvalita života a subjektívna pohoda – teórie a modely, podobnosť a rozdiely. In Džuka, J. Psychologické dimenzie kvality života. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2004. s. 128-137. ISBN 80-8068-282-8.
- HŘEBÍČKOVÁ, M. – BLATNÝ, M. – JELÍNEK, M. 2010. Osobnosť jako prediktor osobní pohody v dospělosti. Československá psychologie. ISSN 0009-062X, 2010, roč. 54, č. 1, s. 31 – 41.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2004. Pozitivní psychologie, 1. Vyd. Praha: Portál, 2004. 195 s. ISBN 80-7178-835-X.
- VEETHOVEN, R. 1997. Advances in the understanding of happiness. Review Québécoise de Psychologie. ISSN 0225-9885, 1997, roč. 18, č. 2, s. 29 – 74.

Psychický a sociálny aspekt kvality života v súvislosti s emocionálnou saturáciou jedinca v období dospelosti

Zuzana MIČKOVÁ

Holistický čiže celostný princíp vníma jedinca ako biopsychosociálnu a spirituálnu bytosť, pričom sa v odbornej literatúre čoraz viac vyskytuje pojem kvalita života. Definícia kvality života sa zhoduje s vymedzením pojmu komfort, ktorý definuje Kolcabová (1994) ako uspokojenie základných ľudských **potrieb** pohodlia a transcenciu v kontexte fyzickom, psychickom, spirituálnom a sociálnom. Kováč (2001) uvádza, že psychologické koncepty kvality života sa zameriavajú hlavne na well-being, pričom štruktúru tvorí výskyt pozitívnych a negatívnych emócií v dlhšom čase úseku, absenciu nepríjemných telesných pocitov, pozitívne sebahodnotenie, zmysluplné aktivity optimistické postoje k ľuďom a k svetu. S emocionálnymi vzťahmi úzko súvisia potreby ako sú potreby bezpečia a spolupatričnosti, lásky, uznania, potreba sebaaktualizácie (Výrost, Slamněník, 2008).

Pod pojmom kvalita života môžeme vnímať rôzne aspekty, ktoré sú individuálne pre každého jedinca. Ako uvádza Kováč (2001) hodnotenie kvality života je individuálne. Môžeme však spomenúť niektoré faktory, ktoré determinujú kvalitu života každého z nás ako napr. zdravotný stav, sociálne a partnerské vzťahy v súvislosti s emocionálnou saturáciou. Práve blízkosť človeka sa stáva zmyslom života mnohých z nás. Zmysluplnosť života ovplyvňuje úroveň našej psychickej pohody a spokojnosti. Jako uvádza Frankl (1994) dôležité je mať prečo žiť. Hľadanie zmyslu života je súčasťou osobnosti a kvalita nášho života súvisí tiež s objavením svojho zmyslu, čo je súčasťou psychického aspektu kvality života. Pod psychickou pohodou rozumieme predovšetkým zmysluplnosť života ale tiež radosť zo života, akceptáciu svojho ja, čo odráža subjektívny pocit psychickej pohody. Sociálny aspekt kvality života predstavuje sociálnu pohodu teda spokojnosť s osobnými vzťahmi, spokojnosť so sexuálnym životom, s priateľskou podporou (Kováč, 1996).

Psychicky zdravého človeka môžeme charakterizovať ako jedinca so zdravým postojom k sebe samému, s primeraným sebedomím a zvládaním svojich emócií. Sociálny aspekt zdravého fungovania môžeme vidieť v postoji k druhým ľuďom, v tolerancii, v dôvere v druhých. V rešpekte k druhým a v schopnosti nadväzovať trvale vzťahy. Jedinca je schopný zvládať požiadavky života, plánovať a smerovať k cieľu. Vďaka emocionálnej i sociálnej saturácii je jedinca schopný lepšej koncentrácie na prácu a odpočinok, čo sa prejavuje i v pracovnej výkonnosti. Jako uvádza Křivohlavý (2002), sú to predpoklady pre kvalitné prežívanie života.

Základ pre formovanie osobných i sociálnych vzťahov je v rodine. Či už je vzťah vášnivý alebo priateľský vzniká na emocionálnom základe. Zdieľanie silných okamžikov je nenahraditeľnou skúsenosťou a podstatne ovplyvňuje kvalitu svojho vzťahového života. Neprimerané prejavy a iracionálne úvahy nás môžu dokonca ohroziť – ohroziť naše puto, ktoré nás viaže k blízkej bytosti (Arrive, 2004). Kvalita našich vzťahov bez toho, že by sme si to uvedomovali ovplyvňuje i kvalitu nášho života. Jako uvádza Harinekova, (2004), Matějček (2002,1992), Sobotková, (2001) podstata týchto vzťahov je v rodine. Emocionálny kontakt a citové väzby pôsobia na vývin osobnosti stimulačne a pomáhajú jedincovi pri hľadaní životnej perspektívy a emocionálna blízkosť prináša dôveru a šťastie čo predstavuje silný zdroj prežívania psychickej a sociálnej pohody. Emócie ako sú radosť, nadšenie sú teda signálom pre našu životnú spokojnosť.

Emócie sú jadrom medziľudského vzťahu a ich prejavovanie a rozpoznávanie je u rôznych ľudí rovnaké (Arrive, 2004). Eckman (1992) uvádza, že väčšina emocionálnych reakcií sa vyvíjala a utvárala v priebehu evolúcie a sú súčasťou bioregulačných opatrení. Tým by sa dalo vysvetliť prečo i cez morfológické rozdiely a rozdielnosť kultúr sú určité emocionálne prejavy tak podobné.

Emócie sú základnou jednotkou nášho citového života. Ukazuje sa, že sa nás výrazne dotýkajú veci a ľudia z nášho okolia a tak na nás majú určitý vplyv. V súlade s mnohými výskumami z oblasti rodinného života môžeme konštatovať ako pozitívne emocionálne vzťahy pomáhajú v prekonávaní a zvládaní životných ťažkostí. Emócie spojené s prítomnosťou blízkych ľudí sa pozitívne odrážajú v našom psychickom stave a ich absencia je jedným z faktorov ktorý môže destabilizovať a negatívne ovplyvňovať psychický stav a sociálny svet jedinca. Keďže emočné prejavy sa odrážajú vo fyziologických aj psychologických aspektoch zdravia môžeme usudzovať, že do veľkej miery psychický a sociálny rozmer osobnosti patrí k významným činiteľom determinujúcich kvalitu života (Eckman,1992). Emócie predstavujú citovú a kvalitatívnu dimenziu nášho prežívania a dodávajú nášmu životu farbu. Bez emócií by nám náš život pripadal šedivý, pochmúrny a mechanický (Arrive, 2004). Cieľom prejavov emócií nie je zdieľať nejaké posolstvo i keď v nich druhý človek môže nachádzať nejaký zmysel. Fyziologický prejav emócie je nerozlučne spojený so subjektívnym pocitom, jedincovi ho umožňuje prežiť, cítiť a dať najavo okoliu. Subjektívny pocit má však tendenciu prejavovať sa (po copingovom spracovaní) v samotnom živote a ovplyvniť kvalitu nášho života. Emocionálne negatívne zážitky sú zdrojom nespokojnosti. Emocionálny aspekt rozvoja osobnosti vnímame najčastejšie cez starostlivosť, ktorú nám najbližší spolu s prejavmi lásky a pozornosti poskytujú.

Obdobie rannej dospelosti je typické dynamickými emocionálnymi vzťahmi ako i aktívnym sociálnym interaktívnym vzťahom. Jako uvádza Vágnerová (2000) dospelosť je typickým obdobím v zmysle rozvíjania osobných partnerských vzťahov. Grun (2001) dodáva, že práve partnerské vzťahy živia lásku. Podľa Nakonečného (1999) je práve sociálna opora funkciou interpersonálnych postojov. Jedna z teórií sociálnej opory vychádza z poňatia špecifických podporných sociálnych vzťahov, z modelu vzájomných vzťahov medzi ľuďmi v rodine atď. (Pierce, Sarason,1991). Pierce a Sarason (1991) charakterizujú tieto vzájomné vzťahy mierou sociálnej pomoci, hĺbkou vzájomných

vzťahov, mierou medziľudských interpersonálnych konfliktov. Výskumy v tejto oblasti ukazujú, že dobré podporné vzťahy súvisia s vyššou mierou kvalitnej sociálnej opory. Podobné výsledky a súvislosti boli zistené u detí i v priateľských vzťahoch (Matějček in Krivohlavý, 2001).

U sociálnych psychológov sa objavili teórie, ktoré vzťahujú sociálnu oporu a jej mieru poskytovania k neuspokojeniu - frustrácii a uspokojeniu - saturácii. Sociálna opora je chápaná ako jeden z najdôležitejších faktorov modifikujúcich a moderujúcich nepriaznivý vplyv rôznych negatívnych životných situácií a to tak na psychicky ako i fyzický, zdravotný stav jedinca. Všetky uvedené faktory tak z hľadiska psychického a sociálneho aspektu pôsobia na našu pohodu well – being) a na celkovú kvalitu nášho života.

Cieľ:

Naším cieľom bolo zistiť, či existujú rozdiely vo vnímaní kvality života v súvislosti s existenciou partnerského vzťahu v období rannej dospelosti..

Výskumná vzorka:

Priemerný vek respondentov bol 21 rokov, slobodní s ukončeným stredoškolským vzdelaním, úplne alebo čiastočne v pracovnom procese. Skúmali sme psychický a sociálny aspekt kvality života dospelých . dôležitou premennou ktorú sme v tejto súvislosti sledovali bola existujúci a absentujúci partnerský vzťah.

Metódy :

Jednou z metód merania kvality života je dotazníková metóda WHOQOL- BREF. (Křivohlavý, 2002) Je to metóda, kde hodnotiteľom je samotná osoba. Ide o štandardizovaný dotazník Svetovej zdravotníckej organizácie WHOQOL-BREF/1996. Dotazník zisťuje kvalitu života v štyroch doménach, pričom každá z nich predstavuje odlišnú oblasť života. Domény sú fyzická, psychická, sociálna a environmentálna. Keďže sa venujeme psychickému a sociálnemu aspektu kvality života budeme skúmať prvé dve oblasti. Psychická doména odráža spokojnosť jedinca samého so ako i to nakoľko pociťuje svoj život zmysluplný. Zameriava sa tiež na frekvenciu výskytu negatívneho citového rozpoloženia ako je náladovosť, úzkosť a depresia. Sociálna doména má za cieľ získať údaje o subjektívnej spokojnosti v sociálnych vzťahoch, v intímno-partnerskom živote. Pre zistenie emocionálnej saturácie, vychádzajúc z teoretických zdrojov, že emocionálna blízkosť je zdrojom emocionálnej saturácie, sme využili dotazník sociálnej opory MOS (škálu emocionálnej blízkosti). Taktiež sme použili dotazník zisťujúci demografické údaje súvisiace s partnerským vzťahom.

Výsledky:

Pre zisťovanie rozdielov medzi skupinami (existencia vzťahu) sme použili. Mann-Whitneyho U test.

Tabuľka č. 1 Zistené vzťahy medzi sledovanými premennými nezávisle od existencie partnerského vzťahu

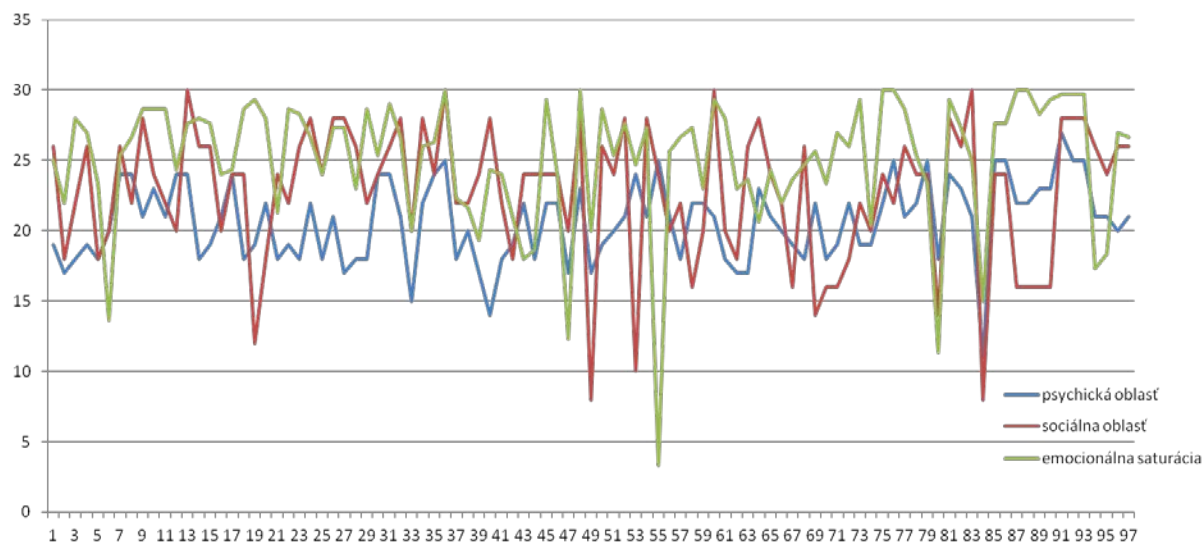
		ps	soc	em	zmysel	os.vztahy	sex.vztahy	priatel
ps	R	1,000	,276**	,398**	,703**	,229*	,056	,302**
	p	.	,006	,000	,000	,024	,587	,003
soc	R		1,000	,212*	,327**	,785**	,641**	,523**
	p		.	,037	,001	,000	,000	,000
em	R			1,000	,404**	,214*	,161	,234*
	p			.	,000	,035	,115	,021
zmysel	R				1,000	,288**	,215*	,245*
	p				.	,004	,034	,016
os.vztahy	R					1,000	,361**	,433**
	p					.	,000	,000
sex.vztahy	R						1,000	,169
	p						.	,098
priatel	R							1,000
	p							.

Tabuľka č. 2 Zistené rozdiely medzi sledovanými premennými vzhľadom na existenciu vzťahu

	Vzťah	N	MR	U	P
Ps	1,00	55	52,04	988,000	,220
	2,00	42	45,02		
Soc	1,00	55	55,54	795,500	,008
	2,00	42	40,44		
Em	1,00	55	58,36	640,000	,000
	2,00	42	36,74		
Zmysel	1,00	55	50,06	1096,500	,649
	2,00	42	47,61		
os.vztahy	1,00	55	54,03	878,500	,033
	2,00	42	42,42		
sex.vztahy	1,00	55	53,65	899,000	,049
	2,00	42	42,90		
Priatel	1,00	55	53,55	905,000	,046
	2,00	42	43,05		

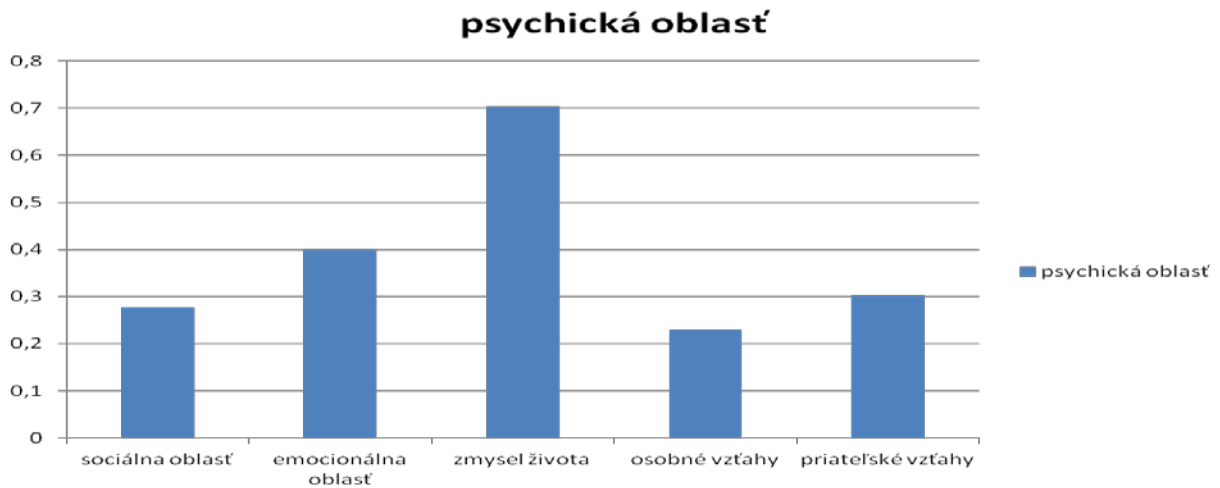
Graf č.1

Rozloženie zisťovaných premenných bez ohľadu na existujúci partnerský vzťah (psychický aspekt, sociálny aspekt, emocionálna blízkosť)

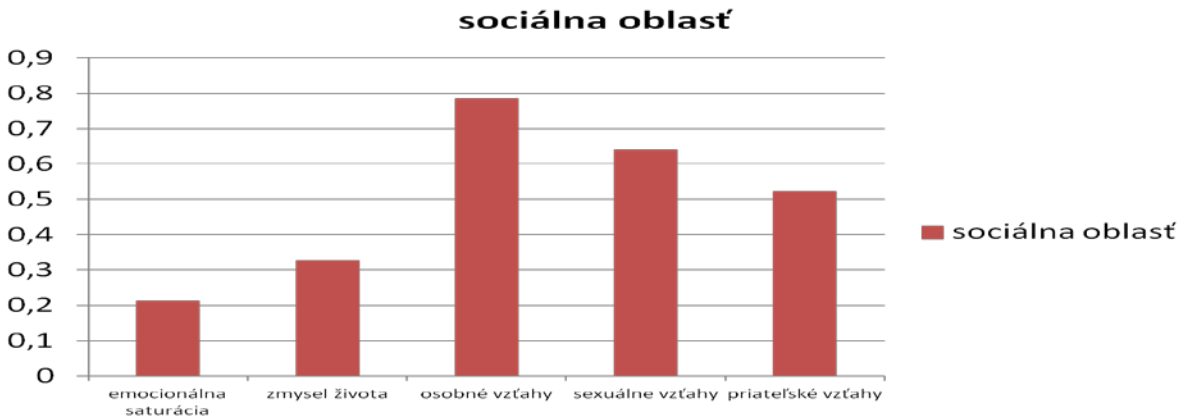

Poznámka k grafu č.1: prevod HS na vážené skóre k vytvoreniu grafu rozptylu (minimálny a maximálny počet bodov v doménach a subškále bol odlišný)

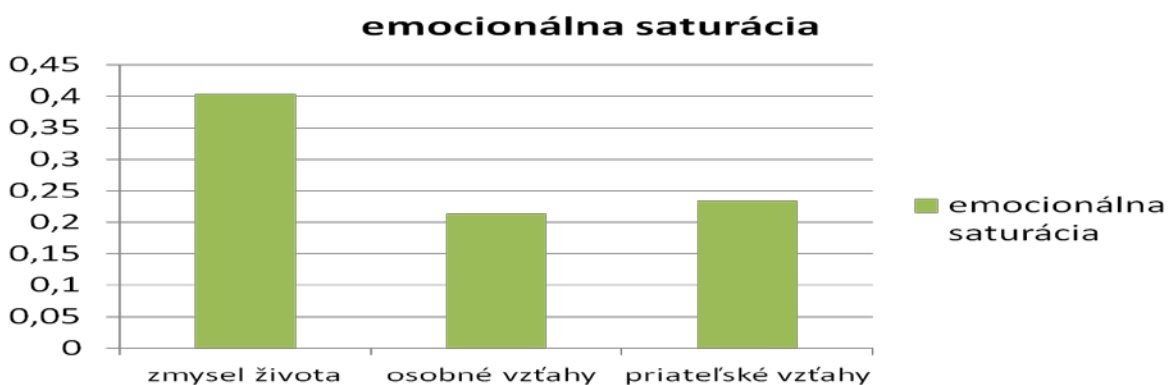
Graf. č. 2 Psychický aspekt kvality života a korelačné vzťahy

Graf. č. 3 Sociálny aspekt a korelačné vzťahy

Graf. č. 4

Výsledky a diskusia

Vychádzajúc z teoretických zdrojov sme predpokladali že emocionálna saturácia v období rannej dospelosti je determinovaná partnerskými vzťahmi. Naše zistenia poukazujú na význam emocionálnych vzťahov v zmysle emocionálnej blízkosti v období rannej dospelosti. Percepcia priateľských, osobných, sexuálnych vzťahov je kvalitatívne vyššie vnímaná jedincami ktorí majú aktuálny partnerský vzťah. Pričom väčší dôraz je kladený na osobné vzťahy pred sexuálnymi vzťahmi. Kvalita emocionálnej podpory resp. emocionálnej blízkosti je výrazne ovplyvnená existujúcim partnerským vzťahom. Môžeme konštatovať že ak sú jedinci vo vzťahu ich kvalita života

v oblasti emocionálnej saturácie je výrazne vyššia v porovnaní s jedincami ktorí aktuálne vzťah vytvorený nemajú. Jedinci v partnerských vzťahoch vnímajú. výrazne väčšiu mieru emocionálnej podpory.

Záver

Kvalitu života v psychickom aspekte neovplyvňuje existencia partnerstva. Výrazne je však kvalita života ovplyvnená partnerstvom v aspekte sociálnom a emocionálnom. Psychická pohoda jedinca je teda nezávislá na existujúcom partnerskom vzťahu, teda vzťah ako taký nerozhoduje o psychickej pohode jedinca a o jeho spokojnosti. Psychickú pohodu môžeme teda prežívať vo vzťahu i k iným hodnotám akou je partnerská láska. Kompenzáciou môže byť pozitívny vzťah k rôznymi činnosťami ktoré jedinec vykonáva s radosťou a nadšením. Aj keď emocionálne vzťahy dodávajú životu iný rozmer, životný zmysel v čomkoľvek je silným faktorom determinujúcim duševnú rovnováhu jedinca.

Literatúra:

- ECKMAN, P. 1992. Facial expressions of emotions new findings new questions. Psychological Science 3, 1992
- FRANKL, E.V. 1994. Vúle ke smyslu. Cesta Brno, 1994
- GRUN, A. 2011. Co žije lásku. Vzťahy a spiritualita. Portál, 2011
- HARINEKOVÁ, M. 2004. Psychologické teórie rodiny. In: Sociálna práca s rodinou 1, Trnava 2004
- KOVÁČ, D. 1996. WHOQOL-BREF. Bratislava, WHO – ÚEPs SAV 1996. Dotazník kvality života štandardizovaný dotazník.
- KOVÁČ, D. 2001. Kvalita života- nalahavá výzva pre vedu nového storočia. In: Československá psychologie. Roč 45, č. 1 (2001) s 33-34
- KOLCABA, K.Y.. 1994. Theory of holistic comfort of nursing In: Jurnal of Advanced Nursing 1994, s. 1178-1184
- KOŽENÝ, J. TIŠANSKÁ, L. 2003. Dotazník sociálnej opory – MOS Vnitřní stroktura nástroje. In: Československá psychologie, 2003, roč. XLVII, č. 2, s 135-143
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2001. Psychologie zdraví. Portál Praha 2001
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2002. Psychologie nemoci. Grada Publishing Praha 2002
- LIBIGEROVÁ, E. 2001. Kvalita života v medicíne. In: Česká a slovenská psychiatrie, č. 4 (2001) s 183-186
- MATĚJČEK, Z. 2002. Co kdy a jak ve výchově dětí. Portál Praha 2002
- NÁKONEČNÝ, M. 2003. Úvod do psychologie. Praha ACADEMIA 2003
- SOOTKOVÁ, I. 2001. Psychologie rodiny. Portál Praha 2001
- SPEZZANO, CH. 2009. Milovat z celého srdce. Eminent 2009, 494 s. ISBN 978-80-7281-385-8
- VÁGNEROVÁ, M. 2000. Vývojová psychologie. Portál Praha 2000
- VÝROST, J., SLAMNĚNÍK, I. 2008. Sociální psychologie. Praha Grada 2008 s. 150-151

Psychická pracovná záťaž a jej determinanty v závislosti od vykonávania pracovnej činnosti – k niektorým špecifickým faktorom psychickej pracovnej záťaže.

Rudolf FÁBRY

Úvod

Psychická pracovná záťaž patrí k študovaným fenoménom v rámci sledovania duševného zdravia pracovníkov a kvality života človeka vôbec. Je nespochybniteľné, že dobrá kvalita života je podmienená výkonom zmysluplnej pracovnej činnosti, ktorú človek zvláda. Uvádza sa, že pracovný stres je druhou najčastejšou príčinou zdravotných problémov zamestnancov a jeho negatívny vplyv ďalej narastá. Ako je známe, každý človek je inak citlivý na rovnaký druh stresu. Niektorí sú viac, resp. menej prispôsobiví a to s možnými špecifickými úzkostnými impulzmi. (Ručková, 2005).

Identifikovanie všetkých faktorov - či už pozitívnych alebo negatívnych - pracovnej záťaže je nesporne prvým krokom efektívneho znižovania tohto nepriaznivého javu.

K terminologickým a koncepčným východiskám

Vychádzame z koncepcie, ktorá psychickú pracovnú záťaž – work related stress alebo mental workload pokladá za faktor práce, ide teda o výkon samotnej činnosti, spája sa prakticky s každou pracovnou činnosťou.

Psychická pracovná záťaž predstavuje teda súhrn všetkých hodnotiteľných vplyvov práce a pracovných podmienok, ktoré pôsobia na kognitívne, senzorické a emocionálne procesy človeka. Z hľadiska človeka, jedinca, záťaž je proces psychickeho spracovania a vyrovnávania sa s podmienkami a požiadavkami okolia (v tomto prípade pracovného).

Pracovný psychický stres je subjektívne prežívanie nerovnováhy, či už insuficiencie alebo prebytku disponibilných zdrojov pre zvládanie pracovných úloh alebo povinností (aj nečinnosť alebo nevyťaženosť, resp. jednostranné zaťaženie pracovníka môže byť charakterizované ako stres – napr. samoväzba pri výkone trestu je sociálna a činnosťná deprivácia a je hodnotená ako stres s najintenzívnejšou afektívnou odozvou).

Štúdium účinkov stresu

Existujú 2 základné paradigmy:

- experimentálna – aplikuje sa hlavne v medicínskom výskume (prevažne experimenty so zvieratami), ale v miernejšej podobe aj s ľudskými subjektmi.

- epidemiologická -, ktorá vo všeobecnosti potvrdila devastujúci vplyv, či už chronického stresu, resp. extrémnych stresových udalostí na zdravie človeka (telesný aj duševný stav).

Tieto prístupy sú zdôraznené úmyselne, pretože ak uznáme negatívny dopad stresu na zdravie (vo všeobecnosti) človeka, tak ako to potvrdzujú epidemiologické štúdie, potom sa ponúka seriózny základ pre forsírovanie „objektívnej metódy“ hodnotenia miery psychickej záťaže v závislosti na zvolenom kritériu (napr. druh pracovnej činnosti) Potom môžeme predpokladať, že ak napr. učitelia základných škôl sú signifikantne viac postihnutí určitými zdravotnými komplikáciami ako vodiči kamiónovej dopravy (alebo naopak), za predpokladu vyrovnania skupín vo všetkých významných ukazovateľoch (vek, pohlavie, strava, životný štýl atď., ale aj dĺžka výkonu profesie), čiže tieto skupiny sa líšia len svojou profesiou, potom môžeme prijať argument, že profesia učiteľa je psychicky náročnejšia ako vodič kamiónu (alebo naopak). Je však pravda, že v reálnych podmienkach postaviť takto vyvážené a dostatočne početné skupiny je nerealizovateľné.

Pre úplnosť treba povedať, že existujú aj ukazovatele prežívania záťaže alebo stresu, ktoré niektorí autori pokladajú za objektívne. Ide hlavne o fyziologické a psychofyziologické miery, s ktorými sa bohato experimentovalo. Napr. P. Bärenz so spolupracovníkmi (1994) sledoval úroveň srdečnej frekvencie v rôznych stresových situáciách. Ukázalo sa, že srdečná frekvencia je len jedným z ukazovateľov stresu a nekorešpondovala signifikantne so subjektívnym hodnotením náročnosti situácie. Aj na základe týchto zistení si dovoľíme konštatovať, že subjektívne prežívanie záťaže je efektívny spôsob jej merania, tak ako to vo svojich prácach prezentuje Hladký a Židková (napr. 1999). Prístup Hladkého a jeho spolupracovníkov je aj základom metodiky na meranie psychickej pracovnej záťaže v SR oficiálne používanej od r. 1997.

Problém

Za dôležité pokladáme fakt, že už v roku 2007 sa v SR legislatívne okrem iného, vymedzili povinnosti zamestnávateľov pri „boji“ s pracovnou záťažou s jasným profylaktickým zámerom, t.j. preventívne znižovať chorobnosť a snáď aj mortalitu, ktorá súvisí s pracovným stresom. Určili sa metódy a postupy hodnotenia psychickej pracovnej záťaže (zákon č. 355/2007 Z. z., vyhláška MZ SR č.542/2007 Z. z.), taxatívne sa menujú „pracovné podmienky“, významné z hľadiska záťaže, faktory záťaže, návrhy opatrení apod. (Zámečníková, www.szu.sk).

Situácia sa však stáva menej prehľadnou hlavne neselektívnou akceptáciou rôznych zoznamov pracovných stresorov, (napr. zoznam pracovných stresorov Stewarda uvádzaných Zámečníkovou, www.szu.sk) , alebo zoznamov nevyhovujúcich atribútov pracovného prostredia, návrhov opatrení, bez upozornenia, že **niektoré z hodnotených faktorov sa nemusia prísne viazať na samotnú pracovnú činnosť** , ale sú podmienené konkrétnymi podmienkami daného pracoviska, konkrétnou organizáciou, pracovnou skupinou alebo konkrétnym manažérom. Napríklad intenzita práce a časový tlak , zlá organizácia práce, vplyvy narúšajúce sústredenie, neštandardné pracovné

prostredie. Je otázne či určité pracovné prostredie je vždy nerozlučne spojené s danou pracovnou, alebo či organizácia práce nezávisí hlavne od riadenia firmy a nie je vlastná pracovnej činnosti. Potom je potrebné položiť si otázku či nie je bežné, že sa rovnaká pracovná činnosť vykonáva v rôznom pracovnom prostredí alebo v rôznych podmienkach z hľadiska štýlov riadenia, komunikácie, alebo pracovnej atmosféry. Je pravda, že takýto prístup je pre potreby riešenia záťažových pracovníkov v konkrétnej organizácii zrejme vyhovujúci ale nie je jasné ako sa vyrovnáme s faktom, zaradenia rovnakej pracovnej činnosti do rôznych kategórií alebo rôznych stupňov u identického faktoru pracovnej záťaže pri kategorizácii a katalogizácii pracovných činností (z hľadiska záťaže). Tento problém je naznačený aj v samotnej vyhláške č. 542/2007 Z. z. v Prílohe č. 5, kde sa uvádza, že „Hodnotenie psychickej pracovnej záťaže podľa tejto metódy má platnosť iba pre konkrétnu skúmanú pracovnú skupinu“ (tamže str. 3894), čo sa zdôvodňuje iba „sociálno-psychologickými okolnosťami“. Ako zaujímavý problém vnímame aj skutočnosť, že **aplikácia univerzálnej dotazníkovej metódy bez možnosti voľnej odpovede môže spôsobiť nezaregistrovanie špecifických ale významných faktorov psychickej pracovnej záťaže u konkrétnych pracovných činností.**

Nebudeme sa podrobne zoberať postupom merania pracovnej záťaže, je popísaný vo vyhláške MZ SR č. 448/2007, č.542/2007 Z.z., chcem len poukázať aj na niektoré špecifické faktory u rôznych profesií rozpočtovej sféry pri hodnotení pracovnej záťaže, tak ako boli zistené na základe kvalitatívneho výskumu v rozsiahlom projekte, ktorý sa realizoval v desiatkach rozpočtových organizácií SR. Bolo hodnotených 34 pracovných činností, kvantitatívnou metódou ale realizoval sa aj kvalitatívny výskum zameraný na zistenie špecifických faktorov, ktoré sú významné z hľadiska psychickej pracovnej záťaže. Boli analyzované nasledujúce profesie:

- učiteľ základnej školy
- učiteľ špeciálnej školy
- učiteľ strednej školy
- učiteľ vysokej školy – odborný asistent
- starší sekundárny lekár na operačných sálach, ARO, JIS – chirurg
- zdravotná sestra na operačných sálach – inštrumentárka
- ošetrovateľ na lôžkovom psychiatrickom oddelení
- herec činohry
- člen symfonického orchestra
- reštaurátor (preparátor)
- historik (historik umenia)
- matrikár
- archivár
- starší inšpektor poriadkovej služby, MVSR, PZ
- vyšetrovateľ polície, MVSR
- strážny oddelenia ochrany a obrany, ZVJS, MS SR
- odborný referent oddelenia výkonu trestu a výkonu väzby, ZVJS
- požiarnik
- kontrolór daňového úradu
- správca dane
- výkonný príslušník colnej správy na štátnej hranici
- výkonný príslušník colnej správy vo vnútrozemí
- veliteľ roty, OS SR
- veliteľ pluku, OS SR
- súdny tajomník
- štátny technický dozor
- zdravotná sestra pri lôžku v zariadení sociálnej starostlivosti, MPSVaR
- vychovávateľ mentálne postihnutých v ústavoch sociálnej starostlivosti
- sprostredkovateľ úradu práce
- odborný referent na úseku katastra nehnuteľností
- vedúci geodet – špecialista
- referent sociálneho zabezpečenia na obvodnom úrade – dávkar
- referent špecialista na ústrednom orgáne
- inšpektor štátnej leteckej inšpekcie – pilot

Metódy a organizácia výskumu

Výskum sa realizoval v rámci tvorby katalogizácie pracovných činností v rozpočtovej sfére SR, s cieľom vytvoriť podklad pre komplexnú metódu odmeňovania. V prvej fáze výskumu sa aplikovali dotazníky - Meisterov dotazník psychickej pracovnej záťaž (Hladký, 1987), Maslachovovej dotazník vyhorenia, Maslach burn-out syndrom (Maslach, C. a Jackson, S.E. 1986), Symptomatologický dotazník, ktorý bol vytvorený kombináciou neštandardizovaných dotazníkov, u 1348 respondentov, ktorí vykonávali analyzované pracovné profesie. Okrem aplikácie dotazníkov bolo realizovaných 195 individuálnych interview, štruktúrovaných rozhovorov s tzv. expertmi, ktorých predstavovali dlhoroční pracovníci v danej pracovnej činnosti. Podmienkou bola dobrá znalosť práv a povinností, kompetencií, podstaty vykonávanej práce a práce kooperujúcich profesií. Individuálne interview bolo vedené podľa pevnej schémy (aby okrem iného bola možná komparácia výpovedí s inými profesiami) ale veľká pozornosť sa venovala odhaleniu špecifik vykonávanej profesie z hľadiska psychickej pracovnej záťaž, ktoré nie je možné identifikovať s pomocou aplikovaných dotazníkov.

Výsledky

Výsledky aplikovaných dotazníkov boli spracované matematicko-štatistickými metódami (realizované boli hlavne klastrové analýzy podľa Wardovej metódy), prezentácia týchto zistení nie je predmetom tohto príspevku. Tu uvedieme hlavne zistenia z kvalitatívnej analýzy výpovedí zo štruktúrovaných interview, samozrejme v kontexte podporných kvantitatívnych údajov a profesiografických faktov pracovných činností (napr. pracovná náplň, legislatívne rámce, apod.).

Za významné zistenie pokladáme fakt, že všeobecne akceptovaný ale široko koncipovaný faktor pracovnej záťaž – sociálne interakcie (vyhláška č. 542/2007 Z. z.) je „viacrozmerný“ a okrem často diskutovaných interných sociálnych problémov na pracovisku za dôležité musíme uznať aj samotnú **mieru frekvencie kontaktu pracovníka so stránkou**, klientom, žiakom (t.j. ako často dochádza k interakcii pracovníka s externým sociálnym prostredím) ale určujúcim pre prežívanie pracovného stresu je hlavne **potenciálna konfliktnosť toho vzťahu**. V tomto zmysle je psychické vypätie referenta sociálneho zabezpečenia, „dávka sociálnych dávok“ pre laickú verejnosť prekvapením, pretože tento pracovník sa musí striktne držať zákona a priznať dávku len v oprávnených prípadoch a „stránka“ toto jeho snaženie pokladá za útok na svoju existenciu. Konflikty, ktoré z tohto prameňa nositeľ tejto profesie (spravidla ženy) prežívajú emocionálne veľmi ťažko.

Dalším prekvapujúcim stresorom je **metronomické meranie pracovného času u učiteľa** základnej školy. Zvonenie, ktoré presne a hlavne neúprosne meria striedanie práce a pracovnej prestávky vnímajú učitelia ako veľmi obťažujúce. Konflikty s rodičmi a rastúcu agresivitu detí, ktoré rovnako stresujú učiteľov nehodnotíme ako „exotický stresor“.

V rezorte zdravotníctva zdravotnícky personál nepochybne často vyčerpáva komplikovaný vzťah s pacientmi, alebo so zverencami. Identifikovali sme však špecifický obťažujúci faktor, s ktorým „bojujú“ sestry na operačných sálach – inštrumentárky. Okrem veľmi náročnej a vysoko zodpovednej práce na sále, sú tieto sestry bežne konfrontované s **neúctivým, často až vulgárnym správaním** lekára k ich osobe. Uvádzajú, že táto skutočnosť je pre ne osobitne stresujúca. Lekári – operatéri zase uvádzajú, **ich práca nekončí na sále, ale „žijú s výkonom“ aj po ukončení zákroku, „nosia si ho v hlave“**, zvažujú či bola operácia vykonaná na 100% správne, či sa na niečo nezabudlo atď. S týmto stresom, ktorý je spôsobený nielen priamou zodpovednosťou za zdravie alebo život pacienta ale aj ohrozením vlastnej profesionálnej povesti, v horšom prípade trestnoprávnym postihom, musia žiť a táto ich veľká zodpovednosť nie je doceňovaná.

Špecifickým zdrojom stresu sú aj obavy člena symfonického orchestra zo zranenia rúk, aj malé poškodenie mu totiž môže spôsobiť pracovný hendikep a výpadok z pracovného rytmu (a následné konzekvencie, ktoré sú špecifické v porovnaní s „normálnymi“ profesiami). Za nezvyčajné obmedzenie a stresujúcu skutočnosť môžeme pokladať **nevyhnutnosť denne cvičiť aj v čase dovolenky**, aby si udržal výkonnosť, bez tejto aktivity by nemohol vykonávať svoju činnosť po skončení voľna.

Prekvapujúcim zistením je vysoká diskrepancia medzi výpoveďami v dotazníkoch (kvantitatívne vyjadrenia nenaznačovali vysokú záťaž herca) a výpoveďami v rozhovoroch u profesie „herec činohry“. Je možné, dotazníkové výsledky nezohľadňujú **vysokú mieru neodškriepiteľne osobnej zodpovednosti za „nekorigovateľný“ výkon pred publikom**, ale rovnako môžeme uvažovať, že rozdielne výsledky sú spôsobené rôznymi vzorkami respondentov, pretože dotazníky spravidla vyplňali mladší, entuziastickejší a voluntaristickejší profesionáli na rozdiel od starších, uvážlivejších a zodpovednejších „matadorov dosiek čo znamenajú svet“. Podobný efekt sa zrejme prejavil aj u profesie „požiarnik“, kedy literatúra túto profesiu hodnotí ako extrémne zaťažujúcu, čo sa v našich výsledkoch nepotvrdilo. Je reálne, že vysoká popularita tejto profesie ako profesie čisto pomáhajúcej (**vysoký sociálny status profesie sa ukázal ako silný univerzálny protektívny faktor** pred vplyvmi psychickej záťaž) spolu s respondentmi, ktorí boli mladší, zdravší a bezstarostnejší muži (túto sú prakticky jedinými nositeľmi profesie „výkonný“ požiarnik) spôsobilo, že naši „hasiči“ sa necítia extrémne zaťažení. Je však nesporné, že **hasenie hlavne neznámych alebo zle definovaných objektov z hľadiska horľavosti, výbušnosti alebo toxicity patrí k najťažším stresorom**, pretože ide o ohrozenie vlastnej existencie u zasahujúceho personálu.

Za pozoruhodné zistenie pokladáme aj skutočnosť, že **psychická pracovná záťaž je výrazne podmienená spoločenskými zmenami**, ktoré majú dopad na výkon profesie. V súvislosti s profesiou geodet sa paradoxne prejavil vplyv konfliktogénneho sociálneho prostredia. Tento fakt bol jednoznačne podmienený v tom čase

prebiehajúcim intenzívnym procesom reštitúcií a s tým spojenými medziľudskými spormi. Aktuálne nelaickú spoločnosť „vzrušuje“ zákon o verejnom obstarávaní, je zrejme, že pracovníci zaangażovaní v procese verejného obstarávania (tí, ktorí „strážia“ a zodpovedajú za zákonnosť celého procesu) to nemajú jednoduché a prežívajú stres pri výkone svojej profesie.

Špecifickým výskumným ale aj praktickým problémom pri stanovovaní miery zaťaženia pracovníka je skutočný, reálny výkon vlastnej pracovnej činnosti. Také pracovné činnosti ako banský záchranár alebo bojový pilot ale aj profesionálny vojak, napr. prieskumník, vykonávajú svoju vlastnú prácu v reálnych podmienkach sporadicky a hlavne sa pripravujú na zásah, operáciu. Je potom potrebné zohľadňovať každodenné zaťaženie napr. strážneho ZVJS (väznenstvo a justícia – nápravné zariadenia), alebo staršieho inšpektora poriadkovej služby – policajnt MVSR. Je však pravdou, že so zapojením sa SR do aliancie NATO a angažovanosťou Slovenskej armády v jeho misiách sa profesie v rámci Ozbrojených síl SR dajú dobre špecifikovať a teda aj hodnotiť. Rovnako aj banské nešťastia, resp. situácie, kedy je banský záchranár v reálnej akcii nie sú dnes zriedkavé.

Záver

Je nesporné, že existujúci záujem kompetentných orgánov o psychickú pracovnú záťaž je pozitívnym trendom. Existujúce právne predpisy dávajú priestor pre osobnú iniciatívu hodnotiteľov popísať jav v konkrétnej organizácii čo najkomplexnejšie a navrhovať opatrenia, ktoré by mali znižovať psychické zaťaženie pracovníkov. Uvedený príspevok má ambície byť inšpiráciou pre psychológov, ktorý sa zaoberajú hodnotením záťaže, aby zohľadňovali všetky možné zdroje pracovnej záťaže, analyticky hodnotili ich špecifický charakter (napr. psychosociálna záťaž) a forsírovali analýzu danej pracovnej činnosti s cieľom identifikovať všetky potenciálne zdroje záťaže a objasniť ich možný špecifický vplyv, tak ako ich to zaväzujú jednotlivé ustanovenia vyhlášky č. 542/2007 Z.z.

Literatúra

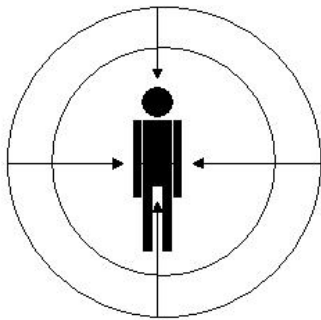
- BÄRENZ P. a kol. 1994. Mentale Belastung am Arbeitsplatz. Probleme der Definition und Messung., R. Ansager Verlag, Heidelberg, 1994, 121s.
- HLADKÝ, A. 1987. Meisterova metóda screeningového hodnotení neuropsychické pracovnej záťaže. AHM, Príloha č. 4. 1987, s. 27-31.
- HLADKÝ, A., ŽÍDKOVÁ, Z. 1999. Metódy hodnotení psychosociálnej pracovnej záťaže, skripta UK, Praha, 1999.
- MASLACH, C., JACKSON, S.E. 1986. Maslach Burnout Inventory: Second Edition. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. 1986
- RUČKOVÁ, G. 2005. Príznaky prežívania stresu. (In. Sirotová a kol.) Propedeutika do vysokoškolského štúdia. UCM, Trnava. 2005 ISBN 80-89220-02-9
- Vyhláška MZ SR č. 448/2007 Z. z. o podrobnostiach o faktoroch práce a pracovného prostredia vo vzťahu ku kategorizácii prác z hľadiska zdravotných rizík a o náležitostiach návrhu na zaradenie prác do kategórií.
- Vyhláška MZ SR č. 542/2007 Z. z. o podrobnostiach o ochrane zdravia pred fyzickou záťažou pri práci, psychickou pracovnou záťažou a senzorickou záťažou pri práci.
- ZÁMEČNÍKOVÁ M. Psychosociálne faktory práce. Pracovné podmienky. Faktory pracovného prostredia. Hodnotenie zdravotných rizík. [http://www.szu.sk/userfiles/Psychicka_pracovna_zataz\(1\).pdf](http://www.szu.sk/userfiles/Psychicka_pracovna_zataz(1).pdf)
- Zákon NR SR č. 355/2007 Z. z. o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zmien a doplnkov.

Zvládanie náročných životných situácií v pracovnom prostredí (s dôrazom na parametre pracovnej pohody v komparácii so stresovým napatím na pracovisku).

Gabriela RUČKOVÁ

Hans Selye bol prvým, ktorý v roku 1936 vyslovil a popísal pojem stres. Pôvod slova **stres** pochádza z latinčiny, „stringo, stringere, strinxi, strictum“, čo znamená „ut'ahovanie, st'ahovanie, škrtenie – v zmysle slučky okolo krku odsúdeného, ktorého majú obesit“.

Podľa Křivohlavého (1994) „v technickom zmysle slova je slovo „stres“ blízke svojím významom „lisu“; čo znamená „pôsobiť tlakom na daný predmet“, podobne ako pôsobí lis, ale zo všetkých strán naraz. V prenesenom zmysle slova – v oblasti vied o človeku – výrok „byť v strese“ môžeme rozumieť ako „byť vystavený najrôznejším tlakom“ a preto „byť v tiesni“.

Kebza (2005) považuje za stres každú záťaž, či už má pre človeka pozitívny alebo negatívny význam. Stres je podľa neho univerzálny pojem na označenie akejkoľvek požiadavky, ktorej je potrebné vyhovieť a aj ktorejkoľvek časti stresovej reakcie.

„Stres je nešpecifická fyziologická reakcia organizmu na akýkoľvek nárok na organizmus kladený“ (Selye, in Schreiber, 1992). Lazarus modifikoval Selyeho definíciu tak, že stres je nárok-tlak na jednotlivca, ktorý presahuje jeho schopnosť sa s nárokom vyrovnáť. Na rozdiel od prvej definície ide už len o preťažujúci nárok. (in Schreiber, 1992)

V súlade s psychologickou tradíciou nedávnej minulosti, ktorá zachytáva ľudí a zvieratá ako reaktívny stimulátor (S-R psychológia), najčastejšia definícia stresu bola prijatá psychológmi. Stimul a stresové podnety sú najobjavnejšie myšlienky vplyvajúce na jedinca. Stres delíme na eustres a distres. Eustres je spojený s kladnými emóciami a nemusí negatívne vplyvať na organizmus. Situácie, ktoré vyvolávajú eustres: pozitívne zážitky (napr. narodenie dieťaťa, výhra,...) alebo hraničné rizikové situácie, do ktorých sa človek dostáva z vlastného záujmu (napr. adrenalínové športy) a naopak distres sú negatívne ladené emócie.

Pre stres s nízkou a strednou intenzitou je vhodnejšie označenie záťaž. Za záťaž so silnou intenzitou sa považuje situácia ohrozujúca život (napr. adrenalínové športy,...). Stredná psychická záťaž je taká, ktorá vyvoláva podmienky znižujúce alebo zabraňujúce uspieť v činnosti. Pri ľahkej psychickej záťaži sa činnosť môže vykonávať, lebo pôsobiaca záťaž nedosahuje hraničný prah stresora. Stresor ako príčinu záťaže a stresory možno deliť na objektívne a subjektívne. Príčiny záťaže vychádzajú z externého, resp. interného prostredia, v ktorom sa jedinec pohybuje a kombináciou zmien v organizme pri zvládanie životných situácií. Selye (1966) tento súhrn nešpecifických zmien organizmu nazval „Generálny adaptačný syndróm“ (GAS), kde najvýznamnejšou stránkou tejto teórie je adaptácia a následne zvládanie. Hovorí, že odolnosť organizmu voči účinkom stresu vzniká vďaka činnosti endokrínnej a nervovej sústavy. Organizmus sa snaží o rovnováhu, čiže homeostázu. Podľa neho by bez stresu bolo málo pozitívnych zmien a konštruktívnych činností, lebo stres má aktivačný význam. Základnou súčasťou reakcie organizmu na záťaž je podráždenie hypotalamo-hypofýzo-adrenokortikálneho systému, ktorým sú aktivované energetické zdroje, zlepšuje sa činnosť srdca, aktivujú sa procesy organizmu, zvyšuje sa zrážanie krvi a uvádzajú sa do pohotovosti ďalšie procesy, zvyšujúce schopnosť organizmu vyrovnávať sa s nárokmi, ktoré preň záťaž predstavuje. U veľmi stresovaných jedincov, ktorí vôbec alebo len veľmi málo využívajú stresovú prevenciu, môže generálny adaptačný syndróm prejsť až do ochorenia z adaptácie alebo k niektorému inému stresovému ochoreniu, ako napr. zníženie imunity, ischemická choroba srdca, hypertenzia, vredové ochorenia (žalúdka a dvanástnika aj ako dôsledok stresu), porucha menštruačného cyklu. Křivohlavý (2003) je presvedčený, že stres jednoznačne zhoršuje depresiu. Zároveň platí, že miera depresie je výrazne vyššia u chorých pacientov (Alzheimer, rakovina,...). Tiež sa významne podieľa pri vzniku post traumatickej stresovej poruchy. Ďalej sa predpokladá, že stres má vplyv aj na osobnostnú identitu. Dospelo sa k teórii, že osoby s nízkym pocitom sebahodnotenia majú problém s prijatím kladných vecí, nezapadá im to do ich vlastného „nízkeho“ vnímania ich identity, napriek tomu, že môže ísť o kladné hodnotenie. Pri pracovnej aktivite môže dôjsť k takzvanému syndrómu vyhorenia (burnout syndrom). Dostavuje sa pri vyčerpaní, sklamaní, či pasívne vyvolaný psychosociálnym stresom (Kebza, 2005).

Ako zvládať stres a ako riešiť náročné situácie?

Jedinečnosť každého z nás aj v tomto prípade dokazuje to, že neexistuje jeden najlepší spôsob zvládania. Každému pomáha niečo iné, či sú to rôzne relaxačné techniky, pohyb, meditácie alebo techniky mentálneho sústredenia. Často len stačí rozpoznať myšlienky, postoje alebo situácie, ktoré stres vyvolávajú (Lazarus, 1984).

Všeobecne sa definuje zvládanie, čiže coping ako proces riadenia vonkajších a vnútorných faktorov, ktoré človek v strese hodnotí ako ohrozujúce zdroje. Podstatou zvládania je využitie snáh riadiť vnútorné alebo vonkajšie požiadavky tak, aby nemali negatívny dopad na človeka. Ide o snahu zvládať aj také podmienky, ktoré sú nad rámec jeho adaptačných schopností.

Teória a následne aj prax odlišuje coping od copingových stratégií. Pod pojmom coping rozumejú akýkoľvek spôsob, ktorý vedie k zvládnutiu záťaže. V tomto ich ponímaní je copingom aj aplikácia a konzumácia nebezpečných a poškodzujúcich látok (alkohol, drogy). Takáto skupina riešení sa nazýva malcopingom. Pod coping spadajú aj obranné mechanizmy a copingové stratégie. Samotné copingové stratégie autori definujú ako vhodné spôsoby zvládania záťažovej situácie.

Lazarus, Folkman (1984) definujú copingové stratégie ako neustále sa meniace kognitívne a behaviorálne úsilie zamerané na riadenie špecifických vonkajších alebo vnútorných požiadaviek, ktoré sú hodnotené ako prekročenie prostriedkov človeka. Táto definícia sa zaoberá obmedzením tradičných prístupov nasledovne:

Je orientovaná na proces, skôr ako na vlastnosti, odráža sa v neustále sa meniacich špecifických požiadavkách a konfliktoch.

Implikuje rozdiely medzi copingom a adaptačným správaním v obmedzení vyrovnat' sa s požiadavkami, ktoré sú hodnotené náročnejšie ako je ľudský potenciál.

Problém je vyrovnat' sa s mäťoucou definíciou copingu, ako úsilie o konaní, ktoré umožňuje coping definovat' ako všetko, čo človek robí alebo myslí, bez ohľadu na to, ako dobre alebo zle to funguje.

Slovo riadiť môže zahŕňať minimalizáciu, vyhýbanie sa, tolerovať a prijímať stresujúce podmienky, ako aj pokusy zvládnuť životné prostredie.

Podľa Krivohlavého (1994) ide o mimoriadne vysoké požiadavky, ktoré človeka významne zaťažujú a namáhajú alebo prevyšujú jeho zdroje. Za copingové stratégie sa považujú podľa neho postupy a plány, ktoré vedú k zníženiu záťaže pôsobiacej na človeka.

Stratégie zvládania stresu podľa Lazarusa (in Krivohlavý, 1994) sú:

Stratégia ľabostajnosti (apatie). Ten, kto sa dostáva do stresovej situácie, nedbá na to, čo sa deje okolo, správa sa apaticky, upadá do pocitu bezmocnosti, depresie a beznádeje.

Stratégia vyhnutiu sa pôsobeniu škodliviny. Tento postup sa v emocionálnej sfére prejavuje obavami a strachom.

Stratégia napádania útočníka. Ide o útok na pôvodcu stresovej situácie.

Stratégia posilňovania vlastných zdrojov sily.

Podľa Fleishmana (1984) sa skúmanie copingu sústreďuje na tri oblasti a to *typológiu copingových stratégií, efektívitu copingových stratégií a zisťovanie faktorov*, podľa ktorých si volíme konkrétne copingové stratégie. Kebza (2005) rozlišuje 3 základné kategórie stratégií.

Stratégie zvládania orientované na problém. Táto oblasť sa týka identifikácie problému, jeho definície, hľadania možností jeho riešenia, zmien v motivácii, aspiračnej úrovni, získavania špecifických zručností, či znalosti.

Stratégie zvládania orientované na emócie. Delia sa na behaviorálne (využívanie rôzneho správania, vedúceho k zmierneniu prežívaného stresu). Strategie zamerané na pozitívne emócie sú prínosným spôsobom zvládania ťažkostí.

Postupy spadajúce pod vyhýbané zvládanie. To sú spôsoby riešenia, pri ktorých sa človek stresovej situácii vyhýba, odvracia od nich pozornosť alebo sa snaží rozptýliť.

Na zvládanie náročných životných situácií alebo na reakcie na stresové situácie majú vplyv aj osobnostné charakteristiky, schopnosti, vek, pohlavie a zručnosti jedinca a jeho prostredia.

Výber copingovej stratégie je ovplyvnený viacerými faktormi, ktoré môžeme rozdeliť na osobnostné a situačné. Na základe týchto faktorov vznikli rôzne prístupy:

dispozíčný prístup – vychádza z predpokladu nemennosti správania, ktoré je podporené existenciou osobnostných črt a stabilných psychologických charakteristík. Z toho vyplýva, že každý človek má svoj ustálený súbor copingových stratégií, ktorý používa vo väčšine prípadov.

situačný prístup – dominantný je vplyv situácie. Človek volí odpovede v situácii na základe podmienok danej situácie. Na základe tohto prístupu môžeme rozčleniť stresové situácie podľa copingových stratégií, ktoré vyvolávajú.

interakčný(transakčný) prístup – je kombináciou oboch predošlých, keď hovorí o interakcii systému človek – prostredie, ktoré sa navzájom ovplyvňujú.

Obranné mechanizmy sú jednou z možností, ako čeliť stresu. Ide o akúkoľvek činnosť (zahŕňajúca myslenie a cítenie), ktorej cieľom je odvieť pozornosť od neprijemného, navodzujúceho stres a úzkosť. Môžeme ich definovať aj ako nevedomé a automatické procesy.

Veľkú zásluhu v tejto oblasti má už Freud, ktorý popísal deväť obranných mechanizmov, ktoré neskôr ešte doplnil. Podľa Křivohlavého (1994) je v dnešnej dobe popísaných asi 40 druhov obranných mechanizmov. Systém DMI (Defence Mechanism Inventory) rozlišuje 5 skupín obranných mechanizmov: neprimerané alebo prehnane agresívne a hostilne prejavy – premena ohrozeného na toho, kto má dosť sily (kladný dojem sily, moci, pocit nadvlády,...), sebaobviňujúce reakcie – nadmerné sebaobviňovanie (ponižuje seba, aby ho mohli ponižiť druhí), projekcia – svoje vlastné negatívne zámery posúvané druhým (žiarlivosť, hľadanie obetného baránka, predsudky, povery,...), vytesnenie a popieranie – snaha o odstránenie ohrozenia z vedomia popieraním, vyvracaním, negáciou, protikladným správaním, prehnane veselou náladou), intelektualizácia a racionalizácia – skutočnosť je interpretovaná inak, ako by mala byť (nadmerne sa využíva zovšeobecnenie bežných princípov, šablón, stereotypov, zdanlivo samozrejmych právd, otrepaných fráz a samozrejmostí => odrádza pozornosť od konkrétnych vecí k bežnému ideálu).

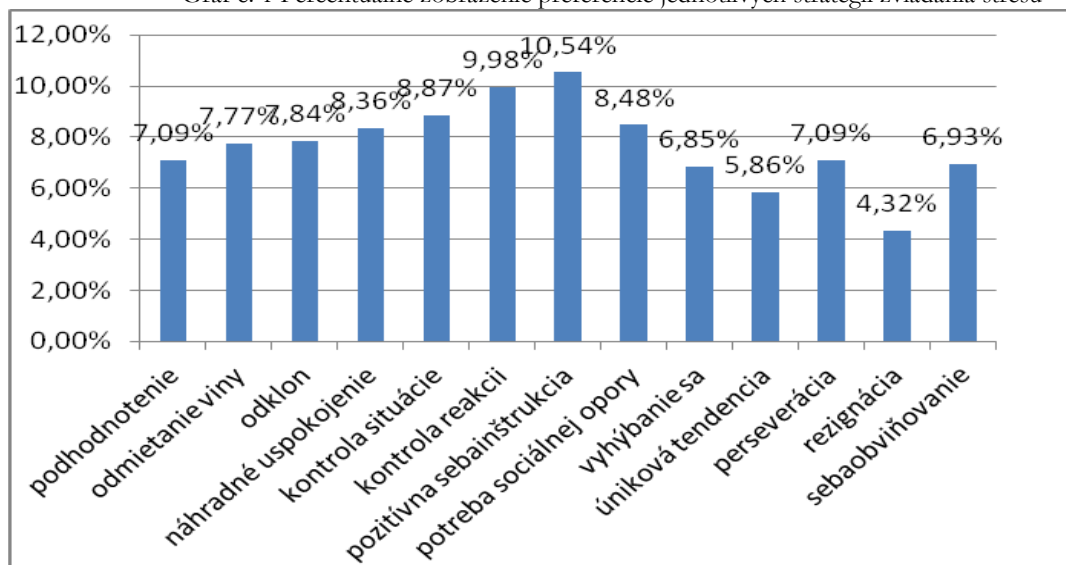
Avšak je potrebné doplniť, že tento druh vyrovnávania sa so stresom je nepostačujúci. Bezpodmienečne by malo nasledovať riadenie, ktoré je určené kognitívnym ohodnotením (appraisal). Primárnou otázkou pri riadení (na základe osobnostných vlastností a prostredia) je: „čo je dôležité a čo nie?“ Sekundárna otázka je: „čo môže robiť?“, odpoveď je kľúčovým faktorom. Zdroje zvládania (coping resources) môžeme rozdeliť na tie, ktoré sa viažu priamo k človeku – t.j. intrapersonálne zdroje (napr. osobnostné charakteristiky, schopnosti a zručnosti) alebo tie, ktoré majú k človeku externý vzťah – t.j. extrapersonálne zdroje (t.j. napr. sociálna opora, finančné zdroje). Hladký (1993) podáva stručný prehľad výsledkov doposiaľ urobených výskumov, ktoré sa týkajú osobnostných faktorov zvládania záťaž. Spomína tiež pojem Locus of control (umiestnenie kontroly) ako generalizované očakávanie a vieru človeka v to, že odmeny a úspech sú ovládané vnútorne, buď človekom samotným alebo zvonka a to nezávisle na ňom. Vnútorň LOC znamená dôveru vo vlastné sily, človek s vonkajším LOC má pocit, že priebeh udalosti nemôže ovládať ani ovplyvňovať. Podľa tejto teórie je odolnosť človeka závislá na miere, do akej má veci subjektívne pod kontrolou. Ak prisudzuje problémy okoliu, myslí si, že je ním vždy manipulovaný, býva menej odolný ako človek, ktorý ma podľa seba všetko pevne vo svojich rukách. Bolo zistené, že táto kategorizácia je pomerne stabilná v istom čase. V prípade vnútornej lokalizácie kontroly je človek aktívny, nezávislý, sebavedomý pri zvládaní náročných životných situácií.

Na zvládanie stresu a záťaže pozitívne pôsobí aj sociálna opora, čo potvrdilo aj veľa výskumníkov, napr. Baumgartner, Adamková (2003). Je dokázané, že pre jedinca, nachádzajúceho sa v distresovej situácii práve sociálna opora je mimoriadne dôležitá. Ide o systém hodnotných sociálnych vzťahov, ktoré pomáhajú človeku v dosiahnutí cieľa a chráni ho proti škodlivému vplyvu stresových udalostí. Tieto štúdie nás inšpirovali k malej pilotáži, ktorá môže slúžiť ako príprava na štúdiu, kde cieľovú skupinu by tvorili participanti zo zdravotníckeho a školského pracovného prostredia, kde záťaž spolu so stresom a riešením náročných životných situácií majú žiaľ neodmysliteľné miesto.

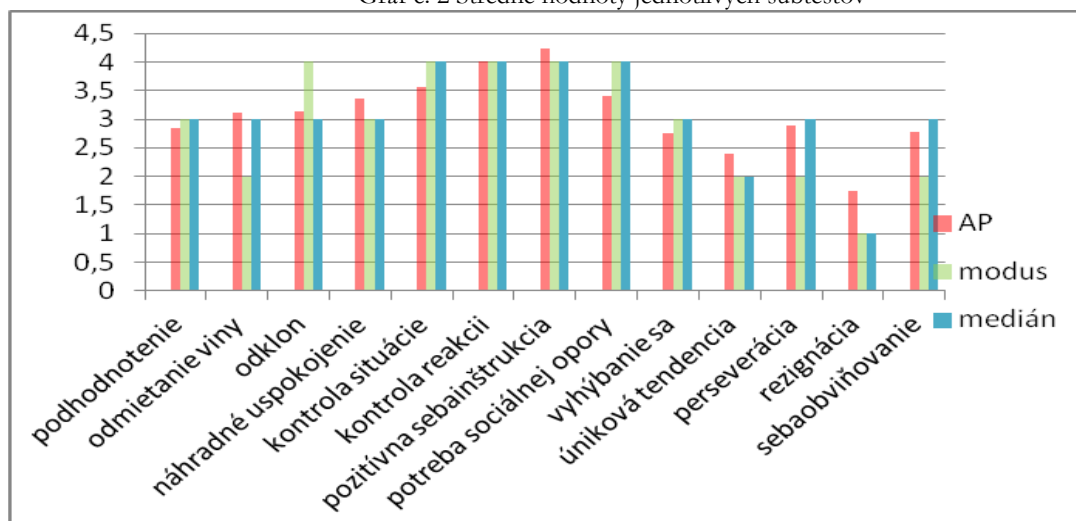
Vychádzajúc z literatúry, zamerali sme sa na zistenie voľby stratégie zvládania pri riešení náročných životných situácií u participantom pracujúcich v školskom prostredí. Vzorku tvorilo 50 učiteľov humanitných predmetov na stredných školách s praxou v odbore v rozpätí 5- 10 rokov. Vzhľadom na vybranú vzorku, sme si stanovili hlavný predpoklad, že učitelia budú preferovať aktívnejšie stratégie zvládania, kde rozdiel medzi aktívnym a pasívnym prístupom bude významný.

Metodologicky sme postupovali prostredníctvom Autorského dotazníka na zistenie stratégie zvládania, vychádzajúci z princípov dotazníka SVF 78 (Stressverarbeitungsfragebogen – dotazník stratégie zvládania stresu). Skrátenú verziu tohto dotazníka vypracovali W. Janke a G. Erdmannová (2002). Autorský dotazník obsahuje 13 subtestov, ktoré zisťujú habituálne stratégie zvládania stresu. Ku každému subtestu je priradená jedna stratégia zvládania stresu, obsahuje 3 výroky, ktoré sú v škále od vôbec nie (s hodnotou 1); úplne nie (2); možno (3); skôr áno (4) a úplne áno (5). Dotazník má aj sekundárnu úroveň, obsahuje 7 pozitívnych stratégií (POZ1, POZ2, POZ3), ktoré stres zmiernujú, 4 negatívne (NEG), tie stres posilňujú a 2 zriedkavo vyskytujúce stratégie (ZvS). Položkovou analýzou výsledkov dotazníkov sme dospeli k nasledujúcim hodnotám. Na grafe č. 1 môžeme vidieť ako učitelia hodnotili jednotlivé stratégie zvládania stresu. Z celkového počtu získaných údajov hodnotu u 10,54% participantom dosiahla pozitívna sebaînštrukcia (najvyššia dosiahnutá hodnota) a u 4,32% participantom rezignácia (najnižšia dosiahnutá hodnota). Pre orientáciu v nasledujúcich grafoch (graf č. 2 a graf č. 3) uvádzame stredné hodnoty jednotlivých subtestov a stredné hodnoty sekundárnej úrovne.

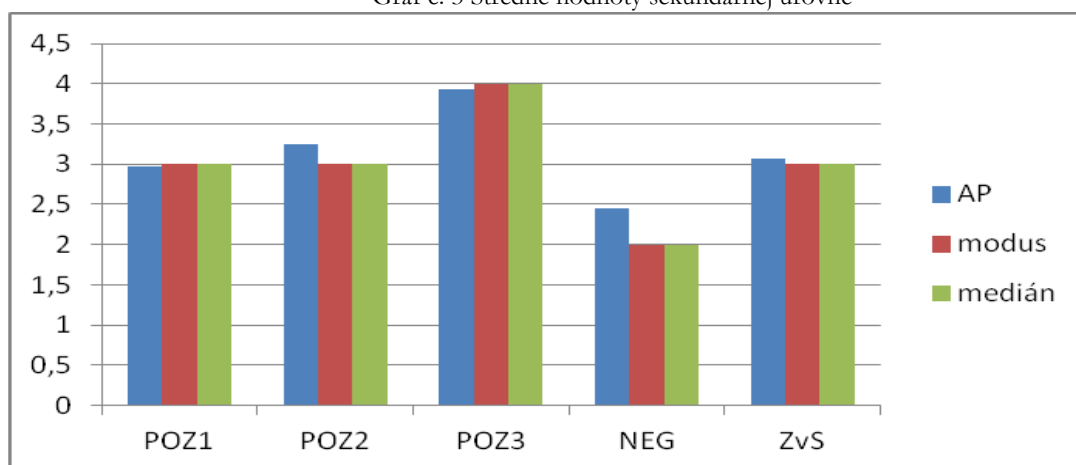
Graf č. 1 Percentuálne zobrazenie preferencie jednotlivých stratégií zvládania stresu

Graf č. 2 Stredné hodnoty jednotlivých subtestov

Graf č. 3 Stredné hodnoty sekundárnej úrovne

Tabuľka č. 1 Stredné hodnoty sekundárnej úrovne

	AP	modus	Medián
POZ1	2,976	3	3
POZ2	3,246	3	3
POZ3	3,926	4	4
NEG	2,444	2	2
ZvS	3,071	3	3

Tabuľka č. 2 Korelácie medzi POZ stratégiami a NEG stratégiami

	únik.tendencie	perseverácia	rezignácia	sebaobviňovanie
podhodnotenie	0,004	-0,278	-0,287	-0,235
odmietanie viny	0,009	-0,135	-0,148	-0,425
odklon	-0,095	-0,016	-0,211	-0,073
náhr. uspokojenie	0,378	0,126	-0,202	0,1
kontrola situácie	0,239	0,063	0,172	-0,003
kontrola reakcií	-0,123	-0,039	-0,154	-0,016
poz. sebainštrukcie	0,004	0,197	-0,251	-0,084

V diskusii môžeme potvrdiť, že náš predpoklad bol správny. Je však potrebné pripomenúť skutočnosť, že prieskumná vzorka nemala celoplošný rozsah, ale bola vybraná cielene a to s hlavným zameraním overenia metód a utvrdenia sa v tom, že pracovníci (v našom prípade učiteľia) v rozsahu 5 až 10 rokov vykonávania praxe by pri riešení zvládania náročných situácií s dôrazom na parametre pracovnej pohody v komparácii so stresovým napätím mali dosahovať najvyššie skóre v pozitívnych stratégiách.

Záver

Riešenie náročných životných situácií je neodmysliteľnou súčasťou, tak ako na každom pracovisku, tak aj v privátnom živote každého z nás a práve v týchto dimenziách sa natískajú otázky možno aj laického charakteru, či stratégie a ich postupy sú osobnostne aplikovateľné pre každého z nás v približne rovnakých pracovných záťažach. Tu sa môžeme oprieť o zistenia Baranovskej (2012) v oblasti zamerania sa na subjektívne vnímanie záťaže u učiteľov na základných a stredných školách (t-test). V každom prípade veríme, že napredujúce experimenty a nové vedecké postupy sú a budú len prínosom pri skvalitňovaní širokospektrálnych interných potrieb ľudí a odrazia sa v reálnej kvalite života.

Literatúra:

- BARANOVSKÁ, A. 2012. Vysokoškolský učiteľ, jeho funkcie, profesijné kompetencie a metodika edukačnej práce. In: Roly vysokoškolského učiteľa v procese vzdelávania. Zborník Pedagogica Actualis III. Trnava. UCM 2012. s.225-231, ISBN 978-80-8105-373-3
- BAUMGARTNER, F. 2001. Zvládanie stresu – coping. In: Výrost, J., Slameník, J. (Eds.), Aplikovaná sociálna psychológia II. Praha: GRADA. 2001. s. 191 – 208.
- BAUMGARTNER, F., ADAMKOVÁ, F. 2003. Vzťahy kvantitatívnej a kvalitatívnej stránky sociálnej opory a postupov zvládania záťaže. In Blatný, M., Svoboda, M., Rusiel, I., Výrost, J. (Eds.) (2003). Sociálne procesy a osobnosť: sborník príspevků. Brno: Psychologický ústav AV ČR v Brno a Sdružení SCAN. 2003. s. 5-10.
- FLEISHMAN, J.A. 1984. Personality Characteristics and Coping Patterns. Journal of Health and Social Behaviour. 1984. Vol. 25, No. 2, s. 229 – 244
- HLADKÝ, A., a kol. 1993. Zdravotní aspekty záťaže a stresu. Praha: Karolinum. 1993
- KALLWASS A. 2005. Das Burnout-Syndrom. Stuttgart: Kreuz Verlag, in der Verlagsgruppe Dornier GmbH. 2005
- KEBZA, V. 2005. Psychosociální determinant zdraví. Praha: Academia. 2005
- KŘIVOHLAVÝ, J. 1994. Jak zvládat stres. Praha: Avicenum. 1994
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2003. Psychologie zdraví. Praha: Portál. 2003
- LAZARUS, R.S., FOLKMAN, S. 1984. Stress, appraisal and coping. New York: Springer. 1984
- SELYE, H. 1966. Život a stres. Bratislava: Obzor. 1966
- SCHREIBER, V. 1992. Lidský stres. Praha: Academia. 1992 ISBN 80-200-0458-0
- ZÁHOROVÁ, S., HALAMA, P. 2010. Psychometrická analýza a faktorová štruktúra škály rastu spojeného so stresom. Československá psychologie. 2010. LIV. 6.

Možnosti prevencie a spôsoby vyrovnávania sa so syndrómom vyhorenia s cieľom zvýšiť kvalitu života v pracovnom prostredí

Andrea BARANOVSKÁ

Od sedemdesiatych rokov minulého storočia sa odborná verejnosť – lekári a psychológovia – zaoberajú javom charakterizovaným ako psychické vyčerpanie. Tento typ vyčerpania sa prejavuje v oblasti kognitívnych funkcií, motivácie aj emócií a tým výrazne ovplyvňuje postoje a názory človeka. Ďalšou oblasťou, ktorú psychické vyčerpanie výrazne ovplyvňuje je výkonnosť a pracovné správanie nielen postihnutého jedinca, ale aj jeho okolia. Syndróm vyčerpania tým výrazne znižuje kvalitu života jednotlivca.

Tým, že sa dôsledky psychického stresu objavujú a výrazne menia sociálne vzťahy človeka môžeme hovoriť o psychosociálnom strese, ktorý preniká do pracovnej oblasti jedinca aj mimo nej. Kebza, Šolcová (2003) uvádzajú, že v pracovných podmienkach môže záťaž súvisieť so sociálnym zázemím pracoviska, jeho organizačným vedením a pod. V mimopracovnej oblasti výrazne záleží na tzv. hassles alebo mikrostressoroch, chronických denných nepríjemnostiach a tiež závažných životných situáciách. Stres z jednej z oblastí sa prenáša do druhej a opačne.

V súčasnosti existuje viac ako päť tisíc publikácií, ktoré sú zamerané na tému syndrómu vyhorenia – podľa prehľadových štúdií autorov Leitera, Kleibera, Enzmanna a ďalších. Tomu sa rovná tiež počet definícií tohto syndrómu, ktoré sa snažia popísať a vymedziť podstatu syndrómu vyhorenia. Tieto definície sa líšia v rôznych aspektoch, ale v mnohých sa vzájomne podobajú. Spoločnými znakmi definícií popisujúcich syndróm v odbornej literatúre sú napr.:

Syndróm vyhorenia je stav vyčerpania organizmu.

Je tvorený množstvom symptómov, ktoré sa objavujú vo fyzickej, sociálnej, ale najmä v psychickej oblasti.

Vyskytuje sa najmä u ľudí, ktorí pracujú s inými ľuďmi.

Chronický stres je dôležitým prediktorom vzniku syndrómu vyhorenia.

Podstatou syndrómu vyhorenia je emočná exhausia, kognitívne vyčerpanie a opotrebovanie.

Príznaky syndrómu vyhorenia sa prejavujú v fyzickej, emocionálnej aj sociálnej rovine v rôznej miere. K všeobecným symptómom však patrí:

mimoriadne zvýšená miera únavy;

znížené alebo negatívne ladené sebahodnotenie;

nízka miera sebaúcty spojená s pocitmi nízkej pracovnej kompetencie – pochybovanie o svojej profesionalite;

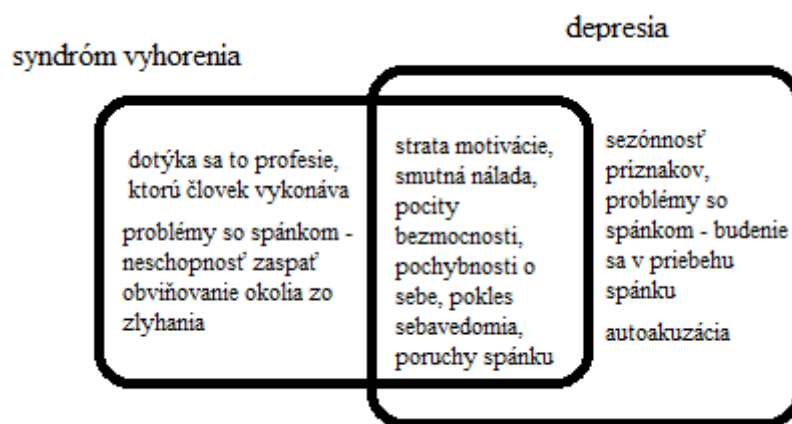
narušená koncentrácia osobnosti;

negativizmus, zvýšené podráždenie;

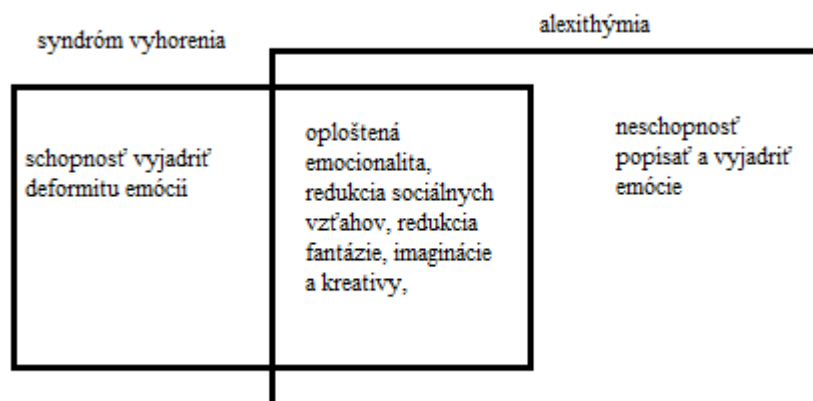
fyzické príznaky choroby bez organického ochorenia.

Vo svojej podstate sa symptómy a prejavy správania pri syndróme vyhorenia prekrývajú s niektorými poruchami a ochoreniami. Základnou charakteristikou syndrómu vyhorenia je, že je naviazaný na zamestnanie. Schaufeli (1993) to popisuje ako neurasténia súvisiaca s prácou (work-related neurastenia).

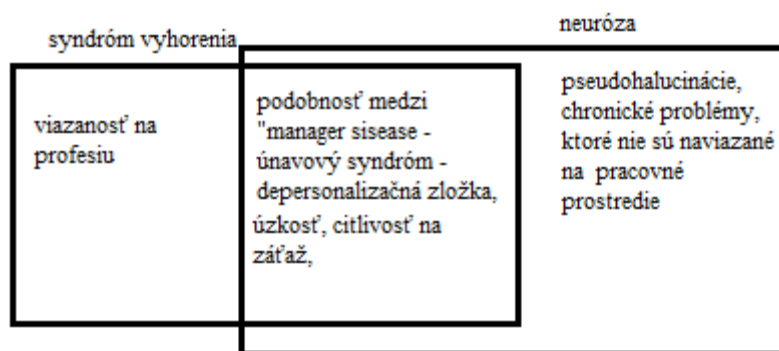
V nasledovných obrázkoch si ukážeme spoločné znaky a odlišnosti s jednotlivými chorobami a poruchami, ktorý je na základe prečítanej literatúry o burn-out syndróme od viacerých autorov, ktorých uvádzame v zozname literatúry.

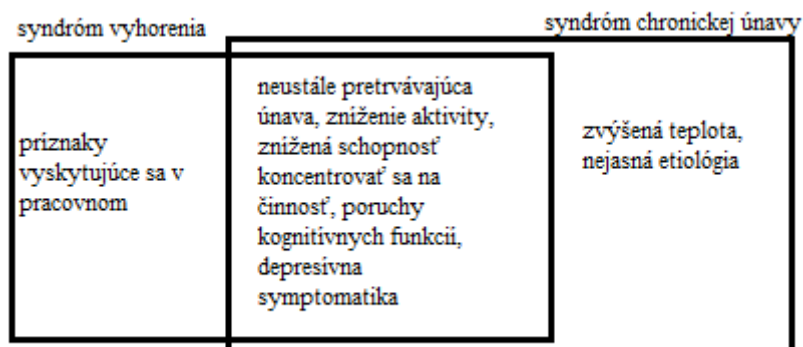
Obr. 1 Porovnanie symptómov syndrómu vyhorenia a depresie.

Obr. 2 Porovnanie symptómov syndrómu vyhorenia a alexithýmie.

Obr. 3 Porovnanie symptómov syndrómu vyhorenia a neurózy

Obr. 4 Porovnanie symptómov syndrómu vyhorenia a syndrómu chronickej únavy.

Z uvedeného môžeme vidieť, že syndróm vyhorenia je tvorený skupinou špecifických symptómov, ktoré sú aj jedinečné a príznačné pre burn-out syndróm, ale aj tie, ktoré sú spoločné pre iné psychické choroby. Aj napriek tomu, že sa dokázal negatívny vplyv syndrómu vyhorenia na kvalitu života, profesionálny vývin a pracovný výkon jedinca, nie je určená samostatná diagnóza, ktorá by ho popisovala. V rámci Medzinárodnej klasifikácie chorôb (10. revízia z roku 1992) uvádza kategórie do ktorých by ho bolo možné zaradiť. Hlavný priestor pre diagnostiku burn-out syndrómu by sme mohli nájsť v rámci kategórie Z a to najmä Z 56 – Problémy spojené so zamestnaním a nezamestnanosťou (Z563 – Stresový pracovný poriadok, Z566 – Iné fyzické a duševné napätie spojené s prácou apod.) a Z 73 – problémy spojené s ťažkosťami pri živí života (Z730 – Vyhasnutie (vyhorenie), Z738 – iné problémy spojené s ťažkosťami pri živí apod.). Niektoré dominantné symptómy syndrómu vyhorenia by mohli byť zaradené aj do skupiny F 43 – Reakcia na ťažký stres a poruchy adaptácie alebo F 48 – Iné neurotické poruchy.

Pôvodne bola považovaná za dôvod a hlavnú príčinu vzniku syndrómu vyhorenia práca s ľudmi. V súčasnosti sa zisťuje, že to nie je primárnou príčinou. Na základe prieskumov, ktoré sme robili pri zisťovaní miery burn-out syndrómu u učiteľov a zdravotných sestier (2011, 2012) môžeme povedať, že jednou z dôležitých

podmienok vzniku syndrómu vyhorenia je požiadavka na neustály vysoký, nemeniaci sa výkon, bez možnosti úľavy a s vysokou mierou zodpovednosti za chyby, ktorá je kladená na zamestnancov. Vyhorenie nastáva ak sa u zamestnanca spája presvedčenie, že nie je schopný vyhovieť požiadavkám na neho kladeným a súčasne pocitom, že jeho úsilie je neadekvátne vzhľadom na nízky efekt. Dochádza k neúmernej psychickej záťaži, pri ktorej je potrebné diferencovať senzomotorickú, mentálnu a emočnú záťaž, uvádzajú Ručková a Hubinská (2007).

Profesie, ktoré sú ohrozené syndrómom vyhorenia (Kebza, Šolcová, 2003):

lekári (psychiatri, gynekológovia, pediatria, chirurgie, JIP);

zdravotné sestry;

ošetrovatelia, laborantky;

sociálni pracovníci;

učitelia;

pracovníci pošty;

dispečeri;

policajti;

právnici;

pracovníci väznice;

funkcionári štátnej správy, politici, manažéri;

poradcovia;

úradníci v bankách a úradoch;

kňazi, rádové sestry;

profesie zamerané na výkon, podnikateľov atď.

Syndróm vyhorenia sa vyvíja a prechádza určitými štádiami. Je to dynamický jav, u ktorého je možné pozorovať jednotlivé fázy od začiatku až po úplné vyhorenie. Maslachová (2003) vytvorila štvorfázový model:

idealistické nadšenie a pracovné nasadenie;

emocionálne a fyzické vyčerpanie;

dehumanizácia ľudí, s ktorými je postihnutý v kontakte;

terminálne štádium: odpor a negativizmus voči všetkým a všetkému.

James (1982 in Krivohlavý, 1998) popísal 12 štádií:

Snaha dobre sa osvedčiť v práci.

Úsilie urobiť všetko sám.

Potláčanie seba a svojich potrieb do úzadia.

Práca je to jediné na čom záleží.

Zmena v rebríčku hodnôt nepodstatné veci sa stávajú podstatnými a naopak.

Popieranie prvotných príznakov syndrómu vyhorenia.

Dezorientácia, strata nádeje, cynizmus. Náhradné spôsoby uspokojovania a redukovania napätia – tabletky, alkohol apod.

Zmeny v správaní, sociálna izolácia.

Depersonalizácia.

Zúfalstvo, prázdnota.

Depresia, zníženie sebahodnotenia a sebadôvery.

Úplné vyčerpanie – fyzické, emocionálne a mentálne.

Henning a Keller (1995) popisujú v rámci vyvíjania sa syndrómu vyhorenia päť základných fáz:

Nadšenie, entuziazmus.

Stagnácia.

Frustrácia.

Apatia.

Syndróm vyhorenia.

Schwab a Iwanicki (1982 in Dworkin 1987) rozlišujú:

Nerovnováhu medzi požiadavkami kladenými zamestnaním a schopnosťami jedinca vyhovieť týmto požiadavkám.

Úzkosť, napätie, únava, vyčerpanie ako odpoveď na túto situáciu.

Zmeny v postoji a správaní jedinca – neosobné a chladné správanie.

Friedman (1996 in Kebza, Šolcová, 2003) sa pokúšal vyjadriť priebeh syndrómu vyhorenia v dvoch rovinách – kognitívnej a emocionálnej. Kognitívna oblasť je spojená s pocitom osobnej a profesionálnej nedostatočnej výkonnosti a v emocionálnej s pocitom preťaženia a exhauzie. V oboch rovinách dochádza podľa Friedmana k rozvíjaniu v troch štádiách a vyhorenie môžu vyvolať reakcie jedinca na ne:

nebezpečenstvo stresorov;

primárne a sekundárne skúsenosti z prežívania stresu;

reakcia jedinca na túto skúsenosť.

Na to, aby sme identifikovali syndróm vyhorenia sa musíme zamerať jednak na symptómy, ale tiež na štádium, v ktorom sa jedinec nachádza. Na diagnostiku boli skonštruované viaceré dotazníky, z ktorých najpoužívanejší je Maslachovej škála vyhorenia – MBI (autori: Maslachová, Jacksonová), ďalej Miera burnout syndrómu – BM (autori: Pinesová, Aronson, Kafry). Na Slovensku je oficiálne schválený a používaný Meisterov dotazník na meranie

neuropsychickej záťaže. Ďalšie dotazníky, ktoré je možné použiť sú BEB – symptomatologický dotazník a SSI, ktoré sú zamerané na skúmanie fyzických ukazovateľov syndrómu vyhorenia.

Na základe všetkých spomínaných ukazovateľov môžeme povedať, že syndróm vyhorenia je vážnym ohrozením kvality života ľudí dnešnej spoločnosti, ktorá je charakteristická rastúcim životným tempom a zvyšujúcimi sa nárokmi kladenými na človeka vo všetkých oblastiach jeho života. Človek musí stále častejšie čeliť chronickému stresu, ktorý vyplýva nielen z profesie, ktorú vykonáva, v ktorej sú na neho kladené vysoké požiadavky na výkon s nízkou mierou autonómie, ale aj s jeho neschopnosti relaxovať a upustiť od vysokej pracovnej angažovanosti. Z toho dôvodu a pre závažnosť dopadu na život a osobnosť jedinca sme sa rozhodli venovať sa skúmaniu burn-out syndrómu u rôznych profesií.

Východiská, ktorými je možné zaoberať sa vo výskume:
vplyv dĺžky práce na jednej pozícii na vznik a rozvinutie syndrómu vyhorenia;
gender rozdiely v rámci výskytu syndrómu vyhorenia;
zakomponovanie podrobnejších premenných, ktoré by mohli pôsobiť na vznik syndrómu vyhorenia – socioekonomický status, podrobná charakteristika profesie, demografické údaje populačnej vzorky, profesijné skupiny u ktorých sa budú výskumy konať – feminizované alebo maskulinizované atď.
transitorná povaha burnout syndrómu – akým spôsobom a aký čas je potrebný na to, aby zmizli a znovu sa objavili znaky burnout syndrómu u jedinca.

Literatúra:

- DWORKIN, A.E. 1987. Teacher burnout in public school. New York: State University of New York. 1987. 211 s. ISBN 0-88706-348-9.
- HENNING, C. KELLER, G. 1995. Antistresový program pro učitele. Praha: Portál, 1996. 96 s. ISBN 978-80-7178-093-9.
- KEBZA, V. ŠOLCOVÁ, I. 2003. Syndróm vyhoění. Praha: SZÚ. 2003. 23 s.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 1998. Jak nestratit nadšení. Praha: Grada Publishing 1998. ISBN 80-7169-551-3
- MASLACH, C. 2003. Job burnout: New directions in research and intervention. Current Directions in Psychological Science, 12, 189 – 192. ISSN 1467-8721.01253
- MEDZINÁRODNÁ KLASIFIKACE CHOROB – 10. REVIZE Z ROKU 1992. [online] [citované dňa 12. novembra 2012]. Dostupné na: <http://kruh.euweb.cz/mkn/>
- RUČKOVÁ G., HUBINSKÁ J. 2007. Syndróm vyhorenia u pedagógov pri výkone svojho povolania. In: Interakcia učiteľa a študenta v procese vysokoškolskej výučby : Zborník z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou : 7. december 2006. - Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. s.138-144. ISBN 978-80-89220-60-1
- SCHAUFELI, W. B. in SCHAUFELI, W.B, MASLACH, C., MAREK, T. 1993. Professional burnout: Recent developments in theory and research. Washington: Taylor and Francis, 1993. 1 – 16 s. ISBN 103-373-315.

Možnosti využitia supervízie v organizáciách ako prostriedku zvládania pracovnej záťaž

Iveta ŠEFAROVÁ

*Človek vynášiel robot, aby mu slúžil,
ale v konečnom dôsledku slúži človek
robotu.*

Karel Čapek

Jednou z dôležitých schopností človeka, determinujúca jeho uplatnenie a úspešnosť v neustále sa meniacich podmienkach života, je schopnosť prispôbovať sa zmenám. Súčasný človek je neustále konfrontovaný s novými požiadavkami, naňho kladenými. Zmeny sa týkajú osobnej aj pracovnej oblasti, a to tak pracovných podmienok, ako i obsahovej náplne pracovnej činnosti a pracovných vzťahov. Profesionalizácia jednotlivých činností, neustále zavádzanie nových technológií s vysokým stupňom zložitosti a vzájomnej previazanosti kladie zvýšené nároky na človeka, jeho flexibilitu a schopnosť zvládania. Požiadavky práce a pracovné podmienky patria medzi objektívne zdroje záťaženia. Záťaž s nimi spojená sa v praxi prejavuje o.i. i vzostupom depresívnych a psychosomatických ochorení, čo v konečnom dôsledku vedie objektívne k limitovanému pracovnému výkonu a subjektívne k zníženiu kvality života.

Pod záťažou rozumieme narušenie rovnováhy medzi vonkajšími požiadavkami a tlakmi a spôsobilosťou jedinca zvládnuť ich.

Záťažová situácia je podľa Čírtkovej (2006) každá situácia, ktorá kladie na človeka zvýšené nároky a požiadavky, ktoré môže človek zvládnuť len so zvýšeným úsilím.

Mikšík (1969) medzi ne zaraďuje: neprimerané úlohy a požiadavky, problémové situácie, situácie vyrovnávania sa s prekážkami, konfliktné situácie a stresové situácie.

Vo všeobecnosti možno faktory záťaž rozdeliť do 3 skupín:

1. sociálne podmienky:

- spôsob riadenia, kontroly, prehnaná disciplína
- zlá organizácia práce, nárazovosť, predĺženie pracovnej smeny
- nepresné inštrukcie
- konflikty
- nedostatočné ocenenie

2. fyzikálne podmienky:

- škodlivé podmienky prostredia
- zlá viditeľnosť a neprehľadnosť pracovného prostredia
- sťažené dorozumievanie
- nespoľahlivosť pracovných prístrojov
- práca v nepriemerných klimatických podmienkach

3. obsah práce:

- vyplýva z obsahu práce, metód a postupov

Mnoho autorov považuje za príčinu ťažkosti a neúspechu tiež nefungujúce medziľudské vzťahy. Vychádzajúc z priekopníckej práce Daniela Golemana o emočnej inteligencii, podľa ktorého zlyhanie častejšie súvisí viac s tým, akí ľudia sú, ako zvládajú vlastné negatívne impulzy, než s tým, čo vedia, a ktorý za kľúč k úspechu považuje ľudskú stránku vedenia, sebaopoznanie manažérov a spoluprácu s ostatnými, považujeme za dôležité upriamiť pozornosť na ľudský faktor. Naše uvažovanie je podporené aj výsledkami prevratného výskumu Roberta Hogana a kol. (1991,1996) o štruktúre osobnosti, autorov súboru najmodernejších osobnostných dotazníkov pre výber pracovníkov, ktorý poskytol základ pre úvahy o príčinách zlyhania manažérov.

Z uvedeného vyplýva, že úspech firmy je založený na ľudskom potenciáli, na znalostiach ľudí, ich cite a vôli, ich motivácii využívať svoj potenciál v prospech formy, a preto je v záujme firmy vytvárať podmienky pre využívanie sociálneho i vedomostného kapitálu pracovníkov.

Jedným z účinných prostriedkov podpory pracovníkov a vykonávania práce s vysokým stupňom špecifickosti a zložitosti, zvládania vyššie uvedených záťažových faktorov je supervízia.

Definovať supervíziu nie je jednoduché. Doteraz ani neexistuje jednotná definícia supervízie – mnohí autori supervíziu považujú za nástroj prehlbovania odborných kompetencií, osobnostného rastu, zvyšovania pocitu sebaúčinnosti vo vykonávanej profesii. Jednoznačnou prioritou je profesionálny rozvoj pracovníka, rozširovanie jeho odborných zručností. Všeobecne je tento pojem chápaný ako dozor, vedenie, kontrola, dohľad alebo inšpekcia – najmä v ekonomickej sfére.

V anglicky hovoriacich krajinách pod pojmom „supervision“ rozumieme každú situáciu, v ktorej poverená, resp. skúsenejšia osoba dozerá na inú osobu pri realizácii nejakej úlohy alebo priebehu činnosti.

Pojem supervízia pochádza z latinčiny, pričom prvá časť slova („super“) vyjadruje určitú nadmernosť („nad“, „cez“) a druhá časť („visio“) znamená sledovať, vidieť.

Havrdová, Kalina (in Kalina, 2003, str.134) operacionalizujú supervíziu ako „organizovanú príležitosť k reflexii, ktorá sa zameriava na rôzne aspekty pracovnej situácie s cieľom skvalitniť prácu a podporiť rast pracovníka“.

Strieženec (2001, str.114) supervíziu považuje za „metódu nepretržitého zvyšovania profesionálnej kompetencie pracovníka, vedie k samostatnému vykonávaniu profesie.“ Ide o druh profesionálnej pomoci a dohľadu nad priebehom a kvalitou práce supervidovaného, ktorá umožňuje reflektovať jeho konanie a pomáha mu odlišiť užitočné pracovné postupy od neužitočných, korigovať neefektívne postupy.

Supervízia môže slúžiť ako nástroj rozvoja odborných kompetencií pracovníka, zvyšovania sebaúčinnosti, rozvoja samostatnej činnosti, zvyšovania zodpovednosti supervidovaného k práci, ale taktiež ako prevencia sklznutia do rutinného vykonávania vlastnej profesionálnej roly, prevencia burnout syndrómu, ktorý v súčasnosti nehrozí len pracovníkom pomáhajúcich profesií, ale aj manažérom.

Podľa Kopřivu (1999) supervízia pomáha riešiť konkrétne problémové situácie, vznikajúce v silovom poli pracovník – profesionálna rola – inštitúcia.

Pomáha nachádzať riešenia a východiská, a to najmä v práci manažérov a v personálnom poradenstve.

Európska asociácia pre supervíziu (EAS)(2006) chápe pojem supervízie nasledovne :

1. Supervízia ako metóda poradenstva, pomocou ktorej jednotlivci, tímy a celé organizácie reflektujú svoje pracovné správanie, podmienok kontextu a štruktúry.
2. Supervízia ako postup, v ktorom jedinci, tímy alebo organizácie pod vedením supervízora pracujú na riešení problémových situácií, súvisiacich s prácou.
3. Supervízia ako model pre výukové procesy.
4. Supervízia ako teoretický koncept pre reflektovanie a pomenovanie faktorov, súvisiacich s kontextom pracovnej komunikácie.

Ako je zrejmé, supervízia podporuje kvalitu, konfrontuje, podporuje, ponúka možnosti, je flexibilná, reflektujúca, napomáha zvýšeniu pocitu vlastnej kompetencie a sebaúčinnosti, pôsobí ako preventívny faktor syndrómu vyhorenia. Mnohé výskumy to dokladujú.

Výskumy Pálssona, Edwardsa, Burnarda, (2003), Winstanlay (2000), Holloway (1995) a ďalších (in Hawkins, Shohet 2004) upozorňujú na jej význam pri predchádzaní a včasnom zachytení nástupu syndrómu vyhorenia. Dôležitosť supervízie ako prostriedku skvalitnenia práce, zvládania požiadaviek odboru a zvyšovania sebaúčinnosti podčiarkujú výskumy Ellisa (1991), Li McDermonta (1998), Fernanda, D.M. a Hulse-Killacky, D.(2005).

Z vyššie uvedených definícií a charakteristík vyplývajú funkcie supervízie (Kadushin, 1976 in Hawkins, Shohet 2004, McDermont, 1991, Winstanley, 2000):

A. Normatívna (riadiaca, administratívna) funkcia zahŕňa o.i.:

- kontrolu kvality práce;
- etické, profesionálne a administratívne aspekty;
- dodržiavanie stanovených cieľov, priorít a hodnotenie efektivity činnosti s ohľadom na potreby klientov;
- zvládanie objemu práce;
- pomáha stanovovať kompetencie a zodpovednosť supervidovaného.

B. Formatívna (vzdelávacia) funkcia, ktorej cieľom je vytváranie kultúry učenia a rozvoja, sa zameriava na:

- rozvíjanie profesionálnych znalostí, zručností a kompetencií supervidovaného;
- rozvoj empatie, komunikačných, intervenčných spôsobilostí;
- porozumenie dynamike vzťahov na rôznych úrovniach;
- reflexiu obsahu a procesu vlastnej práce, nadobúdaniu inšpirácií a kreativity;
- zvládanie požiadaviek organizácie a spoločnosti, zavádzanie nových postupov v práci;

C. Restoratívna (podporná, posilňujúca) funkcia má za úlohu posun dynamiky kultúry organizácie. Patrí sem:

- poskytovanie ocenenia a podpory
- vedenie supervidovaného k väčšiemu uvedomeniu si vlastných emócií, ich vplyvu a dôsledkov;
- prevencia pred nahromadením nežiaducich emócií;
- emočná podpora a rozvoj zručností pre zvládanie emočnej záťaž, vyplývajúcej z práce;

Z uvedených funkcií vyplývajú možnosti supervízie v organizáciách, v ekonomickej praxi všeobecne.

Supervízia môže:

- a) pomôcť organizácii premyslieť teóriu, na ktorej je jej činnosť postavená;
- b) porozumieť jazyku organizácie, pravidlám a hodnotám pracoviska;
- c) pracovať s emóciami v organizácii;
- d) sa zamerať na vhodné perspektívy organizácie;
- e) sa zamerať na jednotlivca vo vnútri organizácie;

Pozornosť v rámci supervízie v organizáciách sa týka niekoľkých rovín, a to zameranie na:

A) **pochopenie osôb a skupín, sociálnych a kultúrnych súvislostí**, pričom ústrednú tému tvorí *sebareflexia* s dôrazom na sebauvedňovanie i vnímanie inými, na prácu so spätnou väzbou, *rozvoj identity* s dôrazom na sebariadenie a *procesy skupinovej dynamiky*;

B) **pochopenie organizácií a podnikov, štruktúry organizácií** s ohľadom na vedenie, manažment a správu a hospodárske poznatky;

C) **pochopenie práce a pracovného prostredia vo vzťahu človek a práca** s akceptovaním kultúry, interkulturality a procesu globalizácie.

Formy, ktoré supervízia v organizáciách môže mať, sú závislé od charakteru pracoviska:

- individuálna supervízia ľudí, ktorí pracujú v organizáciách;
- supervízia kolektívov a skupín vo vnútri organizácie;
- supervízia exekutívnych kolektívov;
- supervízia organizácií ako takých.

Pre realizáciu supervízie je podľa Hawkins a Shohet (2004) dôležité uvedomiť si, či je kultúra organizácie priaznivá. Za vhodné podmienky pre jej implementáciu považujú, ak má pracovisko charakter učiacej sa organizácie. To predpokladá, že chce zlepšiť prax tým, že:

- podporuje vzájomné učenie medzi ľuďmi ako trvalý proces;
- podporuje výmenu informácií medzi zamestnancami;
- vytvára si základňu pracovníkov, ktorí sú vzdelaní;
- rozvíja flexibilnú organizáciu práce, s akceptáciou nových myšlienok, so schopnosťou zamestnancov prispôsobovať sa im i prostrediu zdieľanej vízie;
- vzniknuté ťažkosti chápe ako príležitosť pre učenie sa a rozvoj jednotlivých pracovníkov i celej organizácie.

Za podstatné v rámci kultúry organizácie považujú aj emočné a motivačné faktory.

Záver

Úspech organizácie závisí od ľudského činiteľa, od ochoty a motivácie pracovníkov na rôznych úrovniach v rámci jej štruktúry využívať svoj potenciál v prospech firmy. Supervízia disponuje nástrojmi, ktoré môžu byť práve pre rozvoj a využitie potenciálu pracovníkov v prospech firmy užitočné pri zachovaní osobnej integrity, zdravia a pracovnej spokojnosti zamestnancov.

Literatúra:

ČÍRTKOVÁ, J. 2006. Policejní psychologie. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-8689-8733. 312 s.

ELLIS, M. 1991. Research in clinical supervision: revitalising a scientific agenda. Counsellor Education and Supervision 30, s.238-251.

Európska asociácia supervízie. In ČIS Dostupné na http://www.supervize.eu/wp-content/uploads/modra_kniha_eas.pdf. 46 s. Stiahnuté dňa 9.9.2012

FERNANDO, D. M., KILLACKY, D. H. (2005) The Relationship of Supervisory Styles to Satisfaction With Supervision and the Perceived Self-Efficacy of Masters-Level Counseling Students. In Counselor Education and Supervision. ISSN 0011-0035, vol. 44, 4, p. 293-304.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2004. Psychologický slovník. Praha: Portál 2004. 774s. ISBN 80-7178-303-X.

HAVRDOVÁ, Z. 2008. Praktická supervize: průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize. Praha : Galén, 2008. 213 s. ISBN 9788072625321.

HAWKINS, P., SHOHEIT, R. 2004. Supervize v pomáhajících profesích. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-715-9.

HOGAN, R. 1991. Personality and personality measurement. In M. D. Dunnette & L. M. Hough (Eds.), Handbook of industrial and organizational psychology (Vol. 2, pp. 873–919). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

HOGAN, R., HOGAN, J., & ROBERTS, B. W. 1996. Personality measurement and employment decisions. American Psychologist, 51, 469 – 477.

KOPŘIVA, K. 1999: Supervize práce v neziskové organizaci. In Řízení lidských zdrojů. Praha: Agnes 1999. 120s.

MCDERMONT, L. 1991. First Line Management Manual. In: Supervision of Staff. Longman Group UK, Ltd. 1991

MIKŠÍK, O. 1969. Člověk a svízelné situace. Praha : Naše vojsko, 1969.

STRIEŽENEC, Š. 2001. Úvod do sociální práce. Trnava: Tripsoft, 197 s. ISBN 80-968294-6-7.

TOŠNEROVÁ, T., Tošner, J. 1999. Burn-Out syndrom (Syndrom vyhoření). In: Řízení lidských zdrojů. Praha: AGNES 1999. s. 113

WINSTANLEY, J. 2000. Manchester Clinical Supervision Scale. London

Osobnostné predpoklady pri výučbe cudzieho jazyka pre potreby v pracovnom prostredí so zameraním využívanie pozitívnych emócií

Lubica VAREČKOVÁ

Problematika kvalitného života je rozsiahly a zložitý fenomén z mnohých uhlov pohľadu. Cieľom pozitívnej psychológie je dosiahnutie celkovej psychickej pohody „well-being“ či už jedinca alebo skupiny ľudí, cez intenzívny záujem o kladné psychické javy, ktoré súvisia s potrebou dobrého psychického fungovania človeka, spojeného s nepretržitým dôrazom nielen na produktivitu, ale aj efektívnosť duševnej práce, na čo je naviazaný zvýšený záujem o telesné aj duševné zdravie. V tejto súvislosti uvádza Seligman a Csikszentmihali (2000), že ide o štúdium toho, čo človeku dodáva silu. Seligman (2002) stanovuje cieľ pozitívnej psychológie ako „budovanie najlepších kvalít života“ a Mareš (2002) vidí cieľ pozitívnej psychológie v „starostlivosti o zdravý psychický vývoj, kvalitný sociálny život, postupné zrenie osobnosti, smerovanie k múdrosti a k vedeniu zmysluplného života“.

Súčasná pozitívna psychológia sa venuje otázkam nádeje, radosti, zmierenia sa, ale aj dvanástim iným pohľadom do tematiky pozitívnej psychológie, ktoré uvádza Křivohlavý (2004), ako sú empatia a altruizmus, láska, priateľstvo, múdrosť, morálna motivácia, nezdolnosť – resiliencia, sebahodnotenie – self-esteem, emócie, ktoré pomáhajú zvládať ťažkosti, vrcholné zážitky – flow, vdáčnosť, spiritualita a duševná pohoda – well-being.

Definícia, čo je pozitívne a čo negatívne, závisí od toho, aké hľadisko si zvolíme, ako sme emocionálne nastavení a od osobnostných predpokladov. Prvú definíciu osobnosti podáva Boethius narodený v roku 500 (Ručková, 2011): „Osoba je neoddeliteľná podstata rozumovej prirodzenosti“. Allport analyzoval päťdesiat definícií osobnosti a v súčasnosti existuje okolo pätnásť reprezentatívnych poňatí osobnosti, ktoré závisia od vnímania osobnosti ako takej, jej predmetu a metodológie (Ručková, 2011). Osobnostné predpoklady predurčujú kvalitu zvládania.

Pozitívna psychológia a humanistický prístup pri vyučovaní majú k sebe veľmi blízko. Zmeriavanie sa na rozvoj psychických procesov človeka spolu s rozvojom jeho skrytých ale pritom potenciálnych možností je možné za predpokladu, že sú každému jedincovi umožnené spontánne, autentické a tvorivé reakcie. Potenciál každého jedinca sa spája s dôležitosťou jeho rastu a sebaaktualizácie, kde podstatou humanistickej psychológie je viera v prvotné dobro a v to, že mentálne a sociálne problémy vychádzajú z deviácií prirodzeného charakteru.

C.R.Rogers navrhol novú teóriu osobnosti, ktorej ústredným pojmom je „ja“ (self), zdôrazňujúcu jednotu a jedinečnosť každého človeka. C.R.Rogers navrhol nový prístup k poradenstvu – „terapiu zameranú na klienta“ alebo „na osobu“ (Client-Centered Counselling and Psychotherapy). Jeho nedirektívna a nemanipulatívna psychoterapia zameraná na klienta podporuje vcítenie sa a prijímanie klienta „takého, aký je“. (in Atkinson, 2003). Rogersovský prístup spočíva vo vytvorení bezpečného a dôveryhodného vzťahového priestoru s klientom, v ktorom môžu voľne hovoriť o svojom prežívaní, skúsenostiach a názoroch. K základným konceptom humanistickej psychológie, ktorá rešpektuje rast ľudí, rôznorodosť prístupov, otvorenosť voči akceptovaným metódam a záujem o preskúmanie nových aspektov správania človeka patria *sebaaktualizácia* – čiže tendencia k vlastnému rastu a sebaodkonalovaniu, rozvoj vlastného tvorivého *potenciálu* človeka a *motivácia* k správaniu, ktorá súvisí s potrebou, ktorá sa objaví ak máme niečo *nedostatok* (Maslow). Maslowova teória motivácie spolu s jeho hierarchiou potrieb najvyššie stavia realizáciu osobného potenciálu, sebanaplnenie, seba realizáciu. V súčasnosti sa princípy humanistickej psychológie a Rogersovský prístup používajú nielen ako terapeutický postup, ale využívajú sa aj v oblasti zdravotníctva, pedagogiky, personálneho riadenia atď.

Aj v učení (vyučovaní cudzieho jazyka) môže byť prioritná myšlienka Rogersa, že jednotlivci majú v sebe obrovský zdroj seba-porozumenia a zmeny svojho seba-poznania, čo má slúžiť ako zdroj základných postojov a správania riadeného sebou samým. Na tieto zdroje možno naraziť, ak sa zabezpečia tri podmienky atmosféry podporujúcej osobnostný rast, ktoré sú aplikovateľné pre vzťahy medzi: terapeutom a klientom, rodičom a dieťaťom, nadriadeným a podriadeným, učiteľom a študentom a podobne. Sú to:

kongruencia – (*ozejnosť, autenticnosť, spontánnosť*) – čím je terapeut vo vzťahu s klientom viac sám sebou a nenadraduje svoju profesionalitu, tým je väčšia pravdepodobnosť, že klient sa zmení a bude rásť konštruktívnym spôsobom. V školskej praxi sa kongruencia prejavuje v autenticite samotného učiteľa, v jeho pravdivosti, otvorenosti a transparentnosti všetkého, čo sa deje a súvisí s výučbou. Vytvorenie tvorivej klímy, ktorá dá možnosť vyjadriť svoje pocity a zážitky bez obáv, vedie k spontánnosti, samostatnosti, tvorivosti. Kongruentný vzťah medzi učiteľom a žiakom je základom pre pozitívne pôsobenie vo vzdelávaní.

akceptácia – (*starostlivosť, úcta*) – terapeut má prežívať pozitívny, akceptujúci postoj voči všetkému, čím klient v danej chvíli je. Terapeut nechá klienta v tom, čo práve prežíva – strach, zmätok, smútok, lásku, hnev, pýchu. Vtedy nastane zmena, terapeutický pohyb. V škole, kde učiteľ prijíma študentov pozitívne takých, akí sú, bez predsudkov, (bez kladenia podmienok, stanovenia cieľov, s akceptáciou doterajších jazykových kompetencií, a pod.) Akceptácia sa prejavuje vo viere učiteľa, že každý študent môže byť lepší, úspešnejší, múdrejší, čiže dokáže štúdiom nadobudnúť nové poznatky, zdokonalíť sa.

empatia – (*empatické porozumenie*) terapeut vníma, cíti pocity, ktoré klient prežíva, dáva najavo porozumenie. Je to druh citlivého, aktívneho počúvania. Ak sa učiteľ vcíti, vidí a chápe svet z pohľadu študenta, potom dokáže aj lepšie chápať rôzne prejavy myslenia, správania študentov, dokáže sa vcítiť do ich prípadných ťažkostí a celkového prežívania a dokáže pochopiť potreby študenta, čím odblokováva strach a úzkosť a vedie k uvoľňovaniu tvorivých

síl v človeku. Učiteľ by sa mal sústrediť nielen na to, čo študent vie, ale aj na to, čo študent cíti a prežíva, zaujíma sa o jeho potreby, názory a postoje cez otvorenú diskusiu.

Tak ako sme popisovali, zameranie na jedinca podľa Rogersa, aj podľa Jüvu (in Ručková, 2011) cieľom procesu (aj vzdelávacieho aj výchovného) je plný a mnohostranný rozvoj, utváranie aktívneho a tvorivého vzťahu k realite. Pre úspech je potrebné rozvíjať určité fyzické a psychické predpoklady jedinca, uvádza Ručková (2011). Kde fyzické predpoklady sa týkajú celkovej telesnej zdatnosti, zdravia, pohybovej pružnosti či anatomického skeletu. Veľmi významné sú aj požiadavky na citlivosť zmyslových orgánov, koordináciu a motoriku. Všetky tieto biologicky podmienené požiadavky nie sú tak ako vo výchovnej praxi, ale ani vo vzdelávaní zanedbateľné. Rovnako aj psychické predpoklady môžu určovať smer pri vzdelávaní (a to aj dospelých) pri rozširovaní vedomostí, zručností či návykov a to hlavne zo zameraním na schopnosti a nadanie pre určitú činnosť (pri jazyku napr. počúvanie, hovorenie, písanie a pod.). Učitelia cudzieho jazyka by mali dávať optimistické perspektívy študentom (medzi nimi aj dospelým), vytvárať pozitívnu atmosféru, ktorá dokáže vyvolať zmenu. Keď je človek akceptovaný a cenený, má sklon zaujať starostlivejší postoj aj voči sebe samému a napríklad aj k „povinnostiam“ pri výučbe cudzieho jazyka, ktoré sú na neho kladené.

Učiteľ sa prednostne stáva facilitátorom (*facilitare* (z *lat.*) 1. *ľahkosť*, 2. *obratnosť*, *plynulosť*, 3. *ochota*, *prívetivosť*, *vľúdnosť*, *náklonnosť*, *prístupnosť*). V angličtine slovo *facilitator* znamená sprevádzajúci, uľahčujúci. Psychologický slovník (Hartl, Hartlová, 2004) definuje facilitátora ako vedúceho alebo učiteľa, ktorý ustupuje zo svojej dominantnej pozície, podporuje interakciu v skupine, rozvíja osobnostné učenie, zaujíma rolu moderátora skupiny v presvedčení, že aktívne učenie má väčšiu účinnosť.

Vašutová J. (2002) uvádza, že rola facilitátora sa spája s podporou učenia, pričom za kľúčové považuje špecifické vzťahy medzi učiteľom a študentmi, často vyjadrené v schopnostiach a ochote neformálnej komunikácie, vo vytvorení priateľskej atmosféry, ktorá je vhodná pre vzájomnú otvorenosť a schopnosť otvoriť sa a komunikovať. Pasívne osvojenie jazyka súvisí s vedomosťami o jazyku, ale na aktívnu komunikáciu v jazyku sú už nevyhnutné zručnosti. Získavanie cudzojazyčných kompetencií už dávno nie je ohraničené vyučovacím procesom, ale je to proces otvorený a celoživotný. Vôbec nie je podstatné akú úroveň dosahuje, ale podstatné je, ako ho priviesť k plynulému rozvoju komunikatívnych zručností tak, aby sa podobali alebo imitovali reálnu komunikáciu a využívali cudzí jazyk v situáciách, s ktorými sa stretáva v bežnom alebo pracovnom živote a ako si môžu si ním dopĺňať svoje vedomosti. K tomu, na základe teórie predpokladáme, že práve facilitátor s humanitným prístupom môže byť maximálne nápomocný.

Aj súčasnosť akútne poukazuje na potreby správnej interpersonálnej a interaktívnej komunikácie. Podstatou je, že interaktívna komunikácia existuje v reálnom čase a prináša okamžitú odozvu pri priamej komunikácii s iným človekom alebo skupinou ľudí, ktorí sa spájajú bezprostrednými reakciami a vzájomnými výmenami informácií.

Ako priviesť k aktívnemu a komunikatívnemu ovládaniu cudzieho jazyka?

Je facilitačný prístup reálne nápomocný?

Rozširovanie každej slovnej zásoby musí byť implementované do reálnej komunikácie. Dôležité je podnecovanie a vedenie učiaceho sa k vyjadrovaniu vlastných názorov a bezprostredných reakcií. Bezprostredné reakcie majú ďalej smerovať k diskusiám, a tiež k vyjadrovaniu argumentov k danej téme. Každá komunikácia, aj cudzojazyčná, je obojsmerná komunikácia, čiže potrebuje spätnú väzbu. Pochvala hoci aj čiastočného úspechu a ohodnotenie snahy vyjadriť myšlienku je veľmi dôležitá. Dôležité je aj použitie kritiky, najmä konštruktívnej kritiky, ktorá má za cieľ upozorniť na nesprávne používanie informácií ale tiež vysvetliť, ako chyby napraviť. Je potrebné dať spätnú väzbu (feed-back) tak, aby bola kritika pri výučbe cudzieho jazyka chápaná ako rada. Verbálna chvála a kritika môže byť zvýraznená neformálnymi prostriedkami ako sú mimika, úsmev, tón hlasu, gesta.

Efektívna komunikácia je nevyhnutná v každodennom živote, či už v rodnom, tak i v cudzom jazyku. Vedieť efektívne komunikovať však znamená učiť sa, počúvať, písať, porozumieť, hovoriť a tiež aj prezentovať. Spôsobilosť aktívne počúvať, vypočuť si druhého, dať najavo spoluúčasť, záujem, prejaviť emóciu, patrí medzi základné atribúty, ktoré si môžeme ako ľudia poskytnúť počas vzájomnej komunikácie, a to aj medzi študentmi a vyučujúcimi.

Každý človek má potrebu, aby ho niekto počúval a zároveň aby niekto na obsah jeho slov reagoval. Ak budeme takto Rogersovsky chápať učenie cudzieho jazyka, komunikácia bude stále viac a viac efektívna. Učenie je však otvorený a celoživotný proces, a preto trpezlivosť, vynaložené úsilie a hľadanie radu postupných krokov, smerujúcich k efektívnej komunikácii dokáže obohatiť učiteľa i študenta.

A práve prínosom facilitátora v procese učenia sa cudzieho jazyka je najmä zmena vzťahu medzi učiteľom a učiacim sa - z asymetrického modelu na symetrický, kedy tí čo sa učia sú viac a viac vtáňovaný do procesu a účasti na výučbe. Učiteľ v tomto prípade nie je jediný a absolútne dominantný, ale vedie k podstatnej zmene, podporuje vytvorenie tvorivej klímy tak, aby sa študent cítil aj v skupine dobre, dôveroval vyučujúcemu, skupine i sebe samému a to so zámerom – chcieť sa učiť.

Atmosféra s posilnenou vzájomnou interakciou a akceptačnou komunikáciou podporuje aj slabších jedincov. Učiteľ podľa vzniknutej situácie a podmienok má možnosť modifikovať svoj cieľ a demokraticky rešpektovať aj požiadavky študentov. Nerezignuje tým však riadiaci proces. Podporuje a rešpektuje hodnoty sebaopoznania, sebahodnotenia, sebaobrazu, ale podporuje aj vzájomné hodnotenie v skupine, výber témy, ktorá je študentovi v danom okruhu blízka. Podstatné je, že odmieta memorovanie poznatkov, ale vedie k rôznym formám nadobúdania a následného prezentovania poznatkov, čím posilňuje vnútornú motiváciu učiť sa. Otvorená atmosféra v skupine,

potreba spätnej väzby, diskusie, výmeny názorov, argumentácie sú podpornou a účelnou metódou vyjadrovania vlastných názorov a postojov v cudzom jazyku.

Humanistický prístup je založený na dôvere v sily a schopnosti študenta, na akceptáciu študenta ako osobnosti, pričom sa zdôrazňuje nevyhnutnosť vlastnej aktivity, seba výchovy, sebahodnotenia, sebaregulácie a sebarealizácia študenta i učiteľa/facilitátora. Všetky tieto atribúty sú potrebné k rozvoju cudzojazyčných kompetencií. Tvorivá, pozitívna, podnecujúca atmosféra láme bariéry, učiteľ/facilitátor sprevádza, podporuje a povzbudzuje študentov, spolupodieľa sa na zodpovednosti za učebný proces a dôležité je, že vedie študentov k priebežnému a čiastkovému nadobúdaniu vedomostí a zručností v cudzom jazyku, ktoré sú možné dosiahnuť cez systematický s vnútorné motivovaný proces a sebadisciplínu. Centrom diania je ten, kto sa učí – študent.

Záver

Tvorivý, pozitívne usmerňovaný, kongruentný a empatický prístup je vhodný pre toho učiteľa, ktorý je natrvalo stotožnený s popisovaným prístupom a ním nabáda k ľahšiemu, jednoduchšiemu a pozitívnemu nadobúdaniu a rozširovaniu vedomostí a poznatkov každého jedinca. Našou snahou je štandardnými metodologickými postupmi zistiť s akými inovatívnymi metódami pracujú učitelia cudzích jazykov u študentov v dospelom veku, ako subjektívne vnímajú svoju prácu, aké majú očakávania a aké zlepšenia a posuny vo výučbe dosahujú ich študenti.

Literatúra:

- ATKINSON, R. L. 2003. Psychologie. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-640-3.
- BLAŠKO, M. 2008. Úvod do modernej didaktiky I.(Systém tvorivo-humanistickej výučby), Košice, Katedry inžinierskej pedagogiky Technickej univerzity, ISBN 978-80-8073-973-7
- BORG, J. 2007. Umění přesvědčivé komunikace. Jak ovlivňovat názory, postoje a činy druhých. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1971-9
- ČÁP, J., MAREŠ, J. 2001. Psychologie pro učitele. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X
- GAVORA, P. 2003. Učitel a žiaci v komunikácii. Bratislava: UK, ISBN 80-223-1716-0
- HARTL,P.,HARTLOVÁ, H. 2004. Psychologický slovník. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-303-X
- KOMÁRKOVÁ, R.-SLAMĚNÍK, I.-VÝROST, J. (Eds.) 2001. Aplikovaná sociální psychologie. III. Sociálněpsychologický výcvik. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0180-4.
- MASLOW, A.H. 1970. Motivation and personality (2nd edition), New York, Harper&Row , 1970
- NELEŠOVSKÁ, A. 2005.Pedagogická komunikace v teorii a praxi. Praha: Grada, ISBN 80-247-0738-1
- ROGERS, C.R. 1995. Ako byť sám sebou. Bratislava: Iris, ISBN 80-88778-02-6
- ROGERS, C.R. 2000. Klientom centrovaná terapia. Modra: Persona ISBN 80-967-9803-0.
- RUČKOVÁ, G. 2011. Úvod do pedagogiky (ed. SIROTOVÁ, M., VANIŠ, L., RUČKOVÁ, G.) Trnava: UCM, ISBN 978-80-8105-279-8
- VAŠUTOVÁ, J. 2002. Strategie výuky ve vysokoškolském vzdělávání. Praha.UK, ISBN 80-7290-100-1
- VYMĚTAL, J. In BAŠTECKÁ,B.(ed.) 2009. Psychologická encyklopedie – aplikovaná psychologie. Praha: Portál, ISBN: 978-80-7367-470-0

Možnosti výskumu a podpory univerzitného vzdelávania

Roman HRMO

Kvalita v školstve

Kvalita je mierou dokonalosti, hodnotnosti, užitočnosti výchovy a vzdelávania, naplnenie požiadaviek a očakávaní zákazníkov škôl: žiakov, študentov, rodičov, zamestnávateľov, občanov, štátu. Kvalitu výchovy a vzdelávania je možné neustále zvyšovať bez ohľadu na jej aktuálnu úroveň (Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike).

Hlavnou stratégiou kvality je zvyšovanie spokojnosti zákazníka plnením jeho požiadaviek. Len taký systém manažérstva kvality, ktorý je vytvorený a rozvíjaný na základoch neustáleho zlepšovania činností vedúcich k uspokojovaniu potrieb a očakávaní zákazníkov i všetkých zainteresovaných strán, môže priniesť v súčasnosti úspech na trhu, a tým aj prežitie organizácie (Bilčík, 2010).

Súčasná stratégia kvality úzko súvisia s plánovaním súboru činností, ktorých zámerom je zákaznícky orientovaná organizácia s určitou kultúrou. Výsledkom je dosiahnutie očakávaných, resp. predvídaných požiadaviek zákazníka, a tým dosiahnutie jeho spokojnosti. Vzniká množstvo prístupov a metodík, ktoré sa neustále vyvíjajú. Naplnenie stratégie kvality je možné pomocou vhodných modelov uplatňovaním komplexného manažérstva kvality - TQM. V súčasnosti možno v manažerstve kvality uplatniť dve hlavné koncepcie:

1. na základe naplnenia normatívnych požiadaviek na systém manažérstva kvality podľa vybraného modelu (štandardizované) – ISO 9001, ISO 14001.
2. uplatňovaním komplexného manažérstva kvality podľa vybraného modelu (otvorené) – EFQM model výnimočnosti, model CAF (Bilčík, 2010).

Návod na aplikáciu normy ISO 9001: 2000 vo vzdelávacích inštitúciách poskytujúcich vzdelávacie produkty ponúka dokument IWA 2. Učebné osnovy môžu určovať, čo sa očakáva, že sa bude vyučovať a ako sa má vyučovanie hodnotiť. Negarantujú však, že sa splnia potreby a očakávania, ak vo vzdelávacích organizáciách existujú nedokonalé procesy.

Potreba zabrániť týmto nedokonalostiam priviedla Medzinárodnú organizáciu pre normalizáciu k vypracovaniu medzinárodnej pracovnej dohody IWA -International Workshop Agreement, ktorá má vzdelávacím organizáciám pomôcť zaviesť systém manažérstva kvality, ktorý by bol efektívny. Trvalé posudzovanie učebných osnov a vzdelávacích procesov, ktoré sprevádza vyučovanie, môže zabezpečiť efektívnosť vyučovacieho procesu. IWA 2 sa vzťahuje i k norme ISO 9004: 2000 - Systémy manažérstva kvality - Návod na zlepšovanie výkonnosti. Systém manažérstva kvality má byť čím jednoduchší a má dobre fungovať. Musí však byť dostatočne obsažný, aby zodpovedal cieľom kvality vzdelávacej organizácie (Bilčík, 2010).

V európskych podmienkach je najviac preferovaný tzv. model výnimočnosti EFQM, ktorého princípom je samohodnotenie školy ako organizácie. Uplatnenie modelu EFQM pozostáva z troch fáz:

1. samohodnotenie, zistenie silných stránok – predností a slabých stránok – nedostatkov,
2. vonkajšie hodnotenie, poskytuje obraz o manažerstve kvality a výsledky sú porovnateľné s výsledkami iných spoločností,
3. zlepšenie kvality, po zistení slabých stránok sa vypracuje plán činnosti na ich odstránenie. Samohodnotenie sa opakuje s jedno alebo dvojročnou pravidelnosťou.

Zlepšovanie kvality sa takto stáva permanentným procesom (Bilčík, 2010).

Z najnáročnejšieho modelu výnimočnosti vychádza model CAF. Bol vytvorený pre organizácie európskeho verejného sektora ako nástroj na aplikáciu techník manažérstva kvality, ktorého cieľom je zlepšovanie výkonnosti. Bol navrhnutý na používanie vo všetkých častiach verejného sektora. Môže sa používať za rôznych okolností, napr. ako súčasť systematického programu reforiem alebo ako základ pre ciele riadenie úsilia o zlepšovanie kvality organizácií poskytujúcich verejné služby (Bilčík, 2010).

Hodnotenie kvality (evaluácia) školy je systematické zhromažďovanie a kritická analýza informácií o procesoch na škole podľa určitých kritérií, s cieľom ďalšieho plánovania a rozhodovania. Je to proces objektívneho vyhodnocovania (porovnávanie, vysvetľovanie) údajov charakterizujúcich kvalitu školy v jej jednotlivých oblastiach, jej stav, fungovanie, efektívnosť školy. Hodnotenie školy sa deje v zmysle zisťovania užitočnosti zvolených postupov pre fungovanie systému školy na základe určitých znakov a procesov. Služi ako spätná väzba pre všetkých zúčastnených sociálnych partnerov školy (Blaško, 2012).

Kontrolná činnosť (vonkajšia i vnútorná) by sa postupne mala zmeniť na hodnotenie činnosti učiteľa i školy ako organizácie (aké vyučovacie metódy sa používajú, ako sa hodnotia výkony žiakov, aké sú vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi, aká je školská klíma a pod.). Najvyššou formou hodnotenia je sebahodnotenie; preto je cieľom dosiahnuť, aby učelia pravidelne hodnotili svoju vlastnú prácu (sebahodnotenie učiteľov), aj činnosť školy ako organizácie. Do sebahodnotenia, resp. do vnútorného hodnotenia školy je žiaduce zapojiť aj partnerov školy (žiacov a ich rodičov, budúcich zamestnávateľov, školy vyššieho typu, atď.), pretože učelia by mali vedieť aj to, ako vníma ich prácu okolie. Škola sa preto musí otvoriť okoliu. Spolupráca s rodičmi, budúcimi zamestnávateľmi, zriaďovateľom, atď. musí byť založená na partnerstve (Albert, 2002). Sebahodnotenie môže poskytnúť celkový prehľad o výkonnosti organizácie a o stupni zrelosti systému manažérstva kvality. Môže pomôcť identifikovať v organizácii oblasti vyžadujúce si zlepšenie a určiť priority (Albert, 2006).

Za hlavné oblasti systému kvality školy, pre ktoré je potrebné vypracovať systém indikátorov kvality, Blaško (2012) považuje: vnútorné riadenie školy, strategické plánovanie školy, školské vzdelávacie programy, zamestnanci školy, spolupráca s partnermi, materiálne a finančné podmienky, proces výučby, klíma školy, výsledky školy a vonkajšie hodnotenie školy.

Vo vysokoškolskom prostredí považujeme za dôležité realizovať podporu výskumu a univerzitného vzdelávania v oblasti pedagogických spôsobilostí. Niektoré možnosti uvádzame v nasledujúcej časti:

Podpora výskumu

Podporiť vzdelávanie a vedecko-výskumnú prácu prostredníctvom motivačných nástrojov pre mladých ľudí a zvyšovaním kvality vzdelávania, a tým aspoň čiastočne zmierniť nedostatok mladých vedeckých pracovníkov a celkovo mladých ľudí s vyšším vzdelaním v tejto dynamickej oblasti sme sa snažili realizovaním projektu APVV „Veda bližšie k študentom“, ktorý sme realizovali od roku 2006.

Z uvedeného hlavného cieľa nám vyplynuli tieto čiastkové ciele:

- analýza postojov mladých ľudí k vedecko-výskumnej komunite, k jej činnosti a významu vedy v spoločnosti,
- analýza záujmov a vzťahov mladých ľudí k vede, výskumu a kvalite vzdelávania,
- zlepšenie vzťahu mladých ľudí k vede, výskumu a kvalite vzdelávania prostredníctvom ich zaangažovania do jednotlivých úloh a aktivít projektu, a tým vytvorenie prvého kontaktu mladých ľudí s vedou a technikou,
- vedenie, usmerňovanie a orientácia mladých ľudí prostredníctvom poskytovania odborných konzultácií a seminárov s vysokoškolskými pedagógmi, výskumnými pracovníkmi v jednotlivých vedných odboroch ako aj s odborníkmi z praxe.

Výsledky výskumu preukázali, že je skutočne potrebné popularizovať vedu a výskum u mladých ľudí, podnecovať ich záujem o novinky z oblasti vedy a výskumu, informovať ich o zdrojoch poznatkov, motivovať ich pre vedecko-výskumnú činnosť.

Zaujímalo nás tiež porovnanie vzťahov mladých ľudí slovenských a rakúskych škôl k vede a výskumu. V rámci výskumu sme sledovali umiestnenie pojmov „výskumná práca“ a „vedecké objavy“ pomocou metódy sémantického výberu na vybraných slovenských a rakúskych školách. Zistili sme, že u slovenských respondentov sa výskumná práca umiestnila na rozhraní sémantického priestoru, čo svedčí o ich nevyhranenom postoji k tejto oblasti a vedecké objavy sú im mierne ľahostajné. U rakúskych respondentov sa výskumná práca umiestnila v kvadrante radosť a vedecké objavy v kvadrante strach. Vo vzťahu k výskumnej práci sú teda na tom lepšie, ako naši respondenti, čo sa o vedeckých objavoch už povedať nedá.

Odpovede respondentov nám ukázali, že je potrebné pozitívne ovplyvňovať a meniť postoj mladých ľudí k vede a výskumu. Rôznymi aktivitami a zapájaním samotných mladých ľudí do činností súvisiacich s vedou a výskumom sa musíme snažiť vytvoriť u nich pozitívny vzťah k tejto oblasti.

Vysoko pozitívne hodnotíme skutočnosť, že respondenti prejavili spokojnosť s realizovanými pokusmi a aktivitami v rámci nášho projektu, páčila sa im atmosféra v laboratóriách, pozitívne hodnotili uskutočnené experimenty, boli spokojní s vedecko-výskumným dňom a radi by si ho zopakovali. Sme radi, že sme pri opätovnom zisťovaní názorov respondentov po zaangažovaní do úloh a aktivít projektu zaznamenali pozitívne zmeny pri zisťovaní záujmu žiakov o zapojenie sa do vedecko-výskumných projektov organizovaných školou, o účasť vo vedeckých táboroch, o zamestnanie v oblasti vedy a výskumu a predovšetkým, že sme zaznamenali pozitívne zmeny vo vzťahu mladých ľudí k samotnej vede.

Podpora univerzitného vzdelávania v oblasti pedagogických spôsobilostí

Ako príklad podpory univerzitného vzdelávania v oblasti pedagogických spôsobilostí uvádzame realizáciu projektu „Rozvoj pedagogických spôsobilostí doktorandov MTF STU“.

Cieľom projektu je zabezpečiť rozvoj pedagogických spôsobilostí doktorandov prostredníctvom riadenia vzdelávacích aktivít a koordinácie ich mobilít na domácich a zahraničných odborných podujatiach.

Na cieľovú skupinu doktorandov sme sa zamerali z dôvodu, že absentuje pedagogicko-psychologická príprava doktorandov, ktorí majú v rámci doktorandského štúdia vykonávanie pedagogickej činnosti v rozsahu danom akreditačným spisom.

Pre doktorandov sme pripravili a zrealizovali kurz „Praktikum vysokoškolskej pedagogiky pre doktorandov“. Kurzu sa doteraz zúčastnilo 166 doktorandov dennej a externej formy štúdia vo veku od 23 do 40 rokov.

Celkový rozsah realizácie modulárneho kurzu „Praktikum vysokoškolskej pedagogiky pre doktorandov“ predstavoval 120 hodín.

Účastníci kurzu absolvovali uvedené moduly :

1. Praktikum plánovacích a realizačných činností VŠ učiteľa (v rozsahu 44 hod.)
2. Praktikum diagnostických činností VŠ učiteľa (v rozsahu 18 hod.)
3. Komunikácia a komunikačný tréning (v rozsahu 16 hod.)
4. Vybrané kapitoly z psychológie (v rozsahu 18 hod.)
5. Vybrané kapitoly zo sociológie (v rozsahu 10 hod.)
6. Základy metodológie pedagogického výskumu (v rozsahu 14 hod.)

Pre každý z modulov odborní zamestnanci vyučujúci v daných moduloch pripravili pre študentov učebné texty.

Začali sme tiež s realizáciou „Nadstavbového modulárneho kurzu“ pre doktorandov. Rozsah kurzu je 76 hodín a pozostáva z týchto modulov:

1. Zvládanie záťažových a konfliktných situácií (v rozsahu 10 hod.)
2. Rétorika (v rozsahu 10 hod.)
3. Tvorba zrozumiteľného textu (v rozsahu 10 hod.)
4. Právo v technickom školstve (v rozsahu 8 hod.)
5. Manažment vysokých škôl (v rozsahu 8 hod.)
6. Moderné trendy vo vysokoškolskom vzdelávaní (30 hod.)

Takisto pre každý z uvedených modulov majú byť pripravené učebné texty pre študentov.

Okrem zúčastnenia sa kurzov zameraných na rozvoj pedagogických spôsobilostí, mali doktorandi možnosť zúčastniť sa zahraničných exkurzií v Nórsku a Estónsku a získať nové skúsenosti a poznatky v danej oblasti.

Za prínos realizácie daného projektu považujeme predovšetkým to, že doktorandi – absolventi kurzu budú disponovať s nadobudnutými vedomosťami, zručnosťami, návykmi získanými z modulárnych kurzov „Praktikum vysokoškolskej pedagogiky doktorandov“, z „Nadstavbového modulárneho kurzu“ a z uskutočnených exkurzií a to, čo získali, budú naďalej uplatňovať pri svojom pôsobení v rámci doktorandského štúdia, či už vo svojej pedagogickej alebo výskumnej činnosti a tiež uplatnia nadobudnuté poznatky a zručnosti vo svojom ďalšom profesijnom pôsobení v pedagogickej, vedecko-výskumnej alebo inej oblasti. Nadobudnuté poznatky a skúsenosti dávajú absolventom väčšiu možnosť uplatnenia sa v praxi, absolventi majú možnosť zlepšiť si sociálno-ekonomické postavenie a získané poznatky a skúsenosti z časového hľadiska pre nich predstavujú dlhodobé úžitky.

Literatúra:

ALBERT, A. 2006. Systémy manažérstva kvality. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2006. 56 s., ISBN 80-8052-253-7

ALBERT, A. 2002. Rozvoj kvality v škole. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, 2002. 90 s., ISBN 80-8052-166-2

BILČÍK, A. 2010. Zlepšovanie kvality v podmienkach vzdelávacej organizácie. - 1. vyd. - Trnava : Alumnipress, 2010. - 84 s. - e-monografia. - ISBN 978-80-8096-132-9 (<http://www.mtf.stuba.sk>)

BLAŠKO, M. 2012. Úvod do modernej didaktiky II. [online]. [cit. 2012-04-16]. Dostupné na <<http://web.tuke.sk/kip/main.php?om=1300&res=low&menu=1310>>.)

HRMO, R., CHMELÁROVÁ, Z., KRIŠTOFIAKOVÁ, L., KRPÁLKOVÁ KRELOVÁ, K., TÓBLOVÁ, E. 2009. Veda bližšie k študentom. - 1. vyd. - Bratislava : STU v Bratislave, 2009. - 155 s. - APVV-0202-06. - ISBN 978-80-227-3165-2

KRIŠTOFIAKOVÁ, L., TÓBLOVÁ, E. 2012. Hodnotenie kvality odborného vzdelávania. In: Trendy ve vzdělávání 2012. Informační technologie a technické vzdělávání : 10. ročník mezinárodní vědecko-odborné konference, Olomouc, 20.-21. června 2012. - Olomouc : agentura Gevak s.r.o., 2012. - ISBN 978-80-86768-36-6. - S. 143-146, 1. díl

Projekt ESF – Operačný program Vzdelávanie: „Rozvoj pedagogických spôsobilostí doktorandov MTF STU“, Kód ITMS 26110230023

Reflexe environmentální problematiky ve slovenské filosofii a etice

Petr JEMELKA

Předmětem úvah o charakteru naší přítomné doby je velmi často i povzdech nad uspěchaností života, nedostatkem času na práci, rodinu i záliby. Hovoří se o „hektické době“ i o krizi morálky a hodnotového zakotvení, o ztrátě smyslu života. Odtud se pak odvíjejí i další kritické poznámky, které se vlastně dotýkají celku životního stylu a jeho proměn, tak jak je přináší vývoj naší společnosti i celé soudobé civilizace.

V těchto souvislostech se kriticky hovoří o nežádoucích posunech a proměně kvality života moderního člověka. Kvalita života se v současnosti stala tématem mnoha oblastí teoretického zájmu (medicíny, psychologie, sociologie, etiky aj.), přesto však je interpretována často značně vágně. Zřejmě nebudeme daleko od pravdy, když připustíme, že pro většinu lidí se jedná v prvním plánu o synonymum pojmu „životní úroveň.“ Zatímco kvalita života je ovšem kategorie zahrnující (a zvýznamňující) subjektivní posuzování vlastní situace, „životní úroveň“ je pojmem jaksi objektivnějším, neboť je ve většině parametrů kvantifikovatelná.¹⁰⁰

Tyto metodologické problémy ovšem nejsou vlastním tématem tohoto příspěvku; v tomto stručném úvodu chceme jen dospět k upozornění, že zcela legitimní součástí oněch parametrů životní úrovně je v současné době i stav životního prostředí.¹⁰¹ A tedy že tato oblast je i důležitým faktorem kvality života – ať již v subjektivním prožitkovém hodnocení nebo v objektivně vymezených kritériích.

V jisté zkratce potom můžeme konstatovat, že tyto důvody výraznou měrou přispěly i k tomu, že se problém životního prostředí stal velmi významnou součástí soudobého myšlení filosofického a etického. Můžeme to vyjádřit také tak, že jisté hrozby si tuto reflexi žádají, nemá-li se filosofie proměnit ve sterilní „mentální gymnastiku“ bez vazeb na reálné problémy soudobého světa.

Environmentálně zaměřené téma přitom tvoří ve světovém filosofickém myšlení relativně „mladou“ oblast zájmu. Jeho historie se odvíjí od rodící se reflexe reálného nebezpečí ohrožení lidské budoucnosti v podobě globální krize životního prostředí. Tato krize (a tedy i její vnímání) tvořila výraznou charakteristiku civilizačního vývoje již v průběhu minulého století, zejména pak jeho druhé poloviny; v naší současnosti ovšem rozhodně není zažehnána.

Toto naše zamýšlení chce přispět několika poznámkami ke specifické tématické oblasti – reflexi environmentální (či tzv. ekologické) problematiky ve slovenském filosofickém myšlení. Opíráme se přitom o dlouhodobější průzkum tohoto problému, jehož dosavadní výsledky již shrnula vydaná monografie.¹⁰²

Především můžeme konstatovat, že (podobně jako v zahraničí) i na Slovensku se s filosofickou a etickou reflexí environmentální problematiky výrazněji setkáváme až po druhé světové válce. Systematizovanější podoby pak tento zájem nabyl až v posledních dekádách dvacátého století s tím, že po roce 1990 toto téma již tvoří zcela pravidelnou a standardní složku slovenské filosofie a etiky. Přiblížme nyní ve stručnosti jednotlivé etapy tohoto vývoje.

Počátky a výjimečné osobnosti

Je zřejmé, že ve hledání počátků výskytu našeho zvoleného tématu ve slovenské filosofii nemá vcelku smysl nořit se do příliš vzdálených období. Jednak není ve dřívějších dobách sám „problém prostředí“ vyhocen do takové podoby, aby vyvolával potřebu reflexe, jednak i samo filosofické (a etické) myšlení nebylo příliš bohatě zastoupeno v původní autorské licenci, ale nejčastěji bylo reprezentováno přejatými podobami. Svoji roli zde sehrálo i specifické postavení filosofie v celku duchovní kultury. Můžeme totiž zjistit, že původní důraz byl ve slovenském prostředí kladen spíše na jiné její součásti – zejména v souvislosti s rozvojem národně-emancipačních snah (jazyk, literatura, náboženství). Proto lze v jistém zjednodušení říci, že intenzivnější zájem o filosofii se zde objevuje v souvislosti s rozvojem duchovní kultury až od počátku 20. století. Podrobnější charakteristiku tohoto vývoje nabízejí historiografické práce k dějinám slovenské filosofie.¹⁰³

V souvislosti s rozvojem těchto emancipačních snah (národní obrození) se setkáváme s požadavky kultivace, výchovy a osvěty (včetně oblasti morálky). Navíc se však v této době současně rozvíjely mnohé oblasti teoretického myšlení (např. geografie a kartografie, balneologie, hygiena, medicína, botanika atd.), které emancipační myšlenku doplňují a podporují odkazy na přírodní bohatství a krásu Slovenska. S tím se pojí i stále četnější odkazy na potřebu chránit tyto hodnoty a kultivovat jejich využití. Takže se již v průběhu 19. století setkáváme ve slovenském prostředí se snahami poznávat a ochraňovat přírodu a krajinu (např. Vysoké Tatry), živé tvory (např. kamzíky a sviště), ale také rozumným způsobem hospodařit v zemědělství, rozvíjet zdravotnickou osvětu a hygienu, na vědecké bázi založit lesnictví atd. Zde můžeme odkázat např. na osobnost vynikajícího reprezentanta vědy D. Štúra (geografie, kartografie, botanika, evolucionismus), na pozoruhodné pokusy o racionalizaci zemědělství i jiné ekonomické aktivity v praxi J. Liuba, práci přírodovědných spolků, aktivity Matice slovenské, založení lesnické akademie v Banské Štiavnici atd.

¹⁰⁰ Pokud ovšem pocítíme rozpor mezi těmito parametry a naší subjektivní perspektivou, pak to v posledku vyjadřuje nespokojenost s kvalitou našeho vlastního života.

¹⁰¹ Dopady poškozeného životního prostředí na životní úroveň lze vhodně zvoleným postupem kvantifikovat – např. pomocí vyčíslení ekonomických ztrát v důsledku negativního vlivu na lidské zdraví.

¹⁰² Jemelka, Lesňák, Rozemberg, 2010.

¹⁰³ Viz např. Kopčok, Kollár, Pichler, 1998.

Mimo to se již v této době (obdobně jako tomu bylo např. v USA - Thoreau, Ruskin) postupně objevují výjimeční autoři, kteří se pokoušejí zakomponovat environmentální tematiku do rámce filosofického, estetického a etického myšlení. Do jisté míry tak např. může být překvapivé zjištění, že jedním z nich byl i známý představitel obrozenectského úsilí - teolog, dramatik, publicista a spisovatel J. Záborský. Námi zkoumané téma je u něj zastoupeno sice jen v několika málo textech (kázání), zato však ve velmi pozoruhodné kvalitě uchopení problémů lidského vztahu k ostatním živým tvorům, ke krajině a k přírodě vůbec. Můžeme totiž zjistit, že Záborský se ve zmíněných textech opíral o velmi moderní celostně-ekologické uvažování o přírodě. Náboženské východisko mu sloužilo jako opora morálních požadavků, které z takového pojetí přírody vyvozoval.

O něco později se objevila i osobnost velmi zvláštní – kněz J. Maliarik jako tvůrce utopické vize lidské budoucnosti (tzv. celozemský univerzální stát). Jeho inspirace hinduismem se promítla i do odmítnutí zabíjení zvířat. Celkově však (přes zcela zásadní pacifismus) jeho utopie směřovala k totalitnímu systému, který obvyklé pojetí kvality života zcela zavrhoval – ve prospěch představy o dosažení ryze duchovního způsobu lidské existence.

V souvislosti s dalším rozvojem vědeckého myšlení v jednotlivých oblastech teoretické práce se i ve slovenském prostředí pozornost postupně obracela k možnostem filosofické reflexe přírodovědy - ať již šlo o metodologické otázky či jistá vědou reflektovaná témata (evolucionismus). V meziválečném období se tak postupně rozvinula pro tuto dobu typická standardní podoba filosofického myšlení, v níž tvořila přírodovědná problematika zejména jádro metodologických a gnoseologických směřování. Environmentální problematice však zde ještě vesměs nebyla věnována pozornost. Můžeme to chápat jako odraz situace, kdy životní prostředí bylo vesměs v dobrém stavu a nebylo tedy vnímáno jako zásadní problém. Ve stejné době se rozvíjející a intenzifikující ochranné snahy (viz např. aktivity K. Domina, R. Maximoviče aj.) byly totiž motivovány především přístupem, který byl obdobný památkové péči¹⁰⁴ – potřebou chránit vzácné, mizející, esteticky významné a také pro další vědecké bádání cenné přírodní objekty, ne však ještě komplex celkově ohroženého životního prostředí.¹⁰⁵ Problém prostředí nebyl problémem existenčním či etickým, ale především gnoseologickým a metodologickým.

Vývoj po 2. světové válce

dospěl poměrně rychle k etablování marxistické filosofie jako jediné oficiálně pěstované varianty. Nejprve byly hlavně přejímány sovětské zdroje, postupně se však setkáváme i s autory, kteří se v daném rámci marxismu pokoušeli o vlastní tvůrčí přístup (např. J. Cíger).

Při hodnocení této etapy dějin je vhodné (v souvislosti s naším tématem) upozornit i na to, že dané období je pozoruhodně dubiozní. Nastoupený trend poválečné industrializace a celková proměna charakteru ekonomiky (důraz na těžký průmysl, export surovin a polotovarů, kolektivizace zemědělství) s sebou přinášely další prudké zvýšení zátěže životního prostředí.¹⁰⁶ Současně to však byla i doba, kdy došlo k zásadnímu legislativnímu podložení ochrany přírody – a byly také dosaženy zásadní úspěchy v ochranné praxi (vyhlášení národních parků). Celé období tzv. reálného socialismu je z tohoto pohledu charakterizovatelné rozporem mezi zájmy ochrany přírody a zájmy ekonomiky – např. v konkrétní podobě rozporů mezi jednotlivými resorty.

Počátky tohoto období (tzv. budovatelská éra) byly navíc poznamenány nekritickým přejímáním sovětských vzorů. Konkrétně máme na mysli tzv. mičurinskou biologii, která odmítla klasickou genetiku a vyznačovala se utopickým optimismem v předpokládaných možnostech lidských pozitivních zásahů do přírody.¹⁰⁷ Taková je např. inspirace prací A. Siráckeho, který nastiňuje vizi gigantické přestavby celé pozemské přírody ve smyslu jejího ovládnutí pro lidské potřeby.¹⁰⁸

Následný vývoj (od šedesátých let) ovšem přinesl proměnu, která znamenala (alespoň pro některé autory) posun ke vnímání reálně nazrávajících problémů. Jedním z klíčových zdrojů rodícího se kritického přístupu tu byla studie týmu R. Richty Civilizace na rozcestí, která na základě kvantitativních parametrů odhalovala slabá místa plánovitého hospodářství. V této době se také filosofové začali více zabývat problémem vztahu k prostředí (I. Hrušovský), aby se postupně tato problematika stala oficiálně uznávaným tématem. To přetrvalo i do období tzv. normalizace, ovšem často se toto téma stalo nástrojem ideologie a propagandy. Problémy prostředí byly v takových pracích často přisuzovány jen kapitalistické společnosti, jako by se socialismu netýkaly. Tématu se však věnovala celá řada autorů a nalezneme zde i upřímné snahy problém objektivně uchopit.

Mimo oficiální marxistický proud filosofického myšlení se v normalizačním období setkáváme (ovšem v podobě samizdatu) i s tvorbou autorů, kteří se řadili k disentu. Nejen pro slovenské prostředí je v této souvislosti charakteristické, že v dané autorské skupině byla dlouhou dobu preferována zejména témata z oblasti politické filosofie. Problém prostředí se zde jako téma objevuje poměrně pozdě a řídko, navíc také často ve zideologizované

¹⁰⁴ Jistou analogií může být např. přístup k folklóru – potřeba zmapovat a uchovat folklorní fenomény (viz např. V. Úlehla – u tohoto autora se ostatně oba motivy propojují) nemusí být nutně podložena představou ohrožení (či krize) celku duchovní kultury.

¹⁰⁵ To odráží i fakt, že i když meziválečné období přináší v Československu výrazný rozvoj této podoby ochrany přírody (viz exponenciální nárůst počtu chráněných území), ucelenou legislativní formu pro celkové zastřešení těchto snah (v podobě zákona o ochraně přírody) se v tomto období prosadit nepodařilo.

¹⁰⁶ Celek prostředí byl výrazně negativně poznamenán již válečným obdobím (bezohledná těžba surovin pro potřeby německé válečné mašinérie i devastace v důsledku přímých vojenských zásahů).

¹⁰⁷ Uměleckou reflexí může být i Beljajevův slavný román Člověk obojživelník.

¹⁰⁸ Jeho práce Umierajúca civilizácia se tak v mnohém podobá dobově charakteristické sci-fi (viz např. Lemovi Astronauti nebo povídky a knihy Jefremovovy).

podobě.¹⁰⁹ Proto musíme o to více ocenit celkovou podobu manifestu Bratislava nahlas! z roku 1987, jehož význam bývá přirovnáván k Chartě 77.

Vývoj po roce 1989

Rok 1989 přinesl výraznou kvalitativní změnu ve všech oblastech života naší společnosti.

V oblasti filosofického myšlení znamenal rozchod s marxistickou variantou jediné platné „školské“ filosofie. To se promítlo i do podoby filosofického environmentalismu, který především získal nové výrazné impulsy díky kontaktům se zahraniční tvorbou. Téma se začalo rozvíjet velmi intenzivním způsobem, takže dnes jsou i u nás environmentální filosofie a etika systematicky zpracovávanými standardními součástmi filosofické tvorby. Průkopníkem tu byl zejména J. Kučírek. Danou problematikou se v současnosti tvůrčím způsobem zabývá celá řada našich autorů (Z. Palovičová, I. Dubnička, E. Smolková, Z. Androvičová, D. Špirko, Z. Kiczková a mnoho dalších). Téma je považováno za nosné a významné jak pro rozvoj samotné filosofické a etické teorie, tak i pro reálnou závažnost problému, který je ústředním bodem environmentální filosofie – vztah člověka a přírody v kontextech naší současnosti.

Tento posun ve vývoji naší filosofie a etiky by mohl být interpretován v optimistickém duchu jako jeden z významných důsledků politických změn po roce 1989. Politické uvolnění bylo jistě nezbytným předpokladem nastolení tohoto moderního vývojového trendu i v naší filosofii.

Ovšem k tomu je třeba ještě dodat poznámku již méně radostnou. Polistopadový vývoj rozhodně neznamenal jednoznačně pozitivní změnu ve stavu našeho životního prostředí – stejně jako se prohloubily i neblahé trendy v měřítku globálním. Přes některé původně optimistické představy o lepším (a tedy i k přírodě šetrnějším) fungování tržní ekonomiky¹¹⁰ je zřejmě v globálním i lokálním měřítku pokračující krizový stav (nejen) v této oblasti dnes charakterizovatelný zrychlujícím se tempem a synergickou propojeností obtíží. I když tento trend někteří ideologové tvrdošjně odmítají uznat, celá řada symptomů nás opravňuje k obavám o budoucnost.

A tak můžeme naše úvahy nyní uzavřít s tím, že zřejmě nejcenějším výdobytkem polistopadového vývoje je i v oblasti životního prostředí rozkvět občanských iniciativ, které se různorodým způsobem snaží čelit rizikům a hrozbám pro naši současnost i budoucnost – včetně rizik environmentálních. Filosofické a etické myšlení (spolu s přírodovědnou oblastí) zde může nacházet svoje vyjádření či realizaci v této prakticky uplatňované demokracii. Je ovšem velkou otázkou, zda v případě naší společnosti tato hnutí a iniciativy dokáží odolat neutuchajícímu tlaku poměrů – včetně pozorovatelného ochlazení zájmu veřejnosti, která je jednak podmínkami života nucena upřednostňovat jiné problémy,¹¹¹ jednak značně rozčarována a znechucena politickou realitou.

Literatura:

BEDNÁRIKOVÁ, E., 2012. Hodnoty slovenského environmentálneho hnutia. Disertační práce. Katedra filozofie FF UCM, 2012.

HUBA, M., PODOBA, J. (eds.), 1998. Bratislava/nahlas po desiatich rokoch. Mestská organizácia Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny v Bratislave, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR, Bratislava 1998.

JEMELKA, P., 2002. Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století. MU, Brno 2002.

JEMELKA, P., LESŇÁK, S., ROZEMBERG, A., 2010. Environmentalizmus a slovenská filozofia. FF UCM, Trnava 2010.

KOPČOK, A., KOLLÁR, K., PICHLER, T. (eds.), 1998. Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí. Filozofický ústav SAV, Bratislava 1998.

MALIARIK, J., 1997. Celozemský univerzálny štát. Kruh žáků a přátel Kňaza Jána Maliarika, Veselí n. Mor. 1997.

MOLDAN, B. A KOL., 199. Životní prostředí České republiky. Vývoj a stav do konce roku 1989. Academia, Praha 1990.

RICHTA, R. A KOL., 1966. Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. Svoboda, Praha 1966.

SIRÁCKY, A., 1960. Umierajúca civilizácia. Na prelome vekov. Matica slovenská, Petrovec 1946.

ŠTÚR, D. 1960. Práce. Vybrané state (eds. Bodnárová, E., Váhorská, B.). Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1960.

TIBENSKÝ, J., HROCHOVÁ, M., MAUEROVÁ, M. 1976. Bibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do roku 1850. II. Tematicko-chronologická časť. Matica slovenská, Martin 1976.

ZÁBORSKÝ, J. 1853. Múdrosť života ve chrámových řečech: pro všecky roku církevního příležitosti. Vydáno ve skladu Alberta A. Venedikta, tisk J. P. Sollinger, 1853.

¹⁰⁹ Tím myslíme podobu některých takových textů, která je de facto obdobou oněch oficiálních stanovisek k problematice životního prostředí – arci s opačným znamením – problémy má jen socialismus a jeho nefunkční plánovitě hospodaření. Globálnost problému ani zde tedy nebyla vnímána. Navíc – opět obdobně jako u některých reprezentantů „oficiální“ (marxistické) linie – se zde setkáváme se zamlčováním výskytu kritických názorů „opozice“ (viz např. texty M. Kusého).

¹¹⁰ Rozhodně se nepotvrdil původní ideologický předpoklad, podle kterého se o hodnoty nejlépe stará jejich soukromý vlastník.

¹¹¹ Reflexi hodnotové orientace slovenských environmentálních hnutí je na naší katedře věnována disertace E. Bednárikové.

Ekosenzitívne čítanie ako komunikačná výzva súčasnosti (pokus o literárne hľadanie zväzku so životným prostredím)

Marián KAMENČÍK

*List nemusí ťe, Bože, prosit o nic,
dal jsi mu rüst a on to nepokazil.
Ale já...*

(Vladimír Holan, *Poslední*)

Ľudský postoj k svetu môžeme pozorovať prostredníctvom horizontu jeho evolučného vzostupu na ceste k technologickému zdokonaľovaniu, z čoho plynú mnohé problémy. Otvorene môžeme konštatovať, že súčasníkov „prenasleduje ich vlastné genetické dedičstvo – negatívne stránky ich povahy, akými sú brutalita, agresivita, egoizmus, ktorý je rámcovaný novým fenoménom: ľudským šovinizmom a z neho vyplývajúcim nedostatkom solidarity s prírodou, jej ‚krehkosťou‘, s porušenou ekostabilitou atď.“ (Majzlan – Kusin, 2005, s. 6). Dominancia človeka, ktorá vedie k ekologickej kríze, je často interpretovaná ako osudovo-eschatologický stav doterajšej existencie ľudskej spoločnosti. Zároveň si treba uvedomiť, že to nie je len kríza ľudského panovania a narábania so svetom, ale že ide o krízu samotnej ľudskej existencie. Polaritu subjektívno-objektívneho vzťahu a vyvodenie panského alebo kooperatívneho pomeru človeka k prírode si všíma ekofilozofia. Sústreďuje sa na environmentálne otázky a ponúka možnosti harmonizácie morálneho správania sa voči prírodnému prostrediu.

Ukazuje sa, že rytmus vzťahu človeka a prírody je permanentne destabilizovaný, no ľudstvo hľadá a následne i ponúka viaceré alternatívy, ako túto disproporciu aspoň čiastočne vybalansovať. Aktuálna naliehavosť ekologických tém signalizuje nové postavenie človeka vo svete, čo prirodzene rezultuje do aktivít podieľajúcich sa na stratégiách zviditeľňovania a návrhov riešenia tohto globálneho problému. Súčasný kultúrno-komunikačný prostredie, ktoré ešte stále môžeme označiť za postmoderné, významne operuje so snahou odtabuizovať a zvýznamniť ekologickú tému v literatúre. Potvrďujeme to zistením, že médium literárneho textu „môže ve zlomových okamžikoch byť podstatnou kvalitou modifikujúci celospoločenskú situáciu“ (Reissner, 2011, s. 111). Takýmto zlomom vkladajúcim sa do vedomia spoločnosti s rúznou naliehavosťou je aj zodpovedný prístup ku krízam ekologickej povahy. V tomto zmysle aj aktivity umeleckého charakteru a medzi nimi aj literatúra potenciálne poskytujú myšlienkovú vrstvu, ktorá opiera svoju identitu o zdôraznenie proekologického rozmeru pri diskurzívnom vnímaní jeho posolstva.

„Postmoderna korešponduje s celkovou situáciou človeka v súčasnom svete, ktorú charakterizuje strach z jadrovej ekologickej katastrofy a reálna možnosť zániku ľudskej civilizácie (...)“ (Žilka, 1995, s. 23). V tomto zmysle rozoznávame prehlbovanie dualizmu človeka a prírody, pričom ľudský aspekt bol vždy považovaný za kvalitatívne vyšší a oddelený od prírodného sveta. Na druhej strane vo svojom bohatom repertoári objavuje postmoderna aj potrebu oddychnúť si od človeka („smrť človeka“, koniec „antropocentrického sna“ atď.) a prekonať túto únavu nasmerovaním pozornosti do sveta prírody. Tento aktuálny stav nesie svedectvo o paradigmatickej revízii súčasnej filozofie a etiky. Zrozumiteľnosť tohto odkazu potvrdzuje aj Toulminova myšlienka „o ekológii ako paradigmatickej postmodernej vede“, kde ekofilozofia reprezentuje „dôveryhodný výraz kultúrnej logiky prítomnosti, a zrejme i budúcnosti“ (Leško – Hubík, 2003, s. 160). Preto environmentálna filozofická paradigma nehľadá pravdu v klasickom slova zmysle, ale skôr princípy mravného dorozumenia.

V podobných intenciách upozorňuje V. Marčok na myšlienky G. Graffa, ktorý si všimol, že postmodernistický spôsob myslenia odstrihnutý od metafyzického zmyslu, ukrýva za interpretáciou bežných javov života latentné vrstvy poznania stotožniteľné s kultom mýtu, rituálu a vízií. Toto poznanie charakterizuje špecifická podoba vzrastajúcej „vitality“, ktorá sa vo svojich tajomných kódoch a skrytých šifrách prinavracia svetu, a tým aj nášmu vedomiu. Je to akt „prelamujúci ‚modernistické odčarúvanie‘ sveta, ktoré ho premieňa na pasívny objekt našej bezhraničnej technickej expanzie, maskovanej antropocentrizmom“ a zároveň ustanovujúci „nové začarúvanie sveta“, ktorého súčasťou je „prehlbovanie ekologickeho vedomia“ (Marčok, 2010, s. 57).

K ekologickej diskusii sa vyjadril z pozície filozofie „slabého myslenia“ (slabizmu) aj postmodernistický mysliteľ nihilistického razenia G. Vattimo. Ustrojenie slabého myslenia, ktoré nie je nastavené na veľké dejinné projekty, ale skôr na citlivosť k jemným zvláštnostiam a odchýlkam, ohlasuje „redukciiu agresivity a redukciiu vôle prežiť za každú cenu“, čím vytvára ideálnu spoločnosť, ktorá „by tak bezohľadne nevyužívala prírodné zdroje“, ale rozvíjala „ekológiu zlučiteľnosti materiálnych možností intersubjektívneho súhlasu“ (Vattimo, 1991, s. 161 – 162). Táto názorová cesta vedie Vattima „k ekológii redukciiu agresivity, k ekológii oikos, systému životnej rovnováhy medzi zdrojmi a možnosťami“ (tamže, s. 162). Uvedené dôvody jednoznačne dokumentujú záujem o ekologicke problémy, ktoré sa môžu v pluralitných iniciatívach postmoderných diskurzov javiť ako veľmi závažný hráč. V tomto slova zmysle evidujeme preskupenie záujmu časti literárnej tvorby (ekoliteratúra) i jej vedeckej reflexie (ekokritika), ktoré nám ukazujú, že rámec postmodernej pojme v sebe aj toto smerovanie, respektíve túto svetonázorovú vrstvu.

Uvedené dôvody dokumentujú záujem o ekologicke problémy, ktoré sa v pluralitných postmoderných diskurzoch javia ako závažné. Napomáha tomu aj rozvoj ekologickej spirituality vyvierajúcej z estetickej skúsenosti s

prírodou. Takto formulovaná ekologická estetika (pozri Šabík, 2003, s. 255) prebúda v človeku ekologické vedomie, ktoré môže nadobudnúť podobu literárneho výrazu.

Ekokritické čítanie reviduje postmoderné inklinovanie k neurčitosti, fragmentárnosti a nekonečnému odkladu významu. Akt rozpadu sprevádza navyše strata dôvery v tradičné chápanie metafyziky (jej plnú prítomnosť a zmocnenie sa identity), ktorú svojím čítaním zafinoval masívny front dekonštruktivizmu. Filozofi dekonštruktivizmu spoločne s logom pochovali aj boha a týmto ťahom „zbavili hodnot jak jazyk, tak i prírodu a prohlašujú je za ďalšie nástroje mytológie vládnucej triedy“ (Snyder, 2002, s. 148). Gary Snyder hovorí v súvislosti s kánonom západného písomníctva o dominancii tzv. „neprirodnej literatúry“, ktorá sa sústreďuje najmä na „mravné zmatky, hrdinské činy, milostné aféry a duchovní hľadání vysoce nadaných a často mocných ľudí, obvykle mužského pohlaví“ (tamže, s. 146). Takáto literatúra, hoci je výrazovo a myšlienkovovo veľmi hybridná, zanecháva po sebe iba jednorozmerný antropocentrický odkaz, ktorý zanedbáva význam tzv. „prírodnej literatúry“. G. Snyder v uvedenom duchu taxatívne navrhuje podoby habitu „prírodnej poetiky“ (tamže, s. 146). Do jej paradigmy môžeme zahrnúť citlivosť k vnímaniu totemu Kojota (vnímavosť, otvorenosť, videnie iných bytostí), totemu Medveďa (trpezlivosť, vytrvalosť, štedrosť, vôľa chrániť), hľadaniu ďalších totemov (svet mýtov, archetypov, ekosystémov), ale i potrebu prehĺbovať poznanie jazyka a mysle ako „divokých“ systémov (pozri tamže, s. 151 – 152).

Kateřina Jančařková upozorňuje na potenciál „naratologického obratu“, ktorý zdôrazňuje, že naratívne akty už nie sú iba výsadou literárnej vedy, ale významne vstupujú v rôznych podobách (metódy výchovy a terapie založené na rozprávání príbehov) do interdisciplinárneho diskurzu. Naratívna stratégia ponúka mediálnu esenciu pre zviditeľnenie dominantného alebo „vyžadovaného“ myšlienkového aspektu textu. Potom neprekvapí, že tento princíp si osvojil otvorenú komunikáciu pre ekologické videnie problémov. Naznačenou stratégiou sa zároveň významne podnecuje aj výchovný aspekt takýchto textov. „Ekonaratólogové prinášajú do našej civilizácie poznání, že i príroda, zvierata, rastliny môžu vyprávať své príbehy a učiť jim naslouchať. A ohlas jejich úsilí, ktoré je súčasťou naratívneho paradigmatu, sa začína poznenáhlu prejavovať i v praxi: lidé k nečlověčím bytostem přistupují s větší úctou, všímají si jejich života, ptají se: Jak žil tento strom?, Co asi cítí tento tvor? apod.“ (Jančařková, 2009, s. 184 – 185).

Na druhej strane ekokritika upozorňuje na prerušenie prirodzenej väzby človeka a prírody, všima si atomizovanie ľudskej autonómie, relativizovanie ľudskej individuality a identity, aby poukázala na potrebu rozpúšťať hierarchickú opozíciu a panský pomer človeka a prírody a v konečnom dôsledku mohla inšpirovať „ekosenzitívny“ prístup k recepcii literárnych textov. Zároveň si uvedomujeme, že takéto ekočítanie rozširuje kompetencie literatúry nielen smerom k estetickým, ale i morálnym, sociálnym a politickým funkciám. Naznačená pozícia postmodernej situácie dokazuje, že je v nej prítomný i hlas, prihovárajúci sa aj za práva prírody. Nesporným sa potom stáva fakt, že nielen vonkajšie kultúrno-spoločenské a hospodársko-politické zmeny podnecujú závažnosť uvažovania o prírode z rôznych aspektov jej prejavov, funkcií a hodnôt. Je len prirodzeným vyústením, že aj literárny záujem koncentroval svoju pozornosť týmto smerom a ponúkol tak jeden z možných prúdov postmodernizmu. Ten sa konštituoval „na ruinách starých istôt a spôsobov stvárnovania“, kde „sa po častiach skladá nová subjektivita: slobodnejšia, ale zároveň v zaobchádzaní s inými ekologicky šetrnejšia“ (Marčok, 2010, s. 233).

Ak postmoderna znamená predovšetkým odmietnutie monolitných štruktúr, tak sa musíme pýtať, do akej miery v nej obstojí práve zjednotená koncentrácia na ekologické problémy. Myslíme tým v prvom rade na okúzlenie „kultúrou divočiny“, ktorou prekračujeme ľudsky osvojený horizont poznania. Divočina otvára „bránu vnímaní“ iného sveta „pro jinak neviditelnou jemnocitnou realitu“, divočina prospieva kultúrnej krajine, „obdaruje ji vitalitou a spirituální kvalitou (duchem)“ (Zemánek, 2003, s. 31). V tomto zmysle je esencia prírody prístupná najmä senzibilným jedincom obdareným schopnosťou vnímať vitálny rozmer „ducha“ prírody.

Samozrejmosť výskytu prírodnej témy, alebo prírodných motívov v literárnom diele ešte nezaručuje, že takýto text je nositeľom ekologického posolstva. Podstatný je obrat smerom k ekologickej paradigme vnímania problému, cez ktorú sa celkový pohľad zúročuje. Pritom môže nastať dvojaká recepcná situácia:

1. ide o diela, ktoré neboli intencne písané s dôrazom na ekologické dôsledky ich posolstva, no tie sa môžu objaviť v priebehu ďalších lektúr (ekosenzitívne čítanie);

2. sú to texty principiálne skoorinované s filozofiou environmentu a hlásia sa k ekologickejšiemu motívu inšpirácii v tvorbe¹¹² (ekoliteratúra, ekopoézia, ekonarácia atď.).

Na príklade naturifikačnej metafory si uvedomuje avizovaný rozdiel aj J. Zambor. Aktuálny kultúrno-spoločenský kontext vplývajúci na čitateľské kompetencie spôsobuje, že v pôvodne naturifikačných metaforách ožívajú aj ekologické významové echá. V tomto prípade Zambor uvažuje o tzv. environmentálnej alebo ekologickej metafore (pozri Zambor, 2010, s. 20). Samozrejme, iba pripomínáme, že príslušnosť alebo blízkosť textov k ekoliteratúre ešte nevypovedá nič o estetickej hodnote a pôsobnosti týchto diel. Písať texty s afirmatívnym postojom k ekologickým problémom sa dá esteticky hodnotne, ale i prvoplánovo. Tento problém však nateraz nebude predmetom našich úvah.

Literárni vedci a teoretici kultúry postupne zaznamenávali zmeny myslenia vo vzťahu k spoločnosti a prírode, ktoré postupne formulovali „okolité“ vedné disciplíny, akými sú filozofia, teológia, politológia, história

¹¹² Upozorňujeme na básnickú zbierku slovenského autora Tibora Iča s príznačným názvom *Strony* (2000). Ide o environmentálne ladenú poéziu, v ktorej dominuje evokácia návratu k prirodzenému vzťahu človeka k prírode. Básnik hľadá stratenú harmóniu vo vzájomných vzťahoch a zároveň prezentuje duchovnú spolupatričnosť človeka s prírodou ako cestu k hodnotnému životnému postoj.

atď., až nevyhnutne pod vplyvom ich tlaku museli formulovať tzv. prístup ekologickej kritiky. Zvrchovaný tón ekokriticky zameraných štúdií predstavuje skúmanie reprezentácií prírody v rôznych historických okamihoch rôznych kultúrnych spoločností. Prevrstovanie historických horizontov a kultúrno-civilizačných zručností a techník ako disponovať prírodou, odzrkadľuje rôzne podoby primárnej realizácie vzťahu medzi človekom a prírodou. Oblasti ekokritického teoretického záberu zahŕňajú najmä schopnosť porozumieť priestoru, študujú, aký vzťah manifestuje človek k tomuto priestoru, v akej podobe ho uchováva a v akej ho podáva ďalej. Potom si všima, ako je v kultúre definovaný problém antropocentrizmu vo vzťahu k zachovaniu biodiverzity a plurality nárokov jednotlivých živočíšnych foriem k možnostiam bytia. Z toho vyplýva úloha artikulovať identitu človeka v upravenom režime (podporovanie ekocentrického myslenia a modelovania vzťahov) (pozri Nünning, 2006, s. 170 – 176).

Ekokritika sa pokúša dekonštruovať privilegovaný ľudský subjekt a v dialógu s jazykom prírody vytvoriť udržateľnú ekologickú víziu čítania a písania literatúry. Tento nový súlad ekológie a literatúry nazývaný aj „ekoliteratúra“ reaguje na globálnu ekologickú krízu a rieši dôležité otázky životného prostredia, skúma hodnoty v literárnych textoch s hlbokými ekologickými a s tým spojenými etickými a filozofickými dôsledkami. Takto môže človek i prostredníctvom umenia viac vypovedať o ekologicky uvedomelom postoji v danej kultúrno-historickej situácii, pričom nezasahuje iba kognitívno-praktickú a utilitárnu stránku tohto vedomia, ale pôsobí i na duchovno-citovú dimenziu ľudskosti. Ekokritika prístupuje k rekvifikácii antropocentrickej nadradenosti a pokúša sa o dekonštrukciu privilegovanej ľudskej subjektivity, aby človek v dialógu s prírodou mohol vytvoriť udržateľnú ekologickú víziu (pozri Opperman, 1999, s. 33). Preto ekokritika podporuje prehodnotenie nášho bežného konania a smeruje k vytvoreniu takej verzie pochopenia sveta, kde dominuje jednota všetkého života.

Ekosenzitívne písanie a čítanie textov sa v postmodernej kultúrno-civilizačnej komunikácii ukazuje ako jedna z príznakových čŕt, ktorá nachádza svoje opodstatnenie aj v slovenskej literatúre. Ilustratívne a výberovo uvedieme niektoré texty slovenských autorov z rôznych období, kde sa objavuje potenciál ekokritického prístupu k literárnemu dielu – metóde jeho tvorby, ale najmä takéhoto čítania. Ekosenzitívny prístup však v textoch odhaľuje nielen vrstvu ekologicky pozitívne naladených myšlienok, ale odhaľuje a prehodnocuje aj necitlivý a agresívny postoj k prírodnému prostrediu.

Ako prvého uvedieme predstaviteľa slovenského romantického mesianizmu **Sama Bohdana Hroboňa**. Vo svojej poézii z druhej polovice 19. storočia sa otvorene postavil proti dobovým slobodomyselným stratégiám správania sa západnej civilizácie, ktorá spôsobuje zhubné prejavy mravného zlyhania a rozpadu. Modernosť ponúkaného myšlienkového konceptu tkvie v schopnosti poukázať na globálne problémy ľudstva, na sebaohrožujúcu až sebadeštrukčnú politiku nekritického liberalizmu. To všetko naznačuje prostredníctvom veľmi aktuálneho fenoménu, ktorým je vzťah človeka k biotickému celku. Inak povedané, komplexnosť jeho pohľadu v sebe skrýva odvážny krok k reflexii ekologických hodnôt človeka vo vzťahu nielen k prírode, ale i celkovému chápaniu stavu civilizácie a jej možného pokroku. V tejto súvislosti Hroboň narazil na hranice úzkeho scientizmu, vypočítavého racionalizmu a začínajúceho koristníckeho industrializmu, ktoré vedú k tzv. „ekologickému hriechu“, a pokúša sa vytvoriť k nim protiváhu, ktorej duchovnú oporu mu predstavoval princíp kresťanskej lásky odvodený z perspektívy obrodnej schopnosti viery v boha.

Humánno-ekologické reflexie sa v zarážajúco naliehavej podobe aj pre dnešnú dobu ukrývajú napríklad vo veršoch skladby *Pejan slovenský*, ktorú by stálo za to odcitovať celú, ale uvedieme len jej najsymptomatickejšie verše: „Háj si, Slovák! Háj si hory, / božie chrámy a komory; / (...) / Nebuď v horách tých divokom, / všades' tam pod božím okom – / nenes ta pálenky besa; / nepusť oheň si do lesa. / Maj srdce a strom zelený, / nepáľ vatrou si v koreni – / sám svoj koreň tým kaličíš, / keď ho stromom božím ničíš. / (...) / Nekaz žiaden strom si živý, / nedri, nelúp, nebuď divý, / bo keď lúpiš bez príčiny, / prídeš Bohu do obvinu. / (...) / Ani pre samopaš divý / netráp žiadnu dušu živú. / Cíti duša i vo vtáčku / i v chrústiku a červiačku. / Ani kaňa sup dravý, / ni medveď srdom dudravý, / ni vlk divý, had plazivý / nie sú bezo lásky živí. / I tie najkrutejšie zvery / netráp, ale miluj z viery. / (...) / Niet na zveroch žiadnej viny, / nuž netráp ich bez príčiny. / (...) / Tebe ich zveril Pán ich v opatoru – / ó, majže srdce ku každému tvor. / Bo keď neuctíš Boha v nemom tvore, / zvykneš ho neciť i v ľudskej patore;“ (Hroboň, 2001, s. 95 – 104).

Invazívny vstup človeka do prírodného prostredia podlieha kritike zo strany systému neantropocentrickej axiológie a kladie proti nemu potrebu zrovnoprávniť ho s myšlienkami biocentrickej rovnosti. V. Marčok v tejto súvislosti konštatuje Hroboňovu schopnosť kriticky anticipovať dnešné akútne problémy ľudstva a revidovať civilizačné konštanty neobmedzenej moci. O zmysle ďalšej Hroboňovej básnickej skladby *Dom* sa vyjadril aj slovami, že jej „cieľom bolo, aby ľudia navzájom a svet ohrozovaný civilizáciou znova našli – dnešnými slovami povedané – svoju ekologickú rovnováhu a možnosť pretrvania“ (Marčok, 2002, s. 237). V tomto zmysle sa na adresu slovenského mesianistu vyslovil M. Hamada: Hroboň „vytvoril vo svojich básnických skladbách taký obraz prírody, o aký sa dnes pokúša ekologická filozofia, ekologická etika“ (Hamada, 2002, s. 155).

V skladbe *Dom* naznačuje Hroboň, ako kult hriechu nedokáže rešpektovať hodnotový systém kresťanského humanizmu. Básnik prezentuje duchovný program, ktorý oslobodzuje od akejkoľvek utilitaristickej snahy manipulačne disponovať akýmikoľvek materiálnymi statkami sveta nad udržateľne únosnú mieru: „Nuž vylúč Slovan mrav satanský lichý, / všetku perepút' cudzoty a pýchy / (...) / Nuž kajaj sa, spamätaj sa, / zlosti, nerozumu vzdaj sa. / Poznaj Boha v každom tvore, / slúž mu, Slovák, v prapokore“ (Hroboň, 1994, s. 10, 13).

Ak urobíme na prvý pohľad nesystémový krok a vstúpime do atmosféry slovenskej literárnej produkcie 50. rokov 20. storočia, ktorá sa opiera o unifikovanú metódu socialistického realizmu, zistíme, že prírodné témy sa

dostávajú do tieňa budovateľských aktivít a bezohľadnej industrializácie. Historicko-materialistické pramene marxizmu ponúkali „takové pojetí svobody, které spočívá v maximalizaci lidské moci nad přírodou“ (Jemelka – Lesňák – Rožemberg, 2010, s. 70). Optimistické prognózy budovateľskej spoločnosti jasne avizovali, že slobodu človeka možno dosiahnuť iba pokorením si prírody a odpútaním sa od prírodnej závislosti: „Ludským zásahom možno donútiť každú formu živočíchov alebo rastliny meniť sa rýchlejšie a pritom smerom, ktorý je pre človeka žiaduci“ (Sirácky, 1951, s. 74). Podľa logiky tohto vzťahu, kompetencie človeka musia dokonca prevyšovať poriadok a schopnosti prírody: „Človek môže a musí vytvárať nové formy rastlín a živočíchov a to lepšie než príroda. Nemôže očakávať od prírody nijakú milosť. Našou úlohou je vydobýť si ju“ (tamže, s. 74).

Signifikantnou konštantou pre literárny život predmetného obdobia sa stáva inštitucionalizovaná kontrola, ktorá vyžaduje od autorov politicky afirmatívne a angažované umelecké gesto. V spoločnosti bol umelo živý optimistický imperatív civilizačného pokroku, ktorý vo svojich fantastických ambíciách nebral ohľad na prostredie (aj prírodné), kde sa realizovala éra novej, pre ekológiu netolerantnej, spoločenskej klímy. Ekosenzitívny prístup by mal reflektovať aj takýto prejav literárnej seberealizácie spoločnosti, ktorá nedokázala anticipovať svoj devastičný zásah do prírodného celku. Literatúru uvedeného razenia treba vnímať ako šancu poučiť sa z dôsledkov ignorancie ekologického postoja a zároveň môže poslúžiť ako nástroj prevencie, ktorým možno predísť podobnému zlyhaniu.

Pre literárnu tvorbu budovateľského nadšenia je príznačné, že „násilie na človeku je sprevádzané aj násilím na prírode. Prírodný motív, dokladujúci v umeleckej próze pre život nevyhnutnú symbiózu ľudstva s flórou a faunou, je vo výrobnej próze zriedkavý. (...) Ako zdroj inšpirácie pre spisovateľov vlastne neexistovala. Priestor pod modrou oblohou, s potokom, s trávou a stromami nie je miestom, kde románový hrdina čerpá silu, chuť do života a kochá sa krásou, ale bojiskom. Človek budovateľ vedie s prírodou boj ako s nepriateľom, pričom nad ňou vždy aj s pomocou techniky víťazí a pokoruje ju. Opojený tzv. víťazstvami sa teší z dymiacich fabrických komínov, zničených prírodných biotopov, pričom si dôsledky masívnej devastácie životného prostredia, ktoré sa v „šťastnej budúcnosti“ určite prejavia, vôbec neuvedomuje“ (Lauček, 2006, 36 – 37).

Vyššie uvedené svetonázorové podhubie v zhode s ideologickou dogmou výrazne vplývalo aj na literárnu tvorbu väčšiny spisovateľov. Reprezentatívne si môžeme doložiť uvedený trend na poézii **Milana Lajčiaka**¹¹³. Jeho prognostické verše modelujú obraz utopickéj spoločnosti. Imperatív radikálnej zmeny ustanovuje chod „nového veku“, kde panuje „zreteľná fascinácia strojom, ako výsledkom ľudského umu“ a „industrializáciou ako spôsobom šírenia tohto výsledku“ (Bílík, 2008, s. 41). Človek ako taký nie je povolaný vytvárať hodnoty sám („onemel“), ale viera v technizmus sa zúročuje až jeho kooperáciou so strojom: „Onemel človek. To spievajú rána. / Spievajú stroje – budúcnosti tón“ (*Je jeden svet, a predsa dva sú svety*). Tento trend podľa Lajčiaka mení aj celú podstatu poézie, ktorej úlohou je stať sa nositeľkou iba jednej zvrchovanej témy, ktorou je „budovanie“: „To v mojom srdci uvidíte / obrysy hút, dnes ešte fantázie. / Nech sa páči. / Najbásnickejšia z tém“ (*Báseň budúcich hút*). Texty sú preexponované budovateľskou lexikou s industriálnou dikciou, pričom takáto poézia neprirodzene imituje atmosféru oslnenia strojmi. Štylizované metafory kamuflujú výrobný aktivizmus za prirodzenú pulzáciu spoločnosti: „Komíny znovu čmudia / svoje ťažké rýmy / a mesto dýcha, / umýva si líca / a češe si vlasy,“ (*Pieseň o veľkom priateľstve*).

Pri podaní vízie šťastnej budúcnosti a ospevovaní cesty k jej dovŕšeniu, treba prekonať viaceré prekážky. Básnik zisťuje, že medzi človeka a jeho šťastie sa v rôznych podobách postavila príroda. Vyššie uvedené verše veľavravne naznačujú deštruktívne formovanie vzťahu človeka a prírody. Lajčiak v tomto vzťahu ignoruje prírodu ako hodnotovú kategóriu. Prírode je odobratý nárok na vlastnú obhajobu a človeku je dovolené prehovoriť iba prostriedkami budovateľských výdobytkov. Prírodné prostredie bez stóp spriemyselnosti sa nemôže plnohodnotne zapojiť do jednotného budovateľského frontu: „Krompachy bez fabrík, / bez komínov, pecí, / lanoviek a slnka / nemali vlastnú reč“ (*Legenda*).

Úlohou človeka je pokoriť si prírodu a postaviť hodnotu vlastného úžitku (najmä ekonomického) bez zodpovednosti za dôsledky nad umiernený a priateľský postoj k prírodným hodnotám: „A na Kubáni, / kam púšťa leto / svoj žeravý dych, / preletí v autogíre / a stráži úrodu, / vládca riek, / kolchozník“ (*Pieseň o veľkom priateľstve*). Ľudská nadradenosť sa završuje nekompromisnou manipuláciou s prírodou bez rešpektu k jej historickej a ekologickej hodnote. Prekročenie hranice ekologickej únosnosti sa stáva nezvratnou „investíciou“ pre budúce pokolenia: „Rumunská robotnícka trieda borí tu / kamene vekov, pokoruje zeme tuny, / rozkazuje dunajskému korytu. // Dunaj má podľa plánu tiecť / na osov, nie podľa anarchie“ (*Prieplav Dunaj – Čierne more*). Razancia a neústupnosť sa ešte viac násobí obrazom rozpadávajúceho sa žulového monolitu ako narušenia symbolu prírodnej sily, stálosti a jedinečnosti: „nech srší, tancuje a prýšči elektrina, / v tuneloch tráti buší do žulových skál!“ (*Nočný rozhovor*).

Obrana proti agresívnemu, egocentrickému a exhibicionistickému kultu éry naivného industrializačného optimizmu, „která snila o pokoření přírodních sil“, neumiera spoločne s dobou, v ktorej sa zrodila. Preto „stáva se věcí umění a kultury, aby nejen proti někdejší ‘budovatelské’ oslavě kouřících komínů, rozorávaných mezí, obracení řek, atomových elektráren, betonového a plastového světa, ale i proti současnému tržnímu kultu hédonismu, maximalizace spotřeby, umělé klonovaných bytostí, kosmických výletů, předimenzovaných motorů, přepychových aut a soukromých letadel postupně vytvořilo alternativní, ekologicky únosnější estetický ideál lidské existence“

¹¹³ LAJČIAK, Milan: *Poézia I*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1977.

(Peterka, 2001, s. 197 – 198). Pokračovateľmi línie kritizovania spoločenských javov s dôsledkami možnej ekologickej krízy sa stalo viacero popredných slovenských spisovateľov¹¹⁴.

Nazrime napríklad do tvorby člena básnickej skupiny Osamelí bežci **Ivana Laučíka**¹¹⁵. V centre jeho tvorby figuruje prírodná krajina nielen ako geologická jednotka so svojou biodiverzitou, ale aj ako estetická kategória a duchom preniknutý priestor otvorený komunikácii. Laučíkov lyrický subjekt sa najradšej konfrontuje s drsnosťou krajiny sprítomnenej v mohutných bralách, vetrom ošľahaných strání a plošín, snežných previsov, zamrznutých rovín a lesných divočín. Laučík obľubuje vyľudnené krajiny, prázdne rozľahlé územia s chvejúcou sa možnosťou hravej imaginácie na hranici horizontu, deantropomorfizuje svoju krajinu v prospech rehabilitácie prírodného živlu. Dominuje v nej oddych od ľudí, vyzýva k tichu, kde nepočuť ľudskú reč. V útrobach krajiny, v priamom dotyku s jej bytosťou, otvára Laučík pomyselnú bránu k životnej esencii prírody. Autentickú skúsenosť s prírodou netráži iba z jej deskripcie a estetického očarenia, ale valorizuje ju v zmysle naznačenia podstaty bytia krajiny, bytia v krajine a kooperatívneho vzťahu človeka s ňou. Preto neautorizovaný vstup do nej je vždy porušením rovnováhy a uskutočňuje sa prostredníctvom civilizačných vplyvov človeka, kde počuť „pod asfaltom pridusený tlkot rastlín“ (*Experiment*).

Rytmus ľudského pomeru k prírode dokumentuje Laučík zacyklenou periódou: „Vpád. Osídľovanie. Vyčerpanie. Nánosy.“ (*Noc v jaskyni*). K nej by sme mohli priradiť fázu „presunu“ do inej lokality, kde kolobeh koristníctva pokračuje. Výsledkom sú obrazy bezživotnej, vyčerpanej krajiny, zbavenej vlastného ducha: „Hroby otvorené, štrk vytážený. / A prázdne ulity / vo veľkolepom osvetlení“, čo iba umocňuje „rozpaky / v geologickom tichu“ (*Zatiaľ*). Svojou bezohľadnosťou zaskočil prírodný svet invazívny vpád technológií (lexika „kolonizačnej“ proveniencie): „Hmyz leta sa vracia do oceliarní. / Šušky sprchli na chemický signál, / veverice začali žobrat“ (*Experiment*) alebo: „Rozpadnuté salaše so stopami sekier / Hmýrenie havranov v kalovej nádrži“ (*Pobľad z Poludnice*). Človek vyčísluje hodnoty prírody ekonomickými parametrami, kde drevo „krátkodychej vrbý“ má iba „hodnotu paliva“ (*Príbor k popolu Aurela Stodolu*).

Partnerstvo človeka s krajinou vidí Laučík ako rozvrátené. V reflexii tejto rozrastajúcej sa trhliny „tkvie environmentálny, resp. i ekologický rozmer laučíkovskej impresie a reflexie krajinnosti“ (Rédey, 2005, s. 107). Oslabenie citlivosti k potrebám prírody posúva Laučíkovu environmentálnu básnickú výpoveď k ironickému gestu, ktorým efektnejšie rozuzľuje ľudskú povýšenosť a egoizmus. V mene tohto zámeru neváha siahnúť ani na tak cenný inštitút medziludských vzťahov, akým je priateľstvo. Dobrým príkladom sú básne *Príďte!* a *Ad revidentum*. V prvej básni zobrazuje rabstvo človeka voči civilizácii. Prechádzka po lese sa premieňa na očakávanie jej konca: „Konečne asfalt!“ Lyrický subjekt si na základe tejto skúsenosti dovoľí pozvať svojich priateľov na ďalšiu návštevu lesa až vtedy, keď „budú v ňom pristávať lietadlá“. V druhej básni sa stáva topoľ symbolom plánovaného stretnutia bývalých spolužiakov, ktorí ho spoločne zasadili. V očiach školníka však jeho dôležitosť predstavuje iba hodnotu pracovného vytázenia nad rámec povinnosti: „Zlikvidoval som ten váš strom, / lebo nemienim zhrabovať jeho listie.“ Narúša sa taktnosť nielen k ľudom, ale i k prírode a komplexu duchovno-citových hodnôt, ktoré strom reprezentuje, preto naplnenie sľubu vyznieva nakoniec rozpačito: „stretneme sa v roku 2000 / medzi plotom a školskou dielňou, / topoľa už nieto, / ale slovo hádam platí?“

Túžba po vzájomnom komunikačnom porozumení predpokladá „vyniesť básnický jazyk z obmedzenosti jeho sebazhliadania sa a senzibilovať ho voči inému, pre nás cudziemu jazyku, čo vychádza z vecí, prírody, samotnej krajiny“ (Theile podľa Matejov, 2005, s. 203). Otváranie sa prírodnej krajiny človeku možno prostredníctvom akceptácie „prírodného jazyka“/„jazyka divočiny“ (Snyder). Laučík pozoruje, že uvedená komunikačná situácia človeka s prírodou nie je ideálna, keďže „krypy jazyka čakajú na zmŕtvychvstanie“ (*Liptov*). Obrat komunikačnej situácie z antropocentrickej k biocentrickej perspektíve dokladá báseň *Ale*, v ktorej autor nabáda čitateľa k empatickému vnímaniu životnej situácie užovky v strácajúcej sa mláke: „a čo počuje užovka? / Skúste si to. / Načúvajte / v kyslých kalužiach, / kým sa dá!“

Na druhej strane Laučík nepostuluje realitu pomeru človeka a prírody len v ironicko-demaskujúcom kóde, ale verí aj v existenciu priestoru (utopického, virtuálneho, alternatívneho), kde panuje medzi nimi súlad. V básni *Záhrada* naznačuje básnik existenciu krehkej hranice medzi prirodzenosťou prírodnej divočiny a neslobodou umelo realizovanej ochrany: „Zo všetkých záhrad na nás dýcha viera, / že nepominie horúčkovitá vitalita šeliem, / ibis neznehybnie navždy, / díkobraz sa raz prebudí v Utópii. / (Ó, Utópia zvierat v nás!)“. Hoci dominantné motívy básne pochádzajú z prírodnej (resp. zoomorfnej) proveniencie, tak ich poslanstvo nekompromisne zasahuje ľudské svedomie. Autor si uvedomuje, že ľudský pohľad na ideálny svet zvierat (zoologická záhrada ako utopický priestor) nemusí byť správny, preto dúfa vo vytvorenie ekotopického priestoru, kde vitalita a divokosť budú súčasťou zvieracej prirodzenosti v harmonickom zväzku s človekom.

Pozorujeme, že aktuálne vnímanie civilizačno-ekologických problémov veľmi aktívne priberá do hry literárnu tvorbu a ekosenzitívny prístup k recepcii literárnych textov. Kultúra tohto čítania ohlasuje étos úcty k prírode, ktorý koncipuje novú kritickú paradigmu. Tá umožňuje pristupovať k čítaniu textov z pozície ekosenzitívneho otvárania ich významového poľa a na druhej strane generuje vlastný kánon takejto literatúry.

¹¹⁴ Otázky globálneho zničenia civilizácie sa objavili v literatúre druhej polovice 20. stor. Na jednej strane upozorňovala na hrozbu konca, sebaohrožujúcu až sebadeštručnú politiku nekritického liberalizmu a na druhej strane hľadala možnosti súladu medzi jednotlivcami, spoločnosťou a prírodou. Táto iniciatíva spríbuzňuje v niektorých tematických momentoch autorov, ako napr. J. Strasser, I. Štrpka, I. Laučík, I. Kupec.

¹¹⁵ LAUČÍK, Ivan: *Básne*. Levice : LCA, 2003.

Literatúra:

- BÍLIK, R. 2008. Industrializovaná literatúra (1949 – 1956). In: Duch na reťazi. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 37 – 56.
- HAMADA, M. 2002. Mysliteľ a básnik Samo Bohdan Hroboň. In: Kol. autorov: Literárny archív 36 – 37. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 153 – 156.
- HROBOŇ, S. 1994. Dom. Spišská Nová Ves : PaRPRESS, 1994, 23 s.
- HROBOŇ, S. 2001. Pejan slovenský. In: Slovospytné snovidmy. Bratislava : VSSS, 2001, s. 89-105.
- JANČAŘÍKOVÁ, K. 2009. Příběh jako zdroj inspirace i povzbuzení. Úvod do environmentální naratologie. In: DLOUHÁ, J. a kol.: Vědení a participace. Teoretická východiská environmentálního vzdělávání. Praha : Karolinum, 2009, s. 178 – 185.
- JEMELKA, P. – LESŇÁK, S. – ROZEMBERG, A. 1977. „Problém prostředí“ a poválečný vývoj ve slovenské vědě a filosofii. In: Environmentalizmus a slovenská filozofia. Trnava : UCM, 2010, s. 51 – 135.
- LAJČIAK, M. 1977. Poézia I. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977, 396 s.
- LAUČEK, A. 2006. Schéma a dogma v literatúre. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2006, 104 s.
- LAUČÍK, I. 2003. Básne. Levice: LCA, 2003, 233 s.
- LEŠKO, V. – HUBÍK, S. 2003. Človek, panstvo, komunikácia. Panský pomer človeka k prírode a hodnoty. Prešov, 2003, 229 s.
- MAJZLAN, O. – KUSIN, V. 2005. Humánna ekológia. Bratislava : OZ Sociálna práca, 2005, s. 151.
- MARČOK, V. 2002. Samo Bohdan Hroboň: 2002. Čiže o tvorbe vizionársko-rétorického diskurzu. In: Kol. autorov: Literárny archív 36 – 37. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 232 – 243.
- MARČOK, V. 2010. V poschodovom labyrinte. O postmoderne v slovenskej literatúre. Bratislava : LIC, 2010, 284 s.
- MATEJOV, F. 2006. Krajina u I. Laučíka. In: Lektúry. Bratislava: Slovak Academic Press, 2005 s. 201 – 213.
- NÜNNING, A. /Ed./ 2006. Lexikon teorie literatury a kultury. Brno: Host, 2006, 912 s.
- OPPERMANN, S. 1999. Ecocriticism: Natural World in the Literary Viewfinder. In: Journal of Faculty of Letters (December 1999). Ankara-Turkey: Hacettepe University, 1999, s. 29 – 46.
- PETERKA, J. 2001. Příroda v literární slovesnosti (orientační teze). In: DEJMALOVÁ, Kateřina – PETERKA, Josef: Ekologická čítanka. Pozdě na budoucnost? Praha : Fortuna, 2001, s. 188 – 198.
- RÉDEY, Z. 2005. Civilizačné v kontexte prírodného (Básne I. Laučíka). In: Súčasná slovenská poézia v kontexte civilizačno-kultúrnych premien. Priemet aktuálnych civilizačno-kultúrnych procesov do súčasnej slovenskej poézie. Nitra : UKF, 2005, 104 – 110 s.
- REISSNER, M. 2011. Příroda jako téma i inspirace souznění textové a výtvarné složky knihy s přírodní tematikou. In: Aby země nebyla jen hrobem. Literatura – Kultura – Příroda. Praha : Obec spisovatelů, 2011, s. 111 – 117.
- SIRÁCKÝ, A. 1951. Přírodní a spoločenské prostredie. Nové vzťahy medzi prírodou a človekom. Bratislava : Tatran, 1951, 87 s.
- SNYDER, G. 2002. Nepřírodní literatura. In: Místo v prostoru. Etika, estetika a vodní předěly. Praha : DharmaGaya, 2002, s. 145 – 152.
- ŠABÍK, V. 2003. Aspekty ekologickej estetiky. In: Diskurzy o estetike. Bratislava : VSSS, 2003, s. 244 – 256.
- VATTIMO, Gianni: Chvála slabého myslenia. Rozhovor François Ewala s Giannim Vattimom. In: GÁL, Egon – MARCELLI, M. /eds./ 1991. Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia. Bratislava : ARCHA, 1991, s. 155 – 163.
- ZAMBOR, J. 2010. O básnickej metafore a jej druhoch. In: Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu. Bratislava : LIC, 2010, s. 11 – 38.
- ZEMÁNEK, J. 2003. Imaginace živého světa. In: Divočina – příroda, duša, jazyk. Praha : KANT, 2003, s. 31.
- ŽILKA, T. 1995. Textualita postmodernej prózy. In: Text a posttext. Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995, s. 23 – 37.

Pohyb v slovenskej lexike ako odraz vývinu spoločnosti po roku 1989

Janka PÍŠOVÁ

Všeobecne sa akceptuje, že na časovej osi existujú jazyk a spoločnosť ako vzájomne späté systémy, ktoré sú prepojené mnohorakými väzbami, a preto sa aj každá zmena v spoločnosti odráža na zmenách v jazyku. Tieto zmeny, ktoré v dôsledku zmien spoločenskej situácie nastávajú, sa najmarkantnejšie dotýkajú slovnej zásoby.

Slovná zásoba patrí k najpružnejšej časti jazyka a ustavične sa mení a vyvíja spolu s vývinom spoločnosti, takmer bezprostredne reaguje na pohyb v spoločenskom systéme a odzrkadľuje jeho sociálne, spoločenské a politické vzťahy. Prejavuje sa to tak, že isté lexikálne jednotky so vznikom nových skutočností, rozvojom nových technológií a nových javov v politike, štátnej správe i v bežnom živote vstupujú do slovnej zásoby ako nové členy, napr. v posledných desaťročiach pribudli lexikálne prostriedky ako napr. *internet, hardvér, recyklácia, zatepliť* atď., isté slová zase naopak zo slovnej zásoby ustupujú. Ide jednak o výrazy, ktoré pomenúvajú dnes už neexistujúce reálie a skutočnosti, napr. *dráb, panské, stolica, išpán* a pod. a jednak sú to slová, ktoré boli nahradené novšími výrazmi, aj keď reálie, ktoré pomenúvajú, zostávajú v živote spoločnosti naďalej ako napr. *merba* (geometria), *dejespyt* (dejeпис), *oddanica* (snúbenica) atď. Niektoré staršie aj niekoľko desaťročí nepoužívané slová sa revitalizujú, napr. *starosta, exekútor, primátor* a pod.

Slovenčina ako štátny jazyk fungovala vo viacerých štátnych zariadeniach a časté a výrazné spoločensko-politické zmeny mali vplyv aj na jej vývin. Za jeden z hlavných medzníkov vo vývine našej spoločnosti a teda aj jazyka môžeme považovať november 1989. Na základe tejto skutočnosti uvedieme niekoľko príkladov pohybu v slovenskej lexike po roku 1989, pričom vychádzame z vyexcerpovaného materiálu zo Slovníka slovenského jazyka (1959 – 1968), z troch vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1987, 1997, 2003) a z dvoch zväzkov Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006, 2011). Veľkou výhodou pre sledovanie platnosti slova (alebo významu slova) po roku 1989 je existencia práve takých typov a druhov slovníkov, akými sú analyzované slovníky, pretože spracúvajú lexikálnu zásobu, ktorá sa prekrýva s obdobím v periodizácii dejín slovenského jazyka vymedzeným ako obdobie súčasnej spisovnej slovenčiny, čo umožňuje dosiahnuť, že aj v princípe synchronný opis súčasného jazyka má istú časovú hĺbku (SSSJ, 2006, s. 13). Ďalšou výhodou je, že uvedené slovníky existujú v elektronickej podobe, ako aj skutočnosť, že jedným zo zdrojov tretieho a štvrtého vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka bol počítačový korpus textov (obsahujúci materiál z obdobia deväťdesiatych rokov 20. storočia) a Slovník súčasného slovenského jazyka sa prakticky od začiatku spracúva ako dielo počítačovej lexikografie. Autori slovníka pracujú s elektronicou jazykovou databázou Slovenského národného korpusu, využívajú elektronicke verzie základných lexikografických diel, vyhľadávajú na internetových stránkach a slovenské internetové stránky.

V sledovaných výkladových slovníkoch slovenského jazyka sa zásadné spoločenské a politické zmeny po roku 1989 odrážajú najmä v prehodnocovaní lexikálnych jednotiek, ktoré nejakým spôsobom odrážali ideológiu predchádzajúceho režimu. Ide napr. o lexikálne jednotky, ktoré sa po roku 1948 odsunuli do pasívnej slovnej zásoby, teda takmer päťdesiat rokov sa nepoužívali, ale po novembri 1989 sa opäť dostali do aktívnej slovnej zásoby, revitalizovali sa. Konkrétnym odrazom týchto skutočností je zmena časového zaradenia týchto slov a slovných spojení vo výklade významov a vo vysvetľujúcich poznámkach.

V KSSJ (1987) sa vo výklade všetkých pomenovaní nositeľov tradičných remesiel pri význame „samostatný živnostník“ (porov. Pisárčiková, 1984, s. 63), majiteľ alebo nájomca sa uplatňovala poznámka „v minulosti“, napr. *cukrár ... odborník zhotovujúci sladké výrobky; v min. i samostatný živnostník; bostínskej ... v min. majiteľ alebo nájomca* hostinca; *kerajčír ... odborník na zhotovovanie odevov; v min. i samostatný živnostník*. V SSJ (1959 – 1968) sa pri týchto lexémach používa skratka *predsoc.* (predsocialistický pojem) alebo poznámka pred znárodnením, napr. *hotelier ... majiteľ alebo nájomca hotela (pred znárodnením), obchodník ... predsoc.* kto sa zaoberá obchodom, kto vyvíja obchodnú činnosť živnostensky. Celková zmena spoločensko-ekonomických vzťahov po roku 1989, najmä vznik rôznych foriem súkromného vlastníctva, sa bezprostredne odrazila pri výklade týchto lexikálnych jednotiek v treťom a štvrtom vydaní KSSJ. Uvedené lexikálne jednotky sú v doplnených a upravených vydaniach slovníka bez vysvetľujúcej poznámky v minulosti, resp. *predsoc.*, pred znárodnením. V SSSJ poznámka v minulosti upozorňuje na časové obdobie 19. a začiatku 20. storočia.

Spoločenské zmeny sa odrazili aj na používaní, resp. nepoužívaní ďalších skratiek. Skratku *býv.* (bývalý) nachádzame v SSJ a KSSJ (1987) pri heslách *prima, sekunda, tercia, kvarta, kvinta, sexta, septima, oktava* označujúcich triedy bývalého gymnázia. KSSJ (1997) ju už na týchto miestach neuvádza, pretože sa opäť obnovili klasické osemročné gymnáziá.

S hodnotiacimi poznámkami typu v kapitalizme, v kapitalistickom zriadení, v kapitalistických štátoch, v kapitalistickom hospodárstve, v kapitalistickej spoločnosti, v kapitalistickom peňažníctve a pod. sa stretávame v SSJ pri heslových slovách, napr. *akcionár ... v kapit. zriadení* účastinár, majiteľ účastín; člen akciovej spoločnosti; *bankrot ... v kapit. hospodárstve* finančný úpadok, pri ktorom dlžník (podnik) nie je schopný zaplatiť dlhy, pohľadávky; *detektív ... úradník kriminálnej polície v kapitalistických štátoch*, tajný policajt; *maklér ... v kapit. peňažníctve* dohadzovač na burze, sprostredkovateľ pri stávkach. Rovnaké poznámky nachádzame aj v KSSJ (1987). Hoci KSSJ takmer neobsahoval tendenčné prvky výkladov, predsa je odrazom obdobia, v ktorom vznikol. Pri takýchto heslových slovách nejde o zidealizovaný výklad, ale o reálny opis významu slov, ktoré sa v predchádzajúcom období nepoužívali, lebo príslušné ekonomické javy fungovali inak a inak sa i pomenúvali (Pisárčiková, 1996, s. 132). V KSSJ (1987) sa skratka *kapit.* používa pri výkladoch hesiel *bankár, bankrot, burza, finančník, firma* (1., 2.), *guvernér, hofier, kartel*,

koncern, konkurencia (1.), magnát (2.), maklér, monopol (2.), nezamestnanosť, oceľiar, petrolejár (2.), pištolník, plejboj, polozamestnaný, priemyselník, producent, renta, rentier, striptíz, súkromník, syndikát, zisk. Pretože sa tieto slová, vzhľadom na zmenu spoločenskej situácie a medzinárodných vzťahov, vrátili po roku 1989 opäť do aktívnej slovnéj zásoby, v KSSJ (1997, 2003) a SSSJ (2006, 2011) sa uvádzajú bez kvalifikátora alebo s kvalifikátormi admin., fin., ekon. Skratka kapit. sa v KSSJ (1997, 2003) používa iba pri vecných významoch hesiel *depresia ... 2. fáza kapit.* hospodárskeho cyklu nasledujúca po kríze; *feudálno-kapitalistický ...* obsahujúci feud. a kapit. prvky; *koloniálne mocnosti ... kapit.* štáty vlastniace kolónie; *manufaktúra ... 1. hist. kapitalistická* výroba založená na remeselnej technike a deľbe práce; *predkapitalistický ...* týkajúci sa obdobia pred vznikom kapit.; *proletariát ... v 1. fáze kapit.* nemajetná vrstva robotníkov, bezzemkov ap.; *proletarizácia ...* zbedačovanie maloroľníkov, malovýrobcov, inteligencie v kapit.; ich zaradovanie k proletariátu; *Západ ... 4. krajiny ležiace v západnej oblasti zemegule; západoeurópske krajiny, USA a Kanada (najmä počas rozdelenia sveta na kapit. a soc. krajiny).*

V SSJ a KSSJ (1987) sa stretávame aj s použitím adjektíva *buržoázny* (skratka burž.) – burž. ČSR, burž. moc, burž. mestská vrstva, burž. spôsob života, burž. politické strany, v burž. práve, napr.

Slovník slovenského jazyka:

baťovský ... týkajúci sa továrničky Baťa a jeho spôsobu výroby (*v buržoáznej ČSR*); *dáma ... 1. v buržoáznej spoločnosti* žena z vyšších spoločenských vrstiev; *korporácia ... v buržoáznom práve* združenie, spolok, sväz na chránenie stavovských záujmov.

Krátky slovník slovenského jazyka (1987):

agrárnik ... 1. bohatý roľník, statkár v burž. ČSR; ľavica ... 3. Pavé krídlo v burž. politických stranách a parlamentoch; parlamentarizmus ... burž. vládný systém, v ktorom zákonodarná moc patrí parlamentu.

KSSJ (1997) tieto heslá vykladá bez ideologicky hodnotiaceho adjektíva burž., túto skratku používa iba v dvoch prípadoch: *stredovek ...* obdobie od zániku Západorímskej ríše (476) do anglickej burž. revolúcie (polovica 17. storočia), v klasickom chápaní do objavenia Ameriky (1492), resp. do začiatku reformácie (1517); *novovek ...* obdobie od anglickej burž. revolúcie (polovica 17. storočia), v klasickom chápaní od objavenia Ameriky (1492). V štvrtom vydaní KSSJ (2003) sa už skratka burž. nevyskytuje.

Pomerne početnú skupinu slov a slovných spojení v analyzovaných slovníkoch tvoria lexikálne jednotky z 50. – 80. rokov 20. storočia. Tieto výrazy, významy, či slovné spojenia by sa mohli označovať kvalifikátorom historizmus, pretože spĺňajú základnú vlastnosť historizmov tým, že pomenávajú dnes už neexistujúce reálie a skutočnosti.¹¹⁶ Po roku 1989, v súvislosti s už spomínanými spoločenskými a politickými zmenami, totiž zanikli mnohé inštitúcie, podniky, organizácie a s nimi aj ich pomenovania, napr. *agitačná dvojica, akčioschopnosť strany, bezpečnosť, brigáda socialistickej práce, dvojročnica, iskríčka, káder, kolektívizácia, komunál, konsolidácia, papaláš, partaj, patronát, päťročnica, pionier, prekádovať, preverka, príslušník, spartakiáda, súdruh, úderka, úderník, zhubumienok, združstevniť, znárodníť, zväzák, zväzarmovec* a i. Kým v SSJ a KSSJ (1987) sa pri týchto heslách používajú sémantizujúce poznámky *v socialistickej spoločnosti, v socialistickom hospodárstve* a pod., v analyzovaných vydaniach KSSJ vyjedených po roku 1989 pri nich dochádza nielen k zmene obsahovej náplne hodnotiacich sémantizujúcich poznámok, ale aj vystriedaniu týchto poznámok skratkami *býv. (bývalý), v min. (v minulosti)* alebo poznámkami *za totalitného režimu, v bývalom socialistickom zriadení, za socializmu*, a pod., napr. *zväzák ...* člen mládežníckeho zväzu v *býv. Česko-Slovensku* v r. 1949 – 1989; *spartakiáda ... v min.* masové telocvičné vystúpenie; *estébé ...* hovor. Štátna bezpečnosť *za totalitného režimu*; *súdruh ...* označenie a vzájomné oslovenie členov komunistickej alebo socialistickej strany; občianske oslovenie *v bývalom socialistickom zriadení*; *úderka ... za socializmu* pôvodná pracovná skupina úderníkov.

Pri takýchto heslách označujúcich reálie typické alebo bežné v bývalom režime sa prvýkrát v treťom vydaní KSSJ (1997) zaviedla sémantická poznámka (prv). Ide o heslá: *aparátnik, bezpečnosť, druboročiak, družstvo* (jednotné roľnícke družstvo), *gubernantka, jarovizácia, káder* (1. *najmä prv* skupina ľudí tvoriaca základ organizácie, celku), *kádovať, kádovník, komunál, miestny* (miestny národný výbor), *milícia* (1. *prv* ozbrojená organizácia pôsobiaca v podnikoch pod vedením komunistickej strany), *patronát, päťročnica*.

Aj v SSSJ sa so sémantickou poznámkou (prv) pred výkladom spracúvajú slová a slovné spojenia charakteristické pre obdobie desaťročí pred rokom 1989, napr. *aktív, branec, byro, cyklostyl, Červená hviezda, červený kútik* (kultúrno-výchovné zariadenie Revolučného odborového hnutia v bývalej Československej socialistickej republike), *čетка, Dederón, družstvo, dvadsaťhaliernik, dvojhalier, ďalejslúžiaci, elektrónka, embéčka, emenvé, eróhá, esenbák, esenbé, front* (4. *prv* zoskupenie organizácií, osôb a pod. venujúcich sa istej oblasti ľudskej činnosti), *rozblas po drôte*. Patria sem aj názvy výrobkov, obchodných značiek, ktoré sa nezriedka stali apelatívami, napr. *astra, algena, baťovky, čárda, detva, dínyl, eskimo*.

Okrem sémantickej poznámky (prv) sa v SSSJ pri lexikálnych jednotkách z 50. – 80. rokov 20. storočia vo výklade významu využívajú aj *spresňujúce časové údaje*, napr. *brigádnik ... 2. účastník brigády, dobrovoľnej výpomocnej práce (najmä za socializmu)* obyčajne pri sezónnych poľnohospodárskych prácach; *presnejšie časové zaradenie*, napr. *častúška ... 2. sovietska pseudofudová oslavná pieseň s budovateľským námetom (v 50. rokoch 20. storočia rozšírená aj u nás);* niekedy aj *presný časový údaj*, napr. *Československá ľudová armáda ...* ozbrojené sily v bývalej ČSSR (*v r. 1954 – 1990*); *za ostatným drôtom ... (v r. 1948 – 1989)* o krajinách západne od bývalého Československa alebo určenia typu *v bývalom Československu, pred rokom 1989* a pod., napr. *estééska ...* hovor. strojová a traktorová stanica, štátny podnik *v bývalom*

¹¹⁶ Problematike hodnotenia lexikálnych jednotiek z 50. – 80. rokov 20. storočia sa venovala J. Skladaná (1995, 1997, 2000). Tieto lexikálne jednotky navrhuje pre príliš krátky časový odstup nekvalifikovať ako historizmy a do slovníka ich zaradiť s uvedením neutrálneho časového zaradenia do výkladu významu.

Československu zabezpečujúci technické služby v poľnohospodárstve; *desaťminútovka* ... 1. (pred rokom 1989) krátka schôdza na aktuálnu, obvyčajne pracovnú tému.

Oproti prvým vydaniam KSSJ (1987, 1989) vypadli pre svoju neaktuálnosť z tretieho (1997) a štvrtého vydania (2003) slovníka aj početné heslové slová, skratky a skratkové slová späté s predchádzajúcim spoločenským systémom, napr. *bielogyardejec, buržoáznonacionalistický, buržuaj, cyklostylovať, člen korešpondent, diernoštítokový, dierny, dvojročnica, historikomaterialistický, chozrasčot, ideovopolitický, ideovo-výchovný, jedenásťročienka, klérofašizmus, kolchoznický, kolchozníčka, kolchozník, komsomolec, konšel, krasnoarmejec, kultúrnička, kultúrnik, leninista, leninovec, leninovsky, leninský, maloburžoázia, marxista-leninovec, menševik, menševický, menševizmus, morálno-politický, moskvič, mravokárca, nadprodukt, nadriednosť, nadriedny, náhodná kontrola, národnodemokratický, Pionier, politicko-propagačný, politickovýchovný, pravicovooportunistický, predsocialistický, predriedny, protileninský, protileninský, robotnícko-roľnícky, sovchoz, srbochorvátsky, táborita, volga, všeľudový, všezväzový, wartburg, zväzarmovec, žigulík, Kčs, KSC, KSS, KSSZ, ROH, SZM, ÚV, ÚNZ, RVHP a pod.*

Tieto zmeny sa prejavili aj v prítomnosti heslového slova *postsocialistický* ... *postsocialistické krajiny* (strednej a východnej Európy), ktoré prekonalí obdobie socializmu.

Politické zmeny po roku 1989 priniesli uvoľnenie rozličných spoločenských konvencií a umožnili otvorenie mnohých tém, ktoré sa v predchádzajúcom období považovali za spoločenské tabu alebo nejakým spôsobom obchádzali, zamlčovali. To sa odrazilo aj v treťom vydaní KSSJ (1997). Do slovníka sa doplnili slová, ktoré boli známe i pred rokom 1989, ale z istých ideologických dôvodov sa oficiálne nepoužívali. Sú to slová typu *eštebé* ... hovor. Štátna bezpečnosť za totalitného režimu; *eštebák* ... hovor. príslušník alebo spolupracovník Štátnej bezpečnosti za totalitného režimu; *normalizátor* ... pejor. uskutočňovateľ normalizácie; *normalizácia* ... 2. polit. obnovenie tvrdej línie komunizmu po r. 1968 v býv. ČSSR; obdobie od tejto udalosti do r. 1989; *pétépé* ... (zo skr. PTP, t. j. pomocné technické prápory) útvar na výkon vojenskej služby formou nútených prác pre politicky nespoľahlivých občanov v 1. polovici 50. rokov, ktoré sú v slovníku "nové" ako spoločensko-politicky odtabuizovaná lexika (Šimková, 1999, s. 126.)

Analýza vyexcerpovaných heslových slov v slovníkoch ukázala, že oproti spontánnym procesom, ktoré vedú k ústupu lexikálnych jednotiek z obdobia 50. – 80. rokov 20. storočia, stoja procesy, ktoré obohacujú slovnú zásobu o nové slová a slovné spojenia. Už do tretieho vydania KSSJ sa doplnili „nové slová, bez ktorých by obraz súčasného spisovného jazyka nebol verný a relatívne úplný“ (KSSJ, 1997, s. 11). V KSSJ (2003) a SSSJ (2006, 2011) sa spracúvaná slovná zásoba aktualizuje o ďalšie pomenovania reálií z domácich zdrojov i z iných jazykov.

Medzi novými slovami a slovnými spojeniami sa ako isté tematické okruhy ukazujú:

pomenovania súvisiace s oblasťou informatiky a nových technológií, napr. *bajt, disketa, displej, e-mail, hardvér, softvér, procesor, harddisk, formátovať, kurzor, modem, scanner/skener, server, backer/heker, xerokópia, fax, telefax, telemost, odkazovať, handsfree, predvoľba, rekordér, hi-fi, stereo, video, videofilm, videokamera, videoklip, videonabrávač, videoprehrávač, videoprojekcia, audiokazeta, videokazeta, volkmen/walkman, mikrovlnka;*

pomenovania súvisiace s oblasťou športu, napr. *betrik, nohejbal, ragby, ragbista, skialpinista, snoubording, snoubordista, triatlon, windsurfista;*

pomenovania z oblasti hudby a filmu, napr. *disko, metal, heavy metal, heavymetalista, pop, pop-music, rap, rokenrol, hip-hop, pankáč, hitmejker, singel, sci-fi, pornofilm, porno, western, šéfproducent, titulár, upútavka, happening, happyend/happy end;*

výrazy charakterizujúce jednotlivé odevné súčiastky, druhy textilných výrobkov, napr. *legínsy, rifle, slippy, rifľovina;*

výrazy charakterizujúce jedlo a nápoje, napr. *hamburger, pizzereria, nealko, neska, neskafé, preso;*

pomenovania súvisiace s ekonomikou, bankovníctvom, finančníctvom, napr. *audit, akciovka, bankomat, eseročka, etablovať, bedžing/bedžing, bolding, konkurencieschopnosť, lížing, manažment, mikroekonómia, privatizácia, portfólio, rating;*

pomenovania súvisiace so štátnou správou, s organizáciou spoločenského a hospodárskeho života, súdnictvom, napr. *bezdomovec, disent, disident, euroskeptizmus, havlovský, hovorca, líder, lobby, lobista, mafían, migrant, mimosúdny, narkomafia, neústavný, normalizátor, odštátniť, ombudsman, ponovembrový, postkomunista, postsocialistický, postkomunistický, samit/summit, samizdat, spolitizovať, totalitne, vicepremiér.*

V niektorých heslách sa doplnili súčasné živé spojenia typu *progresívna daň, daň z pridanej hodnoty, čierna diera, ozónová diera, skleníkový efekt, kreditový systém, tvrdé drogy, mobilný telefón, umelý sneh*, doplnili sa aj niektoré najnovšie frazeologizmy typu *to je iba špička ľadovca; mať rovnakú krvnú skupinu; robiť niečo na doraz; robiť mŕtveho chrobáka; (ne)vedieť, kde je sever; to je gól; slovenská hádzaná* (pitie alkoholických nápojov); *ne mať ani haka/háka* (byť bez peňazí); *tým to pre mňa hasne* (viac ma to nezaujima).

Zmeny nastávajú aj vo významovej štruktúre mnohých slov, čo so sebou prináša aj zmeny vo výklade týchto slov a v dokladových spojeniach.

S politicko-spoločenskými, ekonomickými, kultúrnymi a inými zmenami po roku 1945 nadobudli niektoré domáce slová nové významy podľa ruských významov (sémantické kalkovanie), napr. *úderník, brigáda, pionier.*

Pôvodný význam slova *úderník* v slovenčine aj v ruštine je z vojenskej terminológie. Je to „súčasť záveru strelných zbraní“. Úderník ako označenie „robotníka podávajúceho mimoriadny pracovný výkon“, prešlo z ruštiny, ako aj názvy *úderník práce, úderná brigáda, úderka.*

Podobne aj slovo *brigáda* jestvuje ako vojenský termín v slovenčine a v ruštine. Označuje sa ním „vojenské teleso vyššie ako pluk“. Za socializmu toto slovo nadobudlo nový význam, označuje „dobrovoľnú výpomocnú prácu skupín alebo jednotlivcov“.

Slovom *pionier* bol označovaný pôvodne „priekopník“, neskôr „člen bývalej Pionierskej organizácie“.

Ako sme už ukázali, v súvisе so zmenami v našej spoločnosti v novembri 1989 sa niektoré slová, resp. významy slov prestali používať. Týka sa to aj druhotných významov slov *úderník, brigáda, pionier*.

So zmenou spoločenského zriadenia, ako aj s prudkým vedecko-technickým a technologickým pokrokom je späté postupné nadobúdanie viacerých významov. Tento fakt znázorňujú aj slovníky. Pri slovách, ktoré už napr. v SSJ (1959 – 1968) boli, sa dopĺňajú v SSSJ nové významy, najmä z oblasti informatiky, napr. heslo *administrátor* má v SSJ 3 významy (1. správca administrácie novín, časopisov, 2. cirk. dočasný správca farnosti, 3. admin. zastar. dočasný správca úradu), KSSJ (1987, 1997, 2003) pripisuje tomuto slovu len 2 významy (1. správca administrácie, 2. správca farnosti) a v SSSJ má už 6 významov. K trom významom, ktoré boli v SSJ, pribudli nové významy, a to: delegovaný člen inštitúcie, spoločnosti, firmy (2. význam), inform. kto spravuje, organizuje činnosť lokálnej počítačovej siete, riadi prístup používateľov (5. význam) a inform. špeciálny používateľ v rámci operačného systému s rozšírenými právami umožňujúci zasahovať do konfigurácie systému (6. význam); pri hesle *administrácia* SSJ uvádza 3 významy (1. hospodársko-technická správa časopisov, novín; 2. cirk. dočasná správa fary; 3. zastar. štátna správa, administratíva), KSSJ zachytáva len jeden význam (hospodársko-technická správa, najmä novín a časopisov). SSSJ udáva pri tomto hesle opäť 3 významy: 1. význam zabezpečenie písomnej agendy, administratívne zabezpečenie, spravovanie, 2. význam (výkonný orgán, (štátna) správa inštitúcie) zachytáva slovník už bez kvalifikátora *zastar.* a po prvý raz sa udáva význam inform. spravovanie, organizovanie počítačovej siete alebo servera, riadenie prístupu používateľov k sieti, ktorý dosiaľ nebol lexikograficky spracovaný.

Podobne sa nový význam z oblasti informatiky zachytáva v SSSJ aj pri heslách *adresa* (4. inform. údaj (súbor čísel alebo symbolov) identifikujúci umiestnenie údajov v pamäti počítača na internete alebo na niektorom zariadení), *adresár* (2. inform. zoznam uložených súborov), *brána* (5. inform. zariadenie umožňujúce prepojiť dve počítačové siete slúžiace ako vstupný bod do inej časti siete), *disk* (3. inform. zariadenie umožňujúce uchovanie dát na otáčavom médiu magnetickom alebo optickom), *doména* (5. inform. oblasť, do ktorej patrí adresná jednotka identifikujúca počítač alebo sieť počítačov pripojených na internet), *doska* (4. inform. podklad, panel s osadenými integrovanými obvodymi: *základná, pamäťová, procesorová doska*), *formát* (4. inform. systém usporiadania údajov (textu) na disku alebo diskete, 5. inform. výsledok formátovania, utvárania štruktúry inštrukcie nevyhnutnej na záznam dát na disku alebo diskete).

V slovníkoch sa však vyskytujú aj slová, kde sa jeden z významov, príp. celý lexikálny prostriedok vypúšťal hlavne z ideologických alebo politických dôvodov. Ide prevažne o slová z okruhu náboženstva a cirkví, napr. *kongregácia, konkláve, spolubrat, superintendent, svätorečenie, sluba Boží, smrteľný brieč*. Tieto heslové slová zachytával už SSJ, ale v prvom vydaní KSSJ (1987) sa s nimi už nestretávame, opäť ich nachádzame až v doplnených a upravených vydaniach KSSJ (1997, 2003). V SSSJ sa postupne rozšírila *náboženská* (skratka *náb.*)¹¹⁷, no najmä *cirkevná lexika* (skratka *cirk.*)¹¹⁸, napr. *džijnizmus, exorcista, antífóna, blaborečenie, časoslov, ekuména, funebrál* a pod.

Záver

Pohyb v slovenskej lexike po roku 1989 charakterizujú na jednej strane procesy, ktoré smerujú k ústupu istých jednotiek spojených s predchádzajúcim režimom, významovým zmenám (pribúdanie alebo ubúdanie významov existujúcich slov). Na druhej strane sa slovenská lexika obohacuje o nové slová a slovné spojenia nielen z domácich zdrojov, ale aj z iných jazykov (najmä z angličtiny), pribúdajú nové živé spojenia a frazeologizmy.

Literatúra:

Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda, 1987. 592 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Tretie, doplnené a prepracované vydanie. Bratislava : Veda, 1997. 944 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Štvrté, doplnené a prepracované vydanie. Bratislava : Veda, 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.

Slovník slovenského jazyka. 1 – 6 zv. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959 – 1968.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Bratislava : Veda, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Bratislava : Veda, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

PISÁRČIKOVÁ, M. 1996. Krátky slovník slovenského jazyka v doplnenom a upravenom vydaní. In: Kultúra slova, roč. 30, 1996, s. 129 – 134.

PISÁRČIKOVÁ, M. 1984. Z metodických postupov pri sémantickom opise slovnej zásoby v jednozväzkovom slovníku. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. Bratislava, 1984, s. 61 – 64.

SKLADANÁ, J. 1997. Čo s historizmami a archaizmami v súčasných slovníkoch. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolingvistika slova 3. Bratislava : Veda, 1997, s. 246 – 251.

SKLADANÁ, J. 2000. Kvalifikátory vo výkladovom slovníku na časovej osi. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkoch. Sborník příspěvků z konference, Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2000, s. 91 – 97.

SKLADANÁ, J. 1995. Štylistické hodnotenie niektorých lexikálnych jednotiek z obdobia 50. – 80. rokov. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. 10. 1994. Bratislava : Veda, 1995, s. 162 – 166.

¹¹⁷ K náboženskej lexike patria lexikálne jednotky v nábožensky orientovaných písaných aj hovorených textoch.

¹¹⁸ Cirkevnú lexiku predstavujú slová, ktoré pomenávajú cirkevnú a štruktúrnú organizáciu jednotlivých cirkví, ich činnosti a prejavy.

ŠIMKOVÁ, M. 1999. Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch. In: Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: Za a proti. Bratislava : Veda, 1999, s. 116 – 136.

Stane sa slovenčina pre Slováka prít'azou? (alebo koho chlieb ješ, toho pieseň spievaj)

Andrea KOLTAIOVÁ

Pri slovách spisovná slovenčina, spisovný slovenský jazyk, cíti mnoho Slovákov rozporuplné pocity. Väčšinou je to obraz stresových situácií, ktoré prežívali tí, ktorí mali problém s pravopisom, prípadne obraz prísnej učiteľky, ktorá vyžadovala pochopenie rozdielu medzi prísudkom a prívlastkom. Skutočne, slovenčina vyvoláva množstvo konotácií, no väčšinou nejde o lásku k jazyku, ani o špecifický druh národnej hrdosti. Narodili sme sa do sveta, v ktorom hovoriť materinským jazykom je úplnou samozrejmosťou. Nemusíme sa obávať straty tohto privilégia, nemusíme bojovať o to, aby naše deti mohli slobodne hovoriť jazykom, ktorý sme ich naučili. Pre „bežného“ Slováka stojí slovenčina niekde medzi prirodzeným komunikačným nástrojom, nevyhnutným pre život v krajine, v ktorej žije (za jej hranicami je to už otázne), a jazykom, ktorý zostane pre neho po celý život, ten ktorý ovláda najdokonalejšie, ktorému najlepšie rozumie, ktorý najhlbšie „cíti“. Bohužiaľ tá druhá stránka, zostáva pre väčšinu celoživotne neobjavená. Postoje používateľov jazyka ku jazyku samotnému sa vyvíjajú, transformujú, no väčšinou platí pravidlo, že v spoločnosti, ktorá chce byť vnímaná a prijímaná ako kultúrna, existuje istý kódex, ktorý stanovuje požadovanú úroveň verejnej spoločenskej komunikácie. Rovnako takáto spoločnosť vynakladá nemalé úsilie na to, aby všeobecná znalosť jazyka a všeobecná úroveň jazykovej komunikácie boli na čo najlepšej úrovni. Na akej pozícii by v tomto meradle stálo Slovensko?

Jazyková kultúra je pojem, ktorý odráža stav vo verejnej aj bežnej komunikácii. V slovenskej jazykovede sa používa v niekoľkých významoch – od celkovej vypracovanosti jazyka, cez jeho zdokonaľovanie (cibrenie), celkovú úroveň jazykovej praxe, až po samotnú jazykovú výchovu. A. Král' (1990) napríklad rozlišuje medzi pojmami jazyková kultúra a kultúra jazyka, pričom pod jazykovou kultúrou chápe úroveň jazykovej praxe v spoločnosti, ako aj dobový obraz jazyka, ktorý je možné získať zhodnotením reálneho aktuálneho stavu. Protirečenia a istý druh napätia medzi jazykovou praxou a platnou kodifikáciou sú prirodzené a existovali v každej dejinnej etape vývoja jazyka. Je to stav, ktorý je prirodzený a nevyhnutný, inak by sa jazyk nemohol prirodzene vyvíjať. Napríklad problém s nekorektnou výslovnosťou hlásky Ľ, ktorá patrí medzi najtypickejšie pre slovenský jazyk, sa permanentne rieši už minimálne 50 rokov¹¹⁹, a stále nemožno konštatovať, že by bola táto otázka vyriešená. V normálnych podmienkach vývinu jazykového spoločenstva sa jazykové normy neustále zdokonaľujú, spresňujú, prispôsobujú reálnemu aj želanému stavu. V našom spoločenskom kontexte napríklad dochádza ku silnejúcej urbanizácii slovenčiny. Vo zvýšenej miere sa tento trend prejavuje od 80. a 90. rokov 20. stor., pričom neustále silnie. Je to prirodzene spôsobené aj tým, že slovenčina reaguje na nové spoločenské a individuálne komunikačné potreby. Urbanizácia jazyka umožňuje tolerantnejší prístup k jeho verejnému používaniu. Bežné sondy do jazykovej praxe ukazujú na silnejúci príklon ku subštandardu. Ako dominantný urbolekt sa prejavuje bratislavský, pričom pohlcuje ostatné regionálne výslovnostné štandardy. Ba čo viac, zasahuje do prestížnej výslovnostnej normy, takže aj vo verejnej sfére postupne prestávajú platiť pravidlá vzorovej výslovnosti a komunikácia sa stále viac riadi skôr úzom, než normou.

Pri kritike súčasnej jazykovej praxe sa často vyskytujú zmienky o tom, že jedným z dôvodov nedostatočných základov vedomostí o jazyku, najmä medzi mladými ľuďmi, je spôsob, vyučovania slovenského jazyka. S tým možno jednoznačne súhlasiť. Väčšinou sa však kritika sústreďuje na vyučovanie na základných a stredných školách, pričom sa akoby pozabúda na vysoké školstvo, ktoré by podľa všetkých stanovených kritérií malo pracovať s inteligentnou elitou národa (tak sa aspoň ku absolventom vysokých škôl všeobecne pristupuje). O tom, že počet hodín jazykového vyučovania na stredných školách je nízky, a že osnovy nie veľmi korešpondujú s tým, čo je skutočne potrebné pre jazykovú prax, bolo napísaného už mnoho. Realita sa však napriek tomu nezmenila. Možno konštatovať, že slovenčina je jedným z najprebádanejších jazykov na svete. Jeho systém je dokonale zmapovaný, popísaný a charakterizovaný (týmto sa nemôže popýšiť mnoho jazykov). Všetky tieto informácie sa snažíme vstěpovať žiakom, a to prakticky už od prvých ročníkov. Dokonca už druhák na základnej škole, ktorý len s námahou zvládol jeden z najt'azších krokov v rámci používania jazyka – naučiť sa písať (teda prechod na úplne nový spôsob kódovania v jazyku), musí napríklad vedieť vymenovať znelé a neznelé spoluhlásky! V tomto veku sa začínajú jeho prvé kontakty so zložitým slovenským pravopisom, pričom sa prirodzene nezabúda na vybrané slová. Len t'azko možno tvrdiť, že chápe skutočnú podstatu problému, že informácie, ktoré povinne vstrebáva nevyprchajú spolu s odovzdaným vysvedčením. Toto zákonite nemôže vyvolať v dieťati lásku k jazyku a ani túžbu zdokonaľovať sa. Výsledkom je to, že žiaci síce povinne absolvujú slovenský jazyk (a literatúru), získajú všeobecný prehľad a orientáciu, no tieto vedomosti nedokážu (a často ani nechcú) uplatňovať ďalej. Ľudia necítia potrebu prezentovať sa vyššou úrovňou jazykovej kultúry, a to bohužiaľ platí bez ohľadu na výšku a typ vzdelania. To vo veľkej miere odráža aj vzťah Slovákov k svojmu materinskému jazyku – nie je vypestovaný žiaden vzťah k národnému jazyku, necítia potrebu zdokonaľovať svoj prejav, nezáleží im na tom, ako hovoria (píšu), nevnímajú rozdiel medzi správnym a chybným, a čo je najhoršie, nevidia dôvod, prečo by sa tento stav mal meniť.¹²⁰ Počas svojej praxe sa preto často stretávam s názormi, že slovenčina a jej pravidlá sú pre jednotlivca obmedzujúce, že sa neriadia tým, čo by človek potreboval, a že jazykovedci neumožňujú ľuďom hovoriť normálne, ale nútia ich používať akési vlastné „výmysly“, ktoré sú často

¹¹⁹ Týmto problémom sa podrobnejšie zaoberali napríklad: J. Liška (1964), L. Dvonč (1966), S. Ondrejovič (1988), M. Dudok (2009).

¹²⁰ Ako príklad možno uviesť výberový predmet Gramatické praktikum, ponúkaný na našej fakulte, ktorý sa pre nezáujem nakoniec zrušil.

odtrhnuté od reality, nemoderné a zastarané. Ide o názory vysokoškolských študentov, rovnako denných (teda mladších ročníkov), ako aj externých (väčšinou už ľudí zaradených do pracovného procesu). Zaujímavé je sledovať, že benevolentnejší prístup sa prejavuje vo väčšej miere práve u druhej skupiny. Porušovanie pravidiel (napr. gramatických) neprekáža všetkým, ale len tým, ktorí ich ovládajú – teda čím ďalej, tým menšiemu počtu. Znamená to, že skutočne v rámci našej každodennej spoločenskej komunikácie (pracovnej i súkromnej) dospievame do situácie, kedy nás spisovný jazyk začína istým spôsobom „obmedzovať“?

Obráťme ale pozornosť na potenciál, ktorý v sebe práve vysoké školstvo a jeho už spomínaná snaha o elitnosť, nesie. Na základe selektívneho výberu pracuje s najväčším potenciálom, ktorý jazyková kultúra v spoločnosti momentálne nesie (teda aspoň by to malo platiť). Jazykové vzdelávanie však na vysokých školách (s výnimkou fakúlt, ktoré pripravujú budúcich učiteľov slovenského jazyka) prakticky vôbec neexistuje. Ak áno, tak len v určitej, špecifickej podobe a s minimálnou dotáciou hodín. Veľmi málo pozornosti sa tiež venuje jazykovej úrovni konkrétneho študenta, a tomu, ako sa jeho jazyková úroveň a komunikačné kompetencie počas štúdia zlepšujú. Výsledkom je to, že vychovávame možno skvelých odborníkov a tvorivých, kreatívnych ľudí, no zároveň na ich výsledných výstupoch vidieť, že ich jazyková úroveň je veľmi slabá, niekedy dokonca podpriemerná. Nerozlišujú medzi spisovným a nespisovným, v rámci komunikácie volia skôr substandard, než standard, o vulgarizmoch nehovoriac. V rámci voľby výrazu je populárnejší väčšinou jeho cudzojazyčný ekvivalent, pričom je existujúci slovenský preklad často nepoznajú. A podobných príkladov je možné uviesť niekoľko. V tejto súvislosti možno konštatovať, že lepšia je prevencia, než naprávanie nedostatkov v dospelosti, no aj napriek tomu, nikdy nie je neskoro. Ak sa nemá znižovať jazyková kultúra jazykového spoločenstva, malo by jazykové vzdelávanie neustále pokračovať, a nemali by sme sa spoliehať len na vedomosti, ktoré získali študenti počas štúdia na strednej škole. Dnes už bohužiaľ platí, že ani absolvovanie maturitnej skúšky zo slovenského jazyka, nie je zárukou ovládania slovenčiny. Jazyková úroveň študentov je stále slabšia a slabšia, a to sa týka nie len ich rečových a štylistických kompetencií, ale čo je horšie, aj pravopisu. Je to stav, ktorý by nám nemal byť ľahostajný hlavne vtedy, ak ide o odbor, ktorý pripravuje absolventov na prácu v médiách, kde budú svoje (ne)vedomosti ďalej šíriť.

Ak napríklad sústredíme pozornosť na univerzity a vysoké školy, ktoré majú akreditovaný odbor masmediálne štúdiá, zistíme, že tento odbor ponúka 7 inštitúcií.¹²¹ Zo všetkých majú prijímacie pohovory zo slovenského jazyka len dve.¹²² Paradoxne už väčší počet škôl si overuje úroveň znalosti cudzieho jazyka. Je to stav, ktorý vyvoláva množstvo otázok, predovšetkým v súvislosti so spomínanou nízkou úrovňou jazykovej kultúry. Je teda pre nás dôležité, aby absolvent, ktorý získa vysokoškolský titul ovládajúc aj pravopis? Je dôležité, aby jeho jazyková úroveň zodpovedala predpísanej norme a radila sa skutočne medzi elitné jazykové spoločenstvo, ktoré pomáha udržať a vedome budovať jazykovú kultúru slovenčiny? Tieto slová budú možno vyznievať trochu menej pateticky, keď uvediem pár príkladov z praxe. Na Fakulte masmediálnej komunikácie sa (bohužiaľ) síce pred niekoľkými rokmi upustilo od prijímacích testov zo slovenského jazyka, no o pozdvihnutie jazykovej úrovne svojich študentov sa fakulta snaží v rámci niekoľkých predmetov: Jazyková kultúra, Slovenčina v súčasnej komunikácii, či Verbálne komunikačné praktikum. Realita je však taká, že už pri krátkych sondách zistíme, že základy na ktorých by bolo možné ďalej stavať, sú veľmi chabé. Bežný jazykový test, pozostávajúci z vybraných slov po tvrdých spoluhláskach (učivo pre 4.-5. ročník základných škôl) zvládne vynikajúco len približne 10%, so známku veľmi dobrý by skončilo 16%, priemerných až podpriemerných je 18% študentov, pričom väčšina, až 32% sa radí do skupiny, ktorá by bola ohodnotená známku 5. Už pri týchto testoch sa ukáže, že mnohí majú problém nie len s vybranými slovami, ale aj nominatívom mn. č. prídavných mien, ale aj podstatnými menami či slovesami. Je samozrejme, že bez ďalšieho tréningu sa tento stav zlepšovať nebude. Opäť je možno zaujímavým postrehom, že lepšia jazyková úroveň je u denných študentov, ktorí predsa len majú živší kontakt so spisovným jazykom a častejší jazykový tréning. O tom, že neustále a systematické jazykové vzdelávanie má svoje opodstatnenie svedčia aj výsledky, ktoré študenti dosahujú neskôr. Samozrejme na odstránenie tohto stavu nepomôže len jazyková „drezúra“. Tá sa bude mňať účinkom dovtedy, dokedy nebude zo strany študentov pochopená podstata tohto snaženia. Dovtedy, dokedy budú prijímať jazyk slepo a bez úcty. Ale aj dovtedy, dokedy im nedáme možnosť spoznať aj odvrátenú podobu spisovnej slovenčiny a jej pravidiel. Dovtedy pokiaľ nepochopia, že náš jazyk je to, čo nám doposiaľ nedokázal zobrať nikto, hoci sme už „kľučali na kolenách“. Na dosiahnutie tohto stavu je ale potrebný aj vonkajší tlak, ktorý by nútil príslušníkov jazykového spoločenstva ďalej sa vzdelávať. Ak je na vysokých školách povinnosťou absolvovať minimálne jeden cudzí jazyk, aby sa rozširovalo naše jazykové vzdelanie, nemalo by sa zabúdať ani na jazyk materinský, s ktorým prichádzame na tento svet. Netreba sa uspokojiť len s nekonečným upozorňovaním na nedostatky a očakávať, že tieto sa snáď vyriešia samé. Ak chceme, aby bola slovenčina aj naďalej rovnocenným európskym jazykom (v tomto význame v súvislosti s EÚ) nedovoľme, aby jej úroveň klesla na stav, kedy pravidlá prestanú byť pravidlami a slovenčina sa stane jazykom ulice.

Literatúra:

DOLNÍK, J. 2000. Spisovná slovenčina a jej používatelia. Bratislava : STIMUL, 2000, 215 s.

POVAŽAJ, M. 1995. Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Bratislava : VEDA, 2009, 215 s.

¹²¹ Akadémia médií, odborná vysoká škola mediálnej a marketingovej komunikácie v Bratislave, Paneurópska vysoká škola v Bratislave, Prešovská univerzita v Prešove, Univerzita Komenského v Bratislave, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

¹²² Akadémia médií, odborná vysoká škola mediálnej a marketingovej komunikácie v Bratislave a Univerzita Komenského v Bratislave.

Spisovná slovenčina a jej používatelia. Materiály z konferencie v Budmericiach 27.-29. októbra 1994. Bratislava : VEDA SAV, 1995, 198 s.

Odborná kompetencia ako indikátor kvalitatívnej zmeny vo filologickom štúdiu po roku 1989

Ján TARABA

Keby som mal stručne charakterizovať minulosť a prítomnosť štúdia jazykov na slovenských vysokých školách predovšetkým univerzitného typu, natúska sa mi metafora staroitalického boha Jánusa, symbolu stelesňujúceho akýkoľvek začiatok, ochrancu brán a dverí, ale aj zeme, ktorý riadil plynutie času a striedanie ročných období, zobrazovaného s dvoma tvármi, pretože nepretržite a súčasne pozoroval veci minulé a budúce. V uvedenej oblasti by nám toto obrazné prirovnanie mohlo poslúžiť na vyjadrenie celého komplexu metodologických, koncepcných a pragmatických problémov spojených so štúdiom cudzích jazykov a literatúr resp. cudzích jazykov a kultúr na fakultách s humanitným zameraním. Vari ani nemusím osobitne zdôrazniť, že tieto formálne blízke termíny sa používajú ako synonymá pre dva odlišné študijné odbory, v rámci ktorých sa u nás vyprofilovalo množstvo študijných programov podľa konkrétnych jazykových skupín, a síce: *učiteľstvo akademických predmetov* a *prekladateľstvo a tlmočníctvo*. Rozdiel medzi týmito dvoma odbormi spočíva v ostatných rokoch skôr v dôraze na praktické zvládnutie komunikačných zručností a v kombinovateľnosti jednotlivých študijných programov než v striktno vymedzených oblastiach profesionálneho uplatnenia absolventov: študenti tlmočníctva a prekladateľstva, prijímaní v minulosti do prvého ročníka bez osobitného overovania psychologických predpokladov na výkon tlmočnickej profesie, sa odlišovali od študentov na učiteľskom smere štúdia iba tým, že namiesto didaktických disciplín mali v študijnom programe prednášky a semináre z umeleckého a odborného prekladu. Nazdávam sa, že tento model štúdia, v ktorom *genus proximum* jasne prevažuje nad *špecifickými odlišnosťami* (differentiam specifica) -porovnaním príslušných študijných programov zistíme maximálne 20%-ný rozdiel v ich obsahu - je v úzkej korelácii s motiváciou uchádzačov: neúmerne vysoký podiel uchádzačov o štúdium na filozofických fakultách súvisel v minulosti so snahou naučiť sa cudzí jazyk a prípadne sa aj niečo dozvedieť o kultúre príslušnej jazykovej oblasti. Odlišný charakter týchto uvedených dvoch typov štúdia možno doložiť porovnaním dvoch profilov absolventa, ktoré sa mutatis mutandis najčastejšie objavujú v jednotlivých študijných programoch :

Absolventi študijného odboru *Učiteľstvo akademických predmetov* získajú počas štúdia hlboké teoretické vedomosti a praktické zručnosti v používaní cudzieho jazyka ako východiskového alebo cieľového vo väzbe na široké kultúrne pozadie a spoločensko-politické reálie krajín frankofónneho sveta s cieľom profilovať sa ako vysoko kvalifikovaný *odborník predovšetkým v oblasti vzdelávania*, ale aj vo *sfere kultúry* (vydavateľstvá, redakcie, dokumentačné centrá, osvetové zariadenia, štátna a verejná služby v širšom význame). Vzhľadom na prioritu pedagogického profilu absolventa kladie sa dôraz na *osvojenie metodologických a didaktických aspektov študovaného odboru*, aby absolventi boli schopní vyučovať francúzštinu na všetkých stupňoch škôl, vrátane odborných škôl. Z tohto dôvodu si osvojujú systém francúzskeho jazyka dôsledne na konfrontačnej báze, aby dokázali vysvetliť typické znaky cieľového jazyka na podklade materinského jazyka.

Absolventi študijného odboru *Prekladateľstvo a tlmočníctvo* sú pripravení používať cudzí jazyk ako profesionálni prekladatelia a tlmočníci v rôznych oblastiach: *spoločensko-politické dianie, obchod, financie, vedecko-technická spolupráca* a pod. Okrem dokonalého ovládania materinského jazyka a cudzieho jazyka ako cieľového alebo východiskového v procese komunikácie, disponujú solídnym arzenálom vedomostí z odborov a disciplín, v ktorých budú schopní podávať špičkový tlmočnicko-prekladateľský výkon. Nevyhnutnou súčasťou ich profesionálnej prípravy je široký kultúrny a spoločensko-politický rozhľad a deontologická príprava. Absolventi sa špecializujú už počas štúdia buď na písomný preklad (odborný, umelecký) alebo tlmočenie (konzekutívne, simultánne).

Jedným z dôležitých rozlišujúcich znakov je tu aj ponímanie vzťahu medzi všeobecným a odborným jazykom, pričom obsahová štruktúra osvojovaných vedomostí, závisí často od zamerania príslušnej školy, presnejšie jednotlivých študijných programov, ktoré v prípade nefilologických odboroch uprednostňujú ten odborný subkód, ktorý neraz odzrkadľuje regionálne špecifiká, v ktorých sa ten-ktorý študijný program realizuje. Na základe dlhoročných skúseností môžeme konštatovať, že filologicky zamerané štúdium cudzích jazykov a kultúr vyznačuje :

výraznejšou orientáciou na všeobecný jazyk

prisudzovaním komplementárnej/sekundárnej funkcie odbornému jazyku, ktorého štúdium bolo často poznačené nesyntémovým a „epizodickým“ prístupom

dôrazom na osvojovanie celého komplexu kultúrno-historických (tória a dejiny literatúry, história, súčasná politika a umenie) informácií, ktoré sa viažu na príslušnú jazykovo-kultúrnu oblasť,

orientáciou/zdôrazňovaním na osvojenie špecifického metodologického inštrumentária potrebného na profesionálnu prácu s cudzím jazykom v tesnej konfrontácii s materinským jazykom (didaktika a pedagogicko-psychologické minimum v rámci študijného odboru učiteľstvo akademických predmetov, interpretačno-prekladateľské zručnosti pri práci s hovoreným alebo písaným textom v prípade študijného odboru tlmočníctvo a prekladateľstvo).

Z tohto napokon vyplýva snaha o emancipáciu lingvistickej kompetencie (vrátane humanitno-vedného a metodologického poznatkového komplexu) ako plnohodnotnej a svojbytnej profesionálnej kvalifikácie, čo prirodzene vyvoláva zápornú reakciu na strane odborníkov s technokratickejšim prístupom k funkcii vzdelania. S istou dávkou so značnou dávkou zjednodušenia sa dajú charakterizovať tieto dve koncepcie štúdia cudzích jazykov

podľa toho, akú dôležitosť prikladajú okrem zvládnutia predpísaného penza jazykových vedomostí a zručností aj osvojeniu *ekvivalentnej zložky odbornej kompetencie* (vecnej problematiky jedného alebo viacerých vedných odborov). Na prvý pohľad je zrejme, že v nefilologickom modeli má odborná mimojazyková kompetencia prinajmenšom taký zástož ako napríklad osvojovanie často veľmi jemného a sofistikovaného pradiiva gramatických, lexikálno-sémantických a štylistických zákonitostí študovaného jazyka. A práve v tomto bode sa dostávame k starej dileme, či je rozumnejšie pri príprave profesionálnych tlmočníkov a prekladateľov ísť cestou od jazyka k odbornosti alebo, naopak, od odbornosti k jazyku. Zahraničné skúsenosti (Ženevská škola, ESIT v Paríži) považujú za *conditio sine qua non* symbiózu medzi obidvoma zložkami vzdelania.

Riešenie tejto dilemy má však dosah nielen na organizáciu samotného tlmočnícko-prekladateľského štúdia, ale vyústilo do hľadania a napokon aj objavenia akejsi tretej cesty, ktorej spoločným menovateľom je pojem aplikované štúdium cudzích jazykov.

Napriek rozdielnym názorom lingvistov na pojem *aplikovaná lingvistika* (najmä čo sa týka jeho vymedzenia vzhľadom na všeobecnú jazykovedu a deskriptívnu lingvistiku), zhodujú sa v tom, že aplikovaná lingvistika je zameraná na oblasť *konkrétneho používania jazyka pri riešení problémov vznikajúcich v praktických komunikačných situáciách*. V tomto duchu sa javí ako široko koncipovaná, otvorená vedná disciplína, ktorá rieši problémy jazykového úzu nielen z úzko lingvistického hľadiska (lingvistickými prostriedkami a metódami), ale z dôsledne interdisciplinárneho zorného uhla, integrujúc poznatky mnohých príbuzných vedných disciplín (Kaplan, 1978, Spillner 1977, Kühlwein 1980). Podľa tejto koncepcie patrí do nej praktická výučba cudzieho jazyka, didaktika výučby cudzieho jazyka, literatúry a sprostredkovanie reálií príslušnej jazykovej oblasti, spracúvanie výsledkov lingvistického výskumu aplikovaného na fenomén jazyka v jeho systémovej (statickej) aj komunikačnej (dynamickej) funkcii (výskumy frekvencie tvarov a významov slov pre pri zostavovaní základných glosárov všeobecného a odborného jazyka, funkčného gramatického systému, jazykových testov s cieľom podporiť stratégiu profylaxie chýb a zefektívnenia sprostredkovanie cudzieho jazyka). Výsledky výskumu komparatívnej, ale najmä kontrastívnej lingvistiky sa často využívali už v minulosti pri tvorbe učebných materiálov s cieľom odstrániť inhibítory čo najefektívnejšieho osvojovania zásad správnej cudzojazyčnej komunikácie. Keďže sa pritom vychádza z dôsledného porovnávaní spoločných a rozdielných znakov materinské a cudzieho, veľký rozmach zaznamenala najmä v typicky bi-a multilingválnych krajinách (Kanada, Švajčiarsko).

Uvedené chápanie pojmu aplikovaná lingvistika sa stal základom pre inštitucionalizáciu projektov štúdia cudzích jazykov na nefilologických študijných odboroch najmä v nemecky hovoriacich krajinách. Výsledkom toho sú katedry a inštitúty aplikovanej lingvistiky s ponukou široko koncipovaných výučbových programov, ako sú: prednášky a semináre z interkultúrnej jazykovej komunikácie, textovej lingvistiky odborného jazyka, teórie a praxe odborného prekladu, lexikológie a terminografie, analýzy odborného textu.

S podstatne odlišným chápaním koncepcie aplikovanej lingvistiky sa stretávame na francúzskych univerzitách, kde sa tento študijný odbor označuje skratkou LEA (*Langues étrangères appliquées*) alebo LEAC (*Langues étrangères appliquées et communication*). Zastúpený je takmer na všetkých významných francúzskych univerzitách (Strasbourg, Lille, Poitiers, Rennes, Reims, Aix-Marseille, Nantes, Clermont-Ferrand), pričom predstavuje akúsi „strednú cestu“ medzi klasicky koncipovaným *filologickým štúdiom* jazykov a literatúr na jednej strane a študijnými programami zameranými na prípravu budúcich učiteľov cudzích jazykov (ekvivalent nášho *učiteľstva akademických predmetov*). Od nemeckého modelu sa odlišuje podstatne väčším postavením *pragmatickej zložky* v jednotlivých študijných programoch: odborné poznatky v nich nepredstavujú len akýsi „komunikačný rámec“, sekundárnu, komplementárnu súčasť štúdia, ktoré by však vo svojich podstatných rysoch zostávalo aj naďalej štúdiom humanitným (presnejšie lingvistickým), ale práve naopak, podľa zamerania školy, ktoré bezprostredne súvisí s ekonomickým zameraním regiónu, premietajú sa do nich ako rovnocenný formatívny komponent. Ďalším podstatným znakom tohto štúdia je okrem rozvíjania trojjazyčnosti orientácia na spoločenskú prax (povinné stáže v podnikoch regionálneho významu).

V akademickom roku 2004-2005 bol otvorený na Filozofickej fakulte Univerzity Sv. Cyrila a Metoda bakalársky študijný program *Francúzsky jazyk v odbornej komunikácii*, ktorý vychádza práve z uvedeného francúzskeho modelu aplikovaného štúdia cudzích jazykov. V súčasnosti je v štádiu akreditácie študijný program druhého stupňa, ktorý však nadväzuje na podstatné znaky rovnomeného študijného programu prvého stupňa. Jeho cieľom je na jednej prehlbovať teoretické vedomosti o francúzskom jazyku a o celej románskej jazykovej vetve, na druhej strane sprostredkovať študentom bohatšie poznatky predovšetkým z moderných reálií francúzskej a širšej románskej jazykovej oblasti (Taliansko, hispanofónne krajiny). Vychádza sa pritom z predpokladu, že kultúru a reálie ako znalostný základ aplikovaného štúdia cudzieho jazyka nemožno chápať len v tradičnom duchovednom priezore, ale treba k nim pristupovať ako k istej sume pragmatických informácií o predmetnej jazykovej oblasti, ktoré sú nielen funkčným rámcom, ale aj cieľom pri prehlbovaní komunikačných kompetencií a zručností študenta. Podstatnými znakmi študijného programu francúzsky jazyk v odbornej komunikácii v rámci druhého stupňa sú:

- *aplikovanosť* (z hľadiska vzťahu teoretickej a praktickej zložky štúdia),
- *orientácia na komunikačné stratégie* (interpretácia textu, preklad a tlmočenie sa považujú za prostriedky a metódy osvojovania obsahovej stránky študovanej matérie),
- *interdisciplinárnosť* (komunikácia o konkrétnych odborných témach predpokladá zvládnutie poznatkového minima viacerých odborov, ktoré sa študujú v rámci odborných propedeutík už na prvom stupni štúdia),

- *trojjazyčnosť* (francúzština ako hlavný jazyk predstavuje spolu so spoločným základom 70 % študijného programu, ďalšie dva jazyky ako vedľajšie tvoria zvyšných 30% programu).

V rámci vedeckovýskumnej činnosti sa v tomto prípade núka veľmi široký priestor na systematické rozvíjanie komparatívno-konfrontačného štúdia jednotlivých jazykov so zameraním na špecifické požiadavky spoločenskej praxe :

- tvorbu moderných kontextových bilingválnych slovníkov určené odbornej ale aj širšej verejnosti (opierajúcich sa o prácu s paralelnými textami a terminologické databázy,
- realizáciu prípadových štúdií z moderných reálií príslušných jazykových oblastí s výrazným interkultúrnym a interdisciplinárnym záberom (teória komunikácie, terminológia, terminografia, politológia, ekonómia, právo) s možnosťou rýchleho a efektívneho transferu do spoločenskej praxe,
- obohatenie teoretického výskumu v oblasti konfrontačného opisu študovaných jazykov a slovenčiny, najmä so zameraním na sociolingvistické aspekty cudzojazyčnej odbornej komunikácie,
- postupné budovanie informačného a databázového centra pre aplikované štúdium cudzích jazykov so zameraním na odbornú komunikáciu.

Záver

Vďaka komparatívne prístupu k štúdiu zvolených jazykov a odborných predmetov (vo východiskovom aj cieľovom jazyku), absolvent má vynikajúce predpoklady uplatniť sa ako stredný manažérsky káder napríklad v spoločnostiach so zahraničnou kapitálovou účasťou.

Vzhľadom na moderný duch, progresívnosť a efektívnosť tohto modelu štúdia cudzích jazykov je konkrétnou odpoveďou univerzity s tradične humanitným zameraním na tvrdý diktát trhu. Nazdávam sa, že predstavuje aspoň v strednodobom horizonte „tretiu cestu“ napomáhajúcu prekonať ostrú dichotómiu medzi tradíciou a modernou, teóriu a praxou, medzi pedagogickým a tlmočnicko-prekladateľským štúdiom.

Aplikované mediálne štúdiá - skúsenosti s implementáciou nového študijného programu v podmienkach Fakulty masmediálnej komunikácie UCM v Trnave

Norbert VRABEC

Úvod

Zahraničné skúsenosti ukazujú, že šancu na úspech, predovšetkým v sociálnych, humanitných a ekonomických odboroch, majú akademické koncepty využívajúce prístupy viacerých hraničných vedných disciplín, ako aj inovatívne modely priblíženia sa reálnemu trhu práce, podnikania a aktuálnym potrebám spoločenský-kultúrneho života. Tieto skutočnosti a výzvy si uvedomila aj Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, ktorá intenzívne pracuje na etablovaní nových študijných programov. V akademickom roku 2012 /2013 fakulta po prvý krát prišla s úplne novým programom, ktorý nemá v podmienkach slovenských vysokých škôl zatiaľ obdobu. Cieľom akreditovaného študijného programu aplikované mediálne štúdiá, je ponúknuť možnosť komplexnej a systematickej prípravy budúcich odborníkov na oblasť rozvoja mediálnych kompetencií. Obsah vysokoškolskej prípravy tvorí predovšetkým funkčné a dôsledne premyslené spojenie teoretických konceptov mediálnych štúdií, mediálnej výchovy a systematického rozvoja prakticko-kreatívnych kompetencií. Profilácia absolventov umožní tvorivé využívanie ich osobnostného potenciálu v rámci tvorby širokého spektra mediálnych komunikátov, predovšetkým verejno-právneho a edukatívneho charakteru, ako aj uplatnenie v rôznych oblastiach rozvoja a implementácie mediálnej výchovy školskom i mimoškolskom prostredí.

Realizácie strategických vízií a úloh

Už od decembra 2009 je v platnosti dokument Konceptia mediálnej výchovy v Slovenskej republike v kontexte celoživotného vzdelávania. Uznesenie vlády reflektuje na dôležité dokumenty a odporúčania Európskej únie, Rady Európy, UNESCO a ďalších medzinárodných inštitúcií, ktoré už od začiatku tohto Milénia zdôrazňujú potrebu rozvoja mediálnej gramotnosti detí, mládeže, ako aj ostatných vekových skupín občanov. Dôvodom sú predovšetkým dynamické zmeny v prostredí mediálnej komunikácie a nástup nových informačno-komunikačných technológií a sociálnych sietí, ktoré veľmi výrazným spôsobom menia doterajšie zaužívané spôsoby koexistencie človeka so svetom médií. Potrebu rozumieť a čeliť týmto novým výzvam, ako i využívať ich pre individuálny a spoločenský rozvoj, systematicky a veľmi efektívne naplňuje koncept rozvoja mediálnych kompetencií.

Podľa spomínanej Konceptie mediálnej výchovy je základným predpokladom naplňovania týchto cieľov predovšetkým tvorba koncepčného systému s dostatočným personálnym, materiálno-technickým a finančným zázemím. Tento systém predpokladá vytvorenie štrukturálnych a interpersonálnych vzťahov medzi zainteresovanými subjektmi z oblasti kultúry, školstva, mimovládneho sektora, výskumu i samotných médií. (KONCEPCIA, 2009, s. 40). Veľmi dôležitým subjektom, ktorý sa v týchto súvislostiach spomína, je akademický sektor. Bez jeho intenzívneho zapojenia by mohli ostať všetky ambiciózne vízie a plány iba na pol ceste, respektíve by sa nemuseli uskutočniť vôbec. Vhodným ilustračným príkladom tohto tvrdenia je Centrum mediálnej výchovy – inštitúcia, ktorá s finančnou podporou štátu mala pôvodne vzniknúť už v roku 2010. K samotnému zriadeniu tohto subjektu, ktorý mal byť koordinátorom všetkých aktivít v oblasti mediálnej výchovy na Slovensku, nakoniec vôbec nedošlo. Realizácie strategických vízií a úloh, ktoré malo pôvodne zamýšľané centrum realizovať, sa nakoniec ujal práve akademický sektor. V čele týchto dôležitých iniciatív stála Fakulta masmediálnej komunikácie, ktorá už v druhej polovici roku 2010 zriadila a vo februári 2011 slávnostne otvorila IMEC – Centrum mediálnej gramotnosti. Zriadenie a prevádzku centra v plnej miere zabezpečuje Fakulta masmediálnej komunikácie UCM bez akýchkoľvek dotácií, alebo mimoriadnych príspevkov zo štátneho rozpočtu (VRABEC, 2011, s. 42). Pre pracovníkmi centra stál celý rad úloh, ktoré možno rozdeliť do niekoľkých základných kategórií:

Oblasť koordinácie širokého spektra diverzifikovaných aktivít v oblasti mediálnej výchovy. Centrum slúži predovšetkým ako styčný bod, ktorého ambíciou je sústreďovanie informácií, materiálov, výskumov, odbornej literatúry, ako i nadväzovanie a udržiavanie kontaktov, ktoré akýmkoľvek spôsobom súvisia s predmetnou problematikou.

Šírenie povedomia a osvety o rozvoji mediálnej gramotnosti. Pracovníci centra prispievajú aj k celkovej propagácii a zvyšovaniu spoločenského povedomia o mediálnej výchove. V rámci osvetových aktivít centrum kontaktujú so otázkami a žiadosťami o expertnú spoluprácu domáce i zahraničné médiá, ale i rôzne mimovládne organizácie a inštitúcie.

Výskumné aktivity zamerané prioritne na problematiku mediálnej výchovy a mediálnej gramotnosti. Centrum je zapojené do realizácie viacerých samostatných výskumných projektov a participuje aj na výskumných aktivitách v spolupráci so zahraničnými partnermi. V tejto súvislosti možno spomenúť napr. prvý komplexne slovenský výskum stavu vyučovania mediálnej výchovy na slovenských školách, v rámci ktorého sa za pomoci študentov a doktorandov Fakulty masmediálnej komunikácie UCM v Trnave uskutočnilo podrobné zmapovanie situácie na väčšine stredných a základných škôl.

Účasť v medzinárodných sieťach a spolupráca so zahraničnými partnermi. Centrum nadviazalo spoluprácu s viacerými európskymi vysokými školami a ďalšími zahraničnými inštitúciami, ktoré majú záujem sa akýmkoľvek spôsobom podieľať na problematike rozvoja mediálnej výchovy.

Analytická a publikačná činnosť. Centrum vypracovalo viacero analytických a informačných materiálov o stave mediálnej gramotnosti a mediálnej výchovy na Slovensku. Aktivity centra boli prezentované na rôznych seminároch a konferenciách, ako aj vlastná publikačná a vydavateľská činnosť.

Vzdelávacie aktivity v oblasti mediálnej výchovy. V súčasnosti existuje mediálna výchova v podobe formálneho aj neformálneho vzdelávania v rôznych podobách (PETRANOVÁ, 2010, s. 82). Centrum vytvára predpoklady a zároveň priamo realizuje rôzne typy vzdelávacích projektov. Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave získala v roku 2010 akreditáciu na nový vzdelávací program zameraný na vzdelávanie stredoškolských učiteľov mediálnej výchovy. Prvý cyklus vzdelávania v roku 2012 dokončilo 27 pedagógov, z ktorých veľká časť už na svojich školách mediálnu výchovu vyučuje. Vzdelávanie sa realizuje v rámci programu kontinuálneho vzdelávania pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov (v zmysle Zákona č. 317/2009 Z.z.). Edukačné aktivity pre stredoškolských pedagógov úspešne nadväzujú na doterajšie výstupy a skúsenosti Fakulty masmediálnej komunikácie UCM v oblasti mediálneho vzdelávania. Ide najmä o projekty realizované v rámci výziev Európskeho sociálneho fondu a Kultúrnej a edukačnej agentúry, v rámci ktorých boli vytvorené učebné osnovy, učebné texty, metodické materiály a uskutočnila sa aj séria seminárov pre pedagógov.

Kreovanie a význam nového bakalárskeho a magisterského študijného programu

Jedným z prioritných zámerov IMEC – Centra mediálnej gramotnosti bolo už od jeho vzniku vytvorenie predpokladov pre kreovanie nového bakalárskeho a magisterského študijného programu zameraného na problematiku mediálnej výchovy. Tento zámer vychádzal z toho, že v slovenských podmienkach doteraz úplne absentoval samostatný študijný program orientovaný na túto dôležitú oblasť. „*Do prípravy učiteľov, lektorov a odborníkov na mediálnu výchovu, ktorí budú schopní uplatniť sa nielen v rámci formálneho, ale aj v systéme neformálneho vzdelávania a v samotných médiách by sa tak mali rozhodnejšie zapájať vysoké školy. Mediálna výchova by sa mala do obsahu vysokoškolského vzdelávania dostať vo väčšej miere, ako tomu je doteraz. S mediálnou výchovou sa na vysokých školách zatiaľ stretávame nanajvýš ako s povinne voliteľným predmetom, najmä v rámci štúdia masmediálnej komunikácie, ojedinele učiteľstva. Mediálnu výchovu ako PVP ponúka v súčasnosti pre študentov 2. ročníka magisterského štúdia učiteľstva etickej výchovy v kombinácii Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. Pre študentov 1. ročníka magisterského štúdia masmediálnej komunikácie ju má v ponuke povinne voliteľných predmetov FMK UCM v Trnave a ako voliteľný predmet FM Paneurópskej vysokej školy v Bratislave.*“ (KACINOVÁ, 2010, s. 50).

Pri príprave nového študijného programu s názvom Aplikované mediálne štúdiá vychádzala Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave čiastočne aj zo zahraničných skúseností. Vyplývalo z nich, že podobné vzdelávacie aktivity zamerané na prípravu odborníkov na problematiku mediálnej gramotnosti, sa vo väčšine prípadov sústreďujú na fakultách nepedagogického zamerania. Zväčša išlo o študijné programy priamo, alebo nepriamo súvisiace, prípadne nadväzujúce na štúdium masmediálnej komunikácie, žurnalistiky, mediálnych technológií a podobne. Aplikované mediálne štúdiá v podmienkach FMK UCM nie sú koncipované ako učiteľský odbor, avšak absolventi majú vytvorené všetky podmienky, aby sa mohli uplatniť aj ako pedagógovia na základných, alebo stredných školách. V rámci domovskej Univerzity sv. Cyrila a Metoda totiž môžu získať i pedagogické vzdelanie, v rámci ktorého budú mať školách možnosť pôsobiť ako kvalifikovaní učelia mediálnej výchovy.

Potenciálne uplatnenie absolventov je však omnoho širšie. Široké pole pôsobnosti je napríklad v aktivitách mimovládnych organizácií, ktoré sú v podmienkach Slovenska mimoriadne činné a prinášajú množstvo užitočných projektov aj v oblasti neformálneho mediálneho vzdelávania. Dôležitú súčasť profilu absolventa študijného programu aplikované mediálne štúdiá však tvorí aj kreatívna a produkčná zložka. „*Cieľom študijného programu je odborná príprava samotných tvorcov médií a mediálnych komunikátov spravodajských, publicistických, dokumentárnych útvarov v printových médiách, rozhlase, televízii a na internete, a to najmä v súvislosti s potrebou posilňovať pozitívne vplyvy médií a redukovať negatívne mediálne vplyvy v individuálnom i spoločenskom kontexte.*“ (AKREDITAČNÝ SPIS, 2012). Analýza, ktorá sa uskutočnila v prípravnej fáze kreovania študijného programu, zistila, že na Slovensku úplne abscentuje príprava odborníkov špecializovaných na mediálne komunikáty verejno-právneho charakteru. Žiadna tuzemská vysoká škola neprináša tiež možnosť získať kvalifikáciu zameranú na tvorbu a produkciu edukačných mediálnych obsahov, didaktických multimediálnych a interaktívnych materiálov, ale ani programov pre deti a mládež. Práve tieto biele miesta vyplňa študijný program aplikované mediálne štúdiá, ktorého študenti môžu využiť bohaté skúsenosti, poznatky a erudovaný prístup mediálnych odborníkov pôsobiacich na Fakulte masmediálnej komunikácie UCM. Obsah študijného programu má interdisciplinárny charakter a využíva široké spektrum poznatkov a prístupov sociálnych, humanitných, ekonomických, právnych vied. Vo vzdelávacom procese je však silný dôraz kladený aj na praktickú zložku a osvojovanie súzručností a kľúčových kompetencií využiteľných v profesionálnom živote absolventa. Študenti majú možnosť nadobúdať praktické zručnosti v rámci kreatívne orientovaných ateliérov zameraných napríklad na televíznu tvorbu, fotografiu, prácu so zvukom a podobne. Od roku 2012 je k dispozícii je technické a

technologické vybavenie HD štúdia, ktoré patrí k najmodernejším zariadeniam nielen v akademickom, ale aj samotnom mediálnom sektore.

Záver

Cieľom programu aplikované mediálne štúdia má byť predovšetkým príprava kvalifikovaných odborníkov, ktorí získajú spôsobilosť uskutočňovať programy rozvoja mediálnych kompetencií v rôznych formátoch a pre pomerne široko definované spektrum cieľových skupín. Jednu z prioritných samozrejme tvoria deti a mládež, pre ktoré je potrebné v rámci formálneho i neformálneho vzdelávania vytvárať príležitosti na hodnotiacu, selektívnu a zodpovednú recepciu, ako i tvorbu mediálnych obsahov. Tím, ktorý pracoval na tvorbe študijného programu, však zámerne kládol dôraz i na rozvoj kreatívnych a aplikačných schopností absolventov. Ich schopnosť fundovane projektovať a realizovať vzdelávacie programy, didaktické materiály či umelecké mediálne komunikáty určené deťom a mládeži, rozširuje pole budúceho profesijného uplatnenia o úplne nové oblasti.

Literatúra:

AKREDITAČNÝ SPIS – študijný program aplikované mediálne štúdiá. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2012. (CD) Bez ISBN.

KAČINOVÁ, V.: Ako ďalej s mediálnou výchovou v slovenskom školstve? In.: Mediálna výchova v otvorenom priestore. Bratislava: Prix Danube Bratislava, 2010. s. 40 – 55. ISBN: 978-80-89439-05-8

KONCEPCIA MEDIÁLNEJ VÝCHOVY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V KONTEXTE CELOŽIVOTNÉHO VZDELÁVANIA. Bratislava: Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 2009. 54 s. Bez ISBN

PETRANOVÁ, D. 2010. Mediálna výchova ako prostriedok rozvoja kritického myslenia u detí a mládeže. In.: Mediálna výchova v otvorenom priestore. Bratislava: Prix Danube Bratislava, 2010. s. 80 – 87. ISBN: 978-80-89439-05-8

VRABEC, N. 2011. Možnosti koordinácie informačných, vzdelávacích, poradenských a výskumných aktivít v oblasti mediálnej výchovy. In.: TURSKÁ, R. – TANÍTÓ, V. – ZÁBORSKÝ, M. (edit.): Mediálna výchova v kontexte celoživotného vzdelávania pedagógov. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied, 2011. s. 39 – 45. ISBN 978-80-554-0467-7

Veda, výskum, výroba v horizonte 2020

Eva ÜRGEOVÁ, Ľudovít POLÍVKA

Üvod

Základom rozvoja spoločnosti je jeho ekonomická báza. Rozvoj ekonomiky je podmienený efektívnym a operatívnym prenosom a realizáciou výsledkov výskumu a vedeckého bádania do praxe. Každá etapa historického vývoja bola a bude od tohto fenoménu závislá. V začiatkoch 19. Storočia výsledky fyzikálnych vied viedli k priemyselným revolúciám na celom svete, čo výrazne posilnilo ekonomiky štátov, vrátane Slovenska. Prudký rozvoj vedy a techniky umožnili ďalší rozvoj chemických a technických disciplín, čo viedlo k rozvoju chemického a energetického priemyslu a novým prostriedkom masmediálnych a informačných technológií. Koncentrovanie výsledkov a transfer technológií vyústili do vedecko-technickej revolúcie v prvej polovici dvadsiateho storočia.

V súvislosti s tou realitou vzniká potreba nových koncepcií a nasmerovanie výskumu. V druhej polovici dvadsiateho storočia výrazne vzrástol objem vedeckých informácií v biologických vedách. Všeobecne je tento jav charakterizovaný ako biologická revolúcia, resp. biologická etapa vedecko-technickej revolúcie. Ich celoplošný transfer do rôznych sektorov ekonomiky sa začiatkom milénia nazval bioekonomika.

Pri hodnotení tohto trendu rozvoja vedy a techniky je evidentné, že jadro technického rozvoja je oblasť prírodných vied. Na základe nových poznatkov, ekonomických rozborov a spoločensko-politických analýz sa naformulovali nové koncepcie a prognózy. V súčasnosti je najaktuálnejší Horizont 2020.

Genéza dokumentu Horizont 2020

Každý štát, ako ja väčšie spoločensko-ekonomické zoskupenia majú svoju stratégiu vedecko-technického rozvoja. Odzrkadľujú nielen úsilie zabezpečiť rast spoločnosti, ale ja politické a ekonomické ciele.

V politicky rozdelenej Európe sa v politicko-ekonomických zoskupeniach, EHS a blok RVHP, formulovali rôzne koncepcie vedecko-technického rozvoja. Na prelome osemdesiatych rokov minulého storočia vznikol „Komplexný program vedecko-technického rozvoja členských štátov RVHP“. V EHS sa vedecko-technický rozvoj koncipoval v takmer rovnakom časovom horizonte na základe analýzy „Committee for information and documentation in science and technology“ a prognostických údajov „Forecasting an assessment science and technology“ (Ann, 1983). Ich údaje sa stali základom pre koncipovanie programov vedecko-technického rozvoja Európskej únie. Od začiatku zohľadňovali politické, spoločenské, ekonomické a vedecko-technické aspekty stavu vo svete. Základom vedecko-technického rozvoja sa stali Rámcové programy (RP), ktoré vytvárali priestor pre riešenie problémov členských štátov v kontexte politiky EU v multidisciplinárnom diapozóne. Prvý rámcový program vedecko-technického rozvoja Európskej únie bol prijatý v roku 1984 na obdobie štyroch rokov.

Obsah jednotlivých programov vychádzal z nasledujúcich faktov:

Existencia tzv. „high tech“ miléniových technológií

Zameranie na riešenie nosných problémov rozvoja Európy

Analýza danej situácie a úroveň vedy a vedeckého potenciálu ekonomicky vyspelých štátov sveta

Hodnotenie svetovej konkurencie schopnosti

Celkový stav spoločnosti a podmienky jej rozvoja

Piaty a siedmy rámcový program sa výraznejšie koncentrovali na udržateľný rast a konkurencie schopnosť najmä tých odvetví, v ktorých mala Európa svetovú prioritu. Osobitne zvyrazňovali rozvoj informačnej a vedomostnej spoločnosti. Bola akceptovaná filozofia Knowledge based economy a následne Knowledge based bioeconomy. Realizácia siedmeho rámcového programu bola predĺžená na sedem rokov, od roku 2007 do roku 2013 (Európska komisia, 2005).

Rámcový program multidisciplinárneho výskumu nazvaný Horizont 2020, ktorý nadväzuje na predchádzajúce projekty de facto v rovnakej filozofii rasty Európy začína 1.1.2004 (Európska komisia, 2011).

Významným faktorom, okrem organizačných a administratívnych opatrení a prínosov pre členské štáty únie, najmä novoprijaté, nehodnotiac dosiahnuté výsledky v priebehu riešenia, bolo založenie spoločného výskumného centra „Joint Research Centre“ (JRC), „Európskej rady pre výskum“ (ERC) a zahájenie spoločných technologických iniciatív – JTI (Join research centre. 2009).

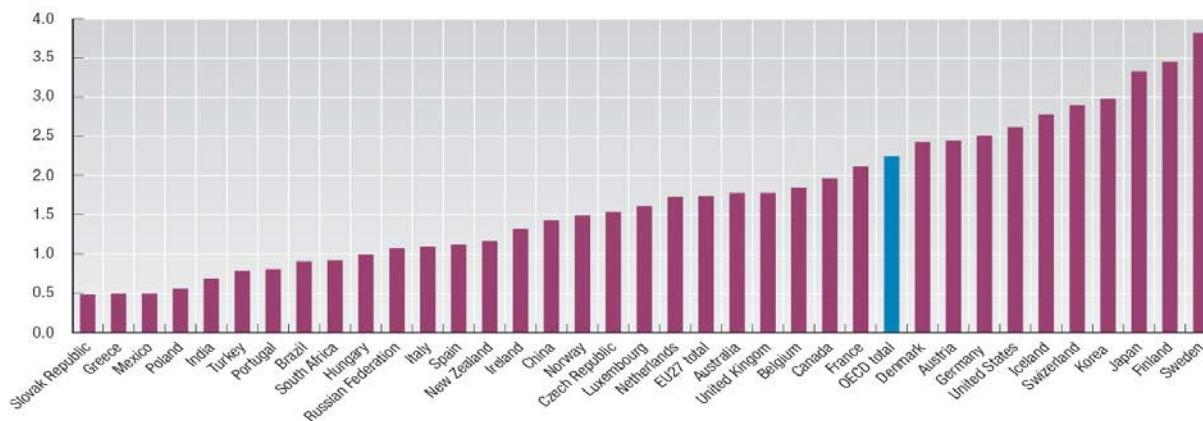
Osobitný význam pre transfer vedeckých výsledkov do praxe mal vznik európskych technologických platforiem – ETP. Európske technologické platformy združujú priemyselné podniky, výskumné a finančné inštitúcie, orgány verejnej správy, asociácie spotrebiteľov a užívateľov podieľajúcich sa na vývoji, výskume a inováciách v strategicky významnej technologickej oblasti. Začiatkom druhej dekády tohto tisícročia bolo v európskom teritóriu evidovaných tridsať ETP rôzneho zamerania. Každá platforma má charakterizovaný daný stav v predmetnej činnosti výskumu a produkcie, stanovený riadiaci orgán, spracovaný vedecko-riešiteľský projekt, determinované priority, vecný a časový harmonogram riešenia transferu poznatkov a „Akčný plán implementácie“ so zmapovanými prípadnými bariérami v plnení ako ja prieskum trhu (Polívka, Ürgeová, 2007)

Spomínané aktivity tvorili dobrú základňu pre tvorbu a budúcu realizáciu programu Horizont 2020.

Projekt vedecko-technického a spoločenského rozvoja – Horizont 2020

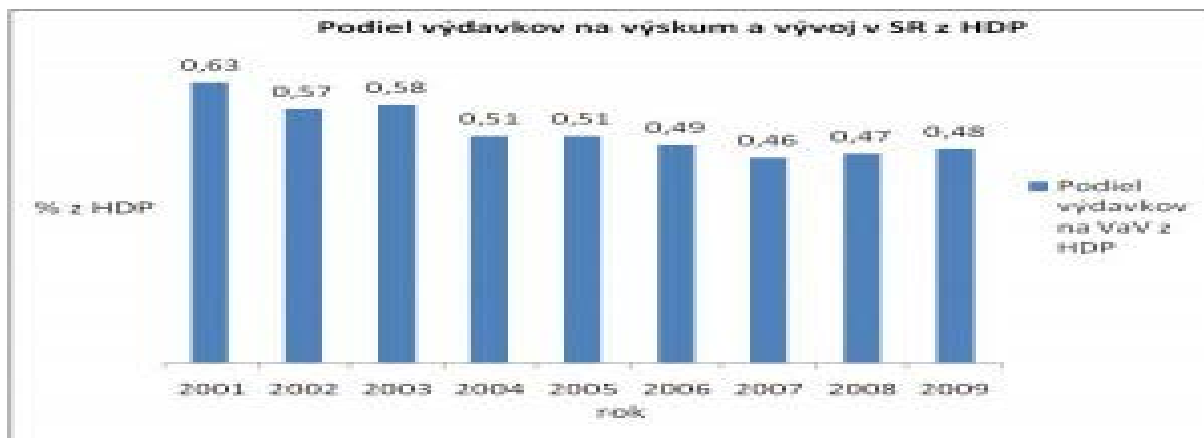
Investovanie do vedy a výskumu – nosná téza

V roku 2010 prijala EU návrh stratégie ďalšieho rozvoja ako východisko z krízy a nasmerovania ekonomiky k jej rastu a dosiahnutia parametrov výkonnej svetovej ekonomiky v intenciách trvale udržateľného rozvoja. Je logické, že hlavným zdrojom napredovania je získavanie nových vedeckých poznatkov a ich efektívny a operatívny transfer do praxe. To je však podmienené efektívnym investovaním do výskumu, vývoja a celého cyklu inovačného transferu. Predchádzajúca Lisabonská stratégia mala za cieľ transformovať spoločnosť na vedomostnú a konkurencie schopnú s maximálnym využitím vedeckého potenciálu Európy. Vyčlenenie podpory vedy tromi percentami HDP sa nespĺnilo. Prehľad stavu plnenia je na Obr. 1.

Obr. 1 Výdavky HDP na vedy a výskum vo svete v roku 2006
Zdroj: Gross domestic expenditure on R+D as a percentage of GDP, 2006

Z grafu je zrejmé, že Slovensko patrí medzi významne zaostávajúce krajiny v investovaní do vedy. Zarážajúci je najmä výrazný pokles týchto výdavkov od roku 1989 z cca 3 % HDP na 1,13 % HDP v roku 1997 a 0,48 % HDP v roku 2009 (Obr.2).

Obr. 2 Percento HDP vyčlenené na podporu vedy na Slovensku
Zdroj: ZachráňmeVedu.sk

Štruktúra a ciele Horizontu 2020

Nová koncepcia rozvoja vedy a techniky je koncipovaná v dokumente Horizont 2020. Jeho hlavným cieľom je determinovať základné tézy rozvoja vedy a techniky, zamerania výskumu, zdôvodnenie a realizácia úloh vedúcich k naplneniu strategických cieľov rozvoja európskeho spoločenstva do roku 2020.

Dokument je primárnym zdrojom, ktorý má zabezpečiť prvý strategický cieľ, prioritu „Inovatívna Európa“, ktorý sa bezprostredne spája s ďalšími dvoma „Udržateľná Európa“ a „Inkluzívna Európa“. Táto filozofia tvorí jadro dokumentov od začiatku tisícročia a je synonymom pojmu vedomostná.

Nie je teda žiadnym prekvapením, že aj tento dokument opäť požaduje vyčleniť 3% z HDP na rozvoj vedy. V dokumentoch SR sa uvažuje len s 1% HDP. V princípe sa natiska otázka, do akej miery, a do ktorej vedeckej oblasti sa bude investovať, keďže predložený program ďalšieho vedecko-technického rozvoja je koncipovaný veľmi široko (Dlhodobý zámer štátnej vednej a technickej politiky do roku 2015).

Podstatným rysom programu Horizont 2020 je celoplošné investovanie do vedy, vynikajúci základný výskum, veda pre priemysel, transfer do praxe a veda pre lepšiu budúcnosť. Hlavným cieľom projektu je podporovať oblasti súvisiace s rozvojom vedy, ktoré treba intenzívne rozvíjať pre progres do roku 2020. Realizácia projektu uvažuje

dosiahnutie cieľov prostredníctvom podpory aktivít v troch prioritných oblastiach, ktoré charakterizujú cyklus veda – výskum – výroba – spotrebiteľ.

Prioritné oblasti Horizontu 2020:

Vynikajúca veda

Vedúce postavenie v priemysle

Spoločenské výzvy

Vynikajúca veda je nasmerovaná do troch oblastí. Jednou z nich je podpora významných a špičkových pracovníkov a jednotlivcov, rozvoja nových vedných oblastí a disciplín urýchľujúcich progres či inovácie, druhou je podpora intenzívneho rozvoja mladých talentov najmä v programe Madam Curie a treťou je podpora a rozvoj infraštruktúry vedeckej základne potrebnej k dosiahnutiu úrovne excelentnosti.

Vedúce postavenie v priemysle predstavuje podporu takých priemyselných sektorov, resp. odvetví, ktoré posilnia ekonomické postavenie Európy a sú nosné pre ďalší vývoj aj za horizont roku 2020. V princípe sa jedná o podporu prioritných „high technologies“ – nové materiály, biotechnológie, IKT, nanotechnológie a vesmírne technológie. Významne počíta s podporou MSP a uľahčenie dostupnosti rizikového kapitálu.

Spoločenské výzvy sú výzvy občanov k decíznej sfére a politickým garnitúram na riešenie problémov súvisiacich s rozvojom osobností, životným prostredím a kvalitou života – zdravie, demografické zmeny, zdravé prostredie, potravinová bezpečnosť, udržateľné poľnohospodárstvo, bioekonomika, bezpečne a efektívne využívaná energia, inteligentná doprava, efektívne využitie zdrojov, klíma, inkluzívna a bezpečná spoločnosť. Zaradenie bioekonomiky do tejto oblasti je diskutabilné, nakoľko sa jedná o ekonomiku a je badať určitú disproporcionalitu v chápaní je úlohy v iných dokumentoch (Európska komisia. 2011, Európska komisia. 2012).

Pôvodný návrh financovania prioritných oblastí Horizontu 2020 bol 80 mld. € (Horizon, 2020)].

Najvyššou sumou, 31,8 mld. €, je pokrytá prioritna „Spoločenská výzva“.

Vzťah spoločnosti k vede

Realizácia projektu Horizont 2020 má charakter proporcionálnej kontinuity. Je koncipovaný v idei neustáleho zlepšovania a skvalitňovania spoločenského rozvoja. V tomto smere sa dá charakterizovať modifikovaným Demingovým cyklom:

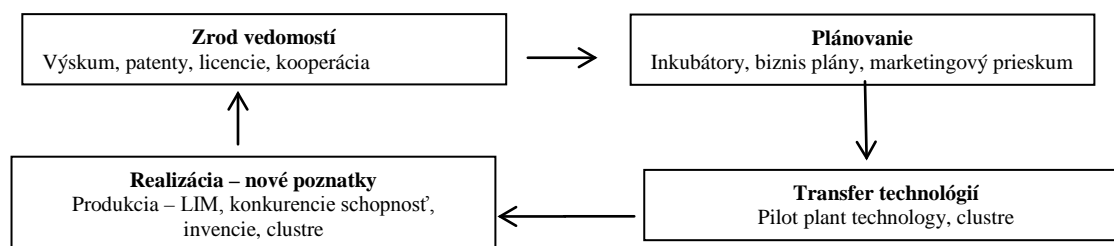

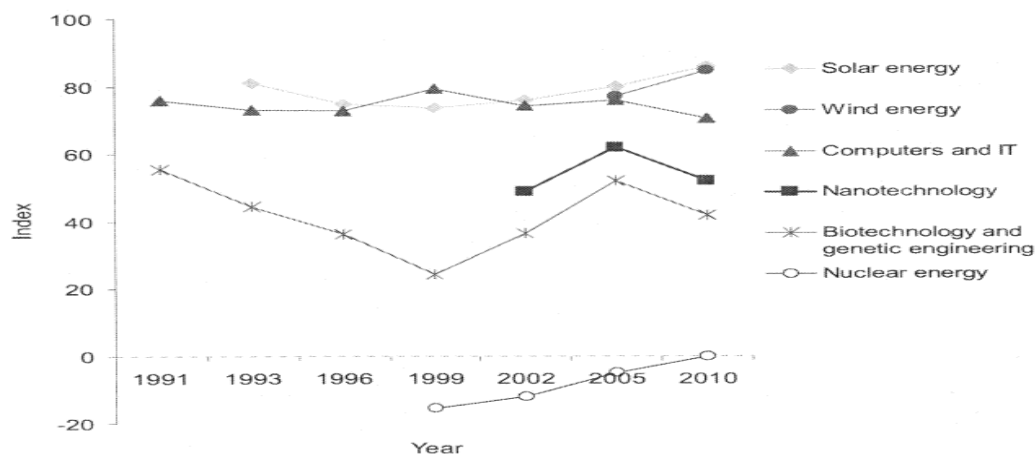
Schéma má cyklický a špirálový charakter vývoja. Na uskutočňovaní celého cyklu sú zainteresovaní nielen kvalifikovaní odborníci rôznych profesií, ale aj široký okruh reprezentantov spotrebiteľskej sféry. Tento fenomén je jedným zo základných zákonitostí marketingu. Je v súčasnosti realizovaný v jednotlivých európskych technologických platformách, kde orientácia výskumu akceptuje do určitej miery mienku a požiadavky spotrebiteľa.

Vzťah občanov k novým technológiám, k vede a iným fenoménom spoločnosti udáva Eurobarometer. Analýza verejnej mienky je v Európe realizovaná od roku 1974 (Eurobarometer, 2010). Podľa správy Eurobarometra z roku 2010, zameraného na prieskum vzťahu občanov k vede a technológiám (Special Eurobarometer, 2010)], sa tri štvrtiny respondentov zhodli v tom, že veda a nové technológie prinesú budúcim generáciám širší priestor pre ich realizáciu a skvalitnenie životnej úrovne. Vzťah, resp. dôvera v nové technológie je však rozdielna (Gaskel, 2011). Hodnotila sa v šiestich typoch „High tech“. Výsledky znázorňuje Obr. 3.

Správa uvádza, že až 80% respondentov sa zaujíma o rozvoj vedy, nové vedecké objavy. V tomto kontexte je zaujímavá požiadavka, aby tieto boli intenzívnejšie a objektívnejšie interpretované najmä vedeckou obcou, čo je ďalší signál pre masovokomunikačné prostriedky [5]. Je zaujímavé, že podľa údajov barometra respondenti pozitívne hodnotia účasť mladých ľudí vo výskume.

Z výsledkov prieskumu verejnej mienky o vzťahu spoločnosti k vede je evidentné, že európska pospolitosť má k ďalšiemu rozvoju spoločnosti pozitívny vzťah a chce sa na jeho realizácii podieľať. Táto skutočnosť je cennou devízou pre projekt Horizont 2020.

Obr. 3 Dôvera respondentov Eurobarometra voči novým technológiám

Záver

Program Horizont 2020 je orientovaný na riešenie chronických problémov celospoločenského rozvoja a proklamuje, že riešenie uvádzaných zameraní vedecko-technického rozvoja pomôže riešiť ekonomickú krízu. V podstate vychádza z pozitívnych výsledkov dosiahnutých v rozvojových programoch. Využíva principiálne mechanizmy a zákonitosti vedecko-technického pokroku aplikované najmä v prvej dekáde tisícročia.

Vzhľadom k tomu, že napojenie sa na jednotlivé výzvy, konštrukciu návrhov riešenia a dokladovanie výsledkov a nákladov na riešenie bolo zbytočne presýtené administráciou, ba až byrokraciou, koncepcia programu proklamuje menej kontrol, auditov, zjednodušenie prípravy a podávania projektov. Väčší dôraz kladie prepojeniu na prax, transfer poznatkov a vytváranie podnikateľských príležitostí. Orientuje a podporuje vytváranie medzinárodnej kooperácie aj vo forme „clustrov“. Tento trend je známy a úspešne realizovaný vo svetovom meradle.

Do akej miery bude na projekte participovať slovenská vedecká obec ukáže najbližšie obdobie, je však podmienená väčšou podporou zo strany štátu a dobrým zázemím a potenciálom vedecko-výskumných inštitúcií.

Literatúra:

ANN: Manufacturing Chemist, 54, 1983, s. 26 – 27.

Dlhodobý zámer štátnej vednej a technickej politiky do roku 2015. Uznesenie vlády SR č. 766/2007.

Eurobarometer 2010. Dostupné: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Eurobarometer>

Európska komisia. 2005. Dostupné: www.europa.eu.int

Európska komisia. 2011, KOM(2011) 808 v konečnom znení.

Európska komisia. 2012. EK-KOM (2012) 60 final

GASKELL G et al.: Natur Biotechnology, 29, 2011, s. 113 – 114

Gross domestic expenditure on R+D as a percentage of GDP, 2006. Dostupné:

<http://americangermanbusinessnews.wordpress.com/2010/01/27/gross-domestic-expenditure-on-rd-as-a-percentage-of-gdp-2006/>

Horizon 2020. Dostupné: http://ec.europa.eu/research/horizon2020/index_en.cfm?pg=home&video=none

Join research centre. 2009. Dostupné: <http://ec.europa.eu/dgs/jrc/index.cfm>

POLÍVKA E., ŮRGEOVÁ E.: Nova biotechnologica, 2007, 7, s. 9 – 11.

Special Eurobarometer, 2010. Dostupné: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_340_en.pdf

Zachráňme Vedu.sk. Dostupné: http://zachranmevedu.sk/?page_id=17

Quo Vadis rádioanalytická chémia

Juraj LESNÝ

Quo Vadis rádioanalytická chémia

Ako je všeobecne známe, objav rádioaktivity sa pripisuje Antoinovi Henrimu Becquerelovi. V roku 1895 Wilhelm Konrad Röntgen upozornil na skutočnosť, že okolo katódových lúčov v crooksovej trubici sa šíri dovtedy neznáme žiarenie pôsobiace na fotografickú dosku. Už rok po tomto zistení Becquerel pozoroval, že dusičnan uranylu okrem luminiscencie vysiela aj žiarenie, ktoré je veľmi podobné röntgenovskému žiareniu, a navyše, že podobne sa chová aj oxid uránu. Z uvedeného vyplynulo, že nejde o sprievodný jav luminiscencie, ale o dovtedy neznámu vlastnosť, ktorej nositeľom je urán. Táto vlastnosť - ktorá neskôr dostala meno rádioaktivity - iniciovala už od prvej tretiny 20. storočia celý rad experimentátorov k jej využitiu na analytické účely.

Rádioaktivitu možno z hľadiska reakčnej kinetiky opísať reakciou prvého poriadku. Rýchlosť jadrovej premeny je teda priamo úmerná pre každý rádionuklid charakteristickej hodnote - premenovej konštante. Táto rýchlosť - okrem zanedbateľných výnimiek pozorovateľných iba pri extrémne nízkych energetických zmenách premieňajúcich sa jadier - nie je ovplyvnená prítomnosťou iných chemických individuí, ani chemickou formou premieňajúceho sa rádionuklidu, ani tlakom, teplotou, atď. Prevažná väčšina z dodnes identifikovateľných cca 3000 nuklidov predstavuje umelo pripravené rádionuklidy. V prírode sa nachádza celkovo 339 rôznych typov nuklidov, z ktorých 253 je stabilných, 35 dlhožijúcich rádionuklidov ($T > 8 \cdot 10^7$ rokov) a 51 kratšie žijúcich rádionuklidov ($T < 8 \cdot 10^7$ rokov). Celkový počet v prírode sa nachádzajúcich stabilných prvkov (majúcich aspoň jeden stabilný izotop) je 80. Z tohto počtu 26 prvkov je takých, ktoré majú iba jediný stabilný izotop. Je zrejmé, že izotopová indikácia monoizotopických prvkov je možná iba aplikáciou ich rádioizotopov. Vhodnosť alebo nevhodnosť analytickej aplikácie jednotlivých rádioizotopov závisí predovšetkým od ich jadrových vlastností. Na obr. 1 uvádzame prehľad prvkov majúcich vhodné rádioindikátory. Skutočnosť, že α - a γ -žiarenie má charakteristické diskkrétne energie výrazne napomáha jednoduchej identifikácii i kvantifikácii príslušných žiaričov. β -premena principiálne vedie k emisii spojitého energetického spektra vyžarovaných častíc, čo síce sťažuje identifikáciu žiaričov, ale aj tento problém je súdobými detekčnými systémami a sofistikovanými separačnými technikami spoľahlivo riešiteľný. Uvedené skutočnosti napomáhajú výraznej univerzálnosti relevantných metód.

H ✓												He					
Li ✓	Be											B ✓	C ✓	N ✓	O ✓	F ✓	Ne
Na ✓	Mg											Al ✓	Si ✓	P ✓	S ✓	Cl ✓	Ar
K ✓	Ca ✓	Sc ✓	Ti ✓	V ✓	Cr ✓	Mn ✓	Fe ✓	Co ✓	Ni ✓	Cu ✓	Zn ✓	Ga ✓	Ge ✓	As ✓	Se ✓	Br ✓	Kr ✓
Rb ✓	Sr ✓	Y ✓	Zr ✓	Nb ✓	Mo ✓	Tc ✓	Ru ✓	Rh ✓	Pd ✓	Ag ✓	Cd ✓	In ✓	Sn ✓	Sb ✓	Te ✓	I ✓	Xe
Cs ✓	Ba ✓	Lu ✓	Hf ✓	Ta ✓	W ✓	Re ✓	Os ✓	Ir ✓	Pt ✓	Au ✓	Hg ✓	Tl ✓	Pb ✓	Bi ✓	Po	At	Rn
Fr	Ra	Lr	Rf	Db	Sg	Bh	Hs	Mt	Uun	Uuu	Uub		Uuq		Uuh		Uuo
		La ✓	Ce ✓	Pr ✓	Nd ✓	Pm	Sm ✓	Eu ✓	Gd ✓	Tb ✓	Dy ✓	Ho ✓	Er ✓	Tm ✓	Yb ✓		
		Ac ✓	Th ✓	Pa ✓	U ✓	Np	Pu	Am	Cm	Bk	Cf	Es	Fm	Md	No		

Obr. 1 Prvky majúce vhodné rádioindikátory

Pri posudzovaní kvalít rádioanalytických metód hrá dôležitú úlohu v konkrétnych prípadoch extrémne nízka medza detekcie rádioindikátorov. Ako už bolo spomenuté rýchlosť rádioaktívnej premeny je opísateľná reakciou prvého poriadku. Rádioaktivita je teda priamo úmerná počtu rádioaktívnych jadier (N) a premenovej konštante (λ), ktorá je nepriamo úmerná dobe polpremeny (T):

$$A [s^{-1}] = N \cdot \lambda [s^{-1}] = N \cdot \frac{\ln 2}{T[s]}$$

Po jednoduchej úprave pre výpočet chemického množstva analytu n_A dostávame:

$$n_A = \frac{A[s^{-1}] \cdot T[s]}{6,023 \cdot 10^{23} [\text{mol}^{-1}] \cdot \ln 2}$$

Za predpokladu spoľahlivej detekovateľnosti rádioaktivity predstavujúcej 1 kBq dostávame napríklad pre ^{125}I s dobou polpremeny $T = 60$ dní (= 5 184 000 s) nasledovné LOQ:

$$\text{LOQ } (^{125}\text{I}) = \frac{1\,000 \text{ s}^{-1} \cdot 5\,184\,000 \text{ s}}{6,023 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1} \cdot \ln 2} = 1,24 \cdot 10^{-14} \text{ mol} \cong 1 \cdot 10^{-2} \text{ pmol}$$

V tab. 1 uvádzame takto určené LOQ pre niektoré významné rádionuklidy. Ako vyplýva z hore uvedených vzťahov medza stanovenia je v danom prípade priamo úmerná dobe polpremeny.

Tab. 1. LOQ pre vybrané rádionuklidy.

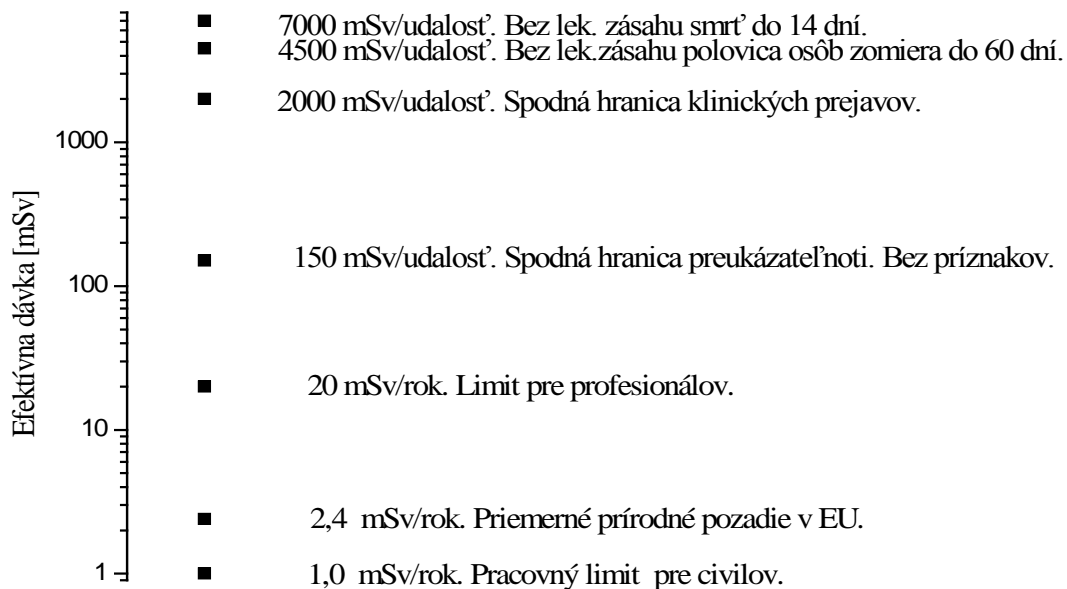
Nuklid	Doba polpremeny	LOQ [pmol]
^{14}C	5 720 r	430
^{137}Cs	30 r	2
^3H	12,26 r	1
^{60}Co	5,26 r	0,4
^{109}Cd	470 d	0,1
^{65}Zn	245 d	0,05
^{125}I	60 d	0,01
^{32}P	14,3 d	0,003
$^{99\text{m}}\text{Tc}$	6 h	0,00005
^{18}F	110 m	0,00002

Nevyhnutným predpokladom aplikovateľnosti akýchkoľvek rádioanalytických metód je dodržanie legislatívnych noriem a zásad radiačnej hygieny. Prácu s ionizujúcim žiarením v Slovenskej republike upravujú s EU kompatibilné právne predpisy. Základnú legislatívnu normu pre takúto prácu v súčasnosti predstavuje Zákon č. 345/2006 Z.z. v podobe Nariadenia Vlády Slovenskej republiky z 10. mája 2006 o základných bezpečnostných požiadavkách na ochranu zdravia pracovníkov a obyvateľov pred ionizujúcim žiarením.

Podľa § 11 Základných ustanovení tohto zákona medzi limity ožiarenia pracovníkov patrí

- efektívna dávka 100 mSv počas piatich za sebou nasledujúcich kalendárnych rokov, pričom efektívna dávka v žiadnom kalendárnom roku nesmie prekročiť 50 mSv.

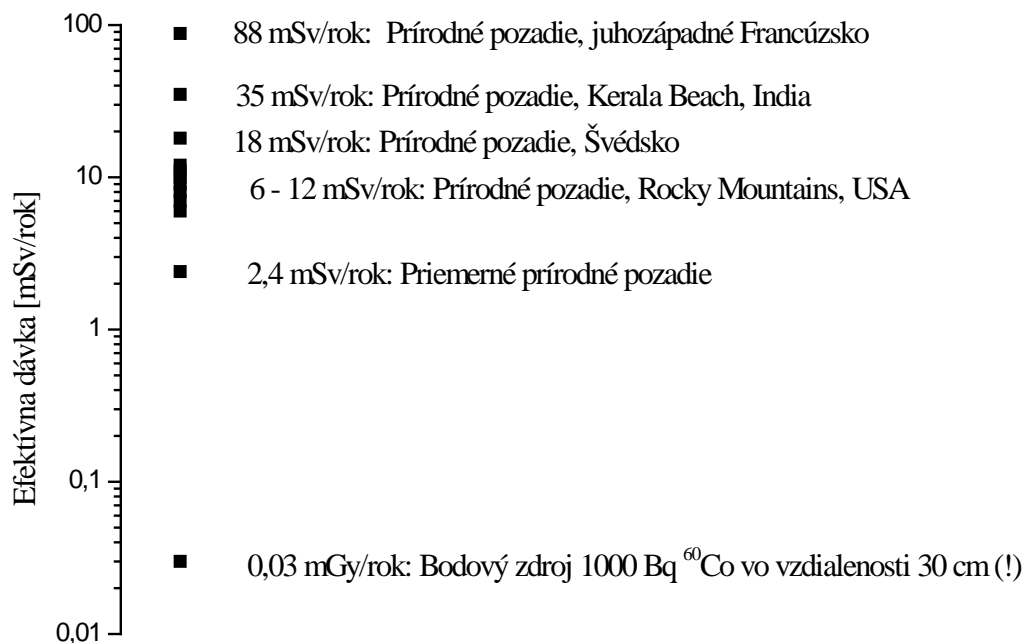
Na obr. 2 uvádzame dôležité hodnoty efektívnych dávok a ich následkov od najnižších (limit pre obyvateľov predstavujúci podľa § 15 uvádzaného Nariadenia Vlády 1 mSv za kalendárny rok) až po najvyššie (7000 mSv za posudzovanú udalosť).

Obr. 2 Vybrané hodnoty efektívnych dávok a ich stručná interpretácia

Obr. 3 znázorňuje efektívne dávky spôsobované prírodným pozadím vo vybraných lokalitách. Z uvedených údajov je zrejmé, že prírodné pozadie sa v rôznych častiach planéty výrazne odlišuje a na niektorých miestach dosahuje hodnoty, ktoré vysoko prekračujú i legislatívnymi normami povolené hodnoty pre profesionálov. Dôvody k takýmto extrémnym hodnotám prírodného pozadia spočívajú vo výrazne sa líšiacom podloží obsahujúcom v porovnaní s priemernými hodnotami mnohonásobne prekračované koncentrácie primordiálnych rádionuklidov, predovšetkým ^{40}K , ^{238}U , ^{235}U , ^{232}Th .

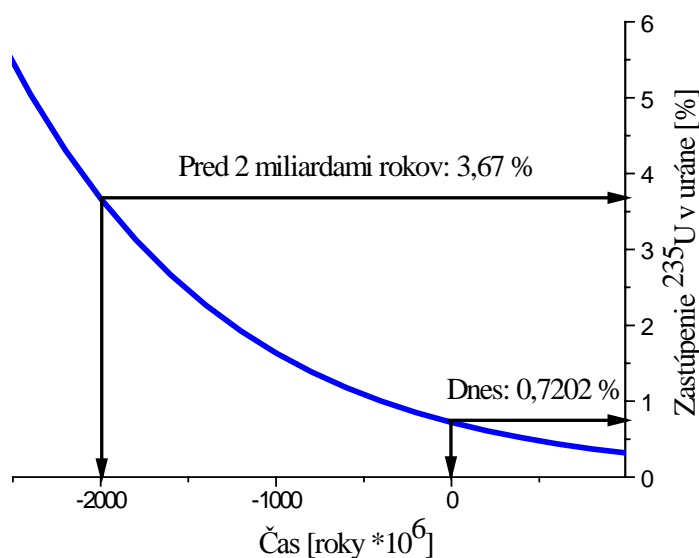
Pre porovnanie efektívnej dávky získavanej prírodným pozadím s následkami práce s nízkymi intenzitami γ -žiarenia môže posloužiť výpočet dávkového poľa spôsobeného bodovým zdrojom ^{60}Co o aktivite 1 kBq. Pri aplikácii všeobecne prijatej hodnoty Γ -konštanty pre ^{60}Co predstavujúcej $305 \mu\text{Gy}_{\text{vzd}} \cdot \text{m}^2/\text{GBq} \cdot \text{h}$ dostávame pre bodový zdroj o intenzite $1 \cdot 10^{-6} \text{ GBq}$ vo vzdialenosti 0,3 m pre hodnotu vo vzduchu pohlteného dávkového príkonu $\dot{D}_{\gamma} = 3,39 \cdot 10^{-3} \mu\text{Gy}/\text{h}$, čo vedie pre dávku pohltenú vo vzduchu k hodnote $\sim 30 \mu\text{Gy}/\text{rok}$. Z výpočtu je zrejmé, že práca s takouto aktivitou nepredstavuje pre experimentátora žiadnu definovateľnú hrozbu.

Obr. 3 Porovnanie efektívnych dávok z prírodného pozadia v rôznych lokalitách

Pohľad experimentátorov i odbornej a laickej verejnosti na rádioanalytické metódy je vzhľadom na aplikáciu rádioaktivity citlivo závislý od celkového posudzovania vhodnosti resp. nevhodnosti jadrových technológií. V tomto kontexte sa najvýznamnejšia úloha pripisuje pohľadu na výrobu jadrovej energie. Od spustenia prvého jadrového reaktora uplynulo už 70 rokov. Bolo to 2. decembra 1942 keď sa medzinárodnému vedeckému tímu pod vedením Enrica Fermiho podarilo uskutočniť pod tribúnami univerzitetného štadióna Stagg Field v Chicagu prvú regulovanú reťazovú štiepnu reakciu. Reaktor bol poskladaný z 385 ton grafitu a zo 46 ton tyčí s oxidom uránu. Spustenie reaktora sa všeobecne považuje za začiatok jadrovej éry, ktorá okrem iného otvorila mimoriadne širokú škálu vedeckých, politických, vojenských, ekonomických, environmentálnych a etických otázok.

Na tomto mieste považujeme za vhodné poznamenať, že napriek počiatočným nedorozumeniam je jednoznačne dokázané, že v Chicagu pred 70 rokmi nešlo o prvú reťazovú štiepnu reakciu uránu na Zemi. V máji 1972 v závode na spracovanie jadrového paliva v Pierrelatte vo Francúzsku rádioanalytici namerali vo vzorkách uránovej rudy pochádzajúcich z lokality Oklo (ležiacej pri meste Franceville v juhovýchodnej časti dnešnej Gabonskej republiky) oproti zvyčajnému prírodnému zastúpeniu týchto izotopov - mierne zmenený pomer prítomných izotopov uránu. Namiesto bežného podielu ^{235}U predstavujúceho v prírodnom uráne 0,7202 % sa vo vzorkách našlo iba 0,7171 % ^{235}U . Výsledkom nasledujúcich expertíz bol dôkaz nutnosti predchádzajúcej prírodnej reťazovej štiepnej reakcie, bez ktorej by sa takáto zmena nemohla uskutočniť. Príčinou vzniku prírodného reaktora bol súčasný účinok niekoľkých priaznivých okolností, medzi ktorými je treba menovať nielen mimoriadne vysokú koncentráciu uránu a moderačný účinok kryštalickej vody v tamajších sedimentárnych horninách, ale i dobu, v ktorej sa uvedená prírodná reakcia mohla uskutočniť. V neobohatenom prírodnom uráne (0,7202 % ^{235}U a 99,2798 % ^{238}U) je totiž reťazová reakcia možná iba za spoluúčinkovania ťažkej vody ako moderačtora v procese štiepenia uránu uvoľňovaných rýchlych neutrónov. Vzhľadom na rádovo rôznu dobu polpremeny relevantných izotopov uránu bol však prírodný pomer ich obsahu v predchádzajúcich geologických dobách iný – a to v prospech štiepateľného ^{235}U . Na obr. 4 uvádzame závislosť podielu ^{235}U v prírodnom uráne od času.

Obr. 4 Závislosť podielu ^{235}U v prírodnom uráne od času

Vzhľadom k tomu, že pre uskutočnenie štiepnej reťazovej reakcie uránu bez prítomnosti ťažkej vody je potrebný minimálne 1%-ný podiel ^{235}U , z obr. 4 vyplýva, že k takejto reakcii mohlo dôjsť minimálne pred 400 miliónmi rokmi. Pomocou analytických charakteristík danej lokality (získaných predovšetkým rádioanalytickými metódami) sa čas existencie nielen jedného, ale niekoľkých prírodných reaktorov v danej oblasti stanovil na dobu pred cca 2 miliardami rokov, teda do obdobia prekambria (proterozoika).

Rozvoj jadrovej energetiky za ostatných 70 rokov je príkladom synergického pôsobenia na prvý pohľad nesúvisiacich faktorov. Medzi tieto faktory patrí prudký rast vedecko-technických poznatkov, potreba lacnej (predovšetkým elektrickej) energie, permanentná zmena v stave overených surovinových zásob, rad vojensko-politických faktorov a v neposlednom rade nárast objektívnych požiadaviek na ochranu životného prostredia. Vo vývoji kvalitatívnych i kvantitatívnych ukazovateľov komerčných jadrových reaktorov sú pozorovateľné viaceré etapy. V roku 2010 bolo v 30 krajinách sveta v prevádzke 436 komerčných jadrových reaktorov, pričom ďalších 60 reaktorov bolo vo výstavbe. Sumárny inštalovaný výkon týchto reaktorov v roku 2010 predstavoval 393 000 MW_e. V roku 2008 podľa správy OECD vydané v roku 2011 pod názvom Trends towards Sustainability in the Nuclear

Fuel Cycle z celosvetovej spotreby cca 12 500 Mtoe primárnej energie (z angl. tons of oil equivalent; 1 toe = 41,87 GJ) pripadalo na jadrovú energiu 5,8 %.

Pre hodnotenie súčasného stavu a pre prognózu ďalšieho vývoja jadrovej energetiky dáva významné informácie spoločná správa NEA (OECD Nuclear Energy Agency) a IAEA (International Atomic Energy Agency) pod názvom Uranium 2009: Resources, Production and Demand, publikovaná v roku 2010. Z tejto správy vyplývajúci prehľad súčasného a pre budúce desaťročia predpokladaného inštalovaného výkonu jadrových elektrární uvádzame v tab. 2.

Tab. 2 Prehľad súčasného a pre roky 2020 a 2030 predpokladaného inštalovaného výkonu jadrových elektrární. Údaje sú v MW_e.

KRAJINA	2010	2020 (IAEA)	2030 (IAEA)
USA	101 200	113 800	132 200
FRANCÚZSKO	63 130	67 630	67 630
JAPONSKO	48 000	64 000	70 700
RUSKÁ FEDERÁCIA	23 430	41 240	56 230
NEMECKO	20 500	3 500	0
ČÍNA (BEZ TAIWANU)	20 000	58 000	83 000
KÓREJSKÁ REPUBLIKA	18 700	31 500	42 700
KANADA	14 300	15 300	22 000
UKRAJINA	13 100	19 200	24 900
VEĽKÁ BRITÁNIA	10 500	5 800	15 600
ŠVEDSKO	10 100	10 100	11 000
ŠPANIELSKO	7 600	7 600	10 750
INDIA	6 220	21 280	45 780
BELGICKO	5 860	5 860	7 300
ČESKÁ REPUBLIKA	3 630	4 900	6 200
ŠVAJČIARSKO	3 240	3 240	3 240
FÍNSKO	2 680	4 280	3 810
BULHARSKO	1 900	4 180	5 280
MAĎARSKO	1 890	1 890	1 890
JUŽNÁ AFRIKA	1 840	4 130	10 120
SLOVENSKO	1 780	3 850	4 060
SUMA OSTATNÝCH KRAJÍN	~ 13 000	~ 41 000	~ 88 000
CELKOM	~ 393 000	~ 534 000	~ 714 000

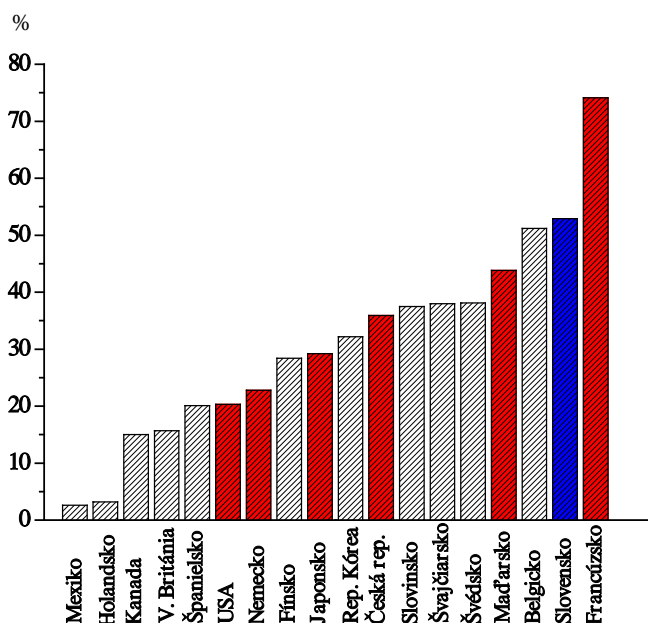
Dôležité informácie prináša aj prehľad podielu jadrových elektrární v produkcii elektriny v krajinách OECD publikovaný NEA v roku 2011 v periodicky vydávanej správe Nuclear Energy Data. Podľa tejto publikácie podiel jadrových elektrární na výrobe elektrickej energie predstavoval v roku 2010 v Slovenskej republike 52,9 % (pozri obr. 5). Na základe uvedenej skutočnosti sa v rámci krajín OECD Slovensko umiestnilo na druhom mieste hneď za tradične najvýznamnejšou jadrovou krajinou EU, ktorou je Francúzsko vykazujúce 74,1 % elektrickej energie vyrobenej v jadrových elektrárnach. V Slovenskej republike sú v súčasnosti vo výstavbe ďalšie dva jadro-energetické bloky, ktoré podporia ďalší rast vplyvu Slovenska na globálny vývoj jadrovej energetiky.

Pri porovnaní údajov prislúchajúcich jednotlivým krajinám je okrem iného vidieť, že Spojené štáty napriek absolútne najväčšiemu inštalovanému výkonu svojich jadrových elektrární vyrábajú iba 20,3 % elektrickej energie jadrovou cestou. Nemecko síce v súčasnosti vyrába v atómových elektrárnach 22,8 % elektriny, ale svoju jadrovú energetiku plánuje do roku 2020 uzavrieť. Budúcnosť jadrovej energetiky Japonska je napriek vysokému podielu elektrickej energie vyrobenej v jadrových elektrárnach v roku 2010 (29,2 %) vzhľadom na haváriu vo Fukushime otázná. Česká republika v súčasnosti pokrýva jadrovými elektrárnami svoju potrebu elektrickej energie na 35,9 %

a plánuje ich ďalší rozvoj. Maďarsko napriek vysokému podielu svojej jadrovej energetiky na výrobe elektrickej energie (43,8 %) ďalší nárast svojich jadrovo-energetických kapacít zatiaľ neplánuje.

Slovensko, vzhľadom na svoj jadrovoenergetický (i vedecko-výskumný) potenciál je právom považované za jadrovo mimoriadne vyspelú krajinu, ktorá je z uvedených príčin v nezanedbateľnej miere spoluzodpovedná za budúcnosť narábania s rádioaktivitou v širokom spektre aplikácií, vrátane rádioanalytickej chémie. Význam tejto zodpovednosti je v súčasnom období zvýraznený predovšetkým najnovším vývojom v akceptovaní jadrovej energetiky následkom havárie jadrovej elektrárne vo Fukushima. Ide tu o štvrtú jadrovú haváriu s mimoriadne vážnymi následkami.

Prvou z nich bol požiar na reaktore vo Widscale (Veľká Británia), ktorý vypukol 10. októbra 1957 a svojimi následkami zodpovedal 5. stupňu podľa 7-stupňovej medzinárodnej stupnice jadrových a radiačných udalostí INES, International Nuclear and Radiological Event Scale, ktorá bola prijatá Medzinárodnou agentúrou pre atómovú energiu (IAEA) v roku 1990. Na tomto mieste poznamenávame, že stupne 1 – 3 sa podľa INES označujú ako „nehody“ a až stupne 4 - 7 ako „havárie“.

Obr. 5 Podiel jadrových elektrární v produkcii elektriny v krajinách OECD v roku 2010

Druhá významná havária zahrňujúca čiastočné roztavenie súčastí reaktora 2. jednotky jadrovej elektrárne Three Mile Island neďaleko Harrisburgu v štáte Pennsylvania (USA) sa udiala dňa 28. marca 1979. Išlo tu taktiež o haváriu, ktorej priebeh zodpovedal 5. stupňu podľa stupnice jadrových a radiačných udalostí.

Černobyľská jadrová havária sa odohrala cca 100 km severne od Kijeva dňa 26. apríla 1986. Svojím priebehom táto, v doterajšej histórii jadrových elektrární najzávažnejšia havária, predstavovala 7. stupeň v medzinárodnej stupnici jadrových a radiačných udalostí.

Na súčasné posudzovanie budúcnosti jadrovej energetiky má zrejme najväčší vplyv jadrová havária vo Fukushima I Nuclear Power Plant v Japonsku (Fukushima Daiichi), ktorú zapríčinilo zemetrasenie dňa 11. marca 2011. Relevantná jadrová elektráreň zahrňovala 6 varných reaktorov, z ktorých v čase havárie pracovali iba 3. Všetky prevádzkované reaktory sa následkom zemetrasenia automaticky vyplí, avšak havarijné systémy zabezpečujúce prívod chladiacej vody zaplavila následná prívalová voda a po sérii porúch došlo k roztaveniu súčastí reaktorov. Fukushimahá havária podľa INES taktiež zodpovedá najtážšiemu - siedmemu stupňu jadrových a radiačných udalostí.

Reakcie odborníkov, laickej verejnosti a následne i parlamentov a vlád na túto haváriu dodnes nie sú jednoznačne hodnotiteľné. Séria očakávaných i neočakávaných reakcií totiž súvisí so širokou, mnohokrát kontroverznou škálou možných opatrení a nariadení, ktorých realizovateľnosť je závislá na meniacich sa východiskách a podmienkach. Dnešné i budúce reakcie parlamentov a vlád však môžu v mnohom ovplyvniť nielen budúcnosť jadrovej energetiky, ale i budúcnosť rádioanalytických metód.

Kam teda kráča rádioanalytická chémia? Ktoré princípy a metódy prekonajú averziu k aplikácii rádioaktivity vo výskumných a servisných laboratóriách, v diagnostických inštitúciách, v terénnych analyzátoroch, v dekontaminačných zariadeniach?

Rozdelenie rádioanalytických metód podľa aplikovaných princípov a postupov prekonal za posledné desaťročia mnohé modifikácie, ktoré na tomto mieste nie je možné prezentovať.

Podľa najčastejšie používaného členenia relevantné metódy delíme na:

- stanovenia na základe merania aktivity prírodne rádioaktívnych prvkov,
- stanovenia s aplikáciou rádioaktívnych stopovačov,
- rádioreagenčné metódy,
- izotopovú zried'ovaciu analýzu,
- aktivačnú analýzu,
- analýzu na základe interakcie jadrového žiarenia s hmotou.

Nedostatky hore uvedeného delenia vyplývajú na jednej strane z často aplikovanej kombinácie metód a na druhej strane z nutnosti ich podrobnejšieho členenia v rámci uvedených metodických skupín. Príkladom môže slúžiť dôslednejšie rozčlenenie izotopovej zried'ovacej analýzy podľa viacerých kritérií, ktoré vedie k rozdeleniu IZA

- na základe pomeru chemických množstiev riediacej a riedenej látky na
  - metódy so zanedbateľným pomerom relevantných látok (nepravá IZA),
  - metódy s porovnateľnými množstvami riediacej a riedenej látky,
- na základe počtu riediacich krokov na
  - jednoduchú IZA,
  - dvojnásobnú IZA,
  - mnohonásobnú IZA,
- na základe spôsobu stanovenia separovanej frakcie na
  - klasickú IZA,
  - substechiometrickú IZA,
  - sub-superekvivalentovú IZA,
- a na základe spôsobu zavedenia rádioaktivity do systému na
  - priamu IZA,
  - derivatívnu IZA,
  - IZA po rádioaktivácii,
  - pseudoizotopickú IZA,
  - obrátenú IZA.

Z viacerých dôvodov teda nie je možné prognózovať rozvoj rádioanalytickej chémie ako celku, ale iba jednotlivých skupín metód. Základom pre takéto prognózovanie je vyhodnotenie ich konkurencieschopnosti vzhľadom na ich validačné charakteristiky vrátane predpokladanej medze stanovenia, selektivity, reprodukovateľnosti, správnosti a robustnosti, automatizovateľnosti, rýchlosti, prístrojovej, laboratórnej a personálnej náročnosti, požiadaviek na dodržiavanie rádiohygienických a všeobecne bezpečnostných noriem, zneškodňovania vzniknutých odpadov, dostupnosti reagensov a celkovej ceny analýz. Jednou z najdôležitejších charakteristík pre prognózu rozvoja akýchkoľvek metód je posúdenie ich nahraditeľnosti. Z tohto aspektu je možné s vysokou pravdepodobnosťou pozitívne prognózovať predovšetkým tieto aktivity a s nimi súvisiace rádioanalytické metódy:

- rozvoj detekčných, separačných a analytických systémov pre automatizovateľnú detekciu ťažko stanoviteľných rádionuklidov,
- rozvoj rádioindikátorových metód pri štúdiu difúzných, sorpčných a izotopovo výmenných procesov ako aj pri štúdiu mechanizmu chemických reakcií,
- rozvoj znázorňovacích metód (predovšetkým PET, ktorá môže poskytovať kvantifikovateľné výsledky, čím jednoznačne patrí do skupiny rádioanalytických metód) s dôrazom na medicínsku diagnostiku,
- rozvoj vysokocitlivých referenčných analytických metód s dôrazom na ich využitie pri kalibračných a validačných procedúrach.

Literatúra:

- MACÁŠEK, F. 2012. Personal communication.
OECD and NEA 2010. Uranium 2009: Resources, Production and Demand. 456 p.
OECD and NEA 2011. Nuclear Energy Data. 133 p.
OECD and NEA 2011. Trends towards Sustainability in the Nuclear Fuel Cycle. 183 p.
RAJEC, P. 2012. Personal communication

TÖLGYESSY, J., KYRŠ, M. 1989. Radioanalytical Chemistry Vol. I. Ellis Horwood Limited and Veda, Bratislava.
354 p.

TÖLGYESSY, J., KYRŠ, M. 1989. Radioanalytical Chemistry Vol. II. Ellis Horwood Limited and Veda, Bratislava.
498 p.

Polyhydroxyalkanoate – biodegradable bioplastics

Miroslav ONDREJOVIČ, Tibor MALLAR

Úvod

Plasty vďaka svojim všestranným technologickým a úžitkovým vlastnostiam, akými sú nízka hmotnosť, pružnosť, pevnosť, plasticita a odolnosťou voči rozkladu, sú zaraďované medzi najpoužívanejšie materiály na svete, ktoré výraznou mierou zvyšujú komfort života človeka. Paradoxné je, že práve tieto výhodné vlastnosti plastov predstavujú jeden z hlavných environmentálnych problémov súčasnosti. Priemerne sa za rok na svete vyprodukuje z fosílnych zdrojov 100 až 150 miliónov ton plastov. Väčšina vyrobených plastov končí po uplynutí ich úžitkovej doby na skládkach komunálnych odpadov. Keďže tieto plasty majú dlhú dobu rozkladu, ktorá sa predpokladá, v závislosti od druhu plastu a konkrétnych environmentálnych podmienok, na 50 – 100 rokov, hromadenie plastov týmto tempom predstavuje skutočne problém.

Likvidácia plastových odpadov prináša mnohé problémy. Ich spaľovanie je environmentálne neprijateľné a navyše finančne náročné. Recyklačné procesy a triedenie veľkého množstva plastového odpadu sú priveľmi zdĺhavé. Preto ako riešenie tohto problému sa javí zámena konvenčných plastov produkovaných z fosílnych zdrojov za biologicky rozložiteľné plasty. Biologická rozložiteľnosť je definovaná ako schopnosť rozkladať sa na konkrétne neškodné produkty činnosťou mikroorganizmov. Hlavnými účastníkmi týchto rozkladných procesov sú baktérie a vláknité huby, ktoré sú schopné využiť tieto plasty ako zdroj uhlíka a energie pre svoj vývoj a rast.

Biodegradovateľné plasty môžeme rozdeliť na základe ich charakteru do troch kategórií:

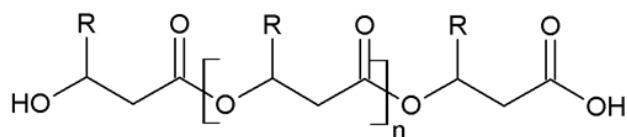
Chemicky syntetizované polyméry: do tejto kategórie patria polyglykolová kyselina, kyselina mliečna, polyvinylalkohol, polyetylén oxid, ktoré sú citlivé na pôsobenie mikrobiálnych enzýmov. Vzhľadom na to, že všetky ich vlastnosti nezodpovedajú vlastnostiam plastov, nie sú schopné nahradiť konvenčné plasty.

Biologicky rozložiteľné plasty na báze škrobu: škrob sa pridáva ako súčasť materiálov vyrábaných z konvenčných plastov. Príkladom môže byť kombinácie škrobu a polyetylénu. Škrob tvoriaci výplň v týchto plastoch sa rozkladá pôsobením mnohých mikroorganizmov nachádzajúcich sa v životnom prostredí. Po rozklade škrobu zostávajú však fragmenty konvenčných plastov, ktoré zotrávajú dlhodobo v environmente.

Biologicky rozložiteľné plasty na báze biopolymérov: polyhydroxyalkanoáty tvoria skupinu úplne biologicky rozložiteľných plastov. Sú to polyesterov nachádzajúce sa v živých organizmoch tvorené z bežných fyziologických organických kyselín. Ich biologickým rozkladom vznikajú netoxické biologicky využiteľné látky, ktoré sú užitkovateľné takmer všetkými živými organizmami.

Polyhydroxyalkanoáty

Polyhydroxyalkanoáty (PHA) sú homo- alebo hetero-polyestery alifatických organických kyselín (Obrázok 1). Sú syntetizované ako intracelulárne zásobné látky mnohých prokaryotických organizmov vo forme lipofilných inklúzií pohybujúcich sa v rozsahu veľkosti 0,2 – 0,5 μm (Obrázok 2). Množstvo akumulovaného PHA môže dosiahnuť až 80 % sušiny produkčnej biomasy. Molekulová hmotnosť polyesterov sa pohybuje od 200 do 3 000 kDa. Kompozícia polyméru závisí tak od druhu produkčného mikroorganizmu ako aj od kultivačných podmienok počas kumulácie tohto polyméru v biomase (Flickinger a Drew, 1999).

R = vodík - Poly(3-hydroxypropionát)

R = metyl - Poly(3-Hydroxybutyrát)

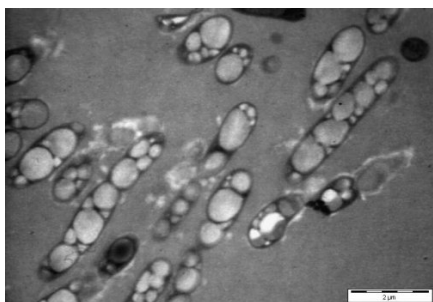
R = etyl - Poly(3-hydroxyvalerát)

R = propyl - Poly(3-hydroxyhexanoát)

R = pentyl - Poly(3-hydroxyoctanoát)

R = nonyl - Poly(3-hydroxydodecanoát)

Obr. 1: Všeobecná štruktúra polyhydroxyalkanoátov.

Obr. 2: PHA akumulované v bunkách baktérií druhu *Wautersia eutropha* (Pohlmann a kol., 2006)

Mikroorganizmy sú schopné inkorporovať do reťazca PHA viac ako 130 rozličných monomérnych zložiek vyznačujúcich sa rozličnými fyzikálno-chemickými vlastnosťami (Du a kol., 2001a). Na základe kompozície polymérov ich delíme do dvoch skupín PHA s krátkym reťazcom (SCL-PHA) obsahujúcim monoméry s dĺžkou reťazca C3 až C5 (napríklad polyhydroxybutyrát (PHB) a hydroxyvalerát (PHV)) (Chien a kol., 2007) a PHA so stredne dlhým reťazcom (MCL-PHA) obsahujúce monoméry s dĺžkou reťazca C6 až C16. V závislosti od zloženia reťazca PHA sa menia i technologické a úžitkové vlastnosti pripravených plastov (Tabuľka 1). Plasty vyrobené z SCL PHA majú vyšší bod topenia ako plast pripravený z MCL PHA. Na druhej strane sa MCL PHA vyznačujú nízkou odolnosťou voči ťahu a sú veľmi krehké (Chien a kol., 2007; Jan a kol., 1996; Luo a kol., 2006; McChalicher a Srienc, 2007; Poirier, 2001; Wu a kol., 2002).

Tab. 1: Tepelné vlastnosti niektorých biologicky a chemicky syntetizovaných polymérov (3HB, 3-hydroxybutyrát; 3HV, 3-hydroxyvalerát; 4HB, 4-hydroxybutyrát; PHA_{MCL}, PHA hlavne tvorené monomérmi so stredne dlhým reťazcom C₆-C₁₂) (Sudesh a kol., 2000)

Typ polyméru	Teplota topenia T_m (°C)	Teplota glasifikácie T_g (°C)
PHB	180	4
P(3HB-co-71% 3HV)	83	-13
P(4HB)	53	-48
PHA MCL	45 – 54	-25 - 40
Polyakrylát	-	-106
Polypropylén	176	-10
Polystyrén	240	100

História PHA

Po prvý krát bolo PHA objavené v roku 1926 pri analýze lipofilných inklúzií hromadených v baktériách druhov *Azotobacter chroococcum* a následne *Bacillus megaterium*. Chemickou analýzou sa zistilo, že sa jedná o polymér kyseliny 3-hydroxybutánovej (PHB) (Lemoigne, 1926). Počas ďalších 25 rokov sa postupne hromadili informácie o prítomnosti polymérov tohto typu v rôznych mikrobiálnych druhoch. Až 50. rokoch minulého storočia sa podrobným skúmaním zistilo, že PHA plnia úlohu zásobárne uhlíka a energie v biomase produkčných organizmov podobne ako škrob v rastlinných bunkách a glykogén v živočíšnych tkanivách (Williamson a Wilkinson, 1958).

Postupne sa okrem kyseliny 3-hydroxybutánovej zistila prítomnosť ďalších organických kyselín v reťazci PHA. 80. rokoch minulého storočia bolo známych viac ako 125 rôznych monomérnych zložiek v prítomných v polyméru PHA. V 90. rokoch minulého storočia pomocou rekombinantných DNA technológií bola analyzovaná biosyntéza tohto polyméru. Zistilo sa, že na akumuláciu PHA sa podieľajú tri kľúčové enzýmy. Konkrétne sa jedná o β -ketotiolázu, produkujúcu východiskový acetoacetyl-CoA, NADPH reduktázu, redukujúcu substrát za vzniku 3-hydroxybutyryl-CoA a PHA syntázu, zodpovednú za polymerizáciu monomérnych jednotiek. Klonovaním génov kódujúcich jednotlivé enzýmy bolo pripravených množstvo rekombinantov schopných produkovať PHA vo svojich bunkách. Dokonca bolo uskutočnené úspešné naklonovanie uvedených génov do rastlín označovaných na producentov PHA budúcnosti (Poirier a kol., 1992).

Začiatkom tohto storočia sa začalo s cieľovým dizajnom jednotlivých proteínov zúčastňujúcich sa biosyntézy PHA. Hlavným záujmom bola úprava PHA syntáza. Tento enzým je potrebné upraviť tak, aby syntetizoval PHA s kompozíciou zložiek determinujúcou výhodné technologické a úžitkové vlastnosti pripravených plastov bez nutnosti ďalšieho opracovania (Sudesh a kol., 2000).

Produkcia PHA

Komerčná produkcia PHA bola spustená v 70. rokoch minulého storočia, keď britská firma ICI začala vyrábať tieto biopolyméry pod značkou BIOPOL®. Zámerom bolo nahradiť konvenčne produkované plasty práve biodegradovateľnými plastmi na báze PHA. Nevýhodou boli však príliš vysoké náklady na fermentačné suroviny (hlavne glukóza), ktorých cena zvyšovala i cenu výsledného polyméru a tým prestávali byť pripravené bioplasty

konkurencie schopné voči konvenčným plastom. V súčasnosti sa, popri vetve orientovanej do molekulárneho dizajnovania produkčných organizmov a enzýmov zúčastnených biosyntézy PHA, rozvíja snaha produkovať PHA z obnoviteľných surovín. Podobne ako je to v prípade biopalív sa pozornosť venuje hlavne slnečnému žiareniu, ktoré dokážu využiť ako zdroj energie fotosyntetizujúce organizmy s rekombinantne vloženým biosyntetickým aparátom na produkciu PHA (rastliny, riasy), a utilizáciu prevažne agropotravinárskych odpadov, ktoré môžu využiť priamo bakteriálny producenti bez potreby zásahu do ich genetickej výbavy. Výroba PHA založená na používaní čistých substrátov je niekoľkonásobne drahšia v porovnaní s výrobou tradičných plastov. Analýzou bežiacich procesov sa dokázalo, že využívaním odpadových surovín alebo aktivovaného kalu z čistiarní odpadových vôd ako vstupných substrátov na produkciu PHA sa dá cena vyrábaného PHA znížiť až o polovicu.

Alternatívne suroviny na výrobu PHA

V literatúre sa stretávame s využitím rôznych surovín od rastlinných polymérov hydrolyzovaných na jednoduché monosacharidy a rastlinných olejov až po vedľajšie produkty vznikajúce po primárnom spracovaní potravinárskych surovín. Tieto vedľajšie produkty sú zväčša bohaté na živiny a v súčasnej dobe sa využívajú v lepšom prípade na skrmovanie, ale často sa likvidujú spaľovaním prípadne v špecializovaných prevádzkach na likvidáciu biologického odpadu a odpadových vôd. Likvidáciou týchto vedľajších produktov sa výrobcom potravín tvoria relatívne vysoké náklady. Aplikáciou organizmov schopných produkovať polyhydroxyalkanoáty v takýchto prevádzkach by bolo možné znížiť náklady spojené s likvidáciou biologických odpadov vznikajúcich pri primárnom výrobnom procese a sekundárne tvoriť ekonomicky výhodný produkt, ktorý je možné komerčne využiť ako hrubý biopolymér resp. po jeho opracovaní je možné ho priamo využiť pri balení produkovaných potravinárskych produktov.

Aktivovaný kal produkovaný v čistiarniach odpadových vôd sa v súčasnosti využíva ako hnojivo. Mnohé publikácie poukazujú na to, že aktivovaný kal je vhodným substrátom pre produkciu PHA baktériami druhu *W. eutropha* (Mengmeng a kol., 2008; Pijuan a kol., 2008). Aktivovaný kal je produkovaný zmesnou kultúrou mikroorganizmov z komunálnych a priemyselných odpadových vôd. Prítomnosť iných druhov a rôznych kontaminantov plynúcich zo spracovania širokého spektra odpadov môže narušiť produkciu PHA z tejto suroviny. Avšak špecifické odpadové vody produkované potravinárskym priemyslom nevhodné pre vypustenie do vodných tokov pre vysoký obsah utilizovateľných sacharidov, proteínov a lipidov charakterizovateľných vysokou hodnotou BSK 5 a CHSK 5 sú ideálnymi substrátmi práve pre produkciu PHA. Aplikáciou čistenia týchto odpadových vôd za účelom produkcie PHA by mohli byť využité náklady spojené s prevádzkou čistiarne odpadových vôd na produkciu PHA a nie aktivovaného kalu.

Ďalším potenciálne využiteľným substrátom na produkciu PHA je odpadový glycerol pri výrobe metylesteru repkového oleja (MERO) (Cavalheiro a kol., 2009). Využitie tohto glycerolu si vyžaduje purifikačné kroky odstraňujúce balasty vnesené do glycerolu počas esterifikácie mastných kyselín repkového oleja (filtrácia, neutralizácia, frakčná vákuová destilácia, bielenie, dezodorizácia a absorpcia na ionexoch). Pre malé a stredné podniky je často ekonomicky nezvládnuteľné a finančne náročné zabezpečiť uvedené prečisťovanie glycerolu. Tento surový glycerol sa tak stáva ďalej nevyužívaným odpadom (Cavalheiro a kol., 2009). Riešením tohto problému by bola bio-rafinéria zabezpečujúca tak výrobu biopalív ako aj biologicky rozložiteľných plastov na báze PHA (Cavalheiro a kol., 2009; Velho, 2006).

Poslednou surovinou potenciálne využiteľnou pri produkcii PHA sú sacharidy, ktoré bežní producenti nie sú schopní využiť vo forme substrátu. V takomto prípade je možné využiť dvoj krokový systém produkcie. V prvom kroku sa z daného sacharidu vytvorí intermediát pôsobením utilizačného organizmu a následne sa jeho produkt využije pri produkcii PHA. Príkladom takéhoto duálneho systému môže byť produkcia PHA za účasti baktérií druhu *Lactococcus lactis* produkujúcich zo xylózy kyselinu mliečnu, ktorá je následne využívaná baktériami druhu *W. eutropha* na produkciu PHA (Braunegg a kol., 1998).

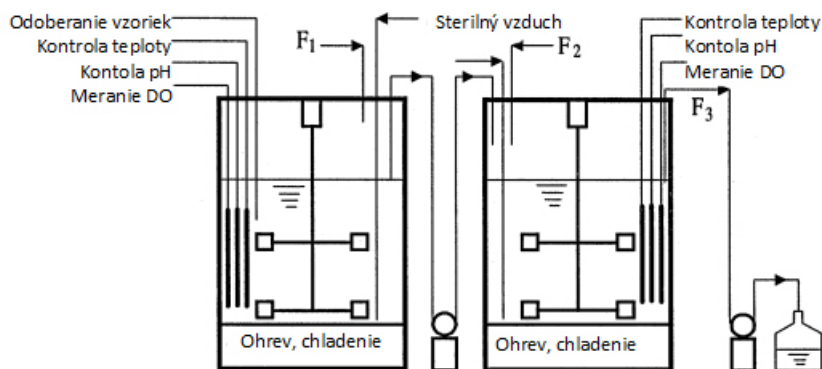
Spôsob fermentácie pri produkcii PHA

Produkciu PHA je možné uskutočniť z rôznych surovín fermentačnými postupmi za špecifických podmienok. Na základe týchto špecifických podmienok vyžadovaných na akumuláciu PHA je možné produkčné mikroorganizmy deliť do dvoch skupín. Do prvej skupiny sú zaradené baktérie, ktoré vyžadujú na akumuláciu PHA nízku koncentráciu jedného zo zdrojov makroelementov (dusík, fosfor, horčík, alebo síra). Túto skupinu baktérií predstavujú druhy *W. eutropha*, *Protomonas extorques* a *Protomonas oleovorans*. Druhú skupinu tvoria baktérie, ktoré produkujú PHA bez obmedzenia výživy. Do tejto skupiny sú zaradené *Alcaligenes latus*, mutantný kmeň *Azobacter vinelandii* a rekombinantná *Escherichia coli* (Khanna a Srivastava, 2005). Keďže sa z počiatku nepoznali druhy a kmene schopné akumulovať PHA vo významných koncentráciách aj pri dostatku potrebných makroelementov, hodnotil sa spôsob fermentácie v kontexte s výťažnosťou procesu. Keďže druhá skupina baktérií produkujúcich PHA bez obmedzenia výživy je z pohľadu stability problematická, uvádzame vplyv spôsobu fermentácie na produkciu PHA. Samotný fermentačný proces produkcie PHA sa môže uskutočniť vsádzkovou (batch), semi-kontinuálnou (fed-batch) a kontinuálnou fermentáciou (continuous). PHA sa následne z produkčnej biomasy sa získava rôznymi fyzikálnymi, chemickými a biologickými metódami.

Prvé pokusy produkcie PHA boli uskutočnené vsádzkovou fermentáciou, pri ktorej sa súčasne s rastom biomasy produkovali aj PHA. Nakoľko v prostredí s dostatočným množstvom dusíka bol väčší prírastok biomasy ako akumulácia PHA v biomase, bol tento systém označený za neefektívny. I navzdory tomu je možné v jedнокrokovom

chemostate nahromadiť v sušine bakteriálnej biomasy *W. eutropha* DSM 545 až 33% PHB. Tento proces je však neefektívny, nakoľko sa úplne nevyužije substrát vzhľadom na vysoký pomer medzi zdrojom uhlíka a dusíka, ktorý je nutné dodržať ako jednu z nutných podmienok na akumuláciu PHA (Braunegg a kol., 1998). Okrem toho v prostredí s nízkym obsahom zdroja dusíku zdroja a vysokou koncentráciou glukózy je nárast produkčnej biomasy veľmi nízky, čo sa prejaví i na celkovej výťažnosti procesu.

Tento aspekt bol hlavným dôvodom pre neskoršie zavedenie dvojkrokového systému produkcie PHA. V prvom kroku sa zabezpečili podmienky pre optimálny rast biomasy produkčného mikroorganizmu a následne v druhom kroku prebiehala akumulácia PHA. Príklad takéhoto usporiadania fermentačného systému je na Obrázku 3 (Du a kol., 2001b, Ghaffar, 2002).

Obr. 3: Systém kontinuálnej dvojkrokovej produkcie PHA (Du a kol., 2001b).

Pre získanie vysokej výťažnosti PHA pomocou baktérií patriacich do druhej skupiny je pri vsádzkovej fermentácii dôležité udržiavať dostatočnú koncentráciu živín. Keďže syntéza PHA u týchto baktérií nezávisí od nízkej koncentrácie živín, je možné použiť napríklad kukuričný hydrolyzát, kvasničný extrakt alebo rybí peptón ako kultivačné médium (Khanna a Srivastava, 2005).

Literatúra

- BRAUNEGG, G., LEFEBVRE, G., GENSER, K. F. 1998. Polyhydroxyalkanoates, biopolyesters from renewable resources: Physiological and engineering aspects. In *Journal of Biotechnology*. ISSN 0168-1656, 1998, vol. 65, p. 127–161.
- CAVALHEIRO, J.M.B.T., ALMEIDA, M.C.M.D., GRANDFILS C., da FONSECA M.M.R. 2009. Poly(3-hydroxybutyrate) production by *Cupriavidus necator* using waste glycerol. In *Process Biochemistry*. ISSN 0032-9592, 2009, vol. 44, p. 509-515.
- DU, G., CHEN, J., YU, J., LUN, S. 2001a. Kinetic studies on poly-3-hydroxybutyrate formation by *Ralstonia eutropha* in a two-stage continuous culture system. In *Process Biochemistry*. ISSN 0032-9592, 2001a, vol. 37, p. 219 – 227.
- DU, G., CHEN, J., YU, J., LUN, S. 2001b. Continuous production of poly-3-hydroxybutyrate by *Ralstonia eutropha* in a two-stage culture system. In *Journal of Biotechnology*. ISSN 0168-1656, 2001b, vol. 88, p. 59 – 65.
- FLICKINGER, M. C. DREW, S. W. 2002. Encyclopedia of Bioprocess Technology – Fermentation, Biocatalysis, and Bioseparation. In John Wiley & Sons. ISBN 0471254932, 1999, vol. 1-5, p. 2024-2133.
- Ghaffar, 2002
- CHIEN, CH-CH., CHEN, CH-CH., CHOI, M-H., KUNG, S-S., WEI, Y-H. 2007. Production of poly-β-hydroxybutyrate (PHB) by *Vibrio* spp. isolated from marine environment. In *Journal of Biotechnology*. ISSN 0168-1656, 2007, vol. 132, p. 259 – 263.
- JAN, S., ROBLOT, C., COURTOIS, J., COURTOIS, B., BARBOTIN, J. N., SÉGUIN, J. P. 1996. H NMR spectroscopic determination of poly-3-hydroxybutyrate extracted from microbial biomass. In *Enzyme and Microbial Technology*. ISSN 0141-0229, 1996, vol. 18, p. 195 – 201.
- KHANNA, S., SRIVASTAVA, A. K. 2005. Recent advances in microbial polyhydroxyalkanoates. In *Process Biochemistry*. ISSN 1359-5113, 2005, vol. 40, p. 607–619.
- LEMOIGNE, M. 1926. Produits de dehydration et de polymerisation de l'acide β-oxobutyrique. In *Bulletin de la Societe de chimie biologique*. ISSN 0037-9042, 1926, vol. 8, p. 770-782.
- LUO, R., CHEN, J., ZHANG, L., CHEN, G. 2006. Polyhydroxyalkanoate copolyesters produced by *Ralstonia eutropha* PHB-4 harboring a low-substrate-specificity PHA synthase PhaC_{2P_s} from *Pseudomonas stutzeri* 1317. In *Biochemical Bioengineering Journal*. ISSN 1369-703X, 2006, vol. 32, p. 218 – 225.
- McCHALICHER, CH. W. J., SRIENC, F. 2007. Investigating the structure–property relationship of bacterial PHA block copolymers. In *Journal of Biotechnology*. ISSN 0168-1656, 2007, vol. 132, p. 296 – 302.

- MENGMENG, C., HONG, CH., QINGLIANG, Z., SHIRLEY, S. N., JIE, R. 2008. Optimal production of polyhydroxyalkanoates (PHA) in activated sludge fed by volatile fatty acids (VFAs) generated from alkaline excess sludge fermentation. In *Bioresource Technology*. ISSN 0960-8524, 2008, vol. 100, p. 1399 – 1405.
- PIJUAN, M., CASAS, C., BAEZA, J.A. 2009. Polyhydroxyalkanoate synthesis using Different carbon sources by two enhanced biological phosphorus removal microbial communities. *Process Biochemistry*, 2009, 44, s. 97 – 105.
- POHLMANN, A., FRICKE, W. F., REINECKE, F., KUSIAN, B., LIESEGANG, H., GRAMM, R., EITTINGER, T., EWERING, C., POTTER, M., SCHWARTZ, E., STRITTMATTER, A., VOSS, I., GOTTSCHALK, G., STEINBÜCHEL, A., FRIEDRICH, B., BOWIEN, B. 2006. Genome sequence of the bioplasticproducing "Knallgas" bacterium *Ralstonia eutropha* H16. In *Nature Biotechnology*. ISSN 1087-0156, 2006, vol. 24, p. 1257.
- POIRIER, Y. 2001. Polyhydroxyalkanoate synthesis in plants as a tool for biotechnology and basic studies of lipid metabolism. In *Progress in Lipid Research*. ISSN 0163-7827, 2001, vol. 41, p. 131 – 155.
- POIRIER, Y., DENNIS, D.E., KLOMPARENS, K., SOMERVILLE, C. 1992. Polyhydroxybutyrate, a biodegradable thermoplastic, produced in transgenic plants. In *Science*. ISSN 1095-9203, 1992, vol. 256, p. 520-523.
- SUDESH, K., ABE, H., DOI, Y. 2000. Synthesis, structure and properties of polyhydroxyalkanoates: biological polyesters. In *Progress in Polymer Science*. ISSN 0079-6700, 2000, vol. 25, p. 1503 – 1555.
- VELHO, L. 2006. The development of a sugar-based plastics in Brazil. The role of government schemes in fostering public sector research-industry relations. In *Technology Transfer Society Conference*, 2006.
- WILLIAMSON, D.H., WILKINSON, J.F. 1985. The isolation and estimation of the poly- β -hydroxybutyrate inclusions of *Bacillus* species. In *Journal of General Microbiology*. ISSN 0022-1287, 1958, vol. 19, p. 210-222.
- WU, H-A., SHEU, D-S., LEE, CH-Y. 2002. Rapid differentiation between short-chain-length and medium-chain-length polyhydroxyalkanoate-accumulating bacteria with spectrofluorometry. In *Journal of Microbiological Methods*. ISSN 0167-7012, 2002, vol. 53, p. 131 – 155.

Baktérie a vyššie rastliny v prostredí toxických kovov, ionizujúceho žiarenia a nedostatku živín – život v extrémnych podmienkach

Josef AUGUSTÍN

Rast baktérií v bazénoch uskladnenia vyhoreného jadrového paliva

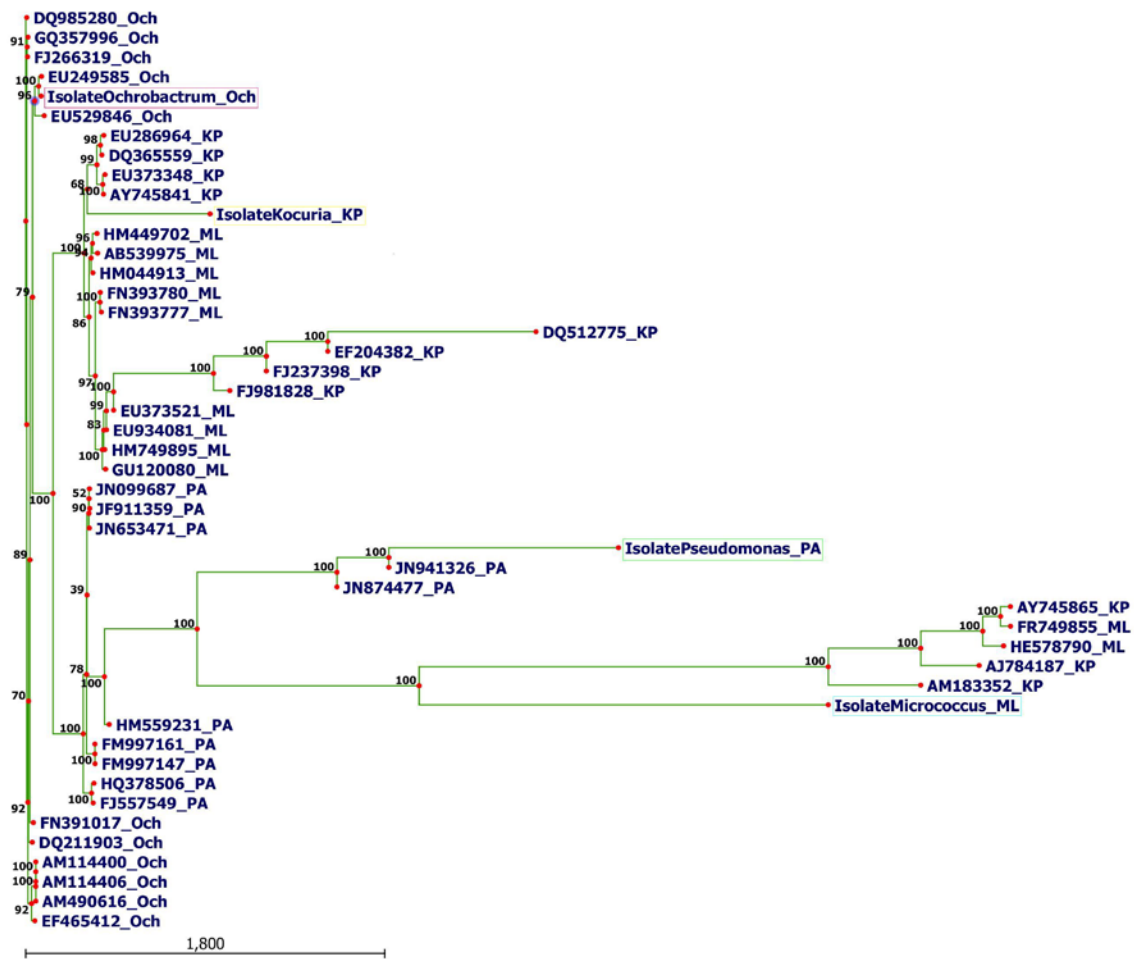
Vyhorené jadrové palivo sa v súčasnej dobe na Slovensku ukladá v skladoch vyhoreného jadrového paliva (JAVYS, a.s., Jaslovské Bohunice). Palivo v kazetách je ponorené v krytých bazénoch naplnených deionizovanou vodou. Vo vode týchto bazénov je možné dokázať prítomnosť mikroorganizmov, napriek tomu že sa jedná o prostredie s extrémne nízkym obsahom živín, súčasne vystavenému účinkom ionizujúceho žiarenia. Poznanie vlastností takýchto mikroorganizmov je dôležité z praktického i vedeckého hľadiska. Rast mikroorganizmov môže spôsobovať technologické problémy akými sú zanášania filtračných systémov a znižovanie účinnosti kolónových systémov určených pre zachytávanie rádioaktívnych prvkov uvoľnených z uskladneného paliva i biokoróziu konštrukčných materiálov. Fenomén prežívania mikroorganizmov v prostredí ionizujúceho žiarenia je predmetom rádiobiológov a molekulových genetikov nakoľko ionizujúce žiarenie poškodzuje mnohé vitálne dôležité systémy bunky, v prvom rade DNA, zabezpečujúcej prenos genetických informácií.

Z vody uvedených bazénov sme získali pomerne široké spektrum baktérií líšiacich sa morfológiou, rastovými charakteristikami a nárokmi na živiny. Časť z nich bolo možné zaradiť do skupiny ťažko kultivovateľných, s pomerne úzkym rozmedzím teplôt pre optimálny rast. Izoláty baktérií, ktoré pri použití klasických kultivačných techník na syntetických a komplexných médiách vykazovali dlhodobu reprodukovateľnosť vlastností sme identifikovali pomocou 16S rDNA molekulárno-fylogenetických prístupov. Zrovnanie príslušných 16S rDNA sekvencií neznámych izolátov za použitia nástroja BLAST spolu s databázou GenBank a následné vytvorenie fylogenetických stromov viedlo k identifikácii ich rodov - *Kocuria*, *Ochrobactrum*, *Micrococcus* a *Pseudomonas* (Obr. 1).

Fylogenetický strom vytvorený zo sekvencií blízkych rodu *Kocuria* spp. vykázal blízkú príbuznosť s druhom *Kocuria palustris*. Sekvencie rodov *Kocuria* a *Micrococcus* zdieľajú homológiu a vytvárajú dve vzdialené oblasti (distant region) na fylogenetickom strome zo všetkých zrovnaní sekvencií izolátov. Bootstrap analýza potvrdila identifikáciu obidvoch rodov v týchto oblastiach ako *Kocuria palustris* a *Micrococcus luteus*. Analýza stromu zo 16S ribozomálnej sekvencie ďalšieho izolátu viedla k dobre konzervovanej identifikácii druhu *Pseudomonas aeruginosa*. Analýza stromu 16S rDNA sekvencie *Ochrobactrum* spp. skončila definíciou rodu.

Baktérie z rodu *Kocuria* patria do skupiny mikroorganizmov rezistentných proti letálnemu účinku ionizujúceho žiarenia. To im umožňuje prežívať i v podmienkach, kedy radiácia vylučuje rozvoj mikroorganizmov, bežne sa vyskytujúcich v nekontaminovanom prostredí. Mnohé publikované práce potvrdili prežívanie mikroorganizmov po ožiarení dávkou 11 000 Gy, čo zodpovedá absorbovanej energii 11 000 J/kg.

Vo vodnom prostredí alebo aspoň v prostredí s vysokým obsahom vlhkosti, vystavenom pôsobeniu ionizujúceho žiarenia, akým sú úložiská vyhoreného jadrového paliva, rádioaktívneho odpadu i systém potrubí na transport kvapalín obsahujúcich rádioaktívne látky sa baktérie rezistentné proti letálnym účinkom ionizujúceho žiarenia budú podieľať na tvorbe biologických zákalov. Dôsledkom toho môžu byť technologické problémy prevádzky spomenutých zariadení ako je zanášanie filtračných systémov a znižovanie účinnosti ionexových kolón používaných na odstraňovanie kationov a aniónov z kontaminovaných roztokov. Rast baktérií na tuhých povrchoch vo forme biofilmov bude okrem toho zvyšovať riziko korózie použitých konštrukčných materiálov.

Obr. 1. Phylogenetický strom – kombinácia zrovnávaných 16S rDNA sekvencií všetkých testovaných izolátov z Medziskladu vyhoreného paliva v JAVYS, a.s. Jaslovské Bohunice.

Akumulácia rádionuklidov mikroorganizmami a rastlinami z kontaminovaného prostredia

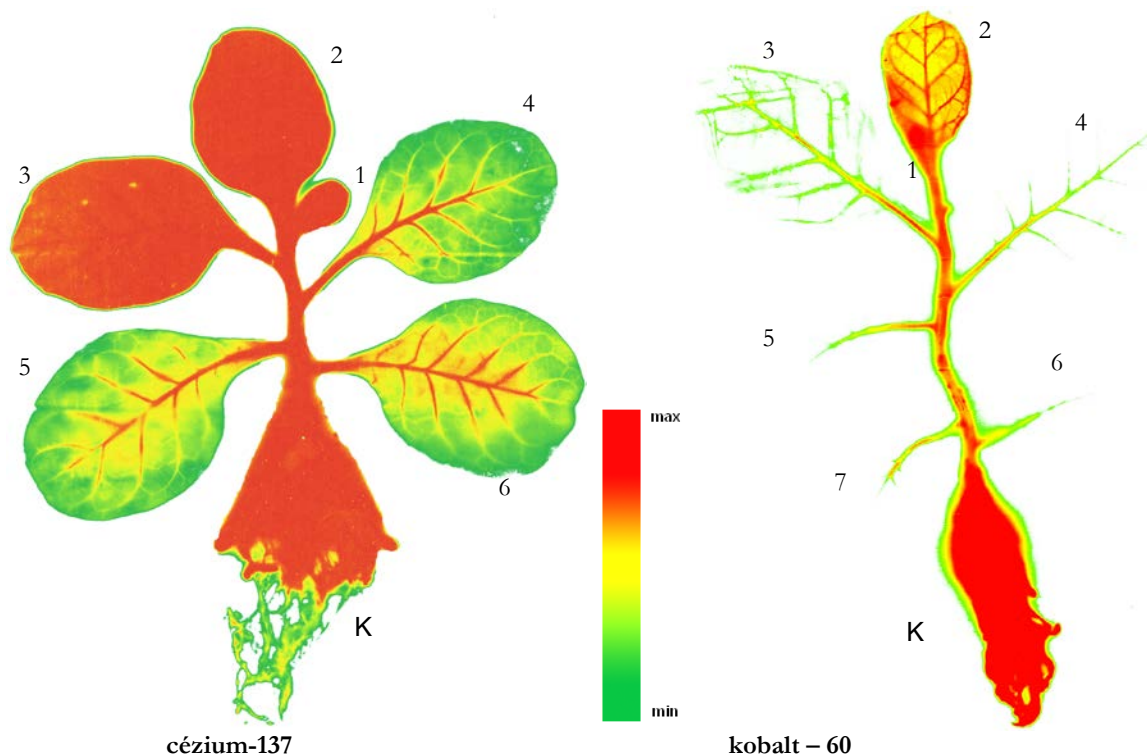
Pri interakcii mikroorganizmov s roztokmi kationov toxických kovov dochádza k ustaľovaniu koncentračných rovnováh medzi biomasou a roztokom, pričom rozhodujúcu úlohu hrajú procesy aktívneho transportu, sorpcie a vnútrobunkovej distribúcie. Procesy sorpcie možno opísať rovnicami adsorpčnej izotermy v rôznych vyjadreniach.

Pozoruhodné z hľadiska príjmu rádionuklidov sú lišajníky. Rastú na kôrach stromov a skalách desiatky rokov. Od polovice minulého storočia až do súčasnej doby predstavujú nesfalšovateľnú chronológiu zamorenia prostredia rádionuklidmi na miestach testovania jadrových zbraní ako aj typ uskutočnených jadrových reakcií a ich mohutnosť.

V laboratórnych experimentoch s lišajníkmi (*Hypogymnia physodes*, *Evernia prunastri*) a machmi (*Rhytidiadelphus squarrosus*) sme získali rad kvantitatívnych údajov o zákonitostiach sorpcie kovov a rádionuklidov ^{60}Co , ^{65}Zn , ^{109}Cd a ^{137}Cs , kinetike procesu a reverzibilitate väzby. V prípade sorpcie študovaných kationov kovov ide vždy o rýchly proces, nezávislý na metabolickej aktivite. Proces uskutočňovaný za účasti transportných systémov je prebieha nižšou rýchlosťou ako proces sorpcie a je ovplyvňiteľný metabolickými inhibítormi. Príjem kationov za účasti transportných systémov podlieha zákonitostiam určovaných fyziologickým stavom bunky a ich genetickej výbavy (napr. účasť Mg/Co/Ni transportných génov).

V prípade vyšších rastlín sú kationy kovov prijímané z roztoku koreňovým systémom transportované do nadzemných častí rastlín, pričom rýchlosť transportu je funkciou transpirácie vody. Na Obr. 2 je pre znázornenie uvedená topografická distribúcia ^{137}Cs a ^{60}Co v rastlinách tabaku viržinského.

Obr. 2. Topografická distribúcia ^{137}Cs v tabaku (*Nicotiana tabacum* L.) po 9 dňoch kultivácie a ^{60}Co po 7 dňoch kultivácie v 25% Hoaglandovom médiu s počiatočnou koncentráciou $C_0 = 2,4 \mu\text{mol}\cdot\text{dm}^{-3}$ CsCl (11,34 kBq v 40 ml) a $C_0 = 1,9 \mu\text{mol}\cdot\text{dm}^{-3}$ CoCl₂ (10,5 kBq v 40 ml). Autorádiogramy z čiernobielej škály transformované do gradientu farieb pomocou programu Adobe Photoshop CS2.

Rastliny vykazujúce schopnosť kumulovať veľké množstvá katiónov ťažkých kovov (hyperakumulátory ťažkých kovov) bez známkov fyto toxického účinku disponujú spravidla zvýšenou rýchlosťou syntézy látok zo skupiny fytochelátínov a metalotioneínov. I keď v princípe schopnosť rastlín akumulovať toxické kovy je možné využiť na dekontamináciu pôdy, výpočty i experimentálne získané poznatky ukazujú na obmedzené možnosti takejto metódy v praxi a to najmä v dôsledku zníženej biologickej dostupnosti kovov. Ukázalo sa, že radiocézium sa reverzibilne viaže na aluminosilikátové zložky pôdy do takej miery, že nie je extrahovateľné ani silnými minerálnymi kyselinami.

Biodeteriorácia konštrukčných materiálov pôsobením mikroorganizmov

Konštrukčné materiály typu betón, oceľ i plasty vystavené pôsobeniu vody a atmosférickým vplyvom podliehajú korózii, čo je všeobecný názov pre stratu funkčných vlastností, pôsobením vonkajších faktorov. V tejto časti prednášky poukážeme na skutočnosť, že mikroorganizmy môžu byť príčinou korózie i v takých prípadoch kedy by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že je spôsobená chemickými a elektrochemickými procesmi.

Koľajový systém podzemných dráh je vystavený korózii pôsobením blúdívých prúdov elektrickej trakcie. Tomu zodpovedajú aj prijímané opatrenia na zníženie deterioračných účinkov využívajúce napr. katódovú ochranu i zlepšenie izolačných vlastností. Rovnaký deštruktívny efekt môže však vzniknúť aj pôsobením mikroorganizmov a to na miestach, ktoré sú pre rozvoj mikroorganizmov nevýhodné, najmä v dôsledku nedostatku ľahko užitelných živín (Obr. 3).

Obr. 3. Pohľad na koľajnicu, pružinu s maticou, rebrovú podložku a samotesniacu bezpečnostnú maticu vo fáze pokročilej korózie. Na vyleptanom betóne leží rozpadnutý zvyšok prstencovej plastovej podložky pôvodne umiestnenej na kotviacej skrutke. Mäkká hmota vznikajúca depolymerizáciou polyuretánovej podložky je vytlačaná spod rebrovej podložky.

Pri štúdiu príčin rýchleho znehodnocovania časti koľajového systému podzemnej elektrickej železnice mesta Budapešť sme zistili, že rozhodujúcim faktorom nie sú galvanické prúdy, ale pôsobenie mikroorganizmov. V poškodených miestach došlo k rozrušeniu betónového lôžka koľají, rozpadu plastovej izolačnej podložky uloženia koľaje a masívnej korózii uchytenia oceľových častí koľaje. Ukázalo sa, že za rozrušenie betónu i korózie oceľových častí je zodpovedná tvorba kyseliny sírovej (pH 1-2) vznikajúcej oxidáciou síry nachádzajúcej sa v miestach korózie pôsobením baktérií *Thiobacillus thiooxidans* a *Thiobacillus ferrooxidans*. Porovnanie IČ spektier neporušenej a poškodenej pružnej plastovej podložky ukázalo, že došlo k hydrolyze amidových väzieb (-CO-NH-) použitého plastu na báze polyuretánovej gumy $[-OC-NH-C_6H_4-CH_2-C_6H_4-NH-CO-O-R-O-]_n$. Je pozoruhodné, že na iných miestach tunela podzemnej dráhy bez priesaku povrchovej vody v hĺbkach približne 30 m, razeného tunelárskou technikou sa známky biokorózie nezistili. V týchto miestach zistenú koróziu bolo možné vysvetliť na báze elektrochemických procesov.

Záverečné poznámky

Riešenie problémov vyradovania jadrových reaktorov, bezpečného nakladania s rádioaktívnym odpadom i vyhoreným jadrovým palivom bude vyžadovať interdisciplinárny prístup za účasti odborníkov mnohých vedných disciplín. Bude nutné hľadať kompromis medzi teoretickým možným a v akceptovateľnom časovom horizonte a pri daných ekonomických možnostiach realizovateľným postupom umožňujúcim dodržanie noriem ochrany životného prostredia. Z hľadiska posudzovania vplyvu ionizujúceho žiarenia a jeho otvorených zdrojov bude nutné riešiť otázky distribúcie rádionuklidov v biologických systémoch na úrovni pôda – voda – rastlina - potravinová reťaz. V rámci štúdia účasti jednotlivých biologických systémov na bunkovej úrovni sa ukazuje nevyhnutnosť poznávania zákonitostí transportu iónových foriem prvkov (špeciácia) cez membránové systémy a ich intracelulárnej distribúcie. Ide o interdisciplinárny prístup náročný tiež na technické vybavenie pracovísk.

V našej práci okrem bežných techník štúdia mikroorganizmov (parametrov rastu, ID_{50} , morfológie, metabolickej aktivity), pestovania vyšších rastlín (hydropónia v definovaných živných médiách a koreňový i listový príjem rádionuklidov), chemických analýz (stanovenie funkčných skupín IR spektrometriou a potenciometrickou titráciou), separačných metód (sekvenčná extrakcia) a rádiometrických meraní sú využívané ďalšie metódy. Z rádiometrických treba spomenúť: gama-spektrometriu, autorádiografiu a spektrometriu Ge-detektorom. Z numerických metód: výpočet iónových foriem kationov kovov danej hodnoty pH v roztoku iných elektrolytov (špeciálna analýza programom VISUAL MINTEQ). Zo zobrazovacích metód a štúdia topografickej distribúcie: rastrovacía elektrónová mikroskopia a SEM-EDX analýza. Z metód molekulovej biológie: analýza 16S rDNA a bionformatická analýza sekvencie DNA.

Literatúra:

TIŠÁKOVÁ, L., PÍPÍŠKA, M., GODÁNY, A., HORNÍK, M., VIDOVÁ, B., AUGUSTÍN J. 2012. Bioaccumulation of ^{137}Cs and ^{60}Co by bacteria isolated from spent nuclear fuel pools. In: Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry, 2012 DOI: 10.1007/s10967-012-1932-6 (in press)

- REMENÁROVÁ, L., PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., ROZLOŽNÍK, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2012. Biosorption of cadmium and zinc by activated sludge from single and binary solutions: Mechanism, equilibrium and experimental design study. In: Journal of the Taiwan Institute of Chemical Engineers, 2012, 43, p. 433-443, ISSN 1876-1070.
- PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., REMENÁROVÁ, L., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2010. Biosorption of Cadmium, Cobalt and Zinc by moss *Rhytidiadelphus squarrosus* in the single and binary component systems. In: Acta Chimica Slovenica, 2010, 57, p. 163-172, ISSN 1318-0207.
- MAREŠOVÁ, J., PIPÍŠKA, M., ROZLOŽNÍK, M., HORNÍK, M., REMENÁROVÁ, L., AUGUSTÍN, J. 2010. Cobalt and strontium sorption by moss biosorbent: Modeling of single and binary metal systems. In: Desalination, 2010, ISSN 0011-9164.
- MAREŠOVÁ, J., REMENÁROVÁ, L., HORNÍK, M., PIPÍŠKA, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2012. Foliar uptake of zinc by vascular plants: radiometric study. In: Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry, 2012, 292, p. 1329-1337, ISSN 0236-5731.
- REMENÁROVÁ, L., PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J. 2010. Mechanistic evaluation of Co and Zn sorption processes using equilibrium modeling, FTIR and SEM-EDX analysis. In: Chemické Listy: XI. Medzinárodná konferencia Súčasný stav a perspektívy analytickej chémie v praxi: zborník príspevkov, 2010, 104, p. 722-728, ISSN 0009-2770.
- HORNÍK, M., PIPÍŠKA, M., VRTOCH, E., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2005. Bioaccumulation of ^{137}Cs and ^{60}Co by *Helianthus annuus*. In: Nukleonika, 2005, 50, p. 49-52, ISSN 0029-5922.
- HORNÍK, M., PIPÍŠKA, M., VRTOCH, E., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2006. Biosorption of radiocobalt by lichen *Hypogymnia physodes*. In: Cereal Research Communications, 2006, 34, p. 25-28, ISSN 0133-3720.
- PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., VRTOCH, E., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2008. Biosorption of Zn and Co ions by *Evernia prunastri* from single and binary metal solutions. In: Chemistry and Ecology, 2008, 24, p.181-190, ISSN 0275-7540.
- VRTOCH, E., PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J. 2010. Nové prístupy ku štúdiu kinetiky biosorpcie organických farbív. In: Chemické Listy: XI. Medzinárodná konferencia Súčasný stav a perspektívy analytickej chémie v praxi: zborník príspevkov, 2010, 104, p. 788-795, ISSN 0009-2770.
- VRTOCH, E., PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2010. Sorption of cesium from water solutions on potassium nickel hexacyanoferrate-modified *Agaricus bisporus* mushroom biomass. In: Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry, 2010, ISSN 0236-5731.
- PIPÍŠKA, M., VRTOCH, E., HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2007. Uptake of ^{137}Cs and ^{60}Co by bryophytes and lichens. In: Cereal Research Communications, 2007, 35, p. 929-932, ISSN 0133-3720.
- HORNÍK, M., PIPÍŠKA, M., KOČIOVÁ, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2008. Influence of chelating agents on ^{60}Co uptake by fresh water algae. In: Cereal Research Communications, 2008, 36, p. 419-422, ISSN 0133-3720.
- HORNÍK, M., PIPÍŠKA, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J., KOČIOVÁ, M. 2007. Distribution of ^{137}Cs and ^{60}Co in components of fresh water system. In: Cereal Research Communications, 2007, 35, p. 473-476, ISSN 0133-3720.
- HORNÍK, M., PIPÍŠKA, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J., BARÁTOVÁ, Z. 2007. Distribution of ^{137}Cs and ^{60}Co in components of fresh water plants. In: Cereal Research Communications, 2007, 35, p. 477-480, ISSN 0133-3720.
- PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., SEKÁČOVÁ, J., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2008. Influence of complexing ligands and mineral nutrients on zinc foliar uptake and translocation in vascular plants. In: Cereal Research Communications, 2008, 36, p. 415-418, ISSN 0133-3720.
- PIPÍŠKA, M., ZÁVODSKÁ, L., HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J., SZÁKAL, P., SCHMIDT, R. 2006. Behaviour of radiostrontium in environment. In: Cereal Research Communications, 2006, 34, p. 69-72, ISSN 0133-3720.
- HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J., PIPÍŠKA, M. 2006. Biokorózia gumových, oceľových a betónových komponentov trate podzemnej železnice. 14th International Scientific Conference COM-MAT-TECH 2006. Conference Proceedings, STU Trnava 2006, pp. 1-6.
- PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., KOČIOVÁ, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2005. Influence of time, temperature, pH and inhibitors on bioaccumulation of radiocaesium – ^{137}Cs by lichen *Hypogymnia physodes*. In: Nukleonika, 2005, 50, p. 29-37, ISSN 0029-5922.
- PIPÍŠKA, M., HORNÍK, M., KOČIOVÁ, M., AUGUSTÍN, J., LESNÝ, J. 2005. Radiostrontium uptake by lichen *Hypogymnia physodes*. In: Nukleonika, 2005, 50, p. 39-44, ISSN 0029-5922.
- PIPÍŠKA, M., LESNÝ, J., HORNÍK, M., AUGUSTÍN, J. 2004. Plant uptake of radiocesium from contaminated soil. In: Nukleonika, 2004, 49, p. 9-11, ISSN 0029-5922.
- LESNÝ, J. 2011. Mikrobiologicko-chemická analýza vzoriek vody a tuhých materiálov z podzemnej železnice mesta Budapešť. Záverečná správa úlohy číslo ZM-37-09-1-00202-02100, FPV UCM. Trnava, 2011

Dizertačné práce:

- MAREŠOVÁ, J. 2012. Opis transportu Cs^+ , Cd^{2+} , Co^{2+} a Zn^{2+} iónov v pletivách cievnatých rastlín s využitím rádioanalytických metód. Dizertačná práca. Trnava, 2012
- VRTOCH, E. 2011. Charakterizácia premeny toxických kovov v prostredí s využitím rádioanalytických metód. Dizertačná práca. Trnava, 2011

HORNÍK, M. 2010. Biotechnologické princípy viazania toxických kovov z prostredia. Dizertačná práca. Trnava, 2010

PIPÍŠKA, M. 2008. Bioremediácia prostredia kontaminovaného toxickými kovmi. Dizertačná práca. Trnava, 2008

Faktory životného prostredia a systémový lupus erythematosus

Jozef ROVENSKÝ, Mária KOVÁŘOVÁ, Mária STANČÍKOVÁ

Úvod

Systémový lupus erythematosus (SLE) je typickým ochorením, ktoré sa vyskytuje častejšie u žien v pomere 9:1 oproti mužskej populácii. V patogenéze choroby hrajú dôležitú úlohu genetické faktory, epigenetické vplyvy (napríklad metylácia DNA, posttranslačná modifikácia histónov), hormonálne faktory, napokon vplyv životného prostredia. V našom prehľade sa venujeme faktorom životného prostredia, ktoré nás obklopujú (vzduch, voda, potraviny syntetické a prirodzené, chemikálie, mikroorganizmy, žiarenie, priemyselné vedľajšie produkty a fyzikálne faktory (Sarzi-Puttini et al., 2005).

Reumatické choroby asociované so životným prostredím

V posledných rokoch sa medzi reumatickými chorobami vyčlenila skupina ochorení, ktoré vznikajú po zjavnej expozícii špecifického faktoru životného prostredia. Tieto ochorenia sa v súčasnosti označujú termínom Environmentally Associated Rheumatic Diseases - EARD (reumatické choroby asociované so životným prostredím) (Miller, 1999). Výskyt EARD je zriedkavejší ako výskyt bežných (idiopatických) reumatických chorôb. Väčšinou sa prezentujú ako kazistiky alebo aktuálne štúdie s malým počtom chorých. Jednou z hlavných príčin je absencia všeobecne akceptovaných diagnostických kritérií.

V súčasnosti sa za minimálne pokladajú nasledujúce kritéria:

1. Rozvoj všetkých príznakov a symptómov a laboratórnych abnormalít sa zisťuje po expozícii špecifického faktoru prostredia (agens).
2. U pacienta nie sú asociované so syndrómom žiadne iné faktory prostredia.
3. Odstránením vyvolávajúceho faktora sa eliminuje alebo zmierni závažnosť príznakov, symptómov a asociovaných laboratórnych nálezov.
4. Reexpozícia faktoru spôsobí obnovenie syndrómu alebo závažnosti príznakov alebo laboratórnych nálezov.
5. Syndróm sa vyskytuje u chorého po určitom čase latencie, alebo má iné klinické a laboratórne charakteristiky.
6. V porovnaní s idiopatickými reumatickými chorobami charakterizujú syndróm atypické abnormality, serologické nálezy a genetické rizikové abnormality.

Skutočnosť, že EARD sú relatívne zriedkavé ochorenia a chýbajú rozsiahlejšie štúdie, neexistujú dobre definované kritéria, pričom viaceré faktory prostredia môžu vyvolať podobné symptómy. Z týchto dôvodov tieto faktory znižujú štúdium patogenézy EARD.

Výskum genetických vzťahov pri EARD komplikuje aj to, že podobne ako väčšina idiopatických reumatických ochorení a autoimunitných ochorení, patria aj EARD medzi tzv. komplexné choroby. Na ich rozvoji participuje spravidla viacero génov (polygénny komplex) a majú nemendelovskú dedičnosť (Costenbader a Karlson, 2005). Navyše niektoré gény sú vo výraznej väzbovej nerovnováhe (napr. HLA) a chýba produkt aspoň jedného génu, ktorý by sa vyskytoval len pri EARD. Jednou z nich je úsilie určiť čo najviac markerov danej chromozómovej oblasti alebo haplotypu, aby sa identifikovali gény, ktoré súvisia s najvýraznejším (primárnym) rizikom rozvoja ochorenia. Dnes sa využíva aj nový molekulárnogenetický prístup. Robí sa sken celého genómu a hľadajú sa „rizikové gény“, (gény predispozície). V súčasnosti sú už známe viaceré genetické rizikové faktory, ktoré súvisia s rozvojom EARD. Niektoré regulujú formu a rýchlosť metabolizmu látok z prostredia a označujú sa ako farmakogenetické alely, iné ovplyvňujú typ a intenzitu imunitnej odpovede tzv. imunogenetické alely. Okrem týchto dvoch základných skupín môžu mať podiel na rozvoji EARD pravdepodobne aj iné gény (napr. pre niektoré hormóny). Tak, ako to bolo aj u mnohých idiopatických reumatických chorôb, ktoré sa vyskytujú častejšie u žien ako u mužov. Svedčí to o úlohe hormónov pri rozvoji týchto chorôb (Lahita, 1992). V súčasnosti sa zistilo veľa vzťahov medzi EARD a antigénmi HLA-systému, ale aj polymorfnými systémami enzýmov ako je typ acetylácie, cytochrómový systém P450 a pod. Prehľad najvýznamnejších imunogenetických vzťahov je v tab. 1.

Na objasnenie etiopatogenézy EARD bolo navrhnutých niekoľko teórií. Treba však zdôrazniť, že vzhľadom na ťažkosti spojené so štúdiom EARD existuje len veľmi málo údajov, ktoré by jednoznačne podporovali niektorú z nich. Navyše je pravdepodobné, že pri rôznych syndrómoch sa uplatňujú rozdielne mechanizmy. Medzi hypotézy objasňujúce etiopatogenézu EARD, o ktorých sa najviac diskutuje patria:

1. Zmena vlastného proteínu. Látka z prostredia môže byť metabolizovaná na toxický alebo vysoko reaktívny metabolit, ktorý môže modifikovať vlastný proteín organizmu, čo je príčinou vzniku imunitnej reakcie.
2. Imunosupresia. Trvalé pôsobenie niektorých faktorov prostredia (napr. mikroorganizmov) môže viesť k imunosupresii. pôsobia buď priamo ako imunostimulátory, alebo ako adjuvancia.
3. Imunostimulácia. Látky z prostredia pôsobia buď priamo ako imunostimulátory, alebo ako adjuvancia.
4. Imunotoxickosť. Niektoré látky z prostredia alebo ich metabolity môžu byť imunotoxické.
5. Indukcia apoptotického defektu. Je príčinou perzistujúcej imunitnej odpovede.
6. Molekulové mimikry. Xenobiotiká a niektoré molekuly môžu mať podobnú štruktúru a krížová reaktivita vznikajúca v dôsledku molekulovej podobnosti môže viesť k autoimunitite.

7. Oxidačný stres. Oxidačné látky z prostredia môžu ovplyvniť DNA alebo jej reparačné mechanizmy a viesť k imunopatologickým zmenám.

Štúdiom genetických faktorov aspektov EARD má svoje opodstatnenie a význam. Určenie environmentálneho rizika v kontexte s individuálnou genetickou predispozíciou sa môže stať súčasťou medicínskej starostlivosti. Takáto informácia sa môže využiť pri genetickom skríningu ako súčasť prevencie EARD u osôb so zvýšenou predispozíciou. Aby sa mohli realizovať všetky tieto predpoklady, budú potrebné ďalšie klinické a laboratórne štúdie EARD. Nevyhnutné je predovšetkým rozšíriť súbory chorých pomocou multicentrických štúdií, ďalej zavedenie registrov a databáz, sérových a bunkových bánk, využitie nových molekulárnogenetických metód kombinovaných skenovaním celého genómu cez mikrosatelity a rozvoj zvieracích modelov, transgénnych zvierat a xenotransplantácií (Eppelen, 1995; Gomolka, 1995).

Chemické látky a SLE

a) Doposiaľ sa vykonalo veľmi málo štúdií, ktoré sa týkali vyvolania autoimunitného ochorenia typu SLE pomocou kremíku a/alebo azbestu u experimentálnych zvierat. Samce a samičky kmeňa NZM2410, ktoré sú vnímavé na vznik SLE. Experimentálne zvieratá sa vystavili kryštalickému kremíku a v dôsledku toho sa znížilo ich prežívanie, zvýšila sa proteinúria, boli prítomné cirkulujúce imunokomplexy v séru a autoprotilátky (Brown et al., 2003). Samičky C57BL/6, ktoré boli exponované azbestom, mali preukazne vyššiu frekvenciu výskytu ANA a obličkových depozitov v porovnaní s kontrolnou skupinou (Pfa, 2008).

b). Ortuť

Práce Pollarda a spol. (2012) a Schiraldiho a spol. (Schiraldi, 2009) zase svedčili o tom, že ortuť sa evidentne podieľa na vývoji systémových autoimunitných chorôb hlavne u myší. Expozícia ortuťou má za následok exacerbáciu autoimunitného ochorenia u samičiek (NZBxNZW/F1) (Al-Balaghi, 1996; Pollard et al., 1999; Havarinasab a Hultman, 2006). Kmeň myší BXSB, ako u samičiek, tak aj u samcov zrýchľujú vývoj autoimunity typu SLE po expozícii ortuťou. U samcov bol vývoj SLE výraznejší, pretože samci sú nositelia Yaa mutácie (Pollard, 2001).

Systémový lupus erythematosus- životné prostredie - estrogény, fajčenie

Estrogény životného prostredia

Všeobecne sa verí, že expozícia estrogénmi životného prostredia sa zvyšuje z roka na rok v dôsledku spotreby živočíšnych produktov mäsa a mlieka, pretože domáce zvieratá sú kŕmené syntetickými estrogénmi (Ahmed, 1997). Chronická expozícia estrogénmi v prepubertálnom období u myší má vplyv na vývoj týmusu a na imunologickú toleranciu (Marselos a Tomatis, 1993). Z tohto dôvodu sa javí ako správny názor, že expozícia organizmu vo fetálnom živote estrogénmi látkami môže sa prejaviť ako imunologický hazard. Je známe napríklad, že prenatálna expozícia diethylstilbestrolom môže byť viazaná na vývoj autoimunitných porúch (Noller, 1988).

Aplikácia syntetických exogénnych ženských sexuálnych hormónov, ktoré sú používané v klinickej praxi v rôznych indikáciách, hlavne v orálnej antikoncepcii a v indikácii post-menopauzálny hormonálne-substitučnej terapii môže indukovať a demaskovať SLE a tiež stimulovať exacerbáciu ochorenia (Meier, 1998; Arden, 1994; Kreidstein, 1997). Vyššia incidencia SLE v posledných dekádach sa dávala do súvisu s častejším užívaním perorálnej antikoncepcie a tiež hormonálnej substitučnej terapie (HRT). Zdá sa, že u pacientiek s SLE sa môžu tieto prostriedky používať len vtedy, keď pacientky sú v klinickej remisii, prípadne sa pripúšťa aj mierna aktivita SLE, ale za neprítomnosti antifosfolipidového syndrómu, pacientka by mala byť nefajčiarka a nemala by byť prítomná hypertenzia (Buyon, 2005).

Dvojslepá placebo kontrolovaná štúdia SELENA (Bezpečnosť estrogénov pri SLE, národné sledovanie) bola realizovaná v USA. Závety vyššie uvedenej štúdie poukázali na to, že podávanie HRT je spojené s malým rizikom exacerbácie SLE, pretože sa nezistilo vysoké riziko oproti kontrolnej skupine s placebo. Podávanie progestínu samotného alebo v kombinácii s nízkou dávkou estrogénu u pacientov so SLE v prípade jeho tolerancie by sa mohlo realizovať prednostne.

Fajčenie

Fajčenie cigariet je kauzálne viazané na vývoj početných autoimunitných chorôb, medzi ktoré patrí reumatoidná artritída, hypertyreóza, primárna biliárna cirhóza. Cigaretový dym obsahuje stovky potenciálne toxických látok, ako je decht, nikotín, kyslíčnik uhoľnatý a polycyklické aromatické uhlovodíky. Costenbarden a Karlson (Costenbader a Karlson, 2005) poukázali, že existuje určité slabé spojenie medzi SLE a fajčením v prípade, že fajčenie je stále aktuálne. V prípade, že osoba fajčila v minulosti, tento aspekt sa nepreukázal.

Tabak má odlišné funkcie na imunitný systém. Makrofágy sú aktívované v alveoloch, dochádza k zvýšeniu aktivity myeloperoxidázy a dochádza k zvýšenej tvorbe voľných radikálov. Dlhodobé fajčenie tabaku môže viesť k zvýšenej sekrécii prozápalových cytokínov a poklesu prirodzených zabíjačov. Vyššie uvedené imunologické mechanizmy sa môžu podieľať aj na vývoji imunosupresii imunologického aparátu, čo môže viesť k zvýšeniu vnímavosti na infekcie. Fajčenie v anamnéze môže byť spojené s prevalenciou výskytu reumatoidnej artritídy a tvorby antinukleárných protilátok, alebo vývojom autoimunitných chorôb vrátane SLE. Je preto potrebné zdôrazniť, že aj pasívne fajčenie môže byť jeden z faktorov, ktorý sa podieľa aj na cievnych príhodách.

Diéta

Pri SLE sa ukázala užitočná suplementácia rybieho oleja spolu so stravou s nízkym obsahom tukov. Suplementácia rybieho oleja by mala trvať najmenej 6 mesiacov. Vzťah medzi diétou a vývojom vaskulárneho poškodenia (ischemická choroba srdca, cerebrovaskulárne príhody, trombotické príhody) sa vyšetroval u 196 pacientov. Pacienti, ktorí užívali viac rastlinného tuku na začiatku mali častejšie cievné príhody, ako tí, ktorí tento druh potravy nemali. Na druhej strane podávanie vitamínu C inverzne koreluje s rizikom aktívnej choroby, predpokladá sa preto, že podávanie vitamínu C chráni pred aktívnym SLE (Prete, 1985). Na druhej strane Tam (2005) poukázal na to, že kombinované podanie vitamínov C a E počas troch mesiacov bolo spojené s poklesom lipidovej peroxidácie, ale nepoškodzovalo ani neovplyvilo na endotelialnu funkciu.

Expozícia na slnečné žiarenie

Pri SLE je známe, že je prítomná abnormálna fotosenzitivita, ktorá sa prejavuje LE špecifickými kožnými léziami, ktoré môžu byť potencionálne ultrafialovým žiarením (UVR). U pacientov s SLE, ktorí užívajú fotosenzitivujúce lieky ako sú tiazidové diuretiká, neuroleptiká a tetracyklíny môžu byť vyvolané fototoxické prejavy, ktoré sa prezentujú najčastejšie rýchlym úpalom. (Kuhn a Lehmann, 2004). Ochrana pred slnečným žiarením u pacientov s SLE prináša prospech chorým, pretože u nich sa vyskytuje preukazne menej obličkového poškodenia, trombocytopenie, menej hospitalizácií a zníženou frekvenciou podávania intenzívnej imunosupresívnej liečby pomocou cyklofosfamidu (Vila et al., 1999).

Čo sa týka mechanizmu exacerbácie, či lokálnej alebo systémovej autoimunity po expozícii slnečného žiarenia sa predpokladá, že dochádza k indukcii zmien v expresii a väzbe keratinocytových autoantigénov, tvorbe autoprotílátok a vytvoreniu imunokomplexov. Tieto komplexy spolu s komplementom môže viesť ku tkanivovému poškodeniu alebo zápalovej reakcii (Casciola-Rosen et al., 1994; Casciola-Rosen a Rosen, 1997). Ďalej sa zistilo, že protílátka antiSS-A/Ro je spojená s fotosenzitivitou u pacientov s SLE.

SLE indukovaný liekmi

Je známe, že vírusové, baktériové infekcie zapríčiňujú zvýšenú morbiditu a mortalitu SLE, pričom mikrobiálne antigény môžu stimulovať tvorbu anti-ds-DNA protílátok, ktoré hrajú významnú úlohu pri tkanivovom poškodení. Je známe, že EBV vírus, ale aj Parvovirus B19 a cytomegalovírus môžu indukovať autoimunitné abnormality, ktoré sa našli pri SLE (Hsu a Tsay, 2001; Sekigawa, 2002).

Viac druhov liekov –najmä zo skupiny antiarytmík, antihypertenzív, antikonvulzív, ale i iných – môže u niektorých pacientov vyvolať klinický obraz podobný lupusu (Lahita, 1992; Lahita, 1993; Rovensky et al., 2003). Takýto chorobný stav sa nazýva lupus indukovaný liekmi (drug induced lupus – DIL). DIL tvorí menej ako 10 % diagnostikovaných prípadov lupusu a na rozdiel od SLE je DIL častejší u mužov ako u žien.

Počet liekov vyvolávajúcich DIL sa zvyšuje a koncom tisícročia ich bolo viac ako 70 (tab. č. 2). Najčastejšie sa DIL vyskytuje u chorých užívajúcich prokaínamid (15-20 % pacientov) a hydralazín (5-10 % pacientov). Stredne rizikový je D-penicilamín, izoniazid, antagonista β -adrenoreceptorov, novšie minocyklín, ale aj anticytokíny. Klinický obraz DIL sa podobá SLE u starších osôb. Nespĺňa vždy kritériá SLE, priebeh ochorenia je priaznivý a po prerušení podávania lieku, ktorý DIL vyvolal, príznaky vymiznú. V tab. č. 3 je vyznačená prevalencia klinických a laboratórnych abnormalít pri lupuse indukovanom hydralazínom a prokaínamidom. Frekvencia symptómov, najmä artritídy, je pri DIL vyvolanom hydralazínom častejšia ako pri DIL indukovanom prokaínamidom. Pleuritída je naopak častejšia pri prokaínamidovom syndróme. Diagnostické kritériá pre DIL nie sú vypracované, ale diagnózu signalizuje najmenej mesačná liečba prípravkom vyvolávajúcim DIL. Najčastejšie príznaky sú: artralgie, myalgie, slabosť, teploty, pleuroprikarditída a artritída. Zriedkavé príznaky sú: kožné, hematologické a glomerulonefritída (vyskytuje sa iba pri hydralazíne). Príznaky charakteristické pre SLE-postihnutie CNS, obličiek a kože sú pri DIL zriedkavé.

Laboratórne sa často vyskytuje pozitívita ANA, LE-bunky, leukopénia, trombocytopénia, anémia, zvýšená sedimentácia erytrocytov. Viac ako polovica pacientov má protílátky proti anti-ssDNA. Zriedkavé alebo neprítomné sú protílátky proti anti-dsDNA, anti-Sm, anti-Ro, anti-La a hypokomplementémia. Ústup klinických príznakov sa pozoruje niekoľko dní až týždňov po prerušení liečby. Pri diagnostike SLE je potrebné myslieť aj na DIL, najmä u starších osôb a u pacientov užívajúcich viacero liekov. Liečba spočíva v prvom rade v prerušení podávania liekov, ktoré chorobný stav vyvolali. V liečbe sa uplatňujú nesteroidové antiflogistiká. Glukokortikoidy sú indikované pri výskyte sérozitídy, teplot, artritídy a orgánového postihnutia. Keďže chorobné príznaky po prerušení liečby obyčajne ustupujú, cytostatiká sa pri DIL nepoužívajú. Z hľadiska patogenézy sa predpokladá, že lieky indukujúce lupus sa transformujú na cytotoxické produkty aktivovanými neutrofilmi (Iang et al., 1994). Tieto produkty by mohli narušiť autotoleranciu. Iný možný mechanizmus indukcie DIL možno pripísať vplyvu týchto liekov alebo ich metabolitov na imunitný systém. Prokaínamid a hydralazín napr. inhibujú metyláciu DNA aj v T-bunkách, čo by mohlo viesť k aktivácii génov autoreaktívnych T-buniek.

Veľmi výraznou črtou DIL je autoprotílátoková reakcia, ktorá je značne špecifická. Prevláda tradičný názor, že autoprotílátky pri DIL reagujú s natívnou DNA a histónmi a len zriedka s denaturovanou DNA. Tento názor však platí len čiastočne. Presnejšie ide o reakciu s histónom H1 a o nukleozómy, presnejšie reakciu so subnukleozómovou štruktúrou (H2A-H2B)-DNA (Totoritis et al., 1995; Rubin, 1999). Nukleozómy sú podjednotky chromatinu tvorené oktamérom histónov (H2A-H2B, H3, H4)₂ obaleným DNA. Rad nukleozómov pripomína šnúru perál. Medzi

oktamérmí sa na tento reťazec nadväzuje histón 1. ANA-reaktivita u pacientov s DIL indukovaným rôznymi liekmi je pozoruhodne podobná, hoci môže byť v detailoch odlišná. Veľmi podobne profily sa pozorovali u individuálnych pacientov s DIL indukovaným penicilamínom, izoniazidom, metyldopou, acebutololom a oftalmologickým timololom. Protilátky sú namierené väčšinou proti komplexu (H2A-H2B)-DNA triedy IgG. Špecifickosť stanovenia však znižuje skutočnosť, že tieto protilátky sa zistili aj pri iných autoimunitných chorobách (chronická aktívna hepatitída, systémová skleróza, RA). Podobný profil sa zisťuje u niektorých pacientov so SLE, kde väzbu trimolekulového komplexu (H2A-H2B)-DNA autori vysvetľujú väzbou protilátok na dsDNA. Menej časté sú cirkulujúce imunokomplexy, aktivácia komplementu a hypokomplementémia (Rubin et al., 1986).

Tab. 1. Najvýznamnejšie imunogenetické asociácie pri EARD

Faktor prostredia	Asociovaná choroba	Imunogenetická asociácia	Poznámky
Toxický olej	Syndróm toxického oleja	HLA-DR3, DR4	Slabšia asociácia
Solí zlata	Proteinúria, trombocytopenia	HLA-B8, DR3	Pri RA
Solí zlata	Kožné reakcie	HLA-B7	Pri RA
Hydralazín	Syndróm podobný SLE	HLA-DR4	
Hydralazín	Syndróm podobný SLE	Nulová alela C4	
Prokainamid	Syndróm podobný SLE	HLA-DR6	
Venopyronum (dražé)	Syndróm podobný SLE	HLA-DE4, DR53, DQ3	
Penicilamín	Syndróm podobný SLE	HLA-A11, B15	Pri RA
Silikónové implantáty	Reumatické symptómy	HLA-DQ2, DR53	
Silikónové implantáty	Myozitída	HLA-DQA1*0102	RR = 8
Vinyl chlorid	Syndróm podobný SSc	HLA-DR3, DR5	Ovplyvňuje závažnosť
HIV	Syndróm podobný SJS	HLA-DR5, DR6	
Lepróza	Uveitída	HLA-DRB1*1501	DR53 – protektívny efekt

Tab. 2. Lieky indukujúce lupus

Antibiotiká a antimikrobiálne chemoterapeutiká	kyselina nalidixová	Antiarytmiká	disopyramid
	griseofulvín		chinidín
	izoniazid		Prokainamid
	mesalazín		
	minocyklín	Antihypertenzíva a β-blokátory	acebutolol
	nitrofurantoin		atenolol
	penicilín		betaxolol
	streptomycín		kaptopril
	sulfasalazín		klonidín
	tetracyklín		enalapril
			hydralazín
Neuroleptiká a psychofarmaká	chlórpromazín		hydrochlórtiazid
	chlórprotixén		labetalol
	levomepromazín		metyldopa
	lítium		minoxidil
	perfenazín		pindolol
NSA a antiflogistiká	diklofenak		prazosín
	Ibuprofén		sotalol
	D-penicilamín		spironolaktón
	fenylbutazón*	Hormóny a ich antagonisty	danazol
solí zlata			orálne kontraceptíva
			propyltiouracil
			tiamazol
Vazodilatancia	cinarizín		
	diltiazem		
Antiepileptiká		Rôzne karbamazepín	timolol očné
			kvapky
			prometazín
			aminoglutetimid
			interferóny α a γ
	etosuximid		lovastatín
	fenytoín		
	primidón		
	valproát		

Tučné vytlačené sú lieky, ktoré majú **výrazný účinok**. Ostatné sa vyskytli ako ojedinelé kazuistiky. U nás málo používané alebo neregistrované (*): anthiomalín, guanoxán, metylsergid, metyltiouracil, metrizamid, p-aminosalicylan sodný, nomifensin, olsalazín, oxprenolol, oxfenisatín, fenelzín, praktolol, prinolol, propranolol, pyritoxín, tionamid, tolazamid, trimetadión.

Tab. 3. Prevalencia klinických a laboratórných príznakov pri lupuse indukovanom liekmi

Znaky	Lupus indukovaný hydralazínom Symptómy v %	Lupus indukovaný prokainamidom Symptómy v %
Artralgie	80	85
Artritída	50-100	20
Pleuritída, pleurálny výpotok	10	50
Horúčka, úbytok hmotnosti	40-50	45
Myalgie	5-10	35
Hepatosplenomegália	10-15	25
Perikarditída	< 5	15
Lupusový erytém	25	5
Glomerulonefritída	5-10	< 5
Postihnutie CNS	0	1

Laboratórne a imunologické nálezy v %		
ANA	> 95	< 95
LE-bunky	50-60	80
Antihistamínové protilátky	> 95	< 95
Anti-dsDNA	zriedka	zriedka
Antikardiolipínové protilátky	5-15	5-20
RF	20	30
Anémia	35	20
Zvýšená FW	60	60-80
Leukopénia	25	15
Pozitívny Coombsov test	< 5	25
Hypergamaglobulinémia	10-50	25

Literatúra:

- AHMED, S.A., HISSONG, B.D., VERTHELYI, D. et al. 1997. Gender and risk of autoimmune diseases: Possible role of estrogenic compounds. *Environ Health Perspect* 1999; 107(Suppl 5):681-686.
- AL-BALAGHI, S., MOLLER, E., MOLLER, G. et al. 1996. Mercury induces polyclonal B cell activation, autoantibody production and renal immune complex deposits in young (NZB x NZW)F1 hybrids. *Eur J Immunol* 1996;26:1519-1526.
- ARDEN, N.K., LLOYD, M.E., SPECTOR, T.D. et al. 1994. Safety of hormone replacement therapy (HRT) in systemic lupus erythematosus (SLE). *Lupus* 1994; 3:11-13.
- BUYON, J.P., PETRI, M.A., KIM, M.Y. et al. 2005. The effect of combined estrogen and progesterone hormone replacement therapy on disease activity in systemic lupus erythematosus: A randomized trial. *Ann Intern Med* 2005; 142:953-962.
- BROWN, J.M., ARCHER, A.J., PFAU, J.C. et al. 2003. Silica accelerated systemic autoimmune disease in lupus-prone New Zealand mixed mice. *Clin Exp Immunol* 2003; 131: 415-421.
- CASCIOLA-ROSEN, L.A., ANHALT, G., ROSEN, A. 1994. Autoantigens targeted in systemic lupus erythematosus are clustered in two populations of surface structures on apoptotic keratinocytes. *J Exp. Med* 1994;179:1317-1330.
- CASCIOLA-ROSEN, L.A., ROSEN, A. 1997. Ultraviolet light-induced keratinocyte apoptosis: A potential mechanism for the induction of skin lesions and autoantibody production in LE. *Lupus* 1997;6:175-180.
- COSTENBADER, K.H., KARLSON, E.W. 2005. Cigarette smoking and systemic lupus erythematosus: A smoking gun? *Autoimmunity* 2005; 38:541-547.

EPPLEN, J.T., BUITKAMP, J., BOCKER, T. et al. 1995. Indirect gene diagnoses for complex (multifactorial) diseases – a review. *Gene* 159, 1995, 49-55.

HAGA, H.J. et al. 1999. Seasonal variations in activity of systemic lupus erythematosus in a subarctic region. 1999. *Lupus* 8, 269-273.

HEWAGAMA, A., RICHARDSON, B. 2009. The genetics and epigenetics of autoimmune diseases. *J Autoimmun.* 2009 August; 33(1): 3.

HSU, T.C., TSAY, G.J. 2001. Human parvovirus B19 infection in patients with systemic lupus erythematosus. *Rheumatology (Oxford)* 2001; 40:152-157.

GOMOLKA, M., MENNIGER, H., SAAL, J.E. et al. 1995. Immunoprinting: Various genes are associated with increased risk to develop rheumatoid arthritis in different groups of adult patients. *J. Mol. Med.* 73, 1995, 19-29.

JAMES, et al. 1997a. An increased prevalence of Epstein-Barr virus infection in young patients suggests a possible etiology for systemic Lupus erythematosus. *J. Clin. Invest.* 100:3019-26 (1997). cited by other.

JAMES, et al., 1997b. Lupus humoral autoimmunity after short peptide immunization. *Ann. N. Y. Acad. Sci.* 815-124-7 (1997).

JIANG, X., KHURSIGARA, G., RUBIN, R.L. 1994. Transformation of lupus-inducing drugs to cytotoxic products by activated neutrophils. *Science* 266, 1994, s. 810-813.

LAHITA, R.G. 1992. Systemic lupus erythematosus. New York, Churchill Livingstone 1992

HAVARINASAB, S., HULTMAN, P. 2006. Alteration of the spontaneous systemic autoimmune disease in (NZB x NZW)F1 mice by treatment with thiomerosal (ethyl mercury). *Toxicol Appl Pharmacol* 2006;214. 43-54.

KREIDSTEIN, S., UROWITZ, M.B., GLADMANN, D.D. et al. 1997. Hormone replacement therapy in systemic lupus erythematosus. *J Rheumatol* 1997; 24:2149-2152.

KUHN, A., LEHMANN, P. 2004. Photosensitivity in lupus erythematosus. In: Kuhn A, Lehmann P, Ruzicka T, editors. *Cutaneous lupus erythematosus*. 1st Ed. Heidelberg: Springer; 2004, 161-175.

LAHITA, R.G. 1993. Sex hormones as immunomodulators of disease. *Ann. N. Y. Acad. Sci.* 685, 1993, s. 278-287.

LAHITA, R.G. 1992. Systemic lupus erythematosus. New York: Churchill Livingstone 1992.

MARSELOS, M., TOMATIS, L. 1993. Diethylstilboestrol II: Pharmacology, toxicology and carcinogenicity in experimental animals. *Eur J Cancer* 1993; 29A: 149-155.

McCLAIN, M.T., HEINLEN, L.D., DENNIS, G.J. et al. 2005. Early events in lupus humoral autoimmunity suggest initiation through molecular mimicry. *Nat Med* 2005;11:85-89.

MEIER, C.R., STURKENBOOM, M.C., COHEN, A.S. et al.: Postmenopausal estrogen replacement therapy and the risk of developing systemic lupus erythematosus or discoid lupus. *J Rheumatol* 1998; 25:1515-1519.

MILLER, F.W. 1999. Genetics of environmental associated rheumatic disease. In: Kaufman, L.D., Varga, J.: *Rheumatic diseases and the environment*. London. Arnold 1999, 33-41.

NOLLER, K.L., BLAIR, P.B., O'BRIEN, P.C. et al. 1988. Increased occurrence of autoimmune disease among women exposed in utero to diethylstilbestrol. *Fertil Steril* 1988;49:1080-1082.

PFAU, J.C., SENTISSI, J.J., LI, S. et al. 2008. Asbestos-induced autoimmunity in C57B/L6 mice. *J Immunotoxicol* 2008; 5: 129-137.

POLLARD KM, PEARSON DL, HULTMAN P et al. 1999. Lupus-prone mice as models to study xenobiotic-induced acceleration of systemic autoimmunity. *Environ Health Perspect* 1999;107(Suppl. 5), 729-735.

POLLARD, K.M., PEARSON, D.L., HULTMAN, P. et al. 2001. Xenobiotic acceleration of idiopathic systemic autoimmunity in lupus – prone BXSb mice. *Environ Health Perspect* 2001; 109, 27-33.

POLLARD, K.M. 2012. Gender differences in autoimmunity associated with exposure to environmental factors. *Journal of Autoimmunity* 38 (2012), 177-186.

PRETE, P.E. 1985. The mechanism of action of L-canavarine in inducing autoimmune phenomena. *Arthritis Rheum* 1985; 28: 1198-1200.

ROVENSKÝ, J., LUKÁČ, J., CEBECAUER, L., GREGUŠKOVÁ, K. 2003. Lupus erythematosus indukovaný léky. In: Pavelka K., Rovenský J. (eds): *Klinická revmatologie*. Praha: Galén, 2003, s. 260-263.

RUBIN, R.L. 1999. Environmentally induced systemic lupus erythematosus. In: Kaufman L.D., Varga J.: *Rheumatic diseases and the environment*. London, Arnold 1999, s. 83-103.

RUBIN, R.L., NUSINOW, S.R., JOHNSON, A.D. et al. 1986. Serological changes during induction of lupus-like disease by procainamide. *Am. J. Med.* 80, 1986, s. 999-1002.

SANCHEZ-ROMAN, J., WICHMANN, A., SALABERRI, J. et al. 1993. Multiple clinical and biological autoimmune manifestations in 50 workers after occupational exposure to silica. *Ann Rheum Dis* 1993; 52: 534-538.

SARZI-PUTTINI, P., FATZENI, F., IACCARINO, L. et al. 2005. Environment and systemic lupus erythematosus: An overview *Autoimmunity*, November 2005; 38(7); 465-472.

SAWALHA, A.H., JEFFRIES, M. 2007. Defective DNA methylation and CD70 overexpression in CD4+ T cells in MRL/lpr lupus-prone mice. *Eur J Immunol.* 2007 May;37(5):1407-13.

SEKIGAWA, I., NAWATTA, M., SETA, N. et al. 2002. Cytomegalovirus infection in patients with systemic lupus erythematosus. *Clin Exp Rheumatol* 2002; 20, s. 559-564.

SCHIRALDI, M., MONESTIER, M. 2009. How can a chemical element elicit complex immunopathology? Lessons from mercury-induced autoimmunity. *Trends Immunol* 2009; 30:502-509.

TAM, L.S., LI, E.K., LEUNG, V.Y. et al. 2005. Effects of vitamins C and E on oxidative stress markers and endothelial function in patients with systemic lupus erythematosus: A double blind, placebo controlled pilot study. *J Rheumatol* 2005; 32:275-282.

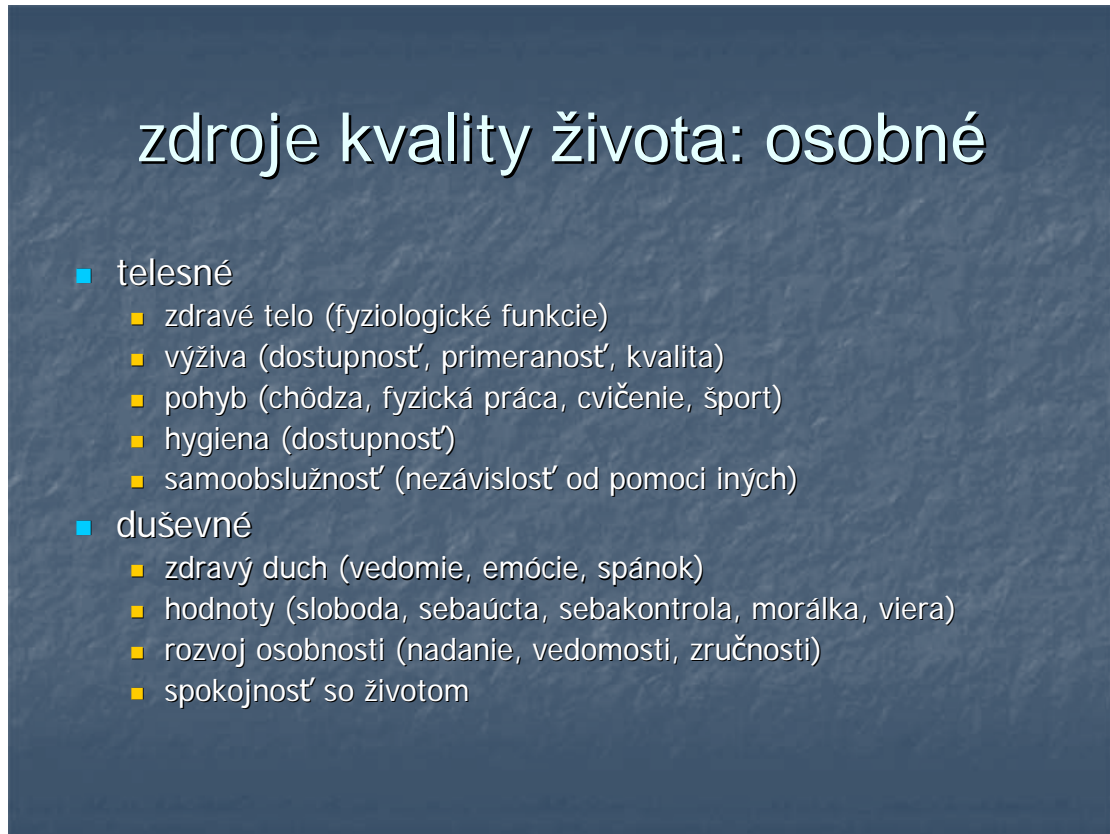
TOTORITIS, M.C., MCNALLY, E.M., JOHNSON, A.D. 1995. IgG but not other classes of anti-/(H2A-H2B)-DNA/ is an early sign of procainamide-induced lupus. *J. Immunol.* 154, 1995, s. 2483-2493.

VILA, L.M., MAYOR, A.M., VALENTIN, A.H. et al. 1999. Association of sunlight exposure and photoprotection measures with clinical outcome in systemic lupus erythematosus. *R Health Sci J* 1999; 18:89-94.

Kvalita života a obezita

Milan LULLAK

Kvalita života môže mať pre každého osobitý akcent. Pre jedného to môže byť návšteva opery, pre iného schopnosť ovládať svoj invalidný vozík. Kvalita života ako všeobecná holistická kategória spoločná všetkým ľudským subjektom má niekoľko základných zdrojov osobnej a spoločenskej povahy. Osobné zdroje kvality života vyplývajú z telesného a duševného komfortu (obr. 1).

Obr. 1: Všeobecné osobné zdroje kvality život.

Spoločenské zdroje kvality života sú podmienené postavením človeka medzi inými ľuďmi a jeho blahobytom (obr. 2). Kvalitu života dokážu významne zhoršiť nepriaznivé vplyvy alebo životné nešťastia, ako napríklad chudoba, ochorenie tela alebo duše, či sociálna marginalizácia (nezamestnanosť, osamotenosť, bezdomovstvo).

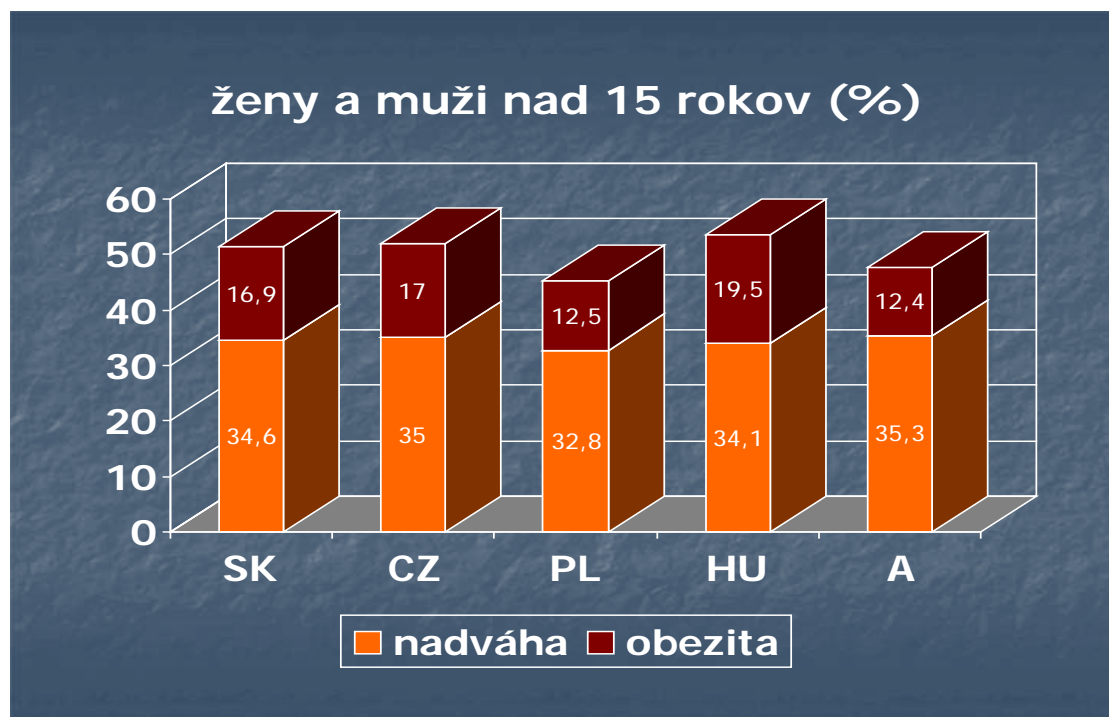
Individuálnu kvalitu svojho života sme zvyknutí vnímať ako výslednicu spolupôsobenia mnohých vnútorných a vonkajších okolností. Nazeranie v opačnom smere nám nie je také vlastné. Nezvykneme sa často zamýšľať nad tým, či samotné zdroje kvality života nemôžu byť príčinou problémov. Nadužívanie životných radostí, ktoré samy osobe zvyšujú kvalitu života, môže byť škodlivé a paradoxne sa odraziť na znížení kvality života. Nestriednosť každého druhu sa môže časom vypomstiť a stať sa prameňom osobného nešťastia. Veľmi významne to platí aj o výžive ako jednom z dôležitých telesných zdrojov kvality života.

zdroje kvality života: spoločenské

- **postavenie**
  - neformálne (intimita, domácnosť, blízki ľudia, vzdialení ľudia)
  - formálne (rodina, škola, chlebobdarca, obec, štát, cirkev, organizácie, verejné záležitosti, dobrovoľníctvo, dobročinnosť)
- **blahobyt**
  - sociálne istoty (práca, príjem, poistenie, dovolenka, lekárska starostlivosť, lieky)
  - sociálne pôžitky (uznanie, kariéra, rekreácia)
  - voľnočasové pôžitky (zábava, kultúra, cestovanie, šport, spoločenské podujatia)
  - materiálny komfort (bývanie, financie, vlastníctvo)

Obr. 2: Všeobecné osobné zdroje kvality života

Podľa údajov Medzinárodnej asociácie pre štúdium obezity (IASO 2007) na svete dnes žije asi pol miliardy obéznych dospelých (Body Mass Index BMI ≥ 30 kg/m²) a viac ako miliarda osôb s nadváhou (BMI $25 < 30$ kg/m²). Znie to paradoxne, ale týchto ľudí je na Zemi viac ako tých, ktorí trpia podvýživou. Štatistika Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD 2011) hovorí, že nadváhu má tretina a obezitu šestina dospelých stredoeurópskej populácie vrátane Slovenska (obr. 3). Každý druhý dospelý je teda nositeľom rizík vyplývajúcich z nadmerného ukladania tukov.

Obr. 3: Nadváha a obezita na Slovensku a v jeho susedstve podľa štatistiky OECD.

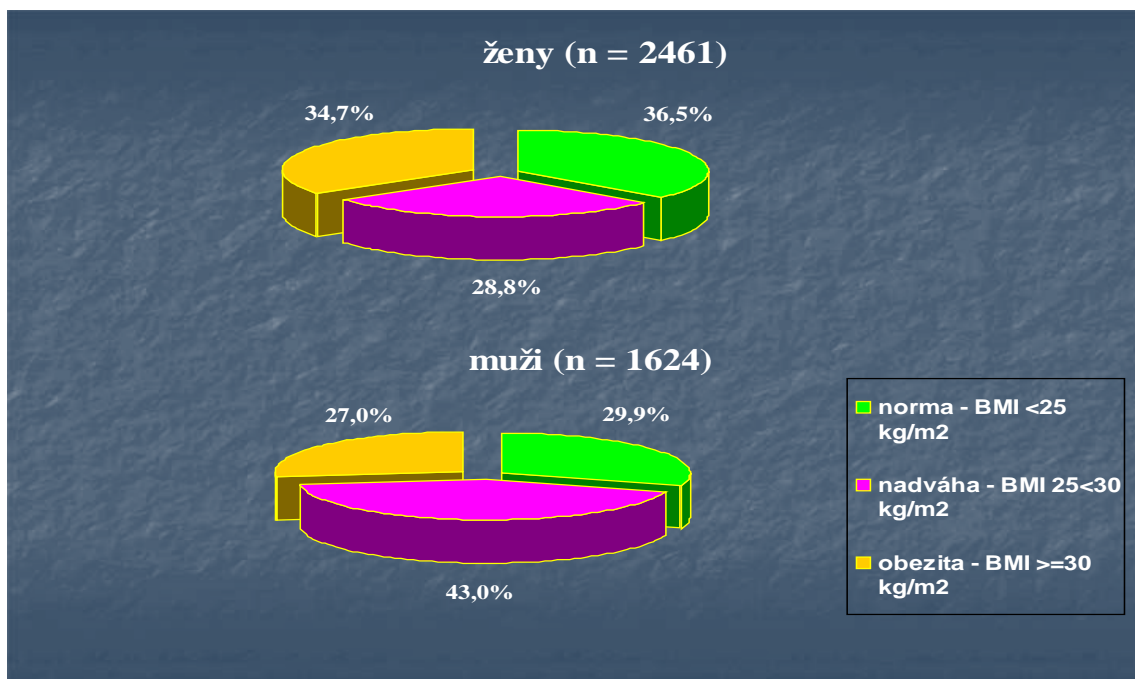
Trendy obezity v USA sú známe z projektu NHANES (National Health and Nutrition Examination Survey 2001). Porovnanie dvoch období (1976-1980 a 1999-2002) poukazuje na zvýšenie prevalence nadhmotnosti o 40 % a obezity o 100% (Ford a spol. 2003, 2005). Takmer tretina dospeljej populácie v USA je obézna a ďalšia tretina populácie trpí nadhmotnosťou (Flegal a spol. 2002).

Európske údaje pochádzajúce z projektu Monitoring Trends and Determinants in Cardiovascular Disease (MONICA) predstavujú vekovo štandardizovanú prevalenciu obezity z roku 1990, kedy obezita varíovala od 15% do 25 % u mužov a od 10 % do 35 % u žien, s najvyššou prevalenciou u mužov a žien z východnej Európy (Molarius a spol. 2000). International Obesity Task Force London (2007) zostavil mužské a ženské rebríčky európskych štátov podľa prevalence obezity. Medzi mužmi sú v prvej päťke tri stredomorské krajiny (Chorvátsko 31%, Cyprus 27% a Albánsko 23%) nasledovaní Čechmi (25%) a Britmi (23%). Tri stredomorské krajiny sú aj na špici ženskej „hitparády“ (Albánsko 36%, Malta 35% a Turecko 29%). Tesne za nimi nasledujú Slovenky (28%) a Česky (26%).

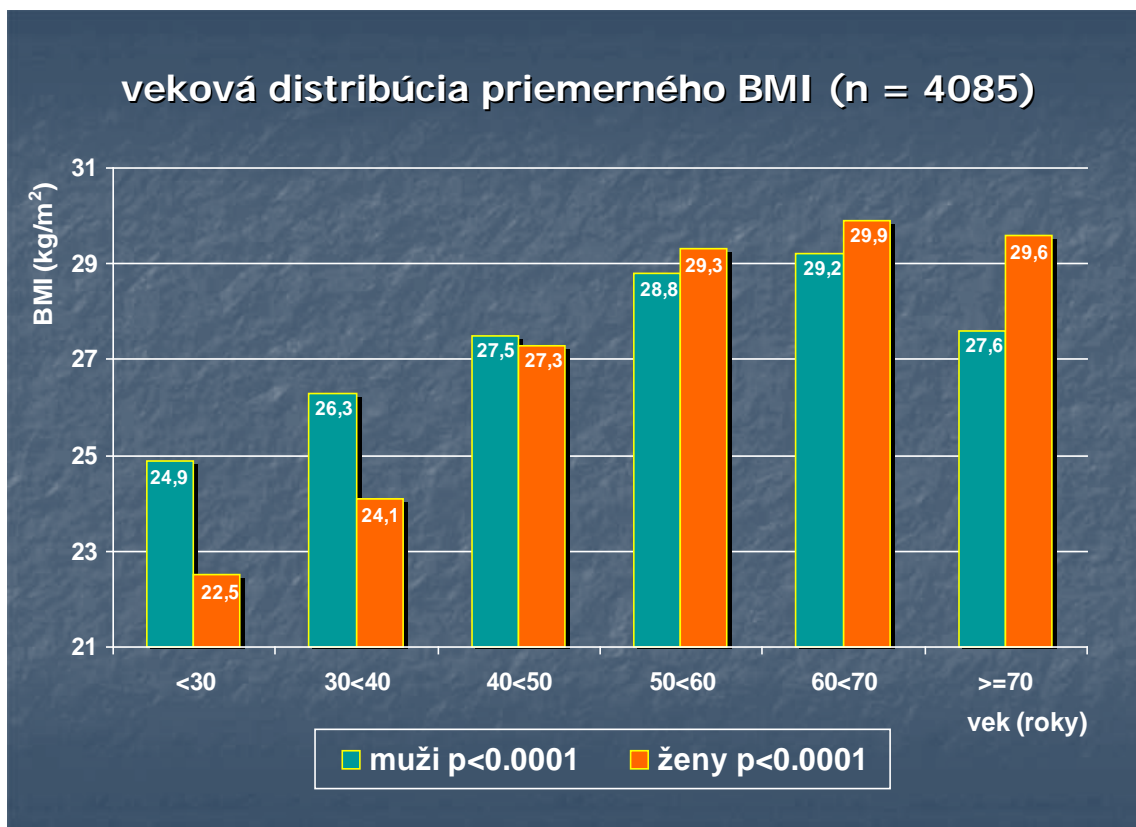
Český observačný, multicentrický, otvorený projekt ATLET sledoval počas 12 mesiacov evolúciu BMI a obvodu pása u pacientov s rizikom kardiovaskulárneho ochorenia (Býma a spol. 2006). V súbore 7 512 chorých s priemerným vekom 62,2 rokov zistili autori celkovú priemernú prevalenciu (muži aj ženy spolu) primeranej telesnej hmotnosti u 16% (muži 14%, ženy 19%), nadváhu u 48% (muži 52%, ženy 42%) a obezitu u 36% (muži 36%, ženy 39%) sledovaných osôb. Počet osôb s nadváhou rástol až do veku 55 rokov, po tomto veku sa zaznamenal ich mierny pokles.

Slovenské údaje o prevalencii nadhmotnosti a obezity môžeme čerpať z pilotného skríningu závažných dyslipoproteinémií v slovenskej populácii štyridsiatnikov, ktorý iniciovala Slovenská Asociácia Aterosklerózy (SAA) v roku 2003 (Fábryová a Rašlová 2004). V rámci tohto skríningu bolo vyšetrených 2323 osôb (978 mužov a 1 345 žien), z čoho 48,1 % mužov malo nadhmotnosť a 14,1 % spĺňalo kritériá pre obezitu, u žien malo nadhmotnosť 30,5 % a v pásme obezity sa pohybovalo 16,1 % žien. Galajda a spol. (2008) sledovali v rokoch 2003 až 2005 cieľovú skupinu 1625 dospelých v 40 slovenských diabetologických centrách. Prevalencia centrálnej obezity v tomto súbore podľa kritérií NCEP/ATP III (2002) bola celkovo 29,7%, z toho u mužov 22% a u žien 36,8%.

Wittchen a spol. (2006) boli tvorcami veľkej medzinárodnej, neintervenčnej prierezovej (cross-sectional) štúdie IDEA (International Day for the Evaluation of Abdominal obesity) zameranej na hodnotenie abdominálnej adipozity štandardizovaným meraním obvodu pása dospelých pacientov, ktorí navštívili ordináciu svojho všeobecného lekára. Táto štúdia, ktorej sa v 63 krajinách zúčastnilo 168 000 pacientov, mala za úlohu nielen poskytnúť údaje o geografickej a etnickej distribúcii nadváhy a obezity vo svete, ale aj zhodnotiť, či meranie obvodu pása (WC – waist circumference) je spolu s BMI (body mass index) užitočný klinický marker kardiovaskulárnych ochorení a diabetes mellitus v primárnej lekárskej starostlivosti. V štúdiu IDEA sa zistilo sa, že 24% mužov a 27% žien bolo obéznych (BMI $\geq 30\text{kg/m}^2$) a nadváhu (BMI 25-30 kg/m^2) malo 40% mužov a 30% žien (Balkau B a spol. 2007). Nadnormatívny obvod pása malo 29% mužov ($> 102\text{ cm}$) a 48% žien ($> 88\text{ cm}$), kardiovaskulárne ochorenie bolo zaznamenané u 16% mužov a 13% žien a diabetes mellitus u 13% mužov a 11% žien. Častot' kardiovaskulárneho ochorenia a cukrovky štatisticky signifikantne narastala s nárastom BMI a obvodu pása (WC). Časť výsledkov slovenskej populácie v štúdiu IDEA publikovali Dukát a spol. (2006, 2007, 2008) a Krahulec a spol. (2010). Obezitu (BMI $\geq 30\text{kg/m}^2$) malo 27,0% mužov a 34,7% žien, nadváhu (BMI 25-30 kg/m^2) malo 43,0% mužov a 28,8% žien, normálnu hmotnosť (BMI $< 25\text{ kg/m}^2$) malo 29,9% mužov a 36,5% žien slovenského súboru štúdie IDEA. Len tretina týchto slovenských žien a mužov má normálnu telesnú hmotnosť (obr. 4) a pričom vekom stúpajú hodnoty BMI, a to výraznejšie v skupine u žien (obr. 5).

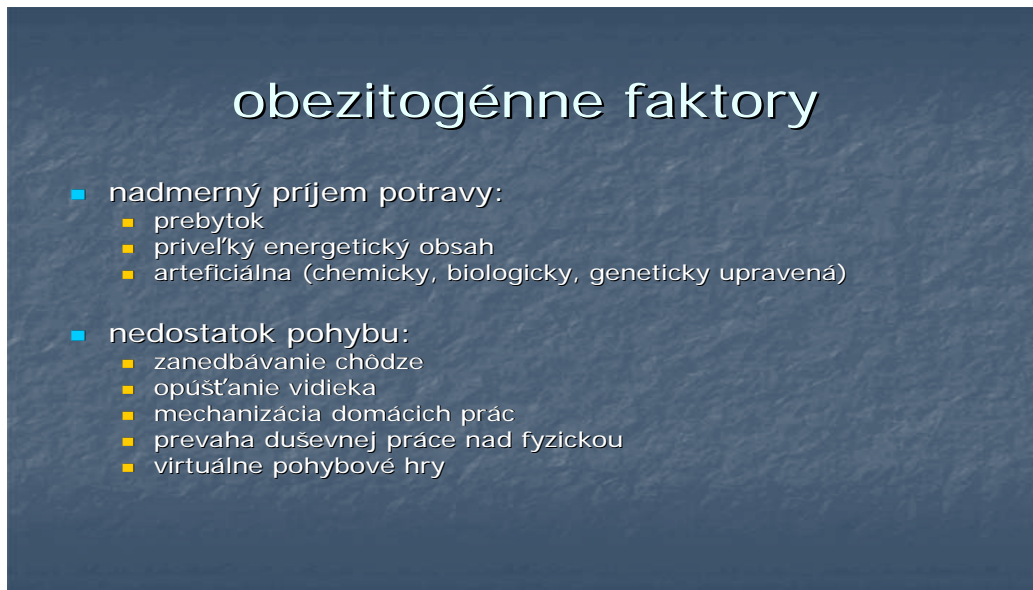
Obr. 4: BMI slovenských pacientov v ordinácii všeobecného lekára

Obr. 5: Nárast priemerného BMI s vekom

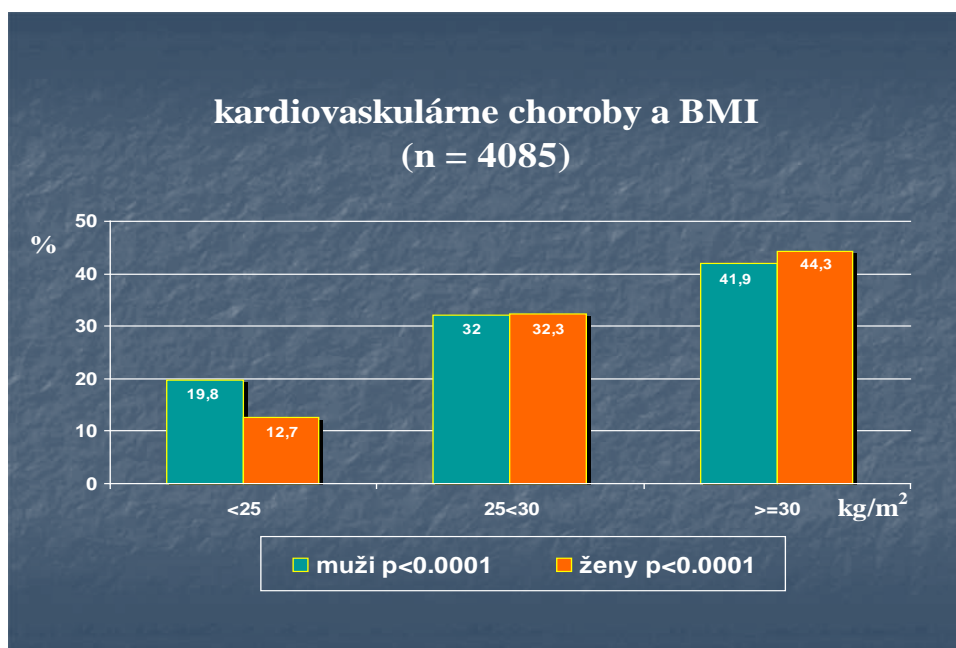
Ešte nepriaznivejšie je, že celosvetovo viac ako 200 miliónov školákov má nadváhu. Deti sú hravé, hravo prevezmú stravovacie správanie svojich rodičov. Bude to v modernej mierovej dobe prvá generácia s kratšou očakávanou dĺžkou života ako mali ich rodičia.

Príčina obezity je dobre známa: energetická dysbalancia, keď kalorický príjem prevyšuje kalorický výdaj a prebytočná energia sa ukladá vo forme tuku. Obezitogénne faktory sumarizuje obr. 6.

Obr. 6: Obezitogénne faktory

Súčasná globálna epidémia obezity (York a spol. 2004, Ogden a spol. 2006) ako negatívneho civilizačného trendu podmieneného nadmerným príjmom potravín a nízkou fyzickou aktivitou ohrozuje inak priaznivú tendenciu vo vývoji kardiovaskulárnej morbidity a mortality (Grundys a spol. 2005). Obezite, najmä typu abdominálnej adipozity sa prisudzuje zvýšenie rizika kardiovaskulárnej chorobnosti a cukrovky (Dagenais a spol. 2005). Pacienti s nadváhou a najmä obezitou majú progresívne vyššiu morbiditu a mortalitu (Adams a spol. 2006). Vo fínskej štúdií Kuopio Heart Disease Risk Factor Study mali pacienti s metabolickým syndrómom až 3,5-násobne vyššiu mortalitu než pacienti bez metabolického syndrómu (Lakka a spol. 2002). Rozsiahla medzinárodná štúdia (27 000 účastníkov) kontrolovaných prípadov INTERHEART (Yusuf a spol. 2004, Yusuf a spol. 2005) povrdila význam obezity, najmä abdominálnej adipozity, ako potentného rizikového faktora srdcového infarktu. Obézni India niekoľkonásobne častejšie trpia chorobami iných systémov vrátane srdca a ciev (obr. 7).

Obr. 7: Kardiovaskulárna komorbidita

Váhonosné kĺby degenerujú u obéznych rýchlejšie. Z veľkého európskeho prieskumu ETHOS (Bergquist a spol. 2009) sa dozvedáme, že osoby, ktoré sa podrobili veľkej ortopedickej operácii (kĺbovej náhrade), majú priemerný BMI v pásme nadváhy a významná časť z nich je obézná (obr. 8).

	KA n = 1,059	THA n = 2,217	HFS n = 1,112	spolu N = 4,388
vek, priemer ± SD, roky	67.2 ± 8.9	61.6 ± 11.9	70.8 ± 14.0	65.3 ± 12.5
ženy, n (%)	755 (71.3)	1,318 (59.4)	770 (69.2)	2,843 (64.8)
váha, priemer ± SD, kg	81.3 ± 14.1	77.7 ± 14.1	70.4 ± 12.5	76.8 ± 14.3
výška, priemer ± SD, cm	165.3 ± 8.2	167.7 ± 8.4	166.0 ± 8.4	166.7 ± 8.4
BMI, priemer ± SD, kg/m²	29.8 ± 4.9	27.6 ± 4.5	25.5 ± 4.1	27.6 ± 4.7
BMI ≥ 30 kg/m², n (%)	445 (45.5)	545 (26.0)	125 (12.8)	1,115 (27.5)
celkové trvanie hospitalizácie, priemer ± SD, (medián) dni	12.7 ± 6.6 (11.0)	14.8 ± 6.9 (14.0)	17.8 ± 8.8 (16.0)	15.0 ± 7.6 (14.0)

Obr. 8: Nadváha a obezita pri artroplastikách

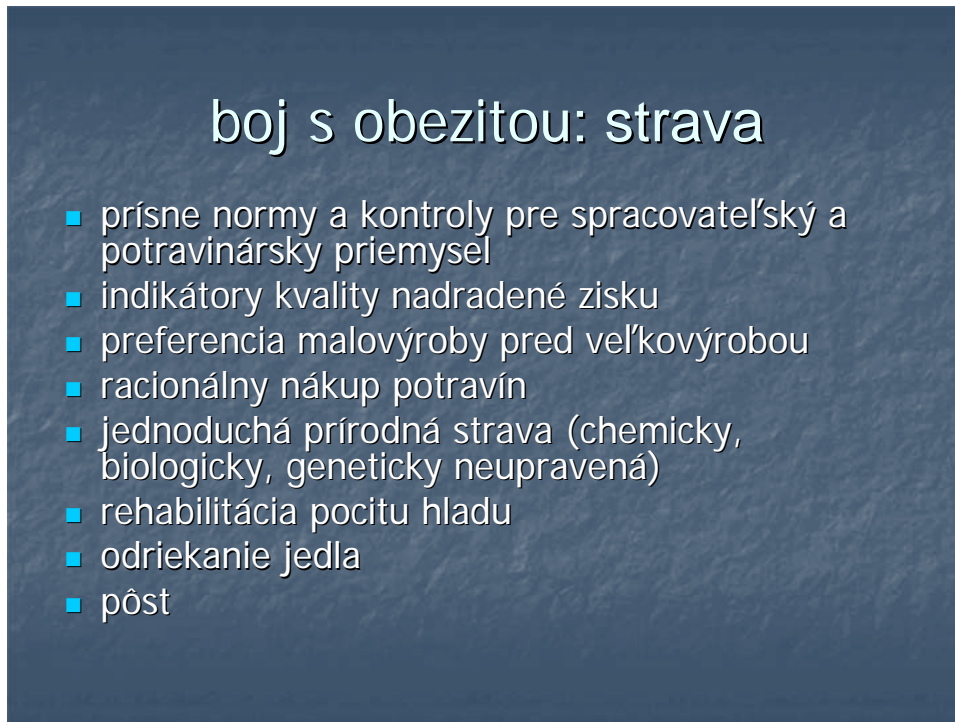
Obezita nielenže potenciálne ohrozuje postihnutú osobu na zdraví a živote, ale má aj nepriaznivé sociálne a finančné dopady (obr. 9).

dôsledky obezity

- zvýšená chorobnosť:
  - cukrovka
  - choroby srdca a ciev
  - degenerácia pohybového aparátu
  - rakovina
- skrátenie života:
  - druhý najvýznamnejší rizikový faktor po hypertenzii
- sociálna stigmatizácia:
  - depresia, znížená kvalita života, limitované profesionálne uplatnenie
- náklady:
  - priame: prevencia, diagnostika a liečba
  - nepriame: znížená produktivita, absencie, infraštruktúra

Obr. 9: Individuálne a spoločenské dôsledky obezity.

Úspešný boj s obezitou si vyžaduje značné individuálne a komunitné úsilie o zníženie energetického príjmu (obr. 10).

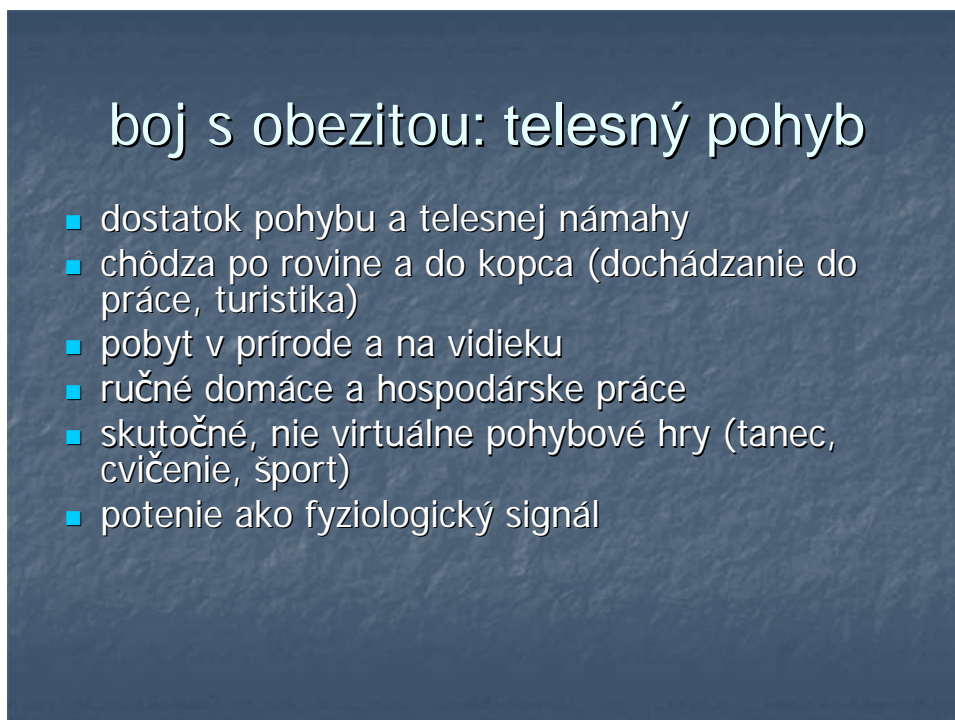

boj s obezitou: strava

- prísne normy a kontroly pre spracovateľský a potravinársky priemysel
- indikátory kvality nadradené zisku
- preferencia malovýroby pred veľkovýrobou
- racionálny nákup potravín
- jednoduchá prírodná strava (chemicky, biologicky, geneticky neupravená)
- rehabilitácia pocitu hladu
- odriekanie jedla
- pôst

Obr. 10: Cesty k limitácii energetického prísunu

Telesný pohyb je veľmi dôležitý zdroj kvality života a významný prostriedok na zvládnutie problémov spojených s energetickým prebytkom (obr. 11).

boj s obezitou: telesný pohyb

- dostatok pohybu a telesnej námahy
- chôdza po rovine a do kopca (dochádzanie do práce, turistika)
- pobyt v prírode a na vidieku
- ručné domáce a hospodárske práce
- skutočné, nie virtuálne pohybové hry (tanec, cvičenie, šport)
- potenie ako fyziologický signál

Obr. 11: Fyzická aktivita na zvýšenie energetického výdaja

Záver

Z populačného pohľadu je obezita civilizačná hrozba s negatívnymi verejnozdravotníckymi a ekonomickými konzekvenciami (WHO 2000), z pohľadu jedinca je to závažné chronické ochorenie, ktoré sa podieľa na jeho zvýšenej chorobnosti a úmrtnosti. Obezita je celosvetový problém verejného zdravotníctva, ktorý už dosahuje rozmery pandémie. Jej dôsledky majú a budú mať zdravotné, sociálne a finančné dopady, ktorých rozsah môže byť bezprecedentný. Dopady ďalšieho civilizačného vývoja a prebytkovej konzumnosti môžu zaiste vzbudzovať rozpaky a obavy. V prípade obezity poznáme riešenia, zatiaľ sme však slabí a nedôrazní v ich uplatňovaní. Mobilizácia našich vnútorných síl a vonkajších prostriedkov je dnes nanajvýš aktuálna, aby sme predišli hrozbe kolapsu zdravotníckeho a sociálneho systému z vyčerpania zdrojov na liečbu obezity a jej komplikácií.

Literatúra:

- ADAMS, K.F., SCHATZKIN, A., HARRIS, T.B. ET AL. 2006. Overweight, obesity, and mortality in a large prospective cohort of persons 50 to 71 years old. *N Engl J Med.* 2006;355:763-778.
- BALKAU B, DEANFIELD JE, DESPRÉS J-P ET AL. 2007. International day for the evaluation of abdominal obesity (IDEA). A study of waist circumference, cardiovascular disease, and diabetes mellitus in 168 000 primary care patients in 63 countries. *Circulation.* 2007;116:1942-1951.
- BERGQVIST D, ARCELUS J, FELICISSIMO P. 2009. Evaluation of duration of thromboembolic prophylaxis after major orthopedic surgery: the ETHOS study. *J Thromb Haemost.* 2009;7(suppl 2):abstract OC-TU-019.
- BÝMA S, DOSEDĚL M, HERBER O et al. 2006. Léčebně preventivní péče všeobecných praktických lékařů u nemocných se zvýšeným rizikem onemocnění aterosklerotickým kardiovaskulárním onemocněním. *Practicus.* 2006;6:256-261.
- DAGENAIS GR, YI Q, MANN JF et al. 2005. Prognostic impact of body weight and abdominal obesity in women and men with cardiovascular disease. *Am Heart J.* 2005;149:54-60.
- DUKÁT A, LIETAVA J, KRAHULEC B et al. 2006. IDEA – prvé výsledky o prevalencii abdominálnej obezity na Slovensku. *Via pract.* 2006;3(12):554-558.
- DUKÁT A, LIETAVA J, KRAHULEC B et al. 2007. Prevalencia abdominálnej obezity na Slovensku. Štúdia IDEA Slovakia. *Vnitř Lék.* 2007;53(4):326-332.
- DUKÁT A, LIETAVA J, LULIAK M et al. 2008. Epidemiológia nadváhy a obezity na Slovensku. *Via pract.* 2008;5(3):111-114.
- DUKÁT A, ČAPRNDA M, VACULA I, LIETAVA J, KRAHULEC B, GAJDOŠÍK J, LULIAK M. 2008. Sex differences in the prevalence of abdominal obesity in Slovakia. Poster at 7th congress of European Federation of Internal Medicine. Rome, Italy, May 2008.
- FÁBRYOVÁ I, RAŠLOVÁ K. za riešiteľov projektu. 2004. Pilotný projekt vyhľadávania závažných dyslipoproteinémií v slovenskej populácii 40-ročných – dizajn štúdie. *Via Practica.* 2004;2, 123-128.
- FLEGAL KM, CARROLL MD, OGDEN CL, et al. 2002. Prevalence and trends in obesity among US adults, 1990-2000. *JAMA.* 2002;288:1723-1727.
- Ford ES, Mokdad AH and Giles WH. Trends in waist circumference among U.S. adults. *Obes Res.* 2003;11:1223-1231.
- FORD ES. 2005. Risks for all-cause mortality, cardiovascular disease, and diabetes associated with the metabolic syndrome: a summary of the evidence. *Diabetes Care.* 2005;28:1769-1778.
- GALAJDA P, MOKÁŇ M, PRÍDAVKOVÁ D et al. 2008. Prevalencia diabetu a metabolického syndrómu na Slovensku. *Via Pract.* 2008;21:13.
- GRUNDY SM, CLEEMAN JI, DANIELS SR et al. 2005. Diagnosis and management of the metabolic syndrome: an American Heart Association / National Heart, Lung, and Blood Institute scientific statement. *Circulation.* 2005;112:2735-2752.
- International Obesity Task Force. London. 2007.
- KRAHULEC B, MINÁRIK P, LULIAK M. Obesity and selected diseases in the Slovak Republic – national survey. Poster at the International Congress of Obesity. Stockholm, 2010.
- Krahulec B, Minárik P, Luliak M. Epidemiológia obezity vo vzťahu k diabetu melitu na Slovensku. *DMEV.* 2010;13(suppl.1):37.
- LAKKA HM, LAAKSONEN DE, LAKKA TA et al. The metabolic syndrome and total cardiovascular disease mortality in middle aged men. *JAMA.* 2002;288:2709-2716.
- Molarius A, Seidell JC, Sans S, et al. Educational level, relative body weight, and changes in their association over 10 years: an international perspective from the WHO MONICA project. *Am J Public Health.* 2000;90:1260-1268.
- National Institutes of Health. The third report of the National Cholesterol Education Program expert panel on detection, evaluation and treatment of high blood cholesterol in adults (Adult Treatment Panel III). Executive summary. Bethesda. National Institutes of Health, National Heart, Lung and Blood Institute. 2001. NIH publ. No.01-3670.
- OECD Factbook 2011-2012. Economic, environmental and social statistics. OECD 2011. ISBN 9789264124189 (HTML).

OGDEN CL, CARROLL MD, CURTIN LR et al. 2006. Prevalence of overweight and obesity in the United States 1999-2004. *JAMA*. 2006;295:1549-1555.

Third report of the National Cholesterol Education Program (NCEP) expert panel on detection, evaluation, and treatment of high blood cholesterol in adults (Adult Treatment Panel III) final report. *Circulation*. 2002;106:3143.

WITTCHEN H-U, BALKAU B, MASSIEN C et al. 2006. International Day for the Evaluation of Abdominal Obesity: rationale and design of a primary care study on the prevalence of abdominal obesity and associated factors in 63 countries. *Eur Heart J Suppl*. 2006;8(suppl B):B26-B33.

World Health Organization. Obesity: preventing and managing the global epidemic. Geneva. 2000.

YORK DA, ROSSNER S, CATERSON I et al. 2004. American Heart Association prevention conference VII. Obesity, a worldwide epidemic related to heart disease and stroke: group I: worldwide demographics of obesity. *Circulation*. 2004;110:e463-e470.

YUSUF S, HAWKEN S, OUNPUU S et al. 2005. Obesity and the risk of myocardial infarction in 27 000 participants from 52 countries (the INTERHEART study): a case-control study. *Lancet*. 2005;366:1640-1649.

YUSUF S, HAWKEN S, OUNPUU S et al. 2004. Effect of potentially modifiable risk factors associated with myocardial infarction in 52 countries (the INTERHEART study): a case-control study. *Lancet*. 2004;364:937-952.

Profesijná etika a kvalita života pacientov

Jana KOIŠOVÁ

Úvod do problematiky

Lekári a zdravotníci sú konfrontovaní s etickými otázkami podobne ako s otázkami odbornými či technickými. Dôležitou súčasťou ich profesie je etické myslenie, rozhodovanie a konanie. Denne sa dostávajú do kontaktu s mnohými morálnymi pojmami a princípmi, ako sú morálna povinnosť, autonómia, rešpekt k ľudskej dôstojnosti, spravodlivosť, pomoc a podobne. Etické otázky, týkajúce sa aplikácie morálnych pojmov a koncepcií na oblasti profesionálnej praxe, skúma profesijná etika. Profesijná etika je chápaná ako špecifický typ aplikovanej etiky. Väčšina profesií má už v súčasnosti sformulované oficiálne etické súbory pravidiel správania sa, ktoré nazývame etické kódexy. Prijaté morálne normy predstavujú pre človeka moment opory v situácii morálnej voľby a poskytujú možnosť orientácie v praktickom živote. Profesionálne konanie sa dá chápať ako prijatie a akceptovanie kodifikovaných hodnôt a záväzkov.

Dôležitou charakteristikou profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky je, že riešenia etických dilem hľadá v rôznych koncepciách všeobecnej etiky. V profesijnej medicínskej a zdravotníckej etike sa tak súbežne vyskytujú rôzne teoretické i praktické prístupy k poznaniu a hodnoteniu skutočnosti, ako aj rôzne filozofické smery a svetonázorové postoje. V zdravotníckej praxi tiež nastávajú také situácie a prípady, keď je etické správať sa inak, než určujú dominantné koncepcie¹²³. Takéto situácie poukazujú na ohraničenosť, limity etických koncepcií v oblasti medicíny a zdravotnej starostlivosti.

Jedným z najdôležitejších cieľov poskytovania komplexnej zdravotnej starostlivosti sa v dnešnej dobe stáva kvalita života. Ako dynamicky sa meniaci stav ju ovplyvňuje komplex klinických, osobných a sociálnych zložiek. Doteraz v odbornej literatúre nedošlo k zhode v definícii kvality života, jej zložiek a cieľov. Nemčeková a Žiaková uvádzajú, že kvalitu života možno posudzovať na základe dynamiky, hierarchického usporiadania ľudských potrieb a podľa možnosti ich uspokojovania (bližšie Nemčeková, Žiaková, 1997). V nasledujúcom texte prezentujeme názor, že práve profesijná medicínska a zdravotnícka etika zohráva dôležitú úlohu v zlepšovaní kvality života každého pacienta. Z toho dôvodu sa budeme venovať základným princípom profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky ako aj zmyslu etiky cnosti v zdravotníckych profesiách.

Hippokratovská tradícia: Vzájomné prepojenie medicíny s etikou má dlhú tradíciu. V antike bola medicínska etika, v podobe Hippokratovej prísahy, rozpracovanou koncepciou profesijnej etiky. Hippokratova prísaha patrí dodnes k významným teoretickým zdrojom profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky. Viaceré základné hodnoty a princípy hippokratovskej tradície sú stále aktuálne, a teda predstavujú súčasť profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky aj v dnešnej dobe. Základy medicínskej etiky, vychádzajúce z hippokratovskej tradície boli v priebehu času zosúladňované v našej kultúrnej oblasti najskôr najmä s tradíciami židovsko-kresťanského náboženstva. Postupne boli rozširované aj o iné princípy a takéto syntézy sa stali východiskovým bodom súčasných lekárskejších prísah a kódexov (Munzarová, 2005, s. 42).

S menom Hippokrata je spojená lekárska prísaha, ilustrujúca pokrok, ktorý bol v medicínskej etike dosiahnutý už v antike. Pozoruhodným rysom prísahy je zdôrazňovanie etických princípov prospešnosti a neškodnosti; úcty k ľudskému životu; zodpovednosti voči pacientom, ich rodinám a spoločnosti; zachovávanie profesijnej mlčanlivosti a ochraňujúci - paternalistický prístup k pacientom (Koišová, 2012, s. 17).

V medicíne boli prostredníctvom Hippokratovej prísahy zdôrazňované hodnoty a princípy, ktoré v staroveku predstihli svoju dobu. Ide najmä o ochranu ľudského života a dôstojnosť každého človeka¹²⁴. V období antiky to bola pokroková idea, keďže hodnota človeka bola určená spoločenským statusom a atribúty ľudskosti spĺňali len slobodní občania. Ľudia neboli hodnotení ako rovnocenní ani z prirodzeného, ani z antropologického hľadiska. Ak si uvedomíme, že antická medicínska etika sa formovala v otrokárskej spoločnosti, neprekvapuje, že v nej nemohli byť deklarované ani uplatňované princípy spravodlivosti, rovnosti a autonómie tak zreteľne, ako je tomu dnes.

Hippokratova prísaha jednoznačne zakotvuje princíp úcty ľudskému životu. V hippokratovskej medicíne, ktorá sa riadi príkazom, že nemožno nikomu podať smrtiaci prostriedok, aj keby o to žiadal, a tiež, že nemožno nikomu radiť, ako zomrieť, nie je problematika eutanázie uvedená ako možnosť medicínskej praxe. Hippokratovskí lekári sa vyhýbali aj používaniu neprospešnej liečby. Očakávalo sa od nich, že rozpoznejú, kedy choroba premočila známe lekárske liečebné postupy. Dôraz hippokratovskej medicíny spočíval v prinavrátení pacientovho zdravia, kde to bolo možné, a na tom, aby mu uľahčila v jeho utrpení. Prísaha zakotvuje aj prísny zákaz vykonávania interrupcií: „Žiadnej žene nepodám prostriedok na vyhnatie plodu“ (Hippokratova prísaha).

¹²³ Príklad *pia fraus*, milosrdnej lži. V súčasnosti sa uprednostňuje poskytnúť pacientovi pravdivé informácie spojené s chorobou a liečbou. Vyžaduje to princíp autonómie, ktorý má vo vzťahu medzi lekárom a pacientom významnú úlohu. Prax však prináša množstvo prípadov, keď zamáčanie niektorých závažných faktov je vlastne dobrom pre pacienta. Ide o klasickú morálnu dilemu profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky, keď sa princíp autonómie pacienta dostáva do konfliktu s princípom prospešnosti.

¹²⁴ Hippokratova prísaha presadzuje prísnejšiu morálku pre lekárov než Platónova, či Aristotelova etika a jej zásady sa stali základom lekárskejších sľubov a kódexov až v neskoršom období. Platón aj Aristoteles sa napríklad zastávali infanticídy, domnievali sa, že štát by mal vymáhať zabitie zdravotne postihnutých detí.

Prísaha jasne vyjadruje povinnosti prospešnosti (*beneficencie*) a neškodenia (*nonmaleficencie*): „Spôsob svojho života zasväťím podľa vlastných síl a svedomia úžitku chorých a budem ich ochraňovať pred každou krivdou a bezprávím“ (Hippokratova prisaha). Aj v súčasnosti tieto pravidlá považujeme za významné a aktuálne ako súčasť kódexov profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky. Zameriavajú sa na úžitok chorého človeka a podporujú kvalitu jeho života.

Prospešnosť (*beneficencia*) predpokladá konanie maximálneho dobra pre konkrétneho človeka. Ide o požiadavku, aby konanie lekárov a zdravotníkov bolo vždy v záujme života a zdravia chorého. Základ tohto princípu nachádzame v zásade *salus aegroti suprema lex* - zdravie chorého je najvyšším zákonom. Tento princíp v súčasnom chápaní zahŕňa základné pravidlá konania lekárov a zdravotníkov ako: ochrana života, prinavrátenie zdravia, zlepšenie kvality života, úľava od strádania a bolesti. Predstavuje pozitívnu dimenziu neškodenia: predchádzať poškodeniu, odstraňovať ho a súčasne podporovať dobro, to znamená telesnú a duševnú pohodu pacienta ako aj kvalitu jeho života.

Neškodiť (*nonmaleficencia*) žiada vylúčenie akéhokoľvek poškodenia alebo ublíženia. Vyjadruje požiadavku, aby lekári a zdravotníci obmedzili a predchádzali rizikám poškodenia pacienta v diagnostickom i liečebnom procese. Základ princípu nachádzame v pravidle *nihil nocere, primum non nocere* - predovšetkým nikdy nepoškodiť, alebo prvý neuškodí. Tento princíp zakazuje ublížiť, poškodiť, alebo usmrtiť iného človeka. V tomto zmysle ho možno chápať ako podobu biblického príkazu nezabiješ. Toto pravidlo býva často citované a uprednostňované pred ostatnými princípmi, dokonca aj pred prospešnosťou. Existujú však situácie kedy môže dôjsť k neúmyselnému poškodeniu pacienta, bez toho aby to bolo v rozpore s týmto princípom. Je teda potrebné skúmať podmienky, za ktorých možno určité riziko tolerovať.

Povinnosť lekára (respektíve všetkých zdravotníckych pracovníkov) udržiavať v tajnosti všetky informácie, ktoré sa pri výkone svojho povolania dozvedel o pacientovi bola od staroveku základom kódexov profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky. Hippokratova prisaha, ako aj niektoré novšie verzie podobných textov nepovoľujú žiadne výnimky z povinnosti prísnej mlčanlivosti. Medzinárodný kódex medicínskej etiky (*Internacional Code of Medical Ethics*) požaduje: „Lekár je povinný zachovať v úplnej tajnosti všetko, čo vie o svojom pacientovi, a to dokonca aj po jeho smrti.“ Niektoré iné kódexy však odmietajú takých absolutistický prístup k mlčanlivosti.

Mlčanlivosť je dôležitá preto, lebo všetci ľudia si zasluhujú úctu k ich dôstojnosti. Jedným zo spôsobov, ako im túto úctu preukázať, je ochrana ich súkromia. Osobné informácie o jednotlivcovi patria jemu a bez jeho súhlasu sa nesmú zverejniť. Aby mohol pacient dostať potrebnú zdravotnú starostlivosť, musí lekárom a ostatným zdravotníckym pracovníkom poskytnúť informácie osobného charakteru. Musí mať teda dostatočné dôvody na to, aby dôveroval tým, ktorí sa o neho starajú. Základom tejto dôvery sú etické a právne normy profesijnej mlčanlivosti, ktorých dodržiavanie sa očakáva od všetkých zdravotníckych pracovníkov a ktorých rešpektovanie tiež prispieva ku kvalite života pacientov.

Z požiadavky na zachovanie profesijnej mlčanlivosti existujú určité výnimky. Všeobecne akceptovateľným dôvodom na porušenie profesijnej mlčanlivosti je nevyhnutnosť vyhovieť určitým legislatívnym požiadavkám. V mnohých štátoch zákon vyžaduje povinné hlásenie pacientov, ktorí trpia určitými chorobami, ďalej osoby nespôsobilé na vedenie motorového vozidla a osoby podozrivé zo zneužívania detí. Tieto požiadavky však môžu byť niekedy v rozpore s rešpektovaním ľudských práv, ktoré je základom profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky (Williams, 2008, s. 55).

Dlhé storočia predstavovala Hippokratova prisaha jediný kódex medicínskej etiky. Neskôr, najmä v 12. storočí, bola opakovane obmeňovaná a doplňovaná, vždy však bráná do úvahy, keď bol formulovaný novší etický kódex týkajúci sa nielen lekárov, ale aj ostatných zdravotníckych profesií. Etické kódexy pre všetky skupiny zdravotníkov vychádzajú zo spoločnej hippokratovskej tradície. Navzdory tomu, že obsahovo sú niektoré pasáže Hippokratovej prisahy prekonané, je v odborných i laických kruhoch dodnes prijímaná. Akcent na profesijnú mravnosť tých, ktorí iným pomáhajú v situácii choroby, často v hraničných životných situáciách, zostáva stále platný. Hippokratovská tradícia tak významne prispela k prijatiu etických zásad v medicínskej a zdravotníckej praxi, ktoré v modernizovanej podobe platia dodnes a významne sa podieľajú na zlepšení kvality života pacientov.

Od paternalizmu k autonómii pacienta: Problematika vzťahu lekár - pacient bola už od antiky ústrednou témou profesijnej medicínskej etiky. V tradičnom chápaní tohto vzťahu bol lekár autoritou. Aj v súčasnosti často konajú lekári paternalisticky; napríklad pediatri, ktorých pacientmi sú deti, alebo v prípade pacientov, ktorí nie sú schopní posúdiť svoj zdravotný stav a vážnosť svojej choroby. Zaujímavý príklad paternalistického konania lekára je klamstvo vyslovené v dobrom úmysle. Z hľadiska rešpektovania princípov prospešnosti a neškodenia má byť pacient informovaný tak, aby mohol spolupracovať, spôsobom, ktorý nezhorší jeho zdravotný stav. Východiskom *pia fraus* je predpoklad, že pravdivé informovanie pacienta o závažnej chorobe by stálo v opozícii k princípom prospešnosti a neškodenia. Ide tu však o nekorektnosť v procese poučenia pacienta o jeho zdravotnom stave. Príkláňame sa k názoru, že milosrdnú lož by mali lekári a zdravotníci využívať len vo výnimočných situáciách. Mali by vychádzať z predpokladu, že pacienti sú schopní vyrovnáť sa s faktami a zamlčať informácie o zdravotnom stave iba v tých prípadoch, keď nadobudnú odôvodnené presvedčenie, že povedaním pravdy by spôsobili viac škody ako jej zamlčaním.

Zásadný problém paternalizmu vyvstáva z toho, že aj keď sa rozhodnutia vykonávajú v prospech dobra chorého, vychádzajú z názoru iného človeka. V súvislosti s viacerými zmenami, ktoré sa udiali v 20. storočí¹²⁵ sa v profesijnej

¹²⁵ Medzi najdôležitejšie patria: dôsledky druhej svetovej vojny, rozvoj v oblasti ľudských práv a v oblasti prírodných najmä biomedicínskych vied.

medicínskej a zdravotníckej etike presadil princíp autonómie pacienta. Princíp autonómie, ktorý stojí na pozadí idey ľudských práv, je v opozícii voči hippokratovskému princípu paternalizmu a ukazuje sa ako protiváha voči tradičnej a paternalistickej roli lekára na základe reality hippokratovskej etiky, ktorá neumožňuje účasť pacienta na rozhodovaní v medicínskej a zdravotníckej praxi. Najmä v anglo-americkéj etickej literatúre sa objavujú hlasy kritizujúce paternalizmus a konsekvenčializmus (zameranie sa na následok - blaho pacienta, a nie na povinnosť), ktoré prísaha zakotvuje. Mnohí pacienti sa už nechcú riadiť hippokratovským princípom, podľa ktorého je jedinou a primárnou povinnosťou lekára vždy robiť to, čo on sám si myslí, že je v záujme chorého. Lekár by mal robiť všetko pre blaho pacienta podľa najobjektívnejších možností a posúdenia, kým si pacient, na základe svojej autonómie, nezvolí inú možnosť, samozrejme pokiaľ tým nevykonáva nátlak na svedomie lekára. Určitý rešpekt k autonómii pacienta vyjadruje Hippokratova prísaha požiadavkou zachovať tajomstvo informácií získaných pri liečení a ošetrovaní chorého. Princíp paternalizmu, ktorý je uplatňovaný aj v dnešnej dobe by nemal neslúžiť k tomu, aby lekár demonštroval svoju moc nad pacientom a na druhej strane princíp autonómie pacienta, ktorý je považovaný za vyjadrenie rešpektu k ľudskej dôstojnosti, nemožno považovať za prenesenie moci z lekára na pacienta.

V kontexte profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky je diskusia o problematike autonómie pacienta nesporne aktuálna, nakoľko biomedicínske vedy sa dynamicky rozvíjajú, objavujú sa nové poznatky, metódy, prístroje, čo rozširuje aj možné alternatívy liečby. Samotní pacienti sa chcú podieľať na rozhodovacom procese pri výbere liečby, liekov a podobne. Nechcú stratiť kontrolu nad svojím životom a zdravím. Problém autonómie je však ostro demonštrovaný najmä v prípade nerovnocenného vzťahu lekár/zdravotník (odborník, profesionál) - pacient (laik) a jeho uplatnenie je často problematické, pretože niektorí pacienti nedokážu zvážiť alternatívy, pred ktorými stoja, a nedokážu urobiť potrebné rozhodnutie.

V polovici 20. storočia bol koncept ľudskej rovnosti dôkladne prepracovaný a vyústil do definovania a rešpektovania ľudských práv. Vývoj v oblasti ľudských práv výrazne ovplyvňuje profesijnú medicínsku a zdravotnícku etiku. Toto sa prejavuje najmä uprednostňovaním a zdôrazňovaním princípu autonómie pacienta a jeho práva na informovanosť. Princíp autonómie požaduje rešpektovanie nezávislých, slobodných a informovaných rozhodnutí pacienta, ktoré súvisia s poskytovanou zdravotnou starostlivosťou. V kontexte profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky sa teda autonómia týka predovšetkým práva pacienta na rozhodovanie o sebe samom, doloženého informovaným súhlasom. Požiadavka získať informovaný súhlas pacienta s každým plánovaným diagnostickým alebo terapeutickým postupom, vrátane poskytovania ošetrovateľskej starostlivosti, je jedným z praktických dôsledkov uplatňovania autonómie.

Od počiatkov modernej medicínskej etiky bola autonómia zameraná na právo pacienta, aby mohol sám o sebe rozhodovať, vrátane umierajúcich či reprodukcie. Pojem individuálnej autonómie sa stal dôležitým v hnutí za práva pacientov v 60. a 70. rokoch. V súčasnosti najmä anglo-americkí autori uvádzajú množstvo dôvodov, prečo práve princíp autonómie (sebaurčenia) pacienta by mal byť hlavnou zásadou profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky. Medzi najdôležitejšie dôvody patria: princíp autonómie je aj oficiálne uznaný mnohými etickými kódexmi; argumentácia v prospech odmietnutia liečby u smrteľne chorých; ako aj odvolávanie sa na Kantovu požiadavku rešpektovania autonómie vôle a na Millovu požiadavku slobody jednotlivca. Princíp autonómie kladú na prvé miesto aj v rámci etických princípov, ktoré ovplyvňujú konanie lekára a zdravotníka (Parker, Dickenson, 2007, s. 270-289).

Konzervatívne orientovaní autori upozorňujú na skutočnosť, že sa v súčasnosti stretávame aj s neprimeraným zdôrazňovaním princípu autonómie a s jeho zneužívaním na zdôvodňovanie a presadzovanie postojov a postupov, ktoré sú v rozpore s tradičnou etikou medicíny (napríklad eutanázia, interrupcia) (Glasa, Šoltés, 1997, s. 47). Tieto sú v silnom protiklade s princípmi beneficencie a nonmaleficencie, ktoré zakotvujú základné pravidlo konania lekárov a zdravotníkov - ochranu každého ľudského života.

Podobne český lekár J. Kořenek zdôrazňuje, že stále nesie plnú právnu zodpovednosť za pacienta jeho ošetrojúci lekár. Z toho dôvodu „rešpektovať autonómiu pacienta neznamená dovoliť mu, aby sám určoval, čo je zodpovedajúca zdravotná starostlivosť“ (Kořenek, 2004, s. 56). Lekár a pacient tvoria dobrovoľný vzťah založený na partnerstve, „kedy však konečná autorita spočíva na lekárovi“ (Kořenek, 2004, s. 57).

Z prezentovaných názorov možno konštatovať, že požiadavka autonómie a vlastného rozhodovania pacienta získava v medicínskej praxi na dôležitosť. V medicínskej etike sa v určitej podobe objavuje už od antiky (napríklad dôraz na lekárske tajomstvo v Hippokratovej prísaha), ale až v druhej polovici 20. storočia začali prebiehať diskusie ohľadom toho, do akej miery má o celej liečbe rozhodovať lekár, do akej miery treba rešpektovať rozhodnutie pacienta a podobne. Pre diskusiu o problematike rešpektovania a uplatňovania princípu autonómie pacienta je tiež príznačná pluralita názorov, ako sme sa vyššie snažili naznačiť. Princíp autonómie pacienta nedokáže síce riešiť všetky dilematické situácie, ktoré môžu v zdravotníckej praxi nastať, jeho uplatnenie v profesijnej medicínskej a zdravotníckej etike má teda svoje limity, no rešpektovanie autonómie a dôstojnosti pacienta nepochybne prispieva ku kvalite jeho života.

Princíp spravodlivosti v medicínskom kontexte: Spravodlivosť (*justice*) je posledným, to však neznamená, že najmenej dôležitým, zo základných princípov profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky¹²⁶. Vyžaduje nerobiť rozdiely medzi pacientmi. Tento princíp rieši problematiku rozdelenia (*alokácie*) zdravotníckych prostriedkov, zát'aže a služieb. Ideál etického princípu spravodlivosti je obmedzený v poskytovaní zdravotnej starostlivosti každému

¹²⁶ Autormi najplyvnejšej práce, ktorá podrobne rozpracúva koncepciu štyroch základných princípov profesijnej medicínskej a zdravotníckej etiky sú T.L. Beauchamp a J.F. Childress.

pacientovi nielen ekonomickými, ale tiež ľudskými a geografickými možnosťami, ktoré znižujú reálnu dostupnosť ideálnej formy starostlivosti. Problematika rozdelenia ekonomických i ľudských (odborníci) zdrojov sa stáva naliehavou etickou otázkou - pretože to, čo je medicínsky a zdravotnícky možné, je stále ťažšie financovateľné (Koišová, 2012, s. 61).

Potrebu princípu spravodlivosti v profesijnej medicínskej a zdravotníckej etike vyvolali najmä nerovnosti v prístupe k zdravotnej starostlivosti v kombinácii so zvýšením nákladov na zdravotnú starostlivosť. T.L. Beauchamp a J.F. Childress zdôrazňujú princíp potreby, podľa ktorého by mali byť sociálne služby, vrátane zdravotnej starostlivosti, pridelované podľa potreby. Podľa týchto teoretikov sa v medicínskej etike uplatňuje niekoľko konceptov spravodlivosti súčasne - utilitaristický (vyžadujúci, aby sme usilovali o maximalizáciu sociálneho zabezpečenia a pridelovanie prostriedkov v súlade s princípom maximálneho úžitku pre všetkých, tento princíp je uplatňovaný pri formovaní zdravotnej politiky spoločnosti), liberálny (podľa ktorého sa ideálne rozdelenie zdravotnej starostlivosti riadi princípmi voľného trhu a spoločnosť nie je morálne povinná poskytovať zdravotnú starostlivosť každému), rovnostársky (vyžadujúci len niektoré základné rovnosti medzi jednotlivcami a dovoľujúci nerovnosti, z ktorých ťažia najviac znevýhodnení). Pre špecifické potreby zdravotnej starostlivosti T.L. Beauchamp a J.F. Childress zdôrazňujú výhody uplatnenia ideí J. Rawlsa formulovaných v diele Teória spravodlivosti. Tento prístup zakotvuje záväzok spoločnosti odstraňovať prekážky, ktoré bránia spravodlivej rovnosti príležitostí. Táto povinnosť sa vzťahuje v praxi na programy, ktoré odstraňujú alebo kompenzujú rôzne nevýhody. Na ochorenia a zdravotné postihnutia tento prístup nazerá ako na nespravodlivé obmedzenie príležitostí. Podľa T.L. Beauchampa a J.F. Childressa táto Rawlsom inšpirovaná teória má ďalekosiahle dôsledky pre zdravotnú politiku. Každý člen spoločnosti, bez ohľadu na postavenie, bude mať rovnaký prístup k primeranej, aj keď nie maximálnej, úrovni zdravotnej starostlivosti. Tento prístup pomáha pacientovi adaptovať sa na chorobný stav, čím sa podieľa na zvyšovaní kvality jeho života.

Etika cnosti a kvalita života pacientov: Do rozhodovania v oblasti medicíny a starostlivosti o pacientov vstupujú rozličné faktory. Najmä v hraničných situáciách stanovené pravidlá, kódexy, zákony často nedokážu priniesť uspokojivé riešenia. V etických dilemách, keď je potrebné uskutočniť závažné rozhodnutie, významnú úlohu zohráva morálny charakter. Zdôrazňovanie pojmov cnosti, charakteru či dobrého života môže byť prínosom najmä v oblastiach súvisiacich so zdravotnou starostlivosťou i biomedicínskym výskumom.

Vychádzame z presvedčenia, že nestačí len stanovenie morálnych noriem alebo princípov, pre rozhodnutie v dilematickej situácii je dôležitý aj charakter človeka, pod čím chápeme komplex cností. Cnosťou (gr. *aretē*, lat. *virtūs*) rozumieme trvalý postoj, ktorý sa opiera o pevné dispozície k určitému konaniu, ktoré si zámerne osvojujeme. Etika cnosti zdôrazňuje kultivovanie charakteru človeka, ktoré je aj predpokladom dobrého vykonávania profesie. Vyznačovanie sa určitými cnosťami je neoddeliteľnou súčasťou morálnej voľby a konania. Konanie človeka teda do značnej miery závisí od toho, aký je, prípadne akým chce byť.

Skúsenosti z praxe naznačujú, že pravidlá sú príliš všeobecné na to, aby poskytlí vodidlo toho, ako by sa mali lekári, sestry a ostatný zdravotnícky personál starať o pacientov, prípadne rozhodovať v dilematických situáciách. Neposkytujú návod na všetky interakcie s pacientmi. Z tejto perspektívy je morálny charakter dôležitý podobne ako postulovanie pravidiel a etika cnosti by mala byť vyučovaná a kultivovaná v priebehu vzdelávania každého lekára a zdravotníka.

Pojem cnosti rezonuje vo viacerých oblastiach a činnostiach, charakterizujeme nimi ľudí pri hodnotení, posudzovaní, prípadne odporúčaní. V tejto súvislosti sa hovorí o profesijných, v profesijnej medicínskej a zdravotníckej etike, stavovských cnostiach. Význam praktického uplatnenia etiky cnosti v zdravotníckej profesii zdôrazňujú aj viacerí teoretici medicínskej a zdravotníckej etiky. Ide hlavne o jej dôležitosť pri formulovaní požiadaviek, ktoré by mali byť kladené na charakter zdravotníckych pracovníkov, lebo táto profesia prináša dilematické situácie náročné na ich osobnosť a morálny charakter. Význam etiky cnosti je v skutočnosti, že pomocou cnosti konáme mravne dobré činy, a teda vytvárame, prežívame a ochraňujeme mravné dobro bez toho, že by sme ho prikazovali.

Zdravotnícka prax je, podobne ako iné profesie, viazaná na určité očakávania, štandardy a pravidlá. Profesijná medicínska a zdravotnícka etika tradične od lekárov a zdravotníkov vyžaduje pestovať určité cnosti. Hippokratovská tradícia zdôrazňuje cnosti ako: skromnosť, trpezlivosť, zbožnosť. Profesijné cnosti boli spolu s profesijnými povinnosťami a ideálmi postupne integrované do etických kódexov medicínskej etiky.

Prikláňame sa k teoretikom, ktorí zdôrazňujú význam praktického uplatnenia etiky cnosti v zdravotníckych profesiách. Prostredníctvom cností možno získať cit pre uplatnenie najvhodnejšieho prístupu v danej situácii. Z tohto uhla pohľadu možno považovať etiku cnosti za odpoveď na otázku, ktorý princíp, východisko je v konkrétnej situácii najvhodnejšie uplatniť. Možno predpokladať, že cnostný lekár v praxi rešpektuje princípy prospešnosti a neškodenia, autonómiu pacienta, úctu k ľudskej dôstojnosti, princíp spravodlivosti a účinne zasahuje v prospech zlepšenia kvality života svojich pacientov.

Záver

Je nutné konštatovať, že profesijná medicínska a zdravotnícka etika nedáva jednoznačné závery, na rozdiel napríklad do normatívnej etiky. Ukazuje skôr na zložitost' rozhodovania v morálnych dilemách, s ktorými sa lekári a zdravotníci stretávajú a pomáha objasniť povahu ich etickej argumentácie. Do rozhodovania lekárov a zdravotníkov vstupujú mnohé fakty o danej situácii (napríklad zdravotný stav pacienta - diagnóza a predpokladaná

prognóza choroby), ktoré treba zvážiť, na jednej strane a na strane druhej sem vstupujú hodnoty a princípy, na ktorých je postavená ich argumentácia. Do etického rozhodovania v oblasti medicíny a starostlivosti o pacientov tak vstupujú rôzne fakty, hodnoty, rôzne prístupy a postoje. Podpora kvality života sa stáva jedným z najdôležitejších cieľov zdravotnej starostlivosti. Lekári a zdravotníci, ktorí rešpektujú a v praktickom konaní uplatňujú etické princípy a disponujú pozitívnymi charakterovými vlastnosťami nepochybne prispievajú k podpore kvalite života pacientov.

Literatúra:

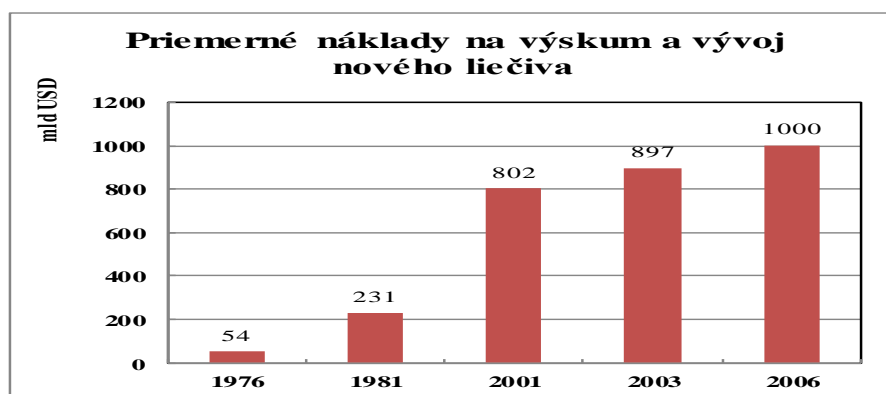
- BEAUCHAMP, T.L., CHILDRESS, J.F. 2009. Principles of Biomedical Ethics. Oxford : University Press 2009, 417 s. ISBN 978-0-19-533570-5.
- GLASA, J., ŠOLTÉS, L. 1997. Ošetrovateľská etika 1. Martin : Osveta 1997, 211 s. ISBN 80-217-0594-9.
- KOIŠOVÁ, J. 2011. Základy profesijnej etiky pre fyzioterapeutov. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2011, 80 s. ISBN 978-80-8105-324-5.
- KOŘENEK, J. 2004. Lékařská etika. Praha : Triton 2004, 234 s. ISBN 80-7254-538-8.
- MUNZAROVÁ, M. 2005. Zdravotnická etika od A do Z. Praha : Grada 2005, 153 s. ISBN 80-247-1024-2.
- NEMČEKOVÁ, M., ŽIAKOVÁ, K. 2007. Kvalita života ľudí trpiacich bolesťou. Martin : JLF UK 2007, 70 s. ISBN 80-88866-03-0
- ONDREJKA, I., ADAMICOVÁ, K. 2003. Komplexne o kvalite života pacienta. In: Sestra. 2003, roč. II, č. 3, s. 8-9, ISSN 1335-9444.
- PARKER, M., DICKENSON, D. (ed.) 2007. The Cambridge Medical Ethics Workbook. Cambridge : University Press 2007, 359 s. ISBN 978-0-521-78863-2.
- WILLIAMS, J.R. 2008. Príručka lekárskej etiky. The World Medical Association. Bratislava : Slovak Academic Press 2008, 132 s. ISBN 978-80-8095-036-1.

Fytoterapia a kvalita života

Tibor MALLAR, Miroslav ONDREJOVIČ, Mária MALLAROVÁ

Aspekty vývoja nových liečiv

Zdravotný stav populácie i jedinca nesporne výrazne determinuje kvalitu života. Samozrejme je, že zdravotný stav jedinca výsledkom mnohých faktorov konštitutívnych i indukovaných, genetických, environmentálnych, individuálnych, kam radíme aj životosprávu, stravovanie a celkovo životný štýl, v ňom zohráva nesporne významnú úlohu. Zlý zdravotný stav môže byť determinovaný napríklad nedostatočnými podmienkami pre život v krajinách tretieho sveta, rovnako ako aj nesprávnym životným štýlom vo vyspelých krajinách sveta na strane druhej. Treba však poznamenať, že politika nadnárodných farmaceutických koncernov sa riadi predovšetkým komerčnými aspektmi, až sekundárne socio-demografickými špecifikami. Tento fakt vyplýva zo skutočnosti, že vývoj nového liečiva je záležitosť dlhodobá a veľmi nákladná. Vývoj liečiva trvá 8 – 15 rokov a stojí 0,2- 1 miliardu USD\$, návratnosť je 10-18 rokov. Z 10 000 nových zlúčenín, ktoré vedci objavia, sa len 250 dostane do predklinického skúšania. Do klinického skúšania tak postúpi len niekoľko kandidátov na liečivo a len 1 z 5 liekov testovaných v klinických skúškach je schválený registračnou agentúrou (Slovenská asociácia farmaceutických spoločností <http://www.safs.sk/Sk/faq1.html>). Náklady na výskum a vývoj nového lieku v priebehu posledných 50 rokov prezentuje nasledujúci obrázok (č. 1).

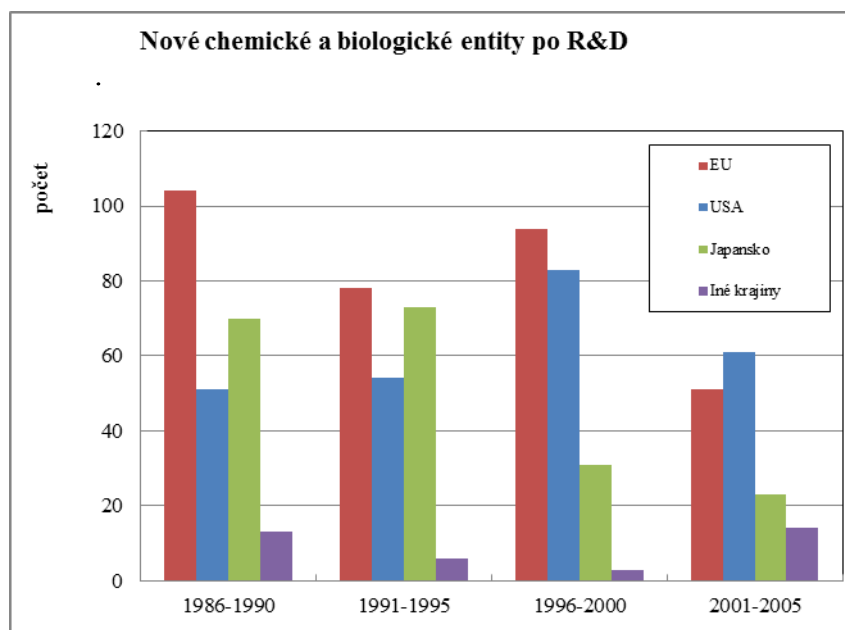
Obrázok 1. Náklady na výskum a vývoj nového lieku, porovnanie nákladov v období rokov 1976 – 2006 (<http://www.safs.sk/Sk/faq1.html>).

Tabuľka 1 prezentuje prehľad kategórií liečiv, zoradených podľa aspektu komerčnej výhodnosti, vyjadrenej ročným obratom pri predaji liečiv v danej kategórii. Ako je zrejmé z prehľadu, trendom je vývoj nových liekov určených na liečbu chorôb s vysokou incidenciou, respektíve prevalenciou, kde je predpoklad dlhodobej preskripcie liekov, ako napríklad KVS liečivá, psychotiká, do istej miery i antiinfektíva kam radíme antibiotiká, antivirotiká a antimykotiká. Paradoxne onkolytiká – liečivá onkologických ochorení okupujú až 8 priečku komerčnej výhodnosti liečiv v tejto kategórii, napriek vysokým hodnotám prevalencie i incidencie a nezanedbateľným etickým a psychologickým aspektom, spojeným s touto skupinou patológií.

Tabuľka 1. Komerčné aspekty jednotlivých kategórií liečiv, nomenklatúra MDL (Med and News, 2005).

Kategória liečiv	Ročný obrat
Liečivá kardiovaskulárneho systému	23 miliárd US\$
Psychotiká	22,5 miliárd US\$
Antiinfektíva	21,5 miliárd US\$
Hypolipidemiká	21 miliárd US\$
Krvné modulátory	20 miliárd US\$
Liečivá gastrointestinálneho traktu	18 miliárd US\$
Liečivá respiračného systému	17,5 miliárd US\$
Onkolytiká	13,5 miliárd US\$
Antiartitická	11,5 miliárd US\$
Liečivá pre diabetes	7,5 miliárd US\$
Antikonvulzíva	6,5 miliárd US\$
Regulátory metabolizmu kostí	5,5 miliárd US\$
Hormóny	4 miliardy US\$
Liečivá uro-renálneho systému	3,5 miliardy US\$
Imunosupresíva	2,5 miliardy US\$

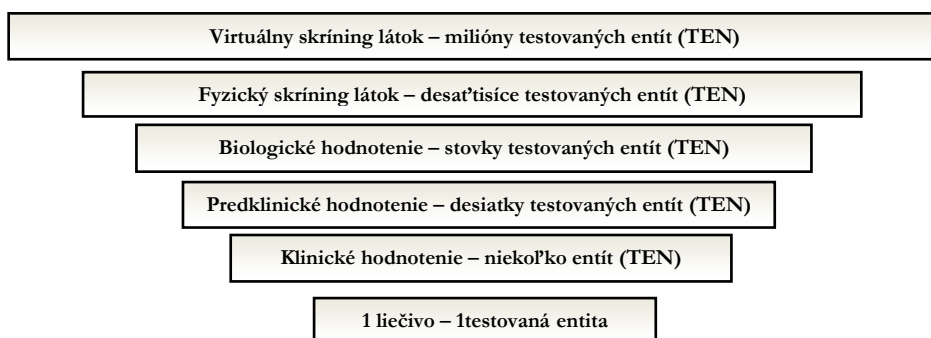
Obrázok 2 prezentuje počet novo vyvinutých prípravkov, či už na báze syntetizovaných substancií „de novo“, alebo biologických prípravkov, krajinami EÚ, ďalej pre USA, Japonsko a ostatné krajiny sveta.

Obrázok 2. Prehľad počtu novo objavených liečivých prípravkov (entít) po fáze výskumu a vývoja v krajinách EÚ, USA, Japonska a ostatných krajín v období rokov 1986 – 2005.

Graf na Obrázku 2 demonštruje náročnosť vývoja nových liečiv a skutočnosť, že vývoj je viazaný prevažne na vyspelé krajiny sveta, kde je potrebná infraštruktúra, prepojenie na výskumné a akademické pracoviská a predovšetkým na systém hodnotenia a schvaľovania nových liečiv. Napriek týmto faktom je potreba nových liečiv nesporná. Predovšetkým je evidentná snaha zlepšovať farmakokinetické a farmakodynamické parametre liečiv, rovnako ako minimalizovať toxické a vedľajšie účinky pri terapii, zvyšovať a dokladovať bezpečnosť liečiv. Popri týchto snahách, zlepšiť parametre liečiv je evidentná potreba vývoja nových liečiv pre narastajúci fenomén zlyhávania existujúcich liečiv, v dôsledku rezistencie bakteriálnych a virálnych infekcií na existujúce lieky a rezistencie klinických nádorových línii na aplikované onkolytiká.

Nové biologicky účinné entity zo zdrojov prírodných látok /mikrobiálne, rastlinné a živočíšne zdroje/ je možné hľadať náhodným spôsobom „*random*“ skríning alebo racionálnym prístupom – dizajnom nových liečiv. Skríning ako metóda hľadania pracuje s veľkým počtom entít, v posledných dvoch desaťročiach sa presadil i virtuálny spôsob skríningu, ktorého cieľom je testovať perspektívne entity vo virtuálnej realite, skôr ako budú syntetizované, realizovať selekciu, čo šetrí čas a prostriedky na výskum. Obrázok 3 prezentuje výraznú selekciu testovaných entít od virtuálnej reality, cez predklinický výskum, klinickú časť vývoja, potrebných pre schválenie jedného liečiva.

Obrázok 3. Selekcia počtu testovaných entít (TEN) - kandidátov liečiv v jednotlivých fázach skríningu, predklinického a klinického vývoja.

Dizajn účinku liečiv

Liečivá sú triedené do prehľadného systému ATC – /Anatomicko- terapeuticko-chemický klasifikačný systém/, pozostávajúci z 15 anatomických skupín označených písmenami A až V. Prakticky nie je možné venovať sa vývoju liečiv cielene do všetkých ATC skupín, každá vyžaduje špecifický prístup. „*Know-how*“ pri dizajne liečiv vychádza zo skutočnosti, že odlišné ochorenia majú často spoločné mechanizmy patológie a tým pádom i možnosť

kumulovaného účinku liečiv/fytofarmák na viacero patológií naraz. Napríklad antioxidačný účinok liečiv/fytofarmák môže byť základom pre liečenie celého radu patológií, kam možno zaradiť napríklad zápalové ochorenia, artritické, reumatické, autoimúnne, degeneratívne, neurodegeneratívne, infekčné, onkologické ochorenia, ochorenia CNS, ďalej ochorenia KVS až po stratu vitality a spomalenie procesov starnutia. Prehľad spoločných mechanizmov pre jednotlivé patológie a príklady úspešných kategórií fytofarmák na dané ochorenia prezentuje Tabuľka 2.

Tabuľka 2. Príklady patofyziológií, determinovaných spoločným etiologickým agensom a príklady účinných látok a perspektívnych liečiv na báze fytofarmák.

Etiologický agens	Patofyziológia	Fytofarmaká	Príklad fytozdrojov
Oxidačný stres	zápalové, artritické, reumatické, autoimúnne, degeneratívne, neurodegeneratívne, infekčné, onkologické, ochorenia KVS, ochorenia CNS,	Antioxidanty /polyfenoly, puríny, sulfidy, zlúčeniny prechodných kovov, a ďalšie minoritné skupiny látok/	<i>Pinus pinaster</i> , <i>Camelia sinensis</i> , <i>Schizandra chinensis</i> , <i>Medicago sativa</i> , (1-4)
Bakteriálny atak	Infekcie RS, Infekcie UGS, topické infekcie boreliózy, chlamýdiové infekcie	Prírodné antibiotiká /silice, izotiokyanáty, stilbény, alkaloidy, polyfenoly, a ďalšie minoritné skupiny látok/	<i>Allium sativum</i> , <i>Chelidonium majus</i> , <i>Melaleuca alternifolia</i> , (5-7)
Virálny atak	infekcie RS, hepatické infekcie, infekcie imunitného systému	Prírodné antibiotiká /silice, izotiokyanáty, stilbény, polyfenoly a ďalšie minoritné skupiny látok/	<i>Allium sativum</i> (5) <i>Sambucus nigra</i> , <i>Olea europea</i> , <i>Polygonum cuspidatum</i> , (8)
Hyperaktivita proteináz	ochorenia KVS, ochorenie GIS, ochorenia IS, virálne infekcie, onkologické ochorenia, artritídy, reumatidídy, hypertenzie	Prírodné inhibítory proteináz /polyfenoly a ďalšie minoritné skupiny látok/	<i>Medicago sativa</i> , <i>Phaseolus vulgaris</i> , <i>Avena sativa</i> , (9-11)
Hyperaktivita oxidáz	zápalové ochorenia, artritídy, reumatidídy, sarkoidóza, autoimúnne ochorenia	Prírodné inhibítory oxidáz /polyfenoly a ďalšie minoritné skupiny látok/	<i>Boswellia carterii</i> , <i>Angelica sinensis</i> , <i>Sabvia miltiorrhiza</i> , <i>Cinnamomum cassia</i> , (12)

KVS- kardiovaskulárny systém, CNS- centrálny nervový systém, RS- respiračný systém, UGS – urogenitálny systém, IS- imunitný systém

Mikroplatničkový skrining

Antioxidačný účinok liečiv/fytofarmák, ako i ďalšie kauzálne účinky, antibakteriálny alebo inhibičný účinok, je možné rýchlo a spoľahlivo hodnotiť s využitím mikroplatničkovej techniky. Systém mikroplatničkovej techniky je sofistikovaný robotický systém, cenovo dostupný a umožňuje realizovať skrining s vysokým počtom skrínovaných entít (TEN), rádovo v stovkách, tisícoch entít. Princíp mikroplatničkovej techniky je postavený na mikroplatničkách s definovaným počtom jamiek (6, 12, 24, 48, 96, 256), kde každá jamka predstavuje samostatný testovací systém, pracujúci v sterilných, alebo nesterilných podmienkach. V každej jamke sa môže odohrávať nezávislý, mikrobiálny, biochemický, aglutinačný, respektíve precipitačný dej. Systém mikroplatničkovej techniky zahŕňa vybavenie na premývanie, prípravu a štart mikroplatničky (multikanálové mikropipety, automatické pipety), kľúčovým je zariadenie na meranie výstupného fyzikálneho parametra (absorbancia, fluorescencia, luminometria, nefelometria, turbidimetria) mikroplatničkový čítač a špecializovaný softvér, umožňujúci dátový „processing“, vrátane štatistického zhodnotenia. Príklad bežne použíwanejšej mikroplatničkovej techniky prezentuje Obrázok 4.

Obrázok 4. Ukážka 96 jamkovej mikrotitračnej platničky typu U a mikroplatničkového čítača fy. Dynex, typ OPSYS.

Set existujúcich, zaužívaných a validovaných metód stanovenia biologických aktivít na úrovni *in vitro*, s možnosťou hodnotenia niekoľko tisíc TEN za rovnakých podmienok predstavuje hodnotu a potenciál výskumného pracoviska, ktoré sa orientuje na výskum bioaktívnych látok. I v prípade výskumu bioaktívnych látok prírodného pôvodu aplikovateľných ako prírodné liečivá a potravinové aditíva. FPV UCM v Trnave pracuje na vývoji a zdokonaľovaní komplexného systému skríningu biologických aktivít prírodných látok na úrovni *in vitro*, tak aby sledované biologické účinky prírodných látok, rastlinných extraktov, špeciálne extraktov agrárnych plodín, uložených v Génovej banke SR i extraktov mikrobiálnych kultivátov boli predmetom aktuálnych vedeckých publikácií v karentových časopisoch i aplikovateľné do praxe. Takéto výstupy sú predpokladom impulzu vedeckej spolupráce na národnej i nadnárodnej úrovni a zapojenia napríklad do niektorej z výziev Rámcových programov EÚ. Tabuľka 3 prezentuje aktuálny stav skríninového systému s využitím mikroplatničkového techniky, ktorý sa stále vyvíja a zdokonaľuje.

Tabuľka 3. Prehľad existujúcich a vyvíjaných metód stanovenia biologických účinkov na úrovni *in vitro* s využitím mikroplatničkového techniky.

P. č.	Model <i>in vitro</i>	Metóda/ akronym	Podstata metódy	Aktuálny stav	Fyziologické súvislosti
1	Antioxidačný účink	DPPH	zhášanie modelového radikálu DPPH	vyvinutá	prevencia a terapia
2	Antioxidačný účink	FRAP	metóda redukčnej sily – schopnosť redukovať Fe ³⁺ na Fe ²⁺	vyvinutá	ochorenie mechanizmom oxidačného
3	Antioxidačný účink	BKLM	betakarotén linoleátový model – schopnosť terminovať lipoperoxidáciu	vo vývoji	poškodenia a oxidačného stresu – ochorenia
4	Antioxidačný účink	TBARS	titrácia vzniknutého produktu lipoperoxidácie -malodialdehydu tiobarbitúrovou kyselinou	vyvinutá	KVS, CVNS, artritické a reumatoidné ochorenia, nádorové
5	Antioxidačný účink	Xa-XaO	zhášanie reálneho, superoxidového radikálu O ₂ ⁻ generovaného systémom xantín- xantínoxidáza	vo vývoji	ochorenia, kognitívne demencie a pod.
6	Inhibičná aktivita na trypsín	Bz-Arg- pNA	špecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru paranitroanilínu	vyvinutá	prevencia a terapia pankreatitídy, prevencia
7		Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bz	vyvinutá	a terapia všetkých patológií s hyperaktivito u serínových proteináz
8	Inhibičná aktivita na chymotrypsín	Bz-Tyr- pNA	špecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru paranitroanilínu	vyvinutá	prevencia a terapia pankreatitídy, zápalových ochorení
9		Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bz	vyvinutá	
10	Inhibičná aktivita na trombín	Bz-Phe-Val- Arg-pNA	špecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru paranitroanilínu	vyvinutá	prevencia a terapia ochorenia s hyperkoagula ciou (infarkt myokardu,
11		Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát	vyvinutá	

			uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bz		srdcovocievne príhody, embolické stavy),
12	Inhibičná aktivita na plazmín	D-Val-Leu-Lys-pNA	špecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru paranitroanilínu	vyvinutá	prevencia a terapia ochorení s vnútorným krvácaním - haemorrhagiou
13		Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bzl	vyvinutá	
14	Inhibičná aktivita na urokinázu /plazminogénový aktivátor urokinázového typu/	D-Gly-Arg-pNA	špecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru paranitroanilínu	vyvinutá	prevencia a terapia onkologických ochorení s procesom metastázovania a diseminácie primárneho nádoru
15		Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bz	vyvinutá	
16	Inhibičná aktivita na elastázu /všobecný typ i HNE/	D-Ala-Ala-Ala-pNA	špecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru paranitroanilínu	vyvinutá	prevencia a terapia zápalových ochorení, reumatitíd artritíd a pod.
17		Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bz	vyvinutá	
18	Inhibičná aktivita na katepsin B	Z-Lys-Sbz + DTNB	nešpecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru DTNB-S-Bz	vyvinutá	prevencia a terapia zápalových ochorení, (reumatitída, artritída, autoimúnne ochorenia)
19	Inhibičná aktivita na COX1, COX2	TMPD	nešpecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru oxidovaného TMPD	vyvinutá	prevencia a terapia všetkých ochorení, tlmených nesteroidnými antiflogistikami /NSAF/
20	Inhibičná aktivita na lipooxygenázu	TMPD	nešpecifický chromogénny substrát, uvoľnenie chromofóru oxidovaného TMPD	vo vývoji	
21	Antibakteriálna aktivita na G- baktériu <i>Escherichia coli</i> CCM 7929 <i>Bacillus pumilus</i> CCM 2218	stanovenie antibakteriálnej aktivity (MIC)	vizualizácia pomocou tetrazóliovej soli účinkom bakteriálnej dehydrogenázy živých buniek	vyvinutá	prevencia a terapia všetkých ochorení a patológií spôsobených týmto bakteriálnym infektom
22	Antibakteriálna aktivita na G+ baktériu <i>Bacillus pumilus</i> CCM 2218				

Pri zamyslení sa nad novými entitami, ktoré po fáze výskumu a vývoja (R&D fáza) sú definované ako kandidáti liečiv, je vhodné špecifikovať ich podstatu, ktorá vychádza z celého systému pri ich objavení a testovaní. Základné delenie by mohlo/malo kategorizovať kandidátov liečiv i existujúce liečivá predovšetkým na entity pripravené synteticky a prírodného pôvodu. Látky syntetického pôvodu sú ľudskej fyziológii viac či menej vzdialené, predstavujú xenobiotickú záťaž ako pre fyziológiu jednotlivca v istých prípadoch i pre environment, nakoľko sú vylučované buď v nezmenenej forme, alebo metabolicky transformované, v každom prípade problematicky degradabilné. Z týchto dôvodov sa časť výskumu uberať cestou aplikácie prírodných látok, ktoré sú síce z hľadiska účinnosti menej efektívne, ale v globále predstavujú alternatívu terapie s menším rizikom. Noví kandidáti liečiv sú intenzívne hľadaní na celom svete ako v rastlinnej ríši (tropická flóra, bežná etnoflóra) tak v živočíšnej ríši (v poslednom období najmä morské živočíchy) i medzi prokaryotickými mikroorganizmami (bežne izolované kmene, evolučne izolované mikrocenózy jaskýň, chemicky a fyzikálne exponované skládky odpadu a vyhoretého jadrového paliva s predpokladom odlišných vlastností v dôsledku mutácie). Na tomto mieste je vhodné upriamiť pozornosť na

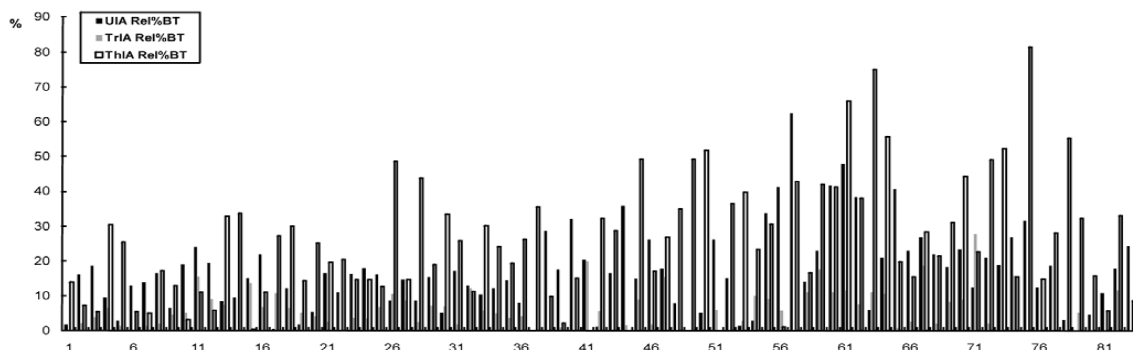
atraktívny zdroj nových farmakofórov, ktorý predstavuje Génová banka Slovenskej republiky (<http://www.cvr.v.sk/pracoviska/vyskumny-ustav-rastlinnej-vyroby-vurv-piestany>). Primárny účel tejto banky je strednodobé a dlhodobé uchovávanie semien genetických zdrojov rastlín v životaschopnom stave. Génová banka uchováva vysoké počty odrôd poľnohospodárskych plodín, rádovo v tisícoch, zahŕňajúc i pôvodné, divé odrody s výrazným stupňom diverzity kolekcie čo do agronomických i biologických vlastností. Tabuľka 4 sumarizuje možný pohľad na jednotlivé odlišné zdroje farmák, ich výhody a nevýhody s argumentom v prospech prieskumu zdrojov Génovej banky, nakoľko existencia pestovateľských postupov rieši otázku produkcie.

Tabuľka 4. Výhody a nevýhody jednotlivých odlišných zdrojov farmák.

Zdroj farmák	Výhody	Nevýhody
Syntetické zdroje	Možný kombinatoriálny prístup v syntéze,	Xenobiotický charakter – potenciálna toxicita, environmentálna záťaž.
Komerčne zakúpené izolované látky	Dostupnosť zdroja, definovaná entita.	Vysoká cena, potenciálna toxicita, environmentálna záťaž.
Vlastné izolované látky prírodného pôvodu	Možná vlastná kontrola kvality počas celého procesu izolácie.	Potreba vlastnej prípravy, ekonomicky náročné.
Rastlinné extrakty /liečivé rastliny/	Komplexná, zmesná droga ne-xenobiotického charakteru bez environmentálnych dopadov.	Možný náročný spôsob pestovania, eventuálne zberu.
Rastlinné extrakty /agrárne plodiny/	Komplexná, zmesná droga ne-xenobiotického charakteru bez environmentálnych dopadov., existencia osevných a zberových postupov.	Možná nižšia účinnosť, potreba systematického skríningu.

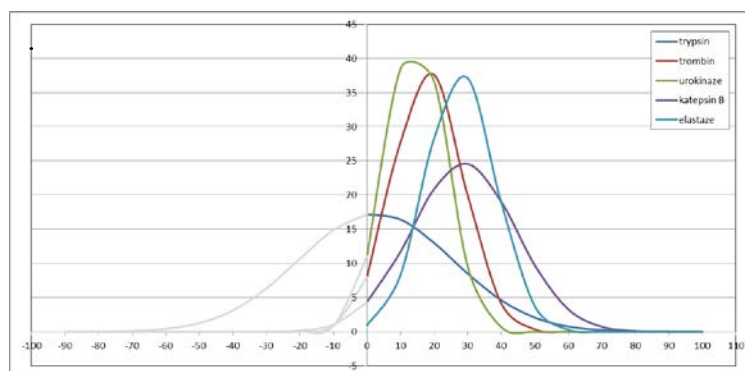
Biologická aktivita extraktov plodín deponovaných v Génovej banke SR

V rámci nášho výskumu sme sa v prvej fáze zamerali na prieskum perspektívnych biologických účinkov v odrodách pšenice, ovsu, jačmeňa, maku, lucerny siatej a ďateliny, časť výsledkov bola predmetom aktuálnych publikácií. Nasledujúci Obrázok 5 prezentuje príklad biologickej aktivity 83 extraktov natívnej hmoty lucerny siatej, konkrétne inhibičnej aktivity na proteínázu s potenciálne patofyziologickým prejavom – trypsin, trombín a urokinázu (13).

Obrázok 5. Relatívna inhibičná aktivita (Rel%) 83 vzoriek extraktov *Medicago sp.* na vybrané proteolytické enzýmy – urokinázu - UIA Rel% BT /čierny stĺpec/, TriA Rel% BT /sivý stĺpec/, ThIA Rel% BT /biely stĺpec/ vzhľadom k štandardizovanej vzorke extraktu čierneho čaju. Všetky odrody s % inhibície nad 10% sú štatisticky významné s $p \leq 0,05$.

Z veľkého množstva získaných primárnych údajov je naša snaha systematizovať parametre skríningu pre dvojicu plodina – účinok, vytvorením histogramu distribúcie koľko vzoriek z modelovej množiny testovaných entít $n=100$, zodpovedá 10, 20, 30%... aktivity vhodne zvoleného štandardu. V poslednom kroku sú údaje o distribúcii fitované a preložené Gausovou funkciou normálneho rozdelenia vlastností s vyjadrením rovnice a jednotlivých parametrov Gausovej funkcie. Parametre krivky majú pre skrínig fyzikálny a štatistický význam. Tento prístup mení pohľad na skrínig ako náhodný a pasívny dej na predmet výskumu so snahou o jeho matematický popis. Príklad kriviek tejto funkcie pre jednotlivé dvojice: množina 100 extraktov ovsu siateho ↔ inhibičná aktivita na nasledovné enzýmy: trypsin, trombín, urokináza, katepsín B a elastáza prezentuje Obrázok 6.

Obrázok 6. Histogram distribúcie relatívnej inhibičnej aktivity 100 vzoriek extraktov ovsia siateho *Avena sativa*, fitovaný Gausovou funkciou, na vybrané proteolytické enzýmy – trypsin (tmavomodrým), trombín (červeným), urokinázu (zeleným), katepsín B (fialovým) a elastázu (bledofialovým) vzhľadom k vzorke štandardu 50mM roztoku kvercetínu. Sivým sú znázornené časti kriviek vo virtuálnom kvadrante.

Z parametrov Gausovej funkcie pre danú dvojicu zdroj $\leftrightarrow$ účinok je možné postulovať presne s akou pravdepodobnosťou je možné v danej kolekcii nájsť odrodu na istej percentuálnej úrovni štandardnej vzorky, respektíve koľko entít treba testovať, aby bola objavená odroda na zvolenej hladine účinnosti voči štandardu.

Na základe dosiahnutých výsledkov možno konštatovať, že tento prístup dokazuje existenciu biologicky veľmi cenných odrôd, uložených v Génovej banke Slovenskej republiky, čím sa táto banka stáva veľmi cenným zdrojom biologicky účinných entít, pre izoláciu nových, potenciálne originálnych farmakofórov. Spomínané odrody sú zaujímavé aj z komplexného pohľadu pre aplikáciu celej matérie napríklad do oblasti funkčných potravín, výživových doplnkov, či kozmetiky.

Literatúra:

- CAO, H., YU, R., CHOI, Y., MA, Z., ZHANG, H., XIANG, W., LEE, D.Y., BERMAN, B.M., PANOSSIAN, A., WIKMAN, G. 2008. Pharmacology of Schisandra chinensis Bail.: An overview of Russian research and uses in medicine. *Journal of Ethnopharmacology*, 118(2): 183-212, 2008.
- GRIMM, T., SCHÄFER, A., HÖGGER, P. 2004. Antioxidant activity and inhibition of matrix metalloproteinases by metabolites of maritime pine bark extract (pycnogenol). *Free Radical Biology and Medicine*, 36(6): 811-822, 2004.
- MALIAR T. DROBNA J., KRAIC J. MALIAROVA M., JURUVATA J. 2011. Proteinase inhibition and antioxidant activity of selected forage crops. *Biológia* 66(1): 96-103, 2011.
- MIKOLA, M., MIKKONEN, A. 1999. Occurrence and Stabilities of Oat Trypsin and Chymotrypsin Inhibitors. *Journal of Cereal Science*, 30(3): 227-235, 1999.
- MOUDGIL, K.D., FONG, H.H.S., VAN BREEMEN, R.B. 2010. Discovery of cyclooxygenase inhibitors from medicinal plants used to treat inflammation. *Pharmacological Research*, 61(6): 519-524, 2010.
- POPOVIC, T., KIDRIC, M., PUIZDAR, V., BRZIN, J. 1998. Purification and characterization of two cysteine proteinases from Phaseolus vulgaris leaves. *Plant Physiology and Biochemistry*, 36(9): 637-645, 1998.
- MUKHTAR, M., ARSHAD, M., AHMAD, M., POMERANTZ, R.J., WIGDAHL, B., PARVEEN, Z. 2008. Antiviral potentials of medicinal plants. *Virus Research*, 131(2): 111-120, 2008.
- PIETTA, P., SIMONETTI, P., GARDANA, C., MAURI, P. 2000. Trolox equivalent antioxidant capacity (TEAC) of Ginkgo biloba flavonol and Camellia sinensis catechin metabolites. *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*, 23(1): 223-226, 2000.
- The Lawrence review of Natural Products. Copyright 1994 by Facts and Comparisons (ISSN 0734-4961). 111 West Port Plaza Suite 400, St. Louis, Missouri 63146-3098.
- TRATTLER R. 1985. Better Health through Natural Healing. 1985 Thorsons Publishers. ISBN 0-7225-1382-8.
- WILHITE, S.E., ELDEN, T.C., BRZIN, J., SMIGOCKI, A.C. 2000. Inhibition of cysteine and aspartyl proteinases in the alfalfa weevil midgut with biochemical and plant-derived proteinase inhibitors. *Insect Biochemistry and Molecular Biology*, 30(1): 1181-1188, 2000.
- WINK, M. 2007. Chapter 1 Molecular Modes of Action of Cytotoxic Alkaloids: From DNA Intercalation, Spindle Poisoning, Topoisomerase Inhibition to Apoptosis and Multiple Drug Resistance. *The Alkaloids: Chemistry and Biology*, 64: 1 -47, 2007.

Aspekty kvality života

Editori: prof. MUDr. Mária Kovářová, CSc.
prof. MUDr. Jozef Rovenský, DrSc.
Ing. Andrej Trnka, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.
doc. MUDr. Ivan Dóci, PhD.

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Rok vydania: 2012
Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-8015-435-8